
3 1761 05904940 3

A JÖVEDELEMELOSZLÁS FŐÁGAI A KAPITALIZMUS KORÁBAN.

FEJEZETEK
A POLITIKAI GAZDASÁGTAN KÖRÉBŐL

IRTA:

BALÁS KÁROLY.

ELSŐ RÉSZ.

A JÖVEDELEMELOSZLÁS FŐÁGAI A KAPITALIZMUS KORÁBAN.

BUDAPEST, 1913.

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS.

A JÖVEDELEM-ELOSZLÁS FŐÁGAI

A KAPITALIZMUS KORÁBAN

IRTA:

BALÁS KÁROLY.

BUDAPEST, 1913.

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS.

Nyomatott VITÉZ A. utóda
könyv-, kő- és műnyomó-
intézetében Kassán. 1913.

I. FEJEZET.

A jövedelemhárulásról általában.

Turgot: Réflexions sur la formation et distribution des richesses. Ricardo: Principles of Political Economy and taxation. (Kül. I—VII. fej.) *Sismondi: Nouveaux principes d'économie politique.* (II. és IV. könyv.) *Fr. List: Das nationale System der politischen Oekonomie.* (Lásd a Waentig-féle 1904-iki kiadást.)

(NB. Turgot, Ricardo, Sismondi idézett munkái, valamint Smith A. Inquiry-je magyar fordításban is megjelentek a Pallas 1899-iki kiadásában. Ricardo i. munkáját *Láng Lajos, Sismondi* és Smith munkáit *Enyedi és Pólya,* — Quesnay és Turgot-t pedig kivonatosan *Fenyvessy A.* fordították.)

Marx: Das Kapital I. 1867. — III. 1894. *Marx: Theorien über den Mehrwert.* Kiadta *Kautsky Stuttgart* 1905. — 10. 3. kötet. *Rodbertus:* Zur *Beleuchtung der sozialen Frage.* Berlin, 1899. 3. köt. (Kiadta *Wirth, Wagner* és *Kozak.*) *J. B. Clark: The Distribution of Wealth* 1899. és 1908. *U. a. Essentials of Economic Theory.* 1907. V—VI. fej. *Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung.* 1896. Ennél az utóbbi munkánál a vonatkozó irodalom terjedelmes bibliografiája található. Régibb felsorolások *Schmoller* és *Földes* vonatkozó dolgozatainál. Mindkettő címe: *Die Lehre vom Einkommen. — (Zeitschr.* für die ges. Staatsw. 19., — ill. 33. és 34. köt.) *Komorzynski:* Die nationalökonomische Lehre vom Credit. 2. kiad. 1909. (168—274.)

A socialismus álláspontját illetőleg a jövedelem és jövedelemeloszlás kérdéseiben utalni lehet *Marx* és *Engels,* illetve Rodbertus munkáira. Marx gondolatmenetének rövid összefoglalása található *Engels: Herr E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft* című munkájában, továbbá a magyar fordításban is megjelent *Kautsky*-féle népszerű ismertetésben. — L. továbbá: *E. Bernstein* kritikáját: *Die Voraussetzungen des Socialismus* etc. *Stuttgart, 1904. köt. I. és III. fejezet. Fr. Oppenheimer: Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre. Berlin 1903.*

Azonkívül *Saint-Simon: Nouveau Christianisme. Paris, 1825. Thompson: Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth* stb. 1824. *Louis Blanc munkáinak ismertetését lásd: Dühring: Kri-*

tische Geschichte der Nationaloekonomie u. Sozialismus című könyvében. *Leipzig, 1900. Proudhon: Système des contradictions économiques* etc. 1846. *Proudhon nagyszámú munkáinak jellemzését* s ismertetését illetőleg lásd: *Dühring:* i. m. és *Diehl, Prudhon.* 3. köt. *Jena 1888—1896.* etc. etc. — A tárggyal közvetlenül vagy közvetve vonatkozásban álló szinte áttekinthetetlen legújabb irodalom bibliografiáját a nemzetközi bibliografiai intézet társadalomgazdasági bibliografiája nyujtja.

W. Lexis: Allg. *Volkswirtschaftslehre* 1910. (137—151, 189—200 és 222—231). *J. A. Hobson: The Industrial System.* 1909. *Gide: Cours d' Économie Politique.* 1909. III. könyv. *H. Pesch: Lehrbuch der Nationaloekonomie.* 1909. (II. kötet 283—350.) *J. Schumpeter: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung.* 1912. (IV—V. fej. 278—417. l.) *J. Fischer: The Nature of Capital and Income.* 1906. *Petrazycki: Die Lehre vom Einkommen.* 2. köt. 1893—5. *Philippovich: Grundriss der Politischen Oekonomie.* 1899. I. köt. 271—279. *Landry: Manuel d'économique* 1908. 582—591. *Jevons: The Theory of Political Economy.* 4. kiadás. 1911. VI. fej. *Marshall: Principles of Economics.* 3. kiad., 1895. II. könyv, IV. fej. *A. Wagner: Grundlegung.* 3. kiadás, I. rész, 1892—3. 405—421. és 666—760 l. *Schmoller: Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre.* II. rész, III. könyv, 1904. *G. Cohn: Grundlegung der Nationalökonomie.* 1885. 561—645. *H. J. Davenport: Outlines of Economic Theory.* 1905. 143—168. l. *H. R. Seager: Introduction to Economics.* 1909. IX—XVI. fej. *Gide: Cours d' Économie Politique* 1909. III. könyv. *V. Pareto: Manuel d' Économie Politique* (Bonnot-féle francia ford.). 1909. 384—393. l. *Kleinwächter: Lehrbuch der Nationalökonomie* 1909. kiadás, 389—395. l. *Földes: Társadalmi Gazdaságtan* 4. kiad. I. 309—329. *Navratil: A társadalmi gazdaságtan és közháztartástan vázlata.* 1908. 65—80. l. *Gaal Jenő: A nemzetgazdaságtan rendszere.* 1899. I. 227—288. l.

1. A civilizált társadalmakat főként az jellemzi gazdasági téren, hogy a másokat is érdeklő gazdasági cselekmények megnyilvánulását többé-kevésbé bizonyos *jogi* forma, vagy a jogi szempontból való megengedettségnek bizonyos vélelme előzi meg, vagy kiséri. Azon a téren belül folyik le tehát rendszerint a civilizált ember gazdasági tevékenysége, amelyet a jogrendszer korlátai határolnak körül. Ezeket a korlátokat nyiltan és rendszerint a gazdálkodó, a megélhetéseért küzdő ember nem törheti át. *Ezeken belül* kell anyagi boldogulását keresnie. Hogy akadunk itt-ott kivételekre is, az mitsem von le a most mondottak általános valóságából.

A régibb, kevésbé civilizált időkben szintén megvoltak a gazdasági tevékenységnek a maga társadalmi korlátai,[1] de valószinűleg kevésbé voltak azok — legalább a mai értelemben jogiaknak nevezhetők, mert tágabb alkalma nyilt a primitiv jogirendet sértő erőszaknak a mindennapi kenyérért való küzdelem terén. Hogy pedig civilizálatlan állapotok között tágabb tere nyílik az erőszaknak a magánemberek gazdasági tevékenységében,[2] — ezzel nem azt mondottuk, mintha a civilizált társadalmak lakója nem volna kénytelen legyőzhetetlen kényszerűségekkel szemben állani, hanem csupán azt, hogy a modern viszonyok között a magánember életszükségleteinek megszerzésében sokkal ritkábban támaszkodhatik a jogrend korlátait egyéni önkénnyel áttörő segítségekre, mint azelőtt. Ma sokkal kisebb lehetősége van például annak, hogy valaki földet foglaljon el egyszerűen a maga számára, vagy rablóhadjáratok szervezéséből éljen.

A megélhetés *rendes* forrása a polgárosult társadalmak-

[1] Wir behaupten: *alle Güterverteilung ruhte von Anfang an neben der individuellen Thätigkeit auf gesellschaftlichen Einrichtungen;* sie tritt uns im Laufe der Geschichte in den zwei Formen des Arbeits- und Vermögenseinkommens gegenüber; *sie hat stets neben wirtschaftlichen andere gesellschaftliche, politische etc. Ursachen* ... (*Schmoller* i. m. II. 880. l.)

[2] Az erőszak- és törvényszerűség gazdasági szerepének *socialistikus* oldalról való sajátságos fejtegetését adja *Fr. Oppenheimer.* Szerinte a *„gazdasági ösztön"* elvileg a legkönnyebb eszközökkel igyekszik kielégülést szerezni. Az ember itt is a legkényelmesebb, a legbiztosabb és legkellemesebb eszközökhöz nyúl. Ily gazdasági eszköz lehet a *munka* is, de nem okvetlenül az. Az erősebbik jogán más eszközök szerepelnek a gazdasági életben, t. i. az u. n. *politikai eszközök.* Ennek a politikai erőszaknak ki nem alakult eszköze *(das unentfaltete politische Mittel)* a *rablás,* — kialakult *(das entfaltete p. M.)* eszköze pedig az *állam.* Ezzel szemben gazdasági ösztönnek *gazdasági eszközei (ökonomisches Mittel),* mint *ki nem alakult eszközök:* a *munka* és a *csere,* kialakult eszköze pedig a *socialistikus társadalom (Gesellschaftswirtschaft der Wirtschaftsgesellschaft).* Mindenesetre szellemes kategorizálás, melynek tudományos értéke azonban igen kérdéses. (L. *Theorie der reinen und politischen Ökonomie* 1910. 35—52. l.)

ban a mindenkori jogrend korlátai között elérhető *jövedelem*. Az erőszaknak szerepe nem szűnt meg ugyan a modern társadalomban sem, de a magángazdálkodás terén a jogrend korlátai mindinkább kisebb teret engednek érvényesülésének. Annyit a mai társadalmi rend legerősebb ellenségeinek is el kell ismerniök, hogy amennyiben az erőszak társadalmi tényezőként való szereplése megtalálható a modern körülmények között is, az egyéniből mindinkább társadalmivá válik. Így egy-egy magánembernek a jogrendet megzavaró erőszakosságai nem sokat változtatnak a mai gazdasági élet általános képén. Annál többet a társadalom egyes rétegeinek az osztályharcokban megnyilvánuló erőszakos eljárásai.

A társadalom legfőbb erejének intézményesített kifejezője az állam. Az állam az a társadalmi alakulat, amely felett nem áll többé szankcionáló fizikai erő és így az állam kereteibe foglalt társadalomnak, a nemzetnek ereje az, amely gazdasági téren is legtöbb hatalommal léphet fel úgy a magánosokkal, mint a társadalmi osztályokkal és más államokkal szemben is. Ez az utóbbi eset, t. i. valamely nemzet gazdasági érdekeinek erőhatalom árán való megoltalmazása más nemzetekkel szemben az elgondolható legnagyobbmérvű, egészben vagy részben gazdasági érdekű emberi erőkifejtés.

A magángazdasági cselekmények annyira körül vannak határolva a jog korlátaival, hogy azok majdnem mindig — különösen ott, ahol más egyének érdekeit is érintik — egyúttal magánjogi cselekmények is.[1]

2. A civilizált társadalomban tehát a jövedelem rendszerinti forrásai csak a mindenkori jogrend keretei között alakulhatnak ki. Ezen belül pedig egyrészt a *vagyonban*, másrészt pedig a *munkában* találhatjuk meg azokat elsősorban. A munkának és vagyonnak, főleg az ingó tőkevagyonnak sajátságos combinatiójából, mondhatjuk, a tőkére támaszkodó

[1] A magángazdasági cselekmények összefüggéséről a javak elosztódásával és a jogrenddel lásd: *Komorzynski (Die nationalökonomische Lehre vom Credit.* 2. kiad., 3—16. l.) több érdekes szempontra mutat rá.

szellemi és fizikai munka combinatiójából, egy harmadik modern jövedelmi forrás áll elő: a *vállalkozás.*

A fő jövedelmi források tehát a *vagyon*, a *munka* és a *vállalkozás* a társadalmunk mai rendjében a gazdálkodó magánemberre nézve, míg a hatalmi felsőbbség az állam, a köz, közjogi hatalmával *szerez* magának jövedelmet.

Sok ellenvetést lehet talán felhozni ez ellen a felosztás ellen, mindazonáltal azt hiszem, hogy tárgyilagos és találó az. Jövedelemforrás alatt ugyanis nem a jövedelem végső okait akarjuk érteni, — hiszen ez elvont filozofiai kérdés volna — hanem a megélhetés eszközeit nyujtó legáltalánosabb alapokat akarjuk megjelölni: azt, hogy miből élnek általában a mai társadalom emberei. Élnek pedig vagyonukból, fizikai vagy szellemi munkájukból, vagy vállalkozásukból. Ami ezen a három kategorián kivűl esik és azok általános fogalmába bele nem szorítható, az kivételes jelenség inkább.

Mondják, hogy minden értéknek, minden jövedelemnek forrása a munka. A jövedelemeloszlás problémáinál, annak irodalmában [1] s még inkább a gazdaságpolitikai irányoknál nagy szerepet játszik ez az eszmemenet.

Ha tárgyilagosan vesszük ezt a tételt, hogy minden jövedelem forrása a munka, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez a tétel *ebben az alakjában* tudományos szempontból értékkel nem bír: annyira nem szabatos a valósággal szemben ez a kifejezés.

A valóság az, hogy a természet önként adta gyümölcseinek ritka esetén s a társadalmi életnek bizonyos kivételes

[1] Az újabb elméletben *J. B. Clark*, bár a jövedelemágak szokásos felosztását meghagyja, a gazdaságtan elméletének a termelés, forgalom, jövedelemeloszlás és a fogyasztás tanaira való felosztását erősen megtámadja. A jövedelemeloszlás hagyományos elhelyezését az elméletben szintén kifogásolja, mert mióta a munkabér és kamat normalis nagyságát a munka és tőke termékenysége határozza meg, azóta szerinte a jövedelemeloszlás tana a *specifikus termelés* tanává lett. Ennélfogva a társadalmi jövedelemeloszlás elmélete a gazdaságiak egész területét felöleli a fogyasztás tanát kivéve. (J. B. *Clark The Distribution of Wealth.* II. fejezet, 10—25. l.)

körülményein kivűl nincsen senki jövedelmében olyan rész, amelynek keletkezésénél valamely munkára ne lett volna szükség. A munka tehát mint koefficiens, ott van minden jövedelemnél. A munkának méltatása a jövedelem fogalmával szemben általánosságban úgy fejezhető ki, hogy a modern társadalomban *munka nélkül* nem állhatnak elő jószágok. Vonatkozik pedig ez az állitás a jövedelem közvetett tartalmát képező *javak keletkezésére*, de nem vonatkozik az *osztályrészűl jutásra, a rendelkezésre állásra.*[1] *Habár tehát minden jövedelem keletkezéséhez szükséges bizonyos munka, azért jövedelmet élvezni lehet munka nélkül is.* Egy tőkepénzesnek például semmi munkára nincs szüksége ahhoz, hogy kamatokat húzzon tőkéje után, de munkára igenis van szükség abban a tekintetben, hogy az a „tőkepénz" kamatozzék. Valakinek kell azzal a „tőkepénzzel", „tőkével" „dolgoznia". Ha valaki pénzét a ládájába csukja be, ez a tőke sohasem fogja — mint gyakran tudománytalanúl mondották — önmagát szaporítani.

3. Az, hogy kinek van jövedelme: a társadalom rendjének vagyonjogi kérdése; az ellenben, hogy mint keletkezik a jövedelem, mint javak összesége, mi nélkül nem keletkezhetik az: a jövedelem létrejöttének *technikai* kérdése. Az egyik kérdésre adott felelet tehát nem oldja meg a másik kérdést.[2]

[1] Itt tehát máris szembetűnik annak szüksége, hogy a *jövedelem* és *hozadék* között szorosan meg kellene vonnunk a különböztetést. A hozadék alatt a termelésnek, a jövedelem alatt pedig a társadalmi osztályrészül jutásnak eredményét értjük: ami *jut* az egyes jövedelmi alanyokra. Talán leghelyesebb volna a *hozadék* és *jutalék* kifejezéseit szembeállítanunk egymással a magyar nyelvben, annak a különbségnek kifejezésére, mely a termelés technikai szempontjai és a megoszlás társadalmi, vagyonjogi processusa között van. — Azoknak a javaknak az összesége, amelyeket a termelési tényezők (természet, munka) együttesen *hoznak:* a hozadék, — ami ebből *jut* valakinek, az a jövedelem. A kapitalizmus rendjében *közvetlenül* nem materialis javak *jutnak* többnyire egy-egy embernek osztályrészül, hanem csereeszközök: pénz, — mint később látni fogjuk, tulajdonképen fizetési hatalom.

[2] *Clark* felfogása szerint a t ermelés *synthezis,* a jövedelemeloszlás pedig *analysis.* — „The essential fact about production, as it

De azért, mert a munkát, mint keletkező tényezőt, úgyszólván minden jövedelem eredetében meg lehet találni, ebből még épen nem lehet azt következtetni, hogy csak a munka az *egyedüli* jövedelmiforrás. Ez lehet jelszó a socialis küzdelmek között, de nem objectiv igazság. Amiért munka *nélkül* a jövedelemnek jóformán egyetlen neme sem keletkezhetik, ebből épen nem következik az, hogy technikailag is *egyedül* a munka teremti a jövedelmet. Minden jövedelem keletkezésében (csekély kivétellel a modern viszonyok között) ott szerepel a munka, mint keletkeztető alkatrész, *de mindig valamely más tényezővel kapcsolatban*. Egyedül a munka magábanvéve nem keletkeztethet semmiféle jószágot, vagy értéket, ahhoz még egyéb termelési tényezők, eszközök is szükségesek.[1]

is carried on by all society, is that it is a *synthetic operation*, by which a grand total is made up by the contributions of different industries... Farming, mining, cotton spinning, building and a myriad of other occupations all work together to create an aggregate of goods, which constitute the social income...

... *The essential fact about distribution is that it is an analysis*. It reverses the synthetic operation step by step, resolving the grand total produced by society into shares corresponding with the amounts contributed by the specific industries...

... The man who own and work the mines do not keep the ore they secure, ... The ore goes into a stock of goods for. the general use of society ... it is transmuted into a myriad of forms, merged with ofher materials and lost... Distribution further resolves the share of each particular industry, and these correspond whit the amounts which these labourers and capitalists contribute. The result of distribution is to fix the rate of wages, the rate of interest, and the amount of the profits of employers... *(Essentials of Economic. Theory*. 1907. 74—75. l.)

[1] Előzetesen is fel kell az olvasó figyelmét hívnom arra, hogy itt még a legnagyobb általánosságban beszélek jövedelemről. Hogyha tehát ehelyütt még a jövedelem tartalmát képező materiális, technikai javakról stb. beszélek, — ne tűnjék az fel következetlenségnek később, mert a kapitalizmus korában a jövedelemeloszlás alanyaira közvetlenül háruló tipikus jövedelmeknek inmateriális és a termelés technikai hozadékától élesen megkülönböztetendő természetét teljes következetességgel csak tőkeelméletemnek kifejtése után hozhatom kifejezésre.

Hogy bármely természetű jövedelemnek bármely természetű alkotórésze keletkezhessék, a munkának kombinációja szükséges a természetadta anyagokkal.

Sőt magábanvéve a munka sem egyéb, mint természeti jelenség: emberi, állati vagy gépbeli erőkifejtés.

A természet még adhat önmagától minden más tényező hozzájárulása nélkül is javakat — főleg igen primitiv viszonyok között. — Ha ezek a javak közvetlen fogyasztási jószágok, akkor jövedelemrészeknek is vehetők. A munka egymagábanvéve azonban puszta mozgás, mely semmit sem alkothat termelési eszközök és anyagok nélkül.

Még a pusztán munkájukból élők jövedelmének sem egyedüli *keletkeztető* forrása és tényezője a munka. Az a munkabér, amelyet a munkás kap, a munkaadó jövedelmének egy bizonyos része, amely utóbbi jövedelem a munkások munkájának és a munkaadó birtokában lévő termelési anyagoknak és eszközöknek egyesítéséből, együttes kihasználásából származott. A munkás, igaz, hogy egyedül munkájának ellenértékeként kapja munkabérét, de ebből nem következik, hogy azokat az értékrészeket, melyek a munkabérben foglaltatnak, a munka teremtette magamagából. A munka csupán egy munkabérszerződés alapján biztosította azt, hogy a munkás bizonyos bérben részesüljön. A munka „ellenértéke", a munkabér, tehát több tényezőnek kombinálásából *keletkezett*, mint egy bizonyos része a munkaadó jövedelmének s a munkás kezéhez a *munkabérszerződés* — ez a jogi kategoria — juttatta azt.

4. Különbséget kell tennünk ekként a jövedelmek tartalmát képező javak keletkeztető tényezői között és azok között a tényezők között, amelyek a népesség bizonyos egyedeinek és osztályainak jövedelmét az illetők kezéhez juttatják.

A jövedelem materiális tartalma maga (értve bizonyos materiális jószágmennyiséget) a termelési tényezők bizonyos egyesítéséből *keletkezik*, ellenben a keletkezett jövedelemnek *megoszlása* társadalmilag és jogilag kialakult alapokon tör-

ténik.[1] Ezeket az alapokat szokták jövedelmi forrásoknak nevezni. Minthogy a „jövedelemforrás" kifejezése épen gazdaságtani és sociálpolitikai szempontból nem zárja ki a félreértéseket, szükséges, hogy kétségtelenné tegyük annak a magunk használta értelmét. Jövedelemforrás alatt jövedelem*megoszlási*, tehát társadalmi, illetve *jogi* forrást értünk, nem pedig a jövedelemben foglalt jószágrészeknek *technikailag* keletkeztető forrását. Az előbbi értelemben a vagyon, a munka és e kettőnek modern egyesítése: a vállalat, illetve vállalkozás a jövedelem főforrásai. Ezzel szemben a termelésnek a főtényezőit a természet, a munka és a tőke kategoriái alá szokták csoportosítani.[2] Óvakodnunk kell most már attól,

[1] Mikor jövedelem *keletkezéséről* beszélünk, akkor kétféleképen értelmezhetjük azt. Érthetjük úgy, mint *természetbeni* jövedelem keletkezését és mint *vagyonjogi* értelemben vett jövedelem keletkerését. Ha közgazdasági értelemben szólunk pl. nemzeti jövedelemről, — *tekintet nélkül annak megoszlására* — akkor ez a fogalom egybeesik a nemzeti termelés *hozadékával*. Épenúgy néha egybeeshetik a magánembereknél is a *megoszlás alá nem eső* jövedelem a termelés hozadékával (pl. a saját naturális termékeiből élő kisparaszt *piacra nem vitt* s otthon fogyasztott jövedelme *egybeesik termelési tevékenységének technikai hozadékával)*.

Ellenben a kapitalista gazdasági rend rendszerinti *magánjövedelmei* — mint *pénzösszegben* megjelenő vagyonjogi kategoriák — élesen különböznek ugyanazon magánszemély termelési tevékenységének eredményétől, tehát a technikai hozadéktól.

A *hozadék* és *jövedelem* fogalmi elkülönitését teljes terjedelemmel látjuk keresztülvíve *Wagner* Adolfnál, szerinte: Der Begriff des *Ertrags* ergiebt sich, wenn die Einnahmen auf das Object, aus dem sie hervorgehen, zurückbezogen, oder als Ausflüsse einer Erwerbsquelle... *ohne Rücksicht auf die Person, der sie zufallen, betrachtet werden*. Ertrag ist dann... eine naturale Gütermenge, welche ein bestimmtes Werthquantum... darstellt... stb. stb.

... Der Begriff *(Einkommen)* ergiebt sich, indem die Einnahmen oder Erträge *in Beziehung zu der Person, welche sie empfängt*, bezw. zu dem Wirtschaftssubjekt gebracht werden... (Grundlegung 3. kiad. I. 400—405. l.)

[2] Egyelőre ezt az utóbbi csoportosítást csak mint *szokásos* megkülönböztetést állítom ide, anélkül, hogy annak megfelelő vagy meg nem felelő voltára kiterjeszkedném.

hogy a munkát, mint *termelési tényezőt*, összetévesszük a a munkával, mint *jövedelmi forrással*. Más az egyik és más a másik. A munka, mint jövedelmi forrás, jogi és társadalmi eszköz, tehát jogcím lehet arra, hogy valaki bizonyos jövedelemben részesüljön, amelynek keletkezéséhez nélkülözhetetlen kellék a munka, mint termelési tényező. A munka fejében (jogi, illetve társadalmi) osztályrészül jutott jövedelem épen nem kell, hogy részeiben azonos legyen az illető munkás munkájának segítségével előállított javakkal. A munka ugyanis javakat termel más termelési tényezők felhasználásával, a jövedelem ellenben vagyonjogi alapon áll javakból.[1] Egészen más lapra tartozó kérdés azután az, hogy vajjon valakinek vagyonjogi hatalma kiterjed-e a saját munkája felhasználásával előállított javakra, vagy sem.[2]

5. A jövedelemnek, mint a társadalmi termelés eredményének *megoszlása* (és nem keletkezése) tekintetében tehát a megoszlás főforrásaiul a vagyont, a munkát és a vállalkozást tekinthetjük. Ezek a legfontosabb jövedelmi ~~adó~~-alapok. Talán nem a legtökéletesebb ez a felosztás, de azt hiszem, társadalmunk mai gazdasági rendje mellett a *legjellemzőbb* (mit munkámban ezentúl igyekszem kimutatni), mely nem zavarja össze a jövedelem tartalmát képező javak keletkezési módját azok osztályrészül jutásának módjaival.[3]

[1] Még pedig közvetve, főleg fogyasztási, használati, közvetlenül pedig értékkifejező (pénz) — mint később látni fogjuk — tőkeigazoló javakból.

[2] Ha a jövedelemeloszlás utján kijutó jövedelemrésszel szemben termelési tevékenységünk technikai (vagy szellemi) eredményét *hozadék*-nak nevezzük s állítjuk oda, akkor mindjárt észrevehetjük, hogy jövedelmet húzhatunk anélkül is, hogy bármily hozadékot tulajdoníthatnánk magunknak a társadalmi termelés bármely terén. *A jövedelemszerzés e két módja közötti különbség problémája áll a társadalmi kérdés előterében.* A kapitalistikus jövedelemeloszlás és a vele összefüggő kérdéseknek ebből a szempontból való érdekes tárgyalását lásd: *Hobson*-nál: *The Industrial System. An inquiry into earned and unearned income.* 1909.

[3] A jövedelem nemeinek Smith, Ricardo, illetve az orthodox gazdaságtan nyomán földjáradékra, munkabérre és tőkenyereségre, — vagy

A jövedelem a kinek-kinek osztályrészeül jutó közvetlen vagy közvetett javak mennyisége. Azonban a termelésnek mégis csak a javak a tárgyai s nem a jövedelem. Csak a legkülönbözőbb javakat lehet termelni, amely javaknak egy *bizonyos osztályrészül jutott összessége* a jövedelem. Ekként mondhatjuk, hogy egy nemzet összes tagjainak bizonyos időnként osztályrészeül jutott javak összessége a nemzeti jövedelem: az tehát, ami a nemzeti termelés termelte javakból a nemzetnek osztályrészeül jut. Ha most már különbség teendő a nemzeti termelés és a nemzeti jövedelem között, annál inkább megteendő ez a különböztetés az egyes magánemberekre s az egyes társadalmi osztályokra nézve, melyeknek jövedelmét a közreműködésükkel vagy anélkül termelt javak mennyiségéből a társadalmi, illetve a jogrend hasítja ki a számukra.

A jog tehát szorosan összefügg a jövedelemmel. A jövedelemeloszlás mikéntjét a jogrend keretei határolják. A jog teszi tulajdonképen társadalmi együttélésünk közepette a társadalmi együttműködéssel előállított javak bizonyos mennyiségét egyiknek is, másiknak is jövedelmévé. A robinzoni viszonyoktól eltekintve, ahol a jogrend szerepe zérusra apad le, a civilizált társadalmakban a jogi rend osztja szét a társadalmilag termelt javakat s teszi ekként jövedelemmé, akár résztvett az illető jövedelem élvezője a jövedelmének tartalmát képező javak létrehozásában, akár nem.[1]

földjáradékra, munkabérre, tőkekamatra és vállalkozói nyereségre való felosztása: *akként, hogy a földjáradék a talaj természeti erőiért fizetett része a jövedelemnek, a tőkekamat, a tőkejavak, a munkabér pedig a munka által létrehozott, illetve azok számlájára irható része a jövedelemnek*, — nem egyéb a jövedelemeloszlási kérdésének összekeverésénél a jövedelmet alkotó javak keletkezésének kérdésével. E kellő megkülön-böztetés nélküli osztályozás sok fogalomzavarnak volt oka a közgazdaságtanban. Ideje tehát már, hogy az orthodox iskolának mintegy természeti „törvényekre" alapított jövedelemeloszlási elmélete végleg el avultnak tekintessék. (Lásd erről *Kleinwächter* i. m.)

[1] Minthogy a gazdasági életben ekként a társadalom jogi rendje állítja rendelkezésükre az egyes embereknek a legkülönbözőbb javakat,

Igy aztán megérthetjük, hogy csak az *embernek,* illetve a *jogalanynak* van jövedelme, bármiféle az a *jogcím,* amelynek alapján az a jövedelem osztályrészül jut.

Ezek a jövedelmet osztályrészül *juttató* alapok, vagy mondhatjuk jogcím-félék: a vagyon, a munka s e kettő kereszteződése, a vállalkozás. Ezek a társadalmi termelés javaiban osztozkodásra jogosító (jövedelemnyujtó) tényezők gazdasági rendünk mellett. Méltán nevezhetjük tehát ezeket a fő jövedelemforrásoknak.[1]

6. A jövedelemnek megoszlási módjai az azt megosztó tényezők azonban korántsem változatlanok. Korszakok szerint a társadalmi rend, a gazdasági fordulatok, az árviszonyok, a jog változásával egyre változik a kinek-kinek osztályrészéül jutó javak aránya is.

A vagyonnak, a munkának, a vállalkozásnak, mint jövedelemnyujtó tényezőknek a jogrenddel való szoros összefüggése kétségtelen. Megnyilvánul pedig ez az összefüggés abban, hogy a jog határolja és jelöli ki a javak, értékek és szolgálatok felett való rendelkezés módját, lehetőségét és tartalmát, akár úgy, hogy az egyes dolgok és javak feletti rendelkezést egyes jogosultak számára tartja fenn s azoktól

világos, hogy a *javak technikai használatának* a társadalomban *vagyonjogi előfeltételei vannak.* A vagyonjogi előfeltételek épen nem állanak mindig harmóniában a gazdaságtechnikai követelményekkel, célokkal. Ennélfogva, hogy a társadalomban termelési és ennek útján jövedelemeloszlási céljainkat elérhessük, erre irányuló gazdasági cselekményeinket a legtöbbször vagyonjogi tényekkel, jogügyletekkel kell bevezetnünk és többnyire befejeznünk is és *csak a vagyonjogi lehetőségek rendbehozatala után léphetünk a gazdálkodó tevékenység technikai értelemben vett terére.*

Ezt a kérdést érinti *Komorzynski* is. (i. m. 8—12. l.)

[1] A későbbi fejezetek magyarázatát fogják adni annak, hogy miért nem mondom a jövedelemeloszlás főforrásainak egyszerűen a *vagyont* és a *munkát.* Ez a szembeállítás a legjobban kifejezi ugyan a szociálpolitikai ellentéteket, de nem magyarázza meg a modern jövedelemeloszlás alakulásának a *mikéntjét,* melyet csak a vállalkozó szerepének homloktérbe állításával lehet megérteni.

mindenkit mást távol tart (tulajdonjog); akár pedig úgy, hogy módot nyujt egyik embernek arra, hogy a másiktól munkabeli, vagy vagyonbeli szolgáltatásokat követelhessen (kötelmi jog) stb. A természeti, kulturális, közgazdasági viszonyok nyujtotta eshetőségek mellett, azok alapján s azokkal elválaszthatatlanul összeszövődötten jelöli ki a mindenkori jogrend a társadalom tagjainak jövedelembeli részesedését. [1]

A legnagyobb tévedés volna azonban a gazdasági életre befolyást gyakorló s azzal kölcsönhatásban álló jogrendet olyan állandónak tekinteni, amely a természeti törvények változhatatlanságával biró kereteket és korlátokat állít fel a gazdaságiak s ezek között a jövedelemeloszlás számára. A jog szintén állandóan változó, módosuló és fejlődő társadalmi intézmény s a társadalomban folyton szemben állanak egymással azok az irányok, amelyek bizonyos intézmények fenntartását kivánják, azokkal, amelyek más természetűeket akarnak helyükbe hozni. Vagy helyesebben mondva a gazdaságiakra befolyással biró társadalmi intézmények fejlesztésének és megváltoztatásának *mikéntje* tekintetében állandóan találunk egymással többé-kevésbé szemben álló irányokra. Ezek az irányok pedig többé-kevésbé *érdekeken* sarkalnak, a mi jelentőségüket csak annál komolyabbakká teszi.

[1] A jövedelemeloszlás kérdését kétféle árnyalatban látjuk megjelenni az elméletben. Az egyik a társadalmi termelés eredményeinek, a *termelt javaknak eloszlását* teszi problémájává, a másik a *jövedelmeket* s azok megoszlását a *közelebbi értelemben.* — Az előbbi a jövedelem fogalmában rejlő *vagyonjogi szempontokat figyelmen kívül hagyja* s azért ott ritkán találjuk meg a termeléstechnikai és vagyonjogi szempontok szerint való megkülönböztetést, — az *utóbbi a termelésnek a technikai és a jövedelemeloszlásnak pedig a vagyonjogi szempontokkal összetartozó természetéből jobban levonja a következményeket. M. Block* ugyan a német iróknak szemére veti, hogy sokkal inkább jövedelemeloszlással, mint a termelt javak szétosztódásával foglalkoznak. *(Les Progrès de la Science Économique.* 2. kiad., II. kötet. 195—6. l.) Szerintem azonban a vagyonjogi szempontok erősebb bevitele a jövedelemeloszlás tanába csak az illető irók jogi tudását mutatja mások ebbeli ismerethiányaival szemben, ami viszont nem menthet ki egyes fogalomösszebonyolításokat, melyekre Block rámutat.

A „kor szelleme“, a tudomány állása, világnézet, ethikai felfogás stb., mindezek megváltoztatása egytől-egyig kisebb vagy nagyobb befolyást gyakorolnak a gazdasági viszonyokat szabályozó jogrend fejlődési irányára is.[1]

A társadalmi intézmények fejlesztésére, változtatására vagy megőrzésére irányuló gondoskodások és törekvések öszszessége tölti ki a társadalompolitika kereteit. Ennek irányelvei a legkülönfélébb társadalmi, közgazdasági, állami, nemzeti és osztálytörekvések *eredőikért* szoktak jelentkezni a jogrendszer változásaiban. Ebből a szempontból a társadalmi és közgazdasági politika is közreható tényező a jövedelemeloszlás problemájánál s érvényesülési módjának természete szerint közvetlen vagy közvetett értelemben beszélhetünk jövedelemeloszlási politikáról is.

A jövedelem megszokott felosztásaival[2] itt bővebben nem foglalkozva, a következő fejezetekben annak a modern társadalomban kialakult nemeiről igyekszem képet adni.

[1] Az az idő elmult már, amikor ezek által a fentjelzett körülmények által lényegesen nem változtatható gazdasági törvényeken alapulónak mondhatta a gazdaságtan a jövedelemeloszlás rendjét.

Ma már a jövedelemeloszlás alakulását *dynamikai* folyamatnak gondoljuk el s az osztozkodás eredményét erőviszonyok eredőjének, vagy annak is. S hogyha a gazdaságtan bizonyos adott helyzetből kénytelen kiindulni akkor, amikor bizonyos jelenségek vizsgálatával foglalkozik, ez — mint *Clark* mondja — *csak egy feltevésbeli statikai állapot,* hasonló ahoz, hogy amikor a mathematikus a tenger vízfelületének nagyságát kiszámítja, a tükörsima állapotból indul ki, mely ugyancsak önkényesen elgondolt pillanatnyi állapot. Lásd *Clark: Essentials of Ec. Th.* 130—131. l. *(Significance of Static Law in a Dynamic State.)*

[2] Ily felosztások pl. magán- és nyilvános-, eredeti és származékos-, fundált és nem fundált-, vagyoni és birtok-, természetbeli és pénzbeli-, valóságos és névleges-, nyers- és tisztajövedelem. *(Philippovich* i. m. I. 274—5. l.) *Földes* felosztása: évi, átlagos-, állandó, változó-, gazdasági, nem gazdasági-, vagyon-, munka-, közvetlen, közvetett-, tényleges, látszólagos-, egyszerű, összetett-, szabad- és összjövedelem, — rendes és rendkívüli-, biztos, bizonytalan-, nyilt, lappangó-, fő- és mellék-, terhes és tehernélküli-, magán-, nyilvános, egyéni, családi, állami jövedelem (i. m. I. 314—315. l.) stb. stb.

II. FEJEZET.

A jövedelem társadalmilag kialakult nemei.

Fr. Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung. 1896. *Weisz Béla: Die Lehre vom Einkommen.* (Zeitschr. der ges. Staatsw. 33. és 34. k. 1877—1878. 573, ill. 684. és köv. lapok.) *„Distribution"* a *Palgrave-féle szótár* I. kötetében. J. R. *Commons: The Distribution of Wealth.* 1893. J. A. *Hobson: The Industrial System.* 1909. u. a.: *The Economics of Distribution.* 1907. *Clark: The Distribution of Wealth.* (1899—) 1908. *Schumpeter: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung.* 1912. IV—V. fej. *Petrazycki: Die Lehre vom Einkommen.* 1895. *Komorzynski* i. m. 98—269. l. P. *Leroy-Beaulieu:* Essai sur la répartition des richesses 1881. *E. Cannan: A history of the theories of production and distribution in English Pol. Ec.* from 1776. to. 1848. — 1893. *Rodbertus:* Zur Beleuchtung der socialen Frage. Berlin 1899. 3 k. I—II. rész. (Wirth és Wagner által kiadva.) H. *George: Progress and Poverty.* London (1908-iki Kegan Paul-féle shillinges kiadás.) *Marx:* Das Kapital I. 1867. III. 1894. *Marx: Theorien über den Mehrwert.* Stuttgart 1905—10. 3. kötet. Kiadta *Kautsky.* Lásd ezenkívül a megelőző fejezet elején felsorolt műveket. További forrásokra utmutatás *Kleinwächter, Komorzynski, M. Block* munkáiban, közg. lexikonokban s kézikönyvekben is. *Böhm-Bawerk: Kapital und Kapitalzins.* II. Abt. 3 kiad. 1909—12.

1. A társadalom tagjai a létfentartásukat, fogyasztásukat, szóval megélhetésüket biztosító jövedelmekhez igen különbözőképen juthatnak.[1] A társadalmi együttélés mindazonáltal

[1] Még a magánemberre nézve jövedelemben részesedésénél a legközvetlenebb szempont az a jogcím, a melyen az illető jövedelemben részesedik, addig társadalmi szempontból nem közömbös a jövedelemben *részesedő egész magatartása* sem. A socialista irodalom épen azt az utóbbi szempontot élezi ki s azt mondhatjuk, hogy a socialismus elsősorban a mai jövedelemeloszlás jogcímeivel szemben tanusít ellenséges irányt, a munkabér kivételével. A jövedelemhárulás jogcímeit

a jövedelem osztályrészül jutásának mikéntjében jellegzetes typusokat alkotott s az egyes emberek megélhetésének a jövedelem eme typusai szerint való különbözősége lényeges, gyakran elhatározó és szinte áthidalhatatlan különbségeket hoz létre az illető emberek és osztályok egész gazdasági sorsa és az ezen alapuló összes életviszonyai tekintetében is.

A társadalom tagjai között mindenekelőtt abból a szempontból kell különbséget tennünk, hogy a mindenkori társadalmi, illetve jogi rend szerint egyesek *közvetetlen*, mások ellenben csak *közvetett* alanyai a jövedelemeloszlásnak. A *keresők és a vagyonnal birók* tekinthetők a jövedelemeloszlás közvetlen alanyainak, ellenben az általuk *eltartott*, a *tőlük élő s önálló kereseti vagy szolgálati jogcímmel nem biró* családtagok vagy más hozzátartozók a jövedelemeloszlás közvetett alanyaiként vehetők. Ez a különbség az emberek között nem csupán jogi és társadalmi, hanem a legtöbbször igazán természeti okokon sarkal. A lakosságnak, mint a társadalom tagjainak felnőttekre és gyermekekre, családfőkre és családtagokra oszlása már magábanvéve közvetetlen és közvetett alanyokra osztja a népességet a jövedelemeloszlás tekintetében. Hozzájárul a *kor* szerinti különbséghez a *nemek* szerint való különbözés.[1] Az emberi társadalom kialakulásának sok-sok ezer esztendeje formálta olyanra a jövedelemeloszlásnak úgy

természetesen a nem socialista irók is különböző szempontból nézik aszerint, amint erősebb individualista irányt tanusítanak, vagy amint a társadalmi tekinteteket nagyobb mértékben veszik figyelembe. Erészben áttekintésképen lásd: *Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung.* 1896. 17—38. l. Ugyancsak a socialis szempontokra vonatkozólag: *Weisz Béla: Die Lehre vom Einkommen.* Zeitsch. f. d. g. Staatsw. Tübingen 1877—78. évf.

Socialistikus oldalról a jövedelemszerzés általános módjait illetőleg: *Fr. Oppenheimer: Theorie der reinen und politischen Ökonomie.* 1910. 37—51. l.

[1] *Durkheim* különböző anthropologiai forrásokra támaszkodva vitatja, hogy a nemek közötti fizikai különbségek a civilizációval nagyobbodnak. *E. Durkheim: De la division du Travail Social.* 1902. (19. s köv. lapokon.)

szokáson és jogon, mint a nemek között való biologiai és fizikai erőkülönbségen alapuló rendjét, hogy a jövedelemben közvetlenül részesedő fél elsősorban a férfi legyen s a nő csak közvetetten, a férfi útján részesülhessen a megélhetés javaiban, akár közreműködött azok megszerzésében és átalakításában, akár nem.[1] Egyszóval a jövedelemben való részesedés *családok* szerint történik ma is jobbára az emberek kor és nem szerint való különbözősége alapján s elsősorban a felnőttek, a felnőtt férfiak, a családfők a jövedelemeloszlás alanyai. A többiek csak ezek révén, közvetetten a családon belül, mint annak tagjai részesednek többnyire jövedelemben. A jövedelem eloszlásának ez az évezrek kiforrasztotta alapvető rendje, mely az emberek közötti természetes: *nemi és korbeli* különbségeken alapszik.

A társadalmi együttélés azonban más elhatároló barázdákat is állított fel az emberek közé a jövedelemben való részesedés structuráját illetőleg. A nembeli és korbeli különbségeken kívül más szempontok is állítottak jogi különbségeket az emberek közé,[2] minek folytán emez utóbbi *jogállapotbeli különbözés* révén váltak egyesek közvetlen, mások csak közvetett alanyaivá a jövedelemeloszlásnak. Az utóbbiak kategoriájából csak a rabszolgák csoportját említem, mint leg-

[1] Il y a longtemps que la femme s'est rétiré de la guerre... et que sa vie tout entière s'est concentrée dans l'intérieur de la famille. Depuis, son rôle n'a fait que se spécialiser davantage... Á voir dans certaines classes, les femmes s'occuper d'art et de litterature... on pourrait croire... que les occupations... tendent a redevenir homogènes. Mais, même dans cette sphère d'action, la femme apporte sa nature propre, et son rôle reste très spécial, très different de celui de l'homme... avec le progrès le cerveau des deux sexes se différencie de plus en plus. (i. m. 23—24. l.)

[2] *The growth of wealth and of numbers and the greater tension of life increase the heteregoneity of civil populations.* They establish complex relations between the different race elements, and the different strata of population on the one hand, and the division of labour in the social constitution on the other hand. *F. H. Giddings: The Elements of Sociology.* 1898. (307. l.)

jellegzetesebbet, melyhez járul azután a társadalmi fejlődés hosszú folyamatán keresztül számos különböző kategoriája azoknak az embereknek és társadalmi rétegeknek, kiket koruk társadalmi és jogi rendje nem sorozott be a jövedelem eloszlásában való közvetlen részesek közé.

A jövedelemeloszlás eme rendjében hosszú idők alatt képződött és fennállott különbségek hosszú időkön át tartják is fenn magukat. Hosszú időkön át tartó társadalmi kialakulás szükséges ahhoz, amíg a jövedelemeloszlás rendje tekintetében lassan-lassan kedvezőbbé válik a családtagok, majd a nők jogi és társadalmi helyzete s amíg különböző más korlátok is elesnek.[2]

Vannak azonban a jogállapotbeli különbségeken kívül olyan biologiai s fizikai különbségek az egyes emberek között, amelyek bármely társadalmi rend mellett is mindig fennmaradnak s valószinüleg többé-kevésbé mindig különbséget fognak állítani az emberek közé abban a tekintetben is, hogy valaki közvetetlen vagy közvetett módon legyen részese a jövedelemeloszlásnak.

2. Eltekintve a most említett körülményektől, melyek az egyes emberek elé fiziologiai és jogi stb. korlátokat állítanak, vagy állítottak a jövedelemben való részesedésükre nézve, — a társadalmi élet *ezeken kívül is* alakított ki az egyes emberek, az osztályok és osztályrétegek között nevezetes eltéréseket és ellentéteket a jövedelem osztályrészül jutásának mikéntje tekintetében.

Hogyha most már a társadalom tagjait az osztályrészül jutó jövedelemnek társadalmilag kialakult nemei szerint való tagozódásuknak megfelelően akarjuk megkülönböztetni, akkor két főtypust látunk: egyrészt a *munkájukból,* másrészt a *vagyonukból* élők csoportját. Az előbbieknél a munka, az utóbbiaknál a vagyon teszi lehetségessé azt, hogy megéljenek, hogy jövedelemben részesedjenek. Mndjárt az első pillanatra

[2] The social constitution differentiates and redifferentiates until it becomes a structure of exceeding complexity delicately adapted to the service of an enterprising and progressive people. *F. H. Giddings: The Elements of Sociology.* 1908. (297—8. l.)

szembetűnik, hogy mekkora óriási az ellentét az emberek eme két kategoriájának gazdasági sorsa, érdekei s a hozzá fűződő további következmények között.[1]

Az egyik csoportnak a gazdasági ellenszolgáltatás, mint a nekik osztályrészül jutó jövedelem alakja ellenében *dolgoznia* kell, hogy megélhessen, — a másik csoportnak nem, mert a vagyonban összefoglalt kedvező társadalomgazdasági lehetőségek megkimélik ettől. A társadalomnak e két ellentétes kategoriájába eső egyedei hasonlítanak egy kissé a részvénytársaság részvényeseihez és alkalmazottaihoz, hasonlítanak pedig nem a jövedelem elemeit képező javak és értékek előállítása, hanem a jövedelemben való részesedés, annak megoszlása dolgában. A vagyonnal birók a részvényesekhez, az egyedül munkájukból élők a részvénytársaság közvetlen, vagy közvetett alkalmazottaihoz hasonlíthatók némileg.

Ne feledjük azonban, hogy a *tisztán* vagyonukból és a *kizárólag* munkájukból élők között számos átmeneti alakzat van a társadalomban.[2] A gazdasági ellenszolgáltatás fejében teljesítendő munka, mint megélhetési és jövedelemnyujtó alap a legszámosabb gazdasági kategoriánál olvad egybe a vagyon juttatta jövedelemmel.

Minél nagyobb a vagyon, annál jobban felment az a

[1] Erészben socialista oldalról markans vonásokkal fest *H. George* bevezetése. *(Progress and Poverty.)*

[2] *A társadalomnak merev osztályokba sorozásában sok az elméleti általánosítás, mely a valóságban nem találó.* A társadalmi, a vagyoni, jövedelmi osztályok fogalma nagyon relativ valami. A közgazdaságtannak a társadalmi osztály fogalmának általánositásával és merevvé tételével szemben, ideje volna már nagyobb mértékben kiemelni a relativitás szempontjait is, mert az ú. n. osztályalakulás képét a konkrét valóságnak megfelelőbben csak így lehet visszaadni. Erészben a történeti irány egyes képviselői járnak a helyes uton, amikor nagy súlyt helyeznek az átmeneti alakulatok nagy számának és jelentőségének hangsúlyozására. Igy pl. *Schmoller* kiemeli, hogy a modern társadalom nem — mint túlozva állitják — két részre, hanem a különböző érdekű osztályoknak egész sorozatára oszlik. *(Grundriss:* 1904. II. r. 547. l.)

gazdasági ellenszolgáltatás fejében való munkától s minél kisebb, annál kevésbé.

Elméletileg tehát (s mindjárt hozzátehetjük, hogy elméleti fictióról van szó csupán a tárgy magyarázata kedveért) elgondolhatunk egy olyan nagyságú vagyont, a melyen *innen* az életmódnak egy azonos meghatározott foka mellett a megélhetésre elegendő jövedelem rendelkezésre állása céljából nincs szüksége a tulajdonosnak gazdasági munkára s a melyen *túl* előáll a gazdasági munka kényszerűsége, ha az illető a kiindulási fix pontul vett *standard of life* szükségelte jövedelmet akar élvezni.

Ezt az elméleti önkénynyel, mintegy légüres térben felállított s a dolog nélkül való megélhetéshez a minimalis jövedelmet biztosító vagyont nevezzük el a határhaszon és határérték fogalmainak analogiájára *megélhetési határvagyonnak.*[1] Függ ennek nagysága többek között az életmód tekintetében való igények és szükségletek nagyságától, az eltartandó családtagok számától egyrészt, másrészt pedig úgyszólván az összes konjunkturáitól a gazdasági életnek. Ezt a megélhetési határvagyont tehát csak feltevésképen gondolhatjuk el, mint a gazdasági munka nélkül való megélhetés előföltételeinek subjektiv oldalról nézett minimalis mértékét. Annyira viszonylagos fogalom ez, hogy elméleti fictioként

[1] Ennek a határvagyonnak a hozadéka lesz tehát nagyság tekintetében egyenlő azzal a jövedelemmel, a melynek minden hiányzó részét már munka árán kell megszereznünk.

A *hiányzó vagyonjövedelemnek munkajövedelemmel való pótlása* voltaképen csak egyik esete annak a jelenségnek, a melyet némely irók a gazdasági egyensúly létrehozásáért való küzdelem alakjában állitanak be az elméletbe. Az életmódbeli *igény* határozza meg tehát általánosságban azt, hogy az egyes ember milyen gazdasági küzdelmet fejtsen ki saját gazdasági egyensúlyának létrehozása végett. Az igények nagyságát megfelelő jövedelemmel kell evégből ellensúlyoznia. Minél nagyobb az illetőnek a vagyona, annál inkább történik meg munka nélkül ez az ellensúlyozás. A gazdasági egyensúly kérdésének a mathematikai módszer alapján való tárgyalását nyujtja *Pareto.* (Lásd francia fordítását: *Manuel d'Ec. Pol.* 1908. III—VI. fejezet.)

való felállitása épen e teljesen viszonylagos volta miatt látszott célszerűnek.[1]

A gazdasági megélhetésért küzdő emberek gondolatvilágában azonban *állandóan szerepel a megélhetési határvagyonnak képzete.* Minden rendű és rangú, bármely gazdasági helyzetben lévő osztály tagjai között alkotnak fogalmat a vagyonnak arról a mennyiségéről, illetve egy olyan nagyságú vagyonról, melynek jövedelme felment a gazdasági munka kényszerűsége alól.

3. Ne feledjük azonban, hogy a társadalomban s a gazdasági életben a kényszerűségek mellett alanyi és tárgyi *lehetőségek* is vannak. Igy tehát a megélhetésre elegendő jövedelmet adó vagyon épen nem zárja ki, hogy valaki azért gazdasági ellenértékü munkával foglalkozzék s általában oly tevékenységet ne fejtsen ki, mely jövedelemben való részesedésével kilátásait megjavítja. A társadalom vagyonosodása s ennek következményeként jövedelmi viszonyainak kedvezőbbé tétele, tehát a gazdasági haladás szempontjából épen ez *a nem pusztán kényszerűségre visszavezethető gazdasági munka* a legnagyobb jelentőségü.[2] Ennek felismerése szerintem nagyon nagy jelentőséggel bír a gazdasági haladás rugóinak megállapításánál.

Igen lényeges dolog ekként közgazdasági szempontból, hogy a társadalom a megfelelő életigényektől indokolt gazdasági kényszermunkán túl is minél több gazdasági jelentőségü munka végeztessék.[3] Más szavakkal az ilyen munkát *szorgalmi* munkának nevezhetjük.

[1] A különböző nagyságú jövedelmeknek a szükségletekkel szembeállított életmódbiztosító erejére nézve eléggé érdekesek *Seager* megjegyzései. (i. m. 71—72., 76—80. l.)

[2] *Földes* a *munka társadalmi körülményei* címén csoportosítja azokat a tényezőket, melyek a munka hatályosságát ekként kedvezően befolyásolják. (i. m. I. a munkáról szóló fejezetben.)

[3] Az emberek különböző gazdasági szolgáltató képességének és tevékenységének indító okait nagy részletességgel rendezi és csoportosítja A. *Wagner (Grundlegung* 3. k. I. 83—117. l.)

Számos vagyonnal biró ember növeli meg tehát jövedelemben való részesedésének arányát munkával s viszont számos gazdasági munkájára reáutalt (tehát a megélhetési határvagyonon alulmaradó) ember munkán alapuló jövedelmét egészíti ki kisebb-nagyobb vagyoni jövedelem is.

A kizárólag munkán s a kizárólag vagyonon alapuló jövedelmek között, tehát számos átmeneti alakzat van, a melyeknél egymás mellett szerepel a vagyon és a munka mint megélhetési és jövedelemszerző tényező.

A jövedelemnek társadalmilag kialakult nemei közt jellegzetes helyet foglal el a modern gazdasági életben, a vállalat illetve vállalkozás révén háruló jövedelem: *a nyereség.*[1] Természetére nézve járadékszerű, tehát elsősorban vagyonjövedelem a vállalkozói nyereség is, de ennek tipikus, legnagyobbrészt a modern gazdasági élettől kialakított fajtája. El lehetne azonban a nyereséget úgy is gondolni, mint a gazdasági érdekű, vállalkozó szellemi munka révén háruló jövedelmet (nem tévesztendő össze a szellemi munka *ellenértékével* e fogalom) abban az esetben, hogyha a vállalkozó jövedelmi részesedését semmiféle vagyoni elemre nem vezethetné vissza.

Általában véve a vállalkozói nyereség főleg oly vagyonjövedelemben való részesedés a vállalkozás révén, amelynek megszerzésében nagy szerep jut a konjunkturák kihasználására irányuló szellemi tevékenységnek. Túlzás volna azonban ezt a munkajövedelem egy külön fajának tekinteni, vagy szembehelyezni a vagyonjövedelemmel, mely utóbbinak túlnyomó esetben csak egyik fajtája. Az intellektualis gazdasági munkához rendszerint való viszonyánál s még inkább a mai gazdasági életben elfoglalt jelentőségénél

[2] Lásd erről *Kleinwachter* i. m. 4. fejezet. *Mataja: Der Unternehmergewinn.* Bécs 1884. *Pierstorff: Die Lehre vom Unternehmergewinn.* 1875. U. az *Unternehmer u. Unternehmergewinn. (Handwörterbuch der Staatsw. VI. kötet.) Petrazycki:* i. m. II. kötet. *Wirminghaus:* Das *Unternehmen, der Unternehmergewinn* etc. 1886. Jena. M. *Block*: i. m. II. 371—406. l. — Bővebbet l. e munka IV. fej.-nél.

fogva azonban különös súlyt kell helyeznünk a jövedelem e nemére.

Így tehát a magánjövedelmeknek társadalmilag kialakult nemei között három legjellegzetesebb alakot különböztetünk meg, aszerint, amint a jövedelemeloszlásban való részesedés a munka vagy a vagyon, illetve a vállalati vagyon és vállalkozás alapján történik a részesedés: a *munkabért*, a *járadékot* és a *nyereséget*.

Jövedelemre lehet azonkívül szert tenni még más címeken is, melyek a fenti három kategoria egyikébe sem sorozhatók. Igy a közjogi alapon való jövedelemszerzés az állam részéről nagyon is fontos jövedelemhárítási jelenség. A jövedelemnek egyéb typusai is fedezhetők még fel ezeken kívül, melyek azonban sokkal kivételesebb természetűek. Ez utóbbiak között említhetők az ingyenes jövedelmek, a kötelező jogcím nélkül eltartottak jövedelmei, a játék- és sorsjegynyeremények stb. stb., melyeket a rendes jövedelmi fajokkal szemben rendkívüli, illetve sporadikus természetű jövedelmeknek tekinthetünk.[1]

[1] A *kapitalizmus* a pénz- és tőkegazdálkodás korszakában a *pénzösszegbeli* jövedelem és jövedelemeloszlás az *általános* jellegű jövedelem és jövedelemeloszlás a mai gazdasági életben. Hogyha emellett ma is beszélhetünk *természetbeni* jövedelmekről, az az általános pénzjövedelmi jelenségek mellett *izolált* jellegű jelenség. A mai természetbeni jövedelmek nem oszolnak meg többé társadalmilag így közvetlen természetbeli alakban. Legfeljebb a háztartás, a család, szóval a legszűkebb izolált körökön belül, de akkor sem kerülnek bele az általános csereforgalomba.

Az általános csereforgalomba bele nem kerülő s így pénzre fel sem cserélt javak tehát csak mint *izolált naturáljövedelmek* szerepelhetnek az általános csereforgalmi jövedelemeloszlás jelensége mellett. Ennek az általános csereforgalmi jövedelemeloszlásnak jövedelemrészei pedig pénz, helyesebben: fizetési hatalom alakjában hárulnak az egyes jövedelemalanyokra és *csak ennek segítségével* szerezhetik meg azok a technikai értelemben termelt egyes jószágokat. *Szóval a termelt materiális javak szétosztódásának a pénzben, helyesebben fizetési hatalomban való részesedés az előfeltétele a kapitalista gazdálkodás korában.*

III. FEJEZET.

A munkabér.

Turgot: Réfléxions IV. §. *Smith*: i. m. 1. könyv VIII, X. fej. *Ricardo:* i. m. V. fej. *Malthus: Essay on Population* 3. könyv V. fej. és 4. könyv III. fej. *I. St. Mill: Principles* I. könyv 5. fej. II. könyv 11—12. fej. *Cairnes: Some leading Principles* II. rész I. fej. *Mc Culloch: Principles of Pol. Ec.* 1825. s több kiad. *Macleod: Elements of Pol. Ec.* 1858. *Senior: Outlines of the Scence of Pol. Ec.* 1836. *Carey: Principles of S. Sc.* 41. fej. *Bastiat:* i. m. (külön fejezetet nem szentel a munkabérnek). *G. Cohn:* i. m. *Grundlegung* 613—645. l. *Landry:* i. m. 682—725. l. *Marshall:* i. m. VI. könyv III—V. fej. *Schmoller:* i. m. II. 418—463. l. *Gide:* i. m. 593—669. l. *Földes:* i. m. 330—371. l. *Lexis*: i. m. 151—171. l. *Kleinwächter Lehrbuch* 426—442. l. *Kleinwächter Einkommen u. s. V.* 157—242. l. *Jevons:* i. m. 167—209. l. *A. S. Johnson*: i. m. 151—172. l. *Gaal*: i. m. I. 250—67. l. *Pesch*: i. m. I. 417—434. l. *Philippovich*: i. m. I. 301—318. l. *I. Wolf*: i. m. 119—128. l. *Fr. Oppenheimer*: i. m. 397—414. l. *H. J. Davenport*: i. m. 143—167. l. *Navratil*: i. m. 75—78. l. *Sismondi*: *Nouveaux Principes d' Ec. Pol.* VII. könyv 9. fej. *Hermann*: i. m. 460—487. l. *Novicow*: i. m. 238—265 l. *H. R. Seager*: i. m. XIII. f. 222—243. l. *Hobson* : *The Economics of Distribution* 1907. VII. fej. *J. B. Clark*: *Essentials* 127—146, 451—470. l. *J. B. Clark*: *Distribution* VII., VIII. fej. 77—115. *M. Block*: i. m. II. 245—337. *Carver*: *The Distribution of Wealth* IV. fej. *Marx*: *Das Kapital* I—III. és: *Theorien über den Mehrwert.* I—III. k. *Kautsky kiadása Stuttgart* 1905—10. *H. George*: i. m. III. könyv 6. fejezet. *P. Leroy-Beaulieu*: *Précis d' Ec. Pol.* 1887. (164—180. l.) *Thünen*: *Der isolierte Staat.* 1850. *Thünen*: *Der naturgemässe Arbeitslohn* 1850. *Rodbertus*: *Soziale Briefe an v. Kirchmann. Zweiter Brief. (Schriften von Dr. Carl Rodbertus-Jagetzow.* Neue wohlfeile Ausgabe Berlin 1899. II. kötet. (3—95. l.) *A Toynbee*: *The industrial revolution* XI. f. *J. Fisher*: *The Nature of Capital and Income.* 1906. 59. l. *Fetter*: *Principles of Economics.* 23. fej. *F. A. Walker*: *The wages question* 1876. *Brentano*: *Über das Verhältnis von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung* 1893. II. kiadás.

1. A munkabér a munkásnak jutó jövedelem.[1] Osztályrészül jut a munkabér annak, aki bizonyos munkát[2] bérért (fizetésért), mint neki juttatandó jövedelemért vállal el. A munkabér osztályrészül jutásának közvetetlen oka tehát kötelmi jogcím a munkás, mint jogosított és a munkaadó, mint kötelezett részéről. A munkabérre igénynyel biró kötelezettségének a tartalma a vállalt munka vagy működés, mely a legkülönbözőbb lehet a társadalmi élet gyakorlatában. A legtöbb esetben a bérért vállalt munka positiv és úgy mennyiségileg, mint minőségileg legszigorúbban ellenőrizhető és ellenőrzött szolgálmány, erőkifejtés.[3] Más esetekben azonban már kevésbé ellenőrizhető a bérért, vagy fizetésért vállalt és végzett munkateljesítmény mennyisége, minősége és természete. A magasabb rendű, az ú. n. szellemi, sok esetben a hivatali munkáknál van ez így. Néha pedig olyan esetekben is jut osztályrészül fizetés, amikor az arra jogalapot nyujtó hivatal, vagy méltóság betöltése munkát, vagyis fizikai, illetőleg agybeli erőkifejtést nem is igényel, hanem csupán névleg való szereplést stb. stb.

A munkabér tehát a bérért munkára, vagy hivatalra vállalkozók jövedelme, de nem a munka „ellenértéke." Nem is a munka ára, hanem a *munkásnak* adott bér. Nem a *munkának* jut osztályrészül a munkabér, — hiszen a munka

[1] A „munkás" itt a legtágabb értelemben veendő.

[2] A *munka* fogalmát szintén általános értelemben veszem: ú. n. szellemi és testi munkát egyaránt értek alatta. A munka külön definicióját nem tartom szükségesnek a jövedelemeloszlás kérdéseinek vizsgálatánál.

[3] *Jevons* meghatározása szerint: *Labour is any painful exertion of mind or body undergone partly or wholly with a view to future good.* (i. m. 168. l.)

Különös módon magyarázza a munka fogalmát *J. B. Clark*: *Labor is a wealth—creating effort.* (9. l.)

A permanent working force... composed of perishable beings... a permanent amount of working energy... described by the use of an abstract term, ... but it is a concrete reality. (Essentials: 9., 35. l.)

erőkifejtés, mozgás, mely jövedelemeloszlás alanya nem lehet, — hanem a *munkásnak* (hivatalnoknak stb.)

Az sem kriteriuma a munkabérnek, hogy ez a munka által létrehozott jövedelem, vagy annak egy része volna. A jövedelem létrejöttének ez a technikai, termelési oldala, különbözik annak a másik, a jövedelemeloszlási oldalától. A munkabér mint jövedelem a jövedelemeloszlási oldalon jelenik meg. Valamint nincs olyan jövedelem, helyesebben hozadék, melyet a munka önmagából, más termelési tényező nélkül tudna létrehozni, — úgy nincs olyan hozadék, illetve jövedelem sem, mely munka nélkül jöhetne létre. A munka segitségével és a többi tervelési tényezők igénybevételével létrehozott javak összességéből jut egy bizonyos rész a jövedelemeloszlás útján a munkásnak. Ez az ő jövedelme, ez a munkabér, helyesebben munkásbér.[1]

Hogyha most már a munkabért társadalmi vonatkozásaiban nézzük, akkor magától értődőleg tekinthetjük azt nemcsak a munkás, vagy a munkaadó oldaláról, hanem a köznek, a társadalomnak, a nemzetnek nézőpontjáról is.

A munkás szempontjából nézve, a munkabér a munkásnak többnyire az ő egész jövedelme, viszont a nemzeti, a társadalmi, de a vállalati termelés hozadékának, valamint a termelő jövedelmének is csupán egyik része. Még pedig az, ami a munkás részén jövedelem, a munkaadó részén kiadás, áldozat.

Minthogy pedig a termelés eredményének egy része válik a jövedelemeloszlás folytán munkabérré, a munkás a termelés értékbeli eredményének bizonyos hányadában része-

[1] A munkabért tehát úgy kell felfognunk, mint nem statikai, hanem dynamikai körülmények között kialakuló jövedelmet: mely a modern munkásviszonyok társadalmában már a termelés folytán elért jövedelmeken való bizonyos megosztozás jellegét veszi fel egyre inkább. A régibb gazdaságtan a munkabéreket inkább statikai állapotok eredményeként állította oda. A statikai és dynamikai szempontok szembeállitásával való modern felfogását látjuk a munkabérnek *J. B. Clark*-nál. (Essentials VIII. fej. 127—145. l.)

sül.[1] Hogy a termelés eredményének milyen hányada jut jövedelmi osztályrészeül munkabér alakjában a munkásnak, az egyetlen okra, vagy egyetlen törvényre vissza nem vezethető jövedelemeloszlási, tehát társadalmi kérdés.[2] A gazdasági konjunkturáknak, a jogrendnek, a kulturális és hatalmi viszonyoknak szövevényes okozati összefüggése alakítja itt ki a positiv eredményt: a munkabér alakjában valósággal elért jövedelmet. Tudományos szempontból nézve tehát merőben hiú, vagy túlzott doktrinär, vagy gyakran spekulativ kisérleteknek tűnnek fel ma már azok, amelyek egyetlen tételben, vagy formulában gondolták a munkabér természetes, vagy a természetes munkabér nagyságának „törvényét" megadni.

2. A munkabér fogalma korántsem egységes. A jövedelmeknek nagyszámú csoportja tartozik alája, s az alája tartozó kategoriák változatossága egyre nő a gazdasági élet fejlődésével és különlegesülésével (specializálódás). Amikor a „munkabér" elnevezése alatt a jövedelem társadalmilag kialakult fajtáinak egyik fő- és összefoglaló csoportját értjük, természetszerüleg következik az, hogy annak fogalma nem szorítkozhatik csupán a közönséges értelemben vett fizikai munka bérére, hanem minden olyan jövedelemre, vagy fizetésre, mely magasabb, vagy alacsonyabb rendű munka ellenében jut osztályrészül. Mindez nem zárja azonban ki azt, hogy a munkabér fogalmának e szükségszerűnek látszó kiterjesztése mellett *szűkebb értelemben* ne értsük alatta

[1] Mit sem változtat ezen az a körülmény, hogy a munkabért a munkaadó, mint termelési költséget többnyire előlegezi s az csak később térül meg részére.

[2] Az ú. n. tudományos socialismus álláspontja az volt, hogy ez a hányadrész a mai társadalomnak termelési rendje mellett kell hogy egyre csökkenjen. *Rodbertus* nagy elméleti készséggel második socialis levelében bizonyítgatja ezt a tételt. L. *Schriften von Dr. Carl Rodbertus-Jagetzow* Band. II. *Zur Beleuchtung der socialen Frage.* Th. I. 2. kiad. Berlin 1899. (3—95. l.) Ugyanez *Marx* egyik alapfeltevése a *Das Kapital* egész gondolatmenetében.

elsősorban az ipari vagy mezőgazdasági, főleg fizikai munkával foglalkozó munkások bérét.[1]

A munkabér főtipusa tehát a munkájukból élők legnagyobb tömegeinek egyedüli jövedelmét alkotó fizikai munka bére. Főleg az ember fizikai erőkifejtésének bérét értjük alatta. Mihelyt azonban a pusztán kézi munkával szemben az ügyességnek, a tanultságnak, előképzettségnek is nagyobb szerepe jut bizonyos szolgálatok elvégzésével és hivatások betöltésénél, minél inkább előtérbe lép az értelmességnek, a sajátosabb szellemi és idegműködésnek szerepe, — annál változatosabb lesz nemcsak a munkának minősége, hanem maga a munkabér is. Az ú. n. szellemi, intellektualis munkabér, melyet a társadalom mintegy magamegkülönböztetéséül *fizetésnek* nevez, nagyobb változatosságot mutat fel, mint a köznapi értelemben vett munkás munkabére.

Ezenkívül azonban a jövedelemeloszlás alapjának t. i. a társadalmi jogcímek tekintetében, melyen a munkabért, vagy a fizetést kapjuk, — szintén különbség van a tipikus

[1] Ha a munkabér gyanánt a társadalmi jövedelemeloszlásnak egyik ágát akarjuk valóban felfogni, akkor a közgazdaságtannak szakítania kell végre azokkal a meghatározásokkal, melyek szerint a munkabér a munkának *megjutalmazása, ára, ellenértéke* stb. A munkabér egyszerűen a *munkás* jövedelme, melynek elnyerésénél *párulási jogcím gyanánt* munkáját állítja be a munkaszerződésbe. A *tény* tehát egyedül az, hogy a munkás munkája címén bizonyos jövedelemre tesz szert. *Ez a munkabérnek a gazdaságelméleti objektiv megállapítása. A megjutalmazás és ellenérték* kérdése már a munkára vonatkozó társadalmi értékitélet szempontját is beleviszi a fogalomba, miáltal *sociálpolitikai ízűvé* válik a munkabér meghatározása. Már pedig a theoretikus gazdaságtannak, illetve a jövedelemeloszlás elméletének elsősorban a jelenség objektív leírását kell adnia. Az a kérdés, hogy a munkabér a munka ellenértékének tekintendő-e, vagy sem, egységesen meg sem oldható, mert a társadalompolitikai nézetek szerint nagyon ellentétes feleletek adhatók arra. *M. Block* a munkaeredmény vételárának mondja a munkabért *(le prix d' achat du résultat d' un travail* i. m. II. 246.) Ez a meghatározás legfeljebb a termelő vállalkozó szempontjából mondható találónak, mert ezáltal a munkabér nem mint jövedelemág, hanem mint *termelési költség* van meghatározva.

munkabér s a többé-kevésbé intellektualis munkabér, a „fizetés" között. Míg a szorosabb értelemben vett munkabérnél ugyanis egy pontosabban meghatározható (idő, darabszám szerinti) munkateljesítmény többnyire a munkabér egységeinek az alapja, addig ez az alap az értelmibb, a fizetéses foglalkozásoknál, hivataloknál kevésbé pontosan határozható meg. Igy azt mondhatjuk, hogy adott egyenlő feltételek mellett a közönséges munkabér egységeinek (a heti, napi vagy darabbérnek) sokkal jobban megfelelnek és sokkal szorosabb arányban állanak velük az annak fejében elvégzendő teljesítménybeli egységek, mint ahogy például a hivatali, vagy bizalmi fizetéseknél látjuk ezt. Ez utóbbiaknál ugyanis ritkábban van meghatározva és a foglalkozás természete szerint ritkábban is határozható meg, hogy bizonyos fizetés ellenében, vagy bizonyos idő alatt milyen mértékű munka teljesítendő. A foglalkozások bizalmi természete tehát a magasabbrendű, az értelmibb, a fizetéses foglalkozásnál többnyire erősebben domborodik ki.

A szűkebb értelemben vett munkabér alakjai között legnagyobb jelentőséggel bírnak: az *időbér* és a *darabbér*[1] aszerint, amint a bérfizetés egységeinek számitása a munkában töltött idő (napszám, hetibér), vagy pedig a felmutatott munkateljesítmény (darabszám) alapján történik. *Akkord-*

[1] Az időbér és darabbér közti különbségnek theoretikus volta nem sokat mond. Annál fontosabb a kettő közötti *socialpolitikai* különbség. A munkabérért való harcban a vállalkozó érdeke az lévén, hogy minél több munkát, minél kevesebb bérért kapjon, — a munkásé pedig az ellenkező, — igen természetes, hogy általában véve a munkaidő és nem a munkateljesítmény szerint való bérfizetés kedvezőbb a munkásra, mint jövedelemben részesülő alanyra nézve. A socialista elmélet azért elvileg az időbér mellett és a darabbér ellen foglal állást. Igy *Marx* is szenvedélyesen kifakad ellene:

Der Stücklohn erleichtert einerseits das Zwischenschieben von Parasiten zwischen Kapital und Lohnarbeiter, Unterverpachtung der Arbeit (subletting of labour)... Dieses System heisst... das *Sweating System... Die Exploitation der Arbeiter durch das Kapital verwirklicht sich hier vermittelst der Exploitation des Arbeiters durch den Arbeiter.* (*Das Kapital* 541—542. I. köt. 1867. kiad.)

munkáról akkor beszélünk, hogyha egy bizonyos munkáscsoport együttesen vállal el bizonyos bérért (melyet a munkások azután egymás közt osztanak el) bizonyos munkateljesítményt. A *szakmánymunka* elnevezés főleg a mezőgazdaságban szokásos, mint ellentéte a napszámnak, hogy t. i. a munkateljesítmény az alapja a bérfizetés mértékének, akár egy, akár több munkás vállal munkát. A szakmánymunka tehát csoportos akkordmunka akkor, hogy ha több munkás egyetemlegesen vállalkozik a végzett munkateljesítmény alapján való díjazás mellett munkára.

A most említetteken kívül természetesen más alakjai is lehetnek a munkabérnek, melyek közül említésre méltóak a nagyipar körében itt-ott divatos, másutt inkább kisérleti jellegű egyes munkabérfizetési, vagy inkább munkajutalmazási módok. Ilyenek a *munkásosztalék-rendszer* (profit sharing, participation aux bénéfices), amelynél a munkások alapbérükön felül a vállalati nyereség bizonyos hányadában is részesülnek, vagy a *munkásrészvények* rendszere, amikor a munkások szintén alapbérükön kívül részvényhányadokat is kapnak a vállalattól. Ez utóbbi munkabérrendszereknek ma már nagy külön irodalmuk van.[1]

Beszélhetünk ezenkívül *pénzben* és *természetben* fizetett munkabérről.[2] A természetben fizetett munkabéreknek különösen a mezőgazdaságban van nagyobb szerepük s ott sociális szempontból gyakran kedvező a hatásuk, hogyha élelmi és elsőrendű fogyasztási cikkekben adatnak ki azok. Egészen

[1] Bibliografiáját a munkásosztalékrendszernek lásd *Kleinwächternél* is i. m. 325—332. l.

[2] Találóan mondja *Kleinwächter* (i. m. 427. l.): köztudatú dolog, hogy fejlett pénzrendszer mellett viszonylag egyre gyérűl a természetben adott munkabér. Elhibázott dolog volna azonban ebből arra következtetni, hogy az valamikor teljesen el fog tűnni. A pénznek közbenjötte ugyanis csak ott okoz könnyebbséget, *ahol a felek* (munkaadó és munkás) *csereszükségletei nem esnek egybe.* Ahol azonban egybeesnek, ott a pénz közbelépése csak nehézséget okoz. (Jobb például, ha a mezei munkás azonnal megfelelő gabonát kap, mint hogyha azt a keresett pénzen kell megvennie.)

más megitélés alá esik az iparcikkekben fizetett munkabér (truck-rendszer), melyet mint nyilván a munkások megrövidítésére vezetőt számos törvényhozás eltiltott.

3. A mai jogrendszer mellett a munkabér meghatározása a munkásság legnagyobb részénél *szerződésen* alapul. A munkás és munkaadó közötti munkabérszerződés tehát a közvetlen jogi alapja a konkrét esetekben a munkás jövedelmét alkotó munkabérnek. A mily egyszerű azonban a konkrét esetek legtöbbikében a munkabér meghatározásának természete, épen olyan bonyodalmas, történetileg és társadalmilag számtalan előzményre visszavezetők azok az okok, amelyek a munkabérviszonyok modern kialakulását eredményezték. Annak, hogy a munkabér egy bizonyos esetben mily nagy összegben határoztassék meg, társadalmilag kialakult kerete van.[1] Társadalmilag kialakult gazdasági helyzet az, mely kényszerítő erővel szól bele úgy a munkás, mint a munkaadó részén a munkabérszerződés megkötésénél a bér magassága tekintetében.

A munkabérszerződés maga szabad egyezkedés eredménye ugyan, de ez a szabadság kényszerítő körülményekkel és konjunkturákkal van körülhatárolva. S így habár a szerződő felek akarata végeredményben az, amely a jövedelemhárulás eme módjának konkrét megnyilvánulását létesíti, — a lehetőségeket, amelyeknek alakjában ez a szerződés gyakorlatilag létesülhet, mindazonáltal gazdaságtörténeti, gazdaságkultura-

[1] Lásd a munkabér, idő és teljesítmény szempontjainak behatóbb méltatását:

Brentano: Über das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung 2. kiad. 1893. c. művét Kimerítő bibliografiáját a munkásirodalomnak 1896-ig lásd *Kleinwächter* id. munkájában *(Das Einkommen und seine Verteilung).* Socialista oldalról a múlt század első nagyobb feléig terjedőleg éles kritikáját adja a munkabérelméleteknek *Marx L. Theorien über den Mehrwert. Aus dem nachgelassenen Manuskript „Zur Kritik der politischen Ökonomie von Karl Marx. Herausgegeben von Karl Kautsky".* 3. köt. Stuttgart 1905—10.

A munkabérirodalom legújabb kimerítő bibliografiája tekintetében lásd a nemzetközi társadalombibliografiai intézet havi kiadványait

beli s politikai stb. előzmények szorítják szűkebb térre, úgy hogy minden kor munkabérszerződései csak bizonyos társadalomgazdasági előföltételeknek alapulvételével köthetők. — Gyakorlatilag ez a munkaadó részéről abban nyilvánul meg, hogy csak bizonyos feltételek mellett kaphat munkást, — a munkás részéről pedig abban, hogy szintén csak bizonyos feltételek mellett kaphat munkát.

A munkabérszerződésnek tehát — hogyha azt társadalmi szempontból s az egyes konkrét esetektől eltekintve, mint a jövedelemmegoszlás egyik jogi közvetítőjét tekintjük — társadalmi és egyéni feltételei vannak. A *társadalmiak túlnyomólag oly kényszerfeltételek*, melyekhez a konkrét munkabérszerződést megkötő felek a legtöbb esetben már hallgatagon alkalmazkodnak. Csak amely feltételeket szabadon hagyták a társadalmilag kifejlett viszonyok, csak azok tulajdonképen a szabad elhatározás alá esők.

4. A munkabérszerződések társadalmilag kialakult előfeltételei alatt a lehető legtágabb körű tényezőket értjük. Ide számítjuk a történetileg kialakult *milieu*-t, a közgazdasági fejlettség fokát, kulturális viszonyait a népességnek, igényeit,[1] szükségletkielégítési módját épen ugy, mint a jogrendnek a munkásviszonyokat közelebbről érdeklő szabályait, a kollektiv szerződéseket stb.

Egy-egy munkás eme széleskörű előfeltételek és szövevényes okok meg okozatok eredőjét magamagára vonatkoztatva saját munkabérének mindenkori összegében látja. Társadalmi szempontból azonban a munkabér átlagos magas-

[1] A munkásosztály életigényeit, mint munkabérmeghatározó tényezőt már a classikus gazdaságtan is elismerte. Smith és Ricardo is kiemelik már annak jelentőségét. Nem vette és nem is vehette azonban jobban észre a régibb gazdaságtan a socialis igények *dynamikai* oldalait s különösen azt a tömegpsychologiai szempontot, hogy az egyszer felkeltett igények széles néprétegeknél, többé erőhatalommal alig visszaszorítható társadalmi követelményeket támasztanak. *Az egyszer életmóddá realizálódott életigények tömegpsychikai ereje sokkal hatalmasabb tényezőnek bizonyult eddig a munkásosztály gazdasági evolociója terén a hirhedt u. n. vasbértörvénynél.*

sága nagyon sokat jelentő tájékoztató a jövedelem megoszlási arányának tekintetében. Természetesen a megélhetés drágaságához viszonyított átlagos magasságát értjük a munkabérnek. Nézzük most már e kérdést közelebbről.

Túlnyomó részben helyesnek kell tekintenünk azt a felfogást, mely azt tartja, hogy a gazdasági munkának legnagyobb részét kényszerből végzi a munkások túlnyomó része.[1] Ez a kényszer koronként más és más alakban jelenik meg s egyik korszakban többféle társadalmi és gazdasági kényszer nehezedhetik bizonyos osztály tagjaira, mint a másikban.

Azokban az időkben, amikor a primitiv kultura még nem sokszorosította meg az emberek igényeit vagy pedig a kisigényű és gyér népesség számára a gazdasági munkának minimális mennyisége is nyujthatott — bár primitiv — megélhetést, jóformán csak a nyers erőszak lehetett az, mely az alsóbb osztályokat itt-ott intenzívebb munkára ösztönözte. A felsőbb, a hatalmasabb osztályok, vagy az uralkodók erőszakkal kényszerítik az alsóbbrendűeket a munkára. A rabszolgagazdaság, vagy ehez hasonló rendszerek ezt az állapotot mutatják. Az ókor számos államában elsősorban felsőbbségi hatalmi kényszer tette naggyá a kulturát s a technikát. A parancsszóra munkába hajtott nagy tömegek voltak a véghezvitel gazdaság-technikai eszközei. A történelmi kutatás feladata volna nyomozni, hogy mint alakult ki a kényszerrel munkába hajtott tömegek részesedése a jövedelemben a különböző országok s társadalmak szerint s hogy ez a jövedelem a legszűkösebb megélhetési minimum volt-e, vagy emelkedett-e az néha a minimum fölé, illetve lehetővé tette-e a megélhetés legszükségesebb mértékén felül álló szükséglet-

[1] Lásd e tárgyról *Bücher:* Entstehung der Volkswirtschaft. 1893. 3. kiadás. 1901.

A magyar irók közül figyelemreméltóan ír a munkára kényszerítő társadalmi körülményekről *Heller Farkas: A gazdasági élet lényege, tényezői és társadalmi szervezete* című munkájában, mely a Műveltség Könyvtárának „A társadalom" című kötetében jelent meg. (Budapest, 1908. Atheneum. 345—381. l.)

kielégitést a naturálgazdálkodás. Egyptomban már nyomai vannak a pénzben fizetett munkabéreknek.[1] De vajjon lehetne-e az erre mutató nyomokból az akkori viszonyok között egy olyan hasonló természetű társadalmilag kialakult jövedelmi nemre következtetni, mint a mai munkabér?

A középkor naturálgazdálkodásában sem alakult ki társadalmilag jelentékenyebb fajtájává a jövedelemnek a munkabér. A jobbágy, a mezei munka elvégzője nem volt bérmunkás, hanem birtokosa volt földjének, tehát önálló termelő, aki saját termésének hányadát adta oda a földesurának.[2] Tehát nem a jobbágy volt az, aki naturálbért kapott, hanem a földesúr. Egészen közömbös ebből a szempontból, hogy a jobbágy jogi s társadalmi helyzete mennyire alárendelt volt. Tény az, hogy a jobbágy jövedelme épenséggel nem volt munkabér, hanem földjáradékszerű jövedelem, melynek bizonyos hányadát beszolgáltatta.

Önálló vállalkozó volt legtöbb esetben a kézműves is a középkor folyamán, de nem mindig. Gyakran bizonyos nagyságú föld használatát kapta munkásságáért,[3] vagy természetbeli termékeket. Ez utóbbi esetben a kézművesek jövedelme már közeledik a munkabér természetéhez.

5. A pénzgazdaság és különösen a nagyipar kifejlődésével vált a munkabér a társadalmilag megoszló jövedelmeknek egyik legfontosabbik nemévé.[4] Ma már a modern álla-

[1] Lásd *Helle Károly: A görög papyrusok és a római jog.* — Budapest, Athenaeum 1907.; *Revillout: Revue Egyptologique* III. 118. l.

[2] A középkori naturálgazdálkodás részleteinek felderítésében nagy adatgyűjtő munkát végzett a német gazdaságtörténeti irány. A gazdasági élet egyes ágainak történeti kialakulása tekintetében a kisebb-nagyobb monografiáknak ma már alig áttekinthető számát hozta létre ez az iskola, mely szerepében nem jelentéktelen segítséget nyujtottak a túlnyomóan gazdaságtörténeti és statistikai irányban dolgozó közgazdasági seminariumok. A német gazdaságtörténeti iskola jellemzését lásd *Schmoller-nél: Grundriss* 1901. I. 111—124. l.

[3] A magyar *„várnép"* is nagyrészt ilyenféle kézműves lehetett.

[4] A munkabértörténeti monografiák közül l.: *Rogers: Six centuries of work and wages, a history of english labour* 2. kiad. 1884. és *Chevalier:* Des salaires au XIX. siècle 1887.

mok kereső népességének talán legnagyobb részénél a munkabér a fő jövedelmi forrás, — a munkabérnek tágabb értelmét véve. Egyénenként, mint láttuk, a munkabérszerződés a jövedelem e címen való hárulásának alapja, melyet a munkás és munkaadó, mint szabad szerződőfelek, kötnek egymással. Az ókor államaiban s a rendiség korszakaiban uralkodott jogi és hatalmi kényszer nem nehezedik többé a munkásra, aki mint egyenlő jogokkal felruházott szerződőfél köti meg munkaadójával munkabérszerződését. Ha ezt nem kötött, vagyis ha munkát nem vállalt valahol, nem kötelessége dolgozni. Joga van munkát vállalnia vagy nem vállalnia. A munkást munkabér címén megillető jövedelem tehát jogilag mint szabad szerződőfélre hárúl a munkásra.[1] A rabszolgát és a szolgarendűek számos változatait, a jobbágyot feljebbvalói kényszerítették arra, hogy dologhoz lásson, már pusztán azon az alapon, hogy saját társadalmi osztályának tagjaként jött a világra. A modern munkás nem rendi társadalomban születik és kötelezettségei a munkára nézve csak akkor származnak, ha megkötötte a munkabérszerződést, ha valamely munkára *kötelezte* magát s ekkor is csak a kötelezettség idejére.

Ne gondoljuk azonban, hogy a jogilag szabad munkás *nem kénytelen* dolgozni. Kényszerűség alatt áll ő is, csakhogy ez a kényszerűség nem jogi kényszerűség, hanem „gazdasági." Mint jogilag egyenlő és szabad szerződőfél áll ugyan munkába s köti munkabérszerződését, melyet joga van meg

[1] *Marx* a mai termelési rendet ezen az oldalán támadja talán legélesebben, hogy t. i. a jogilag szabad, de gazdasági helyzetüknél fogva a tőkétől függő munkásosztály adja meg a termelő saját munkáján alapuló magántulajdon „kisajátitásának" lehetőségét: ... Die Expropriation der unmittelbaren Produzenten, d. h. die Auflösung des auf eigner Arbeit beruhenden Privateigentums:.. ... Diese Produktionsweise existirt... auch innerhalb der Sklaverei, Leibeigenschaft... Aber sie blüht nur, schnellt nur ihre ganze Energie, erobert nur die adäquate klassische Form, wo der Arbeiter freier Privateigentümer seiner von ihm selbst gehandhabten Arbeitsbedingungen ist... (742—3. l.) ... daher das kapitalistische Privateigentum ist die erste Negation des individuellen, auf eigne Arbeit gegründeten Privateigentums. (744. l. i. m.)

nem kötni is, azonban gazdasági helyzete kényszeríti őt túlnyomó esetben arra, hogy *megkösse* a munkabérszerződést, mert csak egy megkötött munkabérszerződés alapján lehet jövedelemnek részesévé. Meg kell pedig kötnei e munkabérszerződést azok szerint a lehetőségek szerint, amelyek az ő adott gazdasági helyzetében előtte nyitva állanak. Gazdasági kényszerűség hatása alatt áll tehát munkába a munkások túlnyomó többsége és gazdasági kényszerűség jelöli ki számára e szerződés legfontosabb tartalmát.

Gazdaságtechnikai és népesedési okok vezettek ehez a fejlődéshez. A modern államok népességének jelentékeny rétegei vagyontalanok ugyanis manapság, vagyis a népesség jelentékeny részének birtokából hiányoznak a termelési eszközök. Ezért állanak *bérért* munkába, hogy a termelési eszközök birtokosaitól jövedelmet huzhassanak. A régi idők jobbágyának tényleges birtokában voltak a termelési eszközök. Aki azonban a népesség szaporulata, illetőleg a gazdasági élet átalakulása folytán kiszorult abból a paraszti állapotból, melyből a termés valamely hányadának beszolgáltatása ellenében földet bírt, vagy mezőgazdasági cselédnek, rosszabb esetben napszámosnak volt kénytelen beállani, vagy későbben ipari munkásnak szegődni.[1]

Az erre utalt existentiák száma idők folyamán sokszorosan megszaporodott és előállott belőlük a modern munkásosztály, melynek egyedüli jövedelme a munkabér. Természetesen csak nagy átlagos vonás ez a mai munkásosztály kifejlődéséről, mely csak a legtipikusabb munkáskategoriának keletkezését érzékíti meg.

6. A modern társadalom népességének jelentékeny részét

[1] Lásd erről a tárgyról *G. Hansen:* Die drei Bevölkerungsstufen. München 1889., továbbá *Schmoller: Grundriss* 1904. II. köt. 261—265. l. Socialistikus oldalról: *W. Sombart: Der moderne Kapitalismus.* 1902. 2. köt. (1. köt. *Die Genesis des Kapitalismus.) Fr. Oppenheimer: Das Grundgesetz der Marx'schen Gesellschaftslehre* 1903. s némileg ide vágó munka *Kovács Gábor: A népesedés elmélete.* Debreczen, 1907. Szerzőtől: *A népesedés.* 1905.

ekként a gazdasági és népesedési együttes fejlődésből előállott kényszerhelyzet tette bérmunkássá, más szóval olyan társadalmi réteg tagjává, amelynek osztályrészül jutó jövedelmi neme a munkabér. Ez a gazdasági kényszer szinte ellenállhatatlan erővel bírja rá az egyént arra, hogy a neki kinálkozó munkaalkalmat megragadja, mert a legtöbb esetben csak a kinálkozó munkaalkalmak elfogadása teheti őt részesévé a társadalmi jövedelemeloszlásnak. A munkásosztály tagjaival szemben álló emez erős kényszerhelyzet kétségtelenül a mai gazdasági élet konjunkturáinak egyik legállandóbbika és leghatalmasabbika. Annyira hatalmas, feltétlenül számbaveendő konjunktura ez, hogy a babonás ókor gondolatvilága szerint szinte a fátumhoz volna hasonlítható. És tényleg, modern alakban fel is elevenítették a *fátum* babonás fogalmát azok, akik a socializmus gondolatvilágában a *történelmi materializmust* állították annak helyébe, amely szerint a mai társadalmi élet rendjét immanens, bennrejlő társadalomgazdasági törvények irányítják és nem más.[1] Az immanens, bennrejlő társadalomgazdasági „törvény" fogalma semmi egyéb a babonás fátum fogalmának modern alakjánál. Bizo-

[1] A marxismusnak és történeti materialismusnak nagy terjedelmű bölcseleti kritikáját adja *E. Hammacher*: *Das philosophisch-ökonomische System des Marxismus* (1909. 730. l. 8°) c. munkája. Hammacher Marx kisajátitási elméletéről szólva, találóan mondja: ... Diese Form der Entäusserungstheorie schliesst sich demnach genau an Feuerbach an: Wie nach ihm in der Religion die Gattungsbedürfnisse, so werden nach Marx im gesellschaftlichen Beisammenleben die ökonomischen Beziehungen verdinglicht und alsdann als ein fremdes Wesen angebetet... ...es entstehen „gespenstige fremde Mächte".

So werden einmal die Gesetze selbst genannt, die als blinde Naturgesetze ... sich durchsetzen. So sagt Engels: „Gesetze beherrschen auch die Zufälligkeiten der Warenproduktion, des Warenaustausches; ... Diese ökonomischen Gesetze ... modifizieren sich mit den verschiedenen Entwicklungsstufen ... im grossen und ganzen aber steht die gesammte Periode der Zivilisation unter ihrer Herrschaft. Und heute noch beherrscht das Produkt den Produzenten ... *durch blinde Gesetze, die sich geltend machen mit elementarer Gewalt*... (l. *Hammacher* i. m. 234. l.)

nyos hitnek t. i. a bennrejlő törvényben, a modern társadalmi fátumban való hitnek feltámadása ez, amely tulajdonképen a modern gazdasági életben jelentkező hatalmas kényszerítő konjunkturáknak mintegy megszemélyesítéséből származik. Ezeknek a hatalmas konjunkturáknak a következményei az ókor gondolatvilágában az istenek akarataként, a történeti materializmusában pedig a „bennrejlő gazdasági törvények“ folyományaként jelentkeznek. E két hit egyike sem kevésbé naiv a másiknál. Valamint ma megmosolyogjuk s babonásnak tartjuk az ókor fátumában való hitet, ugyanez lesz sorsa a bennrejlő társadalomgazdasági törvényekben való hitnek. Mert semmi más ez, mint az emberekből és semmi egyébből, mint emberekből álló társadalomban egy az embereken kívül, vagy azok felett álló tényezőnek felsőbb hatalomként való felállitása. Csak egy lépéssel mennénk tovább, ha a klasszikus ókor poetikus fantáziájához mérten az immanens törvényt megszemélyesítenők valamely új istenség alakjában. A mathematika nyelvén szólva, ugyanolyan az eset, mint a mikor valamely helyes, de általunk meg nem fejthető egyenletben egy benne nem lévő koefficienst keresünk és tételezünk fel. Pedig az az immanens törvény kifolyásának állított hatalmas társadalomgazdasági konjunktura, amely bizonyos osztályokra s annak tagjaira nehezedő gazdasági kényszer alakjában jelentkezik, minden más inkább, mint az embereken kívül s azok cselekvőségén s akaratán felül álló s a dolgok természetében bennrejlő *törvény* megnyilvánulása. Amiért a népesség megszaporodása, a naturálgazdaságból, kisbirtokból való kiszorulása és még számos ok következtében egy nagyszámú ipari munkásból álló társadalmi osztály zsúfolódott össze a modern gyárvárosokban, melynek tagjai vagyontalanságuknál fogva az alatt a kényszer alatt állanak, hogy az adott körülmények szerint elérhető magasságu bérért vállaljanak munkát, ebből épen nem következik az, hogy a modern társadalmi fejlődésnek ez a ténye t. i. a gazdasági kényszerhelyzetben levő munkásosztály keletkezése, a *dolgok rendjében bennrejlő* társadalomgazdasági *törvény* következ-

ménye. Az ezen a problémán gondolkodó ember gondolatmenetét könnyű ugyan egy kis (akár meggyőződésen, akár egy kis spekuláción alapuló) lökéssel úgy irányítani, hogy következtetéseink a logikának helytelen sínpárjára jussanak s azon szaladjanak tovább.[1] Mi ugyanis kész jelenség, *fait-accompli* előtt állunk (illetve állottunk a történeti materializmus gazdaságiakra vonatkoztatott elméletének felállitásakor), t. i. a gazdasági kényszerhelyzetben levő, nélkülöző, sok tekintetben degenerálódó ipari munkásosztály előtt. Még pedig az akkor még a jelenleginél sokkal rosszabb sorsban levő angol munkásosztály volt az alapulvett tipus. E rossz helyzetben levő ipari munkásosztály viszonyainak szemléleténél merült fel az a kérdés, hogy *miért* jutott a népességnek ez a kategoriája jövedelemelosztás tekintetében a létező rossz helyzetbe. Erre a kérdésre lehet úgy felelnünk, hogy végigmenve Anglia történetén, elmondjuk, mint szorult ki a népesség a falvakból a városokba,[2] mint szaporodott az ottan fel, hozzáadjuk a géptechnikának munkásképzótló találmányait, a munkásság kedvezőtlen kulturális, nevelési viszonyait s a rendelkezésünkre álló ismeretek nyujtotta számos más adatot s mindezzel együttesen felelünk a kérdésre. De lehet e kérdésre másként is válaszolni, még pedig oly módon, hogy

[1] *Hammacher* szerint is: Das Gehimniss des Marx'schen Systems besteht in nichts anderm, als in der Konsequenz, mit der die Lehre vom natürlichen Arbeitslohn ausgebildet und durch die Behauptung der allein produktiven Arbeitskraft in ein wissenschaftliches statt in ein ethiches Gewand gehüllt ist. Der teleologische Charakter kommt erst dadurch hinein, dass Marx die Gesetze des gleichen Warenaustausches in kapitalistische Gesetze der Aneignung umschlagen lässt und nun die Synthese erwartet, eine Entwicklungsreiche, die, wie wir im vorigen Kapitel sahen, nichts anders als die Verwirklichung der Gerechtigkeit bedeutet. *Hierdurch erhält die zuerst als blosse Tatsache behauptete Ausbeutung, den normativen Sinn der Verneinung eines sittlichen Prinzips.* So wird nachträglich der ethische Gehalt hergestellt, von dem die englischen Sozialisten unmittelbar und offen ausgingen. (i. m. 553. l.)

[2] Egészben érdekes *Oppenheimer* kritikája Marx-szal szemben. i. m.

lényegileg egészen mást válaszolunk arra, habár látszólag a feleletadásnak ugyanazt az útját követjük. Felsorolhatjuk ugyanis a kedvezőtlen helyzetű akkori angol munkásosztály jövedelmi viszonyainak kialakulására közreműködött s az imént említett ugyanazokat a tényezőket, de nem elégszünk meg pusztán ezzel, hanem tovább megyünk s azt mondjuk: mindezek a közreható okok azért alakultak így, *mert csakis így alakulhattak* a kapitalista gazdasági életben bennrejlő törvényszerűségnél fogva.[1]

A feltett kérdésre adott két felelet közül az előbbi a helyes, az utóbbi a helytelen. Igazán megfelelni arra a kérdésre, hogy miért állottak elő a 19-ik század első felében s közepén uralkodó angol munkabér- és munkásviszonyok, csak úgy lehet, *ha objective felsorakoztatjuk mindazokat az adatokat, melyek a fejlődés előzményeiként felhozhatók. Nem pedig aképen, hogy ezekből az adatokból, illetve azok spekulativ okozati csoportosításából u. n. „törvényt“ állítunk fel s e törvénynek, mint keletkeztető oknak odaállításával felelünk a kérdésre.* Pedig csak a positív előzmények felsorolása bír felelet jellegével, a „törvény“ itt csak fictio, csak doktrinär találmány és nem hatást kifejtő valóság. A „bennrejlő törvény“ felállítása s a jelen esetben feleletül odaállítása az a helytelen váltó, amellyel egy spekulativ, vagy téves okoskodás taszította gondolatmenetünket a logikának helytelen sínpárjára.

Ha utólag, a multra visszamenőleg, tehát az egyre távolabb eső előzményeket egyre nagyobb madártávlatból tekintjük, akkor nem csupán az okok és okozatok logikai összekapcsolásánál járhatunk el nagyobb önkénnyel, hanem igen könnyen helyezkedhetünk arra az álláspontra is, hogy bizo-

[1] ... die Marx'sche Geschichtsauffassung ist ein *System immanenter Teleologie* gleich der Hegels; wie die Betrachtung der historischen eine völlige Identität des Genetischen und Systematischen aufwies, so ergiebt sich hier eine vollkommene Ineinsetzung der Kausalität und Teleologie, eben das, was man heute mit einem modernen Ausdruck Zielstrebigkeit nennt... (*Hammacher* i. m. 230. l.)

nyos fejleménynek — a jelen esetben a munkabér kialakulásának — csakis *így kellett* s lehetett bekövetkeznie, ahogy az megtörtént. A közrehatott fontosabb előzmények ugyanis positivumként állanak előttünk, a kisebb részletek azonban, amelyekből ezek az előzmények összetevődtek (s amelyek a fontosabb okoknak többnyire megelőző okai) elmosódnak szemeink előtt.

7. Pedig nem *kellett* a munkásosztály helyzetének okvetlenűl olyanná alakulnia, amilyenné az Angliában alakult ki a XIX. század elején. Utólag természetesen nem lehet ezen a dolgon változtatni, de idejében igenis lehetett volna, — természetesen *megfelelő erejű, számú és hatású tényezőknek.* Mert az a bennrejlő törvény, amelyet a történeti materializmus a fátumhoz hasonló erőben feltámaszt,[1] — nem létezik. Nem egyéb az bizonyos személyesítési hajlamnál. A theoria itt az okok és okozatok szövevényes százezreit, amelyek egymásra hatását megfigyelnie nem lehet s amelyek csak összetett eredőikben lépnek szemeink elé, — mintegy megszemélyesíti utólag a gazdasági törvény fogalmában s a kialakulást előidéző tengernyi előzmény helyébe egyszerűen a „gazdasági törvény" fogalmát helyezi akként, mint hogyha az emez okok és okozatok összejátszásából

[1] *A szükségszerűség szempontjai különböző erővel lépnek fel a gondolatfűzésben,* hogyha *már megtörtént* tényekkel, vagy pedig oly jövendőbeli körülményekkel állunk csak szemben, melyek kialakulásának *módját* előre *még* nem tudhatjuk. *Megtörtént,* bizonyos módon már kialakult körülményekre vonatkozólag könnyű akként egybekapcsolni az előzmények okozati összefüggését, hogy a szükségszerűség kimondható, vagy valószinűvé tehető legyen abban a tekintetben, hogy az az alakulás másként *nem is történhetett,* mert *így kellett* annak szükségszerűleg történnie. A *fait-accompli*-knak, mint érveknek logikai hatása rendszerint mindig erősebb azoknál az argumentumoknál, amelyek a megtörtént tényektől különböző lehetőségek fennforgott volta mellett erősködnek a multra nézve. *A kész tények kényelmes és erős támasztópontot adnak a gondolkodó következtetésnek, — az ellenkező lehetőségek fennforgott voltának utólagos megállapítása ellenben erős logikailag valószinűsítő munkát és avégből gyakran fáradságos kapacitálást és adatnyomozást igényel.*

kiolvasott kényszerítő szabályszerűség volna. Pedig a közgazdaságtan nem természettudomány, tehát nincsenek is annak természeti törvényei. Hogy a munkás helyzetének a jövedelemeloszlás tekintetében nem *kellett* oly mostohán alakulnia, amint az a XIX. század első felében alakult, arra kétségtelen bizonyíték az, hogy amint a munkások a szervezkedés terére léptek a XIX. század másik felében, sokkal jobb helyzetet és jövedelmi viszonyokat tudtak és birtak elérni a maguk számára. Ezt a tényt letagadni nem lehet. Ha előbb birtak volna szervezkedni megfelelően, *előbb* is javult volna s nem fejlődött volna annyira nyomottá a helyzetük. Pedig a socialista theoria szerint épen a dolgok természetében rejlő gazdasági törvénynél fogva az egyre erősebb elnyomorodás a munkásosztály sorsa, melyet csak időleges kisebb javulások tarkázhatnak meg kedvezőbb helyzetekkel.

Tegyük fel, hogy már a XVIII-ik század végén akadt volna a munkások sorában, vagy a sorsuk iránt odaadóak között valamely hatalmas egyéniség, valami prófétaszerű agitátor, aki magával tudja ragadni a tömeget, egy olyan munkás-Napoleon-féle, aki rövid idő alatt beléjük tudta volna önteni a solidaritás érzetét és a munkásságot egy olyan elszánt ellentálló tömeggé tudta volna suggerálni, aminő az manapság, akkor sokkal, de sokkal rövidebb idő alatt érték volna el azokat a jelentékeny eredményeket, amelyekhez sok évtizedre volt szükség.

8. A szervezkedés ténye, a szemeink előtt lefolyó eredményei a szervezkedésnek a társadalmi küzdelmek terén, azok a sikerek, amelyeket a szervezett emberek el tudnak érni az izoláltakkal szemben, élénken és kétségtelenűl mutatják, hogy az emberi társadalom fejleményeit nem az u. n. társadalmi organizmus természetében levő törvények idézik elő, hanem elsősorban *tettek*. Tetteket pedig csakis az ember produkál a társadalmi életben.

Minthogy az angol munkásosztály helyzetében döntő jelentőségű tettek csak hosszú idő alatt következtek el, jövedelemeloszlási helyzetük is csak hosszú idő alatt javult meg.

Csak lépésről-lépésre javult meg helyzetük, mert nem akadtak olyan hatalmas egyének köztük, akikkel élükön gyorsabb sikereket küzdöttek volna ki.

Minthogy a társadalmi fejlődés positív eseményeknek, cselekmények és magatartás által előidézett tényeknek a láncolatos folyamata s nem pedig valamely u. n. organikus törvényszerűség[1] megnyílvánulása, — a *tettek* s az általuk előidézett tények azok, amelyek a maguk milliardnyi sokaságában e fejlődést előidézik. A társadalmi tettek[2] pedig egyes kezdeményező erejű emberek cselekményeinek az utánzatai. Minél többen utánoznak valamely embert, annál erősebb ennek az utánzásnak suggestív hatása még több emberre. Ezzel szemben nem kifogás az, hogy hiszen minden embernek s így a legnagyobb önállósággal rendelkezőnek cselekedetei is mennyire befolyásolva vannak az adott viszonyoktól, a helyzetek kényszerűségeitől. Nem pedig azért, mert habár absolute szabad emberi akarat nincs is, azért a társadalmi s gazdasági helyzetek kényszerűségei is csak viszonylagosak. Viszonylagos nagyságú tehát az az elhatározási és kezdeményező erő, amely bizonyos kényszerítő helyzetek dacára is szembe tud helyezkedni azokkal s erre a szembehelyezkedésre való hajlamot a társadalom többi tagjainál erősitvén példájával, a helyzet kényszerűségének erejét csökkenteni birja. Így van a szervezkedés tényénél is. A társadalmi szervezkedés segítségével az egyes osztályok számos olyan társadalmi és közgazdasági kényszerhelyzettel és akadállyal tudtak megküzdeni, amelyek a szervezetlenek előtt leküzdhetetlen akadálynak, vis majornak tűntek fel.[3]

[1] Melyet az emberi, állati, vagy növényi organizmus analogiájára az emberi társadalomba is belemagyaráz a filozofálás divatos iránya s a judiciumot megtévesztően emez organizmusok törvényeit az emberi társadalmakra is alkalmazhatónak véli. Pedig társadalmi értelemben az organizmus csak *hasonlat,* fictio, de nem valóság.

[2] E fogalom nem ugyanaz a társadalmi *tény* (fait social) fogalmával. Ezeknek az utóbbiaknak a fogalmát fejti ki *Durkheim: Les règles de la méthode sociologique* c. művében. (1907. 4. kiad. kül. I. II. fej.)

[3] Organisation means collective bargaining and tends to equalize

9. A munkabér kérdése terén is volt számos olyan, a munkabér lenyomására ható kényszerhelyzet, amely vis majornak, a természettörvény erejével ható tényezőnek s a munkásosztály sorsára nézve örökös és szükségszerű jellemző sajátságnak látszott egy évszázad, vagy néhány évtized előtt, hogy indokoltnak tűnt fel annak alapján a Ricardo—Lassalle-féle vasbértörvényt s a Marx-féle elnyomorodási elméletet (Verelendungstheorie) felállítani. Ám közbejött a munkások hatályosabb szervezkedése alapján azok öntudatosabb érdekvédelme,[1] gyakran támadásba átmenő harca, a jövedelemből nekik kijutó hányadrészének megnagyobbitásáért, szóval a *tettek* egész sorozata. Az a kényszerhelyzet, amely a munkáskezek kinálata következtében a természettörvény erejével felruházott tendenciának látszott a munkabérjövedelem állandó leszorítására, vagy a legszűkösebb létminimum körül tartására, lassankint megváltozott e *tettek* folytán s épen nem tünt fel többé a természettörvény alapján álló vis majornak. Az a tanítás tehát, amely a vasbértörvényt s az elnyomorodási elméletet a kapitalista termelési rend elválaszthatatlan velejárójának állapította meg gazdasági „törvény" gyanánt, máris elhamarkodottnak bizonyult.

De mi annak az oka, hogy a munkabérek állandóan csökkenő, illetve a legszűkösebb létminimum mértékét állandóan túl nem haladható iránya annyira természetesnek tűn-

the strategic positions of men and employers. Where an entire force of workers must be dealt with at a time, the employer has not the alternative ready to his hand, which he would have. if he had only to employ a single one... Without organization and by means of individual bargaining, wages are drawn downward. (J. B. *Clark: Essentials* 453. l.)

[1] Lásd erről: *Sidney and Beatrice Webb: History of Trade Unionism*. 1894. U. a. *Industrial democracy* 1897. *Brentano: Die Arbeitergilden der Gegenwart* 1871—2. 2. köt. *Held A.: Die neuere soziale Geschichte Englands* 1881. *Howell: Old and new Trade Unionism*, 1890. *M. Hirsch: Die Arbeiterfrage und die deutschen Gewerkvereine* 1893. *Kulemann: Darstellung der gewerkschaftlichen Organisation der Arbeiter und der Arbeitgeber aller Länder* 1900. *G. Olphe-Galliard: L'organisation des forces ouvrières* 1911.

hetett fel bizonyos időben, hogy abban, mint változhatatlan, szigorú gazdasági törvényben tudtak hinni logikusan gondolkodó emberek? Szerintem ez az ok alig lehet más, mint állandó jellegű gyanánt való feltételezése egy később megváltozott körülménynek, amely az egész okoskodásnak logikai talapzatául szolgált. Ez a körülmény pedig az a feltevés volt, hogy a munkáskezek számának egyre nagyobb megszaporodása és ezzel szemben a géptechnika fejlődése folytán egyre több munkáskéznek géppel való pótlása, *szóval a munkakinálatban beálló egyre erősebb verseny következtében* állandóan és egyre inkább a munkaadó, a vállalkozó lesz az ura a munkapiacnak s egyre inkább ő fogja *diktálhatni* a munkabér nagyságát, melynek csak egy alsó természeti határa van: a legszűkösebb fajfenntartásra szolgáló létminimum.

Csakhogy a munkások gyakorlati észjárása *tettekben* kereste a javulás eszközeit. *Szervezkedtek, agitációt folytattak* a szervezkedés mellett és ennek folytán lassanként megakadályozták azt, hogy a munkaadó legyen kizárólagos ura a munkapiacnak. Sőt hovatovább egyre jobban a szervezett munkásság válik annak urává s ezzel az eredménnyel a szervezett munkásság már kitörte az úgynevezett vasbértörvénynek a méregfogát. Mihelyt a munkaadó nem *ura* többé a munkapiacnak, mihelyt a munkásság nem egymás ellen árverez olcsóbb és olcsóbb munkaajánlatokkal, hanem — bár áldozatok árán — összetart ott, ahol fontos érdekeit ismeri fel, akkor már egészen más jellegű osztozkodóként lép fel a jövedelem elosztásánál. Míg a szervezetlen s a nagy szám versenye által gyöngített munkás bére alig lesz több a létminimumnál, a munkáját drágán adó, erőteljesen szervezett munkásság bérei inkább attól a kérdéstől fognak függeni, hogy az adott körülmények között mennyit bírnak megadni munkabér címén a vállalkozók. Szóval a „vasbértörvény" *csak bizonyos adott helyzetekre nézve jellemző theoriának bizonyul, — mindennek inkább, mint törvénynek.*

10. Tekintsük most már át röviden a munkabérekről s főleg azok nagyságáról felállított nevezetesebb elméleteket.

A munkabérelméletek megegyeznek többnyire abban, hogy a munkabér alakulásának, sőt a „természetes“ munkabérnek *törvényeit* keresik: azokat a törvényeket, a melyek a munkabéreknek magasságát általánosságban meghatározzák. Tehát bizonyos, a gazdasági dolgok rendjében rejlő szabályokat kivánnak leolvasni, a melyek szerint a munkabérek általánosságban alakulnak, nőnek, vagy esnek.

Nézetem szerint a munkabérek nagyságát első sorban és közvetetlenül nem valami gazdasági „törvények“ határozzák meg, hanem az emberek. Azok az emberek, a kik munkába állanak és a kik munkást fogadnak fel. A munkabérek magassága tehát a munkaadó és a munkás közötti megegyezés eredménye.[1] Ugy a munkásnak, mint a munkaadónak számot kell vetnie bizonyos körülményekkel. Azt a kérdést, hogy mily magasságú lesz a munkabér, két componens kérdésnek eredője gyanánt kell tekintenünk. Az egyik kérdést a munkaadó teszi fel s ez az, hogy az adott esetben egy, vagy több munkás munkájáért *mennyi bért érdemes még adnia*. A másik kérdés a munkás részéről vetődik fel s ez az, hogy *mily nagy összegért érdemes munkába állania.* Elméletileg tehát e két kérdéssel fejezhetjük ki legáltalánosabban a munkabér psychologiai szempontból mérlegelt maximumát és minimumát. A munkabér maximuma lesz elvontan a munkaadó üzletszámitásai alapján még megadható

[1] A munkabér alakulása dynamikus okok eredője elsősorban. A régibb gazdaságtan ellenben a munkabérnek inkább statikai törvényeit kereste. A dynamikai elemek, melyek a munkabér alakulására befolyással vannak, természetesen különböző jelentőségű és erejű tényezőket rejtenek. Korszakonként is változások és különbségek mutatkozhatnak ebben a tekintetben. Néha úgy látszik, hogy a kereslet és kinálat minden irányitó befolyás nélkül disponál a bérek magassága felett. *Clark* szerint a statikai állapot jele az, hogyha a munka és a tőke bár akadályozva nincsenek, nem tesznek mozgást egyik vállalatból a másik felé. *(Essentials 124.)* Mindamellett a teljesen statikai állapot a bérek alakulásában inkább csak fictió lehet. Az élet gyakorlatában, különösen modern viszonyok között, egyre inkább dynamikai körülmények eredője a konkrét munkabér.

összeg, — a minimuma a munkás létfenntartási költsége. Az előbbi némileg megfelel a határhaszonelmélet gondolkodásának, az utóbbi a Ricardo-féle „bértörvénynek."[1]

Csakhogy a munkabér ily maximalis és minimalis mértékének ez az elvont meghatározása a munkabér, mint *jövedelemeloszlási* probléma tekintetében semmit sem ér és semmit sem mond. Mert az elméletileg való meghatározása a munkabér maximalis és minimalis határának voltaképen azt mondja meg, hogy milyen magas vagy alacsony *nem* lehet már a munkabér. T. i. nem lehet oly magas, a milyent a vállalkozó az ő számitásai alapján megfizetni érdemesnek nem tart s nem oly alacsony, mely mellett általában a létfenntartás sincs biztosítva.

A jövedelemeloszlás problémája szempontjából nem a munkabér nagyságának légüres térben megvont s csupán elméleti értékű határai a fontosak, hanem a munkabér konkrét alakulásának a kérdése. Ez pedig a társadalomgazdasági konjunkturák bonyolódott összejátszásán alapuló helyzetbeli vagy mondhatjuk hatalmi kérdés a munkás és munkaadó

[1] M. *Block* szerint a munkabér alakulására *általános* és *különös* okok hatnak. Ily *általános* okok: 1. A munka bőségben, vagy csak kis mennyiségben rendelkezésünkre álló volta. 2. A munka termelékenységének nagysága. 3. A nemes ércek árhullámzása, melynek befolyása azonban csak látszólagos, vagy átmeneti jelentőségű. 4. A létfenntartási szerek árait is ide sorozzák. *Block* szerint azonban csak az élelmiszerek *állandó jellegű* áremelkedése jelentékeny tényező. 5. Rendkívüli zavaró körülmények pl. háborúk és társadalmi zavarok. 6. „Mesterséges" tényezők, munkásszervezés, szakszervezetek stb. 7. Növekvő jólét korszaka. 8. Beszélnek a szokás befolyásáról is, de B. ennek csekély jelentőséget tulajdonít. 9. Azelőtt a hatósági beavatkozás. — *Különös okok:* 1. a megélhetési alkalmak megszerzésének nehézségei az illető egyénre nézve, 2. a foglalkozás természete, 3. a foglalkozás állandóságának biztos volta, 4. az igényelt bizalom foka az illető munkaágban, 5. egyéni tehetség, 6. a termelési ágak virágzó vagy hanyatló állapota, 7. a teendő befektetések nagysága, 8. a darabszámra való dolgozás, 9. némely iparágban különös szokások. (l. i. m. II. 259—62.) Az ily felsorolások természetesen kimerítő kategoriáknak nem tekinthetők.

között. A munkabér nagysága, vagyis a munkabér cimén háruló jövedelemmennyiség kérdése ekként *gazdasági körülményektől befolyásolt társadalmi kérdés*, nem pedig olyan pusztán gazdasági kérdés, a melyet pusztán „gazdasági törvények“ segítségével lehetne megfejteni. Mindaz, ami általában véve közrehat a munkásra, hogy bizonyos bérért munkába álljon s a vállalkozóra, hogy bizonyos bért megadjon, közrehat a munkabér magasságára is. Mindazt a sok ható okot és körülményt pedig nem lehet semmiféle a kémiai képlet bizonyosságával működő gazdasági törvénybe beleszorítani.[1] Szóval a munkabér nagyságát, mint a jövedelem egyik neméneк arányát *emberek*, még pedig nem elvont „gazdasági emberek“ (economic men) alakítják ki egymás között, hanem valóságos emberek. E problémának tehát nem csak pusztán gazdasági, hanem kulturalis, politikai és mindenekfelett *socialpolitikai* oldalai vannak és voltak. Hogy az elmélet előbb nem látta elég fontosaknak a kérdés emez utóbbi oldalait és lehetségesnek tartotta pusztán gazdasági alapokon s „törvényekkel“ meghatározhatni a normalis, az átlagos munkabér nagyságát, annak oka főleg abban keresendő, hogy az alapul vett körülmények szerint a munkapiac urai főleg a vállalkozók voltak s nem a munkások is.[2] A munkabér nagyságának kérdése tehát csak attól látszott

[1] A munkabér természetes *„törvényeinek“* létezését *Gide* is kétségbevonja. Lásd: *Cours d'Éc. Pol.* 607. *(Les lois du salaire* című fej.) és *Principes d'Économie Politique* 4. kiad. 255. l.

[2] Ezt a szempontot világítja meg röviden *Gide (Cours.* 623. l.) a következőleg: Ha a munkás magára hagyva, *szervezetlenül* köti szerződését a vállalkozóval, a vállalkozónak ki van szolgáltatva, mert: 1. a vállalkozó várhat, míg a munkás nem várhat (éhes, élnie kell), 2. a vállalkozó könnyen pótolhat egy-egy munkást más emberrel, míg a munkás sokkal nehezebben találhat egy munkaalkalom helyett másikat, 3. a vállalkozó jobban ismeri a piacot, nagyobb a tájékozottsága. Mihelyt azonban a munkások *szervezkednek*, a helyzetük a vállalkozóéval szemben javul, sőt egyenlővé válik, mert 1. a munkás abba a helyzetbe jut, hogy esetleg el nem fogadja a felajánlott bért, 2. mert a szerződés feltételeit a szervezetekkel állapítják meg és 3. mert a munkás is tájékozódottá válik a munkapiacról.

függeni, hogy mennyi bért érdemes még fizetnie a vállalkozónak s mennyi az a minimalis bér, melyen alul természeti létfenntartási okoknál fogva nem dolgozhatik a munkás.

11. Tehát csupán a vállalkozónak tisztán számitásszerű gazdasági szempontjai látszottak befolyással lenni a munkabér magasságára s nem pedig az a kérdés is, hogy milyenek a munkások valóságos munkabérkövetelményei, milyenek azok valóságos kulturalis és életigényei, milyen a szervezettségük, politikájuk és milyen a munkapiacon a *hatalmi helyzetük* a vállalkozókkal szemben.[1] A munkabér nagysága *mindettől* függ, azelőtt azonban a munkabér rátájának a *munkás kezében lévő* meghatározó faktorai és lehetőségei sokkal csekélyebbek lévén, a munkabér nagyságát meghatározó tényezők között ez utóbbiakat, mint nem lényegeseket s mint kivételes körülményeket, figyelembe nem igen vette az elmélet.

A közgazdaságtan tudományában felállított munkabérelméletek maguk sem régiebbek a közgazdaságtannál.[2] A 18. századtól kezdve beszélhetünk tulajdonképen csak munkabérelméletekről, mert csak ettől az időtől fogva látjuk az e tárgyról táplált nézeteket tudományos rendszerességgel, tehát elméletileg kialakulni.

A voltaképeni ipari bérmunkásosztály, mint tipikus nagy társadalmi réteg az újkor képződménye. A 16-ik századtól fogva állott az össze először Angliában. A kontinensen még későbbi keletkezésű az. A 18—19-ik évszázak létrejövetelének tulajdonképeni időszakai.

[1] . . . aux économistes qui déclarent que les syndicats ouvriers ne peuvent fixer un taux arbitraire des salaires, il faut répondre qu'ils n'ont pas cette prétention, mais qu'ils veulent seulement obtenir *le salaire tel que le comporte l'état général du marché* et non plus tel que leur imposaient certaines circonstances accidentelles et perturbatrices, par exemple le fait de n'avoir pas dîné, ou d'être sans travail etc. etc. *(Gide: Cours* 623. l.)

[2] A munkabérelméletek áttekintéséül lásd: M. *Block* i. m. II. 245—337. l. *Kleinwächter: Einkommen* 157—242. u. ott bibliografia. *Palgrave*-szótár i. k. III. 634. l. *Közgazdasági Lexikon*: II. Munkabér c. cikket bibliografiával *Heller Farkastól.*

Az ipari munkásosztály kialakulásának fő ismertetőjele a naturálgazdaságból való kiszorulása széles társadalmi rétegeknek, melyeknek egyedüli jövedelmi forrásuk most már a modern alakban vett munkabér. A munkabérnek tehát, mint jövedelmi nemnek általánossá és jellegzetessé kellett válnia először, hogy annak természetét a rendszeres gondolkodás tárgyul választhassa.

A mikor Angliában és később más nyugati államokban megindult a vidéki lakosságnak a városokba való özönlése s a naturálgazdaságból kiszorult eme népességszaporulat nagy tömegekben zsúfolódott össze a fellendülő ipar gócpontjain,[1] a munkabér meghatározásának jóformán csak egy tényezője volt, az t. i., hogy mit ad a vállalkozó munkabér fejében. Az ő számitását, melynek alapjai már így magukbanvéve a munkabér törvényeinek látszottak, alig korlátozta más, mint egy meglehetős állatias, a puszta s a legszükségesebb táplálék beszerezhetésének mértékét megadó létminimum.[2] Minthogy a munkás maga csak igen későn lép fel a munkaadóval szemben hasonló, majd egyenlő erejű tényezőként a munkabér rátájának meghatározásában, ennélfogva a régibb munkabérelméletek sem helyezhették bele a munkásság hatalmi viszonyait a munkabérnek általuk felállított törvé-

[1] Lásd: *Toynbee: Lectures on the industrial revolution* 1887. Magyar fordítása Navratil Ákostól.

[2] A „vasbértörvény" szerint is körülbelül ilyen létminimum a kapitalizmus korszakának a munkabére. Ezzel szemben egészen másként fogja fel a létminimumot egy modern szociálpolitikus. *Brentano* szerint például a munkásnak, hogy életfentartási szükségleteit kielégíthesse, (*„notwendiger Lebensunterhalt"*) annyit kell keresnie, hogy családjával együtt társadalmi helyzetéhez mérten (standesgemäss) élhessen és gyermekeit hasonlóképen felnevelhesse és hogy hibáján kívüli keresetképtelenség esetére magát biztosítani birja. E biztositás pedig hat részből áll, ú. m.: betegség és balesetbiztositás, biztositás a munkából hibáján kívül álló elbocsátás, továbbá aggkor és rokkantság esetére, temetkezési biztositás és végül gyermekei felnevelésének biztositása, ha árvaságra jutnának. (lásd: *Kleinwächternél* i. m. 185.) Mekkora különbség van e két létminimum között!

nyeibe coefficiensként. S ha hozzávesszük ehez, hogy a socialis érzék mily késői keletű gondolkodásbeli áramlat társadalmunkban, akkor ne csodálkozzunk rajta, hogy a merkantilista iróknak a munkabér lényegéről, sőt kellékeiről alkotott véleményei mennyire ridegek.[1] Ők abban a nézetben vannak, hogy az olyan nemzeteknél, a melyeknek tagjai között nincsenek rabszolgák, a teljesen szegény és bérmunkára utalt nagy tömegek létezése fontos közérdek, mert enélkül nincsen ipari munkásosztály. Tehát szegénynek és tudatlannak kell lennie a tömegnek, ha azt akarjuk, hogy olcsó munkaerő álljon rendelkezésre. Mi más lehet a következtetés most már a munkabérre nézve, mint az, hogy a munkabérnek alacsonynak kell lennie, hogy ez áll az illető országok érdekében, mert csak olcsó munka mellett lendűlhet fel az ipar s válhatik versenyre képessé. Ez a felfogás a régibb munkabérelméletek alapja és jóformán ez marad a socializmus felléptéig az orthodox angol iskolánál is, csak az őszinteség változik annak bevallása tekintetében. Amíg ugyanis a merkantilista irók, egy *Mandeville*, egy *Young* őszintén kitálalják, hogy legyen a munkabér alacsony s a munkás helyzete nyomott, — mert a munkaadók, vagyis szerintük az egész nemzet érdeke így kivánja ezt, — addig a későbbi angol doktrinärek már a gazdasági élet „törvényei“ mögé bújva fejtegették az alsó osztályok kedvezőtlen helyzetének szükségszerű voltát.[2]

Sir J. *Steuart* szerint az emberek a rabszolgaság korában azért dolgoztak, mert másoknak voltak rabszolgái, ma pedig azért, mert rabszolgái saját szükségleteiknek.[3]

[1] *Petty: The political anatomy of Ireland* (London 1691. és 1719.) című munkájában az átlagos napi táplálék értékét mondja a munkabér mérvének.

[2] M. *Block* erre vonatkozólag azt mondja, hogy jobb volna természetes munkabér helyett emberi, vagy állati *materialis* létminimumról beszélni: Nous désapprouvons l'emploi de l'expression „salaire naturel“; pourquoi ne pas dire: le minimum nécessaire à l'entretien de la vie purement matérielle (ou animale), puisque c'est de cela qu'il s'agit. (i. m. II. 253. l.)

[3] Közli *Marx (Das Kapital* 1867. Hamburg. 634. l. 90. jz.)

A természeti törvényeken alapuló szegénység hangsúlyozása lép később mindjobban amaz egyszerű nézet helyébe, mely szintén természetesnek tartotta a szegénységet, de annak ily jellegét „törvényekkel" nem indokolta. *Ortes* már természettörvényt lát a dolgozó osztályok alacsony bérében, illetve szegénységében.[1] Hasonlóképen gondolkodik *Townsend.* „A törvényes munkakényszer — úgymond — sok fáradsággal, erőszakkal és lármával jár. Ezzel szemben az éhség a leghatalmasabb erőkifejtésre ösztönöz, nemcsak egy békés, néma és állandó nyomás alakjában, hanem a munka és szorgalom természetes motivumaként is. Természeti törvénynek tűnik fel az is, hogy a szegények egy bizonyos fokig előre nem látók is legyenek. Ezekkel lehet a legszolgaibb, legpiszkosabb és legközönségesebb funkciókat végeztetni. Az emberi boldogság nagysága ennek folytán jelentékenyen megnő, mert a különbek így magasabbrendű hivatásaiknak élhetnek."[2]

12. A fiziokraták[3] is természetes dolognak tartották az alacsony munkabért, de erősen hangsúlyozták az emberszeretet szempontjait, kutatták a javítás eszközeit és egyáltalában nem helyezkedtek a későbbi Ricardo Lassalle-féle álláspontra, hogy t. i. a munkabérviszonyok lényeges megjavítása lehetetlen dolog. Gondolkodásukban magasabban álló és sokkal nemesebb szempontok nyilvánulnak már meg. És habár az akkori viszonyokhoz mérten természetes dolognak látszott a fiziokraták előtt is a szegény osztályok nyomott helyzete — mégis, hogy mily óriási ellentét van az ő felfogásuk és a Ricardo-féle között, ebben a tekintetben jellemző a *Necker* álláspontja, aki azt mondja, hogy a szegény nép szenvedését a gazdagok okozzák, mert ezek hozzák a

[2] *C. Ortes: Della Economia Nazionale,* libri sei 1777.

[3] *I. Townsend: A Dissertation on the Poor Laws.* 1786. Mindkét íróra Marx hivatkozik. i. m. I. 633—4. l.

[4] A fiziokrata munkák bibliografiáját lásd a *Palgrave*-féle szótárban. (III. köt. 1910. 107—8. l.)

törvényeket az egymással versenyben álló munkásság számára.[1] *Quesnay* élesen szembeszáll azzal a felfogással, hogy az alsó néposztályoknak szegényeknek kell lenniök, avégett, hogy restek ne lehessenek.[2] A gőgös városi polgárok — úgymond — szívesen elfogadták ezt a barbár tételt, pedig az elnyomott paraszt restségének valódi oka a fölötte *csekély munkabér* stb.

Turgot szerint a munkások *versenye* okozza az alacsony munkabért s a verseny nyomja le azt a legfontosabb létfenntartási eszközök költségének színvonalára. A javak képződéséről és megoszlásáról írt elmélkedéseiben[3] azt mondja, hogy a közönséges munkás, kinek nincs egyebe, mint két keze és iparkodása, csak akkor keres, ha fáradozását másoknak el tudja adni ... Ennek ára nem a munkástól magától, hanem az azzal kötött alkutól függ, a ki az ő munkáját megfizeti. A munkaadó pedig a lehető legolcsóbb bért fizeti s azt a munkást választja, aki a legolcsóbban dolgozik. A munkások tehát versenyben állván egymással, kénytelenek a munka árát leszállítani. Ennélfogva a munka minden nemében meg kell történnie annak, — ami meg is történik — hogy a munkás bére annyira szorítkozzék csupán, amennyi életének fenntartásához szükséges.

Érdekesnek látszik ezen a helyen a fiziokraták és a későbbi szocialisták bérelméletei között némi párhuzamot vonni. A munkás által termelt „többletérték“ eszméje, melyet Marx és Rodbertus stb. tanaik gerincévé tesznek, a fiziokraták előtt sem idegen. Csakhogy a fiziokraták saját álláspontjuknak megfelelően egyedül a földmívelő munkásról ismerik el, hogy az több értéket termel munkabérénél, — az

[1] Közli *Schmoller.* i. m. II. k. 300. l.

[2] *Maximes générales 1758.* XX. sz. jegyzet. Magyar fordítását l. *Quesnay és Turgot munkáiból. Ford. Fenyvessy Adolf.* Budapest Pallas rt. 1899. 42—43. l.

[3] *Réfléxions sur la formation et distribution des richesses* 1776. VI. §. Lásd a hivatkozott fordítás 57. lapját.

ipari munkásokról nem ismerik el, hogy többet termelnének saját bérüknél.[1]

Azt mondja Turgot, hogy a földmíves és kézmíves (ipari) munkások osztálya sokban hasonlít egymáshoz. Főleg hasonlít abban, hogy egyformán a *föld termékeiből* merített bérből élnek valamennyien. Közös vonásuk, hogy *csak munkájuk és fenntartási költségeik árát keresik meg*, szóval mindkét osztálynak csakis munkáját fizetik meg.[2] Lényeges különbség azonban közöttük az, hogy a földmíves termeli a saját bérét és azonfelül azt a jövedelmet, a mely a föld-

[1] In the doctrine of the physiocrats, *error constantly stood close to the verge of truth*; this explains why the labours of Smith and of the English School caused it so soon to pass out of memory. (Gustave *Schelle* a *Palgrave* szótárban III. 107. l.)... Csakhogy az angol iskola sem volt mentes a tévedésektől és ezért nagy tulzás az angol gazdaságtan felülkerekedésének főokául azt hozni fel, mintha ez a rendszer több igazságot és kevesebb tévedést tartalmazna más irányoknál.

[2] Le simple ouvrier qui n'a que ses bras et son industrie n'a rien qu'autant qu'il parvient a vendre à d'autres sa peine. Il la vend plus ou moins cher; mais ce prix plus on moins haut ne dépend pas de lui seul; il resulte de l'accord qu'il fait avec celui qui paye son travail. Celui-ci le paye le moins cher qu'il peut (il en est été ainsi en tous les temps) comme il a le choix entre un grand nombre d'ouvriers, il préfère celui qui travaille à meilleur marché. Les ouvriers sont donc obligés de baisser le prix à l'envi les un des autres. *En tout genre de travail, il doit arriver, et il arrive, en effet, que le salaire, de l'ouvrier se borne à ce qui lui est nécessaire pour lui procurer sa subsistance. (Turgot: Réflexions* IV. §.) E létfentartási minimumból álló munkabér felfogása nem oly rideg Turgotnál, mint Ricardónál, vagy Lassallenál, mert a *nécessaire pour la subsistance* fogalma nála sokkal humanusabb mérték, mint a Ricardo-féle ama javak összesége, melyből egy munkáscsalád minden szaporodás és csökkenés nélkül fenntarthatja faját. Világosan kifejezve találjuk a fiziokratáknak ezt a humánusabb létminimumát *Turgot* egy másik munkájában:

Il ne faut pas croire cependant que ce nécessaire soit tellement réduit à ce qu'il faut pour ne pas mourir de faim qu'il ne reste rien au delà, dont ces hommes puissent disposer, soit pour se procurer quelques petites douceurs, soit pour se faire, s'ils sont économes, un petit fonds mobilier qui devient leur ressource dans les cas imprévus de maladie, de cherté, de cessation d'ouvrage. Lorsque les objets de

mívesek és a többi fizetésesek (stipendiés) egész osztályának béréül szolgál. Holott a kézmívesek egyszerűen a maguk bérét, *vagyis a föld terményeinek egy részét* kapják cserébe munkájukért és nem termelnek semmi jövedelmet.[1]

Ma már kezdetlegesnek látszó és túlhaladott álláspontjuk dacára is kiemelendő a fiziokraták tanaira nézve, hogy különböztetést tesznek a mezőgazdasági és ipari munkások között. Jellemző továbbá, hogy bár a „többletérték" bizonyos fogalma már náluk is megjelenik, a munkás által szolgáltatott munka teljes ellenértékét a munkabérben látják. A munkabérrel szerintük meg van fizetve a munka értéke, mert habár a földmíves munkás többet állít elő a neki fizetett munkabér értékénél, *ez nem az ő érdeme, hanem a természet erőié.* Az ő specialis fiziokrata többletértéküket tehát a természet erői teremtik s azért nem is jut eszükbe még, hogy azt a munkás számára reklamálják. A jövedelemeloszlási és a jövedelemtermelési probléma e részben őnáluk nincsen összebonyolítva. Ezt az összebonyolítást az elméletben a munka termékeihez viszonyított „természetes munkabér" fogalmának jellegzetes beállitása indítja meg. Smithnek arra a teljesen relativ bölcseleti értékű vélekedésére, hogy a munka terméke képezi a természetes munkabért,[2] a socializmus később a maga tanainak egész épületét építette rá.

Smith Ádám vélekedése a munkabérről a következő:[3] „A munka terméke képezi a munka természetes megjutalmazását, a munkabért."[4]

leurs dépenses augmentent de prix, ils commencent d'abord à retrancher sur ce superflu et sur les jouissances qu'il leur procure. Mais c'est de cette espèce de superflu surtout que l'on peut dire qu'il est chose très nécessaire." — *(Lettres sur la liberté du commerce des grains p. 185.* idézve M. *Block* könyvében II. 297—8. l.)

[1] *Réflexions* XVI—XVII. §.

[2] A „természetes" t. i. épen oly viszonylagos jelentőségű jelző ott, mint pl.: a szép, a jó, a méltányos. Felfogás dolga mindegyik.

[3] *Inquiry* I. könyv, VIII. fej. — Lásd *Magyar forditását* (Enyedi Lukács és Pólya Jakab) Budapest 1899. Pallas rt. 83—116. l.

[4] Ez a kifejezés rendkívül jellemző, mert a munkabért a munka

„A dolgok kezdetleges állapotában, mely megelőzte a földszerzést és a tőkegyűjtést, a munka egész terméke a munkást illette ... Ha ez az állapot tovább tartott volna, akkor a munkabér a munka termelő erejének a munkamegosztással előidézett fokozódása arányában nagyobbodott volna. ... A dolgok ezen kezdetleges állapota azonban, melyben a munkás munkájának összes eredményeit egyedül élvezte,[1] csak addig tarthatott, míg a birtokszerzés és tőkegyüjtés legelőször fel nem merült. Ennek azonban régen vége volt már, a mikor a munka termelékenységét növelő legfontosabb javítások történtek. Céltalan volna tehát tovább is fejtegetni azokat a hatásokat, a melyeket ez az állapot a munkabérre gyakorolt volna."

Mihelyt — úgymond — a föld magántulajdonná vált, a birtokos részt követelt azokból a terményekből, melyeket a munkás az ő földjén termelt, vagy gyűjtött. Ez az első levonás a munkabérből.

További levonást eszközöl a munkabérből a bérlő, a ki nem alkalmazna munkást, ha annak munkájából részt nem kapna, vagyis abból nyeresége nem volna.

De az egyéb természetű munkák termékei is alá vannak vetve hasonló nyereséglevonásoknak. Minden iparnál és mesterségnél a legtöbb munkásnak mesterre van szüksége, a ki a nyers anyagot előlegezi. A munkás ezzel is megosztja azt az értéket, melylyel a nyersanyag értéke nagyobbodott a munka hozzáadása folytán stb. stb.

természetes megjutalmazásának tekinti, melyből a gazdasági fejlődés folytán különböző levonások történnek. Smith a teljes individualista szemüvegén nézi a munkabér problémáját s a munkabért a munka gyümölcsének látja olyanféleképen, mint a természetes gyümölcsöt. Ő még nem érzi azt, hogy a munkabér a társadalmi jövedelemben való osztozkodás eredménye s mint ilyen hatalmi kérdés is, melynek a „természetes"-hez és a „megjutalmazás"-hoz nincsen köze.

[3] Smith tehát a korabeli gondolkodásra jellemző *természeti állapotra* gondol s ebbe a természeti állapotba állítja bele (meglehetős anakronizmussal) a munkást.

A munkabér maga a munkaadó és munkás megegyezésétől függ, nem nehéz azonban belátni, — úgymond — hogy a két fél közül melyik kerekedik felül. A munkaadók hallgatagon, de tartósan szövetkeznek a munkabér emelése ellen. A munkások gyakran ellenszövetségeket állítanak, erőszakhoz nyulnak, de az egymás közti verseny és létfenntartási kényszerűség miatt rendszerint ők engednek.

„Bár azonban a munkaadók kerülnek ki rendszerint győztesen az ily viszályokból, „van egy bizonyos mérték, a mely alá a legközönségesebb dolog munkabére sem csökkenthető le hosszabb időre."

„Minden embernek meg kell élnie munkájából s munkabérének *legalább is elégségesnek kell lenni arra, hogy őt eltarthassa.*[1] Sőt a legtöbb esetben *többet* kell szereznie ennél, mert különben lehetetlen volna családot alapítania s a munkásfaj egy nemzedék alatt kiveszne."

A nemzeti jólét növekedtével nő a munkások utáni kereslet s a munkások utáni kereslet emeli a munkabéreket. A munkadíjak emelkedését azért nem a nemzeti gazdagság aktualis nagysága, hanem eme gazdagság tartós emelkedése okozza.

A munka bőkezű jutalmazása a jele a növekvő nemzetgazdagságnak és következménye is. Azért a gyors föllendülés korszakaiban a munkásosztály helyzete kedvező. E kedvező helyzet azonban elősegíti a munkások erősebb szaporodását, gyakoribb családalapítását, minek folytán egymásközti versenyük megnő, nagyobbodik a munkakereslettel szemben a kiná-

[1] A magasabb munkabérek előnyeit kiemeli Smith, mint kedvező körülményt, mely kivánatos volna. Főleg *táplálkozási* és így fizikumfenntartási előnyeit látja azoknak:

„ . . . *a plentiful subsistence increases the bodily Strength of the labourer;* and the comfortable hope of bettering his condition, and of ending his days perhaps in ease and plenty, *animates him to exert that strength at the utmost.* Where wages are high, accordingly, we shall always find the workman more active diligent and expeditious, than where they are low; in England for example, then in Scotland... etc." (I. könyv, VIII. fej.)

lat, minek eredménye ismét a munkabér csökkenése. A munkabér emelkedése tehát erősíti a munkásság szaporodását, a mi aztán mintegy automatice csökkenti a munkabért. Csak a fejlődő társadalmi viszonyok teszik a munkásosztály helyzetét kedvezővé. Veszteglő állapotok mellett ez a helyzet nyomasztó, a hanyatlásban pedig szomorú.

A munkabérek hullámzásában Smith tehát a kereslet és kinálat mechanikus játékát látja: *az emberek utáni kereslet*[1] szabályozza végeredményben azok szaporodását és azok munkabérét egyaránt.

A munka pénzbeli árán kívül, annak *valódi bére* „az *életszükségletek és kényelmek azon valódi mennyisége, melyet valóban megszerez a munkásnak.*" A munka *pénzbeli ára* a munkakereslet és az életszükségletek ára szerint alakul.

14. *Ricardo* a munkabérről alkotott nézeteit szigorú gazdaság törvényekként tárja elénk főművének V. fejezetében.[2] Felfogása igen jellegzetes és a hozzáfűződő következményekben azért vált nagyobb jelentőségűvé a Smith-félénél, mert a Ricardo-féle doktrinär-elvekre építette főleg később Marx az ő tanait a munkabérről s az így keletkezett socialistikus munkabérelmélet épen a kapitalista Ricardo „törvényeinek" felhasználásából merítette legerősebb argumentumait.

„A munkának, mint minden más dolognak, melyet vesznek és adnak és a melyet mennyiségben gyarapítani vagy csökkenteni lehet" — úgymond Ricardo — „*megvan a maga természetes és piaci ára. A munka természetes ára az az ár, a mely a munkásokat általában képesekké*

[1] Tehát a munkaadók oldalán levő tényező. A munkások részéről tervszerüen szervezett munkakinálatra, — mely gondoskodni igyekszik arról, hogy a munkaadók munkakeresletével szemben lehetőleg nagy túlkinálat ne legyen s hogy a munkakinálat versenyével a munkások egymás ellen ne árverezzenek olcsóbb ajánlatokkal, — még Smith nem gondolhatott.

[2] *Principles of political economy and taxation.* (Magyar fordítása *Láng Lajostól.* Budapest, 1899. Pallas rt.)

teszi arra, hogy fajukat fenntarthassák és örökítsék minden szaporodás, vagy csökkenés nélkül."[1] [2]

„A munka piaci ára az az ár, melyet tényleg fizetnek érette a kinálat és kereslet arányának természetes hatása alatt. A munka drága, ha kevés és olcsó, ha bőséges. Bármily eltérést tanusítson is a munka piaci ára annak természetes árától, a hajlam az alkalmazkodásra, mint a javaknál, itt is megvan."[3]

A munkás létfenntartása tekintetében pedig nem a munkabér fejében kapott pénzmennyiség az irányadó, hanem az ezen a pénzen megvásárolható élelmiszerek s egyéb a szokás által nélkülözhetetlenné tett szükségletek és kényelem mennyisége. „A munka természetes ára tehát függ

[1] Tehát egy négy tagból álló munkáscsalád értendő itt: a két szülővel és két gyermekkel.

[2] Ricardo és a klasszikusok felfogását az alábbi igen érdekes kritikában részesíti J. B. *Clark* különösen abból a szempontból, hogy a gazdasági élet dynamikus változásaira figyelemmel nem voltak s Ricardo legfeljebb a „zavaró körülményeket" méltatja megemlítésre. A munkásmozgalmak, a munkabérek alakulásában észlelhető mozzanatok élénken mutatják Clark szerint a társadalom dynamikus mivoltát. A dynamikus mozgalmak, voltaképen nem egyebek szerinte a társadalom avégett való erőkifejtéseinél, hogy a társadalom egy bizonyos időpontban azt az alakulást vegye fel, amelyet a statikai törvények írnak elő számára. Ennek a meglehetősen merész elvnek illustrálására előtárja Clark ismét a víztömegek egyensúlyra törekvő természetének sokszor felemlített törvényeit és mondhatjuk, hogy művészileg használja ki a hasonlat illustráló erejét. A munka egyrészt, a tőke másfelől egyaránt arra irányuló erőkifejtéseket végeznek, hogy a rendelkezésükre álló összes tényezőket *minél termelékenyebbekké* tegyék.

Ha ezek a dynamikus befolyások megszünnének a gazdasági életben működni, akkor a verseny egyenlővé vizszintezné a munka és a tőke erőkifejtésének lehetőségeit és beállana egy mozgás és mozgékonyság nélkül való sivár statikai állapot.

Ahol pedig a dynamikus befolyások hellyel-közzel, időről-időre érvényesülnek csupán, ott a statikai helyzetek különböző alakjai állanának elő bizonyos egymásutánban.

Hogyha ellenben folytonosságban és állandóan gyakorolják befo-

azon élelmi, szükségleti és kényelmi szerek árától, melyek a munkás és családja fenntartására megkivántatnak."[5]

„Mikor a munka piaci ára meghaladja a munka természetes árát, akkor virágzó és boldog a munkás sorsa... Ha azonban a magas munkabér által a népesség szaporodására gyakorolt ösztönzés folytán a munkások száma megszaporodik, a munkabér ismét leszáll természetes árára... és néha azon alul is."[3]

„Ha a munka piaci ára annak természetes árán alul van, a munkás helyzete nagyon szerencsétlen. Ilyenkor — úgymond — a nyomor megfosztja őt attól a kényelemtől, melyet a szokás nélkülözhetetlenné tett ránézve. Csak azután, ha a nélkülözések leszállították a munkások számát, vagy a

lyásukat a változtató, a mozgató erők, akkor egy folytonos változásnak alávetett állandóan fejlődő alakulás áll elő *(a continually changing standard shape)* és a társadalomban állandóan meglesz a törekvés arra, hogy ehhez alkalmazkodjék. Ilyen a társadalom jelenlegi helyzete is.

A statikai tudománynak a feladata Clark szerint, hogy a társadalomnak egy adott időpontban való természetes állapotára rámutasson. A dynamikai tudománynak ezzel szemben az új változatok és a haladás képét kell megrajzolnia.

A Ricardo-féle gazdaságtan csupán lelkiismeretlen és tökéletlen statikai tanokat nyujt az emlitett iró szerint. Ha — úgymond — a Ricardiánusok felismerték volna, hogy tanaik csak részleges tanok s ennélfogva külön párhuzamos tanulmány tárgyává tették volna a társadalomban ható dynamikus erőket is, akkor reális jelleget adhattak volna tudományuknak ezzel a kiegészitéssel. A Ricardo-féle gazdaságtan ellenben a dynamikus elemet merőben „zavaró körülménynek" *(disturbing elements)* tekintette. Pedig a dynamikus tényezők a társadalom természetéből folynak. A tudomány tehát, mely a dynamikus erők természetét fürkészi, a haladásnak azokat a jelenségeit értelmezi, amelyeket a történeti közgazdaságtan vizsgál és mérlegel.

A dynamikai gazdaságtan és a történeti irányú gazdaságtan feladatai rokonok egymással: az előbbi *minőségileg* analizálja a társadalomgazdasági életben előforduló változásokat, az utóbbi ugyanazokat a változásokat *mennyiségileg* veszi vizsgálat alá. *(Distribution of Wealth* Ch. VI.)

[3] Ricardo i. m. V. fej. [4] U. a. [5] U. a.

munka kereslete gyarapodott, csak azután emelkedik vissza a munka piaci ára annak természetes árára."

Megjegyzi azonban Ricardo, hogy a munka „természetes ára" nem mindenütt egyforma. Ahol a munkás életmódja jobb, igényei nagyobbak, ott magasabb a munka természetes ára is „s ezért az emberiség barátai csak azt kivánhatják, hogy a munkásosztályok minden országban fogékonyak legyenek az élet kellemei és kényelmei iránt."[1] Azt mondja továbbá, hogy ezek[2] megszerzésére minden törvényes eszközzel ösztönzendők is a munkások.

Csakhogy az ő elfoglalt szempontjából kifolyólag nem azért tartja kivánatosnak a munkásság magasabb igényeit, mintha ezektől már magukbanvéve remélni lehetne a munkabérek emelkedő irányzatát, hanem azért, mert ez a legjobb biztosíték szerinte a munkások túlnépesedése ellen. Egy magas igényű munkásosztály rossz körülmények között ugyanis leszállíthatja igényeit, tehát túlnépesedése még nem következik be, ellenben „azokban az országokban, a hol a munkásosztálynak a legkevesebb vágya van és a legolcsóbb eledellel megelégszik ... ott nem kereshet segélyt egy alacsonyabb helyzetben, mert már oly alacsonyan van, hogy lejjebb nem eshetik. Ha akármi fogyatkozás mutatkozik a legfőbb élelmi szerekben, ... drágaság nehezedik rája az éhség minden csapásával."[3]

„A társadalom természetes haladásában a munkabér, — amennyiben a kereslet és a kinálat szabályozza, — *a*

[1] U. o. Ricardónak ezt a véleményét sokszor felhozták védelmezői azokkal szemben, akik szerint felfogása ridegséget rejt a munkásosztállyal szemben. Minthogy azonban az a nézete, hogy az emberiség barátai csak azt kivánhatják, hogy a munkások is igyekezzenek életüket is kellemesebbé tenni, — csak afféle jámbor *pium desideriumként* jut Ricardónál kifejezésre, a munka természetes árának sanyarú mennyisége pedig *szigorú gazdasági törvényként*, — azt hiszem, hogy mégis csak ez az utóbbi szempont az irányadó az ő megitélésében. melyet törvényszerű szükségesség gyanánt juttat kifejezésre.

[2] A. i. az élet kényelmei.

[3] U. o.

csökkenésre hajlik, mert míg a munkások kinálata tovább is ugyanoly mértékben fog nőni, addig a munkakereslet ennél lassúbb irányban fog gyarapodni ... És e csökkenés tart mindaddig, míg a ... munkabér egyedül arra lesz elégséges, hogy a tényleges népesség számát fenntartsa" ... De nemcsak a munka kereslete és kinálata szabályozza a munkabért, hanem azoknak a szükségletkielégitési javaknak az ára is, a melyre a munkabért elköltik. A népesség szaporodásával e javak ára nő, mert termelésükre több munka szükséges. Ebben az esetben most már a pénzbeli munkabér nőni fog ugyan, de nem fog emelkedni eléggé arra, hogy a munkást képessé tegye annyi kényelmi és szükségleti jószág vásárlására, mint a mennyit vásárolt eme javak árának emelkedése előtt ..."[1]

15. Míg a klasszikus gazdaságtan egyik fixa ideája, a „természetes munkabér", vagy a munka „természetes ára", mint láttuk Smithnél a teljes munkatermékben, Ricardonál a munkás létfenntartási költségeiben definiálódik, addig *Thünen*[2] [3] mathematikai pontossággal vélte azt kiszámíthatónak. Gondolkodását általában erős mathematikai irány jellemzi, mely pontosan adott tényezők alapulvételére s a zavaró ismeretlen és határozatlan koefficiensek kiküszöbölésére törekszik. Erre vall már az izolált állam fogalmából való kiindulás is, melynek theoretikus fictiójában ki vannak küszöbölve egyéb államok közgazdasági versenyének zavaró körülményei.

[1] U. o.

[2] Joh. Heinrich v. *Thünen: Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie.* Rostock 1850. u. a. *Der naturgemässe Arbeitslohn. 1850.*

[3] Thünen tudományos jelentőségét szinte lelkesedéssel hangsúlyozza újabban J. B. *Clark: The most brilliant of early German economists,* Von Thünen offered a theory that applied a final productivity test to both labor and capital, and made wages and interest depend on the result ... As Von Thünen did not suspect, the natural law of wages gives a result that would satisfy his own requirement, as being desirable and morally justifiable *(Distribution of Wealth* — 321—324. l.)

Az izolált állam hypothesisébe még további feltevéseket állítva be, vizsgálja azt, hogy mily magasnak kell lenni a munkabérnek az izolált állam legszélső gazdasági körében, ahonnan t. i. már a mezőgazdasági piacra nem lehet a termékeket szállítani. Gondolatban két részre osztja a munkásokat. Az egyik részük elmegy a vadont irtani, új telepeket létesíteni, míg a másik részük ezalatt mindkettőjük számára a szükségletkielégitési cikkeket termeli. A két munkáskategoria bérének egyenlőnek kell lennie most már szerinte, mert különben a nagyobb munkabért adó csoporthoz akarna tartozni mindenik. Továbbfűzve enemű gondolatait, a természetes, vagy igazságos munkabér képleteként vezeti le a következő képletet $a + y = \sqrt{a.p.}$, a hol a a munkás létfenntartására szükséges javak összességét, y az ezen felül még megkeresett jövedelmét, p pedig a fictióban szereplő telepes farmjának egész hozadékát jelenti, vagyis mindazt, a mit a munka a természeti tényezők felhasználásával az alapul vett körülmények között termel.[1]

16. Az orthodox angol gazdaságtan dogmái között előkelő helyet foglal el a *munkabéralap* elmélete. Többféle értelemben magyarázták a munkabéralap természetét s fejtették ki, hogy miként és hogyan kell érteni azt s miből állónak tekinteni. Az elmélet maga gazdasági törvény gyanánt tartotta magát, a 19-ik század elejétől annak 70-es éveiig a politikai gazdaságtanban, sőt azontúl is akadtak annak védői.[2]

[1] Hogy a „természetes munkabér" Thünen-féle képletének előállása teljesen érthető legyen, hosszabban kellene foglalkozni gondolatmenetével. Minthogy azonban szerintem az egész képlet irodalomtörténeti és módszertani jelentőségű inkább, elégségesnek tartottam itt csak az eredmény ismertetésére szoritkozni.

[2] Igy J. E. *Cairnes*: Some leading principles of political economy 1874. című munkájában erős védelembe veszi a munkabéralap elméletét különösen *Thornton*-nal szemben, akinek támadása a munkáról irt művében (On Labour, its wrongful Claims and rightful Dues 1870. II. kiad.) birta főleg Stuart Millt arra, hogy munkabéralap-elméletének helytelenségét beismerje. (Cairnes e művét magyarra *Jónás János* for-

A munkabéralap-elméletnek az az értelmezése a legjellegzetesebb, a melyben az a két *Mill*-nél jelenik meg. A „béralap" alatt tőkét, még pedig magángazdasági értelemben vett tőkét értettek általában. Ez az értelmezés ment át az életbe s vált uralkodóvá.

A tipikus munkabéralap-elmélet abban áll, hogy a munkabér a bérmunkások száma és a forgótőkének a közvetlenül a munka megvételére fordított része közötti aránytól függ a munkabér.[1]

Emez elmélet gondolatmenete nagyjában a következő: A vállalkozó vállalatában álló és forgótőkével dolgozik. Számot kell vetnie tehát minden vállalkozónak azzal, hogy micsoda állandóbb befektetéseket eszközöl vállalatába (álló tőke) s milyen nagyságú forgótőkére van szüksége évenkint, termelési időszakonkint stb. Tudnia kell, illetve számolnia kell a vállalkozónak azzal is, hogy e forgótőkéből mennyit költ nyersanyagokra, folyóköltségekre stb. és *mennyit fordít tisztán a munkabérek* fizetésére. Ha most már egy bizonyos országban összegezzük mindazokat a forgótőkéket, amelyeket az egyes vállalkozók tisztán munkabérek fizetésére fordítanak, akkor megkapjuk az illető országban az évente, vagy más időszakonként a munkára fordított forgótőke mennyiséget, — vagyis arra a bizonyos időszakra ez abban az országban a munkabéralap. Az átlagos munkabért pedig megtudjuk akkor, ha a munkabéralapot elosztjuk a munkások számával.[2]

dította Vezérelvek a közgazdaságtan köréből, ujból kifejtve — címen. Budapest. Grill. 1908.)

[1] *Stuart Mill:* Principles II. könyv. 11. fejezet.

[2] . . . let us suppose, that the capital of a country appropriated to the payment of wages would, if reduced to the standard of wheat, form a mass of 10,000.000 quarters; if the number of labourers in that country were two millions, it is evident that the wages of each, reducing them all to the same common standard, would be five quarters . . . (*Mac Cullocb:* Principles of Political Economy 1. kiad. 327—8. l.) A John Stuart *Mill*-féle munkabéralap meghatározását lásd: Principles of Pol. Ec. II. könyv. XI. fej. 1. §. (*Közölve:* M. *Block, Kleinwächter, Gide. I. Fisher* stb. id. műveiben.)

Valamint az egyes vállalkozónál a bizonyos időben munkabérek fizetésére fordított tőke előre meghatározott összeg, úgy előre meghatározott tőkemennyiség annak sokszorosa, a munkabéralap is.

E munkabéralap ekként meghatározott összeg lévén, a munkabér nagysága mathematikai kényszerűséggel ennek az alapnak a munkások számához való viszonyától függ. Ha tehát a munkások száma nő, a bérnek csökkennie kell. Ez szigorú gazdasági törvény, melyen változtatni nem lehet. Mill tehát Malthushoz hasonlóan, sőt annál élesebb alakban azt tanácsolja a munkásosztálynak, hogy amennyiben a munkabér csökkenésétől meg akarják óvni magukat, akasszák meg szaporodásukat.

A munkabéralap u. n. vulgär elméletének első határozott kifejtője *James Mill* az ő 1821-ben megjelent munkájában *(Elements of political Economy)*. Az ő nyomán tette azt elterjedtté *J. Stuart Mill*. A béralap forgótőkéből, még pedig pénzből áll annak tipikus elmélete értelmében.[1]

Vitatható az is, hogy a munkabéralap elmélete már Smithnél s még inkább Malthusnál megtalálható. Már Smith azon az állásponton van, hogy a munkások után való kereslet csak annak az alapnak növekedésével nőhet arányban, mely a munkabérek fizetésére van kitűzve stb. (I. k. VIII. fej.), már pedig a munkabéreket a kereslet és kinálat szabályozza szerinte. Malthus is beszél munkafenntartási alapról Smithre

[1] Wages, ... depend ... on the proportion between population and capital. By population is here meant the number of the labouring class, or rather of those who work for hire; and by capital, only circulating capital, and not even the whole of that, but the part which is expended in the direct purchase of labour ... wages not only depend upon the relative amount of capital and population, but cannot under the rule of competition be affected by anything else ... (St. *Mill.* i. m.) Irving *Fisher* szerint a munkabéralapelmélet egyike a sok közül annak a fogalomzavarnak, melybe a közgazdasági irók beleestek a kellő megkülönböztetés megtételének hiányában. Az üzleti könyvelés megfigyelése — úgymond — megóvta volna őket ettől. *(The Nature of Capital and Income* — 59. l.)

hivatkozva (III. könyv XIII. fej.). Malthus ez alatt az alap alatt elsősorban az élelmicikkeket s főleg a gabonát érti, illetve az élelemnek azt a mennyiségét, mely a munkásosztálynak osztályrészül juthat munkája fejében. Ha tehát a munkásosztály tagjainak száma nő, aránylag, kisebb lesz a munkafenntartási alap. Smith gondolatmenete is ehez hasonló már csak azért is, mert a munka valódi ára alatt nem a pénzben kiadott munkabérösszeget érti. *Senior* a munkabéralap elméletének erős kifejtője szintén nem pénzt ért a béralap fogalma alatt, hanem a munkásnak osztályrészül jutó javakat általában.

A munkabéralap theoriája erős elméleti vitákra adott okot. A rideg manchesteri felfogásnak kapóra jött ez a gazdasági dogma, hiszen ennek az alapján tudományos „törvény" állott rendelkezésre a munkabér emelésére irányuló törekvések utopisztikus voltát igazolóan.

Viszont mások[1] erősen támadták ezt az elméletet. Maga J. Stuart Mill pedig életének végén egyenesen visszavonta azt.[2]

Aki jelen napjaink munkáskérdését, a munkás szervezeteknek s a szocializmusnak a munkapiacra való hatását látja, az méltán csodálkozhatik azon, hogy miként tetszhetett bármikor is plausibilisnek egy olyan elmélet, mely a munkabéreket mástól függőnek nem tartotta, mint attól az alaptól, melyet a rideg üzleti számitás munkabérek fizetésére fordítható részként kihasított a forgó tőkéből, vagy más szóval,

[1] *Longe, Cliffe Leslie, Jevons* és kivált *Thornton.*

[2] Főleg *Thornton:* On Labour című munkája volt erre irányitó hatással. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy Mill gondolkodása a közgazdaságiakban más volt pályája végén, mint kezdetén. Erős hatással voltak reá *Comte Ágoston,* a socialisták és az az irány, mely a mechanikus elemmel szemben nagy befolyást tulajdonított a gazdasági és társadalmi életben a szokásnak, a folyton változó társadalmi intézményeknek és az emberi természetben változást szülő egyéb tényezőknek. Lásd *Marshall:* a *Principles* III. kiad. 1895. I. köt. VI. könyv II. fejezetéhez csatolt függeléket (Note on the doctrine of the Wages-Fund c. a. Továbbá: M. *Block i. m.* II. 284—292. l.)

mint keletkezhetett egy oly elmélet, mely *csak a munkakeresletet* tartotta a munkabért meghatározó tényezőnek. A felvilágosítást erre is az a körülmény adja meg, — melyet már fentebb kifejtettem, — hogy a „vulgär“ béralapelmélet keletkezése korában a munkáskérdés még nem volt azon a fejlettségi fokon, amikor már letagadhatatlan tényként áll mindenkinek szemei előtt, hogy a jövedelemben való osztozkodás tekintetében nem csak a munkakereslet, hanem a munkásságnak a munkakinálatnál kifejezésre jutó magatartása és hatalmi súlya is elhatározó tényező.[1]

[1] *Marshall* is megjegyzi (i. m. VI. k. II. fej. 622. l.), hogy a béralapelmélet extrém alakja a munkabért egyedül a munkakereslet áital meghatározottnak tünteti fel, — azonban nem veszi észre, hogy ezt valamennyi régibb rideg munkabérelméletről, így a Smith- és különösen a Ricardo-féléről is el lehet mondani. Igaz ugyan, hogy szerintük a munka piaci árát a kereslet és kinálat szabályozzák. Csakhogy míg a kereslet szabályozó hatását teljes mértékben feltüntetik, addig a kinálat náluk teljesen a *kereslet urasága alatt álló* passiv alattvalói szerepre van kárhoztatva. A munkakinálat náluk a munkásság természetes szaporodási tendenciája stb. folytán olyan természetű, mely a különösen kedvező időszaktól eltekintve, kénytelen a keresletnek árajánlatát elfogadni, melyet úgyszólván csak a munkás rideg fajfentartási szempontja határol, úgy hogy Ricardo szemeiben ennek folytán a természetes ára a munkának az az ár, mely a munkást arra képesíti, hogy faját minden szaporodás és csökkenés nélkül fenntartsa. A kinálat náluk tehát még nem a *munkásság érdekeinek megfelelően szervezett* munkakinálat.

Amint azonban a munkásosztály küzdelmei folytán a munkapiacon a kinálat a munkásosztály érdekeinek megfelelően szervezetté kezd válni, felnyilnak az elmélet szemei is és más alakban kezdik látni a munkabér „törvényeit.“

A béralapelmélet maga is, épen a munkásoknak a munkakinálatot saját érdekeiknek megfelelően szervezni kivánó törekvéseivel szemben szolgált gyakran gyakorlati argumentumul, hogy őket e törekvésekről mint eleve is meddőkről mintegy lebeszéljék. Sőt az orthodox elmélet egynémely követője még azt is el szerette volna hitetni a munkásosztálylyal, épen e béralapelmélet alapján, hogy az alacsony bér még előnyös is bizonyos tekintetben a munkásosztály érdekei szempontjából, mert növeli a munkabéralapot s így nagyobbítja a nemzeti tőkének a munkások ellátására szolgáló részét.

17. Egészen más szempontból nézi a munkabér kérdését az az elmélet, mely a munkabért a nemzeti (társadalmi) jövedelem ama hányadrészének tünteti fel, mely a munkás részére a társadalmi jövedelemmegosztás folyamatában a kialakult többi jövedelemfajok levonása után megmarad. Eszerint a társadalmi jövedelemből, ha levonjuk a vállalati nyereséget, a kamatot, a járadékot, — megkapjuk azt a jövedelemrészt, mely a munkások osztályrészévé válik munkabér címén.

Ez az elmélet már nem valami természetes munkabért kutat dogmatikus gazdasági törvények alapján, mint inkább egy kivonási művelet segélyével érzékíti meg a munkabér nagyságát. Nem absolute határozza meg a munkabér magasságát, hanem teljesen kifejezésre hozza annak relativitását és mint *Gide* megjegyzi,[1] ennek az ú. n. *residuum* elméletnek megvan a maga optimistikus oldala az előbb tárgyaltakkal szemben, mert minél nagyobb a munka termelékenysége,[2] annál több marad a munkásnak. Minthogy ugyanis minden a munkásé, ami a társadalmi jövedelemből a nyereség kamat és járadék levonása után marad, minél termelékenyebb (produktivabb) a munka, annál nagyobb hányad fogja a munkást megilletni a többi jövedelem részek élvezőivel szemben. A munka termelékenysége pedig egyre nő a technikának s a munkás szellemi és társadalmi szinvonalának emelkedésével.

Ez az elmélet, melyet először Francis *Walker*,[3] majd *Jevons*[4] fejtett ki, a munkabért a társadalmi jövedelemben

[1] I. m. 613—616. l.

[2] Jellemző kitétel a munka arányos termelékenységének felfogása tekintetében *Jevons*-nál:

The quantities of commodity given or received in exchange are directly proportional to the degrees of productiveness of labour applied to their production, and inversely proportional to the values and prices of those commodities and to their costs of production per unit, as well as to their final degrees of utility. (i. m. V. fej. 192. l.)

[3] The wages question. 1876.

[4] i. m. V. fejezet.

való oly osztozkodás eredményének látja már, amelyre a munkásosztály evoluciója erős befolyást gyakorol.

A *határhaszonelmélet* követői a munka termelékeny, tehát az ember értékelése szerint hasznot hozó voltánál ragadták meg a munkabér problémáját. Eszerint a nézet szerint a munka hasznot nyujt (értéket termel) és azért fizetik a munkásnak az ő bérét, mert munkája hasznot hoz. Nagyobb bért tehát nem fizetünk általában a munka által nyujtott haszonnál s így ott van a munkabér magasságának határa, ahol a munkabér eléri a munka által nyujtott hasznot. Az elmélet nyelvén kifejezve tehát a munka határhaszna a meghatározója általában a munkabérnek.[1] [2]

18. Lényegesen más világnézetet tükröznek vissza a socializmus munkabérelméletei. A socializmus szempontjából a mai társadalmi rend, a kapitalizmus megszüntetése hozhatja meg csak a munkásosztály megváltását. Ennélfogva

[1] Már *Thünen* ezt az álláspontot foglalja el. A határhaszonelmélet főképviselői tovább építették ezt az alapot: *Menger, Böhm-Bawerk, Walras, Wieser* stb. Ugyanígy J. B. *Clark.*

[2] In an ideally perfect society organized on the competitive plan a man would be as dependent *on his own productive power,* as he would be if he were alone in a wilderness. *His pay would be his product;* but that would be indefinitily larger than it could be in a wilderness or in any primitive state. (*Clark: Essentials* of Ec. Th. 145. l.)

Clark tehát a munka termelékenysége és a munkabér között létező ideális arányosságnak a lehető legpraegnansabb hirdetője — elméletben. Más helyen azt mondja, hogy miután a munkát az emberi erőkifejtés örök folyamatának és forrásának kell tekintenünk, a munkabér problémájának azzal az örök szerző erővel van dolga, melyet az el nem veszhető tényező, a munka rejt és rejteni fog magában. (The problem of wages has to do with the *continuous earning power* that the imperishible agent, labor, possesses and will possess.) Az a kérdés, hogy mit fog alkotni és adni — úgymond — a munka ebben, vagy amabban az esztendőben. Ha a munkabér rátája emelkedik ezután, ez azt jelenti, hogy az évek múlásával a munka nagyobbodó termelő erőre tesz szert stb., stb. (*Distribution* Ch. XI. 157. l.)

igazságos munkabérviszonyok is csak az új társadalmi rendben valósulhatnak meg.[1]

Minthogy a socializmus a mai termelési és vagyoneloszlási rendet tartja megváltoztatandónak a munkásosztály szempontjából, azért munkabérelméletei is ennek az alapvető socialistikus törekvésnek a jellegét kell, hogy magukon hordják. Akár célzatosan, aká rmeggyőződésből, — irányzatosnak, a nagy cél, a nagy átalakulás szükségességét igazoló természetűnek kell lennie tehát a socialista munkabérelméletnek is, mert hiszen itt kell beigazoltan állaniok a mai viszonyok igazságtalan voltának.

Ezért látjuk, hogy a socialistikus munkabérelméletek — s elsősorban a Marx-féle — a természetes, az igazságos, a magától értetődő munkabért épitik bele gondolatmenetük fundamentumába meg nem ingatható alap gyanánt. Önkényes feltevésből kénytelenek kiindulni, hogy kitűzött sociálpolitikai céljukat tudományosan igazolható szükségszerüségnek mutathassák be.

A socialista munkabérelméletnek ez az önkényes kiindulási alapja az a relativ felfogás dolgát képező állitás, hogy

[1] Die kapitalistische Produktions- und Aneignungsweise, daher das kapitalistische Privateigentum, ist die erste Negation des individuellen, auf eigne Arbeit gegründeten Privateigentums. Die Negation der kapitalistischen Produktion wird durch sie selbst, mit der Notwendigkeit eines Naturprozesses, producirt. *Es ist Negation der Negation.* Diese stellt das individuelle Eigentum wieder her, aber auf Grundlage der Errungenschaft der kapitalistischen Aera, der Cooperation freier Arbeiter und ihrem Gemeineigentum an der Erde und den durch die Arbeit selbst producirten Produktionsmitteln.

Die Verwandlung der zersplitterten, auf eigner Arbeit der Individuen beruhenden Privateigentums in *Kapitalistisches* ist natürlich ein ungleich mehr langwieriger, harter und schwieriger Prozess als die Verwandlung des faktisch bereits auf gesellschaftlicher Exploitation der Produktionsmittel beruhenden kapitalistischen Privateigentums in gesellschaftliches Eigentum. Dort handelte es sich um die Expropriation *der Volksmasse*, durch wenige Usurpatoren, hier handelt es sich um die Expropriation weniger Usurpatoren *durch die Volksmasse.* (*Marx*: Das Kapital I. 1867. 744—5. l.)

a természetes munkabér a *munkatermék*, az a jószág, amely a munka belefektetésével létrejött. Ez az önkényes felfogás tulajdonképen semmi más, mint a socialista törekvések positiv végcéljának kiindulási alap gyanánt való beállitása fictió alakjában az elméletbe.

A munkás bére a „munka által előállított teljes érték" kell, hogy legyen — úgymond a socializmus. Hogy tehát a törekvés helyességének tudományos igazolást is adjon, kiindul abból a labilis feltevésből, hogy az eredeti, a természetes munkabér a munka által előállított jószág, vagyis a munka által előállított teljes érték.

Hogy pedig a munka által előállított teljes érték legyen az igazságos munkabér gyanánt feltüntethető, ezért mondja Marx, hogy egyedül a társadalmilag szükséges munkának a mennyisége határozza meg az érték nagyságát.[1]

A socialista elmélet tehát positiv szükségszerüség gyanánt akar tudományosan igazolni olyasmit, ami mindig csak nézet, felfogás dolgát fogja alkotni. Tudományos igazságnak tünteti fel a *saját világnézetét*. A theologus módjára jár el: dogmaként szögezi le azt, ami hitvallásának kiindulási pontját képezi, hitvallását, világnézetét pedig tudományos igazságnak jelenti ki.

Marx is az érték egyedüli forrásának a munkát nevezi ki,[2] pedig az érték forrása semmi más, mint az emberi agyvelő, az emberi gondolkodás, mely a külvilág tárgyainak nemcsak szépségéről, vagy rútságáról stb., stb., hanem azok becséről is fogalmat alkot. Az érték nagyságát tehát az emberek relativ vélekedése határozza meg, épen úgy, mint

[1] *Das Kapital.* I. köt. Hamburg 1867. 5. l.

[2] Als *Werthe* sind die Waaren nichts als krystallisirte Arbeit... Ein Gebrauchswerth oder Gut hat also nur einen Werth, weil Arbeit in ihm vergegenständlicht, oder materialisirt ist. Wie nun die *Grösse* seines Werthes messen? Durch das *Quantum* der in ihm enthaltenen „werthbildenden Substanz" der Arbeit. Die Quantität der Arbeit selbst misst sich an ihrer Zeitdauer und die Arbeitszeit besitzt wieder ihren Maasstab an bestimmten Zeittheilen, wie Stunde u. s. w. Es ist also

azt, hogy mi a természetes, az igazságos munkabér. Az emberi vélekedés pedig lélektanilag a hasznosság szempontjaiból indul ki az értékelésnél elsősorban, amint azt a határhaszonelmélet irói kimutatták.

Tudományos igazolást adni a socialistikus törekvéseknek, a munkásosztály érdekeinek, — ez a jellemző éle a socialista munkabérelméletnek. Ezeknél a munkabérjövedelem mennyisége már a társadalmi összes jövedelem egy olyan hányadaként tűnik elő, melynek nagyságát az „uralkodó“ és a „kizsákmányolt“ osztályok gazdasági kedvező, illetőleg kedvezőtlen helyzete állapítják meg.[1]

nur das Quantum gesellschaftlich notwendiger Arbeit oder die zur Herstellung eines Gebrauchswerths gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit, welche seine Werthgrösse bestimmt ... Waaren, worin gleiche grosse Arbeitsquanta enthalten sind, oder die in derselben Arbeitszeit hergestellt werden können, haben daher dieselbe Werthgrösse ... „Als Werthe sind alle Waaren nur bestimmte Masse *festgeronnener Arbeitszeit.*“ (*Marx:* Das Kapital I. i. k. 4—5. l.)

[1] Ekként az uralkodó socialisztikus felfogás szerint minden járadékjövedelem a *munkástól* elvett értéktöbblet.

Ezzel az uralkodó socialistikus értéktöbblet felfogással szemben, mely Marx tanaiban jut legélesebb kifejezésre, *J. A. Hobson* arra mutat rá az értéktöbbletekről szóló elméletében, hogy az értéktöbbletjövedelmek nem csupán a tőkés által elvett értékek, hanem általában a gazdasági téren erősebb fél által *bármelyik társadalmi osztálytól* elvett értékek. Helytelen tehát úgy feltüntetni a dolgot, mintha *csak a munkástól* sajátitana ki a tőkés többletértékeket, mikor általában véve a gazdasági verseny terén az erősebb *surplus*-jövedelemre tesz szert a gyöngébb féllel szemben:

... Karl Marx was right in his insistence upon the fundamental importance of recognising the idea of surplus value. He was wrong in regarding the surplus value as *exclusively* the product of labour-power taken by capital im the process of bargaining for the sale of labour-power. He failed to explain why labour, alone of the factors, should be conceived as making all the „value“ of material marketable goods. He failed also to explain what the nature of the power was by which capital took the surplus value made by labour; and finally, he failed to show how any individual capitalist who took it was not compelled to relinquish it under the stress of competition with his fellow-capitalists.

Ricardónak ama „törvényét", mely szerint a munka természetes ára annyi, amennyi a munkás fajfenntartását *szaporodás és csökkenés nélkül* lehetővé teszi — a socialista Lassalle vasbértörvénynek nevezi. Még sokkal hatalmasabb okfűzéssel igyekszik kimutatni Marx, hogy a munkás bére viszonylag egyre nyomorultabb létfenntartást kell, hogy biztosítson a kapitalizmus gazdasági törvényei alapján.

Csakhogy a socializmus eszmemenete szerint külön gazdasági törvényei vannak a kapitalizmus és külön törvényei a socializmus korszakának. Ennélfogva más a munkabértörvénye is a kapitalizmusnak, mint annak a korszaknak, amelyben a termelés eszközei a magántulajdon alatt nem állanak többé, hanem társadalmiakká válnak. Míg a kapitalizmus korszakára jellemző munkabértörvény a Ricardo—Lassalle-féle vasbértörvény,[1] — addig a socializmus korszaká-

The surplus value here described issues, not merely from one class of bargains (between capital and labour) *but from every class;* it represents the economic might of the *stronger* im *every* market.

J. A. Hobson: The Economics of Distribution 1907. (353—54. l.)

[1] (Innerhalb ihrer nothwendigen Grenzen) ist daher die individuelle Konsumtion der Arbeiterklasse Rückverwandlung der vom Kapital gegen Arbeitskraft veräusserter Lebensmittel in die vom Kapital neu exploitirbare Arbeitskraft, Produktion und Reproduktion seines notwendigsten Produktionsmittels des Arbeiters selbst. Die individuelle Konsumtion des Arbeiters bildet daher ein Moment des Reproduktionsprozesses des Kapitals im Grossen und Ganzen.

Daher betrachtet auch der Kapitalist und sein Ideolog, der politische Oekonom, nur den Theil der individuellen Konsumtion des Arbeiters als produktiv, der . . . in der That verzehrt werden muss, damit das Kapital die Arbeitskraft verzehre; was der Arbeiter ausserdem zu seinem Vergnügen verzehren mag, *ist unproduktive Konsumtion* . . . In der That: die individuelle Konsumtion des Arbeiters ist für ihn selbst unproduktiv, denn sie reproducirt nur das bedürftige Individum: sie ist produktiv für den Kapitalisten und den Staat, denn *sie ist Produktion der den fremden Reichthum producirenden Kraft. (Marx: Kapital* I. I. k. 559—60.) . . . In der praktischen Bewegung des Kapitals . . . wird . . . ein Theil des nothwendigen *Konsumtionsfond* des Arbeiters in einen *Accumulationsfonds von Kapital verwandelt.* (u. a. 585. l.)

nak munkabér-törvénye szerint a munka által előállitott érték lesz a munka természetes jutalma.

19. A munkabérelméleteknél a „természetes“ munkabérek tehát a létminimum és a munkatermék teljes értéke között állanak. A Ricardo-féle claszikus gazdaságtan természetes munkabére a létminimum körül mozog. A socialista theoriában a *jelen* természetes munkabére a minimum: a Ricardo-féle munkabér. A *jövőé,* a socializmusé a maximum: a „munka által előállított“ érték.

A kapitalizmus rendszerében e felfogás szerint a gazdasági élet kérlelhetetlen törvényszerűségénél fogva meg kell rövidítve lennie a munkásnak a társadalmi jövedelemben való osztozkodásnál. A tőke szí el mindent a munkástól s csak annyit hagy meg annak, hogy létét fenntarthassa valamiképen s átlag egyre nyomorultabb módon, míg végre üt a kapitalizmus végórája is és „a kisajátitók kisajátíttatnak.“ Ekkor következik el az a korszak, amikor a munkabér nagyságát nem többé a kapitalizmus, hanem a socialista termelési mód törvényei fogják meghatározni.

Míg ez az idő el nem következik,[1] addig a socializmus álláspontja szerint a társadalmi jövedelem elosztásánál a munkás a kizsákmányolt fél. A Marx-féle elmélet értelmében a kizsákmányolás gyakorlatilag főleg abban áll, hogy a munkás hosszabb ideig kénytelen dolgozni, mint amennyi munkaidőt, illetve munkaidő alatt társadalmilag előállítható értéket képvisel a munkabér. A munkás tehát többet termel

[1] A mai jövedelemeloszlás rendjét a socializmus felfogása az észszerű, vagy az igazságos berendezkedés múlólagos ellentéteként állítja oda. Igy *Rodbertus:*

. . . In einer Gesellschaft, wie . . . sie heute noch wirklich besteht, sind die Anteile der Arbeiter, Grundbesitzer und Kapitalisten am Produkt nicht durch eine sociale Vorsicht durch ein *vernünftiges* gesellschaftliches Gesetz geregelt, sondern gleichfalls den Wirkungen des sich selbst überlassenen Tauschverkehrs, den sogenannten *„natürlichen"* gesellschaftlichen Gesetzen überlassen.

(Schriften: II. kötet. Zur Beleuchtung der sozialen Frage. Berlin 1899-iki M. Wirth-féle kiadás. 71(84) l. (Második levél: 29. p.)

a neki fizetett munkabérnél s ez a *„többletérték"* „Mehrwerth" a tőkés javára esik és tőkeképzésre szolgál. A tőke azután egyre fejlettebb géptechnikát von szolgálatába s a gép egyre több munkást helyettesít. Egyre nagyobb tehát a munkakínálat s ennélfogva egyre rosszabbodniok kell az átlagos és általános munkabérviszonyoknak. A magát egyre reprodukáló és növelő tőke ennélfogva egyre jobban és jobban kizsákmányolja a munkásosztályt.

„A tőkés, ebben a minőségében" — úgymond Marx — „csak megszemélyesített tőke. Az ő lelke tőkelélek. Egyedüli életösztöne a tőkének az, hogy saját magát értékesítse, hogy constans részével, a termelési eszközökkel többletértéket teremtsen s hogy minél nagyobb mennyiségű többletmunkát szívjon fel magába. A tőke elhalt munka, mely csak vámpir módjára tartja magában az életet az által, hogy eleven munkát szí fel, s annál jobban él, minél több eleven munkát szí magába." [1]

A szocializmus felfogását a munkabérről, illetve a munkásosztálynak a társadalmi jövedelemben való részesedéséről különben kifejezték már jóval Lassalle és Marx előtt egyes szocialista irók. Különösen *Rodbertus*-nál jelenik meg tudományos határozottsággal és tisztán a socialistikus munkabérelmélet. Ez az elmélet, melyet Marx már készen talált, alapgondolatául fejti ki, hogy minél inkább nő a munkának a termelékenysége, annál kedvezőtlenebb a munka osztozkodási aránya az előállított jövedelemben. [2] [3] A munkás tehát a nemzeti vagyonosodásból nem húz hasznot. Ellenkezőleg: pauperizmusa egyre nő, mert munkabére viszony-

[1] *L. Marx. Das Kapital.* I. k. i. k. 200 l.... „Der Kapitalist ... als Kapitalist ist nur personifizirtes Kapital ..." stb.

[2] Lásd az id. kiadásban *Rodbertus második levelét Kirchmannhoz.* Különösen 72—83. l. (85—98. l. az 1851-es kiadásban).

[3] Die Vertheilung des Nationalprodukts nach den *„natürlichen"* Gesetzen des Tauschverkehrs bringt es mit sich, dass bei steigender Produktivität der Arbeit, der Lohn der Arbeiter ein immer kleinerer Antheil am Produkt wird. *Rodbertus:* Zweiter Brief 30 p. id. kiad. 72. l.

lag egyre csökken s ezzel szemben egyre jobban felizgatja a vagyonos kisebbség egyre emelkedő életmódja.

A socializmus, különösen a marxizmus munkabér-elmélete szerint a munkásosztály kedvezőtlen jövedelem-eloszlásának az az oka, hogy a kapitalizmus a munkást megfosztotta a termelési eszközöktől s ezért kapja az oroszlán-részt az osztozkodásban a tőkés és a létminimumot csupán a munkás. Figyelembe veendő azonban ezzel a közhelylyé vált felfogással szemben, hogy nagyon téves általánositáshoz vezet az az állitás, hogy „a kapitalizmus megfosztotta a munkást a termelési eszközöktől." Úgy értelmezik sokszor felületesen, hogy t. i. a modern termelési eszközöktől fosztotta meg a munkást a tőke. Pedig épen ez nem áll, hiszen a modern termelési eszközöket: a gépeket *a kapitalizmus hozta létre.* A kapitalizmus kifejlődése előtt nem volt modern értelemben vett géptechnika, tehát ilyesmivel a munkás sohasem is rendelkezhetett.[1] Azok a primitiv termelési eszközök pedig, amelyekkel a régi „kismester" rendelkezett — anachronizmus számba mennek a modern termelési eszközökhöz viszonyítva.

Azok az elméletek általában, amelyek légmentes gazdasági alapon akarják a munkásosztály jövedelemeloszlási helyzetét kimagyarázni, elégteleneknek, vagy formalisztikusoknak bizonyulnak.

20. Joggal kérdezhetjük tehát, hogy egyáltalában felállítható-e olyan *közgazdasági törvény,* mely a munkabér alakulásának eshetőségeit és szükségszerűségeit ki tudná jelölni?

Ricardo arra törekedett, hogy a munkabérnek szigorúan

[1] A socialismus egyes ujabb irányai elnézőbbek a tőke szerepével szemben és támadásaikat a földtulajdon ellen koncentrálják. A földtulajdon ellen irányuló elmélet legjelentősebb képviselőjének Henry *George*-ot tekinthetjük, aki a következő munkabér-„törvényt" állítja fel:

Wages depend upon the *margin of production,* or upon the produce which labour can obtain at the highest point of natural productiveness open to it, without the payment of rent.

(Progress and Poverty id. kiad. 151. l.)

dogmatikus törvényeit állítsa fel. Ugyanezt tette Marx is. Lehetetlenségre törekedtek, mert viszonylagos nézet dolgát képező felfogás alapján akartak felállítani olyan szigorú „törvényt", mely a munkabér alakulásának szükségszerű természetét fejezné ki. Marx is a természeti vagy mathematikai törvény szigorúságával ható gazdasági törvény alakjában akarta ezt előtárni, mely kérlelhetetlen szükségszerűséget fejez ki s melynek az emberi cselekmények, az események csak jellemző következményei, de nem oly tényezők, amelyek eme törvénynek a kérlelhetetlen fejlődési folyamat szabályszerűsége által kijelölt jellegén változtathatnának.

Joggal mondhatni Marxról, hogy tudományos dogmákkal dolgozik.[1] Pedig e dogmák voltaképen nem egyebek, mint a socializmus érdekeihez mért tudományos kiindulópontok.[2] Szerinte a munkásosztály igazságos jövedelméhez, a munka teljes értékének megfelelő jövedelemhez, az út a kapitalizmus processusának a gazdasági törvényszerűség szerint való lebonyolódásán és ugyancsak e törvényszerűség szerint bekövetkezendő forradalmon keresztűl vezet. Tehát mintegy a társadalomgazdasági fátum az, amely megszenvedteti a munkásosztályt s meghozza végül az igazságos munkabért.

Ezekkel a már említett gazdasági „törvények" igényeivel felállított munkabérelméletekkel szemben a mesterkéletlen,

[1] Büszkén mondja a Kapital előszavában (i. m. XII. l.): Jedes Urtheil wissenschaftlicher Kritik ist mir willkommen. Gegenüber den Vorurtheilen der s. g. öffentlichen Meinung, der ich nie Koncessionen gemacht habe, gilt mir nach wie vor der Wahlspruch des grossen Florentiners: *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti!*

[2] A marxismus kritikája végett lásd többek közt: *Hammacher* id. m. — *Fr. Oppenheimer:* Das Grundgesetz der Marx'schen Gesellschaftslehre 1903. — *Sombart:* Sozialismus und soziale Bewegung, több kiadásban. Továbbá *A. Wagner:* Grundlegung 3. kiad. II. 285. l. *Gross:* K. Marx 1885. *M. Adler:* Marx als Denker 1896. *Böhm-Bawerk:* i. m. I. 2. kiad. 495—538. l. *U.-az:* Zum Abschluss des Marx'schen Systems (Festgaben für Karl Knies) 1896. *Wenckstern:* Marx 1896. *Masaryk:* Die philosophischen und ökonomischen Grundlagen des Marxismus 1899. Socialista oldalról kiemelendők ujabban *Hilferding*

a természetes észjárás felfogása a munkásnak jutó jövedelemről, a munkabérről nem lehet más, mint az, — hogy javul a munkabér, ha javítják annak körülményeit, a munkás hatalmi viszonyait a társadalmi jövedelemben való osztozkodásnál,

s nem javul, vagy rosszabbodik az ellenkező esetben, de semmiféle magasabb, vagy „bennrejlő" törvényszerűségnél fogva nem *kell* annak sem javulnia, sem rosszabbodnia.

A munkabér ugyanis, mint jövedelmen való osztozkodás eredménye, emberi (társadalmi) csinálmány. Mint ilyennek eredményét és eredőjét lehet jobbá és rosszabbá tenni a munkásra nézve. Természetesen nem ahoz aránylag kevés és gyönge, hanem arra eléggé erős és számos tényezőknek.

Tehát nem egyetlen ok, nem is valamely u. n. gazdasági vagy sociologiai „törvény", sem valamely ilyen jellegű szabályszerűség, sem valamely „törvényben" megtestesíthető okoskodás szabja ki a munkabér alakulásának kereteit, hanem megalkotják, kialakítják annak úgy alsó és felső határait, mint konkrét mennyiségeit a gazdasági élet küzdelmeit lefolytató emberek, még pedig akként, hogy annak mikéntjét előre semmiféle gazdasági törvény, vagy elmélet meg nem mondhatja s rendszeresen elő nem írhatja.

A gazdasági téren való szervezkedés előrehaladtával

munkái a *Marx-Studien*-ben (Böhm—Bawerks Marx—Kritik; — Das Finanzkapital). Bibliografia: a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Conrad—Elster—Lexis—Loening-féle.) *„Marx"* cikkénél. Továbbá lásd *Palágyi Menybért:* Marx és tanítása (Magyar Társadalomt. Szemle 1908. évf.). *Földes Bélának* a socializmusról irt művét (1910). *Wolf:* Das Räthsel der Durchschnittsprofitrate bei Marx. Jahrb. für Nationaloek und Stat. 1891. évf. *Schmidt:* Die Durchschnittsprofitrate auf Grund des Marx'schen Wertgesetzes 1889. *Georg Adler:* Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. 1887. *Sombart:* Zur Kritik des ökonomischen Systems von K. Marx (Archiv für soc. Gesetzgebung und Statistik. VII. kötet). *Komorzynski:* Der dritte Band von Karl Marx „das Capital". (Zeitschrift für Volkswirtschaft Sozialp. u. Verwaltung 6. kötet). *Bernstein:* Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. 1899.

a munkabérnek úgy absolut, mint viszonylagos nagyságán egyre jobban meglátszanak mind a két fél egymáshoz mért erőviszonyai. Vagyis egyre jobban *socialpolitikai* és *socialdynamikai* okok és viszonyok eredőjévé is válik a munkabér színvonala. Minthogy pedig az egyes nemzetek gazdasági fejlettsége nagyrészt politikai helyzetek és eredmények következménye is, — a gazdasági téren való virágzó vagy hanyatló állapotokat előidéző politikai okok ott szerepelnek az illető ország konkrét munkabérviszonyait létrehozó tényezők között is.

IV. FEJEZET.

A nyereség.

V. Mataja: Der Unternehmergewinn. Wien 1884. *Gustav Gross:* Die Lehre vom Unternehmergewinn. Leipzig 1884. *J. Pierstorff:* Die Lehre vom Unternehmergewinn. 1875. *A Wirminghaus:* Das Unternehmen, der Unternehmergewinn und die Beteiligung der Arbeiter am Unternehmergewinn. 1886. *Julius Wolf:* Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Stuttgart 1892. *J. B. Clark:* Distribution of Wealth i. k. XIX. fej. és l. a kamatnál. *J. B. Clark:* Essentials of Ec. Th. i. k. 83—84, 120—124. *J. A. Hobson:* The Industrial System, an inquiry into earned and unearned income. 1909. *J. A. Hobson:* The Economics of Distribution 1907. *Fr. Walker:* Political Economy. 1883. 245 s köv. l. *P. Leroy-Beaulieu:* Précis d'Économie Politique. 10. kiad. II. r. V. fej. *Kleinwächter:* Das Einkommen u. s. Verteilung i. k. 271—289. *Kleinwächter:* Lehrbuch 2. kiad. 1909. 442—450. *M. Block:* i. m. II. 371—406. *H. R. Seager:* i. m. VII—XI., XIV—XVI. fej. *Jevons:* i. m. VII. fej. *Földes:* i. m. 387—392. *Gide:* i. m. 670—697. *Landry:* i. m. 665—681. *Marshall:* i. m. VI. könyv. VIII. f. *Marx:* Das Kapital III. kötet. 2. résznél. *Hermann:* Staatswirtschaftliche Untersuchungen 1874. 488—581. *Philippovich:* i. m. I. 281—292. *Schmoller:* i. m. II. r. 431—437. *Gaal:* i. m. I. 279—287. *Navratil:* i. m. 78—80. *H. George:* i. m. I. a kamatnál. *Fr. Oppenheimer:* Theorie der reinen u. pol. Oek. i. k. kül. 412—418. *H. J. Davenport:* Outlines of. Ec. Theory 1905. VI. és X. fej. (68—74. és 141—167. l.) *A. S. Johnson:* Introduction i. k. XIV. fej. 233—252. *G. Cohn:* i. m. Grundlegung 580—587. *Lexis:* Allg. Volkswirtschaftslehre i. k. 168—171. *Lexis:* Die Vorzugsrente (Handwörterbuch der Staatsw. VI. köt. 1894. *Mithoff:* Das Unternehmereinkommen und der Unternehmergewinn. (Schönberg-féle kk. 3. k. I. k. 1890.) *Petrazycki:* Die Lehre vom Einkommen. II. kötet 1895. 390—433. stb. stb. *Böhm-Bawerk:* Kapital und Kapitalzins 3. kiad. 2. rész 502—548. l. (Der Kapitalgewinn der Unternehmer. 2-ik félkötet 1912.)

1. Amikor a jövedelemnek társadalmilag kialakult nemei közül főtipusok gyanánt a munkabért, a nyereséget[1] és a járadékot emeltük ki, ugyanakkor hozzá kell fűznünk e felosztáshoz azt a megjegyzést is, hogy e jövedelmi nemek között számos átmeneti árnyalat található a valóságban. Az elméletben ugyanis a jellegzeteseknek feltünő s egymással szemben lényeges különbségeket feltüntető fogalmakat állítjuk fel elsősorban s ezek alá igyekszünk beosztani a gyakorlati élet eseteit. Az életben ezzel szemben csakis gyakorlati esetet látunk, amelyek jól vagy rosszul illenek bele az elméletadta csoportosító kategoriákba.

Így van ez a jövedelemeloszlás terén is. A sok millió jövedelmet húzó alany jövedelmének nagyon sokféle a gyakorlati kialakulása. A három fő jövedelmi nem valamelyike találó ugyan általában mindenik gyakorlati esetre is, csak-

[1] A munkabér „*residuum*"-elméletével szemben van a vállalkozói nyereségnek is residuum-elmélete, mely szerint a residuum-jövedelem nem a munkabér, hanem a vállalkozói nyereség.

Szerintem ez az elmélet a helyesebb, a valóságnak megfelelőbb a munkabér residuum elméleténél. Ez az elmélet a helyesebb pedig azért, mert a mai termelés és jövedelemeloszlás rendjében az irányító, értékesítő, a pénzcsináló szerep nem a munkásé, hanem a vállalkozóé. Ennek kezébe folyik be a termelt javak ára, ő fizeti ki a munkást, ő vállalja a kockázatot, szóval őneki kell a munkabért s a kamatot előteremtenie s ami a termelés eredményéből marad, az a vállalkozóé.

Szóval a mai jövedelemeloszlás rendje mellett a vállalkozó jövedelmét kell olyan jövedelemnek tekintenünk, amelyből a jövedelem többi fajait kifizetik s nem a munkabért. Elég a modern gazdasági életre egy pillantást vetni, hogy ezt a felfogást igazolva lássuk.

Ezt az álláspontot vallja *J. B. Clark* is és szembeszáll *Francis Walker*-nek a munkabérre vonatkozó residuum elméletével.

Vizsgálatai eredményeként a következő tételeket szögezi le:

1. Wages and interest both are determined by the law of final productivity.

2. When in an illustrative case, one of these incomes is so determined, the other appears to bee a residuum.

3. As a residuum, such an income would be left in the *entrepreneurs* hands; but it is actually taken from them by a further action of the final productivity law.

hogy igen sokszor nem egészen kétségtelen az, hogy pl. X-nek vagy Y-nak a konkrét jövedelme a munkabér, a nyereség, vagy a járadék fogalma alá soroztassék-e.

Igen gyakran a különbség nem egészen világos a munkabér és a nyereség között. Még gyakrabban van a járadékkal összeolvadva a jövedelemnek az a része, amelyet elméletileg a munka javára kellene írnunk.

A gyakorlati életben ugyanis az egyéni jövedelem a javak konkrét mennyiségében — többnyire pénzösszegben — jelentkezik, amellyel szemben sokszor teljesen relativ a vélemény dolga, hogy melyik fajta alá foglaljuk azt a konkrét jövedelmet.

4. *Entrepreneurs' profit and residual income are synonymeous terms.* The static conditions assumed in the present study preclude the existence of such entrepreneurs gains.

Walker residuumnak a munkabért tekintő felfogásával szemben kiemeli *Clark,* hogy az tulajdonképen dynamikai állapotokra vonatkozik. Ha ugyanis az ipari termelés eredménye nő, ellenben a kamat, járadék és nyereség nem, akkor az ipari termelés növekedésére eső egész hányadot a munkabéreknek kell elvinniök. A residuum ekként az a maradvány, mely a későbbi termelvényből az előbbi termelvény levonása után jelentkezik. E szerint a nézet szerint a haladással karöltve növekednék a munka termelékenysége, de változatlan maradna a többi termelési tényezők produktivitása.

Clark nézete ezzel szemben az, hogy a termelési eljárásban megnyilvánuló haladás a munka és a tőke termelékenységét egyaránt megnöveli s ennélfogva a haladás gyümölcseit mind a két termelési tényező aratja. Vagyis a munka nem viszi el a többlettermék egészét, hanem egy részét csupán. Clark tehát abban a nézetben van, hogy a javak eloszlásának statikai előadásában a *munkabért* és kamatot *közvetlenűl és nem residuum* alakjában kell feltüntetni. A kamatok kifizetése után ugyanis a vállalkozó kezében van a munkabér. Csakhogy nem marad az ott, hanem ki kell azt munkásainak fizetnie. A munkás eladja, a vállalkozó megveszi a munkát. Csakis egy ily munkabérszerződésre alapított termelési rendnél lehetséges az, hogy úgy a tőkés, mint a munkás a vállalkozó kezeiből kapja a saját jövedelemrészét.

(Lásd Distribution of Wealth 203—205. l.)

E két residuum-felfogás közűl tehát a nyereségre vonatkozót kell helyesebbnek tartanunk, anélkül, hogy a Clark-féle tőkeelméletet és jövedelemhárulási indokolást egészen el kellene fogadnunk.

2. Társadalomgazdasági szempontból még a legtisztábban elhatárolható alakja a gyakorlati életben előforduló konkrét jövedelmeknek a közönséges munkabér: az a jövedelem, amely tisztán a munka fejében hárul a munkásra, amikor tehát a termelés eszközeivel nem rendelkezők munkajövedelméről van szó.

A termelés folyamatában azonban közre lehet működni a termelési eszközök és jószágok birtokosainak is. Ezekre is hárul jövedelem, még pedig rendszerint nagyobb arányú jövedelem, mint a pusztán a munkát szolgáltatókra. Ez a jövedelem a *nyereség,* vagy vállalkozói nyereség.[1]

A termelési eszközöket nélkülöző termelő jövedelme volna tehát a munkabér, a munkajövedelem, — a termelés eszközeivel rendelkező termelő jövedelme pedig a nyereség, mint a legtipikusabb két társadalmi jövedelemág.

A fennálló jogrendszer azonban lehetségessé teszi azt is, hogy *a termelés folyamatában egyáltalán részt nem vevő* egyének, sőt fictiv jogalanyok, az u. n. jogi személyek is részesei legyenek a társadalmi jövedelemben való osztozkodásnak. Ezeknek jövedelme a tisztán vagyonjövedelem: a tiszta járadák.

Absolut ellentétek és különbségek nincsenek a munkabér, a nyereség és a járadék között. Ilyent még a termelési eszközök birtoka, vagy hiánya sem állapíthat meg. Hiszen a termelési eszközök fogalma is viszonylagos és termelési eszköznek tekinthetjük teljes joggal az ember kezeit és irányító agyvelejét is. Viszont az sem állapíthat meg absolut különbséget, hogy a tipikus járadék tisztán vagyonból származó, tehát tisztán jogon (vagyonjogon) alapuló, a tipikus

[1] Jól megjegyzendő, hogy itt a termelésnél közreműködő termelési eszköz-birtokosokról van szó. A közreműködés különböző mértékű és arányú lehet s hogy közelebbről milyen természetű az, inkább termeléstechnikai, mint jövedelemeloszlási kérdés. A jövedelemeloszlás problemája szempontjából a javaknak árúba bocsátása, illetve *az árak elérése,* az árakból összetett jövedelem megszerzése a fontos. Az ilyen jövedelem a nyereség, melyben a piacra termelő, a vállalkozó részesedik.

munkabér pedig tisztán a munka révén háruló jövedelem, — mert hiszen az, hogy valaki munkája alapján jut jövedelemhez, szintén *jogcím* az illetőre nézve. A nem robinzoni, a civilizált társadalomban a vagyoneloszlás mindenütt jogi intézményekkel körülvett folyamat: a jog szabja meg a munkajövedelem kereteit épenúgy, mint a vagyon jövedelmét.[1]

De hogyha végletekig vihető absolut fogalmi különbséget nem találunk is a munkajövedelem és a vagyonjövedelem között, társadalmi, gazdasági és politikai szempontból annál több olyan *viszonylagos* tekintetet fedezhetünk fel, amelyek a gyakorlati életben bár viszonylagos, de annál szélesebb határokat vonnak, nem annyira a munkabér, nyereség és

[1] Ezt a szempontot sokszor figyelmen kívül hagyták s ezért tulajdonképen a gazdaságtan gyakran nem *jövedelemeloszlásról*, hanem a *javak megoszlásáról* szól tényleg. A theoriák azonban legtöbbször úgy beszélnek, mint hogyha nem is az *enyém* és a *tied* jogi fogalma irányítaná *közvetlenül* a jövedelemeloszlást, hanem a tőke, a munka stb. kapná meg a termelés rendje alapján e termelési *tényezőknek* kijáró hányadokat.

A jogi szempontok hangsúlyozásának nyomára akadnak Irving *Fisher*-nél:

Mióta — úgymond — a *javak* és a *tulajdon* — egyik a másiknak ellentétes oldalává váltak (since wealth and property are each the opposite aspect of the other...), a gazdaságtant épen úgy lehet a *tulajdon*, mint a *javak* tudományának tekinteni. Ha egy *egész ország* gazdasági állapotát tanulmányozzuk, akkor figyelmünk elsősorban a javakra irányul és kevesebbet törődünk azok tulajdonmegoszlási körülményeivel. Ilyenkor a szántóföldek kiterjedése, a szénbányák gazdagsága, vasutak, gyárak, gazdaságok stb. érdekelnek, nem pedig azok tulajdonosai. Ha azonban a javak *eloszlását* (distribution of wealth) vizsgáljuk, t. i. az egyének és osztályok helyzetét, akkor a tulajdonra kell fordítani figyelmünket. A javak eszméje tehát általában véve a *köz* jólétével van összekötve, míg a tulajdon eszméje a köz-ben élő különböző *egyénekével.*

E szempontokat abban a tekintetben tartja a nevezett író fontosaknak különösen, hogy segítségükkel helyesebben csoportosíthatjuk gondolatainkat:

At present there seems to exist in the popular mind a confusion of the concepts of wealth, property, certificates of property, services, and utility, all of which should be carefully separated from each other. (The Nature of Capital and Income. 1906. 38. l.)

járadék fogalmai, mint inkább a munkajövedelemből és a vagyonjövedelemből élő emberek közé.

Míg az elmélet a *minőségbeli*, addig az élet gyakorlata a *mennyiségbeli* szempontok figyelembevételére hajlik inkább a jövedelemeloszlás terén tett megkülönböztetésekben. S valóban gyakorlatilag elsősorban nem a jövedelem minősége, hanem annak *mennyisége* a döntő élvezőjének társadalmi sorsa tekintetében.

3. A jelen fejezetnek tulajdonképeni tárgya, a *nyereség* az leginkább, amely fogalmilag a középúton látszik állani a munkabér és a járadék között. Elméletileg sokan úgy tekintik a dolgot, hogy a vállalkozó a maga szellemi vezetésével egyesíti a munkát és a termelés anyagi eszközeit s így éri el a vállalkozói nyereséget a maga számára. Míg tehát egyrészről a munkás tisztán erőfeszítéseért részesül a társadalmi termelés eredményéből s míg másrészt a tipikus járadék úgy jelentkezik a passiv magatartást tanusító jogosultnál, mint a magánember quasi-civillistája, addig a nyereség a vállalkozóé, a termelés szellemi vezetőjeé *volna*. Ebből az eszmemenetből azonban csak annyi igaz kétségtelenül, hogy társadalomgazdaságilag a vállalkozó funkciója a lehető legnagyobb jelentőségű. A modern termelés szellemi vezetőjének joggal tekinthetjük a vállalatok szellemi vezetőit.[1] Csakhogy a vál-

[1] *J. B. Clark* a vállalkozó szerepére vonatkozólag különböztetést tesz a *statikai* és *dynamikai* körülmények közötti vállalkozói tevékenység között:

. . . Purely passive is the function of the entrepreneur under static conditions.

. . . The entrepreneur in his capacity of buyer and seller does not even do the work which purchases and sales involve. That is commonly done by agents . . .

. . . In a dynamic state the entrepreneur emerges from the *passive position*. He makes the supreme decisions which now and again lead to changes in the business. „Shall we adopt this new machine?“ „Shall we make this new product?“ . . .

. . . This activity is not ordinary labor, but in a true sense it is a productive activity . . . stb. stb. (*Essentials* 122—4. l.)

lalkozói nyereség nem okvetlenül az eszmeadónak, a szellemi vezérnek a jövedelme, hanem azé, akit az illető vállalatra nézve a vagyonjog az elért jövedelem felett való rendelkezésre feljogosít. A vagyonjog szerint pedig a szellemi kiválóság önálló jogcímén a javakat birtokolni vagy használni nem lehet. A vállalkozói nyereség nem jutalom,[1] nem is valami érdemnek jutó elismerés, hanem jövedelem, még pedig elsősorban vagyonjövedelem. Hogy pedig mennyire vagyonjövedelem a vállalkozói nyereség s mennyire nem valami gazdasági tehetség jutalma, azt könnyen nyilvánvalóvá tehetjük egy egyszerű példával: Gondoljunk két azonos jövedelmet (mondjuk évente 100,000 koronát) hajtó gyári vállalatra, amelyek közül az egyiket maga a tulajdonos vezeti, a másikat pedig egy fizetett gyárigazgató. Tegyük fel azt is, hogy mind a két

A *termelési* oldaláról nézve a gazdasági életet, sok találó van a *Clark*-féle megkülönböztetésben, bár csak elméleti fictióval lehet mereven elválasztani a statikai és dynamikai feltételek között levő vállalkozót. *Jövedelemeloszlási* szempontból azonban, nem a vállalkozó statikai, vagy dynamikai helyzete, hanem az az irányadó, vajjon *alanya-e* ő a vállalkozói nyereség jogcímén háruló jövedelemnek, vagy sem? Így például dynamikai helyzetben is vezetője lehet valamely részvényes vállalatnak egy olyan kiváló ember, aki fix fizetést húz, míg a nyereséget a részvényesek kapják meg.

[1] A vállalkozói nyereségnek jutalomszerű vagy munkabérszerű felfogása gyakori a régibb gazdaságtanban. A fiziokraták pl. földmívelési vállalkozónak tartják a haszonbérlőt, de nyereségét csak iparkodása és kockázata *bérének és árának* tekintik. Az ő szemeikben t. i. bármennyire vállalkozó is a haszonbérlő, a földtulajdonossal szemben, mégsem látszik az egyenrangú félnek, hanem csak inkább afféle bizonyos haszonbérért saját kockázatára dolgozó alkalmazottnak.

A fiziokraták e felfogásának háttere azonban a 18-ik század, amikor bizony a földesúr és — többnyire paraszt vagy hasonló sorsú — bérlője nem voltak egyenlő rangú felek. Hozzájárul ehez a bérlők és felesek útján való műveltetés *(métayage)* általános elterjedettsége. Ezért tűnik fel a fiziokraták szemeiben a bérlő-vállalkozó olyanféle embernek, akinek *iparkodása* jutalom, díjazás tárgyát képezi a bérjövedelemben. A 18-ik századbeli átlagos francia kisbérlő tevékenysége sokkal inkább paraszti munkából áll, mint *vállalatvezetői* (modern vállalkozói) magasabbrendű működésből.

gyár nagyon kitűnően van igazgatva stb. Mi különbség van most már a között a 100,000 korona közt, melyet a teljesen tétlen tulajdonos vág zsebre és aközött, mely annak a tulajdonosnak a zsebébe folyik, aki maga is dolgozik és kiváló szakember? Bizony e két 100,000 koronás jövedelem között semmi különbség nincsen. Vállalkozói nyereség mind a kettő és nem érdemnek jutalma. Az egyik épen olyan 100,000 korona, mint a másik.

A jövedelemeloszlás terén, a társadalmilag kialakult, pénzértékben kifejezett s elért pénzbeli jövedelmek között nincsenek *minőségbeli* különbségek, hanem csak *mennyiségbeliek.* Hiszen mindegyik jövedelem nem más ugyanannak a pénzegységnek valamely többszörösénél. Különbség van csupán azok között a különböző társadalmi jogcímek (tulajdon, munka, vállalkozás) között, amelyek alapján a jövedelemeloszlás egyesekre hárul.

Hogyha a két gyáros példájához visszatérünk s látjuk, hogy jövedelmeik között nincsen különbség,[1] ebből még korántsem következik az, hogy a két ember között sem volna semmi különbség. Nagyon is sok van. Az egyik hasznos tagja a társadalomnak, amennyiben hasznos gazdasági funkciót végez, a másik ellenben, aki semmi hasznos tevékenységet nem fejt ki, csupán jövedelmet tesz zsebre, épen az ellenkező. Őhelyette üzletvezetője gondolkodik az ő gazdasági érdekkörében.

Tehát a különböző egyéneknek a jövedelemeloszlás eredményeként kijutó jövedelmek között nem az egyes jövedelmek minősége tekintetében vannak különbségek, hanem azok nagysága, mennyisége között egyrészt, másrészt pedig igenis nagy különbségek vannak azok között a funkciók között, amelyeket a különböző egyének a társadalmi jövedelemeloszlásnál végeznek.

[1] A javak és a reájuk vonatkozó tulajdonjog közötti viszonynak különböző társadalomgazdasági és jövedelmi kategoriákat alkotó természetére vonatkozólag lásd *J. Fisher*-nél a *Property* fejezet: (N. of Capital and Income 18—40.)

A jövedelemeloszlás a termelés eredménye: a létrehozott jövedelem felett való osztozkodás. A termelés folyamatában nem mindenki végez egyforma funkciót. Az egyik kellemesebb, a másik kellemetlenebb, az egyik nagyobb fizikai erőkifejtést, a másik meg nagyobb szellemi rátermettséget és tanultságot igénylő munkásságát adja bele a társadalmi termelés kohójába. Míg az egyik eszével vagy kezével keményen dolgozik, a másik mulat vagy pózol, míg az egyik jelentékeny dolgot mível, a másik semmit sem tesz, csupán az elért jövedelemben osztozkodik. Míg végre az egyik ember közvetlenül irányítja tevékenységét az anyagi javak termelésére s a másik nem a közvetlen gazdasági termelés terén fejt ki hasznos tevékenységet, addig egy harmadik semmit sem fejt ki ilyennek nevezhetőt és csupán haszonélvezőként s fogyasztóként szerepel gazdasági téren.

A jövedelem *előállitása* tehát társadalmi együttmunkálkodás (kooperáció) eredménye, amely eredmény tekintetében az egy-egy emberre eső koefficienst az illető egyénnek kifejtett működése és szolgálatai adják meg.

A jövedelem *felosztásánál* ellenben az egy-egy emberre jutó jövedelem nagyságát a részesedés arányára nézve társadalmi konjukturák befolyása alatt kialakult egyéni jogosultság határozza meg.

A társadalmi termelés eredményének bizonyos hányadához való s többnyire bizonyos időközönként előálló és megújuló jogosultság positiv alakban való megnyilvánulása a jövedelem.

4. Mindezeknek a szempontoknak hangoztatása azért látszik célszerűnek itt, a vállalkozói nyereség fejezetében, mert a nyereség volt az a jövedelmi kategoria, amelyet az elméleti gazdaságtan sokáig nem tudott fogalmilag elhelyezni.[1]

Míg Smith, Ricardo, Malthus, Mac Culloch, Hermann,

[1] Lásd a nyereség elméleti hovasorozásának alakulása tekintetében:

M. Block: Les bénéfices de l'entrepreneur c. fejezetét i. m. II. 371—406. l.

Schâffle stb. azt vallották, hogy a nyereség a tőkéből folyó jövedelem, addig mások (J. B. Say, Garnier, Samuel Read, Rau) azt vitatják, hogy az a vállalkozó tevékenységére alapított külömbözeti nyereség.[1] Ezzel szemben ismét más irók (Thünen, Mangoldt, Hufeland, Schön) önálló külön jövedelmi ágnak, a socialista irók pedig egyszerüen a munkások kizsákmányolásából származó jövedelemnek tekintik ezt.[2]

Nézetem szerint a gazdaságtanban leghelyesebb nyereség alatt a *termelés eszközeivel rendelkező termelők, vagy termeltetők vállalati jövedelmét érteni, — akként, hogy vállalatnak tekintünk minden a piac számára termelő berendezést.*[2] A nyereség fogalma tehát cserefogalmat feltételez, árut és piacot s a nyereség elsősorban a csereforgalomban elért jövedelem.

Ha minden vagyonjövedelmet járadéknak nevezünk, bátran mondhatjuk azt, hogy a vállalati nyereség is járadék. Célszerű azonban ugyancsak társadalomgazdasági szempontból olyan külömböztetést tenni a vagyonjövedelmek közt, hogy nyereség alatt *elsősorban a termelők vállalati jövedelmeit,* — járadék alatt pedig *elsősorban* olyan vagyonjövedelmet értsünk, amely annak élvezőjére nézve nem valamely vállalati termelés eredményeképen, hanem csupán bizonyos (leginkább tulajdoni) jogosultság többé-kevésbé közvetlen folyományaként jelentkezik.

Ebben az értelemben akként alakul a jövedelem neméнек három kategoriája, hogy a termelés eszközeivel rendelkező *termelők vagy termeltetők* vállalati jövedelme a *nyere-*

[1] Ezt az irányt képviseli nálunk Földes.

[2] A vállalkozói nyereségre vonatkozó elméleti irodalmat illetőleg lásd: *Kleinwächter*: Nationalökonomie 442—4. l. u. a. Das Einkommen und seine Verteilung Leipzig, 1896., továbbá *G. Gross*: Die Lehre vom Unternehmungsgewinn. Leipzig. 1884. és V. *Mataja*: Der Unternehmergewinn. Wien, 1884. *Gide*: Cours d'Économie Politique. Paris, 1909. 670—697. *Clark*: Distribution XI—XIII. f. 157—205.

[3] Tehát a piac számára termelő és saját jószágán gazdálkodó földbirtokos gazdaságát is.

ség,[1] az anyagi termelési eszközökkel rendelkező, *de tényleg saját* (természetes vagy jogi) *személyükben* (legalább is a modern csereforgalom számára) *nem termelő vagy termeltető* jövedelemalanyok jövedelme a *tiszta járadék.* Mind e két most említett jövedelemág pedig járadék, vagy járadékszerű jövedelem. (Bátran használhatjuk akármelyik kifejezést.) A termelés anyagi eszközeivel nem rendelkező termelők jövedelme pedig a *munkabér.*

Jól megjegyzendő, hogy jövedelmek között a fenti hármas különbség nem a jövedelmi javak minőségi természete, vagy előállitási módja tekintetében áll fenn, hanem a társadalmilag termelt jövedelemnek megoszlási alapja, mondhatni jogcíme tekintetében. Nem arról van tehát szó, hogy a munkás, a vállalkozó és a tőkepénzes magánzó milyen jövedelmet kap,[2] hanem arról, milyen címen és mennyi jövedelmet kap egyik is, másik is.

Ezek után, hogyha a nyereséget a fenti értelemben fogjuk fel, világos az is, hogy miért kell a *bruttó* nyereségnek általában aránylag nagyobbnak lennie a szűkebb, tulajdonképeni értelemben vett járadéknál és a munkabérnél. *Azért, mert a vállalati nyereségből fizetik mind a kettőt.*

A bérlő jövedelmének nagyobbnak kell lennie, a földbirtokosnak járó bérösszegnél, meg az alkalmazottaknak és munkásoknak fizetendő munkabérek összegénél. A gyáros vállalkozónak is nagyobb nyereségre kell szert tennie azoknál az összegeknél, amelyeket munkásainak és hitelezőinek fizet.[3] Hiszen ha a saját fogyasztásra és használatra előállított javaktól — mint olyanoktól, melyeket a szorosabb értelemben vett járadék kategoriájába sorozunk,[4] — eltekintünk, akkor a

[1] Ez a jövedelem a csereforgalomban *ár* alakjában jelenik meg közvetlenül.

[2] Mert hiszen egyforma jövedelmet kap mind a három, csupán az egyik többet, a másik kevesebbet.

[3] Lásd *Clark: Distribution.* 203—205.

[4] Modern viszonyok között ugyanis jövedelem alatt voltaképen a *társadalmi* termelés bizonyos része felett való rendelkezési jogok ösz-

piacra való társadalmi termelés egész eredményét alkotó javakat a vállalkozók kezei között látjuk a csereforgalom segítségével pénzzé átváltozni. *A modern cseregazdaságban a brutto vállalati nyereség tehát magában foglal mennyiségileg minden pénzbeli jövedelmet s ennek quantitativ részei csupán a (pénzbeli) munkabér és (pénzbeli)* szorosabb értelemben vett, vagy tiszta *járadék.*

5. A modern nagy tőkéknek létrehozója és megsokszorosítója elsősorban a vállalat, de mondhatjuk azt is, hogy a már felgyűlt tőke ismét vállalatok keletkezéséhez vezet.

A fejlett csereforgalom kiválóan alkalmas a társadalmi jövedelemeloszlás olyanná alakítására, hogy kiválóan erős hányadok jussanak a vállalatok tulajdonosainak. Számos ok és konjunktura működik közre abban a tekintetben, hogy a jövedelem társadalmi eloszlása ilyen természetű legyen. — Egyik elsőrendűen fontos oka annak, hogy a vállalati nyereségre jutó hányad, vagyis a *netto* vállalati nyereség előnyösen hasíttassék ki a termelt jövedelemből, mégis az, hogy a csereforgalomban érvényre jutó árak meghatározásánál a kezdeményezés szerepe többnyire a vállalkozóé. Ő teszi meg az első árajánlatot. A vállalkozó a kinálat vezetője. A vállalkozó jelöli meg mintegy a kiindulási pontot az árképződésben.[1] A kereslet gyakran keresztülhúzza ugyan az ő számitásait, de azért a kiindulási pontul szolgáló árbeli, összeget először a vállalati termelő mondja ki. A csereforgalom gya-

szeségét értjük. Ezek a rendelkezési jogok pedig a fizetési hatalmat biztosító vagyonjogok alakjában jelennek meg, melyeknek materialis igazolványa a pénz. E fizetési hatalomhoz a vállalkozó segít minket a kapitalizmus korszakában: Ő ad pénzt termékeinkért. Közvetve, vagy közvetlenül minden *pénzrecserélés* ő reá vezethető vissza.

[1] A közgazdasági irók egyrésze a vállalkozói nyereség forrásául mindazokat a körülményeket tekinti, amelyek megakadályozzák a szabadverseny tökéletes érvényesülését és ennek folytán a termék értékének *a termelési költségek szinvonalára* való leszállását. Tehát *monopoljáradéknak* tekintik azt ekként. Ily monopolhelyzetet szülnek ezek szerint az irók szerint az egyéni *ügyesség, szabadalmi jogok, természeti kedvező körülmények.* Ebben a nézetben vannak *Walras, Pareto,*

korlata aztán lefaraghat az árajánlatból vagy hozzáadhat még ahoz, de az áralakítás tekintetében a termelő kinálatnak s így a vállalkozónak meg van az az előnye a kereslettel szemben, hogy positivabb kiindulási pontokkal rendelkezik. A csereforgalom gyakorlatában kialakuló e kiindulási pontok pedig elsősorban a termelés költségei és a kereslet kihasználhatóságának mértéke.

Minél kisebbek a termelési költségek s ezzel szemben minél erősebb a kereslet a termelt cikk után s minél gyöngébb a kinálat versenye, annál nagyobb nyereséget tud magának biztosítani a társadalmi jövedelemeloszlásnál az illető vállalkozó.[1]

A kinálat rendszerint szervezettebb a kereslettel szemben s annál szervezettebb, minél egységesebb vállalati termelés tartja azt a kezében. A legszervezettebb kinálat tehát a monopolium. Minél szervezettebb továbbá a kinálat, annál biztosabb és kiszámíthatóbb a vállalkozói nyereség is. Innen van az, hogy a vállalattulajdonosok lehetőleg monopoliumra törekednek (kartellek, trustok), még pedig azért, hogy a vállalataik révén rájuk háruló jövedelem aránya minél kedvezőbb legyen a társadalmi jövedelemeloszlásnál.

6. Hogyha a vállalat legjellegzetesebb ismertetőjeléül az eladásra, a piacra való termelést vesszük, akkor joggal tekinthetjük a vállalkozói nyereséget egy olyan modern jövedelmi ágnak, amelynek mindenki részese, aki bárminemű

Pantaleoni, csatlakozik hozzájuk *Gide* is azzal az indokolással, hogy minden vállalkozáshoz tőke kell, a tőke birtoka pedig szintén monopolium. (Lásd *Gide* i. m. 676.) A magam részéről nagy tulzást látok ebben a felfogásban, mert eszerint az életben minden monopolium úgyszólván és csak fictió volna az, ami nem monopolium.

[1] Ha a nyereséget *Ny*-el, a termelési költségeket *t*-vel s a keresletet *K*-val jelöljük, egy ilyen egyenlethez jutunk a fentiek szerint $Ny = \frac{K}{t}$. Nem valami mathematikai úton kiszámítható gazdasági törvényt fejez ez ki, hanem csupán illustrálásául szolgálhat annak, hogy az elérhető nyereség mértékére *rendszerint* kedvező befolyással van a kinálat nagysága és kedvezőtlennel az aránylag nagy termelési költség.

termékeinek a piacon való értékesítése, pénzre cserélése révén jövedelmet húz.[1]

[1] *Clark* felfogása szerint: with an ideally complete and free competetive system, each unit of labor can get exactly what a final unit produces. With an imperfect competition, it still *tends* to get that amount . . . an entrepreneur's net profit is an incentive to competition. Such a profit is mercantile, and means that employers are selling their products for more than they are paying out in wages and interest — that the price of the goods exceeds the cost of the elements that compose them . . . Competition . . . tends to annihilate the profit . . .
. . . By bidding against each other in selling goods, employers make the prices smaller; and by bidding against each other in hiring labor and capital, they make wages and interest larger . . . *(Distribution* 179. l.)

Clark felfogása, mely szerint a *„tökéletes"* verseny kizárja a vállalkozói nyereséget, a jövedelemeloszlásnak bizonyos *„természetes törvényeire"* van alapítva. E természetes jövedelemeloszlási törvény az volna, hogy minden termelési tényező megkapja a termelésben való részvétel alapján az őt „megillető" jutalmat.

Szerintem e kiindulási alap *téves*, mert a jövedelemeloszlásnak sem természetes, sem természetellenes törvényei nem lehetnek, hanem mindig csak a társadalom mindenkori *vagyonjogi rendje* által meghatározott törvényei.

Minthogy továbbá a termelési tényezőknek a termelésnél közreható hatályossága csak együttesen s nem elkülönítve működik, akként, hogy több termelési tényező hozza létre a termelés eredményét *együttesen* és nem elkülönítve, az egyes termelési tényezők javára írható részek is csupán a mindenkor *fennálló vagyonjogi rend alapján* határozhatók meg, nem pedig absolut technikai vagy gazdasági „törvényekkel". Azt lehet állítani, hogy egyik tényező (pl. a tőke) önmagában véve nem tud termelni a másik (pl. a munka) nélkül és megfordítva, de hogy a közösen és elválaszthatatlanul a kettő alkalmazásával létrehozott eredményből mily hányad illeti meg a munkát és a tőkét, azt gazdasági törvényekkel eldönteni nem lehet. Ezt a kérdést a társadalom mindenkori *konkrét vagyonjogi rendje* oldhatja csak meg akként, hogy egy bizonyos hányadot a munkás, a másikat a tőkés kap meg. Ez a jövedelemeloszlás rendje. Természetes jövedelemeloszlási rend tehát csak frázis, mert egyéni vélemény dolga csupán, hogy mi az a „természetes" rend. *A mindenkori jogrend* által létesített és keretei között kialakulható jövedelemeloszlás ellenben positiv társadalmi valóság.

Clarknak ezzel szemben való *(szerintem téves)* felfogása a következő:

Megtaláljuk tehát ezt a nyereséget a piacon áruló parasztnál épen úgy, mint a gyárosnál. Az a kis parasztember, aki káposztát vagy csirkét visz a hetivásárokra s abból jövedelmet húz, épen úgy nyereségre tesz szert, mint az a gyáros, aki nagy kötéseket fogad el szállítandó gyártmányaiban.

Nagyon természetes azonban, hogy a fejlett gazdasági élet számtalan változatát fejlesztette ki a vállalkozói nyereségnek is, sőt épen ez az a jövedelmi ág, amely a legkülönbözőbb tipusokat mutatja a többivel szemben. S hovásorozása tekintetében talán a nyereségnek épen e változatos természete okozott az elméletben annyi nézeteltérést.

A fentieknek megfelelően szerintem leghelyesebbnek látszik a nyereséget olyan járadékszerű jövedelemnek tekinteni, *amely a javaknak piaci értékesítése révén hárul valakire.* [1] *Ez tehát par excellence csereértékbeli, pénzbeli jövedelem.*

...Where natural laws have their way, the share of income that attaches to any productive function is gauged by the actual product of it. In other words free competition tends to give to labor what labor creates, to capital what capital creates, and to entrepreneurs what the coördinating function creates...

...The entire study of distribution, in this view, is a *study of specific production.* It is an analysis of *the wealth-creating operation,* and a tracing to each of the three agencies that together bring wealth into existence of the part which it separately contributes to the joint result. To each agent a distinguistable share in production, and to each a *corresponding reward,* such is the *natural law* of distribution...

...The right of society to exist in its present form, and the probability that it will continne so to exist, are at stake. These facts lend tho this problem of distribution its measureless importance... (Distribution 3. l.)

E kiindulás szerintem teljesen téves alapokon áll, mert teljesen önkényes természeti törvény fictiójából indul ki egy olyan téren, ahol *csak emberek által csinált osztozkodási rend volt és lesz* csupán mindíg.

Amit Clark a *„tökéletes verseny"* hatásáról mond, az elvontan kevésbé kifogásolható, csakhogy a „tökéletes verseny" fogalma is olyan fictió, mely mindíg csak messze lehet a valóságtól.

[1] Ezzel szemben egyes írók elválasztják az értékesítésből származó jövedelmet, a *vállalatvezetés* jutalmától. Holott az *életben* a

7. Minthogy a modern gazdasági élet a piacon való értékesítésnek és a piac számára való termelésnek modern nagyobbszabású alakzatait fejlesztette ki, ezek lehetővé tették azt is, hogy a piacra vitt javak pénzre való kicserélésének művelete különösen előnyös részesedési esélyeket biztosítson olykor a vállalkozónak jövedelemben való részesedésénél. Köznapi nyelven szólva, a modern gazdasági élet sok új nyereségszerző alkalmat létesített.

A fejlett pénz- és hitelgazdaság tette lehetővé azt, hogy a modern idők nyereséges foglalkozási ágai oly nagy eredményeket mutatnak fel, a régi időkéivel szemben. Ez az eredmény pedig nem annyira magángazdasági, mint inkább közgazdasági szempontból jelentős. A régi időkben talán nagyobb százalékos nyereségre dolgozhatott egy-egy üzletember olykor, mint jelenleg, de hiányzott akkor a modern gazdasági életnek az a pénz- és hitelmechanizmusa, amelyek szárnyain az itt-ott elért vállalati nyereségek olyan társadalmi tőkeképződést és ennek folytán olyan gyors és mindig nagyobb arányú reprodukciót tudtak volna létrehozni, mint az jelenleg történik.

A nyereség tehát megvolt, mint a jövedelemben való részesedés egyik alakja a mainál sokkal primitivebb korszakban is mindenütt, ahol adták és vették javaikat az emberek, csak nem volt meg az a fejlett, sokoldalú gazdasági élet, mely annak olyan jelentőséget adott, mint azt ma látjuk.

Joggal nevezhetjük a nyereségre való szert tevést a pénzcsinálás művészetének. A modern társadalom a piac csereforgalma révén tesz szert pénzre. Nagyjában véve a dolgot, úgy látjuk, hogy először is a vállalkozó (az, aki áruját a piacra viszi) szerez egy bizonyos pénzösszeget a fogyasztóktól (vásárlóitól). Ez a bruttó nyereség: a piacra

jövedelem csupán az értékesítés, eladás útján hárul a vállalkozóra. Így (szerintem helytelenűl) *Clark* is: It is best to distinguish in some perfectly clear way between that function of the entrepreneur, which consists in *buying and selling*, and any work that he may find it best to do in the way of *superintending* the business. (Essentials 119.)

vitt javak ára. Ebből egy rész munkabér címén a legkülönbözőbb munkásnak jut akár utólag, akár — előlegezve, — a másik rész a hitelezőnek, földbirtokosnak stb. a szó szorosabb értelmében vett járadék (kamat) és haszonbér fejében, egy harmadik rész az államnak jut adók fejében, a negyedik rész pedig magának a piacon értékesítőnek, a vállalkozónak[1] marad meg *netto* nyereség gyanánt.

Minthogy pedig a piacon való értékesítésnél elfoglalt szerepe a vállalkozónak többnyire, vagy igen sokszor kedvező részesedési arányt biztosít, a vállalkozó jövedelmi viszonyai rendszerint vagy igen sokszor úgy fognak alakulni, hogy a reá háruló nyereség nem fogy el egészen létfentartására, hanem annak egy része, mint közvetlenül rendelkezésére álló s azonnal befektethető pénzbeli összeg különösen alkalmassá teszi őt további termelésre s így a piacon kinálóként való további megjelenésre s ennek folytán jogosítottá nyereségben való további részesedésre a társadalmi jövedelemeloszlásban.

Itt van a kulcsa a modern kapitalizmusnak. A modern nagy tőkét a vállalat neveli első sorban. A modern nemzetgazdaságban a vállalkozó kezeihez folyik be legelőször a termelt és a piacra vitt javaknak ára. Ő adja ki a részét a

[1] A vállalkozót itt mindíg a legtágabb értelemben vesszük. Eszerint mindaz a termelő, aki nem maga fogyasztja el háztartása körében termelésének eredményét, hanem piacra viszi, vállalkozó. Tehát a mezőgazda, a kisiparos épenúgy idesorozandó, mint a gyáros.

A vállalkozás és vállalkozó fogalmának szűkebbre szorítása szerintem egy modern jövedelemeloszlási elméletben csak zavart és félreértéseket okozhat. A modern jövedelemeloszlás szempontjából a vállalkozói jellegre vonatkozólag nem annak *technikai* működése a fontos, hanem az a tulajdonsága, hogy *ő cseréli ki a piacon a javakat pénzre, helyesebben fizetési hatalomra* és ez a fizetési hatalom oszlik meg aztán társadalmilag és jelentkezik a modern társadalomban közvetlen jövedelem gyanánt. Egy jövedelemeloszlási elméletben tehát a *„pénzcsinálás"* szempontjából kell a vállalkozót felfogni.

A vállalkozói nyereségről való vélemények áttekintését lásd: *Kleinwächter* i. m. 278. s köv. l. *Mataja* i. m. *Gross* i. m. *Block* II. 371—406.

munkásnak, hitelezőinek, a nem vállalkozó ingatlan- vagy tőketulajdonosnak. Az ő kezei közvetítik leginkább a mai cseregazdaság jövedelemeloszlását.[1]

8. A közgazdaságtan irodalmában sokat tárgyalt kérdés volt nem csupán a vállalkozói nyereség hovatartozásának a kérdése, hanem az is, hogy a szokásos vállalkozói nyereség *miért magasabb a szokásos tőkekamatnál.* A kölcsönadót megillető tőkekamat mint kizárólag s közvetlenül jogon alapuló jövedelem t. i. a tiszta járadék egy másik faja. Joggal rámondhatjuk az idevonatkozó theóriák legnagyobb részére, hogy tudományos szinezetű bonyodalmat csináltak ebből a meglehetősen egyszerű kérdésből, ahelyett hogy tisztázták volna azt. Az elméleti bonyodalmak egyik főokát, — a gyakori célzatosságtól eltekintve — abban kell keresnünk, hogy a vállalkozói nyereség természetéből, fogalmi hovatartozandóságából igyekeztek annak szokásos nagyságát is megmagyarázni.[2]

Hogy a felvetett kérdésre megfelelhessünk, tegyünk különbséget a nyers (brutto) és a tiszta (netto) vállalkozói nyereség mint jövedelem között. Értsük tiszta vállalkozói nyereség alatt azt a vállalati jövedelmet, mely a vállalkozónak a termelési költségek, munkabér és a kölcsönvett tőkék kamatainak levonása után megmarad.

Ennek a *netto* vállalkozói nyereségnek nem kell maga-

[1] Sok elmélet a vállalkozónak csak a termelési szerepét mélyíti ki az irodalomban és jövedelemeloszlási szerepét nem domborítja ki eléggé termelési szerepével szemben. Holott a vállalkozónak egyénileg is a jövedelemeloszlásban való kedvező osztozkodás a célja s nem a termelés, mert hiszen akkor altruistának kellene lennie. Nagy fogalomzavarra adott okott az, hogy az elmélet nagy része a „pénzcsinálást", a nyereségszerzést a termeléshez sorozta minden megkülönböztetés nélkül. Még olyan jeles író, mint *Clark* is, fogalomzavart okoz a fogalmak tisztázása helyett szerintem, amikor egyrészt a jövedelemeloszlást *specifikus termelésnek* mondja s bizonyos *szójátékkal* — a javakat termelő folyamat analyzisének. (Distribution 3. l.)

[2] Közelebbről lásd: *Kleinwächter:* i. m. *Block:* i. m. 371—406., *Gross:* i. m. *Mataja:* i. m.

sabbnak lennie a szokásos tőkekamatnál. Mert hiszen ez a netto vállalkozói nyereség csak azt jelenti, hogy *mi marad meg a vállalkozónak* szabad rendelkezésére, a termelés költségeinek s így a hitelezők részére fizetendő kamatoknak is levonása után.[1] Brutto, nyers vállalkozói nyereségnek tekinthetjük a vállalat teljes hozadékát a termelési költség levonása nélkül.[2]

E *brutto* vállalkozói nyereség szokásos mérvének kell általában véve magasabbnak lennie, mint a szokásos tőkekamatnak, mert hiszen a vállalkozónak vállalata brutto nyereségéből kell kifizetni hitelezőjét. A kölcsöntőke kamatainak tehát ki kell telniök a vállalkozói nyereségből, ez pedig csak akkor történik meg, hogyha a vállalkozó vállalati jövedelme, nyeresége a befektetett kölcsöntőkék kamatait az összes egyéb termelési költségek levonása után is fedezi.

Hogy alakul a dolog akkor, hogyha a vállalkozó egész-

[1] Erről: *Kleinwächter: Lehrbuch* 413. s köv. l. *u. a.* Einkommen u. s. Vertheilung 290—302. *Clark* nézetét, aki a vállalkozói nyereséget szintén *residuum* jövedelemnek tekinti, mely a tökéletes verseny (fiktiv) állapotában megszűnik, lásd: (Distribution 188—205.) fentebb.

[2] Bőhm—Bawerk a vállalkozói nyereséget *kamatjelenségnek* tekinti *(der Kapitalgewim der Unternehmer)*, mint a vállalkozók tőkenyereségét.

A vállalkozói nyereség nála nem más, mint egyik különleges eset, melyre általánosan felállított kamatelmélete kiterjed. E kamatelmélet magja az, hogy a jelenlegi javak többet érnek a jövőbelieknél. A termelés folyamatában a vállalkozó jövendőbeli jószágokat érlel meg jelenlegiekké s a kettő közötti értékkülönbözet az ő tőkenyeresége.

...der Unternehmer (erkauft) die Zukunftsware Produktivmittel um eine hinter dem Stückzahl ihres künftigen Erträgnisses zurückbleibende Stückzahl gegenwärtiger Güter... Wie kommt er nun zu seinem Kapitalgewinn? — Ganz einfach. Zwar aus dem ...Kauf resultiert er noch nicht ..... Sondern der Gewinn entsteht erst in seiner Hand. *Seine Zukunftsware reift nämlich während des Fortschreitens der Produktion allmälig zur Gegenwartsware aus, und wächst damit in den Vollwert der Gegenwartsware hinein .... der Wertzuwachs ist der Kapitalgewinn* (t. i. des Unternehmers) Kapital u. Kapitalzins 3. kiad. II. Abteilung 505—506. l.

(Bőhm—Bawerk elméletéről bővebben l. az alábbi fejezeteket is.)

ben vagy részben nem kölcsöntőkét, hanem a saját pénzét fekteti bele vállalatába?

A számitó ember bizonyára úgy fog gondolkodni, hogy ha már valamely vállalatba fog, akkor a befektetett pénze legalább ne hozzon kevesebbet, hanem lehetőleg többet a mindenkori átlagos kamatlábnál.[1] Ha erre kilátása nincsen, akkor rendszerint nem is fogja megtenni a befektetést. Megtörténhetik azonban, hogy a nem kölcsöntőkével dolgozó ember folytatni fogja vállalatát akkor is, ha az a szokásos tőkekamatot nem hozza meg. Folytatni fogja pedig gyakran kényszerűségből, mert befektetett pénzét nem vonhatja már ki, vagy mert nem akar más nagyobb kockázattal járó üzletekbe fogni stb.[2]

A vállalati jövedelem nagyon gyakran maradhat alatta a szokásos kamatlábnak, például egyes földbirtokosok jövedelménél. Számos társadalmi és egyéni ok bírja rá a gazdát arra, hogy folytassa gazdálkodását akkor is, ha az a földjében rejlő tőkeérték átlagos kamatát nem hozza is ki. Hogyha az ilyen gazdálkodó a piac számára termel, az onnan szerzett jövedelmét sem tekinthetjük kevesebb joggal vállalkozói nyereségnek, mint valamely más ágban termelőét.

Azt mondhatjuk tehát az imént való megkülönböztetések után a brutto vállalkozói nyereség mérvéről, hogy a kölcsöntőkére szoruló vállalkozó nyereségének *rendes körül-*

[1] Az üzleti jövedelemszámitás szempontjairól l. Irving *Fisher:* The Nature of Capital and Income 1906. (különösen VIII—IX. fejezet 118—164. lap.)

[2] I. *Fisher* figyelmeztet arra, hogy a gazdálkodó ember *üzleti számitásának és könyvvezetésének szempontjai* figyelembeveendők az elmélet által is. . . . Our object, howewer, is to show, not the methods of practical bookkeeping, but merely the application of economic principles to such bookkeeping. The chief object is to find *the philosophical basis of accounting* . . . For (that), the only method of constructing income and outgo accounts which is philosophically correct, and which can serve as a basis for economic analysis, is the method by which are recorded, for each article of capital, the values of all its services and disservices . . . (i. m. 140. l.)

mények között okvetlenül magasabbnak kell lennie az átlagos kölcsönkamatnál, mert a kölcsöntőkék kamatai visszafizetésének kötelezettsége gazdasági kényszerűség gyanánt hat a vállalkozók minden kategóriájánál abban a tekintetben, hogy rendszerint csupán a szokásos kamatlábnál magasabb nyereséget igérő gyümölcsöztetés reményében fektessenek be kölcsöntőkét.

A saját vállalati tőkéjüket használóknál az üzleti számitás szempontjai szintén amellett a törekvés mellett szólnak, hogy a vállalatban forgatott s gyakran kockáztatott tőke többet jövedelmezzen mint az a pénzösszeg, melynek járadékát minden fáradság nélkül élvezheti a tulajdonos.

A földbirtokra vonatkozólag csak akkor állanak általánosságban is ezek a következtetések[1], hogyha a földbirtok tulajdonosában megvan a hajlandóság és gazdasági konjunkturáiban a lehetőség arra, hogy gazdálkodását attól tegye függővé, vajjon az a birtokának csereértékét képviselő tőkének megfelelő nyereséggel jár-e?[2]

A ki tehát vállalkozási célból fektet be tőkét, *rendszerint* magasabb nyereséget igényel az általa fizetendő kölcsönkamatnál, illetve ha saját tőkéjével vállalkozik a rendszerinti tiszta járadékot hozó tőkeelhelyezések kamatainál.

A vállalati nyereség valószinűségei tehát erős társada-

[1] Minél inkább kölcsönpénzre szorul valamely földbirtokos, — a kamatfizetés kényszerűsége annál inkább bírja arra, hogy a kölcsön kamatlábánál magasabb nyereségre törekedjék.

A saját tőkéjével dolgozó ipari vagy kereskedelmi vállalkozó és a saját földjét művelő földmives nem állanak közvetlen gazdasági kényszerűség alatt abban a tekintetben, hogy az átlagos kölcsönkamatnál magasabb vállalati nyereségre törekedjenek. A gyakorlati életben azonban az átlagos kamat mérvénél alacsonyabb ipari vagy kereskedelmi vállalat aránylag ritka, — ellenben nagyon is gyakori az ilyen mezőgazdasági üzem.

[2] A földbirtok csereértékének megfelelő pénzbeli tőkét nem szabad azonosítanunk a földbirtokkal, mert a földbirtok azért még nem tőke, amiért a forgalom szempontjából értékét, illetve árát szintén bizonyos pénzbeli összegben vagyunk kénytelenek kifejezni.

lom-lélektani rúgóként veendők számitásba, melyek erős visszahatást is tudnak gyakorolni az illető társadalom gazdasági képére.

A nyereség aránybeli mértéke, mely a vállalkozónak jut osztályrészül, a társadalmi jövedelem eloszlásának a kérdése. De épen az a valószinűség, hogy e jövedelemeloszlásnál előnyösen kimért hányadrész fog hárulni a vállalkozóra, ösztönzőleg hat a termelésre. Az ujabb és ujabb nyereség valószinűsége az, a mely a termelés folytonos kiterjesztésére ösztönöz. S ha meggondoljuk, hogy a termelés kiterjesztése ismét új szükségleteket is kelt fel, a melyek révén új igények keletkeznek, új életmód támad a hozzá fűződő gazdasági és sociális következmények egész sorozatával, láthatjuk azt is, hogy a vállalkozás utján elérhető nyereség reménye milyen hatalmas megmozgatója a mai társadalmi és gazdasági életnek s milyen pangást okoz annak hiánya.

A vállalkozói nyereség reménye váltja ki a modern vállalkozóból a vállalati tevékenységet, a hitelműveleteket és vagyonkockáztatást. Tehát a társadalmi termelés eredményein való osztozkodásban *remélt előnyös helyzet*, vagyis a jövedelemeloszlás terén való kedvezőbb részesedésre felhatalmazó jogcímek megszerzésének reménye az, mely a társadalom vállalkozói tevékenységét felkelti és nagyra növeli.

V. FEJEZET.

A járadék.

Turgot: i. m. *J. Anderson:* An Inquiry into the Nature of Corn Laws etc. 1777. (Ismertetve a Wealth of Nations *Mac Culloch*-féle 1839. kiadásában és többek közt *Jevons*-nál: i. m. 210—212.) *Malthus:* An Inquiry into the Nature and Progress of Rent etc. 1815. *u. a.*: Observations on the Effects of Corn Laws. 1814. u. a.: Essay on Population 5. kiad. 1817. III. könyv. 8—14. fej. és Principles of Pol. Ec. 1820. *Smith:* Wealth of Nations I. könyv. XI. fej. *Ricardo*: Principles II., III., XXIV. és XXXII. fej. *J. St. Mill:* Principles II. könyv. VI—IX. f. *Mac Culloch:* The Principles of. P. E. 1825. *Ricardo*: An Essay on the influence of a low price of corn. etc. 1822. *Bastiat:* i. m. IX. fej. *u. a.*: Capital et rente 1849. *Carey:* Principles of Social Science IV—V. fej. *Bernhardi:* Versuch einer Kritik der Gründe, die für grosses und kleines Grundeigentum angeführt werden. 1849. v. *Kirchmann*: Die Grundrente in ihrer Beziehung zur sozialen Frage. 1850. *Rodbertus:* Zur Beleuchtung der sozialen Frage. I. Th. Dritter Brief. M. Wirth-féle kiadás 1899. *Hermann:* i. m. 488—581. l. Kül. 505—533. v. *Thünen:* Der isolierte Staat. (1825.) 2. kiad. 1842. *Marx*: Das Kapital. 3 kötet, 2 rész. *A. Wagner*: Grundlegung 3. kiad. II. rész. 347—527. l. *Schmoller:* i. m. II. 437—463. *H. George:* i. m. különösen III. k. 2. fej. *Böhm-Bawerk:* i. m. Zweite Abteilung. 3. kiad. (549—571.) *Gide:* i. m. 523—572. l. *G. Cohn*: i. m.: l. 601—613. *Marshall:* i. m. IV. k. 1—3. fej. VI. k. 9—10. fej. *Földes:* i. m. I. 393—408. *M. Block:* i. m. II. köt. 205—244. l. *Lexis: i. m.* XIII. f. 171—189. *Kleinwächter*: Das Einkommen etc: 112—156. *Jevons*: i. m. 4. kiad. VI. fej. 210—221. l. *Philippovich:* i. m. I. 271—281., 292—297. *Pareto:* i. m. VIII. fej. kül. 435. s köv. lap. *I. B. Clark:* Distribution XIII., XXII—XXIV. fej. *u. az:* Essentials X—XI. fej. 159—194. *I. Fisher:* i. m.: 173—4., 186—7. l. *H. R. Seager:* i. m. XII. fej. 205—222. *P. Leroy—Beaulieu*: Précis d'Économie Politique 10. kiad. II—III. fej. 113—143. *I. Wolf*: i. m. kül. 188. §. *Hobson:* The Economics of Distribution 1907. IV. fej. 113—159. *u. a.*: The Industrial System 1909. V. fej. 83—105. *Fr. A. Walker:* Land ond its rent 1883.

A. S. Johnson: Rent in Modern Economic Theory. *u. a.:* Introduction to Economics 1909. VI. f. 91—105 és XIII. f. 215—232. 1. *H. I. Davenport:* i. m. VII. f. 75—105. *Wicksell:* Über Wert, Kapital und Rente etc. 1893. *Mattyasovszky:* A földjáradék 1906. *Navratil:* i. m. 69. *G. Ruhland:* System der Pol. Oekonomie 3. köt. 1903—8. *Gaal:* i. m. I. 235—50. *Fr. Oppenheimer:* i. m. 229—232., 249—265., 418—432., 605—700. u. az: *David* Ricardos Grundrententheorie 1909.

1. A társadalom tagjai azokhoz a javakhoz, melyekre szükségük van közvetve, vagy közvetlenűl úgy jutnak, hogy vagy „*veszik*“ azokat, vagy otthon termelik.

A modern társadalomban a *vétel*, a piaci beszerzés van túlsúlyban az otthoni termelés felett. Azok a javak tehát, amelyek nem az otthon való elhasználásra és elfogyasztásra vannak szánva, piacra kerülnek s a piacon való értékesítés utján jutnak el fogyasztóikhoz. A piacra termelő, — a vállalkozó — pénzzel cseréli el piacra vitt termékeit. Az értük kapott pénz az ő brutto jövedelme.

A fentiek szerint tehát a termelőnek, illetve a termeltetőnek, szóval a termelési eszközök birtokosainak kétféle jövedelmük lehet: közvetlen fogyasztásra vagy használatra alkalmas javakból álló *természetbeli* és a piacon termékértékesítés eredményeként jelentkező *pénzbeli* jövedelem.

A mai társadalom keretein belűl mind e két fajtájú jövedelem azon a címen illeti meg az arra jogosultakat, hogy az illetők *a jogrend* értelmében birtokosai a termelés amaz anyagi eszközeinek és forrásainak, amelyekből és amelyek segítségével a megfelelő jószágra előállitódtak vagy keletkeztek.

A termelés *anyagi* eszközeinek birtoka más szóval dologi vagyonnak mondható, mely materiális javakból és jószágforrásokból áll. A vagyon fogalomnak jogi és közgazdasági jelentése elválaszthatatlanul össze van forrva a modern társadalomban, mert *csak a jogi értelemben való rendelkezés lehetősége adja meg a technikai használat lehetőségét a materiális javak* felett. A jogi szempontokat

átugorni nem volna egyéb, mint a jövedelemeloszlás lényegétől eltekinteni.[1]

Mind a két szóbanforgó fajtája a jövedelemnek vagyonjövedelem tehát, vagy tudományos kifejezéssel *járadék.* Van ekként természetbeli és pénzbeli járadékjövedelem.

A *természetbeli* nyers járadékjövedelemből, hogyha annak jogrend szerinti birtokosa nem a saját munkáját fektette bele a jövedelem előállításába, — bizonyos hányad munkabér címén arra hárul, aki munkáját bocsájtotta rendelkezésre természetbeli jövedelem keletkezéséhez. Ez a munkabér szintén természetbeli, mert pénzbeli munkabér fizetéséhez bizonyos pénzbeli jövedelem is szükséges, amit csak a piac közvetitésével lehet elérni.

Láthatjuk tehát, hogy pénzbeli jövedelmek keletkezéséhez piac: pénzbeli csereforgalom szükséges. *Kizárólagos természetbeli járadék mellett tehát kizárólag természetben*

[1] A konkrét javak felett való jogi rendelkezéseknek a közgazdasági fogalmak között való jelentőségét nagy nyomatékkal emeli ki *Komorzynski* az ujabb irók közűl.

. . . „Alle . . . Sonderverfügunsgewalt über irgend eine concrete nutzbare Kraft (Güterbesitz), nach juristischem Betrachte ein blosses Herrschaftsverhältniss, erlangt *ökonomischen Inhalt* und wird zu *privater Vermögensmacht* nach ökonomischem Betrachte, wenn jenes Gut vom Eigner zur Mehrung seines wiederkehrenden Einkommens verwendet und solcher Art in den Dienst seiner persönlichen Zwecke gestellt wird. Dies mag geschehen, indem das Gut, sei es nun nach seiner technischen Beschaffenheit ein Productionsmittel oder ein Genussgut, im Haushalte verwendet und hiernach *hauswirtschaflicher* Einkommensschaffung gewidmet wird. Es kann aber das Gut auch in der Weise eine Mehrung des privaten Einkommens bewirken und . . . zum Erwerbe im Wege des Tauschverkehres verwendet und solcher Art *erwerbswirtschaftlicher* Einkommensschaffung gewidmet . . . . in jedem Falle wird das Eigenthum zu privater Vermögensmacht, indem das Gut, welches sich in der Sonderverfügungsgewalt befindet, zur Schaffung von Einkommen für seinen Eigner beiträgt. *Vermögen im ökonomischen Sinne* ist dem Wesen nach die Macht, *Einkommen* zur Erfüllung persönlicher Zwecke in aller Wiederkehr zu erlangen . . .

Dass der Güterbesitz privates Vermögen im ökonomischen Sinne nicht schon darum bedeutet, weil er ein Herrschaftsverhältnis bildet,

szolgáltatott munkabérek állhatnak meg.[1] *Ahol tehát a társadalmi jövedelemben való osztozkodásnál bármelyik osztozkodó fél pénzbeli osztályrészt kiván, ott közbe kell jönnie a piacon, illetőleg a csereforgalomban való pénzre cserélésnek.*

Felfogásom szerint pedig ahol a jövedelemszerzés céljából történő, tehát rendszeres pénzre cserélésével találkozunk a termelvényeknek, ott már vállalkozással állunk szemben. A vállalkozás jövedelemeloszlási eredménye pedig a vállalkozó jövedelme: a nyereség.

A brutto, legtágabb értelemben vett vállalkozói nyereség tehát, vagyis a piacra vitt áruk pénzre cserélt ellenértéke, az a pénzbeli jövedelem, melyből minden más pénzbeli jövedelem hárul.[2] Ez az a brutto pénzbeli járadék-

sondern im Grunde erst der wirtschaftlichen Vortheile wegen, welche der Eigner der Güter aus diesen nutzbaren Dingen für sich zieht, bedarf keiner Erklärung ..... Die nationalökonomische Lehre vom Credit (2. kiad. 99—100. l.)

Mindehez azt a megjegyzést kell fűznöm, hogy a *gazdasági* és *pusztán jogi* értelemben vett vagyon megkülönböztetését és ilyetén szembeállítását gyakorlatilag valami szerencsés dolognak nem tarthatjuk. *Nem gazdasági értelemben vett vagyont* ugyanis elgondolni szinte lehetetlen. Mihelyt vagyonról van szó, az egyuttal gazdasági kategoria is. Az a körülmény, hogy bizonyos vagyontárgyakból reájuk vonatkozó jogaim dacára nincsenek gazdasági előnyeim, még nem teszi a vagyon fogalmát *nem gazdasági* értelművé. A vagyonjogi alapfogalmak gazdasági fogalmak is, különösen akkor, ha a *mai* társadalom vagyonjogi fogalmairól van szó. *Komorzynski* ugyanis a jövedelemadó jelleget tartja a „gazdasági értelemben vett" vagyon ismertetőjelének ehelyütt. Eltekintve attól, hogy a jövedelmet nem adó vagyon inkább kivételes jelenség, e negativ szempont maga is (bár az illető tulajdonosra nézve kedvezőtlen) *gazdasági* jelentőséggel bír.

[1] Természetben közvetlen használati javakban élvezett jövedelemből ugyanis nem lehet *pénzbeli* munkabéreket kifizetni anélkül, hogy e természetbeli jövedelem tárgyát képező használati javak egyrészét pénzre ne cseréljük, vagyis fizetés ellenében ne értékesítsük.

[2] A kapitalistikus gazdasági rend járadékait tehát csak a brutto vállalkozói nyereségből vezethetjük le, mint abból a szintén járadékjövedelemből, mely először jelenik meg *pénzalakban* a vállalkozó kezén. A *brutto* vállalkozói nyereség *társadalmilag* tehát úgy viszonylik a többi

jövedelem, melyből a társadalmi jövedelemeloszlás folyamatában egy rész munkabér címén azoknak jut, kik a társadalmi termeléshez munkájukat adták, a másik rész az ingatlan, a harmadik a tőketulajdonosnak stb. Polgárosult társadalmakban jelentékeny hányadok válnak le ismét a jövedelmek mindenik kategoriájából az állam, a község stb. számára. Megjegyzendő, hogy az a fenti képe a pénzbeli csereforgalom berendezésére alapított jövedelemeloszlásnak az életben nem tisztán, hanem milliónyi változatban és bonyolultságban van meg. Olyanféle ez az imént alkotott kép, mint a mozgó tömegről felvett pillanatnyi fénykép. Számos ellenvetést lehet felhozni ellene, hogy t. i. a vállalkozó a munkabéreket rendszerint *előlegezi,* hogy egyik jövedelem gazdaságtörténeti keletkezésében oly bonyolódott összefüggésben van a másikkal, hogy annak keletkezési sorrendjét megállapítani lehetetlen stb. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a modern csereforgalomban árut és munkát (szolgálatot) lehet pénzre felcserélni. Mind a kettőt pedig a vállalkozó[1] cseréli pénzre. A vállalkozás a kohója a modern pénzbeli jövedelmeknek, amelyek a társadalom tagjai, osztályai és az állam között megoszlanak.

2. A járadék oly jövedelem, mely a vagyonjog szabályozta társadalomban a termelési eszközökkel rendelkezők-

járadékjövedelmekhez, mint az egész a részekhez. Ha tehát a brutto vállalkozói nyereségből levonjuk a munkabért és a *netto* vállalkozói nyereséget, akkor megkapjuk azoknak a járadékjövedelmeknek összegét, amelyeket mint a *nem vállalkozó* tulajdonosok, illetve jogosítottak jövedelmét, *tiszta* járadéknak, *tiszta* jövedelmeknek fogunk nevezni. — Ha tehát ennek megfelelően a brutto nyereséget *Ny*-el, a netto nyereséget *ny*-el, a munkabért *m*-el, a tiszta járadékot pedig j_1 j_2 j_3 ... stb.-vel jelöljük, akkor a következő képlet áll elő:

$$Ny = m + j_1 + j_2 + j_3 + \ldots + j_x + ny, \text{ tehát}$$
$$j_1 + j_2 + j_3 + \ldots + j_x = Ny - (m + ny) \text{ és}$$
$$ny = Ny - (m + j_1 + j_2 + j_3 + \ldots + j_x).$$

Megjegyzendő, hogy ezeket mindig általánosságban a modern jövedelemeloszlás egész társadalmi alakulására és nem valamely konkrét esetre kell értenünk.

[1] Értve a vállalkozónak mindig az említett legtágabb értelmét.

nek jut osztályrészül. Alája tartozik minden jövedelem, mely nem *pusztán* munka címén hárul valakire. Tehát járadékjövedelem az, ami nem munkajövedelem (vagy nem „fizetés").

A modern pénzgazdaságban — ha a természetbeli járadékjövedelmektől eltekintünk — nincsen olyan járadékjövedelem, melynek eredete áruknak pénzre cserélésével, tehát valamely vállalkozó brutto jövedelmével kapcsolatba ne volna hozható. Azok azután, kiket a társadalom kialakult jogrendje nem a legkülönbözőbb természetű munkabérek címén részesít jövedelemben, tehát a járadékszerű jövedelmek élvezői, többféle alapon tehetnek szert jövedelemre. Jövedelemre tehetek szert pl. oly módon, hogy kereskedelmi vagy iparvállalatot alapítok és árukat dobok a piacra. Jövedelemre tehetek szert úgyis, hogy a termelés és a kereset gondjait, lehetőleg félreteendő, birtokomat bérbeadom, valamint úgyis, hogy tőkepénzemet kamatra adom ki, vagy kamatozó értékpapirokba fektetem. Mind a három esetben járadékjövedelmekkel van dolgunk. Az első esetben a megélhetésre fordítható, szabad rendelkezésre álló jövedelem a szorosabb értelemben vett vállalati nyereség. A második esetben földjáradék, a harmadikban tőkekamat.

Mind ez a három jövedelmi alak csupán legjellemzőbb tipusa a járadékjövedelemnek. Számos jövedelmi alakzat van ezeken kívül, mely vagy az egyik, vagy a másik kategóriához áll közelebb vagy távolabb.

A mai gazdasági életben különösen a nyereség az a járadékszerű jövedelmi ág, mely szűkebb értelemben véve is,[1] többé-kevésbé fölfedezhető minden oly jövedelemben, ahol kockázatról, árképző konjunkturák közrehatásáról lehet szó. Ha pl. a földbirtokos maga gazdálkodik, maga adja el termékeit, jövedelméből lehetetlen kirekesztenünk a vállalkozási nyereség elemét. Helytelen dolog tehát az egyes jövedelmi fajokat, különösen a járadékszerű jövedelmek egyes fajait szervesen elkülönítve állítani egymással szembe. Hiszen

[1] Tehát a munkabér, tőkekamat és földbér leszámitásával.

az egyes jövedelmi nemek között való különbségek szorosan véve nem is minőségbeli különbségek. A főkülönbségek a szoros értelemben vett vállalati nyereség, a szoros értelemben vett járadék (földjáradék) s a szoros értelemben vett kamat között abban a *magatartásban* van, melynek tanusítása az egyes jövedelmi nemeket élvezők részéről szükséges ahoz, hogy egyik vagy másik jövedelmi nem kijusson részükre.

Minden jövedelmi nemet a társadalmi életnek a jövedelem elosztásánál kialakult rendje, a *jog* adja azoknak, a kiket illet.[1] Csakhogy míg a tiszta földjáradék és tőkekamat mint jövedelem elérhető úgyis, hogy a föld, illetve pénztulajdonos maga teljesen passiv magatartást tanusít, addig a szorosabb értelemben vett vállalati nyereségben való részesedéshez már kisebb-nagyobb tevékenység, élelmesség szükséges, a vállalkozó vagy legalább alkalmazottja részéről. E járadékszerű jövedelmekkel szemben a munkabér pedig teljesen és egyedűl a munkát végző egyén tevékenysége folytán hárul.

Az az ember, aki a mai gazdasági életben egy személyben tulajdonos, tőkepénzes, vállalkozó és munkás, a jog szerint is kizárólagos és termelési körében mással szemben kötelezettségben nem álló jogosítottja a pénzzé tett termékeiből álló jövedelemnek. Ilyen pl. egy kizárólag saját maga és sajátjával dolgozó parasztgazda. Piacra vitt termékei árából senkit sem kell kifizetnie.[2] Ez a kisparaszt, felfogásunk

[1] *H. George* azt a szempontot, hogy a jövedelmet nem valamely technikai, vagy természeti termelékenység juttatja közvetlenül, hanem a jog, egyoldalúan és célzatosan a földjáradékkal állítja szembe és teszi támadásainak mintegy alapjává:

. . . rent (or land value) *does not arise from the productiveness or utility of land.* It in no wise represents any help or advantage given to production, but simply the *power of securing a part of* the results of production. No matter what are its capabilities, land can yield no rent and have no value until some one is willing to give labour or the results of labour for the *privilege* of using it . . .

. . . (Progress and Poverty id. kiad. 117. l.)

[2] Legfeljebb adóról lehet szó. De feltehetjük, az elméleti egyszerűsités kedvéért, hogy pl. létminimum címén adót sem fizet.

szerint, a piacon a vállalkozó minőségében jelenik meg. Termékeinek a piacon kézhez vett ára az ő brutto vállalkozási nyeresége, mely jövedelem azonban nem esik megoszlás alá. Minden más esetben: ahol más ad jogot a pénz és a föld használatára, más veszi át az értékesítés gondját s más szolgáltatja a termelés munkáját, megoszlik a pénzre változó termelvény ára. A gazdasági élet kialakult rendje és a jogrendszer azonban különböző lehetőségeket, arányt, előnyöket és kötelezettségeket fűz a társadalmi jövedelemeloszlás folyamatában ahoz, hogy valaki tulajdonos, hitelnyujtó, vállalkozó vagy munkás minőségben tehet szert, vagy jogosult jövedelemre.

3. Ha tágabb értelemben járadéknak veszünk minden oly jövedelmet, a mely nem kizárólag munka vagy szolgálat címén hárul valakire, akkor ezzel szemben a szorosabb értelemben vett, tehát a nyereségtől megkülönböztetett, illetve abból kiválasztott járadék az a jövedelem a mai pénzgazdaságban, a mely a tulajdonost, haszonélvezőt, vagy hitelezőt határozott összegben, arányban, vagy legalább is a jog szerint előre megállapítható módon illeti meg. A szorosabb értelemben vett járadéknál tehát a jövedelem nagyobb jogrendbeli biztossága a jellemző a vállalati nyereség képviselte jövedelemmel szemben. Mindez természetesen csak azzal az előfeltétellel van így, ha a vállalkozást a fentebb már kifejtett tág értelemben vesszük, hogyha t. i. a termékeknek piacon való, pénzrecserélését már vállalkozásnak tekintjük.

Ebben az értelemben a szűkebb jelentésű járadékot a termelési eszközöknek azok a birtokosai élvezik, akik nem egyúttal vállalkozók is. Mihelyt vállalkozók is egyúttal az illetők, jövedelmüket nem a szorosabb értelemben vett járadék, hanem a brutto vállalati nyereség fogalma alá kell soroznunk. A szorosabb értelemben vett járadék eszerint tisztán *jogon* s leginkább a tulajdonjogon alapuló jövedelem, mely elkülöníthető a vállalkozói nyereségtől.[1]

[1] Érdekes a jövedelemeloszlás tekintetében a jeles orosz jogtudósnak *Petrazycki*-nak a felfogása, aki e problémának közgazdasági

A szorosabb értelemben vett járadéknak ez az elkülöníthetése a (brutto) vállalati nyereségtől pedig nem azon az alapon eszközölhető, mintha valamely jövedelemnek egyes alkotó részei között minőségi különbséget lehetne megállapítani. Ennek az elkülönítésnek a lehetőségét, — ha a járadékot és nyereséget az általunk már kifejtett értelemben vesszük — az adja meg, hogy más embernek jut osztályrészeűl a brutto vállalati nyereség és másnak a tiszta járadék.

A tiszta, szorosabb értelmű járadék fogalmának elkülönítését a vállalati nyereség fogalmától tehát csak akkor lehet következetesen megvalósítani, ha a vállalkozást és a brutto vállalati nyereséget a legtágabb értelemben vesszük s vállal-

oldalát is figyelembevéve írta meg jövedelemelméletét. *Petrazycki,* aki a társadalom jogi rendjének szempontjából tekinti a jövedelemeloszlást, a vállalkozói nyereséget nem önálló jövedelemág gyanánt fogja fel, hanem, amint mondja, a *jövedelemhárulás psychikai alakulásmódját* látja e fogalomban és vizsgálja azokat az okokat, amelyek a közgazdasági irókat a szokásos négy jövedelemág megkülönböztetésére bírták: Wir verlassen die herrschende Lehre, und betrachten das Folgende als richtig: Es giebt keinen Unternehmergewinn im Sinne eines besonderen Einkommenszweiges. Es giebt nur zwei Arten des Einkommens: *Arbeitseinkommen und Einkommen vom Kapital* (resp. drei Arten, wenn man die Rente vom Kapitalzins scheidet). (418. l.) ... Die Begriffe Unternehmergewinn (und Unternehmerverlust) bedeuten... keine besondere Art des Einkommens, auch nicht die Kombination des Arbeits- mit dem Kapitaleinkommen, sondern sie deuten vielmehr nur auf den geschehenen *psychischen Vorgang der Vergleichung* verschiedener Arten der Einkommensgewinnung hin. (422. l.)

... Jetzt verstehen wir wie die Nationalökonomie zu ihrer Theorie der Zerlegung des Einkommens in vier Bestandtheile gekommen ist. *Die Theorie ist irrtümlich, aber sie hat eine tiefliegende psychologische Ursache.* Sie ist ein natürliches Produkt des menschlichen wirtschaftlichen Intellektes (u. o.)...

... Die Wirtschaftstheorie hat (also) die *ideelle* zum Zweck der Vergleichung *hingezogene Grösse* des üblichen Lohnes, Zinses objektivirt, sozusagen aus menschlicher Seele in die reale Welt verpflanzt; dies hat notwendig zur gleichen Objektivirung der zweiten nur ideellen Grösse, des Ergebnisses der Vergleichung, geführt... Daraus entstand der Irrtum *über die Existenz eines Unternehmergewinnes als einer*

kozói nyereségnek tartjuk mindenkinek azt a jövedelmét, a melyet árújavaknak a pénzrecserélése által ér el. Az tehát, aki a termékeket közvetlenül pénzre cseréli, nem szorosabb értelemben vett járadékot, hanem brutto vállalati nyereséget húz. Ennek a brutto vállalati nyereségnek az a része a járadék, annak szorosabb értelmében, a melyet a pénzre cserélő már pénzben fizet a tulajdonjog által feljogosítottnak,

A tágabb értelemben vett járadék tehát a brutto vállalati nyereség, melyben t. i. a szorosabb értelemben vett járadék és a szorosabb értelemben vett nyereség még elkülönítve nincsen. A fogalmi elkülönítés, — véleményem szerint — nem történhetik másként, mint a hogy az életben történik a

wirklichen Grösse mit besonderem Ursprung, besonderer Natur. Nun zerbricht man sich den Kopf über die eigentümliche Quelle dieses selbstgeschaffenen vierten Einkommenszweiges. Die Lösung der Quadratur des Zirkels väre eine Kleinigkeit neben dieser Aufgabe.

Indem wir den Unternehmergewinn als eine objektive, reelle Erscheinung des wirtschaftlichen Lebens, als einen Einkommenszweig streichen, haben wir dennoch Nichts, gegen die Beibehaltung der Ausdrücke Unternehmergewinn (und Unternehmerverlust)... (423—4).

Petrazycki e fejfegetéseinél vállalkozói nyereség alatt a *tiszta, netto* vállalkozói nyereséget érti, a *bruttó* vállalkozói nyereséget ellenben „vállalkozói jövedelemnek" nevezi, s ebből a feltevésből indul ki kritikájában:

Man nimmt nun an, dass im Unternehmereinkommen *die* Rente, *der* Kapitalzins und *der* Arbeitslohn stecken, welche dem ortsüblichen bedungenen Einkommen vom Grund und Boden, vom Kapital und von der Arbeit entsprechen. Wenn man diesen üblichen Betrag des Kapitalzinses etc. von der Summe des Unternehmereinkommens abzieht und ein Überschuss bleibt, so nent mann diesen Überschuss *„Unternehmergewinn"* oder *„Unternehmerlohn"*. Wenn die Substraktion ein Minus ergiebt, so liegt ein „Unternehmerverlust" vor. (391. l.)

Azután azt fejtegeti, hogy ez a vállalati nyereség lehet tiszta munkabér, vagy tiszta tőkejövedelem (pl. ha egy római földbirtokos rabszolgáival művelteti birtokát, t. i. a földet és munkást tőke értelemben használva) stb. stb. (418—20. l.)

Petrazycki fejtegetései korántsem vonatkoznak egyedül a kapitalisztikus jövedelemeloszlásra, tehát a vállalkozói nyereség fogalma egészen más ő nála, mint ahogy azt mi gondoljuk el, t. i. a *piacra*

szorosabb értelemben vett járadéknak elkülönülése a szorosabb értelemben vett vállalkozási nyereségtől: a jövedelemnek a különböző személyek között való *megoszlása* által. Azt a jövedelmet, melyet az ér el, aki a piacon pénzre cseréli fel áruit, épen úgy nevezhetem tágabb értelemben vett vállalkozási nyereségnek, mint tágabb értelemben vett járadéknak. A természetben való és a saját gazdálkodásból származó járadék ellenben a fentiek értelmében mindig a szorosabb értelemben vett járadék, mert nincsen az vállalkozói nyereséggel keverve.

Minthogy tehát a szorosabb értelemben vett járadék alatt oly járadékjövedelmet értünk, melyből a jövedelem-

vitt termék vételárának, (mely ekként tisztán munkajövedelem aligha lehet).

Tulajdonképen azt igyekszik P. kimutatni, hogy egy vállalkozónak az a jövedelemrésze, mely neki *residuum*-képen megmarad, épen nem valamely különös természetű jövedelem, hanem olyan természetű, mint a vállalkozói jövedelem (szerintünk bruttó nyereség) bármely más része. Ez a kritika tényleg meglehetősen rá is illik az eddigi jövedelemeloszlási elméletre, mely ugyanegy *jövedelmi alany bizonyos jövedelmében különböző természetű jövedelemrészeket vél felfedezni.* Hogyha azonban a vállalkozó jövedelme különböző *jogcímeken*, különböző alanyok között osztódik szét, akkor a külön *jellegzetes* jogcímeken külön-külön alanyokra hárult egyes jövedelemösszegeket joggal tekinthetjük külön jövedelemágaknak. A külön jövedelemág kritériumát tehát szerintem az adja meg bizonyos jövedelemnél, hogy 1. a különböző jövedelemágak *különböző alanyokra* hárulnak és 2. hogy e hárulás társadalmilag kialakult *jellegzetes jogcímen* történjék.

Ebben az értelemben nem lehet különbséget felfedezni pl. egy mezőgazda brutto jövedelmének (brutto vállalkozói nyereségének) *egyes részei* között, de az ebből a brutto vállalkozói nyereségből *már* kifizetett munkabér, kölcsönkamat, földhaszonbér, adó és a mezőgazdának fennmaradó *tiszta jövedelem* (netto nyereség) között, t. i. mint az illető jövedelemben részesülő munkás, hitelező, földtulajdonos, állam, bérlő önállóvá vált külön jövedelmének *hárulási jogcímei* között való különbség hangsúlyozása igenis nagy társadalomgazdasági jelentőséggel bír. Jelentőséggel bír pedig sociális szempontból elsősorban a munka és vagyonjövedelem jogcímeinek különbségei, másodsorban pedig a vagyonjövedelmek hárulási címeinek további különbségei szempontjából.

eloszlás folytán már kivált[1] a szorosabb értelemben vett vállalkozói nyereség,[2] olyan jövedelem az, melyről a társadalmi jövedelemeloszlás processzusában leginkább mondhatjuk, hogy kizárólagosan a tulajdonjog illetve birtokjog alapján hárul valakire. E szerint ilyen jövedelem például a földbér,[3] a természetbeli földjáradék általában, a házbér stb. és a szorosan vett tőkekamat.

4. A földjáradék szorosabb értelemben véve ezek szerint az a jövedelem, melyet valaki a földre vonatkozó dologi joga alapján élvez. Minél szorosabb és sajátosabb értelemben vesszük tehát a földjáradékot, vagyis minél inkább elválasztva oly jövedelmektől, melyek munka, vagy vállalkozás révén hárulnak valakire, annál inkább előtérbe lép a földjáradéknak egyedül valamely dologi jogon alapuló természete.

A földjáradékot azért húzza annak élvezője, mert ő annak a földnek a tulajdonosa, birtokosa vagy haszonélvezője és nem más, mert joga van kikötni e birtok-, tulajdon-, vagy haszonélvezeti stb., szóval dologi jogból kifolyólag azt, hogyha bárki használja is az ő birtokát, neki azért ellenértéket adjon. A földjáradék tehát a földre dologi jog alapján jogosultat megillető kötelmi szolgáltatásnak a tartalma. Oka a földjáradéknak mindenkor a jogrend a maga történeti előzményeivel.

A tiszta földjáradéknak gyakorlati megjelenési alakja a tiszta földhaszonbér. Ahol a birtokos maga gazdálkodik, ott szoros értelemben vett tiszta földjáradékról nem beszélhetünk akkor, ha az illető birtokos saját maga értékesíti a piacon terményeit,[4] *mert ilyenkor nem állapítható meg az, hogy jövedelmének mely része vezethető vissza az ő birtok-*

[1] Vagy a melyben sohasem is volt vállalkozói nyereség, mely utóbbinak fogalmát szorosan a pénzbeli értékesítéssel kötjük össze.

[2] Akként t. i., hogy a vállalkozó már előbb kivette a maga részét.

[3] Természetbeli vagy pénzbeli.

[4] Vagyis hogyha csere tárgyává teszi termékeit.

jogára, s mely részek a vállalkozásbeli, értékesítési, gazdálkodási tevékenységére.

A saját birtokán gazdálkodó egyén a mai pénzgazdaságban azért tesz szert csupán jövedelemre, mert termékeit értékesíti, eladja. Jövedelme tehát termékeinek pénzbeli *árából* áll. Ez tehát brutto vállalkozói nyereség épen úgy, mint mikor valamely gyáros adja el termékeit. A gyáros is, a saját maga gazdálkodó gazda is azért és azon a címen tesz szert jövedelemre, mert az eladás tényében neki kijutó pénzbeli összegek ellenében árukat szolgáltat. Hogy az az áru gabona-e, vagy pedig posztó, az nem változtat azon a tényen, hogy mindkettőnek eladója csak áruba bocsátott termékeinek mások által való megvétele folytán juthat jövedelemhez. Hogyha a mezőgazda vagy a gyáros nem tud terméket áruba bocsátani, nem válhatik a jövedelemeloszlás alanyává sem az egyik, sem a másik.

A tiszta földjáradék élvezője ellenben nem azon a címen válik a jövedelemeloszlás alanyává, hogy termékeket, árukat cserélne ki pénzre. Ő nem cserél pénzre semmit, ő már készpénzbeli jövedelmet kap. E jövedelem ellenében pedig nem ad semmi materiális dolgot, vagy árut ellenérték gyanánt, mint ahogy a búzáját piacra vivő mezőgazda teszi, hanem csupán eltűri bér fejében, hogy birtokát más használja.[1] Ő tehát jövedelmét nem azoktól kapja és követelheti, a kik a birtokán termett gabonát megveszik, mert hiszen ő nem ad el gabonát senkinek, hanem kapja és követeli az ő

[1] A tiszta földjáradék fogalmát szerintem csak akkor lehet külön jellegzetes jövedelemágként logikusan meghatározni, ha *önálló vagyonjogi kategoriát* is tudunk alkotni abból. Minden más eljárás csak fogalomzavarra vezet, mert a társadalomban a jövedelem elsősorban vagyonjogi kategoria, a külön természetű jövedelem pedig külön természetű vagyonjogi kategoria. Termeléstechnikai megkülönböztetésekkel hasztalanul kiséreljük meg a modern jövedelmek természetének megkülönböztetését, mikor a modern jövedelmek egyaránt pénzbeli jövedelmek, melyek között csak *nagyságuk* és *hárulási jogcímük* tekintetében van különbség.

haszonbérjövedelmét egyedül az ő haszonbérlőjétől a saját dologi joga alapján.

A haszonbérlő pedig azért fizeti a haszonbért, vagyis azt az összeget, a mely a földbirtokos részéről a földjáradék, mert a haszonbérszerződésben a bérfizetésre kötelezte magát. A földbirtokos bérlőjének bérfizetési kötelességével szemben pedig egy bizonyos időre használati jogot engedett az ő birtokán. Ezért a földhasználati jogért és semmi másért fizetik a haszonbért. Teljesen mellékes azután a járadék élvezőjére az, hogy *miből* fizeti a haszonbérlő a bért, vagy hogy használja-e tényleg a birtokot, hogy annak természeti erőivel, vagy saját munkájával, befektetésével, vagy börzejátékkal, illetve kártyán tudja-e csak megszerezni azt a jövedelmet, melyből a haszonbért kifizeti.

A tiszta földjáradék leggyakorlatibb megjelenési esetének a haszonbérnek hárulási forrása egyedül a jog: a földjáradékra jogosítottnak a földbirtokra vonatkozó joga.

A szorosan vett földjáradéknak: e tiszta jogjövedelemnek jogosultja tehát nem vesz részt a termelés folyamatában: az ő jövedelmét más termeli vagy termelteti. Az ő jövedelme onnan van, hogy a megkötött haszonbéri szerződés alapján bérlője tartozik neki fizetni. Neki tehát az általa engedélyezett földhasználati joga fejében joga van jövedelmet, járadékot követelni.

A saját üzemben gazdálkodó földmívesnek ellenben csak akkor tartozik valaki fizetni valamit, ha ő annak fejében materiális jószágot, árúkat szolgáltat.

Hogyha magát a jövedelmet vesszük, a melyet a saját maga üzemében gazdálkodó földbirtokos és az a másik ér el, aki birtokát bérbeadja, alig találunk más különbséget a két különböző egyén jövedelme között, mint azoknak mennyiségbeli különbségét. Modern viszonyok közt ugyanolyan pénzegységekből áll az egyiknek, mint a másiknak a földbirtok segítségével elért jövedelme, legfeljebb az egyiké több és kevesebb a másiké.

Ha azonban a jövedelemeloszlás szempontjait jobban

kidomborítjuk, igenis különbséget kell találnunk azok között az alapok, mondhatjuk társadalmi jogcímek között, amelyek jövedelemben részesítik a különböző gazdasági alanyokat. Míg a birtokát bérbeadó földbirtokos közvetlenül és kizárólag az ingatlanra vonatkozó jogának (tulajdon) alapján válik a jövedelemben részesedés alanyává, addig a tényleg gazdálkodó, a termelő mezőgazda a társadalmi fogyasztás részére piacra szállított materiális javak szolgáltatása fejében. Tehát az ő jövedelemben való részesedése nem alapul gyakorlatilag pusztán az ő földre vonatkozó tulajdonjogán, hanem sokkal inkább az ő termelési és értékesítési tevékenységén. A tulajdonjog csupán megvédi őt a termelési tevékenység háborítás nélküli gyakorlásában anélkül, hogy magában és elvontan jövedelmet nyujtana. A saját üzemében gazdálkodó földbirtokos jövedelemben való részesedésének alapja ellenben az ő termelésének az eredménye, az a materiális jószág, melyet piacra tud szállítani. A tulajdonjog csak mintegy őrt áll a háta mögött. A saját üzemében gazdálkodó földbirtokosnak tehát az ő *tulajdonjoga* nem hoz jövedelmet (mert hiszen a jog magában véve nem termelési tényező, hanem csupán gondolatbeli kategória). Jövedelmet a sajátjában gazdálkodó birtokosnak — épen úgy, mint a nem tulajdonos haszonbérlőnek — termelési és értékesítési tevékenysége fog hozni, a föld termelő természeti erejével kapcsolatban, mert hiszen a jövedelem alapját és tárgyát alkotó javak termelése gazdaságtechnikai dolog.

Azonban jövedelemre szert lehet tenni a puszta tulajdonjog alapján is, hogyha a tárgyát képező jószágot haszonbér fejében másnak engedjük át. Ez a haszonbér, a járadék: a tiszta jogjövedelem, melyet a jogosított húz anélkül, hogy termelne vagy termeltetne. Így tehát, habár a jog egyaránt forrása akár a saját üzemében gazdálkodó, akár a birtokát bérbeadó jövedelmének, társadalompolitikai és közgazdasági szempontból nagyon fontos az, hogy vajjon valaki a földre vonatkozó puszta dologi joga alapján részesül-e egyedül és közvetlenűl jövedelemben, vagy pedig a termelés kockáza-

tának saját személyében való elvállalása által termelőként, materiális árúk szolgáltatójaként, azaz vállalkozóként lép-e fel a piacon. Ezekből a szempontokból nem közömbös, hogy valamely ország társadalmában túlnyomóan tétlen földtulajdonosok, vagy pedig termelő mezőgazdák osztályával találkozunk-e. Igaz, hogy végeredményében mind a kettőnek jövedelme azonos természetű pénzegységekből alakult összeget mutat, de a vagyoneloszlás társadalmi jogcíme, szociálpolitikai következmények, egyéni produktivitás, életfelfogás és számos közgazdasági és politikai következményeket szülő[1] egyéb momentum tekintetében nagy különbség van a jövedelemeloszlásnak amaz alapja között, mely tisztán és közvetlenül a tulajdonjog alapján részesíti a földbirtokost jövedelemben és a között, a melynél a jövedelemben való részesedés közvetlen alapja a termelésre támaszkodó materiális árúszolgáltatás és ahol a tulajdonjog a jövedelemnek csak végső és közvetett oka gyanánt jelentkezik. Ezért tartom elméletileg erősen indokoltnak a puszta tulajdon-, illetve birtokjogon alapuló szorosabb értelemben vett földjáradéknak szigorú megkülönböztetését a földbirtokon alapuló minden egyéb jövedelemtől.

5. A földjáradék régi problémája az elméleti gazdaságtannak és a gazdaságpolitikának egyaránt. Sok elmeél s talán még több tendencia működött közre elméleti meghatározásánál épenúgy, mint „természetének", vagyoneloszlási hatásainak vizsgálatánál, nem is szólva azokról a konkrét gazdaságpolitikai álláspontokról, a melyekről az illető író, vagy politikus e problémát tekintette. Alig van olyan ütközőpontja a közgazdasági elméleteknek, melyeknél a különböző írók világnézete és gazdaságpolitikai iránya — szándékosan vagy önkénytelenül — jobban visszatükröződött volna, mint épen itten.[2]

[1] S így a termelésre és további jövedelemeloszlásra is visszaható.

[2] Hogy a világnézet visszatűkröződésére mennyire alkalmas a földjáradék problémája, erészben elég rámutatni arra az elméleti szocialistikus irányra, amely a nagytőke eddigi támadása helyett a nagy-

A gazdaságtannak első tudományosnak nevezhető elméleti rendszere, a physiokratáké a földet teszi a termelés középpontjává. A *physiokraták* figyelmét tehát nem is kerülhette ki a föld tulajdonán alapuló jövedelem fogalma. E fogalmat teljesen az életből veszik. A bérlet ára, a tulajdonos jövedelme: a haszonbér az ő földjáradékuk valóságos, az életben is feltalálható jövedelmi fajta, nem pedig a Ricardo által kigondolt s a valóságban meg nem levő mesterséges fogalom. Az ő spekuláció nélküli világnézetük a földben látta minden érték forrását s így pártolták a földadónak, mint egyetlen adónak az eszméjét[1] — ami a mai pénzügyi politika szemében meglehetősen a naivitás számába menne már, — de azért elméletüket csak igazságra törekvő idealizmus jellemezte s nem volt meg annak az a mellékíze, mint a melyet a Ricardo-féle theoria a földbirtokos és a kapitalista osztályok hatalmáért való küzdelmének idejében önkénytelenül is magára vett.

Mint a mezőgazda életének ismerői látták a haszonbérnek ilyen természetét s érezték azt, hogy socialis és politikai szempontból mily éles különbség van a birtokát mással műveltető földbirtokos és a tevékenységét a földmívelésben lekötő földmívelő között. A „classe disponible“ és a „classe productive“ fogalmának felállitása tanubizonyságot tesz erről.

birtok támadására fekteti a fősulyt s ennek az iránynak igyekszik elméleti igazolást nyujtani. A politikai hatalomért való küzdelemben közgazdasági „törvények“ segítségül hivása nem új dolog egyébként az angol gabonatörvények elleni küzdelem theoretikusaitól kezdve *Oppenheimerig*. Jellegzetes munka erészben: *Oppenheimer*: David Ricardo s Grundrententheorie 1909.

[1] Ez az egyetlen adó eszméje szocialistikus tendenciával ébredt fel *Henry Georgenál* abból a célból, hogy ezáltal a földjáradék megszünjön s a föld köztulajdonná legyen, ami szerinte a szociális kérdés megoldásának az alapja.

. . . Let them continue to call *their* land. Let them buy and sell, and bequeath and devise it. We may safely leave them the *shell* if we take the *Kernel*. It is not necessary to confiscate land; it is only necessary to confiscate rent. (Progress and Poverty. VIII. könyv 2 fej. i. k. 288. l.)

Itt az ideje, hogy egy olyannyira a valóságos élettel foglalkozó tudományban mint a gazdaságtan, ne állítsunk fel a valóságban fel nem lelhető kigondolt fogalmakat. A jövedelemeloszlás terén se állítsuk tehát elméletileg olyan jövedelemnek a létezését, a mely a gyakorlatban sehol nincsen meg. Földjáradék — úgy szűkebb, mint tágabb értelemben — igenis van az életben, de nincsen Ricardo-féle földjáradék.[1] Ellenben a valóságban feltalálható fogalom a physiokraták tiszta földhaszonbére. Ez meglehetősen közel áll az általunk szűkebb értelemben vett földjáradék fogalmához, ahoz a jövedelemhez tehát, amely a leginkább vezethető vissza kizárólag a föld feletti tulajdonjogra.

Bármily kezdetlegesnek tűnjék is fel ma már a physiokraták gazdaságtana, érdemökül kell betudnunk, hogy habár nem is fejtették ki tisztán a földjáradék fogalmát, helyes gyakorlati érzék vezette őket a földbirtokjövedelmek vizsgálatánál, nevezetesen irataikból már megállapítható, hogy látják már a haszonbérnek tisztán a tulajdonjogon alapuló s a föld termékeit értékesítő földmíves jövedelmének vállalati nyereségszerű természetét.[2] Nem tarthatjuk azonban szerencsésnek a tulajdonos jövedelmének a föld tiszta hozadéka fogalmával való elméleti azonosítását, különösen ha pénzbeli jövedelemre gondolunk, valamint azt a felfogást sem, hogy

[1] T. i. a föld termékeinek az a része, melyet a földbirtokosnak a föld örök és elpusztíthatlan erőiért fizetnek, — mint önálló jövedelem — ismeretlen az életben.

[2] Ezt kétségtelenül megállapíthatjuk *Turgot*-nál. Hogy csak a nagy tőkével dolgozó bérlők tevékenységét látja földmívelési vállalatnak, azt nem lehet rossz néven venni egy XVIII. századbeli irónak, akinek idejében a paraszt és kisbérlő gazdálkodása túlnyomóan a naturálgazdaság keretei közt mozgott. Észrevételeinek (Refléxions sur la formation et distribution des richesses) 63. §-ában azokról a nagy tőkék tulajdonosairól szólva, akik földet bérelnek, nagy bért fizetnek, azt mondja: sorsuk ugyanaz kell, hogy legyen, mint a gyári vállalkozóké, üzemüket *földmívelési vállalatnak* nevezi.

A haszonbérről azt mondja továbbá, hogy azt a földmívelő a tulajdonosnak fizeti az *engedélyért*, melyet ez neki adott telkének felhasználására.

a bérlő nyeresége nem tekinthető jövedelemnek, hanem csupán a mivelési költségek megtérülésének.[1] A bérlő vállalati nyereségét ugyanis a földjáradékot húzó tulajdonos szempontjából a termelési költségekhez számítja a tulajdonos a bérlő iparkodásának ára címén. (A vállalati nyereségnek munkabér, jutalomszerű felfogása.)

[1] „... tout ce que la terre produit jusqu' à concurrence de la rentrée des avances de toute espèce et des profits de celui qui les fait, ne peut être regardé comme un revenu, mais seulement comme rentrée des frais de culture... (u. o.)

A fiziokratáknak ez az okoskodása a mai olvasó előtt meglehetősen erőltetettnek tűnhetik fel. Turgot azt mondja ugyanis (Réflexions 63. §. l. id. magyar ford.), hogy a tulajdonos jövedelme a tiszta hozadék. Ez az a többlet, a melyet a földmives a tulajdonosnak a földre adott használati engedélyért fizet, mindaz, a mit a föld (a többleten kívül) terem, nem tekinthető jövedelemnek, hanem csupán a művelési költségek megtérülésének. Csakhogy épen az az érdekes, hogy mikép érti megtérülendőknek Turgot a földbérlőknél a mívelési költségeket. „Valamint a gyári vállalkozóknak, úgy a mezőgazdaságiaknak is meg kell kapniok a tőkék megtérülésén, vagyis befektetéseiken túl 1. oly jövedelemmel egyenlő nyereséget, melyet tőkéjükkel munka nélkül elérhettek volna; 2. *munkájuk, kockázatuk és iparkodásuk bérét és árát;* 3. stb. A vállalkozók (itt bérlők) munkájának, kockázatának stb. bére és ára alatt, a szorosabb értelemben vett vállalkozói nyereséget kell érteni. Ezt az utóbbit is Turgot azért nem tekinti jövedelemnek s azért sorozza csupán a mívelési költségek megtérülésének fogalma alá, mert — úgymond — ha a földmívelés ezeket sem kapná meg, senki sem fordítaná vagyonát és fáradozását más földjének mívelésére. Hogy tehát a physiokratizmus szerint a föld tiszta hozadéka a földtulajdonost illeti, azt nem kell úgy érteni, mint hogyha a bérlőnek nem volna meg szintén a maga rendes nyeresége, hanem akként, hogy tiszta hozadék alatt a szorosan vett földjáradék (jogjövedelem) értendő, mely ismét a haszonbérrel egyenlő gyakorlatilag s hogy Turgot a *tulajdonos szempontjából* sorozza a termelési költségekhez a föld hozadékának mindama részét, mely a tulajdonosnak jutó hozadéktöbbleten kívül esik. Nem azt érti tehát egyedül mívelési költségek alatt, melyeket a bérlő (a tényleges földmívelő) a birtok mívelésére kiad, hanem mindazt, a mit a tulajdonosnak a föld brutto hozadékából másnak kell átengednie, hogy a maga haszonbérét, vagyis jövedelmét, földjáradékát megkaphassa. Tiszta földjáradéknak tehát szintén azt tekinti csupán, a mely vállalkozói nyereséget nem foglal magában.

6. Smith Ádám földjáradék alatt szintén a haszonbért érti. Felfogása hasonló a physiokratákéhoz, amennyiben a föld termékeiből szerinte a bérlő rendszerint nem kap többet, mint amennyi a termelési költségek és a szokásos haszonbérjövedelem fedezésére szükséges (i. m. XI. fej.). A szokásos haszonbérjövedelem fogalma játssza Smithnél azt a szerepet, melyet a bérlő iparkodásának jutalma játszik a physiokratáknál. Hogy ez alatt a szokásos haszonbérjövedelem alatt Smith nem ért valami nagy nyereséget, az érthető, ha az akkori angol haszonbérviszonyokat tartjuk mi is szem előtt.

Nagy hátrányára van Smithnek is, hogy nem jogász s talán ezért is nem tudja helyesen definiálni a földjáradék fogalmát. Általában véve a jogtól mereven elválasztott gazdaságtan művelői a jövedelemeloszlás és az azzal összefüggő problémák tárgyalásánál szokták legnagyobb megkülönböztetésbeli hibáikat elkövetni. Nem is csoda, mert a jövedelemeloszlást minden időben a jog rendezi s igazán nevetséges dolog pl. a földjáradéknak oly reális értékű fogalmát keresni, mely egyúttal nem vagyonjogi fogalom is. Smith is érzi a földjáradéknak szigorú jogjövedelmi természetét, de nem tudja ezt kellően kifejezésre hozni. „A földjáradék" — úgymond (I. könyv, 11. fej.) — „ha a föld kihasználásáért fizetett árnak tekintetik, természetesen monopol ár. Semmi arányban nem áll azzal, mit a birtokos a föld javítására befektetett, sem azzal, amivel méltányosan megelégedhetnék, hanem egyesegyedül azzal, amit a bérlő fizetni képes." (Id. ford. I. k. 200. l.) A klaszikus szerző nem mond ezzel mást, mint azt, hogy miután tulajdonjogának folyományaként a tulajdonos rendelkezik földjével, azt ha bérbeadja, lehetőleg a legnagyobb áron igyekszik bérbeadni.

A földtulajdonos a bérlet-szerződés megkötésekor egyedül arra tekint rendszerint, hogy tulajdonjoga alapján minél több haszonbért kapjon bérlőjétől. Ez a gyakorlati élet rideg valósága: a földbirtokos minél előnyösebben akar jövedelemben részesülni vagyoni joga alapján.

A Smith-féle földjáradék is az életből van tehát merítve:

olyan, a minő valósággal létezik. A földjáradék őnála, mint láttuk, szintén a szorosabban vett vállalkozói nyereségtől (a haszonbérlő jövedelme) elválasztott, vagyis tisztán a földre vonatkozó dologi jogon alapuló jövedelem: haszonbér.

A földjáradék nagyságáról szólva, azt attól tartja függőnek, hogy milyen magas bért bír a bérlő fizetni, minthogy a birtokos lehetőleg magas haszonbért igényel. A mezőgazdasági termények áralakulásában találja a haszonbérösszeg, tehát a földjáradék nagyságának az okát. Jellemző és ismét a physiokraták gondolkodásával egyező nála a földjáradék, a haszonbér és az árak okozati összefüggésbe hozatala.

Minthogy Smith a haszonbérlőt nem nézi olyan önálló vállalkozónak és mezőgazdasági termelésében a termelés urának, mint ahogy mi tekintjük ma a modern haszonbérlőt, hanem a physiokraták vagy még inkább az angol bérviszonyok hatása alatt inkább a földbirtokos olyanféle alantasának, aki a gyöngébb fél a bérleti feltételek megállapításánál s akinek hivatása kényszerűségből[1] mintegy abban áll, hogy a földbirtokosnak minél magasabb földjáradékot szerezzen,[2] mindezeknél fogva nem azt mondja, hogy ha magasak a terményárak, akkor magas a bérlő nyeresége is, ami ismét arra készteti a tulajdonost, hogy birtokát magas haszonbérért adja

[1] „A földjáradék, nézve azt, mint a föld használatáért fizetett árt, természetszerűleg a legmagasabb, melyet a bérlő a tényleges viszonyok közt fizetni képes. A bérleti feltételek megállapításánál a birtokos oda törekszik, hogy a föld termékeiből ne engedjen át a bérlőnek nagyobb részt, mint ami elégséges arra, hogy az élelemre, a munkabérre, igás marhák és gazdasági eszközök vételére fordított tőkét, a *környéken szokásos haszonbérjövedelemmel* együtt visszatérítse. Ez a legcsekélyebb rész, melylyel a bérlő veszteség nélkül megelégedhetik s a földbirtokos ritkán is enged neki többet."... Tehát aféle bérlői létminimumnál alig több ez a „környéken szokásos haszonbérjövedelem" s nem aféle modern haszonbérlői nyereség. Id. ford. I. k. XI. fej. 201. l.

[2] „A föld termékeinek minden részét, vagy ami ezzel egyértelmű, annak árát, ami a bérlő részilletékén túl megmarad (a földbirtokos) természetesen magának akarja megtartani földjáradékul, ami ismét a legmagasabb, mit a bérlő a tényleges viszonyok közt fizetni képes." (u. o.)

bérbe, hanem azt mondja, hogy a magas haszonbér okozza a magas árakat s a magas árak ismét a magas földjáradékot és megfordítva. A magas ár ugyanis sokkal többet tesz ki, mint ami a munkabér és (haszonbérlői) nyereség kifizetésére szükséges, tehát nagy járadékot hoz.[1]

7. Smith Ádám tehát — habár járadékelméletét kielégítőnek ma már korántsem tarthatjuk — természetesen és az életből vetten magyarázza a földjáradék fogalmát. Nagy munkájának megjelenése után több angol iró foglalkozott a földjáradék problémájával, melyet a gabonatörvényekre és a vámokra vonatkozó eszmei harc tett aktuálissá: James *Anderson:*[2] *(An inquiry into the nature of the corn laws stb.* 1777.). Eduard *West: (An essay on the application of capital to land.* 1815.) Th. R. *Malthus: (An inquiry into the*

[1] U. o. 204. l.

[2] *Anderson,* aki először hozta napvilágra 1777-ben a később Ricardo nevéhez fűződött járadék-elméletet, saját szavaival a következőleg fejezi azt ki:

„...In every country there is a variety of soils, differing considerably from one another in point of fertility. These we shall at present suppose arranged into different classes, which whe shall denote by the letters A, B, C, D, E, F, etc..., the class A comprehending the soil of the greatest fertility, and the other letters expressing different classes of soils, gradually decreasing in fertility as you recede from the first.

Now, as the expense of cultivating the least fertile soil is as great, or greater than that of the most fertile field, it necessarily follows that if an equal quantity of corn, the produce of each field, can be sold at the same price, the profit on cultivating the most fertile soil must be much greater than that of cultivating the others; and at this continues to decrease as the sterility increases, it must at length happen that the expense of cultivating some of the *inferior* soils will equal the value of the *whole produce*"...

(James Anderson: An Inquiry into the Nature of the Corn Laws, with a view to the Corn Bill proposed for Scotland. 1777.)

Lásd közölve *Jevons*-nál. (The Theory of Pol. Economy. 4. kiad. 210—211 l.)

Ez az a híres járadékelmélet, melyet, mióta azt Ricardo sajátjává tette, a nemzetgazdaságtan sem bír sehogysem elfelejteni.

nature and progress of rent and the principles by which it is regulated 1815.) és *Ricardo*: (*On the influence of a low price of corn on the profits of stock* 1815.) Ezek az irók szakitottak a földjáradéknak physiokrata felfogásával.

A physiokraták szerint a földjáradék a föld tiszta hozadéka s mint ilyen a természet adománya. Smith szerint, bár nem egészen, mint a physiokratáknál, de legalább részben szintén a természet adja a földjáradékot. Az utóbb említett irók hadat üzentek e régibb elméleteknek és a földjáradékot a föld korlátolt mennyiségével és különböző fokú termékenységével hozzák okozati összefüggésbe.

Ricardo szerint a járadék igaz elméletét *Malthus* fedezte fel. *Malthus* földjáradékelméletének kiindulási pontjában a földjáradékban a physiokratákhoz hasonlóan szintén felfedezi annak az isteni adománynak a hatását, melynél fogva a föld több embernek biztosítja az élelmét, mint a mennnyi megmíveléséhez szükséges,[1] de járadékelméletét összefüggésbe hozza népességi tanával, mely szerint az emberiségben meg van az a tendencia, hogy a (föld adta) táplálék mennyiségén túl szaporodjék[2] [3] s hogy mindenütt legalább is annyi ember

[1] V. ö. Ch. *Gide* és Ch *Rist: Histoire des doctrines économiques.* Paris 1909. 164. l.

[2] „Taking the whole earth instead of this island, emigration would of course be excluded; and supposing the present population equal to a thousand millions, the human species would increase as the numbers, 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, and subsistance as 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. In two centuries the population would be to the means of subsistance as 256 to 9; in three centuries 4096 to 13, and in two thousand years the difference would be almost incalculable. (Essay on Population 1. fej.)

[3] Malthus földjáradék meghatározása a járadékról írt pamphletjében a következő:

The rent of land is *that portion of the value of the whole produce* which remains to the owner of the land after all the outgoings belonging to its cultivation, of whatever kind, have been paid, including the profits of the capital employed, estimated according to the usual and ordinary rate of the profits of agricultural stock of the time being. (Nature and Progress of Rent 1815.)

születik, mint a mennyit a föld abban az időben el bír látni termékeivel. Ebből következik, hogy az emberek folytonos szaporodása folytán a földnek megvan az a különös kiváltsága, hogy magamagától jöjjön létre a termékei után való egyre növekedő kereslet s így egyre nagyobbodják úgy értéke, mint jövedelme.

Ricardo előtt tehát már mások (Anderson, West) felvetették s fejtegették azt az eszmét, hogy a földjáradék a földbirtokok különböző termőképességéhez fűződik s ő maga járadéktanának alapját Malthusnál már készen találta. A földjáradék-elmélet mégis az ő nevével és tudományos tekintélyével maradt összekötve, mert 1815-iki erről szóló művében s főmunkájában *(Principles of Political Economy and Taxation* 1817. Különösen II. és utolsó fejezet.) ő adta annak azt a classikusan scholastikus fogalmazását, melyet azóta folyton vitat a potitikai gazdaságtan.

Habár Ricardo szerint a járadék alapelveit Malthus kielégitően fejtette ki, főművének utolsó fejezetében szembeszáll Malthusnak a járadékra vonatkozó nézeteivel, különösen még a physiokratáktól átvett abbeli felfogásával, „hogy a járadék tiszta haszon és a gazdaságok új teremtése volna."[1] Erre tudományos működésében elfoglalt álláspontján kívül, Malthusével ellenkező világnézete és politikai iránya is késztette Ricardot, kinek munkáin és működésén — ezt el kell ismernie minden objektiv szemlélőnek — egyaránt meglátszik, hogy a kapitalizmus érdekképviselője az angol földbirtokos osztálylyal szemben.[2]

Ricardo elmélete[3] szerint: „a járadék a föld termé-

Malthus munkáinak felsorolását és népesedéstani legismertebb könyvén kívüli többi műveinek ismertetését is lásd a *Palgrave*-féle szótár *„Malthus"* cikkében. (id. kiad. II. 668—677. l.)

[1] Principles XXXII. fej.

[2] Erészben Ricardo Andersonnal is ellentétben áll, mert Anderson is pártolja a gabonabehozatali vámokat s védi a földjáradék sociális szerepét.

[3] A szószerinti magyar idézéseket a *Principles*-nek *Láng Lajos*-féle fordításából közlöm. (Budapest 1899.)

keinek az a része, melyet a földtulajdonosok *a talaj eredeti és elpusztíthatatlan erőinek*[1] *használatáért* fizetnek." Ez a Ricardo-féle meghatározása a földjáradéknak. Tehát az ő földjáradéka a földbirtokos jövedelmének az az eszményi része, a melyet szigorúan a talaj természeti erői használatának ellenértéke, bére tesz ki. Határozottan tiltakozik az ellen, hogy a földjáradék fogalmát annak a gyakorlati életben használt értelmével azonosítsuk.[2] „A járadékot — úgymond — igen gyakran összetévesztik a tőke kamatával és nyereségével és a közönséges beszédben mindarra alkalmazzák e kifejezést, amit a bérlő a föld tulajdonosának évenként fizet...[3] Pedig világos, hogy a javított birtokért évenkint fizetendő pénznek csak egy részét fogják a talaj eredeti és elpusztíthatatlan erőiért fizetni, a másik részt fizetni fogják azon tőke használatáért, melyet a föld minőségének javítására és azon épületek emelésére fordítottak, melyek a termék biztosítására és megtartására szükségesek. Smith Ádám némelykor azon szigorú értelemben, melyben egyedül óhajtanám azt használni, beszél a járadékról, de sokkal gyakrabban ama közönséges értelemben is, a melyben e kifejezést rendszerint használják." Pedig a „megkülönböztetés igen fontos — úgymond — annál a vizsgálat-

[1] *„The indestructible resources of the soil.*

[2] Az angol nyelvben ugyanis a *rent* kifejezés köznapi és gyakorlati nyelvben egyaránt használatos, míg a magyarban pl. a földjáradék inkább tudományos, mint gyakorlati kifejezés.

[3] A földjáradékprobléma kiindulási pontjának mibenlétéről jellemzők *Gide* szavai: *La terre donne-t-elle un revenu?* — La question paraît bizarre. Que toute terre, sauf circonstances anormales, donne un revenu, c'est une vérité évidente par elle-même et, s'il fallait en donner une preuve, le fait que toute terre peut se vendre ou se louer paraît suffisant, car il est bien évident qu'elle ne trouverait ni fermier, ni acquéreur (sauf pour des propriétés d'agrément) si elle ne rapportait rien.

Sans doute. Mais il s'agit de savoir s'il existe un revenu *qui soit propre à la terre* et que ne puisse être confondu avec le revenu d'un travail ou d'un capital quelconque dépensé sur cette terre? (Cours d'Éc. Pol. id. kiad. 530. l.)

nál, mely a járadékra és tőkenyereségre vonatkozik, mert azt tapasztaltuk, hogy azok a *törvények,* melyek a járadék fejlődését szabályozzák, *tetemesen eltérnek azoktól, a melyek a tőkenyereség fejlődését szabályozzák,* ... tehát valahányszor a földjáradékról beszélek, azt az ellenszolgáltatást óhajtom alatta érteni, melyet a föld tulajdonosának a föld eredeti és elpusztíthatatlan erőinek használatáért fizetnek" ...

A járadék keletkezésének megmagyarázására egy önkényesen s a tőkebefektető kapitalista észjárásával kigondolt történeti processusból indúl ki, hogy t. i. az emberiség a földmívelést a legjobb minőségű földeken kezdte s a kevésbé jókon folytatta s hozzáadja ehez a föld (tőkebefektetés szempontjából) csökkenő termelékenységének szempontjait. E történeti schemához nem gazdaságtörténeti megfigyelés útján jut el, hanem egyszerűen egy tudományos dogmaként odaállított logikai következtetéssel, melyből szigorúan deduktiv módon vonja le további következtetéseit.

„Egy ország első betelepítésénél, — úgymond midőn bőven van gazdag és termékeny föld, amelyből igen keveset kell megmívelni a tényleges népesség fenntartására, vagy a melyet meg lehet művelni azzal a tőkével, mely a népességnek rendelkezésére áll, *ilyen országban nem lesz járadék.* Mert senki sem fog a föld használatáért fizetni, ha bőségesen van még tulajdonba nem hozott föld, mely ennek folytán rendelkezésre áll mindenkinek, aki azt megmívelni akarja." [1]

„A kereslet és kínálat általános elvei szerint az ily földért járadékot nem fizethetnek, ugyanazon okból, a melyért nem adnak semmit a levegőért és vízért, vagy a természet bármely más adományaért, mely korlátlan mennyiségben fordul elő... Ha minden földnek ugyanaz a sajátsága volna, ha mennyiségében korlátlan és minőségében egyforma volna, semmi fizetést nem lehetne használatáért kikötni, hacsak

[1] Ebből a kiindulási tételből mindjárt látni lehet, hogy Ricardo eme pusztán logikai hypothezisét, mely kultur és jogtörténeti szempontból ugyancsak gyönge lábon áll, milyen souverain önkénynyel állítja oda kiindulási alapul, melyre többi következtetéseit építi.

fekvés tekintetében nem bírna különös előnyökkel. *Tehát csak azért, mert a föld mennyiségében nem korlátlan és minőségében nem egyenlő és mert a népesség növekvése mellett rosszabb minőségű, vagy kevésbbé kedvezően fekvő föld is vétetik művelés alá, azért fizetnek járadékot annak használatáért.* Ha a társadalom haladásában, *második fokú termékenységgel biró* földet vesznek művelés alá, a járadék azonnal megkezdődik az első minőségűnél és eme járadék nagysága függeni fog attól a különbségtől, mely e két darab föld minősége között fennforog."[1]

„Ha *harmadik minőségű* földet is vesznek művelés alá, a *járadék azonnal megindul a másodikon* és nagyságát, mint fönnebb, a földek termelő erejének *különbsége* fogja szabályozni. *Ugyanakkor az első minőségű föld járadéka emelkedni fog,* mert annak mindíg meg kell haladni a második minőségű föld járadékát és emelkedését megszabja az a különbség, mely ezen földek termése közt ugyanegy adott mennyiségű tőke és munka mellett mutatkozik. A népesség fejlődésének minden lépésével, mely valamely országot rosszabb minőségű föld megművelésére kényszerít, hogy élelmének kinálatát gyarapítsa, a járadék minden termékenyebb földön emelkedni fog."

„Tegyük tehát föl, hogy az 1., 2., 3. számú föld egyenlő

[1] Ricardonak ezt a schemáját támadta élesen *Carey* s kimutatta — amit tulajdonképen nem is nehéz kimutatni — annak önkényes voltát. Mindamellett Ricardo járadéktanát ebben az irányban is védeni igyekeznek többen, így M. *Block* i. m. II. 222—3. Hasonlóképen *Gide:* Si l'ordre historique des cultures doit être rejeté, le fait essentiel que cette hypothèse ne faisait qu'en mettre en relief, à savoir *l'accroissement spontané* et en quelque sorte fatal *de la valeur des terres en capital et en revenu,* demeure vrai . . . (i. m. 533. l.)

Joggal lehetne e *Gide*-féle érveléssel szemben azt mondani, hogy a föld érték- és hozadéknövekedése tényként áll a társadalomban, de Ricardonak nem csupán e tény vázolása volt a célja, hanem e tény okainak szigorú gazdaságtani, törvény segítségével való megmagyarázása. A kritika lényege tehát arra is kell hogy vonatkozzék, vajjon a föld érték- és hozadéknövekedése, illetve a földjáradék emelkedése a Ricardo-féle *okok alapján és az általa vázolt módon megy-e* végbe?

tőke és munka alkalmazása mellett 100, 90 és 80 quarter[1] gabona tiszta hozadékot ad. Oly országban, ahol a népességhez viszonyítva bőven van termékeny föld és ahol ennek következtében csak az 1. sz. földet szükséges megművelni, az egész tiszta hozadék a megművelőé fog maradni és az általa előlegezett tőke nyeresége lesz. Amint a népesség annyira haladt, hogy szükségessé teszi a 2. számú föld megművelését is, mely a munkások fenntartásának levonása után már csak 90 quartert ad tisztán, a járadék megkezdődik az 1. számú földön... Akár a föld tulajdonosa, akár bármely más személy műveli az 1. sz. földet, ezen tíz quarter egyformán járadékot fog képezni. Mert a 2. számú föld megművelője ugyanazt az eredményt fogja elérni tőkéjével, akár az 1. számú földet műveli és tíz quarter járadékot fizet, akár továbbra is a 2. számút műveli és nem fizet járadékot stb."...[2]

„Igen gyakran... megtörténik, hogy mielőtt a 2., 3., 4., 5. vagy rosszabb minőségű földet vennék művelés alá, a már megművelt földön előnyösebben lehet elhelyezni a tőkét. Történhetik, hogy az 1. számú földre alkalmazott tőke megduplázása által, noha a termék nem dupláztatik meg[3] és nem gyarapszik száz quarterrel, gyarapszik nyolcvanöt quarterrel és ez a mennyiség meghaladja azt, amit ugyanazon tőke alkalmazása mellett a 3. számú földön elérni lehetett volna."

„Ilyen esetben a tőke előnyösebben helyezhető el a régi földön s azért szintén járadékot teremt. *Mert a járadék mindíg az a különbség, mely két egyenlő mennyiségű tőke és munka terméke közt mutatkozik* stb. stb."...

[1] 1 quarter = 64 gallon = 290.8 liter.

[2] Erről az okoskodásról, illetőleg az azzal szemben *Carey* által tett ellenvetésről mondja *Gide,* hogy mindkettő saját környezetének hatása alatt állott felfogásában: En réalité l'un et l'autre ont raisonné juste *d'après le milieu* où ils vivaient. Ricardo vivait en Angleterre, dans une terre insulaire, depuis des siècles appropriée et où la valeur du sol grandissait avec la population. Carey avait le spectacle d'un nouveau monde où les terres étaient surabondantes et où on n'utilisait que celles qui étaient les plus faciles d'accès et de culture. (i. m. 532—533.)

[3] Csökkenő termelékenység.

Majd eme gondolatmenetét tovább folytatva arról szól, hogy a különböző termékenységű földeknek különböző nagyságú hozadéka miképen hat a termékek csereértékére s arra a végső következtetésre jut, hogy „a termelés nehézsége fölemeli a nyerstermék csereértékét és fölemeli egyszersmind a nyerstermék azon arányát, a melyet a földbirtokosnak fizetnek. Szembetünő tehát, hogy a termelés nehézsége[1] kétszeresen kedvez a földbirtokosnak: Először nagyobb részt kap és másodszor a jószág, melyben fizetik, hasonlóképen nagyobb értékű." [2]

[1] T. i. főleg a népesség szaporodásával az egyre rosszabb és rosszabb földek művelés alá vételének s az egyre nagyobb tőkebefektetések szükségessé válása.

[2] A földjáradéknak különbözeti járadék gyanánt való magyarázását kapcsolatban a csökkenő termelékenység és a különböző termékenységi fok szempontjaival, találjuk ujabban *Seager*-nél a határhaszonelmélet szempontjaira is bizonyos tekintettel. *A következő érdekes, bár igen problematikus törvényszerűségeket vezeti le:*

1. Rent is an income which arises from the superior productivity of land above the margin in comparison with that at the margin.

2. *Marginal land* for some of the uses to which land is put *is* actually *no-rent land.* More commonly the marginal land for any particular use itself affords a rent because, though marginal for the given use, it is above the margin for some other use to which it might be applied. Rent is thus composed usually of *a differential and of a marginal* element. The former is an expense of production only to entrepreneurs using superior land for the given purpose, but the latter must be paid by all entrepreneurs engaged in the given branch of production and hence figures as an element in the normal expense of production. (T. i. nevezett szerző a járadékról, mint a vállalkozó mezőgazda által a földtulajdonosnak fizetett összegről beszél.)

3. In addition to the *extensive* margin there may be, and usually is, *an intensive* margin, that is, a use of land resulting from an additional investment of labour and capital on it which affords no rent. The intensive margin of cultivation is always a no-rent margin.

4. Rent is measured by the method of differences starting from the no-rent land margin and proceeding from grade to grade until the best and most favourably situated lot for the purpose that is economically most important is reached. In the aggregate it is the *surplus*

8. A Ricardo-féle földjáradékelmélet tehát, mint láthatjuk, jóval mesterkéltebb a Smith-félénél. *Mélyebben tekint ugyan be a problémába, de jobban eltávolodik a valóságtól: a gyakorlati élet földjáradékától.* Mert vagy van földjáradék — mint önálló jövedelmi ág — a gyakorlati életben, vagy nincs. Ha nincsen, akkor a gazdasági elméletnek sem szabad felfedeznie azt, ha pedig van, akkor a valóságban meglevőt kell az elméletnek is feltárnia.[1] Olyan földjáradék azonban, mint a Ricardóé, a mely t. i. a föld termékeinek abból a részéből áll, melyet a föld örök és elpusztíthatatlan erőinek

product due to the superiority of the land to which it is credited over the poorest land turned to industrial account at the no-rent margin.

5. When best land is superabundant, as is the case in some newly discovered and sparsely settled regions, rent does not arise.

6. If the law of diminishing returns did not apply to land, it would not arise, as then one piece of land would serve all purposes for an indefinitely large population.

7. The income yielded by permanent improvements on land obeys the same law as income ascribable to the land itself.

8. The price of a priece of land, together with permanent improvements embodied in it, is calculated by capitalising its net money rent at the current rate of interest. *A falling rate of interest tends,* therefore, *to enhance the land item in the inventory of a community-'s wealth.* (i. m. 218—219. l.) (Ezt az utóbbi következtetést valószínüleg a George-féle elmélet és az amerikai környezet hatása alatt vonta le az iró.)

[1] Abban a tekintetben, hogy *társadalmilag külön jellegzetes* jövedelemeloszlási ágnak tekinthető földjáradék létezik-e vagy sem, az első további kérdés az, vajjon különbség nélkül ily jellegzetes és sajátos természetű jövedelemeloszlási ágat fedezünk-e fel abban a jövedelemben is, a melyet a saját földjén gazdálkodó egyén, vagy a haszonbérlő ér el termékeinek eladása folytán, avagy csak ott lássunk külön jellegzetes földjáradékot, ahol egy *pusztán és kizárólag a föld tulajdonjogára* visszavezethető jellegzetes önálló jövedelemmel állunk szemben. A magam részéről, mint már kifejtettem, az utóbbi nézetben vagyok, mert szerintem csakis a hárulás társadalmilag jellegzetes jogcíme tehet külön jövedelemággá valamely jövedelmet. Ez pedig a földmivelést illetőleg csak akkor áll elő, amikor a földmivelő-vállalkozó külön személylyé válik a haszonbérbeadó tulajdonostól, tehát amikor nem

használatáért fizetnek, nincsen a valóságos életben. *Ez tehát semmi egyébb, mint egy fictio útján önálló jövedelmi ággá varázsolt eszményi része a földbirtok hozadékának.*

A valóságos életben a földbirtokosnak csak egyféle és egységes jellegzetes külön jövedelmet szolgáltatnak ki, csak egyféle összeget, haszonbért fizetnek. Fizetik pedig ezt azért, mert ő a tulajdonos és nem más, mert a *jog* megadja neki a lehetőséget arra, hogy ezt a haszonbért, jövedelmet megfizettesse azzal, aki az ő földjét használni kivánja, vagy általában véve, mert a jogrend megadja a földbirtokosnak a lehetőséget arra, hogy ingyen senki se kaphassa az ő földjének a termékeit. *Ezért* fizetnek a földbirtokosnak és semmi másért: fizetnek terményeiért, földjének használatáért: azért, mert *az ő* terményeit kapja meg valaki, mert *az ő* földjét használják. Smith Ádám[1] a földjáradékot *monopol-árnak* tekinti, mert az a föld kihasználhatásáért, tehát a földbirtokos által adott kihasználási jogért fizetett ár. Smith kétségtelenül helyes nyomon jár, ha nem is fejezi ki magát szabatosan.[2] Monopoliumnak fogja fel a földbirtokos ama helyzetét,

ár- hanem *bér-*jövedelemről van szó. Csakis ekként lehet tiszta járadék gyanánt felfogni a földjáradékot. Nem azért, mintha tisztán a föld *természeti erőiért* fizetnék azt, hanem azért, mert tisztán a földtulajdonjog (vagy földre vonatkozó dologi jog) alapján teszünk szert arra.

A földhasználat és földtulajdon különválásának társadalomgazdasági jelentőségére mutat rá röviden — bár földjáradék-felfogása egyébként teljesen különböző — *Seager* is:

Land ownership is coming to be more and more divorced from land utilisation and as a result the extra profit ascribable to the superiority of particular pieces of land is clearly distinguishable from other forms of profit going the cultivator or occupier. It must be paid as „rent" to the land *owner*, or letter will prefer to cultivate or occupy the land capable of affording such profit himself. In future this share of wealth will always be referred to as „rent" to distinguish it from other shares to which the designation „profits" more properly belongs. (i. m. 119. l.)

[1] i. m. XI. fejezet.

[2] *Oppenheimer* szerint — az ő tudomásához képest — a földjáradék végső titkát egyedül *Smith* közelítette volna meg eddig. (David Ricardos Grundrententheorie. Berlin 1908. 222. l.)

melynél fogva földjének használata felett kizárólag ő rendelkezik, vagyis tulajdonjogát.[1]

Ricardo ezzel szemben valami egészen különös természetű és csakis a földbirtokost szerencséltető sajátságos jövedelmi ágat fedez fel, még pedig azon az alapon, hogy a földbirtok hozadéka milyen szembetünő módon különbözik a tőkének u. n. hozadékától. Az üzletember ugyanis a gazdasági életben mindent csereértéknek gondol s így például a 100,000 korona értékű birtok épen úgy „hozza" a maga 4 vagy 5 százalékos jövedelmét, mint 100,000 korona készpénztőke. Alig gondol arra, hogy az a földbirtok egy bizonyos darabja földgömbünknek, termelő természeti erőket rejtő anyagok összessége, míg a „tőke" csupán a jogrend által nyujtott sajátságos jogosítvány[2] s nem természeti termelő erővel felruházott anyagok összessége.

Elméletének súlypontja erészben abban a következtetésében van, hogy „a termelés nehézsége kétszeresen kedvez a földbirtokosnak. Először nagyobb részt kap és másodszor a jószág, melyben fizetik, hasonlóképen nagyobb értékű." Következtetéseivel azt igyekszik kimutatni, hogy a földbirtokos a jövedelemeloszlásnál való részesedés tekintetében sokkal előnyösebb helyzetben van a kapitalistánál. Ebben a gondolatmenetben benne van Ricardónak világnézete és politikai iránya egyaránt. Főmunkájának utolsó fejezetében Malthussal polemizálva, bizonyítgatja ebbeli felfogásának helyes voltát és a földjáradék improduktiv szerepét.

A földjáradék — mint láttuk — Ricardónál, különbözeti járadék, mely a földek különböző termőerején alapul.[3] Minél

[1] Hogy *Smith* a földbirtokban jogi monopoliumot s nem valami természeti monopoliumot értetni, az mindjárt szembetűnik Smith idevonatkozó részeinek olvasásánál a jogi fogalmakkal ismerős ember előtt. Nyomatékosan kiemeli ezt *Oppenheimer* is. L. i. m. 217. l.

[2] A tőke mivoltát illetőleg eltérők a vélemények a gazdaságtan elméletében. Ezek áttekintését, valamint saját tőkeelméletemet lásd az alábbi fejezetekben.

[3] I. B. *Clark* szerint a Ricardo-féle földjáradék leghelyesebb formulázása a következő: „valamely földdarabnak járadéka az a termék-

termékenyebb föld van tehát valakinek a birtokában, viszonylag annál magasabb lesz a járadéka is. A földjáradéknak különbözeti járadékként való felfogása ekként megmagyarázza Riccardónál azt, hogy minél nagyobb különbözetek állanak elő a népesség szaporodása folytán feltört egyre gyöngébb minőségű földek s a régóta művelt jobb minőségüek között, annál nagyobb részt hasítanak ki maguknak a jövedelemeloszlásnál a földbirtokosok.[1]

A földbirtokosok járadékában rejlő értéket Ricardo a tőke „hozadékát" képező értékkel szemben csak névleges értéknek tekinti, mert semmivel sem gyarapítja a társadalom gazdagságát, más szóval elsőrendő szükségleteit, kényelmeit és élvezetét."

„Annak a hatása" — ugymond — „hogy a (gabonának) quarterenként 5 font az ára 4 font helyett, az lesz, hogy a gabona és javak értékének egy része korábbi tulajdonosaiktól átmegy a földesurakra. A járadék tehát értéket teremt (akként t. i. hogy a földesúrnak nagyobb jövedelme több értéket fog képviselni), de nem gazdgaságot (t. i. a társadalom számára).

mennyiség, amelyet azon a földön bizonyos munka és tőke befektetésével el lehet érni, de le kell belőle vonni azt a termékmennyiséget, amely ugyanolyan mérvű munka- és tőkebefektetés mellett a művelés alatt álló legsilányabb minőségű földön érhető el.

(Essentials of Economic Theory New-York 1907. 161. l.)

[1] *Schmoller* szerint is *Ricardo* történeti schemájánál sokkal értékesebb abbeli okoskodása, hogy helyenként és földrajzilag miképen alakul a földjáradék.

...Stellen wir nun... (auf)... die andere Frage, wie sich örtlich und geographisch der landwirtschaftliche Reinertrag, die Grundrente und ihre beiden Teile, die Monopol- und Ersatzsrente gestalte, so wird man Ricardo hier viel mehr Recht geben können als auf dem Gebiete seiner *historischen* Schlüsse. Er irrt sich freilich in der Annahme, dass irgend ein Boden ursprüngliche und unzerstörbare Kräfte habe, dass aus ihnen die Monopolrente entspringe... *Aber es ist ihm unbedingt darin zuzustimmen,* dass der von Natur fruchtbarere und der dem Marktmittelpunkt näher gelegene Boden höhere Reinerträge und damit nach und nach auch eine Monopolrente giebt, die dem schlechteren und entlegeneren Boden fehlt. (*Grundriss* i. kiad. II. 443. l.)

Mivel sem gyarapítja az ország segélyforrásait, nem képesíti azt arra, hogy hadsereget s hadihajókat tartson fenn. Mert az országnak több tőke állana rendelkezésére, ha földje jobb minőségű volna és ugyanazt a tőkét fektethetné a földbe anélkül, hogy az járadékot teremtene.“ [1]

Láthatjuk ebből, hogy Ricardo végeredményben társadalomgazdasági szempontból improduktiv és káros jövedelmi nemnek tünteti fel a földjáradékot, amellyel szembeállítja hasznos ék produktiv jövedelmi ág gyanánt a kapitalista jövedelmét: a tőke „hozadékát“, mely új gazdagságot teremt.

Tévedése — mint már jeleztük — szembeszökő, amikor azt hiszi, hogy a tőkének épenúgy van hozadéka, mint a földnek s a mikor nem tudja észrevenni, hogy a földbirtokos jövedelme épenúgy *jogon* alapul, mint a kapitalistáé: az élő jogrend hasítja ki a jövedelemeloszlásnál mind a kettőt. Jogjövedelem: járadék mind a kettő. Elmélete azért politikai irányától és saját szűkebb osztályérdekeitől és az akkori angol viszonyoktól befolyásolt spekulatív színben tűnik fel és igazságtalan az a kapitalizmus előnyére és a földbirtok hátrányára. Az előbbinek szépíti, az utóbbinak sőtétebbre festi a szerepét s Ricardot a tőkés osztály elfogult elméleti érdekképviselőjének mutatja be. Mindez csak jobban a szemünkbe tűnik akkor, ha egy objektiv pillantást vetünk a mai gazdasági életre, a hol a legnagyobb mérvű nyereségek, a leggyorsabb meggazdagodás, a milliárdos vagyonok, a konjunkturák legjövedelmezőbb kihasználhatása sokkal kevésbé a föld, mint a nagytőkék birtokosainak jutnak osztályrészül. Jövedelemeloszlásunk mai rendje mellett a földjáradék maga, különösen a mezőgazdasági járadék, melyről Ricardo is beszélt elsősorban, kedvező körülmények között is rendszerint csak a lassú gazdagodás lehetőségeit adja, míg a gyors vagyonnövelésnek létrehozói a vállalati és általában konjunkturalis nyereségek.

A mi most már Ricardo földjáradékelméletének önké-

[1] id. ford. 469. l.

nyesen kigondolt történeti schemáját illeti, hogy t. i. az emberek először a jobb földeket vették mivelés alá stb., — gazdaságtörténeti szempontból ugyancsak nem bír tudományos értékkel. A csökkenő termelékenység gondolata, hogy t. i. a hozadék nem növelhető a munka és tőkebefektetés arányában, nem csupán a földdel szemben helyénvaló, mert nincs a termelésnek az a neme, a melynél a hozadék nagysága bármily tőke és munka befektetésével a végtelenig volna fokozható. Teljesen a viszonylagosság kérdése tehát csupán, hogy mely termelési ágban mikor áll elő az a helyzet, hogy az ujabb munka és tőkebefektetésnek megfelelő hozadék alacsonyabb lesz a megelőző befektetésnek megfelelő hozadékmennyiségénél.

A különbözeti járadék sem olyan valami, mely a föld természeti tulajdonságának különös sajátságain alapulna. Előfordul az mindazokban a termelési és jövedelemeloszlási ágakban, ahol kedvezőbb és kedvezőtlenebb gazdasági konjunkturák között levő emberek élnek egymás mellett.[1]

[1] A sok Ricardo-kritikus közül különös élességgel szinezi ki a földjáradék elméletének gyöngéit *Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung* (Leipzig 1896.) című munkájában és kézikönyvében (*Lehrbuch der Nationaloekonomie* u. o. 1909.) „Ricardo járadékelmélete — úgymond — röviden megmondva: *scholastika*. Ha R. gondolatmenetét egészen érteni akarjuk, tudnunk kell, hogy R. foglalkozása szerint bankár volt s hogy kereskedelmi bureauban nőtt fel. Teljesen érthető, hogy az előtt az ember előtt, kinek teljes életében csak pénzzel és értékpapirokkal van dolga, a pénz nemcsak elsősorban tőkének, hanem egyáltalában csakis tőkének tűnik fel. Minthogy pedig bizonyos állampapiroknak akármelyike ugyanazt a kamatot hozza, az mellékes teljesen, hogy mi az egyik vagy másik kötvénynek a száma. Egy ilyen emberben ennélfogva annak az axiomának kellett meggyökeredznie, hogy a nyilvános értékpapirosok kamatlába képviseli a tőkejáradékot. Most azután, amikor ez az ember az ő pénzváltószobájának szűk falai közül úgyszólván először lépett ki a város kapuja elé s amint a zöldelő mezőket látta s amint azokat közelebbről megnézte, — akkor csinálta azt a szenzációs felfedezést, hogy két egyforma nagyságú föld, melyet a tőkének és a munkának ugyanazzal a mértékével művelnek meg, gyakran különböző nagyságú hozadékot adnak. Ez a tény, a bankárnak kapitalisztikus módra iskolázott fejében, aki csak angol konzolokban

Súlypontja a Ricardo féle elméletnek tulajdonképen ott van, hogy a termelés nehézségei kétszeresen kedveznek a földbirtokosnak. Ez az álláspont az egész elmélet spekulatív céljának tűnik fel, a melyhez rideg és szigorú dedukcióval

szokott volt gondolkodni, olyan szokatlanul különösnek tűnt fel, hogy annak megfejtéséhez külön megmagyarázást tartott szükségesnek. Ezt meg is találta végre abban, hogy a földtelkek különböző hozadéka nem vezethető vissza más okra, mint természettől való különböző termékenységükre, vagy különböző fekvésükre!"

„Pedig ha Ricardo nyitott szemekkel és előítélet nélkül nézi a dolgot és nem egy előre megalkotott téves vélemény alapulvételével, ha nem hiszi azt, hogy a pénzkölcsönök kamatlába egységes, sem azt, hogy a kölcsönkamatláb képviseli a tőkejövedelmet, — ennél a mostani kérdésnél is azonnal észre kellett volna vennie, hogy a tehenek, a birkák sem mind egyformák, mert tej, illetve gyapjúhozadékuk különbözik, hogy vannak erősebb és gyöngébb, gyorsabban és lassabban futó lovak, jó és rossz ekék, szövőszékek és hogy ennélfogva ezeknek a különböző alakú tőkebefektetéseknek is különböző a hozadékuk... Aki csak egy kevéssé is tud természettudományi módon gondolkodni, okvetlenül azt kell hogy mondja, hogy a földek különböző nagyságú hozadéka épenséggel nem csodálatos dolog. Sőt sokkal, de sokkal csodálatraméltóbb volna az, ha a földön minden földbirtok egyformán volna termékeny, ha a világ minden tehene és minden birkája ugyanazt a mennyiségű és minőségű tejet vagy gyapjút adná."

„Ricardo tehát a földjáradékot a föld termékei azon részeinek definiálja, amelyeket a talaj eredeti és elpusztíthatatlan erőinek használatáért fizetnek. A természettudományi gondolkodásnak teljes híjára vall már ez is... Egyrészt ugyanis helytelen dolog a talaj „eredeti" és „elpusztíthatatlan" erőiről szólani, mert épen nem szokatlan dolog, hogy a terméketlen talajt megfelelő műveléssel termékennyé lehet tenni s hogy oktalan gazdálkodással ki lehet zsarolni és évtizedekre teljesen tönkre lehet tenni a legtermékenyebb birtokot is. Ha azonban Ricardo abban lát különbséget a föld és tőke között, hogy a földben természeti erők működését ismeri fel s a tőkében nem, — akkor, hogy ebbeli felfogásának tarthatatlan voltát belássa, elég lett volna bármely birkára csak egy pillantást vetnie és látta volna, hogy annak is (természeti erők működése folytán) nő ki a hátából a gyapjú, épúgy mint a mező földjéből a gabona. És vajjon a szerszámok és gépek alkalmazásánál más erők működnek közre, mint a természetnek „örök és elpusztíthatatlan" erői?..." (*Lehrbuch der Nationaloek.* 397—9. l.) V. ö. u. a. szerző *Das Einkommen* etc. 112—157. l.).

vezet el Ricardo gondolatmenete. Könyvének utolsó fejezetében, a melyben Malthusnak a járadékra vonatkozó nézeteit bírálgatja, különösen előtérbe lép a földbirtokos-jövedelem improduktiv voltának vitatása a tőkésével szemben.

Ricardo földjáradéktanának továbbfejlesztését látják sokan *Thűnen*-ben *(Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie.* 1826. Rostock.) bár felfogásuk tekintetében sok a különböző szempont. Világnézetükben is különbséget okozott már az, hogy Thűnen birtokán élő gazda volt, a ki a saját gazdálkodásában tapasztalt szempontokat tartotta feladatának elméletbe foglalni. Felfogását a nobilis, a nép közt élő s azt szerető hivatásos mezőgazda gondolkodása jellemzi, kinek a munkás osztályról táplált nézetei épen nem oly ridegek, mint az angol klasszikuséi.

Módszertani okokból indúl ki az elszigetelt állam fogalmából, [1] abban a hiszemben, hogy ekként a zavaró körülményektől eltekintve annál szigorúbb szabályokat állíthat fel. Ricardónak a különbözeti járadékra vonatkozó eszméjét elfogadja, de azt ki is bővíti. Nem csupán a talaj minőségét vizsgálja a járadék oka gyanánt, hanem beleállítja elméletébe a szállitási költségek szempontját is, mint a melyeknek meg kell térülniök a termelő részére. Ekként Thűnennél a földbirtoknak a fogyasztó-piactól való távolsága egyik döntő tényező e járadék tekintetében. Vagyis a járadék nem csupán a talaj termékenységi fokával összefüggő különbözeti járadék, hanem a földek fekvésének a fogyasztó piactól való könnyebb vagy nehezebb megközelíthetősége szerint alakuló fekvéskülönbségi járadék is. [2]

[1] Munkájának első kiadása 1826-ban jelent meg Rostockban. Az első résznek II. kiadása u. o. 1842-ben, — a II. rész első kiadása (főleg kézirataiból összeállítva) u. o. 1850-ben, II. kiad. 1863-ban.

[2] Die Landrente eines Gutes entspringt also aus dem Vorzug, den es vor dem — *durch seine Lage, oder durch seinen Boden* — schlechtesten Gute, — welches zur Befriedigung des Bedarfes noch Produkte hervorbringen muss, — besitzt. (i. m. 25. §.)

Elszigetelt államában egy olyam városi államot állít elméletébe, melynek középpontjában van a fogyasztó piac, mely minden csereforgalomnak is a középpontja. Ennélfogva a fogyasztó piacra csak azok a földtermények jutnak el, melyek megbírják az odaszállítás költségeit. Ahonnan tehát a föld termékei nem szállíthatók el többé a fogyasztó piacra a szállítási költségek nagysága miatt, ott földjáradék sem lesz többé. Ez tehát a középponti fogyasztó város körűl vont legtávolabbi kör, melyen túl közgazdasági szempontból a vadon kezdődik. A legkülső körön belűl terülnek el a mező- és erdőgazdaság többi koncentrikus művelési területei aszerint, amint bizonyos terméknek előállitása a fekvés és szállitási költségek figyelembevételével a legelőnyösebb.

A népesség szaporodásával nő a piac kereslete, emelkedik a földtermék ára s így az nagyobb szállitási költséget bír el, miért is a piactól távolabb fekvő oly földeken is keletkezik járadék, amelyek azelőtt még nem adtak földjáradékot.

Thűnennél ekként a különbözeti járadék okai bővülnek, még pedig egy olyan szemponttal, a melyet a praktikus gazdának okvetlenűl észre kellett vennie: a földbirtoknak a fogyasztó piachoz távol, vagy közel fekvése szempontjából. Ugyanolyan termékeny földek járadéka között is lényeges különbséget tesznek a földjáradék javára vagy rovására a termelési kiadások fontos tételt alkotó szállítási költségek. Ezzel a szemponttal előbbre vitte tehát Thűnen a földjáradék theoriáját. [1]

[1] Kiemelésre méltó, hogy *Thünen* megkülönbözteti a talaj tulajdonképeni járadékát *(Landrente)* a befektetések kamataival együttes járadéktól *(Gutsrente)*. Az előbbi tehát a Ricardo-féle tiszta földjáradék, melyet a talaj örök és elidegeníthetetlen erőiért (Thünennél *Der Boden an sich)* fizetnek. A birtok fekvése természetesen ezt is befolyásolja s így a járadék mérvére nézve az egyedüli elhatározó tényező Th. szerint nem lehet a talaj termékenysége. A „der Boden an sich" fogalmára *Marshall* is felhivja a figyelmet. i. m. I. köt., III. kiad. 220. l. 2. jegyz.

Thünen szavai szerint: Was nach Abzug der Zinsen vom Werte der Gebäude, des Holzbestandes, der Einzäunungen und überhaupt aller Wertgegenstände, die vom Boden getrennt werden können, von

Thűnen érdeme ekként abban áll, hogy a földjáradék nagyságára kiható tényezők megállapításában kevésbé egyoldalú Ricardónál. A földbirtok fekvésében és a fogyasztópiactól való távolságában hatalmas járadéknövelő konjunkturára mutat rá, melyen Ricardo átsíklott.

A Ricardo-féle járadékelméletnek — felfogásunk szerint legsarkalatosabb — fogalomzavara azonban Thűnennél is megvan. Valamint Ricardo, úgy Thűnen is téves nyomon keresi a földjáradék valódi keletkeztető okát. Mindkettő természeti, illetve gazdaságtechnikai és geografiai körülményeket sorol fel, ahelyett, hogy a jogrendszernek jövedelemeloszlási kategoriákat teremtő és kifejlesztő természetét állítaná homloktérbe.

Igy tehát úgy Ricardo, mint Thűnen az egyes földbirtokoknak a *csereértékben kifejezett tiszta hozadékmennyiségére* hatást gyakorló tényezőket vizsgálják tulajdonképen. Olyan téren mozognak tehát, ahol alapos véleményt adni csak konkrét mezőgazdaságtechnikai adatok segítségülhivásával lehetne, de akkor sem volna lehetséges általános érvényű *közgazdasági* szabályt megállapítani. Azt vitatják voltaképen, hogy a földbirtokosok jövedelmének *különböző nagysága* mitől függ s ezzel egy olyan kérdést érintenek, amelyre az adható feleleteket akár örökké lehetne bővítgetni.

10. Ricardo földjáradékelméletét[1] socialista oldalról *Rodbertus* részesítette szigorúan tudományos birálatban és táma-

den Gutseinkünften noch übrig bleibt, und somit dem *Boden an sich* angehört, nenne ich *Landrente.* (i. m. 5a §.)

[1] A magyar irodalomban megemlítjük *Mattyasovszky Miklós* monografiáját. (*A földjáradék.* Budapest, 1908. Eggenberger.) Szorgalmas munkával tanulmányozza a földjáradék irodalmát és lelkiismeretes kritikát szentel annak. Felfogása magasra helyezi a természeti erők közreműködését a gazdasági életben és rokonszenves igazságérzéssel hangoztatja, hogy a föld erői és termékei előfóltételét adják minden kor gazdasági életének. Csakhogy szerintem éppen nem tisztázza a földjáradék fogalmát. Célja — úgymond — *„kimutatni, hogy a földjáradék a földbirtokrendszerektől független, természettől való, tehát eltörölhetetlen gazdasági jelenség".* Ezt ki is mutatja,

dásban. A jövedelemeloszlás elméletében különben is kimagasló helyet foglal el ez az író a fogalmak éles — bár sajátos szempontjából való - megkülönböztetésével. Rodbertus felfogása szerint a jövedelemeloszlásnak meg vannak a *gazdasági* és *társadalmi* szempontjai. Gazdasági szempontból nézve ugyanis a csereforgalom a földnek, a tőkének és a munkának egyaránt juttatja a termelt javak egy bizonyos

de nem arra a fogalomra nézve, a mit *„járadéknak"*, hanem arra, amit tiszta *„hozadék"*-nak szoktunk nevezni. Nagy hibája, hogy a vagyonjog és a gazdasági élet összefüggését nem bírja kellően felismerni s még mindig azt hiszi, hogy a járadék fogalmát a jogtól el lehet választani s erre törekszik is. Természetesen e törekvés eredménye nem lehet más, mint az, hogy az a fogalom, amelyet ő mint tisztán gazdasági fogalmat a vagyonjogi alakzatoktól elválaszt, inkább a *hozadék*, mint a *jövedelem* kategoriájába sorozható ... „A földjáradék izoláltan felfogva — úgymond — termelési jelenség. 3 l." ... „A földjáradék a földre fordított munka eredménye, amennyiben az a munkában rejlő áldozatot felülmúlja (1 l.)" Ezek az előrebocsátott definiciók mindjárt elárulják, hogy a járadék elnevezést a föld tiszta *hozadékára* érti. Alig veszi figyelembe, hogy ez a hozadék egy-egy emberre *csak a jog folytán* válik jövedelemmé, azaz járadékká. *„A hétköznapi beszéd* — mondja — *nemcsak ezt, hanem főleg a birtokjogon alapuló jövedelmet nevezi földjáradéknak"*. (3. l.) Míg tehát egyrészt el akarja választani a tiszta *„elemi gazdasági jelenséget"* a *„vagyonjogi alakzat szüleményétől"*, addig legfontosabb alapfogalmának, a földjáradék fogalmának felállitásánál összekeveri annak mezőgazdaság-technikai (termelési) értelmét ugyanazon fogalom jövedelemeloszlásbeli vagyonjogi értelmével. Szerző alapgondolata abban foglalható össze, hogy mert a földre fordított munka eredménye általában véve bármely jogi vagy társadalmi rend mellett felülmúlja a munkában rejlő áldozatot, tehát mindig van földjáradék, akár van földbirtokos, akár nincs, mert a természeti erők a fogyasztott emberi erőt meghaladó erőpótló anyagot adnak. Ez a fölösleg a földjáradék. A járadékot tehát *termésmennyiségnek* veszi s így az nála *termelési* kategoria: az, amit tiszta hozadéknak szoktunk nevezni. Minthogy azonban azt, hogy a földadta eme tiszta hozadék *kinek* jövedelmét alkossa, mindig a jogrend szabályozza, elmondhatjuk szerzővel szemben, hogy a föld hozadékát (Mattyasovszkynál ez is földjáradék) mint termelési kategoriát *csakis a jog teheti jövedelemeloszlási kategoriává,* vagyis földjáradékká.

Meglátszik szerzőn, hogy sokat gondolkodott magán a földjáradék

mennyiségét. Ez a mennyiség megfelel annak az értéknek, a melyet a tőke, a föld, illetve a munka által nyujtott szolgálatoknak tulajdonítunk. Társadalmi szempontból azonban lehetővé teszi a jövedelemeloszlás rendje azt, hogy a termék egy részét elragadják azok egyedüli létrehozóitól, a munkásoktól. Ezt az „elragadott" részt járadéknak nevezi Rodbertus beleértve a földbirtokosok és tőkések jövedelmét

fogalmán is. Úgy látszik azonban, hogy zavart okozhatott annak felismerése, hogy egyes esetekben a földjáradék *materialiter* azonos lehet a föld hozadékával. Ezt a magam részéről is kiemeltem fentebb abban az esetben, amikor valaki a sajátmaga földjének saját termékeit használja jövedelem gyanánt a piaci értékesítés (csereforgalom) közbenjötte nélkül. A földnek termékei e *primitiv* viszonyok között nemcsak hozadékot képeznek, hanem járadékot is. De az ily földtermék is csak azért járadék (jövedelem), mert *valakié,* vagy mert a jogrend folytán *valakinek kijut* az. Ha egy nemzetnek, társadalomnak földjáradékáról beszélünk, akkor sem tűnik fel nagyon annak a hozadéktól elütő természete, mert abban az esetben is inkább el szoktunk tekinteni a jövedelemeloszlás szempontjaitól. — Szerző ekként nyilt kaput dönt be, a járadék fogalmának a hozadék fogalmától meg nem különböztetése, illetőleg azonosítása s az utóbbinak elhanyagolása miatt, — amikor oda konkludál könyvében, hogy: „Földjáradék nem azért van. mert földbirtokos van. A földjáradék természettől való, szükségszerű, elemi gazdasági jelenség. 224. l.

„A világ földtermékének az a része — ugymond — mely a földtermékek termelőinek ellátásán felül megmarad, a földjáradék" (218. l.) Csakhogy nem veszi észre, hogy ez a termésfelesleg, mely a világ öszszes földbirtokainak a tiszta hozadéka, önmagában véve még nem járadék. A világnak, a földnek nem járadéka van, hanem csupán *termése,* melynek egyes részei akkor válnak *járadékká, amikor a mindenkori* (akár kapitalistikus, akár kollektiv) *jogrend uraivá tesz azoknak egyeseket.*

Szerzőnek, ha a földjáradék problemájának mélyére akar hatolni, nemcsak a földjáradék s a földhozadék, vagyis a termelési és jövedelemeloszlási jelenség közt kellett volna élesen megvonnia a határvonalat, hanem mindenütt éles különbséget kellett volna tennie a között a kérdés között, hogy miért hoz a *föld* általában véve járadékot (helyesebben tiszta *hozadékot)* és aközött, hogy miért illet meg valakit a földjáradék. Az első kérdést illetőleg meglehetősen igaza van abban az állításában, hogy földjáradék nem azért van, mert minden földnek van már gazdája (helyesebben nem csak azért van), hanem azért, mert a

egyaránt.[1] Erről a megkülönböztetésről mondja Ch. Rist, hogy a jövedelemeloszlásnak eme két szempontját még egy közgazdasági iró sem tüntette fel ily világosan.[2]

Nagy érdeme Rodbertusnak, hogy a jövedelemeloszlás *társadalmi* tekinteteit oly élesen előtérbe állította elméletében és erősen elválasztotta azokat a gazdaságtechnikaiaktól. A *gazdasági* szempontoknak a társadalmiakkal merő ellentét gyanánt való szembeállitását azonban nem lehet szerencsésnek tekintenünk. Rodbertus ugyanis abból a feltevésből indul ki, hogy a tiszta gazdasági törvények melyek a gazdasági élet természetes szabályai — azért nem érvényesülnek, mert a mai társadalmi rend megzavarja azok érvényesülését annak folytán, hogy a hatalmon levő osztályok érdekeinek megfelelő jogrendszer szabályozza a mai jövedelemeloszlást. Ezért tartja a mai önkényes jövedelemeloszlási rendet, a természetes ily rend ellentétének, melyben a gazdasági törvények akadálytalanúl érvényesűlhetnének.

E felfogással szemben ki kell emelnünk azt, hogy a jövedelemeloszlás *mikéntjét* minden társadalomban (legyen

földre fordított munkának kell azokat is eltartani, akik munkájukat másra fordítják.

Közgazdasági és socialpolitikai szempontból azonban az a másik kérdés fontosabb, hogy t. i. miért illet meg *egyeseket másokkal szemben* a földjáradék? Azért, mert a mindenkori jogrendnek kifejlődése így rendezi be azt. *A földjáradék-problémának ebben a kérdésben van a gyökere.* Itt vannak tudományos és sociálpolitikai ütközőpontjai, nem pedig abban a közhelyszerű igazságban, hogy a föld nagy általánosságban minden társadalmi forma mellett olyan termésmennyiséget kell hogy adjon, melyet az emberiség mindig többre fog értékelni az előállítása végett befektetett áldozatnál.

[1] A jognak a jövedelemeloszlásban való szerepét különösen negyedik levelében fejtette ki Rodbertus, melyet Wagner és Kozak *Das Kapital* címen adtak ki. (Berlin 1884.) Figyelemreméltó tanulmányt közölt erről a tárgyról a *Revue d'économie politique* 1905. augusztus-szeptemberi számában *E. Chatelain*: Le capital économique et le capital juridique (673—703. l.) címen.

[2] *Gide et Rist*: Histoire des doctrines économiques. 1909. 491. l.

az individualista, vagy socialistikus) mindíg csak valamely *társadalmi* rend, vagyis jog fogja szabályozni, míg a *természetes* gazdasági rendnek megfelelő jövedelemeloszlás csak fictio lehet a mindenkori valóságos ily renddel szemben. A mai jövedelemeloszlás rendjének ellentéte tehát a valóságban legfeljebb egy jobb, helyesebb társadalmi és jogi renden alapuló jövedelemeloszlás lehet. Oly társadalmi rendnek az elgondolása tehát, melyben tisztán „gazdasági" törvények irányitsák a javak megoszlását, olyan feltevés, mely valóra sohasem válhatik. Ezért a jövedelemeloszlás a mai társadalmi rend alapján történésének reális valóságával szemben nem egyenlő reális értékkel biró, hanem inkább csak fictiv, gondolatfűzésbeli — ellentét a *„gazdasági"* szempontok szerint alakuló jövedelemeloszlás rendje. Voltaképen termelésbölcseleti alapokra van építve az egész Rodbertus-féle, illetve socialista jövedelemeloszlási elmélet. Ez a termelésbölcseleti alap pedig érdemileg az, hogy voltaképen minden jövedelmet a munka termel. Minthogy pedig a *munka* termel minden jövedelmet, a természetes rend az volna, hogy a *munkás* is kapjon meg minden jövedelmet.

A tudományos socializmus tehát saját *termelésbölcseleti* indokai alapján állítja fel a természetes, gazdasági törvényekkel körülírt jövedelemeloszlás rendjét. Holott *jövedelemeloszlási* rendet csakis jog, a mindenkori jog rendje állapíthat meg bármely társadalomban. A jognak fejlődési iránya pedig osztálydynamikai okok és ezek által érvényesüléshez segített vagy akadályozott társadalmi méltányossági tekintetek — tehát ugyancsak társadalmi kategóriák — eredője lehet csupán, nem pedig valamely bölcseleti okoskodással megállapított természetes állapot állitólagos gazdasági törvényeiben rejlő erők hatásának következménye.

Rodbertus tehát akkor, amikor a jövedelemeloszlás mai rendjének szempontjaival a tisztán „gazdasági" törvények által szabályozottnak elképzelt „természetes" jövedelemeloszlási rendet állítja szembe, voltaképen nem tesz egyebet, mint azt, hogy a jövedelemeloszlás tekinteteit termelésböl-

cseleti szempontokkal, tehát a javak termelésének tekinteteivel állítja szembe.[1]

Nem az ily módon való szembeállitás, hanem a mai jövedelemeloszlás kategóriáinak a termelési kategóriáktól való különválasztása azonban határozott és jelentékeny tudományos érdeme Rodbertusnak.

Felismeri már azt, hogy a társadalmilag termelt javaknak a jövedelemeloszlás folyamatában való szétosztója a társadalom rendje: a jog lévén, a *járadékszerű jövedelmeknek forrását* a modern társadalomban nem a termelés birodalmában, hanem *a jövedelemeloszlás processusánál a jogrendszerben kell keresnünk.*[2] *Tehát a járadék jogon alapul.* Ebből a helyes felfogásból kiindulva nevezi járadéknak a földbirtokos és a tőkés jövedelmét egyaránt.

Földjáradékelméletében ebből folyólag világosan megkülönbözteti a hozadékot a járadéktól. Az első termelési, az utóbbi jövedelemeloszlási kategoria. Hasonlóképen megkülönbözteti a földet a tőkétől, amely megkülönböztetésnek magaslatára az angol klasszikus iskola, mely a kereskedelmi csereforgalom szemüvegén át nézte a gazdasági életet, nem igen jutott el.[3] [4]

[1] A Rodbertus-féle „természetes" jövedelemeloszlást, melyet csak „gazdasági" és nem „társadalmi" törvények szabályoznak, teljesen termelésbölcseleti alapra épített fictiónak kell ugyanis (mint fentebb már hangsúlyoztuk) tekintenünk. T. i. a termelésbölcseleti alap az, hogy minden „értéket" s így jövedelmet is a munka termel.

[2] Megfeledkezik azonban arról, hogy ez így van *minden* társadalomban *minden* jövedelemre vonatkozólag is.

[3] Rodbertus mint hivatásos mezőgazda jól látta, hogy a föld nem „tőke". Különösen hangsúlyozza ezt a mezőgazdasági hitelről írt művében. (*Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes.* Jena. 1869. Mauke.) „A mezőgazdasági birtok — úgymond — közgazdaságilag nem tőke." (7. l.)

[4] Megjegyzendő itten, hogy a legmodernebb közgazdasági irók között is vannak, a kik annyira mennek a tőke fogalmának általánosításában, hogy alóla kivételt a föld kedveért egyáltalában nem tesznek. Ilyen pld. a mathematikai rendszert követő Vilfredo *Pareto*, a ki ingatlan és ingó tőkéket különböztet meg. „A mezőgazdasági földterületek,

A földjáradék eredetét kutatva, arra az eredményre jut, hogy a földbirtokos annak folytán, hogy mert neki a nyersanyagot a föld termi meg s így azt nem kell csereforgalom utján megszereznie, ellenben a csereforgalom útján értékesítheti azt, egy olyan jövedelemre tesz szert, melylyel az ipari termelő nem rendelkezik. Ez a földjáradék. [1] Kiindul ugyanis abból a felfogásból — mely a munkának Ricardo által felállított értékmérő természetén alapul, — hogy az egyes termelési ágak jövedelmei úgy aránylanak egymáshoz, mint az előállitásuk céljából felhasznált munkamennyiségek. Az ipari termelő termékeinek létrehozása céljából munkát és nyersanyagot kénytelen felhasználni s mind a kettőt meg kell vennie. A földbirtokos ellenben a nyersanyagot nem veszi, hanem csak az előállításához szükséges munkát fizeti meg. „Ennek folytán" — úgymond — „a járadéknak a nyersanyagra eső az a része, amely a földbirtokba fektetett tőke

bányák, ... telkek stb alkotják az ingatlan tőkét ... Az ingatlan tőkék semmiféle gazdasági privilégiumot nem élveznek ..." *Pareto:* Manuel d'économie politique Trad. par Bonnet. 1909. (435—6. l.)

[1] Hangsúlyozza, hogy a társadalmilag kialakult fő jövedelemágak nagyságát nem valamely termelési ténykedés, hanem a társadalmilag termelt hozadékon való osztozkodás mikéntje, tehát nem a termelési, hanem a jövedelemeloszlási processus határozza meg:

Die Scheidung des gesellschaftlichen Einkommens in Grundrente, Kapitalgewinn und Arbeitslohn geht (also) nicht schon in der Produktion vor, wie alle Nationalökonomen, welche die Grundrente schon aus den landwirtschaftlichen Arbeiten allein ableiten wollen, wähnen, sondern erst in der Verteilung des von jenen verschiedenen Arbeiten zusammen hergestellten *Produkts.* Die landwirtschaftliche Arbeit liefert nur das Rohprodukt, dessen Werth die Grundrente oder der Kapitalgewinn oder beide absetzt, *dessen Werth den Anteil bestimmt,* den der Besitzer und Abgeber des Rohproduktes *an den* durch die zusammenwirkende Arbeit der Landleute und Fabrikanten hergestellten *Einkommensgütern* erhält, *und der,* wenn er ... mehr beträgt als Arbeitslohn und üblicher Kapitalsgewinn, *auch Grundrente einschliesst;* und diesen Werth hat das Rohproduct nur, weil die fabricirenden Arbeiten mit den landwirtschaftlichen zusammenwirken, um das Gut zu vollenden ...

(Zur Beleuchtung der sozialen Frage I. Dritter Brief. 112. l. M. Wirth-féle 1899-iki kiadás.)

javára írható, földjáradéknak tekintendő." A földbirtokba fektetett tőkének jövedelme aránylag nagyobb tehát, mint az ipari vállalatba fektetett tőkéé. A földbirtokos ugyanis, ha pl. ugyanannyi jövedelme van, mint egy ipari vállalkozónak, ezt az ugyanoly nagy jövedelmét kisebb tőkebefektetés után számíthatja, mert a nyerstermék és az iparcikk a befektetett munkamennyiség értéke arányában viszonylanak egymáshoz. Már pedig a gyárosnak a nyersanyag és az iparcikk előállításához szükséges munka értékét egyaránt meg kell térítenie, tehát kétféle munkát fizet meg, míg a földbirtokos csak egyfélét. Az azonos nagyságú jövedelem tehát kisebb tőkének a kamatja a birtokosnál, mint a gyárosnál. Azonos nagyságú tőkebefektetés így több jövedelmet hoz a birtokosnak, mint az ipari vállalkozónak. Ez a különbség mint említettük a földjáradék.[1]

A földjáradék tehát a csereforgalomban a most vázolt gazdasági körülmények folytán hárul a földbirtokra. Annak a lehetőségét pedig, hogy a birtokos a maga járadékjövedelmét ilyen módon hasíthassa ki a jövedelemeloszlás mai folyamatában, a társadalom rendje: a jog adja meg Rodbertus nézete szetint. A Rodbertus-féle földjáradék tehát olyan jövedelem, a melynek lehetőségét a földbirtokos részére az ő földtulajdonából származó gazdasági hatalom adja meg.

Míg tehát a Ricardo-féle földjáradék egy olyan különbözeti járadék, mely a földek különböző termékenységén alapul, addig Rodbertus szerint az a társadalmi és jogrenden sarkal[2] s mint ilyen, meg van ott is, ahol a földek termékenysége között különbség nincsen.[3]

[1] A földjáradék fogalmazásánál erősen hangsúlyozza Rodbertus, hogy annak alapja az a feltevés, melyet Ricardo is minden vizsgálódásainak kiinduló pontjául állított oda, hogy t. i. a nyerstermék és az iparcikk az előállitásukra felhasznált munkaérték arányában cserélődnek ki egymással.

[2] Ezért Rodbertus szerint Ricardo összetévesztette a különféle termékenységű földek járadékai között mutatkozó különbözet fogalmát a földjáradék fogalmával (*Zur Beleuchtung der sozialen Frage.* M. Wirth-féle kiad. 3. levél 1899.) Rodbertus földjáradéktanának össze-

11. A Ricardo-féle járadékelmélet ellen különösen erős támadást intézett *Carey. Principles of Political Economy* (III. k. Philadelphia 1837—40.), valamint az ennek teljes átdolgozásaként írt *Principles of Social Science* (1858—59), úgy *Past, Present and the Future* (1846.) című munkáiban fejtette ki főleg a saját földjáradékelméletét. Carey a social-liberális világnézet képviselője volt. Ricardo felfogására s tanaira az akkori angol társadalmi osztályviszonyok, valamint gondolatmenetének bizonyos rideg szigorúsága sok tekintetben a pessimismus bélyegét nyomták rá. Carey-nél ellenben

hasonlítását Ricardoval lásd: Oppenheimernél is. *David Ricardos Grundrententheorie.* Berlin 1909. 38—47.

[3] *Rodbertus* jövedelemeloszlási elméletébe foglalt járadéktanának ismertetéséhez kiegészítésül idézem Kirchmannhoz írt *harmadik* leveléből a következőket:

... Wie Sie (t. i. Kirchmann) und Ricardo ... sehe (auch ich) in jedem Teil des gesellschaftlichen Einkommens nichts als Arbeitsprodukt auch ich sehe in denjenigen Teilen des gesellschaftlichen Einkommens, die man Grundrente und Kapitalgewinn nennt, das Arbeitsprodukt *Anderer* als Derer, die sie beziehen, *allein ich habe eine andere Erklärung für diese gesellschaftliche Erscheinung, als Ricardo...*

... Zu allen Zeiten, solange die Teilung der Arbeit existirt, sind zwei Thatsachen mit ihr verbunden gewesen, auf die sich der Ursprung sowohl der Grundrente als des Kapitalgewinnes, das heisst der Rente überhaupt zurückzuführen lässt.

Die erste dieser Thatsachen ist *wirtschaftlicher* Natur. Sie ist die, dass die Arbeit, seitdem sie geteilt ist, mehr hervorbringt, als die Arbeiter zu ihrem Lebensunterhalt und zur Fortsetzung ihrer Arbeit bedürfen, dass sie also so viel hervorbringt, um die Möglichkeit zu gewähren, dass Andere davon mitleben können. (117—118. l.)

Die zweite dieser Thatsachen ist *rechtlicher* Natur. Sie ist, dass, seitdem die Teilung der Arbeit existirt, ... Boden und Kapital und deshalb auch das Arbeitsprodukt selbst niemals den Arbeitern, sondern anderen Privatpersonen gehört haben. (120. l.) ...

... Die Behauptung der Nationalökonomen, dass wenigstens ursprünglich Boden, Kapital und Arbeitsprodukt den Arbeitern gehört hätten, ist also wenig historisch, dass vielmehr *umgekehrt* ursprünglich nicht blos Boden, Kapital und Arbeitsprodukt, sondern auch noch die Arbeiter selbst Anderen gehört haben ... (125. l.)

meglátjuk a szédületes arányokban fellendülő amerikai gazdasági élet optimistikus befolyását. Ő a jóravezető társadalomgazdasági harmoniát tanítja, mely benne van a dolgok természetében s mely külső kényszer nélkül is szükségszerű érvényesülésre törekszik.[1] Ő is a munkát tartotta az érték okának s meghatározójának. Csakhogy míg Ricardo a munkának értékmérő tulajdonsága tekintetében a földre nézve kivételt tesz, addig Carey értékelméletét kiterjeszti és alkalmazza a földbirtokra épúgy, mint minden más jószágra. Erősen szemére veti Ricardonak, hogy pártérdekből s a

„. . *Aus welchen Gründen teilt sich nun die Rente in Grundrente und Kapitalgewinn?* . . .

. . . Stellen Sie sich . . . den Zustand der Sklaverei vor . . . dass der Besitzer . . . (des) . . . Grundstückes nicht blos alle . . . landwirtschaftlichen Arbeiten vornehmen lässt, . . . sondern, dass . . . auch . . . die nachfolgenden fabricirenden Arbeiten . . . in der Wirtschaft eines und desselben Herrn und Besitzers vorgenommen werden . . .

Stellen Sie sich dann das zweite Mal diesen Zustand dahin verändert vor, dass die Arbeiter frei sind, . . . dass also der vorher beschriebene Zusammenhang der fabricirenden und landwirtschaftlichen Arbeiten unterbrochen ist.

. . . *Mit dem ersten Zustande ist die einfachste Naturalwirtschaft verbunden;* es wird der Teil des Arbeitsprodukts, der dem Einkommen der Arbeiter oder Sklaven entzogen ist und das Einkommen des Herrn, oder Besitzers ausmacht, *ungeteilt als eine Rente* dem Einen Grund-, Kapital-, Arbeiter- und Arbeitsprodukt-Besitzer zufallen; es werden selbst nicht dem Begriffe nach Grundrente und Kapitalgewinn zu unterscheiden sein.

Mit dem zweiten Zustande ist die komplicirteste Geldwirtschaft gegeben; es wird der Teil des Arbeitsprodukts, der dem Einkommen jetzt der freien Arbeiter entzogen ist und auf den Grund- und Kapitalbesitz fällt, sich zwischen den Besitzern des Rohprodukts und den Besitzern des Fabrikationsprodukts weiter teilen; *es wird* endlich *die eine Rente* des früheren Zustandes in *Grundrente und Kapitalgewinn auseinander fallen* und zu scheiden sein. (142—145. l.)

(Zur Beleuchtung der socialen Frage. Dritter Brief idézett kiad.)

[1] *Carey* a *Kepler*-féle harmonistikus felfogásnak volt a híve. Ezt többször kifejezi, sőt főművének a *Social Science*-nek mottójául Kepler mondását választotta (A világegyetem harmoniában álló egész, melynek Isten a lelke stb.).

földbirtokos osztály iránt való ellenszenvből azt tanítja, hogy a földbirtok különleges értéktörvény alá esik.

Carey szerint a földjáradék nem valamely külön jövedelmi ág. A termőföld talajában ép úgy munka van felhalmozva, mint bármely más vállalatban. A földbirtokos jövedelme tehát épolyan nyereség, mint bármely ipari foglalkozás vagy vállalat nyeresége. Erősen kikel az ellen a nézet ellen, minthogyha a földmívelésnél munka nélkül jutnánk természetadta értékekhez. Ebből a szempontból lenézi Ricardonak a priori kigondolt gazdaságtörténeti schémáját, melyre különbözeti járadékelméletét alapítja s azt mondja, hogy a földmívelés és ezzel a földjáradék kifejlődésének folyamatát csak egy ujonnan betelepülő ország viszonyait ismerő ember figyelheti meg, akinek szemei előtt folynak le a föld termővé tételének keserves munkái.[1] [2]

Indokolatlan és igazsággal ellenkező absurdumnak tartja azt a felfogást, amely a földnél az oroszlánrészt, az iparban pedig semmit sem hajlandó a természeti erők közreműködésének javára írni. Az ember — úgymond — vasból építi a gőzgépet, szénnel és vízzel táplálja azt. Ugyanígy tesz a földmívelésnél is, amikor ugyancsak a természetadta talajt alakítja át termőfölddé. A természet erői termelési eszközök egyaránt és egyenlő mértékben úgy a földmívelésnél, mint az iparnál.

Tagadja Ricardonak ama tanítását, mely szerint a földjáradék a föld termékeinek az a része volna, melyet a tulajdonosnak a föld örök s elidegeníthetetlen erőiért fizetnek. Ricardo felfogása szerint ugyanis ezek a természeti erők

[1] Ha *Ricardo*-féle sorrendnek az ellenkezője bizonyul be, — úgymond — akkor alapja nincs az ő egész elméletének. *Principles of Social Sicence.* I. köt. IV. fej. 2. §.

[2] Hogy a földmívelés a hegyeken és így a rossz földeken kezdődött s nem úgy, ahogy *Ricardo* kigondolta azt, erre nézve *Carey* számos gyakorlati bizonyítékot ad. Végigmegy a nevezetesebb országok földmívelésének fejlődésén s ezzel cáfolja meg a Ricardo-féle schémát. Erre vonatkozólag lásd a *Social Science* I. kötetének IV. és V. fejezetét.

természeti monopoliumként, tehát ingyenesen állanak a tulajdonos rendelkezésére. Carey szerint a földmíves épenúgy nem használ fel semmiféle *ingyenes* természeti erőt, miként az iparos. A földmívelésnél épenúgy, mint az iparnál csakis a már felhalmozva levő munka árán nyerünk szerinte minden új értéket. Termelési költségnek Carey is a munkát veszi. A munkának, mint termelési költségnek mennyisége határozza meg őnála is a termék árát. Csakhogy Careynél az árat meghatározó munkamennyiség nem a befektetett munkának mennyisége egyszerűen, hanem az a munka, amely az ujból való előállitás, a reprodukció végett szükséges.[1] Ez az ujból való előállitásra szükséges munkamennyiség a döntő ártényező úgy az iparcikkeknél, mint a föld termékeinél. A föld termékeinél is tehát nem valamely monopoljáradék, hanem a reprodukcionális munka költségei határozzák meg az árat. Hogyha a befektetett munkának egész értékét meg kellene a föld termékeiért fizetni, akkor azok kimondhatatlanul drágák volnának egy régi országban Carey szerint. Hiszen Angliában Julius Caesar óta művelik a földet s fektetnek abba munkát. De egyébként is a föld termővé tételének alapvető munkái: a mocsarak kiszáritása, a gyökerek eltávolítása, melyet egyébként is sokszor miazmás területen kell a földmívelőnek elvégeznie, oly nagy mennyiségű s oly nehéz munka, melyért a föld termékei alig nevezhetők ellenértéknek. A földmívelés munkája épen nem kisebb tehát az iparinál, hanem sokszor összehasonlíthatatlanúl nehezebb és kellemetlenebb annál. Nem ad tehát a természet ingyen semmit a földmívelésben épen úgy, mint az iparban. Minden

[1] Ezt az értékelméletet tartja *Dühring* a Carey-féle rendszer tengelyének. Dühring a Carey—List-féle irányt oly önálló közgazdasági iskolának tartja, mely felette áll a classikusokénak. (Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus. 4 kiad. Leipzig 1909. 4060. s köv. l.) Terjedelmesen kiterjeszkedik Carey nézeteinek ismertetésére *Eisenhart* is (Geschichte der Nationalökonomik. Jena 1901. 194—218. l.) Kritikája azonban kevésbé mélyreható a Dühringénél. Magyarul a *Manuel of Social Science fordítása Halász Imrétől:* A társadalmi tudomány kézikönyve címen 1867-ben jelent meg (Heckenast).

értéknek, minden földtermék árának alapja a felhalmozott munka.

Nem igaz és tendenciózus állitás Carey szerint az is, hogy a népesség nőttével a földtermékek árának és a földjáradéknak emelkednie kellene, minek folytán a földjáradék a nemzeti jövedelemnek egyre nagyobb hányadát foglalná le. A jövedelemeloszlás eloszlása tekintetében Carey optimista nézetben van és azt mondja, hogy a jövedelemnek egyre nagyobb hányada kell, hogy a munkára essék.

A járadékra eső jövedelem aránya egyre csökken az iparban és a földmívelésben egyaránt, ellenben egyre nő a munkáé. Hiszen valamikor a földesúr jobbágyától, ki neki a munkát szolgáltatta, úgyszólván mindent elvehetett, a gazdaság és kultura fejlődésével pedig a munkás egyre növekedő részét kapja a jövedelemnek. De hogy mindennek dacára az egy-egy földbirtokosra eső járadék nagysága mégsem fog csökkenni a gazdasági élet fejlődésével, annak oka az, hogy magának a termelésnek termelékenysége[1] (produktivitása, új értéket adó ereje) is egyre nő.[2] Így dacára a munka egyre emelkedő részesedési arányának a jövedelem eloszlásában, a földjáradék összegbeli absolút nagysága emelkedő irányzatú, habár a nemzeti jövedelemhez viszonyítva aránylag csökken is az. Carey felfogása szerint ekként a különböző termelő osztályok gazdasági érdekei épen nem ellentétben, hanem harmoniában állanak egymással.

Míg tehát Ricardo a földjáradékban a földbirtokosoknak a természet erőiért fizetett ingyenes monopolszerű jövedelmét látja, melynek társadalmi fejlődése káros, mert a jövedelemeloszlásban egyre nagyobb hányadot foglal le, s mely nem

[1] A gazdasági haladással szerinte a reprodukció költségei egyre csökkennek s így a termelés egyre kisebb áldozattal jár. (i. m. VI .fej. 1. §.)

[2] Értékelméletét különösen a *Social Science* I. köt. VI. fejezetében találjuk kifejtve, illetve némileg még a VII. fejezetben is. Ez az értékelmélet igen érdekes és sok tekintetben haladást jelent már a classikus értékelmélettel szemben. Nevezetesen a hasznosság szempontjainak szerepét már erősen hangsúlyozza.

jelent új gazdaságot a társadalom részére, addig *Carey szerint a földjáradék egyedül a földbe fektetett munkára visszavezethető jövedelmi nem*, melynek elütő lényegbeli természete nincs a tőkenyereséggel, a vállalkozó jövedelmével szemben. Fejlődése nem sérti más termelőosztálynak az érdekeit, sőt azzal a legszorosabb közösségben van, aránya pedig a jövedelemeloszlásban nem emelkedő, hanem csökkenő.

Carey földjáradékelmélete tehát éles cáfolása a Ricardo-félének.[1] Okoskodása és tárgyalási módszere korántsem oly deduktiv mint Ricardoé, de sokkal inkább tapasztalaton alapul s míg az előbbi elmélete alapjául szolgáló schemáját önkényes hypothezissel állítja fel, addig Carey a különböző népek földmivelésének[2] gyakorlatából kiragadott példákra támaszkodik.

A földmivelés viszonyaiban járatosabb és amerikai ember létére, a kinek szemei előtt folyik le a szűz földek termővé-

[1] A Carey-féle földjáradékelmélet a Social Science 1-ső köt. IV. és V. fejezetében van főleg kifejtve, különösen pedig a IV. fej. 2. és 8. §§-ban és az V. fej. 1., 2. §§-aiban. E fejezetek többi §-ai pedig a Ricardo sorrendjét cáfoló fejlődési példák és bizonyságok a földmívelés multjából és jelenéből.

[2] ... in every quarter of the world cultivation has commenced on the sides of the hills, where the soil was poorest, and where the natural advantages of situation were the least. With the growth of wealth and population, men have been seen descending from the high lands bounding the valley on either side, and coming together at its feet... (*Carey* Principles of S. Sc. IV. fej. 4. §.)

Ricardot Carey-vel szemben szinte indulatosan veszi védelembe *M. Block.* Meglehetősen erőltetett okoskodással kérdi, vajjon mondotta-e Ricardo járadéktanának alapfeltételeként, hogy a földmívelést okvetlenül a legjobb földeken kellett elkezdeni? *Block* szerint Ricardo csupán feltételezi, hogy a józaneszű emberek a jobb földeket fogják kiválasztani a földmívelés megkezdésére.

Csakhogy Ricardo főművének II. fejezetéből annyira világos, hogy szerzőjük a földjáradék keletkezésének vázolásánál a jobb minőségű földekről a gyengébbekre való kiterjesztését érti a mívelésnek, hogy csak csodálkoznunk lehet azon, hogy egy olyan jeles iró, mint *Block*, megkisérli a kétségbevonását annak, hogy egy *ilyen* sorrend a conditio sine qua non-ja a Ricardo-féle logikai következtetésnek. (L. *M. Block* i. m. II. 222—223. l.)

tétele, különösen módjában állott a Ricardo-féle történeti hypothezis megcáfolása és önkényesen kigondolt voltának kimutatása, mely szerint a földmivelés a legjobb földekről haladt a gyöngébbek felé.

A gyakorlatból vett adatok halmazatával erősíti Carey, hogy ez a feltevés nem csak hogy nem találó, hanem a földmivelés fejlődése egészen mást tanusít.

Az amerikai településlők kézenfekvő és Amerikában köztudatú példájával bizonyítgatja, hogy először épen nem a legkövérebb, hanem a könnyebb talajú, az árvizektől, elöntésektől védett, szárazabb földeket vették mivelés alá. A földmivelés a hegyoldalakban kezdődött,[1] nem pedig a völgyekben, melyek területei a legkövérebb talajok, de eleinte, megmivelésük előtt, mindig mocsaras, árvizes vidékek ezek. A kezdetleges földmivelés még nem is bírja a mély völgyek talaját mivelés alá venni, hiszen azokat előbb le kell csapolni, szárazzá tenni. Termésbe hozataluk tehát már fejlettebb mezőgazdasági technikát, eszközöket és óriási munkabefektetést igényel, amelyek az első letelepülőknek sehol sem állottak rendelkezésükre. Egyptomban is a terméketlenebb vidékekről szállottak le a földmivelők a Nilus deltájához. A Missisippi és a Duna völgyében Carey idejében a legdúsabb talajok nincsenek még feltörve. A legnehezebb s legtermőbb talajok megmívelése tehát csak akkor történhetett, amikor fejlettebb eszközök s több munkaerő állottak a földmives rendelkezésére. Ezt csak egy régi államban élő szobatudós tévesztheti szerinte szem elől, kinek országában már rég elmúlt nemzedékek fejezték be a föld termővé tételét s aki előtt teljesen ismeretlen dolog a termőföld meghóditásáért vívott óriási munka. Minthogy pedig ekként a Ricardo-féle különbözeti járadék okául felállított hypothesiznek alapja nincsen, teljesen megdől a Carey-féle tan szerint az ő földjáradékelmélete is.[2] [3]

[1] Principles of Social Science 1. kötet. IV. fej. 8. §.

[2] i. m. IV. fej. 2. §.

Mint láthatjuk ezekből a Carey-féle támadás Ricardo elméletét épen annak leggyengébb oldalán találta: a különbözeti járadék keletkezését megmagyarázó schémán.

Korántsem tekinthetjük a Carey-féle praktikus földmiveléstörténeti példák odaállitását valami kulturtörténeti oknyomozó és rendszeres adatcsoportosításnak, azonban Ricardonak a naivitásig önkényesen elgondolt schémájával szemben a kézenfekvő tapasztalatokra való hivatkozás is elegendő.

Hogyha most már eltekintünk a Ricardo elleni polemiától és sikerültnek mondható kritikai részeitől, egészen más lapra tartozik az a kérdés, hogy tudott-e Carey olyan önálló járadékelméletet adni, mely annak okát és természetét helyesen tüntette fel.

Erre a kérdésre bizony nemmel kell felelnünk. A jövedelemeloszlás problémájának áttekintő és logikus előtárására a Carey-féle zűrzavaros elmélet — minden érdemei dacára is — alkalmatlannak mondható.

Térjünk azonban vissza ismét a socialistikus gondolatvilághoz, melynek jövedelemeloszlási elmélete a mai vagyonjogi rend járadékszerű jövedelmeinek kizsákmányoláson alapuló természetét vitatja általában és oly módon, hogy ebből folyólag

[3] *Ricardo* földjáradékelmélete különben *Carey* szerint *értbetetlen,* mert nincs is a valósággal szemben értelme, sem értéke.

„Negyven éve mult el, — úgymond — hogy Ricardo közölte a földjáradék természetéről, okairól és fejlődésének törvényszerűségeiről való felfedezését a világgal. Ez alatt az idő alatt Európa s Amerika közgazdászai oly kétségtelen igazságnak ismerték azt el, hogy az abban való kételkedést egyenesen a megértéséhez szükséges értelem hiányának vették. Ez az elmélet — minthogy olyan egyszerű magyarázatát adta a jóságos teremtő által alkotott törvényen alapuló szegénységnek — az uralkodó osztályokat teljesen feloldotta az őket környező nyomorral szemben minden felelősség alól. Hogyne fogadták volna tehát azt örömmel! Ezóta pedig mindmáig uralkodik ez az elmélet Europa és Amerika legfőbb iskoláiban. De azért követői között sohasem akadt csak kettő is, akinek megegyező nézete lett volna abban a tekintetben, hogy mesterük *tulajdonképen mit is akart* tanítani ezzel az elméletével.“ (i. m. IV. fej. 2. §.)

logikai következmény gyanánt állítja oda előbbi vagy utóbbi megszüntetésüknek a közjó érdekében álló voltát.

Ennek megfelelőleg a tudományos socialismus földjáradékelméletei is kell, hogy magukon viseljék a socialismus legfontosabb gazdasági törekvésének a bélyegét: a termelési eszközök kollektivvé tételének szempontját, hogy t. i. a járadékjövedelmek megszünjenek.

A socialismus, ha magamagát megtagadni nem akarja, lehetetlen tehát, hogy kitérjen a földbirtokra vonatkozó magántulajdon eltörlésének eszméje elől,[1] hiszen a föld a socialista felfogás szerint is mégis csak egyik legfontosabb „termelési eszköz", habár a jövedelemeloszlás alanyává tevő egyedüli igazságos jogcím gyanánt csakis a munkabért ismeri el. A földtulajdonnak s ezzel a magánosokra háruló földjáradéknak megszüntetése tehát szintén egyik követelménye a socialismus elméletének.[2]

Marx és szoros elméleti követői egyáltalában nem bírtak érzékkel azok iránt a különbségek iránt, a melyek az ipari és mezőgazdasági termelés szempontjai között vannak. Még kevésbbé vették figyelembe a két termelési ágban érdekelt különböző egyének jövedelemeloszlásának egymástól sokban eltérő hárulási módját. Az ipari termelés alkotta

[1] Itt joggal megjegyezhetjük kritikailag a socializmussal szemben, vajjon a termelési eszközök kollektivvé tételének elve helyes-e *minden* termelési eszközre vonatkozólag? Nem elhamarkodott dolog-e azt állítani, hogy *minden* termelési eszköz kollektivvé teendő? Milyen sorrendben tartja szükségesnek aköztulajdonná tevést a socializmus? Ezeket a kérdéseket a socialistikus elméletek korántsem tisztázták még kellően egymás között sem.

[2] Így *Rodbertus* szerint is a földnek, mely sohasem volt a munkás tulajdonában, nem is szabad a munkás tulajdonává válnia, hanem kollektiv tulajdonba kell átmennie:

Icb behaupte sogar, Boden, Kapital und das unmittelbare materielle Arbeitsprodukt *durften und dürfen aucb niemals dem Arbeiter zu eigen gebören*, mindestens nicht, wenn die Teilung der Arbeit entstehen, bestehen, sich entwickeln, erweitern und damit über die Gesellschaft das Füllhorn ihrer wunderbaren Schätze soll ausgiessen können. (Zur Beleuchtung der sozialen Frage. III. Brief id. kiad. 129. l.)

eszmekörük kiindulási pontját, amint a modern proletariatust is a nagy tőkére támaszkodó nagyipar okozatának fogták fel. A földmivelés náluk többnyire egyik iparág, melynek eltérő természetét nem mélyítették ki elméletükben kellőleg. Marx az angol industrialismus állapotából indul ki, mely szerinte előre veti árnyékát a kontinens államaira

A földjáradéknak, mint a termelőeszközök magántulajdonából folyó következménynek eltörlése tehát természetszerűen folyik a socialismus felfogásából.

A politikai élet fejleményei, a gyakorlat körülményeinek erősebb módon való figyelembevétele azonban idők folytán a socialista elméletet arra szorította, hogy a mezőgazdaság szempontjaival erősebben foglalkozzék. A földbirtokhoz fűződő különleges tekintetek, a termelési módnak sok tekintetben eltérő természete az iparitól, a földtulajdonban rejlő társadalmi és politikai hatalom észrevevése reávitte a socialismus tudományos elméletét is arra, hogy tüzetesebben is foglalkozzék a földjáradék problémájával s hogy a mezőgazdasági termelés és az ennek folytán előálló jövedelemeloszlás kérdései ne csupán az általános ipari termelés kategóriája alá eső részjelenség elbírálásában rész sűljenek. Az amerikai *George* elméletének súlypontja már a földbirtok s földjáradék körűl helyezkedik el.[1]

A legujabb modern socialista irók egy igen nagy része

[1] Three things unite to production — labour, capital and land. Three parties divide the produce — the labourer, the capitalist, and the landowner.

If, with an increase of production, the labourer gets no more and the capitalist no more, it is a necessary inference that the landowner reaps the whole gain . . . *Progress and Poverty* id. kiad. 157. l.

. . . In short, the value of land depending wholly upon the power which its ownership gives of appropriating wealth created by labour, the increase of land values is always at the expense of the value of labour. And hence, that the increase of productive power does not increase wages, is because it does increase the value of land. *Rent swallows up the whole gain and pauperism accompanies progress.* (*i. m. 158. l.*)

szintén különösen nagy teret szentel a földjáradék problémájának. A földbirtokososztály politikai hatalma és a földmivelő népességnek a socialista pártkeretekbe és pártfegyelembe nehezen bevonható természete egyaránt arra bírja őket, hogy a földbirtok és járadék kérdéseit erősen kimélyitsék elméleteikben. Sok tekintetben annyira jelentőssé vált azután a földjáradék problémájának nagyobb mértékben való belevitele a socialismus elméletébe, hogy egyes iróik szerint a socialismus támadásait elsősorban a földbirtok, nevezetesen a földbirtokos osztály ellen kell összpontosítani.

Igy már *George* szerint a földbirtoknak nemzetivé tétele az igazi gyógyitó eszköze a szocialis problémának. Mások, mint pl. *Oppenheimer* a földtulajdont, nevezetesen a nagybirtokot tartják a modern proletariatus nyomorokozójának.

A földjáradéknak és földtulajdonnak tehát a legujabb modern socialismus részéről erős támadásban van része, melyet elkeseredetté tesz a földbirtokos és földmives népességnek meglehetős ellenállása, illetve passzív magatartása a socialista mozgalommal szemben. Ebben a földtulajdon elleni elméleti támadásban a kapitalizmus igen sokszor meglehetős kiméletben részesűl s annak a munkásosztálylyal való bizonyos állitólagos érdekközössége nyer kidomborítást a földbirtokosok osztályával szemben.[1]

Azok a szempontok tehát, melyek a socialismus figyelmét — a mezőgazdasági munkás szerepétől eltekintve — a földmivelő népesség meghóditásának fontos voltára irányították, kifejezésre kellett hogy jussanak úgy gyakorlati mozgalmában, mint elméletében egyaránt. A míg gyakorlatban egyre jobban és jobban kiterjeszkedik a socialista mozgalom a földmives elemre s a míg a gyakorlatban nem ritkán a földtulajdonhoz

[1] Így *George*-nál is: ... Though neither wages nor interest anywhere increase as material progress goes on, yet the invariable accompaniment and mark of material progress is the increase of rent — the rise of land values.

The increase of rent explains why wages and interest does not increase. (i. m. 157. l.)

juttató földosztás kilátásba helyezésével is igyekszik a parasztság erős népességéből sereget szervezni, addig az elmélet a földbirtokos osztály ellen való harc szükséges és fontos voltának meggyőződése és célzatossága szellemében kérlelhetetlenűl támadja a földtulajdont s annak a földmivelőnépesség legszélesebb rétegeiben gyökeredző eszméjét doktrinär találmányokkal szeretné helyettesíteni.[1]

13. A Marx-féle elmélet a földjáradékkal szemben nem tesz kivételt alapgondolat alól, hogy t. i. minden jövedelemnek forrása és létrehozója a munka s hogy így tulajdonképen minden jövedelem, mely nem munkajövedelem, nem más a munkástól elvett értékeknél.

A földjáradékkal, illetve a mezőgazdasággal szemben Marx felfogása teljesen iparfejlődési általános elméletének hatása alatt áll. Valamint az iparban „kisajátította" a nagy tőkés a kisiparost, akként kisajátította a nagybirtokos is a kisbirtokost. A földbirtok ugyanis Marx szemében tőke s így a nagybirtok épen úgy koncentrálja és „kisajátítja" szerinte a kisbírtokot, mint a nagyipar a kisipart. Sőt a munkások kisajátitása a mezőgazdaságban történt először a Marx-féle elmélet értelmében s így a földjüktől, mint termelési eszköztől megfosztott mezőgazdasági kistermelők e kisajátitás folytán tódulnak a városi munkapiacokra. „Történeti szempontból korszakalkotók . . . azok a momentumok, a melyek folytán a nagy embertömegek létfentartási és termelési eszközeiktől hirtelen és erőszakosan elválasztva szabad proletárok minőségében taszítódnak ki a munkapiacra. Ennek az egész folyamatnak az alapját a munkásoknak földjeikből való kisajátitása alkotja... Történetük a különböző országokban eltérő színezetű s különféle folyamatokon és sorrenden megy keresztűl.

[1] Ilyen elméleti javallat számtalan van a földtulajdon helyettesítésére, természetesen főleg a parasztosztály számára. Ezek közül a javallatok közül való pl. az Oppenheimer-féle „Siedelungsgenossenschaft" stb. stb. l. Dr. Franz *Oppenheimer:* Die Siedelungsgenossenschaft. Versuch einer positiven Überwindung des Kommunismus durch Lösung des Genossenschaftsproblems und der Agrarfrage. Leipzig 1896.

Klasszikus alakját e folyamatnak csak Angliában látjuk, a melyet épen azért veszünk példa gyanánt"...[1] „Az egyházi javak elrablása, az állambirtokok csalárd elidegenítése, a községi vagyon ellopása, a bitorló és kíméletlen terrorizmus segítségével a feudalis és törzsi tulajdonnak modern magántulajdonná alakítása egyaránt idilli eszközei voltak az eredeti akkumulációnak. Ezek segítségével hódították meg a földet a kapitalistikus mezőgazdaság számára,[2] ezek segítségével szítta fel a tőke a földbirtokot és teremtette meg a városi iparnak szállítandó szabad proletariátust."[3]

Ahány mondat, annyi tévedés. A nagybirtok, mint tőke, ugyanúgy kisajátít és felszí Marxnál, mint a nagy ipari tőke. Ez már maga alaptalan általánosítás. Ugyanúgy téves dolog a mezőgazdasági birtokviszonyok tekintetében klasszikus példaként Angliát állítani oda. Hiszen Anglia a többi államokra nézve nem példa, hanem kivétel, mert épen Angliának nem voltak tulajdonos parasztjai az ipari forradalomkor, illetve közvetlenül előtte, hanem csupán bérlői.[4][5]

[1] L. *Das Kapital* I. kötet. 701 l.

[2] A földbirtok kapitalizacióját a nagyipar végzi be azután: „Csak a nagyipar szolgáltatja a kapitalisztikus mezőgazdaság számára a konstans alapzatot és sajátítja ki tökéletesen (radikal) a mezei népesség túlnyomó többségét s bevégzi a földmívelés elválasztását a háziipartól stb. stb." (Lásd *Kapital* I. 732. l.) De nemcsak a föld maga kapitalizálódik a gazdasági processus folytán t. i. *konstans tőkévé*, hanem tőkésülnek az élelmi szerek is t. i. variabilis tőkévé, (ami szintén a munkás kárára s a tulajdonos (tőkés) előnyére szolgál a Marxismus felfogása szerint). ...„Annak folytán, — úgymond — hogy a mezei népesség egy része kiválik a termelési eszközök birtokából *(freigesetzter Theil des Landvolks)*, felszabadulnak ennek a népességnek tápszerei is és a variabilis tőkének anyagokból álló elemévé változnak át s értéküket a *szélnek eresztett paraszt* munkabér alakjában kénytelen most már új gazdájától az ipari tőkéstől megvenni. (u. o. 729. l.)

[3] 718—9. l.

[4] Marxnak a földbirtokra vonatkozó tévedéseit erősen kiemeli *Oppenheimer* is. L.: Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre. Berlin 1909. Különösen III. rész 7. fej. 68—93. l. U. a.: David Ricardos Grundrententheorie. Berlin. 1909. 199—200. l. stb.

Földjáradék Marx szerint csak akkor keletkezik, hogyha a munkapiacon elegendő proletár kinálja a munkáját. Ekkor állanak elő ugyanis azok a gazdasági körülmények, a melyek a földbirtok kihasználását lehetővé teszik.

[5] A modern angol társadalom gazdasági kialakulásának egyik legjelesebb megfigyelője: *Toynbee* szintén figyelmeztet e körülményre a kisbirtokosokra vonatkozólag is. „1788-ban — úgymond — ... már általánosan panaszkodnak a szabad kisbirtokos pusztulásán. Young Artur ... 1787-ben elismeri, hogy tényleg már eltüntek az ország legtöbb részéről A szabad kisbirtokosokkal együtt tünt el a kisnemesség is, mint ugyanazon okok áldozata.

Ezeket az okokat, ... *kevésbé kell gazdasági, mint inkább társadalmi és politikai tényekben keresni. A legfontosabb köztük sajátos kormányzati formánk volt.* A forradalom után a birtokos nemesség, gentry, tényleg főhatalmat gyakorolt. Nemcsak az állami, de a helyi közigazgatás is teljesen a kezében volt, aminek az volt a következménye, *hogy a föld lévén a társadalmi és politikai befolyásos helyzet alapja, nagyon keresetté vált a föld.* Szembeállíthatjuk ezzel Franciaországot és Poroszországot, ahol a földbirtokosoknak, mint olyanoknak semmi politikai hatalmuk sem volt és ahol épen ezért a kisbirtokok megtámadatlanul maradtak. A második tény a kereskedelmi érdekeltség és általában a pénzzel rendelkező osztályok roppant mérvű fejlődése. A kereskedők csak úgy juthattak politikai hatalomhoz, ha földbirtokosokká váltak... Magától értetődő dolog volt tehát, hogy a kereskedő, aki vagyonát a városokban szerezte, földet vásárolt, hogy gentleman-né legyen (51—52. l.) ...“ Mennyivel valószerűbb és objektivebb előtárása ez az angol kisbirtok eltünési folyamatának, mint a Marx-féle, mely általánosító formuláját alkalmazza erre a proczeszusra is, hogy t. i. a nagy tőkés kisajátította a kis tőkést a termelés folyamatában. Pedig Angliában az úri osztály vásárolta ki a kisbirtokost: a földjét egyedül termelésre használó kisbirtokost, az az úri (gentleman) osztály, melynek a földre nem annyira termelési szempontból, hanem társadalmi poziciójának alapja gyanánt volt szüksége. Tévedés tehát a Marx-féle felfogás, a melynél ugyanoly okokból történt volna a kisbirtokok „akkumulációja“ a nagybirtokba, mint ahogy a kisiparost kisajátította a nagyiparos tőkés. A földszerző angol gentleman osztály nem mint termelésben való versenytársat győzte le a kisbirtokost, hanem megvásárolta annak földjeit a sajátmaga elsősorban nem termelési, hanem *szereplési* céljaira. Az új angol nagybirtokosra nézve a föld tehát minden más, mint „tőke“ ... *Toynbee* Arnold jelzett munkájának (Lectures on the industrial revolution in England, London 1884.) magyar fordítását lásd Navratil Ákostól: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században. Bpest. Grill. 1909.

A mezőgazdaságban termelt javakat is a munka közreműködésével állitják elő s a munkás itt sem kapja meg munkájának teljes értékét, hanem csupán csak a fenntartására szolgáló bért. A munkabéren felüli többletértéket pedig kénytelen a munkaadónak átengedni. A földjáradék is többletértékből származik tehát.

A jogi tulajdon ekként Marx szerint magábanvéve még nem ad járadékot. A járadék csupán akkor keletkezik e jogi tulajdon segitségével, hogyha a mezőgazdaságban is oly munkásokat lehet alkalmazni, akik az általuk termelt többletértéket a földtulajdonosnak kénytelenek átengedni. Ez pedig akkor következik be, amikor a mezőgazdasági munkás már ki van sajátítva, vagyis termelési eszközétől a földtől meg van fosztva és a munkapiacon mint proletár kínálja munkaerejét. A földjáradék tehát, mint többletérték Marxnál azonos természetű a többi tőkejövedelemmel s a munkások kizsákmányolásából származik, tekintet nélkül arra, hogy absolut vagy különbözeti járadék-e, vagy pedig a javak monopoliumszerű árából ered-e az.

A Marx-féle tanítás nem vitte előre magát a földjáradék elméletét még socialistikus szempontból sem. Sőt épen akadályozólag hatott egy socialistikus földjáradékelmélet kifejlődésére annak folytán, hogy tekintélyénél fogva egy ideig a socializmus gondolatvilágában a kapitalistikus koncentráció elméletét a földbirtokkal és földjáradékkal szemben is általános érvényűnek tartották. Tudományos tekintetben pedig merev általánosításával akadályozólag hatott a mezőgazdaság különös szempontjainak az elméletbe való belevitelére.

14. Henry *George*, a *Progress and poverty* (1879)[1] szerzője intézi a legerősebb elméleti támadást a földtulajdon és járadék ellen. Míg a socialismusnak többi főbb theoretikusai általában a tulajdont, a tőkét támadják, addig *George* azoknak a modern socialistáknak áll az élén jelentőség

[1] Lásd az 1908-iki angol kiadást: London Kegan Paul, Trench, Trübner & C. kiad.

dolgában, akik támadásukat a földjáradék és földtulajdon ellen összpontosítják. George socialismusa lényegesen eltér[1] a német socialismus theoriájától s a társadalmi rend átalakítását illetőleg eszméi kevésbé radikálisok az utóbbiénál (Marx, Rodbertus, Lassalle). A marxizmustól különböző felfogás azonban nemcsak ebben nyilatkozik meg, hanem arészben is, hogy míg Marx a földjáradék szempontjait rendszerének külön szabályok alá nem eső részjelenség gyanánt mutatja be a tőkegazdaság evoluciójának nagy keretében, addig George szerint a socialis kérdés súlypontja a a földtulajdon problémáján nyugszik. V. könyvének II. fejezete végén erre vonatkozó okfűzéséhez jellemzően csatolja oda a régi brahmin mondást: „akié a föld, azéi annak gyümölcsei is. A fehér napernyők és a kevély fehér elefántok a földbirtok megoszlási rendjének virágai.“[2]

Járadék alatt George egyedül a földjáradékot érti s általában elfogadja Ricardo járadékelméletét. A földjáradékot és tulajdont igazságtalan jövedelemnek tartja s a socialis nyomor legfontosabb okozójának. A tőkével szemben azonban nem osztja a socialismus támadó álláspontját s úgy állítja fel világnézetét, hogy a tőkésnek és a munkásnak közös ellenségük a földjáradék élvezője. A földjáradék növekedésével úgymond egyaránt csökken a munkabér és a tőkekamat. (III. könyv, 5. fej.)[3]

Minthogy *George* ekként a jelenlegi társadalmi viszszásságok gyökerét a földtulajdonban és járadékban látja, a társadalmi reform feladata is az szerinte, hogy ezek meg-

[1] Azért vannak egyesek abban a nézetben, hogy George tulajdonképen nem is volna a socialista irók közé sorozandó.

[2] „To whomsoever the soil at any time belongs, to him belong the fruit of it. White parasols and elephants mad with pride are the flowers of a grant of land“. (i. m. 210. l.)

[3] . . . the law of interest is this: The relation between wages and interest is determined by the average power of increase which attaches to capital from its use in reproductive modes. *As rent arises, interest will fall as wages fall*, or will be determined by the *margin of cultivation*. (id. kiad. 144. l.)

szünjenek. A termelés mai rendjét egyébként nem akarja érinteni s nem akarja annak individualis jellegét olymódon megszüntetni, mint a marxizmus, vagy általában az uralkodó német szocialista theoria. A földnek köztulajdonná tételét pedig közvetlen egy olyan súlyos adóval véli elérhetőnek, amely elveszi annak tulajdonosától az egész járadékot. A magán földtulajdon megszüntetésén kívül nincsen más mód a társadalmi kérdés megoldására George ideologiája szerint. VI. könyvének 2. fejezetében így szól erre vonatkozólag: „A javak egyenlőtlen megoszlását, a modern civilizáció átkát és veszedelmét a föld magántulajdoni intézményére vezettük vissza. Kimutattuk, hogy mindaddig, amíg meg nem szűnik ez az intézmény, a népesség termelő erejének megnövekedése sem járhat maradandó haszonnal, sőt ellenkezőleg, csak még nyomasztóbbá teszi az a tömeg helyzetét. Sorra vizsgáltuk a föld magántulajdonának megszüntetésén kívül az összes mentőeszközöket, a melyeket a szegénység s a javak kedvezőtlen eloszlásának enyhítő szereiül ajánlani s alkalmazni szoktak és úgy láttuk, hogy hatás nélkül való vagy megvalósíthatatlan valamennyi."

„De van mégis egy mód a baj elhárítására és ez az, hogy megszüntetjük a bajnak az *okozóját*. ... Ha ki akarjuk irtani a szegénységet, illő színvonalra hozni a munkabéreket, t. i. a teljes munkahozadék színvonalára, akkor a földnek magántulajdonban való állapota helyébe a köztulajdont kell tennünk. Más módon nem férünk a baj gyökeréhez és a javulásra semmi más reményünk nincsen. Korunk igazságtalan és egyenlőtlen jószágeloszlásának és minden abból származó bajoknak ez a meggyógyitó szere: A földnek a köz birtokává kell válnia!..." [1]

E cél elérésére nem az erőszakos elkobzást ajánlja George, hanem a járadékot elrabló adót. „Nem javasolom" — úgymond — „a magántulajdonban levő földbirtok összevásárlását, vagy elkobzását. Engedjük csak, hogy a mostani

[1] Idézett kiad. 233. l.

földbirtokosok továbbra is birtokában legyenek annak, amit *az ő* földjüknek neveznek... Nincsen szükség a föld elkobzására, elég elkobozni a földjáradékot..."

„...Amit tehát én" — így szól — „legegyszerűbb és feltétlen gyógyszerként ajánlok, mely emeli a béreket, növeli a tőke hozadékát, kiírtja a pauperizmust, elűzi a nyomort s amely jutalmazó foglalkozáshoz juttatja majd mindazokat, akik dolgozni akarnak és a szabad érvényesülésre teret nyujt az ember tehetségeinek, az a gyógyszer, mely csökkenti a bűnt, növeli az erkölcsiséget, izlést, értelmiséget, megtisztogatja a közigazgatást és emelkedettebb színvonalra hozza a civilizációt, *ez a gyógyító eszköz nem más, mint a földjáradéknak kisajátítása adóztatás útján.*" [1] George is tehát egy csapással, egyetlen gyógyszerrel akarja a társadalmi kérdést megoldani. [2] Csodaszerében való fanatikus hite

[1] VIII. könyv. 2. fej. 288. l.

[2] George tanairól és általában az *egyetlen földadó* rendszeréről, mint a társadalmi kérdés megoldásához segítő eszközről meglehetősen találó a *Gide* kritikája: a föld társadalmivá tételének rendszerei (Les systèmes de socialisation de la terre) című fejezetében. Itt az egyetlen földadóról szólva ezt mondja: ...„Ez a rendszer, a melyet az idősb és az ifjabbik *Mill*, sőt még a fiziokraták suggeráltak és a melynek hírességét Henry *George* szerezte vissza az egyetlen adó rendszere *(singletax system)* néven, egyszerűen a földbirtok tulajdonjogának egy növekvő adó által való sujtásában áll. Ennek az adónak fokozódása akként volna kiszámítva, hogy fölemésztene az minden többletértékét, mely külső okokból s nem a tulajdonos tevékenységéből (unearned increment) származik, abban az arányban, amint ilyesmi előáll. Ezzel a rendszerrel szemben, melynek érdekében Amerikában, Ausztráliában, sőt Angliában ligák alakultak, a következő súlyos aggodalmakat lehet felhozni:

a) „Ha már igazságosságról beszélünk, akkor, amennyiben a társadalom elkoboz minden *előnyt* az alatt az ürügy alatt, hogy az nem a földtulajdonos munkájának az eredménye, akkor ugyancsak igazságos volna az is, hogyha ugyanezekből az okokból minden *hátránytól* is megvédené azokat. S akkor hova vezetne ez az eljárás?"

b) „Ha a jövedelmét adó utján elkobozzák, ennek következménye volna a természeti erőforrásnak az elkobzása, a föld értékének jelentékeny csökkentése. A tulajdonos számára csak a dió héja maradna meg — mint H. George mondja — úgy, hogy felmerűlne okvetlenűl a

elveszi egészséges itéletét s attól egy boldogabb emberiséget vár, mely megszabadult a mai socialis kérdésnek chimérájától és a szegénységtől. Azt mondhatjuk róla, hogy ő a legkényelmesebb socialista, mert hiszen szerinte csak a föld adóját kell a járadék színvonaláig emelni és meg van oldva a társadalmi kérdés.

Járadékelmélete tehát nem tapasztalatok eredményeinek tudományos leszűrésén alapul, hanem egy gazdaságpolitikai eszme népszerűsitésére vonatkozik. Tudományos tekintetben Ricardo tanaira támaszkodik, amely fölé egy kritikai szempontból publicistikai ízű politikai theoriát épített. E theóriának közelebbi vitatása a társadalom-, illetve birtokpolitikai prob-

kártalanítás kérdése is — bár George ellenzi is azt — a miből ismét nagy pénzügyi nehézségek állanának elő."

c) „Hátra van ezenkívűl a legnagyobb gyakorlati ellenvetés, hogy t. i. a talaj többletértéke általában két részből áll: ezek egyikének különböző társadalmi és egyes embertől elvonatkoztatott okai vannak, a másik rész azonban a tulajdonos munkájából, vagy legalább is előlegeiből származik: Ha tehát a szóbanforgó természetű földadó kivetéséről volna szó, akkor nem volna szabad ehhez az utóbbi részhez nyúlni. Nem csak azért, mert ezzel megsértenők a méltányosságot, hanem azért is, mert ezzel minden kezdeményező lépést és haladást agyoncsapnánk a mezőgazdasági vállalkozás terén. Már pedig ennek a mondott két résznek gyakorlati elváiasztása keresztülvihetetlen: Maga a földbirtokos sem tudná azokat világosan megkülönböztetni, annál kevésbé valamely pénzügyi hivatalnok"

„Azt mondhatjuk tehát, hogy minden olyan rendszer, mely a már megállapodott tulajdon tárgyát képező földbirtoknak államositására vonatkozik, keresztűlvihetetlen. Más tekintet alá esik azonban a jövendőbeli tulajdon, mely alatt uj földterületekre vonatkozó jogosítványokat értek. Uj államokban és gyarmatokban még egy fél század előtt is óriási közbirtokok voltak. Ezek azonban mind megszüntek létezni már egyes embereknek vagy társulatoknak adott mértéktelen adományozások és potomáron való elárusitások folytán. Ha az ezekre vonatkozó engedélyek időlegesek maradtak volna csupán, az államok becses jószágforrásokat tartottak volna fenn a jövőre s a következő nemzedéknek számára talán megkönnyítették volna a társadalmi kérdés megoldását stb." (*Gide* i. m. 549—550. l.)

Kritikáját adja George-nak a single-tax szempontjából *Seager* is i. m. 520—524. l.

lémák közé tartozik. Itt a földjáradékelméletek szempontjából érdekel minket az csupán, mint egyik példája a társadalompolitikai célokból felállított járadékelméleteknek, melynek súlya szintén nincs annak tudományos értékében, hanem társadalompolitikai irányában s ennek az iránynak jelentőségében.

E járadékelmélet súlypontja tehát az annak inkább fölébe épített, mint abból levezetett társadalompolitikai reformajánlat, amint szerző is ezt teszi munkájának középpontjává s ezt a reformot nevezi a probléma megoldásának... „Eszerint az állam az összes földek birtokosává válhatik, anélkül, hogy magát ilyennek nevezné s anélkül, hogy csak egyetlenegy új funkciót is vállalna magára. A földbirtokjog alakja maradhatna a régiben. Egyetlen birtokost sem kellene kisajátítani, sem neki meghagyott birtokában korlátok közé szorítani. Minthogy ugyanis az állam a földjáradékot adó alakjában vonná magához, ezzel közvagyonná válnék a talaj, bárkinek nevére is volna az írva tulajdonjogilag, vagy bármily számú darabokra volna is eltagolva s a köznek minden tagja részesülne a birtok előnyeiben...[1] Minthogy pedig ekként a járadék, vagy telekérték adóterhének szükségképen annyival kellene emelkednie, amennyivel egyéb közterheket csökkenteni akarunk, ezen az alapon javaslatunkat egy igen gyakorlati alakba önthetjük és azt ajánlhatjuk, hogy a földbirtokértékre nehezedő adó kivételével minden más adó megszüntetendő."[1 2]

[1] VIII. könyv, 2. fej. 288. l.

[2] The tax upon land values is therefore, the most just and equal of all taxes. It falls only upon those who receive from society a peculiar and valuable benefit, and upon them in proportion to the benefit they receive. It is the taking by the community, for the use of the community of that value, which is the creation of the community. It is the application of common property to common uses. *When all rent is taken by taxation* for the needs of the community, *then will the equality ordained by nature be attained.* No citizen will have an advantage over any other citizen save as given by his industry, skill and intelligence, and each will obtain what he fairly earns. Then, but not till then, will labour get its full reward, and capital its natural return. i. m. VIII. könyv. 4. fej. 299 l.

George földjáradékelmélete elválaszthatatlan eme társadalompolitikai reformeszméjétől s voltaképen egyszerűen a Ricardo-féle járadékelméletet veszi át, hogy annak a földjáradékban részesülő osztály elleni irányát még jobban kiélezze. Jövedelemeloszlási elméletében a jövedelemnek társadalmi megoszlása a földjáradék, munkabér és tőkekamat alakjában történik. A vállalkozói nyereséget nem tartja önálló ágnak. Elsőrendű termelési tényezők nála a természet és a munka. A tőke miként Careynél és Bastiatnál felhalmozott munka. „A tőke“ — úgymond — „nem szükségképi tényezője a teremtésnek. A talajra fordított munka tőke nélkül is javakat teremthet és a dolgok szükségszerű természete szerint javakat is kell teremtenie, mielőtt még tőke állana rendelkezésére. A földjáradék és munkabér törvényeinek ennélfogva összefüggésben kell állaniok egymással és egy egészet kell alkotniok, anélkül, hogy a tőke törvényeivel volnának összekapcsolva. Enélkül nem volnának alkalmazhatók ezek a törvények (t. i. a földjáradék és munkabér törvényei) épen a könnyen előtárható s egy bizonyos fokig valóságban előforduló esetekre. S minthogy a tőke ... csak felhalmozott munka, tehát a munkának egyik alakja... törvénye kell, hogy a munkabértörvénynek legyen alávetve s azzal álljon összefüggésben, hogy így alkalmazható legyen arra az esetre, amikor az összes termelvények megoszthatók a munka és a tőke között, anélkül, hogy földjáradék címén levonás történnék abból...“ [1]

A járadéktörvénynek ebből folyólag összefüggésben kell állania George szerint a munkabértörvénnyel. Ez az összefüggés pedig úgy nyilvánul meg a tőkét egyszerűen munkának tekintő erőszakos okoskodás alapján, hogy minden jövedelem a két tulajdonképeni jövedelmi ág: a járadék és a munkabér alá kell hogy tartozzék. Ami tehát nem munkabér, az csak járadék, t. i. földjáradék lehet, mert járadék alatt csakis földjáradék érthető szerző szerint s a „föld (talaj)“ kifejezés alatt a természet minden erejét és előnyét érti.

[1] III. könyv. 1. fej. 115—6. l.

A földjáradékhoz pedig tulajdonjoga révén jut a földbirtokos, aki tehát nem természeti okokból élvezi járadékát, hanem azért, mert minden földnek van tulajdonosa s így ingyen nem kaphatók annak termékei, hanem csak a tulajdonosnak fizetett járadék fejében.

A földtulajdonosoknak tehát monopoliumuk van s „a járadék, röviden szólva ennek a monopoliumnak az ára, mely akkor keletkezik, hogyha oly természeti elemek jutnak egyesek birtokába, a melyeket az ember sem nem szaporíthat, sem nem csökkenthet.“ [1]

„A földjáradék, vagy földérték ennélfogva nem a talaj termelékeny vagy hasznos voltából származik. Nem jelent az tehát a termelésnek nyujtott erőt vagy segítséget, hanem jelenti csupán azt a hatalmat, melynél fogva a termelés eredményének bizonyos részét el lehet tulajdonítani. Bármily nagy legyen ugyanis a talaj kiválósága, mégsem adhat az mindaddig járadékot és így nem is bírhat az mindaddig értékkel, amíg nem akad valaki, aki munkát és munkaterméket ad cserébe a használati jogért.“ [2]

„A járadéktörvényt“ — úgymond — „szerencsére nem szükséges keresnünk. Erre nézve egybehangzólag beszél a tekintély a józan emberi észszel és az uralkodó elmélet elfogadott tanítása olyan magától értetődő természetű, mint valamely geometriai alaptétel. Ezt a járadéktörvényt, melyet Stuart Mill a közgazdaságtan szamárhídjának (pons asinorum) nevezett, Ricardo járadéktörvényének hívják, mert legjellegzetesebb módon — bár nem legelőször hozta azt kifejezésre. Szól pedig a következőképen: „A földjáradékot valamely telek tiszta hozadékának az a többlete határozza meg, amely ugyanoly befektetések mellett a legsilányabb termőföld hozadékával szemben mutatkozik...“ Ez a törvény érvényes természetszerűleg nem csupán a mezőgazdasági, hanem más természeti pl. bányászati, haltenyésztési stb. célokra használt telkekre is. Ricardo óta számos elsőrendű nemzetgazda

[1] III. könyv. 2. fej. 117. l.

[2] u. o. 117. l.

magyarázta már ezt példákkal. De ennek az egyszerű szabálynak magábanvéve is félreérthetetlen ereje van. Hiszen világos dolog az, hogy azt a legcsekélyebb jutalmazást, a melyért a munka és a tőke a termelést átvenni hajlandók, a verseny az elérhető legmagasabbra szökteti fel s a jobb birtok tulajdonosa ennek folytán jut abba a kedvező helyzetbe, hogy eltulajdonítsa a maga számára a teljes feleslegét annak a hozadéknak, amely szükséges arra, hogy a tőkének és munkának a szokásos jutalmát megadja, t. i. azt a nyereséget, amely elérhető a legsilányabb földön, ahol semmi járadékot nem fizetnek.“ [1]

„A járadéktörvényt talán könnyebben megérthetjük akkor, hogyha azt a következő alakba öntjük: Egy természetes termelési tényezőnek birtoklása hatalmat ad arra, hogy az illető természeti tényező által bizonyos munka- és tőkebefektetés mellett létrehozott javakból annyit szerezzünk meg a magunk számára, amennyivel felülmulják az itt termelt javak azt a hozadékot, amely ugyanazzal a szabadon választható munka- és tőkebefektetéssel a legkevésbé jövedelmező foglalkozási ágban elérhető.“ [2] [3]

[1] III. könyv. 2. fej. 118—9. l.

[2] u. o. 119. l.: „The ownership of a natural agent of production will give the power of appropriating so much of the wealth produced by the exertion of labour and capital upon it, as exceeds the return which the same application of labour and capital could secure in the least productive occupation in which they freely engage...

[3] George vérmes felfogását az egyetlen földadóról következőképen jellemzi *Seager:*

Henry George's extreme claims, both as to need for a radical remedy for present economic evils and as to the benefits that would result from his „single tax“ *seem extravagant, even to the point of absurdity,* but his proposal ought not to be dismissed on these merely negative grounds. The influence which *Progress and Poverty* has exerted over its hundreds of thousands of readers *has been due, not to the novelty or profoundity of its arguments,* but to the sincere desire to benefit humanity which so clearly inspired the author in its composition. The plan suggested should be considered in no meaner spirit, that is, with sole reference to its social utility. *(Seager* i. m. 521. l.)

Az imént elmondottakban igyekeztem George földjáradékelméletét ismertetni, mely oly nagy jelentőségre tett szert a földtulajdon ellen támadó gazdaságpolitikai irányok körében.[1] Jelentőségét ennek az elméletnek nem logikai ereje adja meg, mert hiszen nem egyéb az a Ricardo-féle u. n. járadék-törvénynek egy gyermekes sociálpolitikai utopiával[2] való összeházasításánál, hanem az, hogy a George-féle csodaszer, melylyel a sociális kérdést megoldhatónak tartja, itt-ott jelszóvá vált.

A legujabb socialistikus irodalom is elég gyakran ont új földjáradékelméleteket. Megemlítjük itt a németek közűl Oppenheimer irányát, melynek tendenciája a socialistikus támadás élét a kapitalizmus helyett a földbirtokos osztály ellen irányítani. Földjáradékelméletét az ő saját szavaival a következőkben foglalhatjuk össze: „A római földtulajdonjog csupán alapfeltétele a földjáradéknak. *Oka azonban a kezdetleges földbirtokeloszlás.* A legvégső ok, a *prima causa,* amelyet kinyomozhatunk, a „gazdaságon kívül álló hatalomé“, terminologiámnak az a „politikai eszköze“, mely évezredek előtt államainkat alapította.“

„A mikor az „állam“ hóditás és leigázás által létrejött, ugyanekkor, ugyanebből a forrásból származtak a földjáradék okai is: t. i. a föld elkerítésének (lefoglalásának) joga és a kezdetleges földbirtokmegoszlás, a mely utóbbi adta meg csupán az előbb említett jognak a gazdasági tartalmat, annakfolytán, hogy „földnélküli munkásokat“ teremt, a kiknek le kell mondaniok a földjáradékról.“

[1] Különösen az angolszász népek agrársocialismusában szerepelnek *George* tanai, igy a legsocialistikusabb államoknak az australiai államok socialismusában. Lásd erről bővebben: *A. St. Ledger: Australian Socialism.* (London 1909. Macmillan) kül. 6. és 30. oldalon. Ismertetésem erről a könyvről a *Közgazdasági Szemle* 1910. julius-augusztusi számában *Australiai socialismus* c. a. (570—577. l.)

[2] Ez a socialpolitikai utópia, t. i. az egyetlen földadó, mely elkoboz minden járadékot s helyettesítene minden más közterhet, már pénzügytani szempontból is idejét múlt naivitás. (L. erészben *Gide* fentebb közölt kritikáját is.)

„A jog, hogyha új országokban érvényre emelkedik is, magában véve még nem hoz létre földjáradékot: előbb földnélküli munkásoknak kell odavándorolniok, ahova nem lehet rabszolgákat behozni.[1] A bevándorlás magában véve szintén nem teremt földjáradékot, ha ez a jog (t. i. a római tulajdonjog) fenn nem áll. Ezért alig van járadék Ujzélandban, minthogy a közjog határt vet itt a latifundiumoknak, megnehezíti a jogi foglalást és megkönnyíti a gazdaságit. Csak ott, ahol mindkét testvér, a hóditó hatalomnak emez elsőszülött ikrei egymást egészítik ki, ott keletkezik, keletkezhetik és kell keletkeznie földjáradéknak."

„Ez a földjáradék végső titka, melynek tudomásom szerint ez ideig csak Smith Ádám férkőzött a közelébe."[2] E szerint az elmélet szerint a földjáradék elsősorban „feudalis hatalmi" monopoliumon is alapul.

Oppenheimer elméletei, miként a Georgeéi a kapitalizmus szerepének szépitésével a földbirtokos osztály ellen irányúlnak. Csakhogy míg George a szabad Amerika lakójaként csupán a földtulajdonjogot okolhatta minden rosszért, a mi a társadalomban gyötri a modern emberiséget, addig a német társadalomban élő Oppenheimer a földbirtokkal összeforrott „feudális hatalom"-ra bizonyítja rá a maga tudományával a társadalmi sanyarúságok szerzőségét. Az ő elmélete is tudományos formába öntött társadalompolitikai világnézet, melyet nem az élet ismeretéből, sem a különböző országok mezőgazdasági és jogfejlődési viszonyainak tanulmáoyozásából, hanem merőben önkényes és elvont előfeltételekből erőszakos és dialektikus okoskodással vezet le. — Minden iratába fanatikus következetességgel viszi bele saját egyéniségének és közvetlen társadalmi rétegének világnézetét, azt a logikaellenes doktrinärsocialisztikus irányt, mely elnéző a kapitalizmussal szemben, hogy a földbirtokos rársadalmat mutathassa de közös ellenség gyanánt. Elméletét ekként

[1]. V. ö. a Marx-féle elmélettel.

[2] *Dr. Fr. Oppenbeimer, David Ricardos Grundrententbeorie.* 1909. 222. l.

annak célzatossága, önkényes általánosításai és logikai erőszakossága megfosztják a tudományos tárgyilagosság és elfogulatlanság elemétől. Az elmélet nála ekként a társadalmi agitáció tudományos eszközévé válik elsősorban.

15. A nevezetesebb földjáradékelméletek tehát, mint láthatjuk, főleg a körül a kérdések körül forognak, hogy mi a földjáradék okozója, jogos jövedelmi ág-e az, mik nagyságának törvényei stb.[1] Hogy a különböző vélemények annyira nem egyezők, azt már mint mondottuk a földjáradék kifejezésének különböző értelmezése is okozza. Így azután sok úgynevezett földjáradékelmélet puszta szómagyarázattá válik s viszont más elméletek csak puszta eszközei, vagy alárendelt kiinduló pontjai valamely socialpolitikai iránynak a birtokpolitika kérdésében.

Rámutattunk már arra, hogy milyen fontos dolog az elméletben következetesen ugyanabban az értelemben fogni fel a vizsgált fogalmakat, mert különben két malomban őrölnek az egymással vitatkozók. A járadék fogalmát is, ha jövedelemeloszlási szempontból nézzük azt, jövedelmi és nem hozadéki kategóriának kell vennünk s akkor nem zavarjuk össze a tartalmát képező jószágok termelés-technikai szempontjaival, mely utóbbiak nem tartoznak a jövedelemeloszlás kérdéseihez.

Hogyha tehát a földjáradékot is abból a szempontból nézzük, hogy az oly *jövedelem*, mely a föld birtoka, a földdel összekötött foglalkozások stb. révén hárul egyesekre,

[1] *Hobson* szerint ama többletérték megoszlásának az elméletét, amely többletérték a termelés különböző fokain gyülemlett fel s a mely a javak áraiban nyilvánul meg, a szabadverseny alapfeltevésével megrajzolni nem lehet. A földjáradékot termelési áldozatnak fogja fel (though not a „*cost*“ is an „*expense*“ *of production* measured in terms of the price of units of land-power). A járadék legkisebb mértékét a művelés határán lévő földek legrosszabbika szolgáltatja. (...the worst of „marginal“ land for each use pays least rent, because it yields the smallest number of units...)

(J. A. *Hobson*: The Industrial System: V. és VII. fej. kül: 82. és 130. l.)

világossá válik, hogy oka, *származtató forrása a földbirtokra vonatkozó jogrendszerben gyökeredzik és természetesen mindazokban a politikai körülményekben, eseményekben is, a melyek ezeket a földbirtokra vonatkozó jogszabályaként kifejlesztették. A földjáradék nagyságának, mennyiségének kérdése azután nemcsak jogi, hanem gazdaságtechnikai kérdés is.* [1] Hogy ugyanis valaki földjáradékot élvezhessen, arra elsősorban a jogrendszernek kell az illetőt feljogosítania. Kell tehát valaminek lenni a társadalomban, ami az ember és a föld, illetve annak termékei között kapcsolatot teremt. Ez a valami a jogrendszer. Teremti pedig a jogrendszer történelmileg ezt a kapcsolatot vagy akképen, hogy *szentesít valamely tényleges állapotot*: pl. meghagyja a földet annak birtokában, ki azt műveli stb., aki ott legeltet stb., vagy pedig akként, hogy a történelem változó eseményei folyamán ugyanerre a földre *különböző társadalmak jogfelfogásai, vagy jogrendszerei alkotnak szabályokat s létesítenek kapcsolatokat* a föld és saját társadalomtagjaik között. Ilyenkor az erősebb, *a hódító társadalom birtokjoga legyőzi, a gyengébb társadalom, a legyőzöttek birtokjogát.* Ez az állapot a földbirtoknak hatalmi, tehát *jogrendszerváltoztató összekötése az egyénnel, mint jogalannyal.* A másik, a rendszerinti eset pedig az, a mikor a *fennálló vagyonjog keretein belül létesül a kapcsolat vagyonjogilag szabályozott gazdasági úton az egyén s a föld között.*

Aki ily módon jogilag van összekötve a földdel, rendszeresen csak az élvezhet civilizált társadalomban bármi módon nevezendő földjáradékot. Az első és alapfeltétel

[1] A földjáradék alakulásának mennyiségbeli szempontjait mathematikailag illusztrálja *Jankovich Béla: Értéktöbblet és földjáradék* c. cikkében. (Közg. Szemle 1908. dec. számában 801—818. l.)

L. továbbá *u. az*: *Értéktöbblet és gazdasági haszon.* (u. ott. 1908. áprilisi sz. 217—232. l.) *u. az: Az értékelmélet mechanikai alapelveiről*, u. ott 1906. márciusi (145—164.), juliusi (440—455. l.) és 1907. májusi számában. (289—319.) Jankovich az energetika törvényeinek érvényesülését látja és nyomozza nemcsak a termelés physikai tényénél, hanem a csereforgalom és értékalakulás terén is.

tehát ez a jogi helyzet. A további kérdés tárgya lehet csak azután az, hogy milyen nagy a tartalma ennek a földre vonatkozó jognak, melyben benne van a földjáradék nagyságának kérdése is. Ez utóbbi pedig *egy jogi és egy gazdasági lehetőség kombinációját* jelenti, azt t. i., hogy egyrészt a vagyonjog mily terjedelmű jogi kihasználását engedi meg a földbirtokosi jogállapotnak és azt, hogy ezek között a vagyonjog engedte korlátok között milyen gazdasági jószág-, illetve termékmennyiségből történhetik egy bizonyos hányadnak földjáradékcímen való kihasítása. Hogy tehát bármely civilizált társadalomban egy bizonyos meghatározott földjáradékot élvezhessen valaki, erre szükséges: 1. tulajdon-, illetve birtokjog, mely általában véve a járadék követelésére vagy elsajátitására jogosít, 2. egy bizonyos termékmennyiség és ismét a jogi és gazdasági konjunkturák által való meghatározott volta annak, hogy az illető adott esetben ebből a termékmennyiségből, illetve annak pénzre cserélt árából mennyi hasítható ki földjáradék címén stb. Ha logikusan akarjuk tárgyalni a földjáradék kérdését, akkor ebben a sorrendben kell megkülönböztetést tennünk annak keletkeztető okai között.[1]

16. Az eddig ismertetett fontosabb földjáradékelméletek közötti különbözőség a földjáradék eltérő értelmezésén kívül azoknak a különböző világnézeteknek tulajdonítható talán legnagyobb részben, melyek iróik gondolatmenetének hátterét alkották. Így más járadékelméletnek kell megszületnie a fiziokratának, vagy a modern agráriusnak agyában, mint a kapitalistáéban, vagy a socialistáéban. A különböző világnézeteken alapuló elméleteket csak nehezen tisztázza és

[1] Nem szabad tehát sohasem figyelmen kívül hagyni azt, hogy az áralakulás és az annak folytán előállott nyereségek nem önmagukban véve és automatice állapítják meg a jövedelmek s köztük a járadékok mértékét, hanem csupán másodsorban t. i. bizonyos társadalmilag kialakult vagyonjogi rendnek alapulszolgálása mellett. Az árakon való osztozkodás folytán előálló kvóta ezenkívül sociálpolitikai dynamikus körülményeknek az eredője is.

hozza közös megegyezésre alapvető részeikben az objektiv tudomány. Ott pedig, ahol az elméletek mögött politikai irányok is állanak, az utóbbiak nem is adhatják fel az előbbieket. Különösen ilyen esetekben kell, hogy a *viszonylagosságokat, az eltérő érdekek és világfelfogás szembenállását kellően mérlegelő objektiv ismeretkör tudjon lenni a politikai gazdaságtan*. A földjáradék problémája egyike azoknak, a melyre a legjobban ráillenek e szempontok.

A most vázolt elméletek szerzőin kívül számos közgazdasági iró tárgyalta még természetesen a földjáradékot. Legtöbbjük majd az egyik, majd a másik irányhoz áll közelebb. Különösen a Ricardo nevéhez fűzött elméletnek akadt sok interpretálója. Támadták és védték azt, módosították, kiforgatták, „javították" és főleg „kiterjesztették" s példákkal illustrálták.

Erős kritikában részesítik *Sismondi*,[1] J. B. *Say*. Mindkettő a Smith-féle értelmezésnek a híve. Kíméletlenül támadja *Jones* Richard,[2] kinek felfogása sokban hasonlít ahoz, melyet később Carey fejtett ki. Ricardo történeti schémáját megvető kicsinyléssel cáfolja. Tagadja a Ricardo-féle járadék monopoliumszerű felfogásának helyességét. A kapitalizmus korszakában szerinte nem lehet a földjáradéknak valamely „monopol-ár" természete. Rámutat arra, hogy Ricardo az angol bérleti viszonyokat általánosította elméletében, holott azt lehetne mondani, hogy ez a földkerekségén csak az esetek 1 százalékára találó. Malthusnak ellenben igazat ad a Ricardo elleni földjáradék-vitájában. Kimerítő birálatban és cáfolatban részesíti Ricardo theoriáját *Bernhardi* is,[3] hangsúlyozza a R. által kifelejtett döntő szempontokat, szemére veti elfogultságát a földbirtokos osztálylyal

[1] Nouveaux Principes d'Economie politique. Lásd az Enyedi—Lukács-féle magyar fordítást. Budapest. Pallas. 1899. Kül. I. k. 266—280. o.

[2] An essay on the distribution of wealth and on the sources of taxation. London 1831.

[3] Versuch einer Kritik der Gründe, die für grosses u. kleines Grundeigenthum angeführt werden. St. Petersburg 1849.

szemben, mint hibaforrást és a bérleti rendszerre alapított általánosítást. Carey felfogásához csatlakozik *Bastiat*, amenynyiben a földjáradékot külön jövedelmi ágnak nem ismeri el. Ricardo elméletét történeti szempontból nevetséges absurdumnak tekinti *Rogers* is, a gazdaságtörténetíró.[1] Rámutat arra, hogy a földjáradék eredetileg a földmívelő paraszt által a földesúrnak fizetett adóban állott. A földesúr adót vetett parasztjaira. Ez a földjáradék története s nem a Ricardo-féle nevetséges mese.[2]

[1] Th. *Rogers:* The economic interpretation of history. London 1888.

[2] Lelkesedéssel csatlakozik ellenben Ricardo járadéktanához Stuart *Mill* s azt mondja, hogy főleg azok nem értenek egyet azzal, a kik nem értik meg. (Principles II. könyv. XVI. fej.)

Cairnes is erősen védi azt módszertani munkájában.

Ricardo járadéktanának német magyarázói és továbbfejlesztői közül *Hermann, Schäfle* és *Mangoldt, Lexis* és *Diehl* nevét említjük még fel külön is az ezzel a tárgygyal közvetve és közvetlenül foglalkozó irodalom nagy tömegében. A közgazdasági kézikönyvek természetesen többé-kevésbé kivétel nélkül foglalkoznak ezenkívül a földjáradékelmélettel. Figyelemreméltóak e részben is *Schmoller, Marshall, Gide, Block, Wagner, Philippovich, Conrad, Földes, Kleinwächter* stb. stb. kézi- vagy tankönyvei.

A Ricardo-féle járadékelmélet behatóbb kritikája tekintetében kiemelendő a magyar irodalomban *Mattyasovszky* említett monografiáján kívül *Kautz* és *Földes* kézikönyvének idevonatkozó része. *Láng* Ricardo fordítása és interpretációja, *Ráth Zoltán* és *Pikler Gyula* monografiái. Az utóbbié: Ricardo jelentősége a közgazdaságtan történetében 1885. Ráth müve: A földjáradék helye a nemzetgazdaságtan rendszerében. 1887. A járadékelmélet áttekintését illetőleg figyelemreméltó *Heller* Farkas cikke. (*Közgazdasági Lexikon* 1900. II. k. 132—140. l.)

Földes szerint, ha a Ricardo-féle tan elméleti helyességét vizsgáljuk, azt — társadalompolitikai irányzatától eltekintve — a felállított feltételek alatt általánosságban el kell fogadni, *mint amely a földjáradék egy esetét — de csakis egyet — magyaráz*... Hogy történeti feltevése nem felel meg egészen annak, mit a történelem mutat, ... nem lényeges pontja az elméletnek, mely ezen feltevés nélkül is megállhatna. Különben is az első letelepedésnél igen gyakran nem gazdasági, hanem védelmi szempontok irányadók ...

Az elmélet második feltevése, a munka és tőke termelékenységének csökkenése, sem tekinthető általános gyakorlati ténynek ...

17. Jelentős elméleti irányt képvisel a gazdaságtanban a határhaszonelmélet,[1] mely a gazdasági jelenségek lélektanának tüzetesebb felderítésével hatalmas lökést adott a theoriának.

A jövedelemeloszlás problémája tekintetében *Böhm—Bawerk* érdekel leginkább minket.[2] Elméletét főleg a *Kapital und Kapitalzins* c. többször idézett nagy monografiájában találjuk lefektetve.

Felfogásának alapjául tőke-, illetőleg kamatelmélete szolgál s ezen keresztül magyarázza a járadékok egyik különös fajának, a földjáradéknak természetét is.

Számos esetben a processus másként alakul... A járadékjelenség nem is csak a föld sajátsága, hanem előfordul más termelési tényezőnél is. Ugy a munka, mint a tőke egy bizonyos ponton túl nem hajtanak nagyobb, hanem csökkenő hozadékot. A földjáradék emelkedése ellensúlyozható jobb termelési módok, olcsóbb közlekedés, takarékosabb fogyasztás által. Azonkívül előrelátható időn belül még mindig új területek vehetők mívelés alá, ha a földjáradék túlságos emelkedése fenyegetődznék.

Tehát a földjáradéktan csak korlátolt területen bír igazsággal. Számos esetben nincs is földjáradék... A földjáradék gyakran csak a verseny eredménye...

Főleg pedig lehetetlen azt a tant fentartani, *hogy a földjáradék csakis a termelési költségek különbségének az eredménye.* A földjáradék különböző okokból keletkezik, melyek között elsősorban a földbirtokos egyedárusági helyzete szerepel. A Ricardo-féle elméletnek a tudományban való domináló szerepének tulajdonítandó az is, hogy az elmélet mindig csak a földjáradék *keletkezésének okainál állott meg, elhanyagolván azt, hogy a földjáradék egyéb jelenségeit*, annak különböző alakjait, annak viszonyát a többi jövedelmekhez, annak emelkedését és csökkenését stb. megvizsgálta volna.

(A Társadalmi Gazdaságtan 4. kiad. I. köt. 400—403. l.)

[1] Lásd ennek az iránynak kiváló magyar ismertetését: *Heller Farkas*: *A határhaszon elmélete.* Budapest 1906. u. a. *A határhaszonelmélet birálata.* Közgazdasági Szemle 1906. aug. és szept. számában.

[2] Kiemeljük még itt a már említett és alább megemlítendő írók mellett: *Wieser:* Der natürliche Werth 1889. és *u. a.:* Über den Ursprung und Hauptgesetze des wirtschaftlichen Werthes 1884., továbbá *St. Worms*: Das Gesetz der Güterconcentration etc. 1901—3. c. munkáit.

Alapvető szerepet játszik tanaiban időelmélete,[1] melynek egyik jellemző lényege az, hogy a jelenlegi jószágokat általában többre becsüljük a jövendőbelieknél.

A *termelési* (vagy a határhaszonelmélet egyes képviselőinek terminologiája szerint: *magasabbrendű)* javakra vonatkoztatva az említett elvet, azt állapítja meg tehát, hogy a jelenlegi javak határhaszna magasabb, mint a jövendőbelieké. Ezzel az értéktörvényével magyarázza azután a kamat lényegét is. Hogy azonban ezt ekként megtehette Böhm—Bawerk, előbb a tőkének egy sajátságos materiális értelmezését konstruálja, melyet ugyan a magam részéről tévesnek tartok,[2] amennyiben a Böhm—Bawerk-féle tőkefogalom szerintem bizonyos materialis termelési javakat keresztel el meglehetős önkénnyel tőkének. Időelméletébe azonban csak ezen módon lehet beállítania kamattheoriáját.

A kamat Böhm—Bawerknél ugyanis a jövendőbeli jószágoknak az az értéknövedéke, a melylyel, mint különbözettel azok jelenlegiekké érlelődnek meg. A társadalomnak, hogy termelhessen, jelenlegi javakra van szüksége. Ily jelenlegi javak szükségesek úgy a termelés, mint a fogyasztás céljaira.

A vállalkozó magasabbrendű (termelési) javakat igényel a jövendőbeli jószágok elállitására. A termelés céljaira szolgáló közbenső termékeket *(Zwischenprodukt)* érti B. B. a tőke alatt. A tőkés tehát (magasabbrendű) termelési javakat bocsát a vállalkozó rendelkezésére, hogy azokat jövendőbeli jószágokká érlelhesse meg. Minthogy pedig a vállalkozó a termelés céljaira jelenlegi javakat kap,[3] meg

[1] Hasonló időelmélet alapjairól *John Rae*-nál és *Jevons*-nál, lásd alább a tőkeelméleteknél.

[2] Erről bővebben lásd az alábbi fejezeteket.

[3] A földbirtokos, a munkás és a tőkés egyaránt hozzájárulnak valamivel a termeléshez, de különböző javakkal. A földbirtokos és a munkás csak felsőbbrendű (termelési), azaz jövendőbeli javakkal támogatják a termelést. A munkás munkáját, a földbirtokos földjét bocsátja a termelésben rendelkezésre. Mind a két jószágnak, tehát úgy a földnek,

kell értük fizetnie azt az értéknövedéket is, melylyel azok a jövendőbelieknél többet érnek. Ez a kamat.

Ami most már a földjáradékot illeti, annak magyarázata Böhm—Bawerknél a tőkekamatéval esik egybe, mert a földjáradék szerinte nem más, mint a tartós javakból való tőkekamatnak egy különleges esete:[1]

„Die theoretische Erklärung der Grundrente fällt also in ihrem Schlussstücke mit der Erklärung des *Kapitalzinses dauernder Kapitalstücke zusammen*: *die Grundrente ist geradezu nichts anderes als ein Spezialfall von Kapitalrente aus ausdauernden Gütern.*" [2]

Ehez az elméleti eredményhez a határhaszonelmélet gondolatvilágában jut el[3] és szerinte csakis eme helyes értékelmélet segitségével lehet a földjáradék problemáját

mint a munkának csak az általuk nyerendő fogyasztási (jövendőbeli) javak tekintetében tulajdonítunk értéket.

Kell tehát valakinek lennie, aki jelenlegi (fogyasztási) javakat bocsát a termelésben résztvevők rendelkezésére. Ezt teszi a tőkés, aki mint vállalkozó elsősorban jelenlegi javakat bocsát a többi társadalmi osztályok rendelkezésére. Az őnála felhalmozott vagyonból kell a termelésben résztvevő összes egyének életszükségleteit fedezni a termelés folyamata alatt. Emellett azonban jövendőbeli javakkal is járul a tőkés a termeléshez, mint a termelési javak egy részének szintén a tulajdonosa.

A tőkés ekként, mint jelenlegi és jövendőbeli javaknak birtokosa, hivatva van arra, hogy a termelési folyamat szervezését a kezébe vegye, s azt ő vezesse. A tőkés tehát, *mint vállalkozó, a termelés központjává válik s ez által ő lesz többé-kevésbé az a pont, mely körül az egész jövedelemeloszlási folyamat forog.* A vállalkozó jövedelme abból származik, hogy a kezében egyesített felsőbbrendű, tehát jövendőbeli javak jelenlegiekké érnek meg.

l. Kapital und Kapitalzins. II. Abteilung 3. kiad. (572—578., ill. 502—548. l.)

[1] Lásd i. m. II. Abteilung. 3 kiad. 549—578. III. *Hauptfall der Zins aus ausdauernden Gütern.*

[2] u. o. 569. l.

[3] ... nachzuweisen, warum und unter welchen Umständen die Bodennützung einen Wert und Preis erhält... *An der Hand der*

egyszerűen pár tollvonással megmagyarázni, amit a régibb elméletek, melyek a földhasználat szülte árak és értékek okát kutatták, eredménytelenül kerestek Ricardoval az élükön.[1]

Böhm—Bawerk eszerint *termelésbölcseleti* (és ezzel összefüggő használatbölcseleti) alapon magyarázza a földjáradékot, amint hogy ilyen alapon tünteti fel a tőkekamatot is, melynek a földjáradék őnála egyik alfaja csupán.

Legfőbb érdeme szerintem, hogy belátja azt, hogy a modern termelésben a vállalkozó lévén a középpont s a javak kicserélése az ő kezén menvén keresztül, a modern jövedelemeloszlás problémájának kulcsát a vállalkozónak a javakat a különböző emberek szükségleteinek megfelelő átcserélő tevékenysége körül keresi.

A saját felfogásom szerint is itt van a modern jövedelemeloszlásnak a sarkpontja, t. i. a különböző javak és szolgálatok egymással való kicserélésében. Ez a csere azonban szerintem nem közvetlen, hanem közvetett csere, mert a javakat elsősorban pénzre, t. i. az általános csereeszközre, helyesebben pénzösszegben kifejezett tőkére cseréljük fel. A tőkére való kicserélését a termelt javaknak pedig elsősorban a vállalkozó teszi meg a piacon.

A gondolatmenet tekintetében azonban abban hibázik a fentjelzett elmélet, hogy a jelenségek abstrahálásában

richtigen Werttheorie, mittelst der Lehre vom Grenznutzen und von den komplementären Gütern hatte sich dieser Nachweis mit ein Paar Federstrichen führen lassen. Ohne diese Hilfe und verstrickt in die Fesseln der Arbeitswerttheorie gestaltete man ihn viel umständlicher... und dabei im Prinzipiellen doch nicht recht befriedigend. (i. m. 570. l.)

[1] Die Signatur der Rententheorie Ricardo's, die im wesentlichen bis heute herrschend geblieben ist, — die Theorien seiner Gegner *Carey* und *Rodbertus* sind ganz verfehlt — ist: eine Fülle von Wahrheit in falscher prinzipieller Formulierung; eine glänzende Kasuistik, die nur die Anknüpfung an das alles erleuchtende richtige Prinzip nicht finden kann, und die darum, nachdem sie ein Stück der Erklärungsbahn hell beleuchtet hat, in Dunkelheit und Irrung ausmündet... Niemanden befriedigt sie ganz und voll... Aber es steckt ein unverwüstlicher Kern in ihr... stb. stb. (i. m. u. o.)

az okozati összefüggés láncolatából kihagy egyes fontos láncszemeket s így néha *közvetett* okok tűnnek fel *közvetlenek* gyanánt. Elfelejtette ez az elmélet termelés és használatfilozofiai eszmemenete mellé odaállítani a valódi és közvetlen jövedelemeloszlási faktort: a *társadalom jogi rendjét,* mely a jövedelemeloszlás kereteit megszabja. Elfelejtette annak fontosságát, hogy minden társadalomban kell, hogy legyen egy ilyen közvetlen rendező társadalmi tényező s nem csak a maiban. Így hamar észrevette ez az elmélet, hogy a jövedelemeloszlás egyik legfőbb közvetlen megvalósitója a jelenlegi javakat a jövendőbelikért szolgáltató csere, akkor nagy súlyt kellett volna helyeznie arra is, hogy ismét annak az előfeltételét, hogy a termelési javaknak a termelés céljaira való átengedése fejében jelenlegi javakat, vagyis jövedelmet kapjunk, megint csak a termelési javaknak a tulajdona, tehát a jog képezi és hogy a javak szétosztódásának arányát a jog állapítja meg annak folytán, hogy a jog csatolja a termelési javak (melyeket B. B. szerintem tévesen a *tőkének* tart) tulajdonosainak hatalmi köréhez a kamat és földjáradékot. Tehát a jogrendszer létesíti elsősorban a jövedelemeloszlást. Mert a termelési tevékenység csak anyagi javakat hozhat létre, a termelt javakat, vagy azok egy bizonyos hányadát ellenben egy másik faktor, t. i. a társadalom vagyonjogi rendje jelöli ki egy bizonyos mennyiségben kinek-kinek a számára, még pedig modern viszonyok között nem közvetlenül, hanem elvont pénzösszegértéknek egy meghatározott mennyisége alakjában.

Tehát szerintem a jog a jövedelemeloszlás társadalmi végső forrása s nem a termelési javaknak bármely tulajdonsága. Mert csakis a jog, a társadalom jogi rendje adja meg azt a lehetőséget, hogy valaki a termelési javaknak a termelés céljából haszonnal járó természetét jövedelemszerzésre felhasználhassa. A jog szoríthatja korlátok közé e kihasználás lehetőségeit és mértékét. S annál inkább állíthatjuk ezt, minél modernebb, tehát minél kifejlettebb vagyonjogi intézményekkel biró társadalomban élünk. Fejlett cseregaz-

daság pedig igen magas fejlettségű vagyonjogrendet feltételez. A jogi szabályoktól nem befolyásolt s tisztán „*gazdasági*" törvények által meghatározott jövedelemeloszlás teljesen lehetetlen fogalom s annál lehetetlenebb, minél fejlettebb társadalomra és termelésre gondolunk.

Ha tehát az egyént a jog össze nem kapcsolja valamely anyagi jószággal, *akkor reánézve nincsenek is annak a jószágnak oly tulajdonságai, melyek alapján jövedelemre tehetne szert.* S minél felsőbbrendű termelési javakról van szó, annál inkább határozott *jog* szükséges ahoz, hogy azokat valaki a sajátjaként, tehát azokból jövedelmet szerző módon és állandóan használhassa fel. Modern, civilizált társadalomban, minő a fejlett cseregazdaság társadalma, rendszeres hasznot s így jövedelmet is, csak azokból a javakból húzhatunk, a melyekkel a jog minket összekapcsolt.

A jogi szempontoknak a gazdaságiaktól való légüres elválasztása tehát hibák forrása kell, hogy legyen a leggenialisabb elméleteknél is. A most vitatott elméletben is a jogi szempontok kirekesztése miatt a jövedelemeloszlás problémájánál az okozati összefüggésnek az a láncszeme maradt ki, amely a feltüntetett gazdasági folyamatban való részvételt a társadalomban élő emberekre elsősorban teszi lehetségessé.[1]

18. A földjáradék fogalmát az elmélet nem szorította csupán a mezőgazdasági birtokok révén elért jövedelemre. Már *Ricardo* kiterjesztette a saját járadékelméletét a bányák

[1] A határértékelmélet képviseletében *Wieser* is foglalkozik a földjáradék kérdésével Böhm—Bawerktől eltérő alapon. Egyoldalúnak mondja Ricardo különbözeti járadékelméletét s a járadék okának nem annyira a föld különböző termékenységét tartja, mint azt, hogy minden adott korban a mívelhető föld általában, vagy a megmívelhetés technikai, közlekedési viszonyai stb. miatt többnyire korlátolt mennyiségben áll rendelkezésre: oly mennyiségben t. i., amennyit az illető korban az emberiség ennek a kornak mezőgazdasági technikája mellett megmívelni tud. Ez a korlátolt mennyiség pedig ok az érték és járadék keletkezésére az egyes földek közti minőségbeli különbségek nélkül is.
L. Friedrich von *Wieser: Der natürliche Wert.* Wien. 1889.

járadékára is (Principles III. fej.). A bányajáradék tehát épúgy különbözeti járadék szerinte, mint a földjáradék. *Hermann* egész sorozatát állította fel a különbözeti járadék egyéb eseteinek. *Schäffle* és *Mangoldt* pedig a gazdasági élet minden terén észreveszik a különbözeti járadákot, ahol bárki kedvezőbb körülmények között értékesíthcti termékeit, vagy bármily személyi vagy tárgyi okból aránylag nagyobb jövedelemre tehet szert, mint más.

A Ricardo-féle járadéktörvény elméleti kiterjesztését *Marshall* illlesztette ezenkívül rendszerébe. Szerinte Ricardonak különbözeti járadékelmélete épen nem szorítható a mezőgazdaság egyetlen ágára. „Ha Ricardo" — úgymond — „az ő megszorításait szorosabban szemügyre vette volna, valószinüleg észrevette volna, hogy semmi ok sincsen azokat csupán a földmívelésre vonatkoztatni." [1] A mezőgazdaságon kívül számos esetet hoz fel a különbözeti járadék fennforgására, a mikor a járadék nem alkatrésze a termelési költségeknek. *Jevons* felfogása szerint is a mezőgazdasági járadék és a háztelekjáradék szempontjai azonosak. [2] *Marshall* szerint azok mellett a megszorítások és feltételek mellett, melyek szerint a járadékelmélet a mezőgazdasági járadékra érvényes, érvényes az a háztelek-járadékra is. [3] Az ipari termelés körében is felfedezi a járadékszerű jövedelmeket. Ez utóbbiakat azonban megkülönböztetésül *quasi rent*-nek nevezi s érti alatta a mesterségesen alkotott termelési eszközökből származó tiszta jövedelmet. Ilyen quasi rent, járadék-*szerű* jövedelem pl. a tartós gépezeteken alapuló jövedelem. [4] Nagy súlyt helyez a konjunkturáknak befolyására, a *helyzetjáradék* (amikor a járadékkülönbözet az előnyösebb fekvésre vihető vissza) és az *összetett járadék* [5] fogalmára. [6]

[1] *Principles* III. kiad. 481. l.

[2] idézve Marshallnál is: *Principles* 483. l. Lásd *Jevons:* The Theory of P. E. 4. kiad. (XLVII—L. old.) a II. kiadáshoz írt előszóban.

[3] *i. m.* 482. l.

[4] l. *i. m.* III. kiad. 447. l.

[5] *Principles* III. kiad. 494. és 498. l. Összetett járadék *(composite*

A Ricardo-féle járadék e fogalmi bővítéseinek, „kiterjesztéseinek" a magam részéről semmi nagyobb elméleti érdemet nem tudok tulajdonítani, hiszen voltaképen nem egyebek azon példékkal való illustrálásnál, minekutána be kellett látnia az elméletnek azt, hogy a járadék, jelesen a különbözeti járadék fogalmának a Ricardo felhozta példákra való korlátozása tarthatatlan.[1]

rent) alatt oly járadékot ért, melyben a tulajdonképeni földjáradék, illetve helyzetjáradék s a „quasi-rent" elemei együtt vannak.

[6] A földjáradéknak elméletét mathematikai módon fejezi ki *Jevons* Anderson, James Mill, J. Stuart Mill és Mac Culloch elméleteinek figyelembevételével. (L. *The Theory of Pol. Ec.* 4. kiad. VI. fej. 210—221. l.)

[1] A járadékelméletre vonatkozólag az eddig hivatkozott irókon kívül megemlítem még az alábbi ujabb theoretikusokat:

Adolphe *Landry:* járadék alatt tartós jövedelmet ért, melyet az arra jogosult szabályosan húz, anélkül, hogy annak elérése végett munkára vagy erőfeszítésre volna szüksége. (...on entend par le mot rente un revenu *durable*, que son bénéficiaire perçoit regulièrement, et qu'il perçoit sans avoir besoin de le gagner par un travail ou un *effort* quelconque. 583. l.)

A járadéknak többféle faja van. A földjáradékon kívül járadékot lehet húzni valamely gyár, bánya, szabadalom, találmány, védjegy, kereskedelmi dolgok stb. stb. után (587—8. l.) A *földjáradék (rente foncière)*, különösen pedig a mezőgazdasági járadék *(rente agricole)* csupán a leggyakoribb alakja annak s az elmélet is főleg ez utóbbival foglalkozott.

A földjáradék jellegzetes sajátságait a következőképen határozza meg:

1. A földjáradék *bizonyos szempontból ingyenes* jövedelem:

(La rente foncière est pour celui qui la perçoit un revenu en un certain sens gratuit... en ce sens qu'une fois née, si l'on peut ainsi dire, il n'en coûte rien pour la faire durer. En d'autres termes, la rente foncière est un revenu tel que si on l'enlevait à son bénéficiaire, l'exploitation des terres qui la donnent ne cesserait pas.)

2. A földjáradék különleges sajátságoktól *(des qualités particulières)* függ, pl. termékenység, fekvés stb. stb.

3. A földjáradék gazdasági jószágból húzott jövedelem, vagyis oly jószágból folyó jövedelem, melyet átadni, felcserélni lehet. (585. l.)

A járadék általában véve lehet különbözeti járadék és feltétlen járadék *(rente différentielle — rente absolue).* (591—593. l.)

19. Minthogy a járadékot a magunk részéről jogon sarkaló jövedelemfajtának tekintjük, annak az eddig ismertetett elméleti kiterjesztései és megszorításai ránk nézve

A különbözeti és feltétlen járadék kérdéseit a mezőgazdasági járadéknál vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy *elszigetelten* lehetnek olyan vidékek, a melyeknél absolút járadék mutatkozik minden földön s viszont lehetnek olyan vidékek is, a melyek talajain épen csak a megmunkálás költségei térülnek vissza. Ezeknél az utóbbiaknál nincsen absolút járadék.

Minthogy azonban manapság a gazdasági verseny hatásai minden országra kiterjednek, helyesebbnek látszik az a vélemény, mely a földjáradékot általában véve különbözeti járadéknak fogja fel (598. l.).

(L. Adolphe *Landry: Manuel d'économique* 582—621. l.)

John A. *Hobson* a jövedelemeloszlásról írt könyvében *(The Economics of Distribution* 1907. IV. fejezet. 113—159. l.) erősen megtámadja Ricardo és követőinek járadékelméletét és annak azt a feltevését, hogy a földből származó jövedelem különböző természetű gazdasági törvényeknek van alávetve, mint a munka és a tőke igénybevételéből folyó jövedelmek.

Erős kritikával mutat rá Ricardo és mások (Mill, Marshall) szerinte téves okfejtéseire. Felesleges — ugymond — Carey történeti argumentumaihoz nyúlnunk a Ricardo-féle elmélet alaptalanságának kimutatására, mikor az már helytelen azért is, hogy a legtöbb földet alternative többféle módon lehet használni, tehát a *helyettesíthetőség törvényén is* megdől a Ricardo-féle okoskodás.

...The general tendency of economic science, especially in England, has been to assimilate the theory of the sale of capital-use and labour-power to that of the sale of goods, but to mark off the sale of land-use to quite other economic laws.

I propose to bring the sale of the factors of production under the *general laws* of value and of price as disclosed by the investigation of bargaining for commodities.

For this purpose it is necessary: 1. to coordinate the three factors with respect to the conditions which regulate their price; 2. to show that their sales are in essence identical, as economic processus, with the sale of commodities... (117. l.)

...It is quite unnecessary to have recourse to the historical arguments which Carey and others used... (119. l.)

...What really invalidates the Ricardian treatement is the fact, that most land in use has several alternative uses or can contribute toward several different supplies... (120. l.)

tárgytalanok. Körvonaloztuk a járadéknak, mint jogon alapuló jövedelemnek általunk követett tágabb és szűkebb értelmét. *A földjáradék ennek megfelelően a járadékjövedelmeknek*

...the *Law of Substitution* requires that in measurement of price we should substitute for the margin of cultivation of land *a composite margin* of employment of land, capital and labour, at which is paid not necessarily the minimum rent, interest and wage, but the lowest *average combination* of the three. Supply-price will be composed (under absolutely free competition) of these marginal expenses.

Differential expenses of production abore this composite limit, wether they be rent, interest, or wages, will not enter into the market-price of the supply. (159. l.)

Ugyancsak Hobsonnak egy másik munkájában (The Industrial System) lásd a járadék kérdését. V. fej. 83—105. l.

Davenport némileg eltérő értelmezéssel általánosságban elfogadja Ricardo járadékelméletét, melyet egyszerűnek és logikusnak tart.

...The Ricardian theory of rent, from which, for the most part, we shall not widely diverge, is not difficult of statement. It rests fundamentally upon what is known as the law of diminishing return. (76. l.) *Outlines of Ec. Theory* 1905. VII. fej. 75—105. l.

A. S. *Johnson* szerint a járadék legtágabb értelemben véve valamennyi tőkejavaknak termékeit magában foglalja, gyakorlati szempontból azonban főleg a *tartós* javak termékeire kell a járadéktannak vonatkoznia.

The term rent in it broadest sense includes *the products of all capital goods,* wether rented by the enterpriser or owned by him.

For practical reasons, a study of rent may best be confined to the products of goods that have a high degree of permanence.

Brutto (össz) járadék (*gross rent)* alatt a tőkejószág egész termékét érti. Tiszta járadék (net rent) az, ami a termékből marad a tőkejószág pótlására és helyreállitására szolgáló levonások (whatever remains of the product after deductions have been made for the repair and replacement of the capital good) után. *A tiszta járadék azonos a kamattal.*

A vállalatban alkalmazott tartós javak járadékát *residuumként* fogja fel:

The rent of the permanent goods used in an enterprise is most conveniently treated as a *residue* remaining after the wages of labor, charges for the use of capital in perishable forms, and the cost of materials and other perishable goods have been deducted from the *total product* of the enterprise.

csak egyik különös esete a sok közül, bár nagyon fontos és tipikus esete. Tágabb értelemben járadékjövedelemnek veszünk minden oly jövedelmet, mely nem tisztán munkabér,

Ha azonban a járadékot nyujtó vállalatokban, gazdaságokban többféle tőkejószág van egyesítve (pl. maga a szántóföld, a talajjavítások, épületek, faültetvények), az ilyen tőkejavak termelékenységét nem lehet egyszerű kivonás útján residuumként meghatározni, hanem csupán más vállalatokban alkalmazott ilynemű javakkal való *összehasonlítás* útján. The rent of any one out of a number of classes of goods united in a permanent combination may be ascertained by *comparison with other productive combinations* in which some, but not all, classes are represented.

A mesterséges tőkejavak járadéka, hosszabb időt nézve, a szokásos kamatlábhoz igazodik, a földjáradék mértéke pedig általában a munkabér és a befektetett tőkék kamatának magasságától függ.

A mezőgazdasági járadék rendszerint nő a mezőgazdasági termékek árának emelkedésével.

A telekjáradék emelkedésére pedig a népesség számának és sűrűségének növekedése van befolyással.

Végül a társadalmi tőkék szaporodásának a földértéket megnövelő hatását fejezi ki a következőleg: Increase in the capital of society *causes the value of land to rise* for two reasons (1) because it raises the rent of land, and (2) beause it changes the rate at which a given rental is capitalized.

Erre az elméletre, mint szerző előszavában elismeri, *Fetter, Fisher* és *Seligman* voltak befolyással.

A. S. *Johnson:* Introduction to Economics. (XIII. fej. 215—232. l.)

Irving *Fisher* szerint: ...The spurious distinction between rent as the income from „land", and interest as the income from „capital"... has already lead to a great many confusions in economic science...

E fogalomzavar folyománya szerinte az a felfogás, mely szerint a föld abban különbözik a „tőkétől", hogy a földdel szemben a művelhetőség határa (margin of cultivation) oly szempontot állít fel, mely az utóbbinál hiányzik. Hogy továbbá míg a különféle termékenységű földrészek különböző járadékot adnak, addig a tőkének minden egyes része ugyanolyan magas kamatot hoz.

These errors come — úgymond — from unconsciously regarding the land in terms of *quantity* and the so-called „capital" in terms of *value*; in other words, from considering the income from land in the sense of *value productivity*, but that from capital in the very different sense of *value return*.

vagy fizetés. Szorosabb értelemben nevezzük pedig járadéknak az olyan egyén járadékjövedelmét, a kire nézve ez nem egyúttal vállalkozói nyereség is. A szorosabb értelemben

Tehát különböző értelemben vett fogalmak összehasonlításából eredőnek mondja Fischer a fogalomzavart. Mert hogyha — úgymond — az összehasonlításnál következetesen megmaradunk akár az egyik *(value productivity)*, akár a másik *(value return)* értelem mellett, akkor a képzelt különbség a járadék és kamat, illetőleg a föld és a tőke között nem lesz meg többé. (Nevezett szerző ugyanis *value productivity* és *value return alatt* különböző mathematikai *dimensio*-kat ért. Az előbbi dimensio azt fejezi ki, hogy pl. évente *egy acre földről* hány dollár jövedelmet számítunk, az utóbbi pedig, hogy *bizonyos számu dollár* befektetése után hány dollár jövedelmet várunk.)

Igaz ugyan, hogy a föld termelékenységi értéke különböző a földek eltérő termékenységi foka mellett; de igaz az is, hogy ez a *termelékenységi érték* (value productivity) ugyanígy különbözik egymástól a gépeknél, vagy bármely más tőkealkatrészeknél.

A géptechnikánál új, tökéletesebb és nagyobb erejű gépek alkalmazása ugyanazt a viszonyt teremti meg a régi rendszerű, rosszabb gépezetekkel szemben, amit a termékenyebb talaj a terméketlenebbel szemben. Ugyanígy különböző a különböző személyek kereseti termelékenysége is, mert az egyiknek magasabb, a másiknak alacsonyabbfokú keresőképessége van. Ezen az utóbbi alapon tartotta Francis *Walker* a Ricardo-féle járadékelméletet a vállalkozói nyereség magyarázatának.

Másrészt — úgymond Fisher — ha figyelmünket a visszatérülési értékre *(value return)* irányítjuk, ugyancsak azt fogjuk látni igaznak, hogy az a visszatérülő érték, a melyet a „tőkével" (bármily szűk értelemben vesszük is a tőkét) szemben kamatlábnak nevezünk, hasonló természetű, de hasonló természetűnek fogjuk találni ezzel a földek visszatérülési értékét is. A nagy járadékot adó földnek nagy értéke lesz és ennekfolytán a jövedelmezőség ugyanabban az arányban fog állani itt is, mint a rosszabb földeknél...

L. Irving *Fisher: The Nature of Capital and Income.* 1906. (186—187. l.) XI. fej. 3. §.

J. B. *Clark* elméletében szintén kifejezésre jut az, hogy amenynyiben azonos fogalmakat nevezünk a föld és más termelési, vagy használati javak járadékának, akkor azonos szabályokat kell e járadékokra általánosságban felállítanunk.

Így bármely termelési tényező járadékának azt tartja Clark, amit ez a tényező hozzá ad a vele kapcsolatban használt munka és tőke határtermékéhez.

vett járadéknak fajai tehát ismét: a földjáradék, értve annak minden nemét (mezőgazdasági, erdő-, háztelek- stb.

The rent of any... agent is *what it adds to the marginal product* of labor and capital used in connection with it.

A járadék tekintetében főszempontnak valamely termelési eszközre nézve azt tartja, vajjon hozzá ad-e az valamit a munka és tőke említett határtermékéhez.

This test — úgymond — wether an instrument can or cannot add something to the marginal product of labour and capital, *may be universally used.* It may be applied to everything that is made as an aid to labor. There are no-rent buildings, locomotives, cars, tracks, ships, wagons, furnaces, engines, boilers, and in short instruments of every descriptions that figure production. Combine any one of them with labor and capital and see what you get out of the combination; then take the labor and capital away and see what they will produce as marginal labor and capital; and the difference between the twoo amounts whatever it is, *is the rent of the instrument.* If the difference is *nil*, the instrument is at the point of being abandoned.

J. B. *Clark:* Essentials of Econ. Theory. Ch. X—XI. (159—194. l. Kül. 177—8. l.)

Itt is tehát inkább a különböző termelési tényezőkre termeléstechnikai értelemben vonatkoztatott különböző residuumokat látunk feltüntetve járadék gyanánt. Ezek a járadéknak nevezett fogalmak — saját felfogásom szerint — legfeljebb eszményi vagy mathematikai hozadékrészeknek tekinthetők inkább, mint jövedelemeloszlási s ezze együtt vagyonjogi szempontból vett jövedelemnek. Tehát inkább a különböző termelési tényezőkre, vagy eszközökre kiszámított üzleti befektetések *gazdaságossági tekintetei* jutnak itt kifejezésre *a termelő oldaláról nézve,* mint a társadalmi oldalról tekintett vagyonjogi jövedelemeloszlás szempontjai. Ekként nem annyira — szerintünk — valóságos sociális jövedelemeloszlási elméletekkel állunk szemben, mint inkább a javak termelési tényezők szerint való szétosztódásának elméletével.

Pedig valóságos határozott összegű, konkrét jövedelmek csakis személyekre, vagy mondjuk a különböző foglalkozású csoportok, társadalmi osztályok egyes csoportjára esnek. Az egyes termelési tényezőkre vonatkozólag csak elvont számitásokat lehet eszközölni, hogy üzleti szempontból mi irható a *konkrét esetben* pl. a munkának, a földnek stb. javára. Az egyik vagy másik termelési tényezőnek javára irható jövedelmi, helyesebben hozadéki hányadok nagy fontossággal birhatnak a termelés szempontjából, vagy az üzleti számitás konkrét eseteiben, de korántsem nyujthatnak kielégitő kiindulási alapot a

járadék), a bányajáradék stb. stb., a tőkejáradékok, így életjáradék, kamat stb.[1]

Röviden összefoglalva: a modern társadalomban a termelt jószágok a vállalkozók kezén át lépnek csereforgalomba s a vállalkozók kezén keresztül cserélődnek fel a termelt javak pénzre, helyesebben — mint látni fogjuk — tőkére s a pénz fogyasztási jószágokra. A vállalkozók kezein keresztül változnak át ekként a társadalmi termelvények jövedelmekké annak folytán, hogy megoszlanak az egyes osztályok és emberek között. A vállalkozó jövedelméből, mint az ő brutto jövedelméből egyrészt a munka jövedelme válik ki (munkabér, fizetés), másrészt a nem vállalkozó és nem munkás jogosítottak jövedelme (a szorosabb értelemben vett járadék különböző fajai). A többi a vállalkozóé, az ő szűkebb értelemben vett vállalati nyeresége. Ha a vállalkozó nem kénytelen szorosabb értelemben vett járadékot (haszonbért, tőkekamatot) kiadni jövedelméből, akkor természetesen az ilyennek megfelelő rész is az ő

sociális és politikai gazdasági probléma: a jogrend elemeivel összeszövődött valóságos jövedelemeloszlás tekintetében.

E — szerintem — téves kiindulási alapot választja a jövedelemeloszlás tanával szemben *Clark* is. Szerinte:

The science of distribution should tell us primarily, *not what any man personally gets* as a total income, and how well of he is as compared with other man, but in what way the wages of his labor, the interest of his capital, and the return for the entrepreneur s function are fixed. In technical terms this is saying that distribution is *primarily* functional and not personal... (*Essentials* 89—90. l.)

[1] Mindezeket természetesen az alatt a feltétel alatt tekintjük szorosabb értelemben vett járadéknak, hogy jogosított alanyukra nézve nem képeznek egyúttal vállalkozói nyereséget is. Ennélfogva szorosabb értelemben vett, tiszta járadékjövedelemnek kell tekintenünk egy olyan ipari, vagy kereskedelmi vállalat tulajdonosának vállalati bérbeadásából származó jövedelmét. Az ily vállalaton alapuló jövedelem, a vállalatot bérbeadó tulajdonosra nézve már nem vállalkozói nyereség. Az ő jövedelme: bérösszeg: szorosabb értelemben vett járadék. A vállalkozói nyereséget a vállalatot saját felelősségében vezető bérlőnek a jövedelme alkotja.

vállalkozói jövedelmét szaporítja. Amikor ezenfelül munkabért sem kell fizetnie a vállalkozónak, akkor e jövedelmi kategoriák mind egybeesnek. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a megoszolt jövedelmekből, azok megoszlásának különböző stádiumaiban, az állam, vagy általában a közjogi felsőbbség is jövedelmet hasít ki a maga számára. Az állam, illetve közjogi felsőbbség jövedelméből pedig ismét a társadalom legkülönbözőbb egyénei és osztályai huzzák jövedelmüket vagy jövedelmük egy részét. Mind e jövedelmek a vállalkozó kezeiben változtak át a termelés *hozadékából jövedelemmé*, vagyis materialis dologmennyiségi és technikai, használatmennyiségi fogalomból cserére felhatalmazó jogmennyiségi fogalommá, a min nem változtat az sem, ha egyes esetekben maga az állam szerepel vállalkozóként. A technikai kategoriának jogi kategoriává változásakor a mennyiségi kategoria az, mely e kettőt összekapcsolja, illetve közös nevezőre hozza. Ezt a mennyiségi kategoriát, mely a materiális jószágmennyiséget összeméri az azzal elcserélt immateriális jogmennyiséggel, a csere pillanatában az *ár* fejezi ki, melynek megjelenési formája a kapitalizmus korszakában valamely pénzösszeg, illetve helyesebben: eme pénzösszegben kifejezett és azzal lemért fizetéshatalmi mennyiség.

VI. FEJEZET.

A tőke.

1. Az eddigi közgazdaságtan több különböző, gyakran ellentmondó és következetlen értelmezését adta a tőkének. De nem is olyan könnyű dolog a tőke mivoltát felismerni. Az elméletben található sok egymással ellentétes felfogás és megmagyarázási kisérlet a probléma nehézségeit és a kiindulási szempontok különféleségét bizonyítja.

There is no part of the subject of economics, which is at once so important and so difficult to comprehend precisely and correctly as that of capital... — mondja Jevons.[1] A tőkefogalom irodalmának történetében valóban a *disharmonia* a jellemző e kategoria körülirása tekintetében. A jelen fejezetben — melynek célja a modern tőkefogalom valódi lényegének lehetőleg találó megállapítása, — csak annyiban érintem a tőke irodalmát, amennyiben az saját meghatározásom megértéséhez szükségesnek látszik. A következő fejezetet ellenben teljesen a különböző tőkemeghatározások ismertetésének szentelem.

A köznapi életben tőke alatt általában véve *pénzt* szoktunk érteni, vagy pedig *„pénzösszeget.“*

A fiziokraták már nem csupán pénzt értenek tőke alatt. Így *Turgot* szerint, aki akár földjének jövedelméből, akár munkabér, vagy ipari keresetből több *értéket* vesz be, mint a mennyit ki kell adnia, felesleget tehet félre s elköltheti azt. Ezen összegyüjtött értékek — úgymond — tőkének neveztetnek. Közömbös, hogy ez az értékösszeg fémtömegből, vagy *más dologból* áll-e, minthogy a pénz mindennemű

[1] *The Theory of Pol. Ec.* negyedik kiadás 1911. Appendix II. 294. l.

értéket képvisel, valamint mindennemű érték pénzt képvisel.[1] Nála tehát a tőke már nem csupán pénz, hanem egyéb dolog is.[2]

Smith (II. könyv, I. fejezet) a tőke fogalmát a *készlet*-ből (stock) vezeti le. Készlet alatt érti pedig a társadalomban felhalmozott jószágok összességét. Nem érti bele a földet magát. A társadalmi jószágkészletek rendeltetésszerinti megoszlásából származtatja le a tőkék különböző fajait.

Tőke Smithnél a jószágkészlet ama része, melyet tulajdonosa el nem fogyaszt, hanem amely után jövedelmet vár. Ebbeli felfogását aztán tovább elemzi s beszél a magánember tőkéjéről és valamely nemzet tőkéjéről. Úgy a magánember, mint valamely ország jószágkészlete három részből áll: *fogyasztási* javakból, *lekötött* és *forgó* tőkéből. A társadalom *álló* tőkéje gépekre stb., épületekre, talajjavításokra s az ország lakosságának elsajátított hasznos ügyességére és képességeire oszlik, a *forgótőke* pedig pénzből, eladásra szánt élelmiszerekből, nyersanyagokból és kész, de még el nem adott iparcikkekből áll. Smith tehát tőke alatt termelési célokra szolgáló *jószágkészletet* (materialis javak összességét), pénzt, talajjavítási munkálatokat és anyagokat, valamint a népesség termelési ügyességét érti egyaránt.

A következő irók többsége azután Smithez többé-kevésbé hasonlóan körülbelül *a termelésre szánt* vagyont érti tőke alatt, számos variációt adván értelmezésüknek. Többet, majd kevesebbet számítanak a tőke fogalma alá. Némelyek odasorozzák a földet is, mások nem. Általában véve leginkább javak összességét értik tőke alatt. Elsősorban materialis javakat tartanak szem előtt, de olykor odasoroznak egyéb „értékeket“ is. Ezek az irók tehát a legkülönbözőbb

[1] *Réfléxions* 59. §. l. id. m. forditás 90—91. l.

[2] *Böhm—Bawerk* abban a nézetben van, hogy Turgot *„valeurs“* kifejezését, *„javak“*-nak *(„Güter“)* kell érteni, illetve abban a nézetben van, hogy Turgot az „értékek“ kifejezés alatt *értékes jószágokat* akar egyszerűen érteni. (l. i. m. II. 29. l. 2. fejezet.)

kategoriákat foglalják a tőke fogalma alá: materialis dolgokat és más vagyontárgyakat, „értékeket" s tulajdonságokat hoznak egy kalap alá. Anyagilag létező fizikai javak, értékek, követelések és tulajdonságok (tárgyak és jelzők) húzódnak meg ilymódon a tőke fogalmának Noé-bárkájában. Természetes, hogy az a fogalom, melybe alkotórészekként materialis javakat, gondolkodásbeli képzeteket, puszta tulajdonságokat egyaránt bele lehet magyarázni, nem lehet határozott és világos fogalom.

Konkrét tárgyakat zavarnak itt össze e tárgyak tulajdonságaival, illetve azokkal a funkciókkal, a melyek céljaira e tárgyak felhasználhatók.

2. Egy további csoportja az iróknak tőke alatt azt érti, amit az üzleti élet annak tekint: elsősorban pénzt, könnyen pénzzé tehető „értékeket," minthogy a szerzésre felhasználható vagyon főleg ilyenekből áll. Főleg *Menger* állitja a pénzbeli jelleget a tőke problémájának homlokterébe. Szerinte a tőkegazdaságban a szerzővagyonokat alkotó javaknak technikai természete háttérbe szorul és pénzértékük lép előtérbe és szerepel gazdasági felfogásunkban és számitásainkban. Eszerint tehát a pénz elsősorban a tőke.[1] *Schmoller* is Mengerhez csatlakozva, oly szerzési célokból befektetett vagyonrészeket ért pl. tőke alatt, a melyeknél a befektetés technikai természete háttérbe szorul annak pénzbeli értékével s ehez viszonyított magasságú nyereséghozamával szemben.[2] Ez a felfogás kétségtelenül konkrétebb értelmét

[1] Lásd: *Karl Menger: Zur Theorie des Kapitals.* Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik. Neue Folge 17 k. 1888.

[2] *Grundriss* 1904. II. k. 180. l. Schmoller azonban úgy látszik maga sem helyez valami nagy súlyt a tőke fogalmának meghatározására és az alább közölt szavai azt a benyomást keltik némileg, mintha mentegetné magát a tőkefogalom mélyebb vizsgálatának elmulasztása miatt. Ezt irja ugyanis: Der ganze von den Sozialisten angeregte Streit über den Kapitalbegriff *ist ein spätes Überlebsel der sogenannten Realdefinition,* des schiefen Glaubens, aus dem Kapitalbegriff heraus könne man das Wesen der sozialen Kämpfe und der modernen. Wirtschaftsentwickelung erklären; zugleich ein schlagender Beweis

adja a tőkének, mert azt a gyakorlatban való megjelenési alakjában: a pénzben látja meg elsősorban. Közelebbről tapogatódzik ez az elmélet, de szintén nagy tévedésbe esik szerintem, amikor egyszerűen egy a gazdasági élet konkrét eseteiben használt fizetési eszközben, vagy a pénzértékben véli feltalálni a modern tőkét. Hasonló túlzás ez némileg ahoz, amikor valaki a kötelezvény papirosát azonosítja a követeléssel, legyen bár szó látra fizetendő papirosról.

A szocializmus felfogását a tőkéről legelterjedtebben *Marx* hozza kifejezésre. Szerinte a tőke értéktöbbletet fakasztó érték. A tőke az áruforgalomban születik. Árutermelés, fejlett forgalom és kereskedelem a történeti előfeltételei a tőkének. Az áruforgalom célja s végső terméke a pénz, mely az első megjelenési formája egyúttal a tőkének.[1]

dafür, dass die Sprache aus Mangel an neuen und zahlreichen Worten immer leicht dieselben Worte in relativ verschiedener Bedeutung gebraucht.

Wir wollen auf den Kapitalbegriff kein System aufbauen, aus dem Wesen des Kapitalismus nicht erklären, was uns nur eine Specialanalyse unseres heutigen Wirtschaftslebens ergeben kann stb. stb. (u. o. 179—180. l.)

Bármily tekintélyt képvisel is Schmoller, ki kell mondanunk, hogy az, amit itt mond, kissé elhamarkodott állítás és aligha állja meg a tudományos kritikát. A tőke fogalmának megértése, illetve tisztázása sokkal fontosabb szempontokat érint, mint azt, hogy valamely definició utján megalkotott tőkefogalomra gazdaságtani doktrinär rendszert építsünk-e, vagy sem.

A modern termelési és jövedelemeloszlási rendet — mondhatjuk, — hogy leginkább, vagy túlnyomó részben a tőkegazdaságra építette *maga az élet*, amit sem Schmoller, sem más nem tagadhat. *Az elméletnek tehát igen is feladata, hogy a modern gazdasági élet eme centrális fogalmát lehetőleg tisztázza* és lehetőleg objektiv tudományossággal magyarázza meg annak mibenlétét, minden szociálpolitikai célzatosság nélkül.

Ebben a tekintetben tehát szerintem osztoznunk kell *Jevons* említett nézetében, aki szerint a közgazdasági elmélet egyik legfontosabb feladata a tőke mibenlétének szabatos és korrekt megértetése.

[1] Lásd: *Das Kapital.* Hamburg 1867. II. fej. 106. s köv. l., továbbá a Kautsky-féle népszerű ismertetés Garami-féle magyar fordítása. Budapest, Politzer 1906. 60. l.

A tőke fogalmát tehát a Marxizmus szerint nem lehet a pénznek, vagy az árunak nyugvó, hanem csupán *mozgó, forgalomban levő állapotában* helyesen felismerni. A tőke pénz alakjában jelenik meg először a csereforgalomban, majd áru alakját ölti magára, hogy ez az áru eladatván, ismét pénzzé változzék át. (G—W—G.) A vétel és eladás egymásra következése szüli a tőkét, akként, hogy az eladásnál bizonyos többletérték áll elő, mely ismét szerzésre fordíttatik s így cirkulál a tőke s ölti magára hol a pénz, hol az áru alakját.

Az értéket fakasztó érték, a tőke a kapitalista szemében olyan pénz, mely pénzt költ ki.[1] A többletértéket pedig úgy fakasztja a tőke, hogy áruvá teszi a munkát is és az áruviszonyba jutott, a megvett munka által több értéket állíttat elő, mint a mennyit adott érte. A szocializmus eszmemenete szerint tehát a tőke az a vagyonérték, a melyet munka megvételére s így mások fáradsága segítségével előállított jövedelemnek elsajátitására lehet felhasználni.[2]

Olyan érték ekként Marx szerint a tőke, mely hol pénz, hol áru formájában jelenik meg. Minthogy pedig a folytonos forgalomban jelentkező többletérték, mely a tőkét

[1] *Geldheckendes Geld* ist in der That nur die unmittelbare Erscheinungsform des Werthsetzenden Werths, des sich selbst verwerthenden Werths. *Kapital* i. k. 116. l. Ez a gondolatuk a tőkéről már különben meg volt a merkantilistáknak is *(money which begets money),* mint Marx ugyanott megjegyzi.

[2] Találóan mondja Böhm—Bawerk, hogy Marx már előre olyanra csinálta a maga tőke-fogalmát, a mely legjobban illik bele az ő elméletébe:

Marx hat sich einen besonderen, auf den materiellen Inhalt seiner Theorien *im voraus zugepassten Kapitalsbegriff* zurechtgeschnitten. Bekanntlich sieht Marx den Kapitalzins als einen Beutegewinn an, den der Kapitalist auf Kosten des Lohnarbeiters an sich zieht. Dieses Moment scheint ihm nun so wichtig, dass er es als konstruirendes Merkmal in den Begriff des Kapitales hineinträgt...

Kapital u. Kapitalzins. 3. kiadás. II. köt. 39. l.

újra és újra alkotja, a csereforgalomban nem, — hanem csak a termelésben keletkezik, — a tőkét alkotó érték is a termelés folyamatában jön létre, még pedig létrehozza azt a munka.

Ez az elmélet tehát *értéket* lát a tőkében, melynek megjelenési formája majd pénz, majd áru. A tőkének ez a magyarázata sem határozott fogalom. Az értéktöbbletet fakasztó, majd pénz, majd áru formájában megjelenő érték, valami misztikus kategoria. E socialistikus értékelméletben egyébként is fejletlen még az érték elméleti fogalma. Amikor tehát a Marxizmus a tőkét az ő bizonytalan érték-fogalmával akarja megmagyarázni, ugyancsak nem magyarázza azt meg, habár kétségtelen haladásnak kell tekintenünk azt, hogy már nem valamely határozott materialis tárgyakban keresi a tőke lényegét és hogy egységes, bár bizonytalan fogalommal igyekszik megmagyarázni azt.

Nincs szándékomban egyelőre az eddig említett tőkemagyarázatok közelebbi kritikája alapján azok „helyes" vagy „helytelen" álláspontjait feszegetni. Két szempontot azonban okvetetlenül figyelembe kell vennünk már itt is szerintem. Az egyik az, hogy bármily értelemben vesszük is a tőkét, sohasem vehetjük azt ugyanakkor egymásnak *ellentmondó* értelemben. Már pedig ha a tőkének egyszerre materialis és immaterialis értelmet adunk, ha azt jószágnak, anyagnak, erőnek, vagy értéknek tekintjük ugyanegyszerre, akkor egy olyan fogalmat állitottunk fel, melyet *ethymologiailag* hozhatunk ugyan egységes elnevezés alá, de a melynek a valóságban, az életben egységes léte nem lehet. Az eredmény azután az, hogy egymástól különböző s össze nem vonható materialis és inmaterialis kategoriákat jelölünk a „tőke" elnevezésével s ezáltal mintegy mesterségesen teszszük bizonytalanná annak fogalmát.

A másik szempont pedig szerintem az, hogy habár különböző értelemben elemezhetjük és definiálhatjuk is a tőkét, mégis lehetőleg oly szempontokból kiindulva kell azt elemeznünk és definiálnunk, *a melyek társadalmilag a leg-*

jelentékenyebbek.[1] Ezek a szempontok pedig elsősorban a tőkének *társadalmi és gazdasági szerepe*, megnyilvánulási módja és mibenléte köré sorakoznak.

3. Ezek előrebocsátása után még *egy nagyon fontos alaptévedésre kell rámutatnunk, a melyet a közgazdaságtan sok irója a tőke fogalmával szemben elkövetett*, a mely tévedésével e fogalmat mesterkéltté és doktrinär módon különlegessé tette.

Ez az alaptévedés szerintem onnan származik, hogy a közgazdaságtan első tudományos megalapozói a fogyasztás, a használat szempontjait mintegy kirekesztették a tudományos közgazdaságtan vizsgálódásainak köréből s csak a termelés és jövedelemeloszlás körére terjesztették azt ki. Ebből folyólag a közgazdaságtan egyedül a csereértékek vizsgálója lett, a csereforgalom tudománya. A klasszikus angol gazdaságtan épúgy, mint a Marx-féle tudományos szocializmus, — ez az a két irány, mely oly nagy elméleti tekintélyt képvisel a közgazdaságtanban, — a termelést, főleg az ipari termelés céljait szolgáló javakat vizsgálták csak jóformán.

Ma már belátja a közgazdaságtan, hogy a használat és fogyasztás szempontjai szintén körébe kell hogy tartozzanak, belátja, hogy meghaladott az az álláspont, mely csak a csereértékek tudományának tette meg a gazdaságtant s a mely a csereértéket mereven szembeállította a használati értékkel.

[1] Az eddigi tőkemeghatározásokra mondja *Komorzynski*: „...der ganze grosse Streit um den Capitalsbegriff, den die volkswirtschaftliche Litteratur aufweist..., (ist) ... im Grunde doch nur ein Streit um das Wort... *Indem sich aber der Streit um das Wort dreht, ist schon für die Entscheidung der strittigen Frage die Grundlage gegeben. Denn da das Wort*, um dessen zutreffende Anwendung in der Wissenschaft es sich handelt, *längst dem Sprachschatze angehört; so muss die Entscheidung* jener Frage *im Sinne* derjenigen Bedeutung des Ausdruckes „Capital" *erfolgen, welche* im gemeinen Leben und *in der Sprache der wirtschaftlichen Praxis in Geltung ist.* (Die nationalök. Lehre vom Credit. 2. kiad. 140. l.)

Egy — mondhatjuk — túlnyomó részben elterjedt hibás felfogásra azonban szerintem még nem mutatott rá eddig elég nyomatékkal a közgazdaságtan. Ez a hibás felfogás pedig abban áll, hogy az elmélet túlnyomó része a tőkét olyasminek állítja oda ma is, a melylyel csak termelnek, a melylyel csak értéktöbbletet sajátítanak ki.

Tekintélyes számmal vannak ugyan olyan irók, akik erősen hangsúlyozzák, hogy a tőke fogyasztási kategoria is épenúgy, mindazonáltal uralkodónak még mindig az előbbi nézetárnyalatot vehetjük.

Pedig az az elmélet, mely a tőkét *termelési kategoriává* tette és ezzel szembehelyezte a nem termelési javak kategoriáját, mint amelyek tőkének nem tekinthetők, szerintem nagyon erős logikai akadályt gördített a tőke helyes fogalommeghatározásának utjába. E szerint a felfogás szerint ugyanis, a javak két részre oszlanak, olyanokra, melyek a termelés céljait szolgálják és tőkék, meg olyanokra, amelyek nem szolgálnak termelési célokat s így nem tőkék.

Két helytelen elméleti következtetés fakad ebből a felfogásból, mely azután uralkodó bélyegét rányomja a tőketheoriák legtöbbikére. Az egyik, hogy a tőke valamiféle konkrét dolgokból, vagy javakból áll, a másik pedig az, hogy a tőke olyasvalami, ami a termelés és nem a fogyasztás céljait szolgálja.

A kevésbé önálló és az uralkodó elméletek árjával úszó theoretikusok azután osztályozni kezdették a legkülönbözőbb gazdasági javakat olyanokra, amelyek tőkék s olyanokra, amelyek nem azok. Minthogy pedig egyes jószágokra nézve nagyon nehéz volt megállapitani azt, hogy azok csak termelési s nem egyszersmind használati, vagy fogyasztási javak is, — hiszen a két szempont a dolognak csupán két különböző oldala, — nagy elmésséget fejtettek ki egyes gazdasági theoretikusok annak magyarázatában, hogy bizonyos javak mikor és mily szempontból tőkék és mikor nem azok.

A tőkének termelési jav gyanánt való felfogása vonta *maga után, hogy az elméleti tőkemagyarázatok szembe-*

helyezkedtek lassan azzal a fogalommal, amelyet a modern gazdasági élet gyakorlata tőkének tart. A gyakorlati élet ugyanis egyszerűen és felületesen *pénzösszeget,* a bizonyos *pénzösszegeket* mondja tőkéknek, anélkül, hogy a tőke mivoltának, a tőke néven nevezett fogalom ható ereje természetének mélyebb megmagyarázásával törődnék. A gyakorlati élet csak azt a vagyonjogi fogalmazást nézi, amelynek alakjában a tőke megjelenik. Csak azt az igazolványt keresi, a melynek birtoka a tőkében lévő vagyoni hatalom részesévé tesz. Ez pedig valamely konkrét pénzösszeg, legyen bár az megtestesítve akár ércpénzben, akár folyószámlakövetelésben.

A *termelési jav*-ként való feltüntetése a tőkének azonban annak a konkrét pénzösszeg gyanánt való felületes és tovább nem magyarázott, de praktikus köznapi felfogása helyett egy olyan fogalmat állított bele az elméletbe, *a mely teljesen különböző fogalom a modern gazdasági élet gyakorlati tőkefogalmától.* Már pedig az elméletnek *ezt* az utóbbi fogalmat kellett volna megmagyaráznia, nem pedig e mellé egy másikat kitalálnia.

Így azután odajutottunk a helytelen theoriák következtében, hogy a közgazdaságtanban jártas ember *kétféle fogalmat ért tőke alatt, oly két fogalmat, amelynek egyike egészen más, mint a másik.* A köznapi és tovább nem magyarázott s általában pénzösszeget, vagy pénzösszegeket jelentő modern tőkefogalom mellett ott van a másik, az elméleti tőkefogalom is, amelynek körébe annyi mindenfélét magyaráznak bele s a melyről a legelterjedtebbnek mondható elméletek azt mondják, hogy főleg termelési javakat kell érteni alatta.

Mondhatjuk tehát, hogy a köznapi tőkefogalom általában *bizonyos pénzösszeget,* az uralkodó theoretikus fogalom pedig *termelési jószágokat* jelent. Egyéb elméletek pedig ismét mást és mást neveznek tőkének.

Meg kell állapítanunk itt egyelőre annyit (amit a következő fejezetben foglalt irodalmi ismertetések bővebben igazolnak), hogy: 1. *„tőke"* alatt köznapi értelemben *mást*

értünk, mint amit a legtöbb elmélet tőkének definiál és hogy: 2. ennélfogva ezek az elméleti tőkemeghatározások és tőkemagyarázatok *nem magyarázzák meg a modern gazdasági élet köznapi tőkefogalmát, hanem egy ettől különböző más fogalomnak a magyarázatai és definiálói azok.*

4. A Smith-féle theoria tekintélyének köszönhetjük főleg, hogy a gyakorlati élet tőke-fogalma helyett az elmélet sokáig túlnyomó részben a termelési javakra alkalmazta a tőke elnevezését és hogy *„tőke"* elnevezés alatt a termelési javakat elemezte és magyarázta, a valódi, a *gyakorlati* tőkefogalom magyarázata, kifejtése pedig kimaradt az uralkodó elméletből, szinte elveszett az.[1]

Smith Ádám kimondotta ugyanis, hogy a javak készlete „két *különböző* részre oszlik. Azt a részt, a mely után jövedelmet vár valaki, *tőkének* nevezzük." A másik rész alatt a javak készletének azokat a részeit érti, „melyeket az emberek rendszerint közvetlen fogyasztási szükségleteik kielégitésére elfogyasztható javakban visszatartanak."[2]

A termelés céljára szolgáló jószág tőke volna eszerint, a fogyasztás céljaira szolgáló ellenben nem.[3] Minthogy pedig

[1] Ezt ma már többen kiemelik, így például *Menger, Komorzynski.* l. az utóbbit. i. m. 140. l.

[2] II. könyv. 1. fej. 2. bek.

[3] Erősen hangsúlyozza e felfogás helytelenségét *Jevons* is:

„Nem tudom sehogysem elfogadni — úgymond — azt a nézetet, amely szerint a jószágok, amikor a fogyasztó kezei közé jutnak, teljesen megszünnének a tőke tulajdonságaival bírni. Ez a tanitás Smith Ádám idejéből maradt ránk és követőinek kételkedés nélkül való hozzájárulása általánosan átvette azt. Ezek a Smith-követők általában nem vettek aztán tudomást ezekről (a fogyasztó kezei közé jutott) javakról s úgy bántak el velük, mint a melyek nem érdeklik többé a közgazdászt. Smith Ádám, habár a fogyasztó javaitól megtagadta a „tőke" nevet, mégis gondja volt arra, hogy azokat felsorolja, mint a társadalom készletének egy részét (a part of the stock of the community). Ő ugyanis három részre osztja az ország általános készletét s míg a második és harmadik részt álló, illetve forgó tőkének mondja, — az első részt következőleg irja le":

„The first is that portion which is reserved for immediate con-

ugyanazt a jószágot gyakran már ugyanaz az egyén termelési és fogyasztási célokra egyaránt használhatja: ugyanaz a jószág tőke is lehetne és nem is. Pl. ugyanaz a zsák liszt

sumption, and of which the characteristic is, that it affords no revenue or profit. It consists in the *stock* of food, cloths, household furniture, etc. which have been purchased by their proper consumers, but which are not yet entirely consumed. The whole *stock* of mere dwelling-houses too subsisting at any one time in the country make a part of this first portion."

„The stock that is laid out in a house, if it is to be the dwelling-house of the proprietor, *ceases from that moment to serve in the function of a capital, or to afford any revenue to its owner.* A dwelling-house, as such, contributes nothing to the revenue of its inhabitant; and though it is, no doubt, extremely useful to him, which however, make a part of his expense, and not of his revenue. (Wealth of Nations book. III. ch. 1. 12. paragr.)"

„Mac Culloch megjegyezte ugyan *Wealth of Nations* kiadásában (121. old.) erre a kitételre, hogy „the capital laid out in building houses for such persons is employed as much for the public advantage as if it were vested in the tools of instruments they make use of in their respective business." Úgy látszik tehát, mintha ő elvetette volna ezt a tant. Meglepő ekként, hogy a gazdasági irók általában véve megnyugodtak Smith nézetében, *habár világos ellentmondásokra vezet az.* Ahoz az absurd konkluzióhoz vezet az, hogy ugyanaz és ugyanazon célokra szolgáló dolog *tőke is, meg nem is, aszerint, hogy véletlenül kinek van a tulajdonában.* Hogy pl. jó porter borra tegyünk szert, több éven át állania kell annak előbb. Itt Smith nem tagadhatja, hogy a borkereskedőnél kereskedelmi célra bepincézett borkészlet tőke, mert jövedelmet hoz. Ha most már a fogyasztó vesz újbort és tesz félre, hogy megérjen, az nem lesz többé tőke, habár világos, hogy ugyanúgy nyer abban az esetben az újboron a fogyasztó is, mint a kereskedő, mert olcsóbban veszi azt meg (az óbornál). Ha a szénkereskedő tesz szénkészletbe befektetést, amikor az olcsó, hogy eladja, ha megdrágul a szén, akkor ez tőke. Ha ellenben ugyanúgy tesz a fogyasztó befektetést, akkor nem az többé."

„Ugylátszik, hogy Smith nézetei azon alapulnak, hogy a tőkének évi jövedelmet kell hoznia, vagy növelni a gazdagságot, épenúgy, ahogy a földek gabona, vagy szénatermést adnak. A lakóházakról szólva, azt mondja ugyanis: „Ha bérbeadják azokat, minthogy a bérbevett ház maga semmit sem jövedelmez, a bérlőnek a házbért valamely oly más jövedelemből kell fizetnie, melyet munkából, vagyonából, vagy földjéből húz. Egy ház ekként jövedelmet hozhat ugyan tulajdonosának s reá

a kereskedőre nézve tőke, ha eladja, nem tőke, ha nem adja el, amint az eféle ellentmondásokat *Jevons* is kiemeli.[1]

De menjünk tovább. Az üzleti számitásban a javak technikai mivolta helyett, azok pénzbeli értéke lép előtérbe.[2]

nézve a tőke szolgálatát teszi az meg, mégis a *Köz*-re nézve nem tőke az *s a nép összességének jövedelme által mivel sem emelkedik* stb. stb."

„Az a felfogás, hogy az emberek valamely befolyó tiszta jövedelemből élnek, a régi francia gazdasági iróktól származik és nem játszik többé szerepet a modern gazdaságtanban. Semmi sem szükségesebb dolog a lakóházaknál s hogyha valaki nem tud megfelelő áron bérelni, tőkét kell keresnie, hogy építsen. Azt hiszem, egy gazdasági iró sem fog habozni abban a tekintetben, hogy a lakóházakba tett befektetéseket az ország álló tőkéi közé számítsa" ...

... „Ha például két ember saját házában él, e házak nem tőkék a szóbanforgó vélekedés szerint. Tegyük fel, hogy felcserélik egymás lakását és bért fizetnek egymásnak, házuk ekkor már tőkévé válnék" ...

... „Jelenleg az a szokás, hogy a gazda és buzakereskedő a termést maguknál tartják mindaddig, míg a közönség meg nem veszi s el nem fogyasztja azt. Az ily gabonakészlet bizonyára tőke. De hogyha minden háztartásban az volna szokás, hogy megvennék ősszel a gabonát és saját kamrájukban helyeznék azt el, vajjon az a gabona nem szolgálna-e azért épenúgy a népesség élelmezésére? Nem ugyanúgy történnék-e minden ebben az esetben is, azzal a különbséggel, hogy kiki a saját tőkése volna gabonakészlet tekintetében, ahelyett, hogy a termelőnek vagy kereskedőnek fizetne azért, üzleti fél minőségében.

(*Jevons: The Theory of Politikal Economy* 4 kiad. VII. fej. 259—265. l.)

I. Fisher szerint a gyakorlati üzleti élet szempontjából abban a kérdésben való habozás, vajjon a fogyasztó kezei között levő javak tőkének tekintendők-e vagy sem, főleg a *könyvvitel gyakorlatára* vezetendő vissza:

... The reason for this hesitation may possibli be found in the customs of bookkeeping. As one bussines man expressed it, „Capital is simply a bookkeeping term." Consequently the business man naturally *associates the term with his shop and not his home, for he keeps a balance sheet in the former and not in the latter;* but, once given a balance sheet, it does not matter what purpose is behind it" ...

I. *Fisher:* The Nature of Capital and Income. (63—64. l.)

[1] Lásd előző jegyzetet.

[2] Az üzleti számítás gazdaságpsychologiai szempontból való vizsgálatának jelenségét a theoriában I. *Fisher* hangsúlyozza s ő tesz

Ha tehát valaki pénzbeli jövedelmének, vagy nyereségének egy részét termelésre, a másik részét pedig fogyasztásra használja fel, a termelésre fordított részt tőkének tekintik, a fogyasztásra elköltött pénzt pedig nem.

Dacára annak, hogy jól tudjuk, hogy csak egyféle pénzből áll ez az egész jövedelem, azért mégsem ütközünk meg azon az ellentmondó állitáson, hogy a pénzbeli jövedelem egy részének megadjuk a tőke jellegét, a másiknak ellenben nem.

Pedig egyforma pénzt költünk el a jövedelem mind a két részében, sőt a modern gazdálkodó embernél igen sokszor csak bizonyos pénz*összegnek* két eszményi hányadáról van szó, akként, hogy az egyik hányadot termelési, a másikat fogyasztási célokra utaltatja oda.

Tökéletesen igaz az, hogy a javak egyrészét használhatjuk termelésre, a másik részét fogyasztásra, sokszor ugyanazokat a javakat akár az egyik, akár a másik célra. De ez csak azokra a javakra áll, a melyek technikai természete e kettős használatot megengedi. Tehát ez csak a technikai termelésre és fogyasztásra áll.

A pénzt azonban technikailag mindenki *egyformán* használja. Ugyanoly módon adja a termelő a fogyasztó kezébe, mint a fogyasztó a termelő kezébe, az uzsorás a kölcsönvevő, a kölcsönvevő az uzsorás kezébe.[1] Emellett ugyanolyan pénzt ad és kap az egyik, mint a másik.

kezdő lépést e kérdés tudományos kimélyitésére. Az üzleti számitás tőkére vonatkozó részének is terjedelmes részt szentel elméletében:

...„We are now ready to consider *„capital accounts“* employed in business. It is strange that any treatement of these accounts is generally omitted from economic text-books. There seems to be no systematic study of capital accounts in any work on political economy (67. l.)

Nature of Capital and Income. (Kül. V VI. fej.)

[1] (Das Geld) ... *steht völlig indifferent über den Objekten,* da es von ihnen noch durch das Moment des Tausches geschieden ist: denn was das Geld als Ganzes vermittelt, das ist ja nicht der Besitz des Objekts, sondern der Austausch der Objekte untereinander. Das Geld in seinen vollkommenen Formen ist das absolute Mittel,

Amig tehát kölönbséget tehetünk a technikailag termelésre és fogyasztásra használható javak e két különböző technikai felhasználása között, addig a pénz különböző célokra való felhasználása között ilyen technikai különbség nincsen. Ugyanazt a pénzt, ugyanoly módon használjuk akár termelési, akár fogyasztási célra. Sőt a pénz használata épen azzal a természettel bír, hogy azt mindig egyszerre két különböző egyén, két különböző célra kell, hogy használja: az egyik kiadja, a másik beveszi azt. Ugyanakkor jövedelmet gyarapít, értéket „termel“ ugyanaz a pénz az egyik, jövedelmet fogyaszt a másik oldalon.

A pénz használati módja t. i. abban áll, hogy kézrőlkézre menjen: forogjon. Használata az átadás. Ugyanakkor az átadáskor használja a termelő és a fogyasztó egyaránt. Az, hogy más célra használja a pénzt a termelő s másra a fogyasztó, az nem tesz különbséget ugyanannak a pénznek a természetén.[1]

Még kevésbé lehet különbséget tenni a termelési és fogyasztási célokra történő pénzhasználat módjai között, ha a pénzdarab háttérbe szorul és a *pénzösszeg* marad előtérben.

indem es einerseits völlige teleologische Bestimntheit besitzt und jede aus anders gearteteten Reihen stammende abweist, anderseits sich aber auch dem Zweck gegenüber auf das reine Mittel- und Werkzeugsein beschränkt, durch keinen Einzelzweck in seinem Wesen präjudizirt wird und *sich der Zweckreihe als völlig indifferenter Durchgangspunkt darbietet.* G. *Simmel:* Philosophie des Geldes. 2. kiad. 1907. (206. l.)

[1] Das Geld ist die reinste Form des Werkzeugs: ... es ist eine Institution, in die der Einzelne sein Tun oder Haben einmünden lässt, um durch diesen Durchgangspunkt hindurch Ziele zu erreichen, die seiner auf sie direkt gerichteten Bemühung unzugängig wären. Die Tatsache, *dass jedermann mit ihm arbeitet,* lässt seinen Werkzeugcharakter noch deutlicher hervortreten ... obgleich das Geld ja sein Wesen und seine Wirksamkeit nicht in dem Stück, das ich in der Hand habe, erschöpft, sondern dieselben an der sozialen Organisation und den übersubjektiven Normen hat, die es, über seine materielle Begrenztheit, Geringfügigkeit und Starrheit hinaus, eben *zum Werkzeug unbegrenzt mannigfaltiger und weitreichender Zwecke* werden lassen. — *Simmel:* i. m. 205. l.

A tőke gyakorlati megjelenése bizonyos *pénzösszeg* értékében, képében történik. Ugyanúgy jelenik meg akkor, a mikor a fogyasztás, mint akkor is, a mikor a termelés céljait szolgálja a pénzösszeg. Minden pénzszolgáltatás ugyancsak egyféle módon kettős hatású minden alkalommal: tevőleges az egyik, nemleges a másik oldalon. Bevétel itt, kiadás amott.

Minden pénzösszeget lehet megfelelő eljárással növelni és lehet csökkenteni. Minden tőke gyakorlatilag bizonyos pénzösszeg értékében, pénzösszegben jelenik meg a modern gazdasági életben, tehát megfelelő eljárással minden tőke növelhető és csökkenthető.

A modern gazdasági életben csak egyféle minőségű pénzösszegek, vagy pénzösszegekre hozott csereértékek[1] szerepelnek. A termelési célokat szolgáló vagyonrészek az egyénre nézve a növekvő, a fogyasztási célokat szolgáló vagyonrészek pedig a csökkenő pénzösszegek alakjában mutatkoznak bizonyos időközökön belül. Ugyanoly természetű, egyaránt csök-

[1] A csereértékek keletkezésének psychologiai alapjairól mondja többek közt *Simmel:*

Die technische Form für den wirtschaftlichen Verkehr schafft ein Reich von Werten, das mehr oder weniger vollständig von seinem subjektivpersonalen Unterbau gelöst ist...

...Die Tatsache des wirtschaftlichen Tausches... löst die Dinge von dem Eingeschmolzensein in die blosse Subjektivität der Subjekte und lässt sie, indem sie ihre wirtschaftliche Funktion in ihnen selbst investirt, sich *gegenseitig* bestimmen. Den praktisch wirksamen Wert verleiht dem Gegenstand *nicht sein Begehrtwerden allein, sondern das Begehrtwerden eines anderen.* Ihn charakterisiert nicht die Beziehung auf das empfindende Subjekt, sondern dass es zu dieser Beziehung erst um den Preis eines Opfers gelangt, während von der anderen Seite gesehen, dieses Opfer als zu geniessender Wert, jener selbst aber als Opfer erscheint...

...Indem um den Gegenstand *gehandelt* wird — das bedeutet, dass das Opfer, das es darstellt, fixiert wird — erscheint seine Bedeutung viel mehr wie etwas ausserhalb dieser letzteren selbst stehendes, als wenn der Einzelne ihn nur in seiner Beziehung zu sich selbst empfände...

Simmel: i. m. 30—31. l.

kenthető és növelhető pénzösszeg szerez és szolgáltat javakat úgy a termelés, mint a fogyasztás céljaira. Amint tehát valamely pénzösszeget, akként e pénzösszeg képében megjelenő tőkét is lehet növelni és csökkenteni, úgy termelési, mint fogyasztási célokra kiadni, felhasználni.

A pénzösszeg képében megjelenő tőke közvetlen felhasználási módja tehát e pénzösszeg csökkentésében, kiadásában van. E pénzösszeg természetén nem tesz különbséget az, hogy az eszközölt kiadás megtérül-e (megnagyobbodva) később, vagy hogy nem térül az meg. Nem tesz tehát különbséget e körülmény annak a *tőkének* a természetén sem, amely e pénzösszeg alakjában megjelent. *Az utólag való megtérülés mit sem változtat az előbb elköltött pénzösszeg természetén.* Amint nincs külön termelési és fogyasztási pénz, pénzösszeg és csereérték s amint a csereforgalomban minden pénzérték és pénzösszeg ugyanakkor bevételi és kiadási, termelési és fogyasztási kategoria[1], akként nincs minőségbeli különbség e pénzösszegek alakjában megjelenő tőkék között sem. Ugyanaz a tőke használható termelési és fogyasztási célokra egyaránt épenúgy, mint az a pénzösszeg, melynek alakját a csereforgalomban magára vette. És habár a tőke szerepe a termelésnél a legszembetünőbb, az a termelés és fogyasztás céljaira egyaránt felhasználható valami.

Nem szabad tehát a tőke mivoltát annak a termelésre, jövedelemre, többletérték szerzésre felhasználható természetében keresnünk. *Hiszen már a termelés céljaira is csak úgy alkalmazható a tőke, ha az* fogyasztható, *használható is.*

A gyakorlati élet is csak ilyen, termelési és fogyasz-

[1] (Die) Fähigkeit des Geldes, für jeden speziell bestimmten Wirtschaftswert einzutreten, — weil sein Wesen mit keinem von Ihnen, *sondern nur mit ihrem Verhältnis,* in das jedes beliebige eintreten kann, *verbunden ist* — trägt die *Kontinuität* der wirtschaftlichen Ereignisreihe. Diese Reihe lebt gleichsam in Endosmose und Exosmose: in der Produktion und der Konsumtion der Güter...
Simmel i. m. 92. l.

tási célokra egyaránt felhasználható, bizonyos pénzösszeg képében megjelenő tőkét ismer. Tehát a tőke termelési és fogyasztási tőke egyaránt s a kettő egy és ugyanaz, mert mindkét irányban nemcsak használható, hanem a termelés és fogyasztás a tőke jövedelemeloszlásbeli felhasználásának csak a különböző felhasználók szempontjából tekintett két különböző oldala.[1]

5. Nem szabad összetévesztenünk ekként a termelés és fogyasztás processusában szereplő javakkal történő jelenségeket a tőkén, illetve annak gyakorlati megjelenésén, a bizonyos pénzösszegen végbemenő jelenségekkel. A materiális javak, a szükségleti cikkek termelődnek, fizikai forgalomba, majd jogi forgalomba lépnek s aztán fogyasztódnak, vagy használtatnak. A *tőkének*, illetve a tőke csereforgalmi megjelenési alakjának a *„bizonyos pénzösszegnek"*, a javak, illetve használati tárgyak eme mozgásával szintén meg van a maga parallel mozgása, mely lépten-nyomon kiséri magukat a javakat, illetve az árukat.

A modern gazdasági életben a tőke együtt mozog az árukkal: megjelenik a termelés, a forgalom és a fogyasztás szakában. De a tőkének e parallel mozgását nem szabad összetéveszteni a javak mozgásával. Pedig az elmélet öszszetéveszti azt igen sokszor. A Marx-féle híres schéma[2] a Pénz—Áru—Pénz, melylyel a tőke mozgását akarja megérzékíteni, könnyen alkalmat ad a tőke és az áru parallel mozgásának mesterséges összezavarására, fizikai és immate-

[1] Termelési kategoriának tekintik a tőkét: *Turgot, Smith, Marx, Rodbertus, Menger, Schmoller, Marshall, Kleinwächter, Kühnast, Böhm—Bawerk,* J. B. *Clark, Földes, Schumpeter, Pesch, Navratil* stb. stb. Termelési és fogyasztási kategoriának egyaránt: St. *Mill, Hermann, Knies, Walras, Wicksell, Fawcett,* I. *Fisher, Pareto, Jevons,* H. *George, Yves, Guyot,* M. *Block* stb. stb.

[2] ... Der Wert, der den Dingen durch ihre Tauschbarkeit zuwächst, bezw. diese Metamorphose ihres Wertes, durch die er zu einem wirtschaftlichen wird, tritt zwar mit der extensiven und intensiven Steigerung der Wirtschaft immer reiner und mächtiger an den Dingen hervor, — eine Tatsache, die *Marx* als das Ausgeschaltet-

riális kategoriáknak egymással való kicserélgetésére. Ugy van a dolog gyakran feltüntetve, mintha a pénz áruvá *változnék*, hogy ismét nagyobb összegű pénzzé változzék vissza. Pedig ez csak a pénzét forgató vállalkozó, vagy kereskedő fictiója, aki nem annyira az áru fizikai természetét, mint annak nembeli értékét nézi. Más dolog az, ha a pénz áruvá változik és viszont, mint hogyha a pénz ellenében árut adok át valakinek és áruért ismét pénzt. *Sem a pénz nem változik valamely tőle fizikailag különböző árucikké, sem ez az árucikk pénzzé, hanem igen is kicserélik egyiket a másik ellenében.* S ez igen fontos különbség. Mert ekként a valóságban nem úgy mozog a tőke, hogy pénzből áru s áruból ismét pénz lesz. Hanem külön mozgást végez az áru és külön mozgást a pénz. A pénz mozgása jogi változásokat szül és ezeket követi nyomon az áru mozgása. Tehát a tőke mozgása nem aféle lélekvándorlás, melynél az pénzösszegből materiális áruba bujik s innen ismét vissza egy nagyobb pénzösszegbe, hanem a pénzösszeg megmarad mindig növekvő, vagy forgó pénzösszegnek s az általa mozgatott materiális cikk is az illető materiális cikknek. Mindez nagyon természetes és gyermekesen egyszerű, de azért igen fontos dolog, mert az a fictio, hogy a pénz áruvá, az áru pénzzé változhatik, illetve a pénz helyébe áru s az áru helyébe pénz lépésének összetévesztése az áruvá, t. i. a pénzösszegnek egy más anyagi fizikai tárggyá változásával, alapot adott a tőke oly értelmezésének, hogy az pénzből, pénzbeli összegből, vagy immateriális pénzbeli követelésből: jogból és fizikai anyagból állhat egyaránt és egyszerre.

werden des Gebrauchswertes zugunsten des Tauschwertes in der warenproduzierenden Gesellschaft ausdrückt — aber diese Entwicklung scheint nie zu ihrer *Vollendung kommen zu können.* Nur das Geld, seinem reinen Begriff nach, hat diesen äussersten Punkt erreicht, *es ist nichts als die reine Form der Tauschbarkeit,* es verkörpert das Element oder die Funktion an den Dingen, durch die sie wirtschaftliche sind, die zwar nicht ihre Totalität, wohl aber die seine ausmacht. *Simmel* i. m. 99—100. l.

Ugyanígy megtévesztő ez a kifejezés: „a pénz átváltozása tőkére.“ (Die Verwandlung von Geld in Kapital: Marxnál.) Ez is semmi egyéb, mint mistikussá és bonyolultabbá tétele annak az egyszerű ténynek, hogy a pénzt a csereforgalomban akként is lehet felhasználni, hogy azt nyereséggel forgatván, a pénzt forgatónak, használónak egyre nagyobb s természetesen tovább forgatható összeg álljon rendelkezésére vagy tulajdonában. Ha a tőke fogalmát nem korlátozzuk mesterségesen csak a termelési, helyesebben a szerencsével mindig nagyobb összegüre forgatott tőke fogalmára, akkor teljesen felesleges bármiféle „átváltozásról“ beszélni és a tőke fogalma sok feleslegesen készített babonás homálytól szabadul meg. A pénzösszeg a tőkének megjelenési eszköze, mely egyaránt szerepel a termelés és a fogyasztás fogalmában, akár fogy, akár nő a tőke.

6. A tőke fogalmának a termelési tőkére való korlátozása egyik legfőbb elméleti hibaforrás, tehát azért is, mert e korlátozásból származik az a nézet, hogy a tőke alaptermészetének elválaszthatatlan lényege az értéknövekedés, a további értékfakasztás. Pedig ez nem az összes emberek tőkéinek kijutó szerencse. A tőke rendszerint csak az egyik oldalon nő a csereforgalomban, a másik oldalon gyakran fogy az. *A tőke termelési szerepének összetévesztése, magával a tőke fogalmával* okozza azt, hogy helytelenül vagy irányzatosan definiálják e fogalmat még azok is, akik annak jogbeli természetét is felismerték. Ha alaptermészetéhez, lényegéhez csatoljuk ugyanis a tőkének termelési szerepét, — helyesebben azt a módot, a melylyel a tőkét a termelésben érvényesítik, — akkor ezzel már mintegy szociálpolitikai irányok csempészik be magukat a tőke definiciójába.[1]

[1] Igy pl. a *Marx*-féle tőkemagyarázatnál. Vagy kitünően észlelhetők az említett hibákból származó jelenségek és ellentmondások az Oppenheimer-féle tőkemagyarázatban. (*Theorie der reinen und politischen Ökonomie.* Berlin. 1910. 287. l.): „Mi tehát a tőke? Tőke minden vagyon (szükebb értelemben minden nagy vagyon), mely tulajdonosának nyereséget, vagy kamatot hoz.“

Hogy tehát a tőkének fogalmát objektive felállíthassuk, akkor nem csak a „termelő“ tőkékre kell gondolnunk, hanem azokra is, melyek a fogyasztás céljait szolgálják. Mert mi is tulajdonképen a termelési tőke: oly tőke, melynek segitségével pénzösszeget, vagyont, „vagyonértéket“ növelünk. Tehát ne csak akkor tartsunk tőkének vagy nem tőkének valamely pénzösszeget, ha annak növekvéséhez azt a fictiot csatolhatjuk, hogy az a tőke „termel.“ Küszöböljük ki továbbá lehetőleg azokat a további fictiokat, vagy szólásmódokat, melyek szerint a tőke „átváltozik“ materiális tárgyakká, vagy a materiális javak visszaváltoznak pénzösszeggé, tőkévé, holott a tőke, a pénzösszeg nem szolgált egyébre, mint arra, hogy az illető materiális tárgyak feletti jogi hatalomnak közvetitője s az illető tárgyakkal rendelkezni jogosult személyek változtatója legyen.

Hogy a tőke fogalmát a fentiek értelmében tisztázhassuk, lépjünk ismét közelebb a valóságos élethez, küszöböljünk ki még egy elméleti általánositást.: Tegyünk különbséget *tőke* és *tőkebefektetés* között. [1]

Hogyha megtesszük a különböztetést a tőke és tőke-

Materiális állaga (der *materiellen* Substanz nach) és jogi alakja tekintetében a tőke áll egyrészt előállitott termelőeszközökből, másrészt magán és nyilvános tartozási kötelezvényekből, amelyek megállapított járadékot hoznak, továbbá szerzési vállalatokban való részesedésekből, melyek határozatlan járadékot adnak.

Gazdasági tartalma, mivolta tekintetében azonban a tőke nem más, mint „politikai-gazdasági viszony,“ t. i. *jog arra, hogy valaki kamat,* vagy nyereség alakjában bizonyos részeket *ingyen* (unentgolten) elsajátíthasson a társadalmi munka termelvényéből. A tőke tehát a társadalmi osztálymonopolium egy használható része. „Társadalmi kategoria“ az tehát, „társadalmi megoszlási viszony.“

[1] E különböztetés megtételének szükséges voltára figyelmeztet *Jevons* is:

...It is quite in agreement with the ordinary language of commercial men to say, not that a factory, or dock, or railway, or ship, *is capital,* but that it represents so much capital *sunk in the enterprise.* To invest capital is to spend money, or the food and maintenance which money purchases, upon the completion of some work.

befektetés között, akkor nem szükséges többé tőke alatt anyagi és anyagtalan javakat, erőt és anyagot, jogot és dolgot ugyanegyszerre értenünk a „tőke"-fogalom alatt. Amire tőkét, pénzt, pénzösszeget költünk, az tőkebefektetés.

Nagyon természetes, hogy termelési és fogyasztási, „gyümölcsöző" és meddő tőkebefektetés egyaránt elgondolható. Az u. n. „szabad" tőkét értsük tehát csupán e fogalom alatt és nem egyszersmind azt, amire elköltöttük. Ennek a különböztetésnek a segitségével nem kell többé tőkének tekintetünk az u. n. „álló" tőkét, a gépeket, a haszonhajtó épületeket, a talajjavitásokat s a föld termékenységének fokozására szolgáló *műveleteket*, sem az ország lakosságának ügyességeit és képességeit, sőt még a nyersanyagot és kész iparcikkeket sem.

A tőke e megkülönböztetés folytán nem kénytelen többé a fogalomzavar Noé-bárkája gyanánt szerepelni, hanem egységes, tehát valószerű és könnyebben tárgyalható fogalommá válik. Megszünik egyszersmind mesterkéltsége is, mert hiszen a tőke és tőkebefektetés fogalmának éles elkülönitésével ott állunk a valóságos élettel és nem egy oly

The capital remains invested or sunk until the work has returned profit, equivalent to the first cost, with interest.

Much clearness would result from making the language of Economics more nearly coincident with that of commerce. Accordingly I would not say that a railway *is fixed capital,* but that *capital is fixed in the railway.* The capital is not the railway...

(*Jevons:* The Theory of P. E. 4. kiad. 243. l.)

A tőkésitést és tőkebefektetést természetesen különböző értelemben veszik az egyes irók is, aszerint, amint mást és mást értenek tőke alatt. Igy *Jevons* szerint tőke főleg a munkás fentartására szolgáló javak összessége s azért mondja, hogy „tőkét befektetni annyi, mint pénzt, vagy pedig pénzen vásárolható élelmi szereket s létfentartási javakat költeni valamely munka elvégzésére" (lásd fennebb).

I. *Fisher,* ki tőke alatt általában véve jószágkészletet ért (A *Stock of wealth* existing at an *instant* of time is called capital), ennek megfelelően értelmezi a tőkésitést is:

...As a business man... was asked:

...Is that cigar in your mouth capital?... „No" he said, hesi-

elméleti fogalommal szemben, melyet különböző, nem egyesíthető, materiális létű és gondolati kategoriákból egységessé csak a fictio rakhat össze.

Az „álló," a „lekötött tőke," sőt a „forgó" tőkének az a része, a mely már el van költve valamire, nem más tehát, mint tőkebefektetés. A tőke tehát csak addig tőke, *ameddig megvan még* és nem tőke, hanem tőkebefektetés csupán, ha már nincs meg, *ha el van költve.*

7. E megkülönböztetéssel erősen közeledtünk ahoz az elméleti felfogáshoz, mely tőke alatt pénzt, vagy könnyen pénzrehozható *értéket* ért (Menger, Schmoller), sőt túl is haladtunk azon, mert a Menger-féle felfogás is csak addig megy, hogy pénzösszegben kifejezésre jutó, pénzértékben kifejezett *szerző* vagyont ért tőke alatt. A magam részéről pedig tőke alatt egyrészt többet, másrészt pedig kevesebbet értek. Többet, mert a tőke szerintem nem csupán szerző, termelő kategoria, kevesebbet, mert a szerző vagyon fogalma, habár annak pénzértéke áll is előtérben, szerintem helyesen nem azonosítható a tőkével.

A gyakorlati élet köznapi felfogása általában véve „tőke" alatt pénzösszeget ért. Ha tehát azt mondjuk, hogy a tőke pénzösszeg, ezzel egyszerűen meglehetős találóan, de meglehetősen felületesen is rámutattunk — nem a tőkére ugyan, — hanem annak gyakorlati megjelenési alakjára.[1]

tatingly; but this opinion he quickly reversed as inconsistent with his former statement, and admitted, that a box of cigars and each cigar in it, or out of it, for that matter, were a part of his *stock* or reserve.

The phrases „to capitalize" and „to live on capital" as used by business man, imply that capital is simply *a fund.* When we „capitalize" an annuity of 5 dollars a year at a given sum, as 100 doll., we mean that 100 doll. is the *fund* of ready-money equivalent of 5 doll. *flowing* in annually. It does not matter what kind of goods the 5 doll. of income or the 100 doll. of capital represents. Again, when we say that a man is „living on capital" we mean that he is using up his stock faster than he is replacing it...

I. *Fisher: The Nature of Capital and Income* 64. l., továbbá a tőkésités és tőkebefektetés elveiről 277—8. l.

[1] Érdekes dolog, hogy az irodalomban mennyire különböző

Tudományos szempontból azonban azt a kijelentést, hogy a tőke: pénz, már épen nem fogadhatjuk el. Hiszen a gyakorlati élet kapitalistája is, ha gondolkodik a tőke fogalmán, anélkül, hogy bármely tőkeelméletről hallott volna is, azt fogja körülbelül gondolni, hogy a tőke közel van a pénzhez, de mégsem egészen pénz az.

módon talál feleletre az a kérdés is, hogy mit értenek a *köznapi életben* tőke alatt. Minél kimerítőbben akarnak az egyes irók erre a kérdésre megfelelni, annál különbözőbb véleményekkel találkozunk. Azt hiszem, hogy a nem tudományos, a köznapi élet felfogását a legáltalánosabban akként adjuk vissza, ha azt mondjuk, hogy a mindennapi, nem theoretikus, gazdálkodó ember nézete szerint a tőke valamilyen *pénzösszeg*.

A tőkéről való köznapi, gyakorlati felfogás is különböző változatokat fog természetesen felmutatni, *aszerint, hogy micsoda hivatású*, foglalkozásbeli és üzleti körből való *embertől kérdezzük* meg, hogy mint vélekedik a tőkéről. Más nézete lesz például egy szatócsnak, mint egy nagy gyárosnak, egy parasztgazdának, mint egy nagybirtokosnak, egy kisebb hivatalnoknak, mint egy bankigazgatónak. Véleményeik középponti fogalma a tőke megmagyarázásánál azonban valamennyi gyakorlati foglalkozású egyénnek mégis valószinüleg csak a *pénzösszeg* lesz.

Érdekes a most említett szempontból összehasonlítani például *Jevons*, I. *Fisher*, *Komorzynski* és *Gide* arra vonatkozó nézeteit, hogy a köznapi életben mit értenek tőke alatt.

Igy pl. *Fisher* nézete ugyancsak erőltetett abban a tekintetben, hogy a gyakorlati üzleti életben mit értenek tőke alatt:

Inquiry among business men also reveals the fact that in business *usage all wealth is included in the tern capital.* It would astonish a business man to have an economist strike out from his assets as non-capital his raw materials, as would Kleinwächter; his perishable goods, as would Hermann; his fuel, as would Walras; or, above all, his land as would most of the classical economists. That land is capital, business men all emphatically declare.

...Again, business man maintain that the *function* of any given wealth has nothing to do with its classification as capital. It need not be „for production" nor „for sustaining laborers" nor for any particular object whatewer...

Az üzletember Fisher szerint, mint fentebb már említettük, egyedül abban a tekintetben fog habozni a felelettel, vajjon a *fogyasztó* kezében levő javak tőkének tekintendők-e vagy sem. *(i. m.* 63.*)*

Menjünk most már tovább egy lépéssel és legyünk figyelemmel azokra a társadalomgazdasági, főleg vagyonjogi változásokra is, melyeknek a pénzdarab csak puszta eszköze. Ha egy pillantást vetünk a pénzfizetés technikájának mai állására, látjuk, hogy hiszen korántsem fizetünk mindíg pénz-

Jevons, mint láttuk, abban a tekintetben figyelmeztet főleg a tőke gyakorlati értelmezésére, hogy a *tőkebefektetéssel* nem zavarják azt ott össze, pl. azt mondják, hogy tőke van fektetve a vasútba, de nem mondják azt, hogy a vasút álló tőke stb. stb. *i. m.* 242—243. l.

Komorzynski szerint: Heute wird ... in der Sprache des gemeinen Lebens mit dem Ausdrucke „Capital" *immer* die Vorstellung eines *Stammvermögens* der Sonderwirtschaft verbunden, *welches seinen Bestand bewahrt* stb. stb. (lásd bővebben a tőkeelméletek irodalmi ismertetésénél). i. m. 141. l.

Míg tehát *Fisher* azt mondja, hogy a gyakorlati életben *minden javakat* (all welth) tőkének mondanak, addig *Komorzynski* ugyanoly határozottan állítja, hogy csak a *törzsvagyont* értik ott alatta. *Jevons* szerint nem értik tőke alatt azt, a mibe a tőke már be van fektetve. *Gide* szerint pedig általában azokat a javakat értik tőke alatt a gyakorlati életben, melyek *munkanélküli jövedelmet* nyujtanak:

Dans le langage courant, le capital, ce n'est point l'instrument de production, c'est toute richesse qui sert à procurer un revenu à son possesseur *indépendamment du travail de ce possesseur* ... (i. m. 125.)

Számos idézetet lehetne közölni abban a tekintetben, hogy az egyes iróknál a *gyakorlati* tőkefogalom visszaadása mennyire különböző.

E jelenségnek okai szerintem azonkívül, hogy a különböző foglalkozású, értelmiségű stb. társadalmi rétegek gondolkodása a tőke mibenléte tekintetében is különböző kell, hogy legyen, főleg az, hogy a legtöbb iró (így az említettek is) nem a gyakorlati élet közvetlen és legáltalánosabb tőkefogalmát adja vissza, hanem azokat a *gyakorlati magyarázatokat*, a melyeket egyes társadalmi, vagy foglalkozásbeli rétegek *saját foglalkozásuknak, vagy üzletkörüknek megfelelőleg adnak szokásos tőkebefektetéseikről.*

Ebből a szempontból szükséges a fogalmak tisztázása végett a *tőke* fogalmát elválasztani a *tőkebefektetés* fogalmából, mint arra Jevons is figyelmeztet s akkor lehetetlen lépten-nyomon rá nem jönnünk arra, hogy a gyakorlati életben tőkének általában s tovább nem kutatott és magyarázott, eredeti és át nem vitt értelemben *bizonyos pénzösszeget* értenek (még pedig rendszerint valakire nézve jelentékenynek tartott pénzösszeget).

darabokkal.[1] Sőt. Sokszor és épen a nagy „tőkék"-nél átutalásokkal, utalványokkal s a materiális pénzdarabok functióját átvevő immateriális fizetési módokkal és eszközökkel dolgozunk.[2] A tőke működése tehát a köznapi élet gyakorlatában is messze túlterjed a pénzdarabok leolvasásán. Nem csupán ott működik a tőke, ahol munkásoknak látjuk kiadni az ő hetibérüket, vagy amikor élelmiszerpiacon, vagy valamely kereskedésben vásároljuk fogyasztási javainkat, hanem ott működik az a nagy bankok, a *clearinghouse*-ok átutalási forgalmában, csekkjeikben, az államhitelezők milliós követeléseinek keletkezésében, e hitelösszegeknek a legkülönfélébb módon való folyosításaiban, a konverzióknál stb.

Ha mindezt figyelembevesszük, akkor nemcsak azt látjuk, hogy a pénz fogalma több és tágabb, mint a nemesérc kivert darabjáé, de látjuk azt is, hogy a tőke és a pénz is sem nem azonos, sem nem ugyanolyan tágkörű fogalmak.

Gondoljunk erészben arra, hogy a modern fizetés általában pénz*összeggel* történik. Csak egyik ez alá tartozó eset mostmár az, amikor ez az egész pénzösszeg bizonyos pénzdarabban nyer kifejezést. Mert kifejezést nyerhet az „papirpénztől", „bankjegy"-ektől eltekintve, puszta *feljegyzésben, elismerésben, átkönyvelési tényben* stb.

8. Láthatjuk tehát, hogy elhagytuk a pénz és a materiális ércdarab kategoriáját, de azért még mindig bennevagyunk a tőke fogalmi körében. A tőke tehát egyrészt több, mint a pénz, másrészt más is az, mint a pénz.

Mondani szokták, hogy a tőke immateriális pénz. Ez azonban helytelen. A pénz mindig materiális dolog.

[1] Ebből a szempontból igen érdekesek Knapp különben egyoldali fejtegetései (Georg Friedrich *Knapp:* Staatliche Theorie des Geldes. Leipzig 1905.)

[2] Azzal sem érünk célt, ha a pénz fogalmát annyira kitoljuk, hogy mindarra, amivel fizetni, vagy követelést kiegyenlíteni lehet, rá akarjuk erőltetni a pénz fogalmát. Hiszen a kiegyenlítő fizetések nagy része (giro, clearing) külső eszköz nélkül, *immaterialiter* megy végbe.

Erészben a bankjegy, vagy csekk sem okozhat zavart. Mert vagy a bankjegy is pénz már, vagy nem az, de pénzhelyettesitő eszköz és a pénz az az aranydarab, melyre az beváltható. Nézetkülönbség dolga az egész, de akár így van a dolog, akár amúgy: a bankjegy is, meg az ércpénzdarab is materiális dolog: átadható, megfogható, zsebretehető.

A pénz fogalmát szerintem a materialiter megfogható érc és papiros pénzdarabokra, tágabb értelemben pedig a pénzhelyettesitő, de *materiális* eszközökre kell korlátozni. Addig tart tehát a pénz fogalma, ameddig azt kezeinkkel is meg tudjuk markolni. A pénzhelyettesítő eszközt tehát legfeljebb csak addig tekinthetjük tágabb értelemben vett pénznek, ameddig az eme pénzhelyettesítő eszköznek (bankjegy, csekk stb.) papirosból, vagy bármi másból való anyagával van összeforrva, ameddig az illető pénzhelyettesítő eszköz ezt a pénzhelyettesítő szerepét ugyanolyan materiális módon tölti be, mint az egyes tulajdonképeni pénzdarabok. Vagyis legfeljebb azokat a pénzhelyettesítő eszközöket nevezzük pénznek bármely tág értelemben is, amelyek nem csupán pénz*összeget* rejtenek magukban, hanem amelyek a forgalomban határozott kerek összegű készpénz*darabokként* vagy helyett is tudnak szerepelni (pl. a bankjegy, esetleg a csekk).

9. Fizethetünk[1] pénzzel is (ez gyakoribb eset), de korántsem kell mindig pénzzel fizetnünk, sőt még pénzhelyettesítő materiális eszközzel sem. Pontosabban beszélve:

[1] *Fizetés* alatt általában véve pénzösszegátruházást értek, vagyis *tőkeátruházást.* Ez a fizetésnek köznapi és szerintem leghelyesebb s legtermészetesebb értelme. Nem vehetem tehát a fizetés fogalmát valamely szűkebb értelemben, mint pl. Helferich, aki bár elismeri, hogy a közönséges beszédben fizetés alatt értenek minden pénzösszegátruházást, mindazonáltal egy mesterséges szűkebb értelmezést is ad a fizetés fogalmának, amely mesterséges szűkebb fogalom alól kizárja a „tőkeátruházásokat." A fizetés fogalmánál tehát szerintem a pénzösszegben kifejezett tőkeátruházás a lényeges, nem pedig a pénz használata, mert a pénz csak az *egyik* fizetési eszköz. Egy bizonyos pénzösszeget, tőkét nem csupán pénzzel, t. i. pénzdarabokkal lehet

fizetni lehet pénznek, vagy pénzhelyettesítő eszköznek materiális átadása által, de lehet fizetni minden oly más módokon is, *a mely módokon pénzértékben kifejezett vagyonjogokat át lehet ruházni.* A pénzértékben kifejezett vagyonjog különbözik a pénzdaraboknak attól a materiális mennyiségétől, amely pénzdarabok megszerzésére és kézhezvételére ez a pénzértékben kifejezett vagyonjog hatalmat és módot ad.

Vagyis lehet a vagyonomban nemcsupán egy százezer korona pénzértékben kifejezett földem, vagy házam, hanem

kifizetni, Helfferich szerint háromféle értelmét lehet a fizetésnek megkülönböztetni:

...Im gewöhnlichen Sprachgebrauche bezeichnet man *jede Übertragung einer Geldsumme als Zahlung;* das Wort Zahlung bedeutet ursprünglich nichts anderes als das Vorzählen von Geldstücken (numeratio). In diesem allgemeinen Sinne findet eine Zahlung auch dann regelmässig statt, wenn ein Tausch durch das Geld vermittelt wird...

...Nun hat man innerhalb des weiteren Begriffs der Zahlung alle in Geld erfolgenden Übertragungen umfasst, einen engeren Begriff der Zahlung konstruirt, *der die in Geld bestehende Leistung beim Tausche nicht einbegreift,* und in diesem Sinne hat man zwischen der Tauschmittelfunktion des Geldes unterschieden. Zahlung im *engeren Sinne* wäre demnach jede *in Geld bestehende Leistung, die nicht auf einen Tauschvorgang zurückzuführen ist.*

...Fasst man...den Begriff der Zahlung...in dem...*engsten Sinne, als Erfüllung von Forderungen in Geld,* so würden sich als „Zahlung“ nur charakterisiren die Fälle: Zwangsweise auferlegte einseitige Übertragungen und Erfüllung von aus doppelseitigen Übertragungen hervorgegangenen Verpflichtungen. (236–241. l.)

Weder unter die Bezeichnung Tausch, noch unter die Bezeichnung Zahlung (im engeren Sinn) würden mithin gehören die Fälle: *Freiwillige* einseitige Übertragungen, (und) Hingabe von Sachgütern gegen Forderungen, die durch den Verkehrsvorgang selbst erst existent werden. Der wichtigste Spezialfall ist...das Darlehen...

Wir bezeichnen (diese) Fälle, die weder einen Tausch, noch eine Zahlung im engeren Sinne darstellen, als „Kapitalübertragungen.“

Helfferich: Geld und Banken I. Teil. (236–241. l.)

A „fizetés“ fogalmát tehát a magam részéről a pénz használatán túl terjedő *általános* jelentésében veszem, értvén alatta minden pénzösszeg, illetve tőkeátruházást, akár pénz közvetítésével történik az, akár anélkül.

lehet egy bizonyos pénz*összegem* sem házban, sem földben, hanem egyedül valamely bank főkönyvének „követel" rovatában feltüntetve. Lehet pl. százezer korona ily (mondjuk teljesen „biztos") követelésem valamely reális banknál, anélkül, hogy a zsebemben ugyanakkor ebből a százezer koronányi összegből csak egy érc vagy papirpénzdarab, vagy bármilyen pénzhelyettesítő darab is volna materialiter.

Az életben azt mondják erre az esetre is, hogy van százezer korona pénzem, pedig e kifejezés nem helyes, még abban az értelemben sem, hogy százezer korona immateriális pénzem van. Nekem ugyanis nincs százezer koronányi materiális pénzdarabom, csupán lehet — ha akarom — mondjuk egy-két perc alatt is. Tehát nem pénzem van, hanem pénzre irányuló *követelésem* a bankkal szemben. Mi ez a százezer korona összegű pénzre irányuló követelés? *Százezer korona értékű alanyi értelemben vett vagyonjog*: olyan jog, amelynek a tartalmát képező vagyontárgy nem materiális valami, sem nem föld, sem nem ház, de még nem is pénzdarab, hanem: követelés. Ez tisztán és teljesen immateriális valami: mondhatjuk, hogy egy olyan privilégium, a melynélfogva akár azt mondhatom a banknak, hogy adjon a kezeim közé százezer koronányi pénzdarabot, akár azt, hogy irjon át másvalaki folyószámlájának a javára százezer koronányi összeget s ha nem teszi, birói itéletet, végrehajtóküldést stb. eszközölhetek ki.

E követelés, e jog alapján tehetek szert ekként százezer koronányi pénzdarabra, de hogy ez a követelés, vagyis jog és a pénz két különböző dolog, nyilvánvalóvá lesz akkor, ha a bank megbukik és mondjuk tökéletesen fizetésképtelenné válik.

10. Ha tehát egy banknál pl. százezer koronányi folyószámlai követelésem van, akkor nem százezer koronányi *pénzem* van, hanem csupán *jogom* van százezer koronányi pénzt követelni a banktól. Röviden nem *pénzem*, hanem követelési *jogom* van.[1]

[1] Egyedül a jogi distinkció lehet itt helyes, a vagyonjogtól annyira elválaszthatatlan a felhozott tipikus eset. Azért csak logikai zavart

Fizethetek-e azonban már ilyen körülmények között? Nagyon természetesen. A gazdasági és jogi élet gyakorlata számos módot ad erre.

Tehát a jelzett esetben tudok fizetni százezer korona erejéig, dacára annak, hogy (mindaddig, amíg azt a százezer koronát fel nem vettem) nem pénzem van, hanem csupán követelésem van a bankkal szemben, vagyis puszta jogom. Még pedig vagy százezer koronányi követelésem van a bankkal szemben, de nincs pénzem, ha t. i. még „fel nem vettem" a követelés tartalmát képező összeget, — vagy pedig százezer koronányi pénzem van, de nincs többé követelésem a bankkal szemben, t. i. ha már felvettem azt, — de ugyanabban az időpontban csak az egyik eset lehetséges és nem mind a kettő egyszerre, mert ha ez így volna, ha t. i. pénzem is volna és követelésem is, akkor nem százezer, hanem kétszázezer korona vagyonom volna.

Szögezzünk le annyit, hogy abban az esetben, ha megfelelő (mondjuk folyószámla) követelésem van, tudok fizetni már akkor, mielőtt e követelést érvényesítettem, pénzre váltottam volna. [1]

okozhatna ily helytelen kifejezés, illetve szójáték, hogy „immateriális pénznem" van. A jog, t. i. az alanyi vagyonjog bizonyos esetekben s bizonyos megjelenési alakban (pl. a pénzértékben kifejezett könyvkövetelés) teljesítheti a pénz fizetési funkcióját, de azért még ez nem mondható immateriális pénznek, legfeljebb az adott esetben egy immaterialis fizetési eszköznek. Amiért minden pénz fizetési eszköz, azért nem minden fizetési eszköz pénz.

[1] Fizetés alatt t. i. *a fizetési hatalom* továbbadását, átruházását kell érteni. Ez történik valamely követelés átruházásával is, ha ez a követelés fizetési hatalmat rejt magában. Kétségtelenül ilyen egy folyószámlakövetelés, mert fizetési hatalmat rejt magában: tudok vele fizettetni. E folyószámlakövetelés átruházása ekként fizetési hatalomnak átruházása, tehát fizetés is — anélkül, hogy itt közvetlenül *pénzt* kellene igénybevennünk, mert hiszen fizetési hatalmunkat más módon is tudjuk ebben az esetben igazolni. A modern elméletnek végre szakitania kell ama felfogás maradványaival is, mely fizetés alatt többé-kevésbé a pénzdarab leolvasását (numeratio pecuniae) hajlandó csak érteni.

Ebben az esetben nem pénzzel fizettem. (Pl. egyszerű levélben utasítottam a bankot, hogy könyveljen át valakinek folyószámlája javára 50,000 koronát.) Fizettem-e ebben az esetben? Igen. *Pénzzel* fizettem? Nem. Mivel fizettem tehát?

11. Megfelelek erre a kérdésre mindjárt, egy-két ujabb kérdés feltevése után.

Ha a pénzt megfogható, zsebretehető, szóval materiális értelemben veszem s ennek alapján, ha százezer koronányi „fel nem vett" folyószámlakövetelésem van, azt kell mondanom, hogy követelésem van, de pénzem még nincs (hogy t. i. pénzem akkor lesz, ha a követelést a bank nekem kifizeti, vagyis ha a pénz kézhezvétele folytán követelésem megszünik). Van-e azonban ebben az esetben *tőkém?* Igen. Tőkés vagyok, bár nem tartok pénzt a ládafiában. Tőkémből élek, ha pl. a bank által folyószámlán, vagy bármiképen javamra irt összeg után fizetett kamat a jövedelmem.

Azt mondhatom tehát, hogy vagyonom tőkéből áll, ha ily tőkejövedelemből élek s ugyanakkor elmondhatom, hogy vagyonom követelésből, jogból áll.

Mikor tehát a fenti példában materiális pénzdarabok nélkül fizettem ki az 50,000 koronát, — azt *tőkémmel* és *tőkémből* fizettem.[1]

Ha tehát tőkém van, tudok fizetni materiális és immateriális módon: pénzzel és jogátruházással (folyószámlaátruházással = átkönyveléssel). Az utóbb említett esetben tőkével fizettem, de nem pénzzel.

12. A *tőke* és a *pénz* tehát két különböző dolog. Az előbbi immateriális, az utóbbi materiális valami. A tőke vagyoni jog, vagy olyan tényleges állapot, mely fizetési

[1] A fizetésnek általános módja a *tőkével* való fizetés, t. i. a fizetési hatalom átruházásával való fizetés. Ennek az általános módnak csupán egyik — bár legelterjedtebb — alfaja a pénzzel való fizetés. A pénzzel való fizetés is tőkével való fizetés, de nem azért, mintha a materiális pénzdarabban látnók a tőkét, hanem azért (mint alább látni fogjuk), mert ebben az esetben a tőke (a fizetési hatalom) igazolványaként pénz és nem *más tőkeigazolvány* szerepel.

hatalmat ad, a pénz magában véve pedig fizetési eszköz gyanánt használt materiális jószág. Hogyha azután a vagyoni jog pénzre terjed ki, vagyis ha vagyonom anyagi pénzdarabokból áll, természetesen *akkor is* rendelkezem tőke felett. Csakhogy a tőke nem az a bizonyos számu ércpénzdarab lesz, hanem az a jog, vagy mondjuk az a hatalom,[1] a melynél fogva én fizetni tudok a birtokomban levő pénzdarabokkal.

Tehát nem az ércdarab, vagy pénzdarab a tőke, hanem a jog, hatalom vagy társadalmi lehetőség, kiváltság, mely engem a fizetési eszközzel egybeköt.

Hogy pedig nem a pénz a tőke, nyilvánvaló már abból is, hogy több tőkém lehet, mint amennyi pénzem van. És épen ebben áll a modern kapitalizmus egyik jellemző sajátsága: a társadalom tőkéinek értéknagysága sokszorosan meghaladja a fizetési eszközök mennyiségét.[2] A fizetési eszközök ugyanis kézről-kézre adódnak.[3] Ha ugyanis egy

[1] Lehet ugyanis fizetni a lopott pénzzel is. A modern társadalomban azonban ez elenyésző kivétel s az immateriális fizetéseknél legfeljebb hamisitás alakjában képzelhető el, a nem jogos tőkével való fizetés, miért is e jogellenes eseteket, mint a gazdaságtársadalmi renddel szemben való elenyésző kivételeket figyelmen kívül hagyom.

[2] Ez a kérdés némileg összefügg a pénzértékre vonatkozó elméletekkel, amelyekre való kitérést más helyen tartom fenn magamnak. Ismertetésükre lásd: dr. Friedrich *Hoffmann:* Kritische Geschichte der Geldwerttheorien. 1907.

[3] A pénznek rendkívül tágkörű értelmezését adja *Helfferich;* megkülönböztet gazdasági és jogi értelemben vett pénzt: A gazdasági értelemben vett pénzt *(der wirtschaftliche Begriff des Geldes)* következőleg definiálja:

Wir verstehen... unter „Geld" die Gesamtheit derjenigen Objekte, welche in einem gegebenen Wirtschaftsgebiete und in einer gegebenen Wirtschaftsverfassung die ordentliche Bestimmung haben den Verkehr (oder die Übertragung von Werten) zwischen den wirtschaften den Individuen zu vermitteln. (i. m. 220.)

Ezzel szemben a jogi értelemben vett pénz *(der juristische Geldbegriff)*:

Geld im Rechtssinne ist in einem jeden Staatsgebiete die Gesamt-

20 koronás pénzdarabbal százszor fizettek egy hét alatt, akkor 2000 korona tőkeösszeget fizettek ki ugyanazzal a fizetési eszközzel. Ezek a kifizetett tőkeösszegek, mint pénzértékkel lemért vagyoni jogok a gazdasági forgalomban megfigyelhetetlen változattal szövődnek egymásba, olvadnak össze, nőnek és fogynak mint követelés az egyik és tartozás a másik részről. Olyanok a tőkék ebben a tekintetben, — hasonlattal élve — mint a hullámok, egymásba folynak, apasztják, majd növelik egymást, anélkül, hogy a fizetés esz-

heit derjenigen Gegenstände, die von der Rechtsordnung in der ordentlichen Bestimmung, die Übertragung von Vermögenswerten von Person zu Person zu vermitteln anerkannt sind. *(i. m.* 287.)

Szerintem nagy tévedés azt hinni, hogy a pénz *tisztán „gazdasági"* értelemben vehető ellentétben annak *jogi* értelmezésével. Minden pénz *jogi és gazdasági együttes értelemben* lehet csak pénz, különösen modern viszonyok közt. Az, hogy valaki a pénznek *„gazdasági"* értelmét akként definiálja, hogy alatta adott *„gazdasági területen és gazdasági szervezet mellett"* ért forgalomban levő bizonyos tárgyakat, még nem teszi e meghatározást a jogi vonatkozástól eltekintő gazdasági fogalom kifejezőjévé.

A gazdasági és jogi értelemben vett pénzfogalmak szembeállításának inkább fogalomzavar, mint fogalomtisztázás lehet csupán a következménye.

A Helfferich-féle fogalmi különböztetésnek sincsen mélyebb alapja és értelme.

Mit jelent ugyanis (a gazdasági értelemben vett pénznél): *den Verkehr* (oder die Übertragung von Werten) *zwischen den wirtschaftlichen Individuen zu vermitteln?* Talán fizikai forgalomról, helyváltoztatásról van itt szó? Korántsem. Nem jelenthet e kifejezés mást, mint *jogi, társadalmi forgalmat,* tulajdon és jogváltoztatásokat. Ez a pénz szerepe. Tehát a Helfferieh-féle „gazdasági" pénzmeghatározás, nem ellentéte vagy párhuzamos fogalom-adója a jogi értelemben megtett pénzdefiniciónak, hanem egy ahoz hasonló, csakhogy felületesebb meghatározás.

Vagy talán oly jogi értelemben vett pénzt lehet elgondolni, amely *nem gazdasági* értelemben vett, vagy veendő pénz? Ez meg tiszta képtelenség volna.

Helyesen és logikusan szerintem nem lehet különbséget tenni *jogi* és *gazdasági* értelemben vett pénz között, mert csak gazdasági és jogi *együttes és el nem választható* értelemben vett pénz van a

közéül használt pénznek fogyni vagy szaporodni kellene ezzel arányban.

13. A tőke tehát, mint mondottuk, vagyoni jog. Fizetési hatalmat adó jog, vagy jog bizonyos pénzösszeg erejéig terjedő fizetésre.

Ebből azonban *ne gondoljuk még, hogy minden fizetési jog, vagy minden követelés*, még kevésbé minden vagyoni jog, *már tőke.* Ha ez így volna, akkor a tőkeképzés egyedül a jogalkotás, vagy joglétesítés kérdése volna.

Mindjárt kitűnik ez egy példából. Mondjuk, hogy százezer koronányi folyószámlakövetelésem van. Ez a követelés minden körülmények között jog, de nem minden körülmé-

valóságban. A jogi fogalom itt szorosan gazdasági fogalom is és megfordítva.

Lehet azonban különböztetést tenni és kell is *valamely meghatározott állam jogrendszerének,* jogi rendelkezéseinek *megfelelő pénz* között és ennek *valamely konkrét állam jogrendszerétől eltekintett* pénz között. Vagyis *belföldi* és *nemzetközi* értelemben vett pénz között.

A nemzetközi értelemben vett pénz azonban korántsem *nem jogi* értelemben vett pénz. Ellenkezőleg. Jogi és gazdasági közös értelemben vett és vehető pénz ez is. A különbség csupán abban van, hogy a nemzetközi pénznél a pénz által létesített vagyonjogi forgalom nem igazodik egy meghatározott állam errevonatkozó jogrendszeréhez, *hanem igazodik a pénzrevonatkozó szokásjog általános nemzetközi elveihez.* (Olyanféle a vonatkozó elvek közötti különbség, mint amilyen a római *jus strictum* és *jus gentium* közötti volt.) De jogi forgalmat, jogi változásokat idéz elő mind a két értelemben vett pénz.

Sőt *modern viszonyok között* a nemzetközi értelemben vett pénz a belföldi jog szabályai alá eső pénzzel szemben nem is olyan absolut ellentétes valami.

A nemzetközi pénzforgalmat elsősorban a nevezetesebb államok pénzdarabjai, mégpedig *jó* pénzdarabjai bonyolítják le. Tehát például nem az osztrák papirforint, hanem az angol sovereign d'or.

A nemzetközi forgalom tekintetében ekként az irányadó szempont erészben főleg az, nogy a nemzetközi forgalom vagyonjogi cselekményeket és változásokat csak olyan pénzdarabok és pénzrendszerek által enged eszközölni, a melyeket nemcsak egy bizonyos állam jogrendszere, hanem maga a nemzetközi szokás és értékitélet is jóknak, megbízhatóknak tart.

nyek között tőke. Tőke csak akkor, ha az a folyószámlakövetelés tényleg *„jó“* is, ha azt felvennem, ha azzal fizetnem stb. is lehet.

Tehát csak az a fizetési jogosítvány vagy pénzösszegre, pénzre stb. irányuló jog tőke, a melyet valósággal „pénzzé is lehet tenni“ a kellő alkalommal, a melylyel vagy a melynek részeivel nem csupán jogunk van fizetni, hanem *tudunk, bírunk, hatalmunkban is áll* fizetni, még pedig akkor, amikor szükséges.

Ezért nem minden pénzértékben kifejezett és fizetésre felhatalmazó alanyi jog, követelés tőke és nem minden ilyetén jog egyformán biztos tőke. A jogi felhatalmazás csak akkor válik tőkévé, ha a gazdasági *konjunkturák* olyanok, hogy a társadalom, illetve az illetékes érdekeltek *értékitélete* szankcionálja is azt.

Egy jogszerűen kiállított ezer koronás csekk, ha annak jogszerinti birtokosa, illetve tulajdonosa vagyok, minden körülmények között alanyi vagyonjogom, követelésem én nekem. De tőke csak akkor lesz e csekkbeli követelésem, hogyha az erre *irányadó értékitélet* jónak, érvényesíthetőnek tartja azt. Ebben az esetben tudom csupán a tőke funkcióját elvégeztetni ezzel a csekkel: csak akkor tudok vele fizetni, hogyha az illetékes értékitélet jónak mondja azt. Ugyanígy van ez más pénzösszeggel lemérhető tartalmú követelésekkel, jogokkal, papirokkal stb., például folyószámlaköveteléssel, részvénnyel, záloglevéllel.

De ugyanúgy van azokkal a tulajdonképeni s általános fizetési eszközökkel is, melyeket a gazdasági életben közönségesen pénznek szoktunk tekinteni. A bankjegy például szintén nem egyéb, mint igazolvány egy bizonyos követelésről a bankkal szemben. Addig, ameddig a társadalmi értékitélet jónak tartja a bankjegyet, tőke az, azontúl csupán egy olyan követelés, tehát jog, melyet nem tartunk többé értékesnek, melylyel tehát nem lehet többé fizetni.[1]

[1] Egyszerűsités okából itt el kell tekinteni attól a kérdéstől, hogy mennyire s mily eszközökkel lehet kényszert gyakorolni abban a tekin-

Maga az a jogi állapot, amikor arany ércpénzt tartok a kezeim között, vagy mondhatjuk maga az arany *közvetlen birtoka*, azért a legbiztosabb tőke, mert a társadalom értékítélete a legbiztosabban és a legváltozatlanabbul tapad az aranyhoz és mert a társadalom megrendíthetetlen felfogása a legvégső esetben egyedül a nemes ércet tekinti feltétlenül értékes fizetési eszköznek. Elvontan tehát az a tőke a legbiztosabb tőke, mely nemesérc felett való közvetlen tulajdonjogból és tényleges birtokból áll.

Annak az embernek van tehát feltétlenül biztos fizetési hatalma a modern gazdasági rendben, akinek aranya van. Az aranypénz felett való közvetlen teljes és tényleges jogi *hatalom* tehát elvontan a legbiztosabb tőke. Minél nehezebben és minél közvetettebben fizethető ki valamely követelés arannyal, válságos időkben annál bizonytalanabbul érvényesíthető tőke lesz az.[1]

tetben, hogy a bankjegyek, pénz stb. forgalomban maradjanak s funkcionáljanak.

[1] Ugyanerre a következtetésre jut *Helfferich* is:

„Man mag es bedauern und kritisieren, dass bei der sich auf metallistischer Grundlage aufbauenden Grundverfassung der Wert des Geldes durch Gewalten beherrscht wird, die unserem Machtbereiche entzogen sind und die denkbarerweise einmal grosse Vermögensverschiebungen und starke Erschütterungen der Volkswirtschaft hervorrufen können. Die bisherige Entwicklung des Geldwesens kann uns jedoch veranlassen, uns auch hier — wie auf so vielen anderen Gebieten — mit der allen menschlichen Einrichtungen anhaftenden Unvollkommenheit zu bescheiden; denn die Geschichte der einzelnen Papierwährungen drängt uns zu dem, für die menschliche Unzulänglichkeit bezeichnenden Schlusse, dass die Geldversorgung der Volkswirtschaft und mithin auch der Geldwert meist gerade bei derjenigen Währungsverfassung am schlechtesten reguliert war, *bei der die Regulierung am vollständigsten im Machtbereiche des menschlichen Willens liegt.* Auch der stärkste Glaube an die intellektuelle und moralische Entwicklungsfähigkeit des Menschengeschlechtes kann nicht darüber hinwegtäuschen, *dass es noch lange dauern wird,* bis die Mangelhaftigkeit der menschlichen Erkenntnis und die Macht der menschlichen Selbstsucht und Leidenschaft soweit überwunden sein werden, dass für das alle wirtschaftlichen Beziehungen

Hogy pedig ebben az utóbbi esetben az *arany felett való tényleges birtoklással párosult jog* a tőke *és nem maga az arany*, ez elméleti álláspontomnak megfelelőleg logikailag a következőkből is kitűnik:

A tőke funkcionálásának végső oka és szankciója a hozzája tapadó és reávonatkozó értékitélet. Ha ez az értékitélet megszűnik, megsemmisül a tőke is. Ha a bank főkönyveiben javamra írt folyószámlakövetelést (mondjuk egy végképen megbukott banknál) az irányadó értékitélet absolute semmi értékkel birónak sem tartja, akkor teljesen megsemmisült az a tőkém is, mely ebből a folyószámlakövetelésből áll. Nem a jogom, a követelésem semmisült meg, hanem annak az értékes, jó volta, mert csak az értékkel biró jog, követelés lehet tőke. Ez az értékitélet pedig a gazdasági konjunkturákon alapul, illetve maga is konjunkturát alkot.

Tegyük fel, hogy valaki hajóra száll százezer korona aranypénzzel, de hajótörést szenved és nehányadmagával elhagyott szigetre vetődik aranyaival együtt s aranyait megőrzi a szigeten is. Tegyük fel továbbá, hogy a hajótörötteket senki sem veszi észre, ott kénytelenek leélni életüket a félreeső szigeten és vadgyümölcs gyüjtéssel teszik csak lehetővé, hogy télen át éhen ne haljanak, letéve arról a reményről, hogy onnan valaha elkerüljenek[1] stb.

Ezen a szigeten megszűnik az aranyhoz fűződő értékitélet, annak birtoka, az afelett való rendelkezési jog nem fog többé fizetési eszközt, cserehatalmat, vételerőt rejteni magában, nem lehet ezen az elhagyott szigeten az aranyért becserélni vagy venni semmit. Kétségtelen tehát, hogy ezen

tragende und durchdringende Geld ohne Gefahr auf die Verankerung in dem festen Grunde eines allgemein anerkannten Wertes verzichtet werden kann. *Diese Berechtigung und Begründung eines praktischen „Metallismus" kann durch keine „Chartaltheorie" erschüttert werden.*

(Helfferich: i. m. l. 591—2.)

[1] A mult századokban nem egy ilyen esetre volt példa.

a szigeten az aranyhoz nem fog a régi értékitélet tapadni többé és hogy ezen a szigeten nem fog az tőke gyanánt szerepelni senkinek a szemében többé.

Hajótöröttünk százezer koronányi tőkéje tehát megsemmisült, dacára annak, hogy aranya megmaradt a gazdasági forgalomtól kieső szigeten.

Nem az arany semmisült meg tehát, sem a felette való jog. Az arany tényleges birtokolását sem zavarta meg senki. De megváltozott az *értékitélet*, megsemmisült az a vélemény, mely értéket tulajdonított az aranynak. Ezzel semmisült meg hajótöröttünk tőkéje, vagyis az arany birtoklásával járó gazdasági hatalom. *Ez a gazdasági hatalom, ez az immateriális kategoria tehát a tőke és nem az arany fizikai anyaga.* Mert ha az arany lenne a tőke, akkor nem semmisült volna meg hajótöröttünk tőkéje sem. Az ő tőkéje csak úgy semmisülhetett meg, hogyha a tőke valami immateriális, hatalmi, jogi, értékitéletbeli kategoria, nem pedig valamely fizikai test, vagy anyag.

Az arany birtoka is csak addig ad gazdasági hatalmat, ameddig a társadalom értékitélete tapad az aranyhoz. A gazdasági hatalmat tehát nem az arany, ez a passiv anyag rejti magában, hanem a társadalom magatartása, vélekedése, jogi rendje, értékitélete. Ekként a *vagyonjog* és a megfelelő *konjunkturák*, (köztük elsősorban az értékitélet, — magángazdasági és gazdaságpolitikai — illetve egyéni és társadalmi környezetbeli tényezők) *emez összetalálkozása* adja meg azt a speciális *fizetési* hatalmat, amelyben a modern tőkére ismerünk.[1]

[1] A különböző pénzelméleteknél a pénz értékállandóságának kérdésénél merül fel egyik legfontosabb ütközőpontja a különféle véleményeknek. Mi adja meg a pénz értékét? Számos árnyalatú vélemény felel erre a kérdésre.

Mégis kiemelhetők azok az ellentétes vélemények, mint tárgyunkra vonatkozóan igen jellemzőek, a melyek a *pénzanyag jóságát, megbízhatóságát* tartják a pénzrendszer jóságbeli biztosítékának. Egy ellenkező vélemény szerint a pénzalkotás állami funkció s az állami akarat

A tőke ezen a társadalmi, gazdasági tényeken és jogi renden együttesen alapuló bizonyos vagyoni jogokkal egybeforrott hatalom.

és hatalom határozza meg eszerint, hogy mi legyen a pénz. Az állami intézkedés és jogalkotás folytán tehát érték is tapad az államilag alkotott pénzhez.

A *metallistikus* és *„chartalista"* felfogás így kerül egymással szembe.

Hogyha azonban rámutatunk arra a körülményre, hogy a *fizetési eszközök és módok* kategoriája tágabbkörű a *pénz* kategoriájánál, akkor ez a körülmény egyszersmind bizonyos utbaigazitást is nyujthat abban a tekintetben is, hogy a „metallistikus" és „chartalista" kontroverziában mely ponton van szükség az eddigieknél élesebb megkülönböztetésekre. Ha ugyanis a pénz fogalmát chartalista szellemben szerfelett kiterjesztjük, abból kiindulva, hogy az állami akarat a nemesérc érmedarabjain kívül sok másféle fajtájú és tisztán „chartalis" pénzkategoriákat is alkothat, akkor elmosódik az a szempont, a mely szerint a pénzrendszer értékbeli *biztonságának* kérdését meg kell itélnünk.

A pénznek metallistikus felfogása ellenben erősen össze van forrva az értékbiztonság követelményeivel.

A *fizetési eszközök és módok alkotása* a jogalkotás, sőt a gazdasági fogalomban megnyilvánuló joggyakorlat kérdése. Szorosan megkülönböztetendő azonban e kérdéstől a *megbízható pénz és pénzrendszer létesítésének a kérdése.*

Belátható korszakokon belül ebből az utóbbi szempontból csak a metallizmus álláspontjához csatlakozhatunk. Hogyha tehát az értékbiztosság szempontjait vesszük kiindulópontul s annak alapjául a nemesércekre vonatkozó kiforrott társadalmi értékitéletet tartjuk akkor célszerű az elméletben a metallizmus követelményeit lehetőleg honorálni a pénzforgalom felállitásánál. Ezáltal a metallistikus pénz a fizetési eszközök kategoriájában mintegy a *biztonsági fizetési eszközök* csoportjává különül el.

Ha tehát nem tekintünk minden fizetési eszközt pénznek, akkor nem is szükséges *minden* fizetési eszköz tekintetében metallistának, vagy chartalistának lennünk.

Azonban csak a metallizmus követelményei szerint kellően biztos pénzrendszeren, mint fundamentumon épülhet fel csupán *a többi fizetési eszközök* és módok chartalizmusa. A *tiszta „chartalizmus"* tehát helyesen nem a pénzrendszer *alapjaként*, hanem csak egy jó metallisztikus pénzrendszerre emelt egyéb fizetési eszközbeli *magasepítmény* gyanánt szerepelhet.

14. A tőke tehát: *fizetési hatalmat adó olyan alanyi jog, a melynek érvényesíthetése a gazdasági konjunkturák között lehetséges. Tehát együttesen jogi és konjunkturális kategoria.*

Fizetni lehet materiális fizetési eszközökkel és immateriális módokon.

Fizethetünk tehát ércpénzzel, bankjegygyel, csekkel, váltóval, átkönyveléssel, engedménnyel. Valamennyi mód nem más, mint jogátruházás.

A materiális fizetési eszköz a tőke tartalmát képező alanyi jognak legegyszerűbb és legközönségesebb, de nem az egyedüli igazolványa.[1]

[1] Ez a jogigazolvány lehet azután olyan, hogy az igazolvány puszta átadása eszközli magát a jogátruházást s az igazolvány puszta birlalása már lehetővé teszi a jog gyakorlását, elvesztése pedig megsemmisíti e gyakorlás lehetőségét. Ilyen igazolvány a valutáris pénz. A pénz a legszigorúbb igazolványa a fizetési jognak, annyira, hogy a gyakorlati élet készpénzforgalmában nem nézünk másra, mint a pénzdarab átadására s átvételére. S ezért amikor a pénzdarab átadásával a fizetés hatalmát s alanyi jogát: a tőkét is elválaszthatatlanul átruháztuk, úgy látszik, mintha az igazolvány volna maga a jog és hatalom, mintha maga a pénzdarab volna a tőke. Pedig ez csak látszat, még pedig a gazdasági élet alacsonyabb rendű gyakorlatából vett látszat. A gazdasági élet alacsonyabbrendű gyakorlatában, (a zölsdégpiacon, az automata buffetben stb.) ahol a fizetés csak a pénzdarabok kézről-kézre adásával történhetik, látszik csupán elválaszthatatlannak a fizetési hatalom, az alanyi jog, a tőke, a materiális pénzdarabtól. Ezért látszik úgy, mintha az a pénzdarab volna maga a fizetési hatalmat adó alanyi jog: a tőke. A clearinghouse gyakorlatában ellenben már tisztán látható, hogy materiális fizetési eszközök, pénzdarabok nélkül is lehet fizetni és minthogy itten már különválva látható a fizetési hatalmat megadó jogosultságnak, a tőkekövetelésnek: tehát a fizetési eszközöket szolgáltató kötelezettségek felett való rendelkezési jognak feltüntetése a fizetési eszközöktől, a fizetési eszközöket sem tévesztik össze a fizetési hatalmat adó joggal, a tőkével. A tőke tartalmát képező alanyi jognak igazolása a clearinghouse könyveiben található, melyek annyi milliárd felett való rendelkezési jogot állapítanak meg, hogy ezeknek az összegeknek csak csekély hányadát teszi ki az ország valóságos pénzkészlete, illetve az angol bank pincéiben heverő arany.

A tőke mivoltát alkotó és a fizetési hatalmat adó alanyi jog lehet dologi és kötelmi jog egyaránt. Az előbbi esetben a tőke materiális fizetési eszközök felett való közvetlen hatalom,[1] az utóbbi esetben pedig a jogosultnak fizetési eszközöket és módokat szolgáltató *kötelezettségek* felett való rendelkezés.

Fizetés a tőkében rejlő jogok átruházása, továbbadása, mi legegyszerűbben a tőkeigazolvány (pénz, csekk stb. stb.) átadásával történik, de történhetik más módon is. Annyi módon lehet fizetni, amennyi módon át lehet ruházni a tőke mivoltát alkotó alanyi jogot.

A kis tőkék, a közvetlen fogyasztási tőkék többnyire a túlnyomóan, vagy kizárólag materiális pénzdarabokkal igazolt, tehát dologi jogi tőkék, a nagy tőkék pedig túlnyomólag kötelmi jogokból álló tőkék. A legtöbb kisembernek többnyire, vagy gyakran csak annyi tőkéje van, amennyit számára a zsebében, vagy ládafiában levő materiális pénzdarabok igazolnak.

A vagyonos, különösen a nagytőkés emberek tőkéinek ellenben csak csekély részét alkotják a materiális pénzdarabok által igazolt (a köznapi nyelven szólva: készpénzben heverő) tőkék, a tulnyomó résznél a tőkéhez, vagyis a fizetési hatalomhoz való jog igazolására a legkülönbözőbb for-

[1] A materiális fizetési eszköz, a pénz ugyanis nemcsak fizetési eszköz, hanem egyúttal vagyontárgy, a vagyon *felhalmozásának eszköze*, materiális jószág is. A tőke állhat épen úgy követelésekből (kötelmi jogok) mint pénzdarabokra vonatkozó dologi jogokból. De azért a tőke ebben az esetben sem az a pénzdarab, hanem az arra vonatkozó dologi jog, illetve e jog által adott fizetési hatalom. Abban az esetben, a mikor a tőke mivoltát alkotó jog, nem materiális pénzdarabokra irányuló dologi jog, hanem kötelmi jog, t. i. a jogosultnak fizetési eszközöket és módokat szolgáltató kötelezettségek felett való rendelkezés, mások vannak kötelezve a materiális fizetési eszközök rendelkezésre állítására és pedig végsőként az ércfedezetet kezelő bankok. A tőke tartalmát alkotó kötelmi jogok tehát végeredményben valutáris fizetési eszközök feletti dologi jogokra válthatók be.

májú egyéb tőkeigazolványok: adóslevelek, folyószámlakivonatok, részvények, kötvények stb. stb. szolgálnak.

15. A fentmondottakból folyólag tehát épen nem szükséges többé a modern gazdasági életben, hogy a tőkének valamennyi része a materiális fizetési eszközök darabjaihoz legyen hozzáláncolva, vagy mint köznapi nyelven mondják, nem szükséges, hogy minden tőke „készpénz" legyen. A fizetési eszközök a tőkének csupán a fizetés céljaira szolgáló igazolványai lévén, a fizetési eszközökből annyira van szükség csupán, amennyit a gazdasági élet forgalma a tartalékokkal együtt megkiván.

A tőkésre nézve tehát épen nem az a fontos, hogy minden tőkéje fizetési eszközben legyen inkorporálva, hanem csupán az, hogy annyi fizetési eszköz álljon rendelkezésére, amennyi szükséges, mégpedig *akkor*, amikor fizetni kell.

Minthogy pedig a materiális fizetési eszközök nemcsak egyszer, hanem úgyszólván számtalanszor használhatók fizetésre a forgalom részéről, a tőkésnek csak arra kell ügyelnie, hogy akkor legyen kellő mennyiségű fizetési eszköz a kezében, amikor épen az ő fizetéseire kerül a sor. Úgy kell tehát intézni ügyeit, úgy kell érvényesítenie tőkéjében rejlő vagyoni jogait, gazdasági hatalmát, hogy üzleti felei, kötelezettjei a kellő időben bocsássák a kellő mennyiségű fizetési eszközöket rendelkezésére. Ha ez nem történik meg, vagy nem a kellő időre történik meg: zavar, válság állhat elő.

A tőke, illetőleg a tőkével való gazdálkodás fogalmába beleszövődik az *időnek*[1] s a kötelezettségek kellő időben és sorrendben való teljesítésének a szempontja.

[1] Az idő elemét, mint gazdasági tényezőt a theoriában főleg John *Rae*-, *Jevons*- és *Böhm-Bawerk*-nél látjuk méltatva.

John *Rae* elmélete részben már tartalmazta Jevons és Böhm-Bawerknek az idő szerepére vonatkozó eszméit.

Az idő szerepére vonatkozólag azt tartja, hogy az nagy mértékben közrehat a javak és szükségletek értékbecslésénél. Az emberi természetben rejlik már szerinte, hogy az élet rövidségénél, bizonytalanságánál fogva többre értékeljük a *jelenlegi* javakat a jövendő-

16. A gazdasági élet fejlődésével, a jogbiztonság növekedésével az idő elemét egyre öntudatosabban viszik bele a pénzzel, illetve a tőkével való gazdálkodásba. Az emberek

belieknél. Ennélfogva a gazdasági életben, a termelés folyamatában ha arról van szó, hogy valamely jelenlegi jószágot egy jövendőbelinek a kedveért feláldozzunk, akkor ezt az áldozatot rendszerint csak akkor leszünk hajlandók megtenni, hogyha az a jövendőbeli jószág *valamivel* nagyobb értékű lesz, mint a jelenlegi. Ez a többlet a kettő között *tőkenyereség* alakjában jelenik meg.

John *Rae* — s mint Böhm-Bawerk is megjegyzi — főleg a tőkeelmélet terén mutatott fel eredeti nézeteket. *Rae* munkáiból sokat idézett J. St. *Mill*, de mint ugyancsak Böhm-Bawerk felhozza (i. m. I. 2. kiad. 375—6. l.) csodálatosképen nézeteinek nem valódi magját, hanem inkább sallangjait tárta elő. J. Rae eredeti gondolatmenete így meglehetősen ismeretlen maradt már könyvének ritka volta miatt is. Nézeteit *C. W. Mixter* közölte terjedelmesen a *Quarterly Journal of Economics* 1897. januári számában. Mixter szerint *Rae* megelőzte Böhm-Bawerk kamatelméletét főbb elveiben, sőt — úgymond — többet adott Böhm-Bawerknél annyiban, hogy kiterjeszkedett olyan oldalakra, melyek Böhmnél hézagosak és elkerülte ez utóbbinak legnagyobb hiányait. Rae munkájának címe: *Statement of some new principles on the subject of Political Economy etc.* Boston 1834. Ismertetését lásd *Böhm-Bawerknél* (i. m.[3] I. 2. kiad. 374—428. l.), ki rendkívüli elismeréssel szól róla, de Mixtert sokban cáfolja, továbbá a *Palgrave*-féle szótárban (i. k. III. köt. 250—251. l.)

A tőkeelmélet terén *Jevons* nézetei sokban hasonlítanak a Rae-félékhez, bár Jevons aligha ismerhette eredetiben a Rae könyvét (l. Böhm-Bawerk I. 376.)

Jevons jellemző kitételei közül tőkeelméletében az időre vonatkozólag közlöm az alábbiakat:

...I would say, then, in the most general manner, that whatever improvements in the supply of commodities lengthen the average interval between the moment when labour is exerted and its ultimate result or purpose accomplished, such improvements depend upon the use of capital. And I would add that this is the sole use of capital. Whenewer we overlook the irrelevant complications introduced by the division of labour and the frequency of exchange, all employments of capital resolve themselves into the fact of *time elapsing between the beginning and the end of industry.*

(I. m. 4. kiad. 228—9.)

Böhm-Bawerkről erészben lásd alább.

nem tartják többé ládájukban a pénzdarabokat: nincsenek többé abban a kényszerhelyzetben, hogy tőkéjük igazolványait mindig kéznél kelljen tartaniok. Nem kell többé tőkéjük minden egyes részecskéjének a materiális pénzdarabbal elválaszthatatlanul összeforrva lennie. Jogokat és kötelezettségeket létesítenek tehát a materiális pénzdarabok közvetlen használatának megkerülésével akként, hogy üzleti megállapodásaiknál megelégednek azzal, hogy biztosítják a jogot, de a jog gyakorlásához szükséges materiális igazolványt, a pénzt nem adják közvetlenül materialiter kézről-kézre, hanem csak azt kötik ki, hogy egy bizonyos időpontban adja át azokat a kötelezett fél. A gazdasági és vagyonjogi élet együttes fejlődése egyre többet változtat a primitiv gazdasági rendnek azon a szabályszerűségén, hogy aki tőkejogait akarja gyakorolni, az mindig készen tartsa kezében a szigorú, materiális jogigazolványt: a pénzdarabot. Az egyre nagyobb arányúvá fejlődő üzleti élet gyakorlata ehelyett úgy alakul, hogy a materiális tőkeigazolványt, az ércpénzdarabot csak végső esetben, inkább szankcióként kelljen használni. A rendes esetben elegendők olyan tőkeigazolványok is, a melyeket a közvélemény nem tart ugyanolyan csalhatatlan biztosságú igazolványoknak, mint a nemes ércet.

A nemesérc tehát, mint absolute biztos tőkeigazolvány, inkább csak a háttérben szerepel a legtöbbször a modern gazdasági élet forgalmában. Csak a végső esetben állanak elő ezzel a nehézkes, de legbiztosabb tőkeigazolvánnyal, olyanformán, amint az emberek a megismerkedésnél csupán nevüket mondják meg, vagy névjegyüket adják át egymásnak és hatóságilag kiállitott személyi igazolványaikat legfeljebb igen kritikus komoly esetekben használják.

A gazdasági élet rendszerinti fogalma tehát a tőkében foglalt alanyi jogoknak, a fizetési hatalomnak gyakorlatánál egyre jobban és jobban felszabadul a nehézkes és a tőkék nagyságához viszonyítva csak kisebb mennyiségben rendelkezésre álló ércigazolvány: az ércpénz felmutatásának kényszerétől és egyre inkább megelégszik az enyhébb és kényel-

mesebb, bár a közvélemény részéről kevésbé biztosaknak tartott tőkeigazolványok használatával is. Ezek az utóbbiak aféle *ideiglenes* igazolványoknak tekintendők, melyeknek használatát abban a feltevésben tűri meg a forgalom, hogy felmutatójuk szükség esetén a szigorú ércigazolványt is elő tudja mutatni.[1]

Olykor-olykor azonban megtörténik, hogy az ideiglenes igazolványokkal feltünő visszaéléseket követnek el. A közönség ilyenkor megrémül és egy darabig e rémület hatása alatt kételkedik mindenféle pótigazolvány jóságában és szigorú tőkeigazolványt: készpénzt, ércet követel. A ki azután olyan szerencsétlen, hogy az ércigazolványt e kritikus időre nem tudja megszerezni, a gazdálkodó társadalom nem ad az ilyen szerencsétlen embernek másfajta tőkeigazolványára semmit és nem engedi meg, hogy az illető az ő nem szigorúan szabályszerű tőkeigazolványában feltüntetett jogokat gyakorolja, akár reálisak voltak azok, akár nem, egyszerűen azért, mert értékes tőkeigazolványnak ilyenkor csak a valóságos materiális pénzdarabot tekintik. Ezek a válságok, amikor a gazdasági élet egy darabig visszazökken egy primitivebb stádiumba, melynek legjellemzőbb sajátsága az, hogy mindenkinek szigorú, lehetőleg valutáris ércből való tőkeigazolványt kell állandóan kéznél tartania, ha fizetési hatalmat akar gyakorolni, vagy ha fizetés teljesítésére szólitják fel, mert ellenkező esetben a pót, vagy nem valutárisan szabályszerű igazolványait nem fogadják el, sem pedig *időt*

[1] Néha az állam is rákényszerít közjogi hatalmával saját kötelezettségeinek teljesitésénél olyan tőkeigazolványokat, melyeket nem mindig honorál a közönség értékitélete (papirpénz). Belföldi forgalomban természetesen forog ez a pénz, az elfogadási kényszer folytán. Minthogy azonban az állam a közönség értékitéletét kikényszeríteni erőszakos pénzügyi eljárásával teljesen még sem bírja, ott, ahol az állam kényszerítő ereje nem tud érvényesülni, nem fog teljes névértékében szerepelni a jónak nem tartott papirpénz sem, pl. külföldi forgalomban, az állam hitelezésével szemben stb. A közönség értékitéletét nélkülöző oktroyált állami fizetési eszköz hatásában tulajdonképen olyan, mint a vissza nem utasítható hamis pénz.

nem engedélyeznek neki arra, hogy a kivánt ércigazolványt később valamikor szerezze be.[1]

16. Az a körülmény, hogy a gazdasági élet olyanná fejlődött ki, hogy a tőkében foglalt fizetési hatalom gyakorlása végett normális körülmények között nem szükséges mamár a szigorú ércigazolványt, a materiális készpénzt állandóan kéznél tartani, lehetővé tette azt, hogy az üzleti világ forgalmában sokkal nagyobb összegű tőkekövetelések és tartozások keletkezzenek és sokkal nagyobb pénzzel mért[2] értékű (pénzértékű) tőkék jöjjenek létre, mint amennyit egy bizonyos időpontban a társadalomnak rendelkezésére álló nemesérc fizetési eszközökben egyszerre kifejezésre lehetne hozni.[3] A társadalom rendelkezésére álló érc és papiros fizetési eszközök csak úgy tudják biztosítani a társadalom tőkéiben rejlő fizetési hatalom megfelelő gyakorlását, hogyha legnagyobb részük állandóan forgalomban van. A mult idők gazdasági állapotában ezzel szemben a fizetési eszközök forgalma kevésbé volt gyors és folytonos. Kevésbé gyors és

[1] Ilyenkor tehát megszünik a *hitel*, a halasztásadás. Nem hisznek az emberekben, az adósokban, hanem csupán az aranyban. A fizetési hatalmat ilyenkor arannyal kell igazolni.

[2] Helyesebben mondva: igazolt.

[3] Hogyha csupán materiális fizetési eszközzel lehetne fizetni, még akkor is sokkal több tőke felett rendelkezhetnénk a társadalomban, mint amennyi készpénzben van megtestesülve. Ugyanannyi materiális fizetési eszköznek, mint tőkének, még ebben az esetben is csak akkor kellene lennie, hogyha *minden* fizetést ugyanazon időpontban kellene teljesíteni. A tőke fizetési szerepénél az *idő* és a fizetési eszköz egyaránt fontos tényező. Ugyanazokat a pénzdarabokat csak egy bizonyos időpontban használhatja egy személy. A gazdasági forgalomban való vagyonjogi teljesítések *ütemszerűségének* (rythmusának) akként kell alakulnia, hogy a fizetési eszközök lehetőleg mindenkinek *akkor* álljanak rendelkezésére, amikor fizetnie kell. Főleg, hogy szükség esetén metallistikus értelemben vett, illetve biztos értékűnek tartott pénzzel tudjuk fizetési hatalmat tartalmazó jogainkat igazolni.

A modern gazdasági élet fogalma tehát általában arra a végső *szankcióra* törekszik, hogy lehetőleg minden teljesítésnél válságos idők esetére biztosítva legyen *a jó pénz* rendelkezésre állása.

szabályos forgásban voltak azok s ennélfogva egy ugyanolyan időtartam alatt egy ugyanolyan mennyiségű és nagyságú fizetési eszközben megtestesült tőke kevesebbszer használódott, kevesebb adásvételt közvetített, kevesebbszer szerzett új jogokat stb.

Az időnek a fizetési eszközök használatában való belterjesebb kihasználása tette lehetővé a tőkeforgalomnak s ezzel a tőkeszaporodásnak, a benne foglalt jogok egymást megsokszorosító növekedését. A tőkeösszegeknek, vagyis a tőkében foglalt jogok fizetési hatalmának növekedése pedig természetesen egyre nagyobb emberi és géptechnikai munkaerőt is állított a kapitalizmus szolgálatába. Mindebben a fejlődésben eddig kellő figyelemre nem méltatott nagy része van a vagyonjogi elemnek. Nem azt értem ez alatt, mint hogyha valamely öntudatos jogszabályalkotó tevékenység hozta volna létre a modern kapitalizmus gazdasági és vagyonjogi rendjét, hanem értem azt, hogy a tőke tartalmát képező vagyoni jogok gyakorlásának megváltozott módja növelte és sokszorozta meg a tőke mennyiségét és társadalmi hatalmát.

A tőke tartalmát képező vagyoni jogok, illetve fizetési hatalom gyakorlásának megváltozott módja pedig főleg abban állott, hogy az üzleti élet, — mely a tőke minél gyorsabb és nyereségesebb reprodukálása végett annak megforgatásában minél jobban kihasználja az időt — a tőkében foglalt jogokat is egyre mozgékonyabbakká tette a gyakorlatban. Egyre immateriálisabbakká tette a fizetési eszközöket és ezzel változatosabbá, gyorsabbá, rugalmasabbá a fizetési jogok és kötelezettségek keletkezését és kicserélődését. A hitelgazdaság kifejlődése főleg abban áll, hogy a tőke mivoltát alkotó alanyi jogok dologiakból[1] mindinkább kötelmiekké alakultak át a gazdasági élet rendjének egyre ütemszerűbbé válása folytán. A materiális fizetési eszközöktől különvált, illetve azoktól közvetlenül nem igazolt tőkék egyre nagyobb hányadát teszik ki az összes tőkének s egyre gyakoribb jelenségévé válnak a gazdasági életnek.

[1] lásd u. e. fejezet 14. pontját.

VII. FEJEZET.

A tőke fogalma az irodalomban.

1. A tőkeelméleteket a magam részéről elsősorban *materiális*, *vegyes* és *immateriális* tőkeelméletekre osztályozom, aszerint, amint a tőkét fizikai jószágokból álló valaminek, illetve fizikai és immateriális javakból egyaránt álló fogalomnak, vagy immateriális társadalmi kategoriának tartjuk. Az osztályozásnak ezt a szempontját tartom a sorrendben elsőnek és alapvetőnek. Nincs ugyanis olyan más szempont, amely annyira fogalombavágó lényegi különbséget okozna a tőke mivoltának elgondolása tekintetében, mint az a körülmény, vajjon kézzel megfogható fizikai jószágnak tartom-e a tőkét, vagy pedig olyan immateriális valaminek, olyan anyagtalan társadalmi kategoriának, mely nem fizikai vagy technikai tulajdonságánál, hanem a társadalom rendjében megnyilvánuló organizatorius tényezők kihasználásánál fogva bír a gazdasági életben is jelentőséggel.

A társadalom immateriális kategoriáinak felismerése kétségtelenül haladást jelent azzal a gondolkodással szemben, mely nem választja el az anyagot a hozzá tapadó társadalmi viszonyok vagy értékitéletek tulajdonságaitól. A tőke problémáját illetőleg az a kérdés most már, hogy ez is olyan tér-e, melyre a haladásnak ezek az ismertető jelei találók volnának. Korántsem azt mondom ezzel, hogy valamely immateriális tőkeelmélet már magában azért, mert anyagtalan társadalmi fogalomnak veszi a tőkét, különb volna azoknál, a melyek fizikai javakban látják a tőke alkotó részeit. Semmi sem áll távolabb tőlem, mint így gondolkodni. Kifejezést kell azonban adni abbeli nézetemnek, hogy a közgazdaságtanban, különösen pedig a jövedelem-

eloszlás terén fel kell ismerni végre már határozottabban és specializálódottabban a társadalmi és jogi rend szerepét, mint eddig. Azt hiszem, hogy ezt a szempontot minden modern közgazdasági iró osztja. Ha azonban ezt a szempontot elfogadtuk, akkor be kell látnunk azt is, hogy az az elmélet, amely a gazdasági életet mintegy kizárólag csak *külön gazdasági törvények* alapján magyarázta, sokat tévedett erészben. Ha tehát a társadalom jogi berendezése, a történelmi és jogi fejlődés által létrehozott hatalmi és erőviszonyok befolyással birnak — amit senki sem tagadhat — a gazdasági életre, akkor ennek a befolyásnak valamely alakban csak meg kell nyilvánulnia.

Ha például azt mondom, hogy a latifundiumok és a parasztbirtokok területbeli aránya valamely országban nem egyedül valamely bennrejlő, általános gazdasági „törvények" folytán állottak elő, hanem azok keletkezésére befolyással birtak a konkrét történelmi fejlődés és a jogrendszer, mely t. i. a majoratusok alapítását megengedte stb., akkor elismerem egyúttal azt, hogy a latifundiumok és parasztbirtokok egymáshoz való arányát immateriális társadalmi kategoriák is befolyásolták. Ha most már tovább megyek egy lépéssel és belátom, hogy a társadalmi jövedelemeloszlást nemkevésbé befolyásolják ilyen immateriális jogi és hatalmi viszonyok, akkor joggal kérdezhetem, hogy ezek a viszonyok a kapitalizmus korszakában is megvannak-e, amely kérdésre csak igennel felelhetünk.

Ha most már a kapitalizmus korszakában is vannak immateriális társadalmi kategoriák, amelyek a jövedelemeloszlás arányát befolyásolják a társadalom különböző egyénei és rétegei között, akkor magára a kapitalizmusra, a tőkével való gazdálkodásra is kell, hogy kihatással legyenek azok.

Ezzel azután elérkeztünk tulajdonképen a tőke mibenlétének kérdéséhez. Annyi tény ugyanis, hogy a tőkével való gazdálkodásra is befolyással bir a társadalmi élet jogi rendje. Ez a jogi rend állapítja meg ugyanis mindenekelőtt azt, hogy a termelési tényezők kinek a birtokában vannak s

hogy ennek folytán a termelés eredménye kit illet és hogy a termelési eszközök birtokán kívül állók miképen tehetnek szert létfentartó jövedelemre. De nemcsak a termelés, hanem a fogyasztás alakulását is hasonlóképen befolyásolja a társadalmi élet jogrendje. Ez jelöli ki t. i. az egyénnek a fogyasztásra szolgáló javakból is a maga részét stb.

A tőke problémája ebből a szempontból most már a következőképen áll: Előttünk van egy társadalom, amelyben egy kialakult társadalmi rendnél fogva nem robinzoni állapotok uralkodnak, hanem mindenkinek termelési és használati, illetve fogyasztási javak bizonyos mennyisége áll egy-egy adott pillanatban a rendelkezésére. A társadalmi, illetve vagyonjogi rend határozza meg azt is, hogy bizonyos materiális termelési eszközök felett mely gazdasági alany rendelkezhetik s így azok technikai kihasználásánál mely gazdasági alanyokra kell okvetlenül figyelmet fordítani, más szóval kifejezve: kivel kell megosztoznia a haszonban annak, aki ezeket a materiális termelési eszközöket technikailag használni akarja. És így tovább.

Azt is mondjuk ezenkívül, hogy ugyanebben a társadalomban tőke, vagy tőkék szerepelnek annál a termelésnél és fogyasztásnál, melynek alakulását, hasznosítását, saját célokra fordítását, felhasználását az egyes emberek és társadalmi rétegek szempontjából annyira befolyásolják a társadalmi élet jogi rendjének állapotai, viszonyai stb.

Az a kérdés most már, hogy ebben a társadalomban, ebben a gazdasági életben mi a tőke? Jól jegyezzük meg: *erről* a társadalomról, gazdasági életről van szó, amelyben a termelés és fogyasztás nem személyekre, érdekekre, jogokra való tekintet nélkül, hanem vagyonosabb és szegényebb s azonkívül különböző anyagi javakkal rendelkező gazdasági alanyok érdekében, azoktól irányítva és befolyásolva történik. A materiális és technikai termelési eszközöknek, a fizikai jószágoknak kihasználása és felhasználása, valamint mások munkaerejének rendelkezésre állitása idején személyek vagyoni értékének, befolyásának megnövelése céljából tehát *ebben* a

társadalomban nem egyedül a fizika örök törvényeinek rendelkezése és a technikai, a mérnöki tudomány parancsai szerint történik, hanem történik az a gazdasági *érdekek* és *hatalom* irányitása mellett. A gazdasági s főleg a vagyonjogi *érdekek* fogják az első szót kimondani akkor, ha az a kérdés, hogy létesüljön-e egy vállalat, vagy nem. *És csak hogyha ez megtörtént, jön működésbe a termelés technikája* s ennek eredményeként áll elő a termelt javak fogyasztása.

Ebben a társadalomban tehát a vagyonjogi hatalommal rendelkezőktől függ az adott esetekben, hogy bizonyos fizikai jószágok, természeti erők (t. i. az ő vagyoni körükbe tartozó e tényezők) technikai kihasználását az ő vagyonjogi cselekményükkel kezdeményezzék-e, vagy sem stb.

Úgy áll tehát a dolog, hogy *ebben* a társadalomban *jogi és technikai* cselekmények együttesen szükségesek a materiális fizikai jószágok termeléséhez és felhasználásához. A vasércet nem a *senki* bányájából szállítjuk a *senki* kohójába, a gőzgépet, hajókazánt nem a *senki* vasgyárából hozatja a vasuti, hajózási vállalat. Élelmiszereinket nem a *senki* földjén termelik s nem a senki boltjában vesszük azokat. A fogyasztók is csak jogcselekmény: *vétel* utján jutnak fogyasztási cikkeikhez.

És emellett azt mondjuk, hogy *ebben* a termelésben és jószághasználatban szerepel fontos tényezőként a *tőke*.

Ha most már társadalmi rendünkben a materiális jószágok termeléséhez és felhasználásához jogi, azaz társadalmi és technikai cselekmények egyaránt szükségesek és emellett szükséges *tőke* is, akkor az a kérdés, hogy a *társadalmi, illetőleg vagyonjogi tényekben* (a csereforgalomban, az árak képződésében, a vagyonjogi értékeknek, a fizetési hatalomnak felhalmozódásában stb. stb.) keressük-e a tőke közvetlen mivoltának megnyilatkozását, vagy pedig azokban a *termeléstechnikai tényekben*, (az érc olvadásában, a pörölyök zuhanásában, a dynamit robbanásában, a gyapjú kallózásában, a gyémánt csiszolásában stb. stb.), amely utóbbiak megnyilvánulásához és megindulásához a jogi és hatalmi (főleg

vagyonjogi) kategoriák gazdasági rendünkben a társadalmi előfeltételt adják meg.

Az a kérdés tehát, vajjon társadalmi és vagyonjogi immateriális, vagy fizikai és technikai materiális kategoria-e a tőke?

Ha ugyanis a tőke *materiális* dolog, akkor azon csakis technikai cselekmények okozhatnak technikai változást. Egy *jogi* cselekmény pl.: átruházás, csere, lemondás a tulajdonjogról magában véve ugyanis semmiféle *technikai* változást nem okozhat sem a sínen, sem a gőzgépen, sem a nyersanyagon.

Ha ellenben a tőke valamely vagyoni *jog*, gazdasági *hatalom*, fizetési eszközök felett való *rendelkezés*, akkor a vagyonjogi és társadalmi *jogcselekmények* pl. lemondás, átruházás, elengedés, beszámitás, kamatfizetés, munkabéremelés nagyon is befolyásolhatják annak gyorsabb, vagy lassúbb felhalmozódását, növését, csökkenését stb.

Ha a tőke *materiális* jószág, akkor azt nemcsak növelni és fogyasztani, hanem fel- és átdolgozni, technikailag átalakítani, meggyujtani, megolvasztani, megrozsdásítani stb. stb. lehet.

Ha ellenben pusztán *társadalmi, illetve jogi viszony az*, akkor csupán keletkeznie és megszünnie, vagy más viszonnyal felcserélődnie lehet annak, de változásai nem lehetnek sem materiális, sem technikai változások.

A tőke mibenlétét magyarázó elméleteknél ezeket a kérdéseket tartom alapvetőknek tehát, amelyek elsősorban *materiális absolut*, vagy pedig csupán *relativ immateriális* lényegének létezésére vagy nem létezésére válaszolnak. Indokoltnak tartom ennélfogva a tőkeelméleteknek a materiális és az immateriális elméletek szerint való csoportosítását.

2. Ami most már a tőkefogalomnak a különböző theoretikusok részéről való *elhelyezését* illeti a társadalmi immateriális és a technikai materiális kategoriák közé, előre kell bocsátanunk, hogy erészben nagyfokú ingadozást lehet az irodalomban észrevenni. Alig van közgazdasági meghatározás, vagy fogalommagyarázás, melyben *ugyanazok* az irók

annyi következetlenséget mutattak volna, mint itten. Gyakran megtörténik, hogy ugyanaz az iró mást és mást ért tőke alatt gyakran ugyanabban a munkában, vagy pedig más és más értelemben veszi a tőkefogalmat előző és későbbi dolgozataiban, avagy pedig hogyha alakilag ragaszkodik is előbbi fogalomhatározásaihoz, lényegbeli későbbi okfejtése ellentétben áll azokkal.

Joggal teszi a logikai következetlenség szemrehányását például: *Böhm-Bawerk* is Marx-nak a tőke és tőkekamat elméleti terén (i. m. I. 495. s köv. l. 2. kiad.). Ugyancsak Böhm-Bawerk hozza fel a kiváló amerikai theoretikussal J. B. *Clark*-kal szemben, hogy a *Dristibution of wealth*-ban (1899) elmossa azt a radikális immateriális fogalmat, amelyet előbbi irataiban (*Capital and its earnings.* 1888) felállított.

Hogyha azonban az iróknak azt a legnagyobbik csoportját nézzük, akik materiális technikai és immateriális vagyonjogi, illetve társadalmi fogalmakat egyaránt összefoglalnak, vagy egyesek néha csak összeterelnek a tőke kategoriabeli eresze alá, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt, hogy a tőkének *materiális* felfogása egyre több ellentmondásba kergeti az embert és a materiális jószágoknak csakis olyan subjektiv és relativ szempontból való tőkének tekintése,[1] mint a milyent Böhm-Bawerk képvisel, lehet következetes.

Ha ellenben a materiális javak egynémelyikében a *priori* fedezzük fel a tőke alkotórészét, akkor a tőke társadalmi szerepébe mélyebben való betekintés csakhamar arra kényszerít, hogy a tőkének e materiális fogalma *mellé* még egy immateriális tőkefogalmat is állítsunk oda (pl. Rodbertus, vagy Clark és több amerikai iró), vagy pedig materiális és immateriális fogalmakat *egyaránt* sorozzunk a tőke kategoriájába. Az oka szerintem ennek az, hogy a tőke problémájánál annak az immateriális társadalmi viszonyok alakjában való megnyilvánulása csakhamar szemébe ötlik a gondolkodónak. A legkönnyebb megoldásnak látszik a *parallel*

[1] Erről bővebben lásd alább e fejezet 16. pontját.

megoldás akként, hogy materiális és immateriális fogalmat szorítunk egymás mellé, ama tény látásának a hatása alatt, hogy a materiális javak mellett még más valami anyagtalan tényezőknek is kell lebegniök a társadalomban, melyek a tőkének tulajdonított hatásokat végzik.

Igen sok tankönyv-, vagy kézikönyvíró egyszerűen kitér a tőke fogalmának behatóbb vizsgálata elől azzal, hogy valamely kényelmesen tágítható, vagy szűkíthető *vegyes* értelmezéshez folyamodik.

Ezek előrebocsátása után a „*materiális*", „*vegyes*" és „*immateriális*" csoportokba sorakoztatom a nevezetesebb közgazdasági irók tőkemeghatározásait. Az eddig mondottakból is következik, hogy *materiális tőkeelméletek* alatt azokat értem, a melyek a tőke mivoltát materiális, tárgyi javakban, a külvilágnak tehát bizonyos kézzel megfogható, fizikai dolgaiban látják.

Immateriális tőkeelméletek ezzel szemben azok, a melyek a tőkében jogviszonyt, termelő hatalmat, a gazdasági életnek állandó mozgásban levő erőtényezőjét, mozgási folyamatot, szóval immateriális kategoriát látnak, míg a *vegyes tőkeelméletek* úgy materiális, mint immateriális kategoriákat soroznak a tőke fogalma alá, vagy pedig mind a két kategoriát belevonva a meghatározásba, tulajdonképen kitérnek a szabatos fogalomadás nehézségei elől. A vegyes elméletek csoportjába tartozónak kell sorozni továbbá azokat az elméleteket is, amelyek különböző értelemben vett fajait különböztetik meg a tőkének s az egyiket materiálisabb, a másikat ellenben kevésbé materiális, elvontabb vagy vegyes értelemben fogják fel.

Megjegyzem, hogy nem célom s nem is áll módomban *kimerítő* felsorolást adni, csupán egyes — többnyire ismertebb — theoretikusok véleményét közölni a tőke mivoltáról.

a) Materiális elméletek.

3. Materiális tőkeelméletnek tekinthetjük *Turgot* felfogását, aki tőke alatt mindennemű felhalmazott materiális

javakat ért, a földet kivéve. Turgot ugyan *„valeurs“*-ről beszél többnyire, de azt materiális értelemben veszi, akként, hogy az „érték“ kifejezéssel mintegy csak méri annak a materiális jószágnak a gazdasági jelentőségét, melyet magának a tőkének tart, melyből a tőke áll.

„Az ingó vagyon — úgymond — felhalmozásának könnyűsége miatt a legkeresettebb lőn és folytonos szaporítása csupán a megtakarítás által is lehetővé vált. Mindenki, aki évenként ... több értéket kap, mint elköltenie kell, félretehet feleslegét és összegyüjtheti azt. Ezen összegyüjtött *értékek* (vagy *„javak“* : lásd Böhm-Bawerk i. m. II. 29. l. 2. jegyzet, 3 kiad.) *tőkének* neveztetnek ... Teljesen közömbös, hogy ezen értékösszeg vagy tőke *fémtőmegből, vagy más dologból áll ... Réfléxions sur la formation et la distribution des richesses* 59. §. A tőkék évi szaporodása pénzben történik (100. §.) ... Pénznek azonban a materiális aranyat és ezüstöt tartja s általában véve a pénzt csak materiális értelemben fogja fel ... A tisztán megegyezésen alapuló pénz (mondhatnók „immateriális“ pénz!) — úgymond — *lehetetlenség* (42. §.) ... Többféle becses anyagot ... fogadtak el közös értékmérőül (43. §.) ... de azután ... elérkeztünk a nemes érceknek forgalombahozatalához ... *minden áru értékét a fém súlya, melyet érte adnak, fejezi ki* (54. §.) ...

Nincs kétség tehát aziránt, hogy *Turgot* a pénzt is teljesen materiális értelemben veszi és csak az aranyat és ezüstöt tartja pénznek, az arany és ezüst pedig — úgymond — olyan két áru, mint a többi (32. §.) ... A tőke ekként őnála *felhalmozott anyagi dolgokból álló materiális fogalom.* A *Réfléxions* elolvasása minden kétséget kizárólag meggyőz különben Turgot materiális tőkefelfogásáról.

4. *Materiális termelési* kategoria a tőke *Ricardo* szemében is. A *Principles of Political Economy and Taxation* V-ik a munkabérről irt fejezetében s felfogásának megfelelően annak keretében határozza meg a tőke fogalmát akként, hogy: *„a tőke az ország javainak* (wealth) *az a része, melyet termelésre alkalmaznak. Alapelemei az élelem,*

ruházat, szerszámok, nyersanyagok, gépek stb., melyek a munka hatályosságára szükségesek. (*Láng* Lajos-féle magyar fordítás. Budapest 1899. 85. lap.)[1]

5. A Ricardo-féle materiális felfogáshoz csatlakozik *Jevons* is befejezett főművében *(The Theory of Political Economy by W. Stanley Jevons. 4-ik kiadás. London 1911.)* azzal a különbséggel, hogy nála a tőke *termelési és fogyasztási kategoria egyaránt.* „The views which I shall endeavour to establish on this subject are in fundamental agreement with those adopted by Ricardo; but I shall try to put the Theory of Capital in a more simple and consistent manner than has been the case with some later economists. We are told, with perfect truth, that capital consists of wealth employed to facilitate production; but when economists proceed to enumerate the articles of wealth constituting capital they obscure the subject. The notion of capital assumes a new degree of simplicity, as soon as we recognise that what has been called a part, is really the whole. *(Theory of Pol. Ec.* 4. kiad. 222—223.*)*

Kifogásolja tehát, hogy a közgazdasági irók annyi sok mindenfélét soroztak a tőke fogalma alá, hogy ezzel elhomályosították azt. Minthogy pedig *Jevons tőke alatt a munka materiális bérét, a munkásnak fenntartására szolgáló javakat érti,* a tőke ebből folyólag következetesen materiális-technikai fogalommá válik nála is, mint Ricardónál, kinek tőkefogalmát nagyrészben átvette. Következetesebb azonban ebben a tekintetben Ricardónál, mert rámutat arra, hogy e felfogásból kifolyólag nemcsak a termelők, hanem a *fogyasztók kezei között levő munkásfentartó javakat* is ugyanazzal a joggal *tőkének kell tekintenünk.* (i. m. 259—265. l.)

[1] „Capital is that part of the wealth of a country which is *employed in production and consist of food, clothing, tools, raw materials, machinery etc, necessary to give effect to labour.*"
Ricardo: Principles Chapter V.

„*Capital*, as I regard it, *consists merely in the aggregate of those commodities, which are required for sustaining labourers of any kind or class engaged in work.* A stock of food is the main element of capital; but supplies of clothes, furniture, and all the other articles of common daily use are also necessary parts of capital. *The current means of sustenance constitute capital in its free or uninvested form.* The single and all important function of capital is to enable the labourer to await the result of any long lasting work, to put an interval between the beginning and the end of an enterprise." (i. m. 223—224.)

Láthatjuk tehát ezekből az idézetekből is, hogy Jevons a *Theory* of Political Economy-jában materiális javakat ért a tőke alatt tisztán és következetesen, úgy, hogy *ezt* az elméletet a *materiális tőkeelméletek közé kell soroznunk. Theory*-jának VII. fejezete, mely a *Theory of Capital* címet viseli, (4. kiad. 222—265. l.) következetesen ebben a materiális értelemben szól a tőkéről. Igy a *szabad* és a *befektetett* tőkéről szólva, (valódi tőke alatt csak a *szabad* tőkét érti) ezt mondja: By *free capital* I mean the wages of labour, either in its transitory form of money, or its real form of food and other necessaries of life. The ordinary sustenance requisite to support labourers of all ranks when engaged upon their work *is really the true form of capital*... To invest capital is to spend money, or the food and maintenance which money purchases, upon the completion of some work...

...I would not say that a railway is fixed capital, but that capital *is fixed in* the railway. The capital is not the railway *but the food of those who made the railway. Abundance in free capital in a country means that there are copious stocks of food, clothing, and every article which* people insist upon having..." (i. m. 243. l.)

Ezzel szemben Jevons egy hátrahagyott kézirattöredékéhez: a *Principles of Economics*-hoz tartozó fejezetrészlet, mely a Theory of Pol. Ec. 1911-iki 4-ik kiadásához a

második számú függelék gyanánt van csatolva: *(A fragment on Capital, intended to form part of Chapter XXV. of the Author's Principles of Economics* címen[1]) arról tanúskodik, hogy a *Theory of Pol. Ec.* szerzője *itt már abstract társadalmi kategoriát kezd látni a tőkében, melynek kérdését a közgazdaságtan legfontosabb és legnehezebb részének mondja.*

A tőke-kategoria meghatározásának problémáját illetőleg jellemző, hogy míg a *Theory* of Pol. Ec.-ban akként nyilatkozik Jevons, hogy: „I shall try to put the Theory of Capital in a more simple and consistent manner than... some later economists ... és: the notion of capital assumes a new degree of simplicity as we recognise ... etc.", addig a *Principles* utóbb említett fejezettöredékében már odanyilatkozik, hogy: *there is no part of the subject of economics which is at once so important and so difficult to comprehend precisely and correctly as that of capital.* (i. m. Appendix II. 294. l.)

E fejezettöredék arról látszik tanuskodni, hogy annak irásakor szerzője átlátta már azt, hogy a tőke fogalmának materiális elgondolása nem alkalmas a kategoria természetének találó megmagyarázására.

E fejezettöredék a tőkében már immateriális kategoriát: a gazdasági téren bizonyos hatalomnak a megnyilvánulását is veszi észre s azért — úgymond — nem tőkéről, hanem tőkésítésről, tőkésedésről (capitalisation) kell beszélni inkább, *mert az idő eleme* adja meg a tőke lényegét. Szóval ez a fejezettöredék határozottan állást foglal a tőkének konkrét

[1] A *Principles of Economics* hátrahagyott kézirattöredékét Jevons (1835—1882) halála után 1905-ben adták ki (The *Principles of Economics.* A Fragment of a Treatise on the Industrial Mechanism of Society, and other papers stb. *Edited,* with a Preface *by Henry Higgs.* London. 1905. XVIII. 273. l.) Ez a tőkére vonatkozó részlet azonban, mely a Principles XXV. fejezetéhez tartozott volna, *kimaradt* ebből a kiadványból, miért is a szerző fia függelékképen a *Theory* 4-ik kiadásához csatolta azt.

materiális dolog gyanánt való elgondolásával szemben és azt társadalomgazdasági elvont hatalmi kategoriának állítja oda. Valóban kár, hogy szerzője nem fejthette ki részletesen azokat a gondolatait a tőkéről, melyeket e kézirattöredékben előre jelezve s még kellően ki nem alakult körvonalakban találunk.

E kézirattöredék tartalma határozottan és kellően ki nem fejlett ahoz, hogy benne Jevonsnak egy immateriális tőkeelméletét fedezzük fel. Ezért úgy tekinthetjük azt, mint aféle *középuton* lévő vegyes felfogást, mely e *fogalom lényegét elvonatkoztatja a konkrét javaktól.* Elvontan állítja oda a tőkét az egyes konkrét javakkal szemben, de nagyon is ellentmondó és — töredék ahoz, hogy végleges itéletet lehessen mondani róla, miért is a *Theory of Pol. Ec.*-ban közreadott s első helyen ismertetett tőkemeghatározás alapján kell Jevons nézetét a materiális elméletek közé soroznunk.

A *Principles of Economics* XXV. fejezettöredékéből jellemzőnek tartjuk a fentmondottak igazolására az alábbi részleteket:

„A little consideration will show, that to avoid confusion of ideas we ought not to speak of capital but of *capitalisation.* Capital, if it consists of concrete wealth, is simlpy a thing, and involves no idea of time; whereas we can have no reference to the use of capital without introducing time as the essence of the matter. *It is, in fact, impossible to say what capital is — it is not literally any article or thing, no more than credit is a thing. We ought indeed to use capital in the abstract like credit.* The last necessarily involves time; so capital necessarily involves time. It is measured with the utility which certain labour might possess now multiplied by the time of abstinence from its enjoyment. *Credit* is an intangible abstract thing — the power of obtaining loans of property. *So capital is the power and will of granting loan, also an intangible abstract idea.*

It will be apparent after a little reflection that there

is really nothing which marks off certain commodities as being by nature capital as compared with other commodities which are not capital. The very same bag of flour may have to change its character according to the mental changes of its owner. Capital is the power of *deferring the fruition of labour results* (Laing) — anything which satisfies the labourer in the present instead of leading him to produce for momentary wants. There is hardly any part of the property of society which may not then contribute towards capitalisation...

...How are we to discriminate between what is capital and what is not? To make a thing before it is wanted and simply keep it on hand, involves no advantage of capital. Labour has been sunk in it, which might have been otherwise used to facilitate production. To be enabled to work before the result is needed and enjoged is advantageous because the things can be much more easily and abundantly made, *and it is capital which enables* this to be done. *The aggregate of the capital of the country thus consist of the things which satisfy the wants of individuals*... There is no need to say that capital is the produce of past labour. *It is simply wealth employed in a particular manner, or with a particular object.* It matters not whether it comes from a bread-fruit tree or a well-stocked river... (i. m. App. II. 295—7.)

6. *Knies* tőkefelfogását is a materiális értelmű tőkeelméletek közé kell soroznunk. Nála a tőke termelési és fogyasztási javakból áll egyaránt:

...*„der für eine Wirtschaft vorhandene Bestand von (Consumtions-, Erwerbs-, Productions-) Gütern, welcher zur Befriedigung des Bedarfs in der Zukunft verwendbar ist...“*

...Da in dem *real vorhandenen Güterfond...das maassgebende Moment belegen ist,* so würde die allgemeine, abstracte Kennzeichnung...einen spezifischen Bestandtheil der Lehre vom Kapital nicht...abzugeben haben. (*Das Geld.* 1873. 47. l.) Tőke alatt tehát a jövendőbeli

szükségletek kielégítésére felhasználható materiális jószágkészletet érti.

Nem tévesztendő össze szerinte a tőke fogalma a vagyon és a tulajdon jogi fogalmával, mert a tőke, mely jövendőbeli szükségletek kielégitésére szolgáló javakból áll, tőke marad akkor is, hogyha az hitel, vagy kölcsön folytán más birtokába megy át:

„Das (im Darlehen) in das Eigentum eines Andern übertragene Kapital bleibt auch für letzteren Kapital, insofern auch er diese Gütermenge für die Befriedigung zukünftigen Bedarfes, *dem die Befriedigung später fällig werdender Forderungen zuzurechnen ist,* in Verwendung bringt." (i. m. 96.)

Knies eme kitételben a jövendőbeli szükségletek kielégitésének mondja a később esedékes követelések kiegyenlítését is. *Eszerint az is tőke, ami a később esedékes követelések kiegyenlítésére szolgál.*

Ebből folyólag, hogy Knies tőkefelfogását a materiális, vagy a vegyes elméletek közé sorozzuk-e, azon fordul meg, hogy mily értelemben magyarázza ő a követelések kiegyenlítését. Ha akként értelmezi, hogy a pénzbeli követelés kiegyenlítése materiális jószággal történik, akkor természetesen az a jószág, — vagyis tőke — melylyel a követelés kiegyenlítődik, szintén materiális kategoria.

Ha ellenben felfogása szerint pénzbeli követelést immateriális módon is ki lehet egyenlíteni, akkor természetesen az az immateriális eszköz, vagy eljárás, mely ezt lehetségessé teszi, szintén a tőkéhez volna számítandó s így vegyes kategoriának kellene mondanunk a Knies tőkefogalmát.

Knies azonban a követelések kielégitését materiális értelemben fogja fel. *A pénzösszeg, melyre a követelés szól, szerinte materiális jószág* s ezt a materiális pénzt a hitelpapirok annak fizetési funkciójában nem helyettesíthetik. A követelés kielégítése ugyanis a *kifizetéssel,* nem pedig egy más követelésre való kicseréléssel történik. A különböző hitelpapirokkal a követelést csak *kicserélni* lehet, a *követelés végleges kiegyenlítéséhez, a kifizetéshez azonban materiális*

pénz szükséges. Pénz alatt is a materiális nemesércpénzt érti.

Minthogy *Knies* ebbeli felfogását világosan kifejezésre hozza, (lásd i. m. 203—206. l.) ennek alapján tőkefelfogását habozás nélkül sorozhatjuk a teljesen materiális elméletek közé.[1]

„*Jedes* (Edelmetall-) *Geldquantum ist ein materielles Gut... Auch das Geldquantum auf welches eine Forderung lautet, ist natürlich auch materielles Gut*... von diesem... materiellen Gute ist die... Forderung... genau zu unterscheiden... Die Forderung... ist... ein immaterieller Gegenstand, res incorporabilis,... *die Vermehrung der Geldkreditpapire (kann) niemals eine Vermehrung des Geldes, sondern immer nur eine Vermehrung der Geldforderungen herbeiführen*...

Das einzelne Kreditpapier ist ein Circulationsmittel für die einzelne Geldforderung... Als ein solches Circulationsmittel für eine Geldforderung kann unmöglich ein (präsentes) Geldquantum gebraucht werden..." (i. m. 203—204. l.)

7. Materiális munkatermék értelmében veszi a tőkét *Stuart Mill,* melynek célja alapul szolgálni a jövőben végzendő munka részére. A materiális jószágok tehát nem magukban véve tőkék, hanem az időnek a termelés szempontjából figyelembe veendő eleme teszi azokat ezekké.[2]

8. Materiális-technikai fogalmazását találjuk a tőkének *Schönberg*-nél is (a Schönberg-féle Handbuch der pol. Ökonomie 1882-iki kiadás. I. köt. 173. lapján közölve): „Kapital ist ein von Menschen hergestelltes (durch mensch-

[1] Hogy a személyeket, személyes tulajdonságokat, szolgálatokat, az államot stb. a tőke fogalma alá sorozzuk, *Kniesnek* ez ellen való tiltakozását és polemiáit *Smithtel, Steinnel* és *Roscherrel* szemben lásd *i. m.* 20—22. l. Ugyancsak *Dietzel* és *Schäffle* abstractiói ellen *u. o.* 23—24. l.

[2] Lásd *Jevons* megjegyzéseit az idő e szempontjait illetőleg i. m. 224. s köv. l. Capital simply allows us *to expend labour in advance.* (226.)

liche Arbeit gewonnenes) *materielles Produktionsmittel*, welches als solches verwendet seinem Eigentümer einen Ertrag zu gewähren bestimmt ist."

9. Határozott materiális értelmet ad a tőkének *Maurice Block:*

La définition la plus usuelle, et la meilleure, du capital, le présente comme une accumulation de produits destinés à la production. (Les Progrès de la Science Économique. 1897. I. k. 424. l.)

E meghatározást szigorúan veszi és ennek megfelelő következetességgel értelmezi. Nagy súlyt helyez az *accumulation de produits* kifejezésre.

A tőke csakis materiális dolgokból áll szerinte (...*le capital ne comprend que des objets matériels*, provisions de vivres, matières premières, instruments 426. l.) és tiltakozik az ellen, hogy például személyi tulajdonságokat, vagy immateriális dolgokat sorozzanak a szó szoros értelmében vett tőke alá. (u. o.)

A tőke három elemre oszlik: 1. létfenntartási szerekre, 2. eszközökre, 3. nyersanyagokra. (428. l.)

C'est sous ces trois rubriques qu'on classe tous les objets qualifiés de capital, et il ne semble pas qu'il soit difficile d'assigner *à chaque objet réel ou concret* la classe à laquelle il appartient. (u. o.) Igen szigorúan veszi tehát e beosztást is.

Approvisionnement (létfentartási szerek) mint a tőke alkatrészei alatt érti az élelmiszereket, ruházatot, lakást, fűtést és mindazt, ami az emberi szükségletek kielégitésére való, feltéve, hogy termelési célzattal használtatik fel mindez.

Idesorozza Block a pénzt is. *A pénz idesorozásánál tűnik ki azonban igen könnyen a materiális tőkeelméletek gyönge oldala.* Igy van ez Blocknál is.

Block oly határozottsággal mondja ki, hogy tőke alatt csak tárgyi, materiális jószág érthető, hogy eziránt semmi kétség sem lehet. Elméletének minden szavából kiérzik az ily materiális tőkefelfogás. Ezenkívül kifejezetten meg is

mondja, (426. l. stb.) hogy tőke csak *materiális dolog* (objet matériel) lehet.

A pénz azonban, mint mondottam, egyik ütközőpontja és Achilles-sarka a materiális tőkeelméleteknek. Amikor Block a pénzt a tőke alkotórészei közé sorozza, ezzel öntudatlanul is megmutatta materiális tőkeelméletének gyönge oldalait. Gyönge oldalát azért, mert itt tűnik ki, hogy a materiális elméletet *következetesen* keresztül vinni nem lehet.

A materiális tőkefelfogás tehát az előtt a dilemma előtt áll, hogy vagy egyszerűen csak a nyers ércpénzdarabot sorozhatja a tőke fogalma alá, vagy pedig (hogyha a gyakorlati élettől nem akar eltávolodni annyira) a pénzt általában és *ezzel közvetve a pénz által képviselt fizetési hatalmat is*, melynek az ércpénz csak egyik igazolványa.

A *Block*-féle tőkefelfogásnak is itt van az Achilles-sarka, mert innen mutatható ki, hogy az ő materiális felfogása is tarthatatlan. Öntudatlanul is belenyomul ugyanis ezen a kis logikai résen tőkeelméletébe az *immateriális kategoria*, melyről nem veszi észre, hogy a tőkének ez az utóbbi az igazi természete. Egy materiális tőkefelfogást szerintem csak úgy lehetne ilyen logikai rés nélkül teljes következetességgel fenntartartani, hogyha a pénz és pénzösszeg általános fogalmát teljesen kihagynók abból, tehát hogyha *homlokegyenest mást értünk tőke alatt,* mint amit a gyakorlati gazdasági életben értünk alatta.

Block alapfelfogása, hogy a tőke termelvény (produit) (Böhm-Bawerknél hasonlóan Inbegriff von Produkten) s a „produit"-re kifejezetten nagy súlyt helyez, mint a tőke fogalmának alapvető fontosságú magyarázójára. (*Le mot „produits" —* úgymond *— n'a pas été mis sans intention dans la définition; il indique que le capital ne comprend que des objets matériels.* i. m. 426.)

De lássuk a materiális tőkeelmélet gyönge oldalát mutató elméleti rést Blocknál. Szerintem megmutatják azt az alábbi kitételei is:

Arról beszélve, hogy a tőkének egyik főalkotórészét a

létfentartási élelmiszerek (approvisionnements) teszik ki, ezt mondja: *Il ne'st pas nécessaire que... nous les possédions en nature.* Il suffit de pouvoir nous les procurer au moment voulu.

...Nous rangeons donc implicitement *le numéraire* parmi les approvisionnements, *mais l'argent est tout ce que l'on veut: c'est la puissance d'achat, c'est la possession éventuelle de tout ce qui est sur le marché.* Ha nem siklunk el észrevétlenül emellett a felületes szólásmód mellett, hogy ...l'argent est tout ce que l'on veut... stb., mindjárt észrevehetjük, hogy a materiális tőkekategoriák közé becsuszott valami immateriális elem mindjárt, mihelyt nem *„természetben"* kivánjuk meg a tőkét mindig, hogy megjelenjen. Mihelyt megtesszük a pénz alakjában való megjelenhetés engedményét, nem zárkózhatunk el logikusan az elől sem, hogy *más fizetési eszközben* is tőkét lássunk. Ha pedig más fizetési eszközben, t. i. nem készpénzben, vagy ércpénzben is tőkét látunk: immateriális kategoriával van már dolgunk.

A pénznek a materiális-technikai értelemben vett tőke alkotórésze gyanánt való odaállításával tehát kivégezzük a materiális elmélet következetességét. Materiális-technikai értelemben ugyanis *következetesen* csak olyan termelvényt (produktum) érthetünk a tőke eleme gyanánt, melynek felhasználása *termeléstechnikai módon*, munkabefektetés mellett történik. *A pénz használata ellenben nem technikai, hanem vagyonjogi módon megy végbe.* A pénz birtoka ránk nézve vagyonjogi hatalmat jelent közvetlenül, nem pedig technikai tulajdonságú termelési javakat. A pénz fogalmával valóban a *vételi hatalmat sorozzuk a tőke fogalma alá s nem az ércpénz puszta anyagát, vagy darabját.* A pénz anyagát csak az aranyműves használja közvetlenűl technikailag, aki azt beolvasztja, aki ékszereket stb. készit abból. Más ember nem a pénz anyagát használja technikailag, hanem a *pénz, mint igazolvány* által kifejezett *fizetési hatalmat.*

Ha tehát *a pénzt a tőke alkotórészei közé sorozzuk,*

korántsem valami materiális anyagot, vagy tárgyat sorozunk azzal oda, hanem immateriális kategoriát, t. i. fizetési, vételi hatalmat vagy jogokat.

A materiális tőkeelméletek tehát arészben következetlenek, hogy egy olyan fogalmat állítanak be a tőkék fajai közé, melynek nem anyaga és technikai használati módja jön figyelembe a gyakorlati gazdasági életben, (hiszen lehet fizetni anyagi és technikai pénz nélkül is) hanem annak jogi, hatalmi természete és ugyancsak vagyonjogi, jövedelemeloszlásbeli és nem termeléstechnikai használati módja.

Ha tehát tisztán materiális értelemben akarjuk a tőkét felfogni, mint például Böhm-Bawerk, vagy Block, akkor logikusan a pénzt, mint ilyent, az általános értelemben vett és használt pénzt ki kellene hagyni az alkotó részek közűl s legfeljebb az aranyműves által (vagy ehhez hasonló módon) technikai átdolgozásra használt pénzt lehetne odasorozni.

Ezt a teljesen következetes materiális tőkefelfogást t. i. a pénz kihagyásával való tisztán materiális-technikai termelvényekből álló felfogást — azt hiszem — az gátolja meg ilyen következetes felállitásában, hogy ezzel minden közösség meg volna semmisítve a valóságos gazdasági élet tőkéje és az elmélet mondva csinált tőkéje között. Ha a pénzt is kihagyjuk a tőkejavak felsorolása közül, akkor tüstént nyilvánvalóvá válnék, hogy egészen másról beszélünk, mint arról, amit tőke alatt érteni szoktak az életben.

A materiális tőkeelméletek legkövetkezetesebb követői is kénytelenek tehát a pénzt és ezzel a következetlenséget belevinni elméletükbe. Igy tesz Böhm-Bawerk és Block egyaránt. De el is árulja mindkettő, hogy következetlenségbe esett azzal a lépéssel, melyre vonatkozó indokolásuknak a gyengesége szembetünő. Igy Böhm-Bawerk a pénznek a *Sozialkapital*-hoz sorozásakor maga beismeri: ... (diese) Kategorien können auf den ersten Blick Bedenken erwecken... *das Geld ist kein Werkzeug der Produktion, sondern des Tausches.* (i. m. II. 3. kiad. 131. s köv. l.) Erőltetett okoskodással magyarázgatja ugyan, hogy miért sorozta *mégis* a

pénzt a Socialkapital alá, hogy t. i. az *Handelswerkzeug*, de épen ily erőltetett hasonlattal való magyarázás csak frázisként hat és felhívja a kritikát az elmélet e gyönge oldalára. Ugyanígy van *Block*-nál is, aki nem is igyekszik kimagyarázni, hogy mit keres a pénz a technikai eszközök és anyagok társaságában, hanem egyszerűen azt mondja: „...l'argent est tout ce que l'on veut, c'est la puissance de l'achat", s talán nem is gondolja meg, hogy ezzel bevallja azt, a mi ellen elmélete annyira tiltakozik: az immateriális tőkekategoria reális valóságát.

10. Henry *George* a *Progress and Poverty* szerzője is materiális értelmet ad a tőkének, Smith Ádám meghatározásához csatlakozik, de csak addig, ameddig ez materiális jószágokra vonatkozik. Élesen kikel azonban Smithnek abbeli felfogása — szerinte tévedései — ellen, a melyek szerint a munkás személyes tulajdonságai, ügyességei, tanultságai is tőkék volnának. Ugyancsak kirekeszti a tőke fogalma alól a kötelezvényeket, zálogleveleket, szóval, az immateriális vagyontárgyakat, követeléseket, amelyek szerinte nem valóságos javak, sem valóságos tőkék, hanem csak viszonylagos javak és tőkék, miért is nem zavarandók össze ezek a valóságos tőkével (*... the vulgar error, which confounds as real capital such things which are only relatively capital, such as evidences of debt, land values, etc....*)[1]

Teljesen materiális felfogása határozott kifejezésre jut abban is, hogy a pénzből is csak az *ércpénzt* tartja tőkének, ellenben a papírpénzt minden hasonló funkciója dacára kirekeszti a tőke fogalma alól: *...In speaking of money, in this connection, I am of course speaking of coin, for although paper money may perform all the functions of coin, it is not wealth, and cannot therefore be capital...* [2]

Meghatározásában George abból indul ki, hogy csak az lehet tőke, ami sem a földnek, sem a munkának külön-

[1] *Progress and Poverty.* London. 1908. id. kiad. (29. l.)

[2] i. m. 32. l. alsó jegyzet.

külön nem írható a számlájára a termelésben. A földet és a munkát tehát ki kell rekeszteni a tőke fogalma alól, ellenben az alá kell vonni az ennek a két tényezőnek egyesüléséből eredő javakat: ...we must exclude from the category of capital everything that may be included either as land or labour. Doing so, there remain only things... which have resulted from the union of these two original factors of production... *nothing can be capital that is not wealth*...[1]

De ha a tőke jószág is, azért — úgymond — nem minden jószág tőke, hanem csak az, mely termelésre szolgál: *Capital is only a part of wealth — that part, namely, which is devoted to the aid of production*...[2] *„that part of a man's stock" to use the words of Adam Smith, — „which he expects to afford him revenue, is called his capital"*[3]... *omitting his unfortunate slip as to personal qualities, and qualifying somewhat his enumeration of money*...[4]

Nagy sulyt helyez azonban George arra, hogy a termelési javakat nem valamely előlegezett tulajdonságaik teszik tőkévé, sem pedig valamely rendeltetésük, mint a gazdasági irók hiszik, hanem az a körülmény, vajjon a fogyasztónak a birtokában vannak-e azok, mert ebben az utóbbi esetben nem képeznek azok tőkét (... *whether they are or are not in the possession of the consumer*...). Minthogy pedig a termelő kezén a tőkejószágnak folytonos kicserélődésben van része, *George* a cserét (exchange) tág értelemben nemcsak a tulajdonosváltoztatás eseteire, hanem a technikai feldolgozásban előálló alakváltoztatásokra is kiterjesztve érti és csereforgalomban lévő jószágnak (*wealth in course of exchange*) definiálja legáltalánosabban a tőkét.[5]

[1] i. m. 26. l.
[2] i. m. 28. l.
[3] i. m. 30. l.
[4] i. m. 32. l.
[5] lásd i. m. 32. l.

11. Materiális tőkefelfogást látok továbbá Mac Culloch és Malthus meghatározásaiban is.[1] *Mac Culloch* szerint mindazok a termelvények, melyek akár létfentartásra, akár a termelés könnyítésére használhatók, tőkék: The capital of a nation really comprises *all those portions of the produce of industry* existing in it that *may be* directly employed either to support human existence or to facilitate production.[2] *(Notes on Wealth of Nations* II. könyv. I. fej. és *Principles of Pol. Ec.* 1825. 100. l.) Sőt a nemzeti tőke részének tartja nemcsak a gépet, hanem a munkást is a maga materiális valóságában.[3] (Pol. Ec. 1825. 319. l.)

12. *Malthus* szerint tőke alatt a *javak ama részét* kell érteni, amelyet a javak termelésénél, vagy megosztásánál *visszatartunk vagy feláldozunk bizonyos* nyereség reményében. A termelési célokra felhasznált jószágok ama része, mely birtokosának kezei között marad és nyereséget hoz, *álló tőkének*, ama része pedig, amely csak akkor nyujt hasznot, amikor azt birtokosa elveszíti, *forgó tőkének* neveztetik (*Definitions* N° 15—17.)

13. Ide kell soroznunk a materiális tőkeelméletek közé *Walras* felfogását is, (Éléments d'Économie politique pure Lausanne 1874.) aki tőke alatt materiális javakat és élőlényeket ért. Tőke szerinte oly materiális dolog, mely egyszernél többször használható: „*Capital est en général tout bien durablé.*" Idesorozza a telkeket, *(capitaux fonciers)* a személyeket (*capitaux personnels*) és a tartós ingó javakat *(capitaux proprement dits ou mobiliers).* (Lásd *Böhm-Bawerk* i. m. II. 41. és *Landry*: Manuel d'Économique 1908. 168. l.)

[1] azzal a fentartással, hogy amennyire t. i. *George, M. Block, Jevons* hivatkozásaiból meg tudom itélni, minthogy *Malthus, Definitions*ának és *Mc. Culloch* hivatkozott művének eredetije nem állottak rendelkezésemre.

[2] lásd *George* i. m. 22. l. és *Jevons* i. m. 223. l.

[3] lásd *Böhm-Bawerknél* i. m. 3. kiad. II. 45. l.

14. Idesorozható *Wicksell* felfogása (Über Wert, Kapital und Rente. Jena 1893), legalább amennyire a Böhm-Bawerk-féle ismertetésből megitélhető, (i. m. u. o.) ki tőke alatt épen a *gyorsan elhasználódó* termelési és fogyasztási javakat érti egyaránt.

15. Anyagi jószágnak tekinti a tőkét *Vilfredo Pareto* is (lásd munkájának francia forditását: *Manuel d'Economie Politique* par Vilfredo *Pareto*, traduit par Alfred Bonnet. Paris 1909). Pareto óvatosan így definiál: „Tőkéknek nevezték el azokat a dolgokat, amelyek nem fogyasztódnak el, vagy lassan fogyasztódnak. (i. m. 293. l.) Megkülönböztet ingatlan és ingó tőkéket. Ingatlan tőke alatt érti a telkeket és a bányákat, ingó tőkék alatt mindazt, ami nem személyi tőke (ember) és nem ingatlan tőke, vagyis ingó tőkék, a gyárak, a házak, a különféle készletek, háziállatok, gépek, szállitó eszközök, butorok, az *ércpénz* stb. (i. m. 435, 437.) A telkek s az ingatlanok általában nem tehetnek kivételt a tőke fogalma alól stb.

16. *Böhm-Bawerk* a tőke fogalmának legcélravezetőbb meghatározását a következőképen javasolja: „Tőkének általában véve olyan termelvények összességét nevezzük, a melyek eszközei a jószágszerzésnek. Ebben az általános tőke-fogalomban benne van, mint szűkebb értelmű fogalom a társadalmi tőke fogalma. *Társadalmi tőke* (*Sozialkapital*) alatt a termelvényeknek olyan összességét értjük, a melyek a társadalomgazdasági jószágszerzés céljaira szolgáló eszközök, vagy pedig — miután a társadalomgazdasági jószágszerzés nem történik másként, mint termelés útján, — (társadalmi tőke alatt) a termelvények oly összességét értjük, a melyek a *további termelés* céljaira szolgálnak, vagy röviden szólva: *közbenső termékek* összességét. Mind a két fogalomnak további synonim megnevezésére nagyon megfelelő a *„szerzési tőke"* elnevezés, vagy kevésbé alkalmas, de annál szokásosabb a *„magántőke"*. A társadalmi tőkét ezzel szemben röviden és velősen *termelő tőkének* lehet nevezni."
Kapital überhaupt nennen wir einen Inbegriff von Produkten,

die als Mittel des Gütererwerbes dienen. Aus diesem allgemeinen Kapitalbegriff löst sich als engerer Begriff der des *Sozialkapitales* ab. Sozialkapital nennen wir einen Inbegriff von Produkten, die als Mittel *sozialwirtschaftlichen* Gütererwerbes dienen; oder, da sozialwirtschaftlicher Gütererwerb nicht anders als durch Produktion stattfindet, einen *Inbegriff von Zwischenprodukten.* Als synonime Bezeichung für den weiteren der beiden Begriffe kann auch — sehr passend — der Name *„Erwerbskapital"*, oder — weniger passend, aber desto sprachüblicher — der Name *„Privatkapital"* angewendet werden; das Sozialkapital dagegen kann man auch gut und bündig *„Produktivkapital"* nennen. (i. m. II. 54—55. l. 3. kiadás.)

„A társadalmi tőke", mint olyan termelvények összessége, a melyek még a további termelés céljaira szolgálnak, magában foglalja:

1. a produktiv talaj- és telekjavítási beruházásokat, berendezéseket, amennyiben ezek állandó jellegüket megtartják, pl. a gátak, kerítések, csővezetékek. Amennyiben azonban ezek a produktiv befektetések teljesen eggyé válnak a telekkel, vagy talajjal, ki kell vennünk azokat a tőke fogalma alól, ugyanazoknál az okoknál fogva, a mely okok miatt a földet nem soroztuk a tőke fogalma alá;

2. mindennemű produktiv épitkezési műveket, műhelyek, gyárak, csűrök, istállók, raktárak, utak, vasutak stb. Lakóházak és mindazon épületek ellenben, a melyek használati vagy kulturcélokra (Genuss oder Kulturzweck) szolgálnak, nevezetesen iskolák, templomok, igazságügyi épületek, nem tartoznak a társadalmi tőke körébe;

3. szerszámok, gépek és egyéb produktiv eszközök;

4. a termelés körében használt igás és haszonállatok;

5. a termelésbeli nyers- és segédanyagok;

6. a termelők és kereskedők árúraktárbeli készletéhez tartozó fogyasztási javak és

7. a pénz.

A *magántőke* (szerzési tőke) pedig áll:

1. mindazokból a javakból, melyek a társadalmi tőkét alkotják és

2. azokból a fogyasztási javakból, melyeket tulajdonosuk nem használ fel, pl: bérházak, kölcsönkönyvtárak, a vállalkozók által munkásaiknak előlegezett élelmiszerek és több eféle. (i. m. 138.)

Hogy materiális felfogását jobban feltüntesse, hozzáteszi még a szerző, hogy: „sok iró bizonyos „viszonyokat“, „szabadalmakat“, „követelési jogokat“ is ide soroz: ezeket azonban a már kifejtett elvi okokból vissza kell utasítanom mint önálló tőkekategoriákat.“ (u. o. 138—9.)

„A tőke nem más, mint közbeeső termelvények összessége, a melyek (a termelés végett szükséges) kerülő út egyes állomásain keletkeznek (*die auf den einzelnen Etappen des ausholenden Umweges zur Entstehung kommen*. (i. m. 21. l.)...

Technikailag előállított materiális tárgyakat ért tehát Böhm-Bawerk következetesen tőke alatt. E materiális tőkefogalma azonban bizonyos subjectiv fogalom. T. i. a tőkeminőség a termelők subjectiv itéletétől függ. Az a tőke, a mit valaki felhasználhat termelési célokra. Az a materiális jószág kinek-kinek a tőkéje e szerint a felfogás szerint, a melyet az illető termelő *tovább* feldolgozhat. A termelésnek ez az útja a fogyasztási javak keletkezéséhez vezet. Ezen az úton termeléstechnikai állomások (Etappen) vannak. Minden állomáson át- és feldolgozzák a tőkét alkotó materiális jószágokat és a következő állomás szempontjából képeznek tőkét azok a javak, a melyek ott a feldolgozás tárgyát alkották. Ez a felfogás megfelel egyrészt a határértékelmélet subjectiv haszonelemző tanitásának és megfelel egyúttal Böhm-Bawerk ide hasonlóan beleillő időelméletének, mely szerint a jelenlegi javak értékét többre becsüljük a jövendőbeliekénél. A termelés folyama alatt a jövendőbeli jószágok érnek meg jelenlegiekké. Minthogy pedig a jelenlegi javakhoz értékitéletünk nagyobb értéket fűz, mint a jövendőbeliekhez, ezzel az értékitéletbeli momentummal áll összefüggésben az, hogy a természet és munka által termelt tőke, melynek magának

technikai értelemben vett termelékenysége nincsen, subjectív szempontból termelékenynek látszik a vállalkozó szemében. A tőke termelékenységére vonatkozólag megjegyzi, (ezt szintén a tőke materiális felfogásának erősebb kitüntetése végett idézem) hogy sok gondot okoz az a kérdés, vajjon önálló termelőerő (Produktivkraft)-e a tőke, vagy sem ... Igen helytelenűl — úgymond — ... nem azt kérdik, hogy egyáltalában szerepel-e a tőke — olyanféle módon, mint a dobott kő az agyonütött ember halálánál — valamely produktiv eredmény előidézésénél, hanem kérdezik azt, hogy ennek a produktiv eredménynek létrehozásánál van-e olyan tulajdonsága a tőkének, amely annyira elválaszthatatlanúl a tőkéé, hogy azt... nem lehetne a természet és munka javára írni. Igen-e, vagy nem?

A felelet az, hogy semmi esetre sincsen az így. A tőke a természet és munka által létrehozott közbenső termék és semmi más. *Das Kapital ist ein Zwischnprodukt von Natur und Arbeit, weiter nichts.* ... Seine eigene Entstehung, sein Dasein, sein Weiterwirken sind nichts als Etappen im ununterbrochenen Wirken der wahren Elemente Natur und Arbeit. Sie und sie allein leisten von Anfang bis zu Ende alles für die Entstehung der Genussgüter. (i. m. II. 176. l. 3. kiad.)

Jedes Kapital setzt sich seinem Wesen nach aus einer Masse von Zwischenprodukten zusammen, *deren gemeinsames Ziel es ist, zu Genussmitteln auszureifen.* Sie erreichen dieses Ziel durch die Fortsetzung des Produktionsprozesses, in dessen Verlauf sie selbst entstanden sind. *Sie sind alle gleichsam unterwegs auf das Ziel der Genussreife.* (u. o. 188. l.)

„A használatra való megéréstől (Genussreite) számított különböző távolság szerint a tőke összes tömege egy bizonyos számú érettségi vagy évbeli osztályra (Reife- oder Jahresklassen) oszlik... (u. o. 190. l.) A termelés menetének minden stádiumában új munkát teszünk hozzá az előbbi stádiumból származó közbenső termékhez, hogy előrehala-

dottabb állapotban a következő stádiumba juttassuk (a közbenső terméket). A gyapjú, mint közbenső termék, egy bizonyos stádiumban munka hozzáadása folytán fonállá, mint közbenső termékké (gyártmánnyá) válik és a következő stádiumban ismét posztóvá, mint ugyancsak közbenső termékké stb. (191.)

A tőkével való termelés az idézett iró felfogásának megfelelőleg tehát a jövendőbeli jószágoknak jelenlegiekké érlelése. Csak ennek az eljárásnak megfelelőleg történhetik új tőkék előállitásával, a rendelkezésre álló tőkék megszaporítása:

Soll...das vorhandene Kapital vermehrt werden, so ist es...nötig, dass die Volkswirtschaft auf einen Teil der Genüsse...verzichtet, einen Teil der disponiblen Produktivkräfte vom Dienste der Gegenwart frei macht, erspart und zu einer additionellen Zukunftsproduktion verwendet. (u. o. 199. l.)

Böhm-Bawerk nagy munkájának főfeladata, mint maga mondja, (u. o. 210 l.) a tőkekamat megmagyarázása. Ez pedig lényegében az az értéktöbblet, melyet a jelenlegi javak a jövőbeliekkel szemben képviselnek. A jelenlegi javaknak ugyanis azért tulajdonítunk a jövőbeliekkel szemben több értéket, mert a jelenlegiek alkalmasabbak szükségleteink kielégitésére s ennélfogva *határhasznuk* nagyobb a jövendőbeli javakénál.

Láthatjuk tehát, hogy Böhm-Bawerk tőkeelmélete menynyire következetes materiális tőkeelmélet, mely a határhaszonelmélet gondolatkörében megkonstruált sajátságos időelméletbe illeszkedik bele.

Ez a geniális és következetes elmélet hatalmas eszmeharcot indított meg a gazdasági elmélet terén. Kritikája az irodalomban úgy támadó, mint védelmi oldalról ritka élénkséget és magas színvonalat mutat. B. B. maga *Marshall, Irving Fisher, J. B. Clark, Landry, Cassel, Carver* stb. kritikáira, *Wicksell és Edgeworth* továbbfejlesztő értelmezé-

seire helyezett nagy súlyt. Legmélyreha.óbb birálatát az angol-amerikai irók adták.

Legnagyobb egyoldalúsága — szerintem — az elméletnek abban van, hogy egy szorosan vett vagyoneloszlási, illetve jövedelmi kategoriának, a tőkekamatnak szinte kizárólagos keletkeztető okáúl az idő, illetve a jelenlegi és jövőbeli javak különböző gazdasági jelentőségén sarkaló subjektiv értékitéletet állítja oda és hogy elméleti irányának megfelelő szigorú és kizárólagosan „gazdasági" kategoriák alapúlvételével nem enged tért annak a körülménynek a kidomborítására, hogy minden idő jövedelemeloszlásában a leghatalmasabb jövedelemadó tényező a társadalomnak mindenkori vagyonjogi rendje. A jövedelmet keletkeztető okok sorrendjében ez olyan előljáró tényező a kamatjövedelem keletkeztetésében is, hogy bizony emögött a jelenlegi javak nagyobb határhasznáról alkotott vélemény társadalmi szempontból, mint egyik *gazdaságpsychologiai* szempont hátramarad a fontosság sorrendjében.

Megjegyzem, s tudom egyébként, hogy a jogrend és a jelenlegi javaknak a jövendőbeliekkel szemben való nagyobb határértékbecslése nem valami összemérhető, homogén téren mozgó kategoriák. Ha azonban a kamat okainak megmagyarázásáról van szó, akkor szerintem egyoldalú dolog a kamat határhasznát megbecsülő subjectiv értékitéletet tenni a probléma egyedüli fő sarkpontjává, mikor a jogrend adja meg elsősorban a mindenkori jövedelemeloszlásnak, sőt nagyrészben a mindenkori termelésnek is a társadalmi kereteit.

B. B. azonban ridegen visszautasít minden „jogászi gondolkodást" a gazdasági elméletből... „Die Juristen" — úgymond — „die sich in ihrer Disziplin überwiegend mit abstrakten Vorstellungsobjekten zu befassen haben, ...haben... überhaupt eine starke Neigung zu Hypostasirungen abstrakter Begriffe, eine Übung, die für ihr specielles Forschungsgebiet ganz zweckmässig sein mag, *die aber in der Nationalökonomie sicher übel angebracht ist.*" (i. m.

II. 101. l. 2. jz.) Mindenesetre nagyon téves ez az álláspont, bármilyen kiváló és hírneves iró képviseli is azt.

A tőke mibenlétének megállapításánál — szerintem — következetesen csak akkor járunk el, ha a tőkét vagy mint valami a javakat a személyekkel viszonyba hozó, hatalomba vevő immateriális társadalmi kategoriának tekintjük, vagy pedig következetesen materiális tárgyak összességének, mint Böhm-Bawerk teszi. E két kategoriából vegyes fogalmat alkotni, vagy a fogalom meg nem értésére, vagy helytelen logikai csoportosításra mutat. Azt hiszem azonban, hogy az előbbi módon megalkotott tőkefogalom, a társadalmi hatalmat, fizető, mozgató, munkáltató erőt adó kategoria jobban a társadalmi élet és a gazdasági rend valóságából van merítve, mint hogyha csupán egy szempontból tekintett tárgyakat — mondjuk tőkebefektetéseket — teszünk meg csak tőkévé. Hogy ebben az utóbbi esetben az abstract szempontokat korántsem kerüljük ki mindazonáltal, bizonyítja az, hogy B. B. az ő materiális tőkefelfogásának kimagyarázásával olyan subtilis és mindenesetre egyoldalú alapot kénytelen adni, mint a jelenlegi javaknak határhasznát a jövőbelieknél többrebecsülő subjektiv értékitélet.

Ha most már a tőke és kamat problémájának vizsgálatánál is a vagyonjogi renddel összefüggő jövedelemeloszlás köréből kiindulva haladunk a termelés vizsgálata felé, akkor könnyebben reátalálunk az immateriális, de eleven és erőteljes jövedelemelosztó vagyonjogi társadalmi kategoriákra. *Ha ellenben ezeket eleve légmentesen és ridegen kirekesztjük a közgazdaságtan köréből, akkor kénytelenek vagyunk elsősorban jövedelemeloszlási jelenségeket is termelési, technikai magyarázással előtárni*, anélkül, hogy ezzel az immateriális társadalomgazdasági tényezőket ki lehetne küszöbölni a mélyebben boncoló gondolkodásnak. Így történt azután, hogy B. B. nagyszabású gondolatfűzésében következetesen bonyolódik le ugyan a tőke és kamat fogalmának kialakulása a határhaszon és időelmélet stiljében, de ez a fogalom olyan mesterségesen kimagyarázott idegenszerű valami, mely

hasonlít az üvegházi növényhez szemben a mindennapi élet tőke- és kamatfogalmával, melynek gyökerei a társadalom vagyonjogi rendjének talajából táplálkoznak.[1]

Böhm-Bawerk tőkeelméletét magáévá teszi *Davenport* (*Outlines of Economic Theory* — New York 1905 — 120. l.) Ugyancsak Böhm-Bawerk eszmemenetét látszik elfogadni tőkedefiniciójában *Gaal Jenő* is, aki szerint: „a tőke azon jószág, mely termelés eredménye és további termelésre használtatik." (*A nemzetgazdaságtan rendszere* 1899. I. 158.)

17. A materiális tőkeelméletek közül felemlítjük még *Sombart* értelmezését, aki tőke alatt olyan materiális javakból álló vagyont (Sachvermögen) ért, mely a kapitalista vállalkozás céljaira, t. i. a materiális vagyonnak pénzszerzés végett való értékesítésére szolgál. (*Der moderne Kapitalismus.* Leipzig 1902. I. köt. 195. l.) Tőke alatt tehát azokat a fizikai jószágokat érti, (N. B. a „*Sachgut*" értelmezését lásd Böhm-Bawerknél is i. m. II. 7—8. l. 3. kiad.) amelyeket a kapitalista vállalkozó előállít, feldolgoz, átalakít, hogy piacra vigye és ott pénzre, pénzbeli nyereségre cserélje ki azokat a jogrend által nyujtott különböző megegyezési, szerződési módok igénybevételével („Vertragsabschlüsse"). Sombart tehát a termelési technika s ebben a munka által előállított materiális javakból álló összességet (Sachvermögen) tart tőkének, melyet a vállalkozó nyereséggel értékesít s a mely nyereséggel reprodukálódik ismét a tőke maga is. Tőkefogalma tehát technikai és materiális fogalom (legalább a most hivatkozott állásfoglalása alapján).

„Ich gehöre — úgymond — „zu den altmodischen Leuten, die nur die Genesis von etwas darstellen können, von dem sie genau wissen, was darunter zu verstehen ist. Also: Kapitalismus heissen wir eine Wirtschaftsweise, in der

[1] Ezzel szemben *Menger* és *Komorzynski* helyesen hangsúlyozzák, hogy a tőkefogalomért való harcnak megoldása csak úgy lehetséges, ha a népszerű tőkefogalomból indulunk ki, mely mindig alapjáúl fog szolgálni a tudományos tőkefogalomnak. Komorzynski-Credit 2. kiad. 141. l.

die spezifische Wirtschaftsform die kapitalistische Unternehmung ist. Letztere gilt es somit zu definieren und ihren Wesenheiten zu kennzeichnen...

...Kapitalistische Unternehmung aber nenne ich diejenige Wirtschaftsform, deren Zweck es ist, durch eine Summe von Vertragsabschlüssen über Geldwerte Leistungen und Gegenleistungen ein Sachvermögen zu verwerten, d. h. mit einem Aufschlag (Profit) dem Eigentümer zu reproduzieren. *Ein Sachvermögen, das solcher Art genützt wird, heisst Kapital.* (i. m. I. 195.)

Ebből a nagyon is határozott kijelentéseket tevő definicióból látható, hogy Sombart nagy súlyt helyez arra, hogy a tőke (Sachvermögen) dologi, materiális vagyon. A tőke — úgymond azután — *reáltőke,* vagy *személyi* tőke (Realkapital—Personenkapital) aszerint, amint dologi (sachlich) vagy személyes termelési tényezők vételére szolgál, továbbá álló és forgótőke. (i. m. 205.)

Az álló tőkét dologi termelési tényezőkből állóknak mondja (sachliche Produktionsfaktoren), a forgó tőkét pedig így határozza meg — elég óvatosan: ...„cirkulirendes Kapital ... sind ... alle diejenigen Bestandteile des Gesammtkapitals, die ... mit ihrem vollen Werte dem Verwertungszweck der Unternehmung geopfert, also völlig vernutzt sind, sodass ihre gänzliche Erneuerung notwendig ist." (u. o. 205. l.)

A hivatkozott szerzőnek itt meg kellene magyaráznia közelebbről azt, hogy a forgó tőke miként „Sachvermögen" minden esetben a kapitalistikus társadalomban is, amikor lépten-nyomon immateriális pénzösszegekkel s követelésekkel dolgozunk. A tőke „Sachvermögen" fogalmával ellentétben állónak látszik ez a marxista dialektikával irott kitétele is Sombartnak:

„Jedes Kapital nimmt im Laufe seines Verwertungsprozesses verschiedene Erscheinungsformen an: es macht eine Metamorphose durch, dass es immer in der Geldform beginnt und immer in ihr endigt, zwischendurch jedoch sich in diejenigen sachlichen und *persönlichen Produktionsfak-*

toren verwandelt, deren Inbeziehungsetzung seine Verwertung hervorruft." (u. o. 204—205. l.)

A tőkének tehát, melyről azt mondja Sombart, hogy Sachvermögen, a személyi termelési tényező alakjában is Sachvermögennek kellene tehát lennie!

b) Vegyes elméletek.

18. *A vegyes tőkeelméletek* közé — ismétlem — azokat sorozom, amelyek a tőkét materiális tárgyak és immateriális kategoriák közös foglalatának, vagy majd ennek, majd amannak tekintik, szóval amelyeknél a tőkének anyagtalan és anyagi fogalma együtt felváltva, párhuzamosan vagy vegyesen szerepel.

Smith Ádám Wealth of Nations-ének második könyve érdekel a tőke fogalmával kapcsolatban közelebbről, különösen pedig annak I., III., IV. és V. fejezete.

Smithnél a tőke termelés, szerzés céljára szolgáló fogalom. Szembeszáll azzal a merkantilista felfogással, mely a pénzt tartja tőkének. Saját tőkefelfogása azonban igen tágkörű és bizonytalan, Böhm-Bawerk szerint még embryonális állapotú.[1]

Az ember jószágkészlete — úgymond — „két különböző részre oszlik. *Azt a részt, mely után jövedelmet vár, tőkének nevezzük*... Kétféleképen fektethető be a tőke..., hogy hasznot hajtson... Először befektethető javak termelésére, gyártására, vagy vásárlására és azok nyereséggel való eladására. Az ekkép befektetett tőke mindaddig nem jövedelmez a befektetőnek, amíg vagy birtokában van, vagy régi alakjában megmarad. A kereskedőnek nem hajtanak árui sem jövedelmet, sem hasznot, amíg azokat pénzért el nem adta s a pénz époly kevéssé jövedelmez neki, amíg azt fel nem cserélte ismét árukkal. Tőkéje szüntelenül távozik tőle egyik alakban és visszatér hozzá más alakban s csakis e forgalom, vagy az ismételt cserék által hozhat neki hasznot.

[1] *Kapital und Kapitalzins.* II. k. 35. l. 3. kiad.

Az ilyen tőkéket *forgó tőkéknek* lehet nevezni." (II. k. I. fej. lásd id. ford. 9—10. l.)

A forgó tőke tehát Smith szerint materiális fogalom, termelésre és szerzésre szánt dologi javakból áll az. Egyúttal pedig *relativ* fogalom is az nála, mert ugyanazok a jószágok csak annyiban alkotnak forgótőkét, amennyiben termelési, gyártási célokra, vagy vásárlásra és nyereséggel való eladásra használtatnak fel. Tehát a befektetés, a felhasználási módja adja meg a tőke közelebbi jellegét.

Gondolatmenetének e részben való alapja ekként az, hogy a jószágok *felhasználási módjában* rejlik a tőkét adó jelleg. Ha a jószágokat termelési célokra használjuk fel, akkor tőkék azok. E termelékeny felhasználás tartós az álló, lekötött tőkénél, a forgó tőkénél ellenben a csak egyszeri felhasználás, a forgalom szárnyain való továbbadás a jellemző.

A forgó tőke épúgy, mint az álló tőke négy alkatrészből áll:

Az első alkotórész a pénz, melynek segítségével a többi három rész forgalomba kerül..., a második az elárusitásra szánt élelmiszerek készlete. A harmadik a nyersanyagkészlet, a negyedik az eladásra szánt kész munkatermelvény. A forgó tőke alkotórészeinek felsorolása materiális értelmezésről tanúskodik. A lekötött tőke fajainak említésénél azonban már immateriális kategoriákat (ügyesség, tanultság) soroz Smith a tőkékhez. A lekötött tőkék fajai ugyanis: „először az összes hasznos gépek és ipari szerszámok, melyek a munkát megkönnyítik és gyorsítják. Másodszor mindazok a haszonhajtó épületek, melyek nemcsak tulajdonosuknak, ki bérfizetésért haszonbérbe adja, hanem annak is, aki birlalja és bért fizet értük, jövedelemszerzésre adnak alkalmat. Ilyenek a bolthelyiségek, árúraktárak, műhelyek, gazdasági épületek... Ezek... hasonlók az ipari szerszámokhoz és ezekkel ugyanegy szempont alá esnek. Harmadszor a talajjavítások s mindazon műveletek, melyek a földnek művelhető állapotba való helyezésére... szolgálnak. Negyedszer *az*

ország lakosságának és a társadalom tagjainak elsajátított hasznos ügyességei és képességei. Az ily ügyesség vagy képesség elsajátitása az illető egyénnek nevelése, tanulmányainak végzése, vagy tanulási ideje alatt teljesített fenntartása folytán mindig valóságos kiadást okoz, *mely kiadás egy lekötött, vagy személyében megtestesült tőkét képvisel.* Ez az ügyesség és képzettség, mint alkotórészei az egyén vagyonának, alkotórészei egyúttal ama társadalom közös vagyonának is, melyhez tartozik. *Egy munkás fokozott ügyessége és képzettsége szintén abból a szempontból tekintendő, mint egy a munkát megkönnyítő és megsokszorosító gép s a mely gép, habár megszerzése költséget okoz, e költséget haszonnal tetőzve fizeti vissza."* (II. k. I. fej.)

Minthogy Smith Ádám egyéni tulajdonságokat is a tőkékhez soroz, joggal mondhatjuk róla, hogy az ő tőkefogalma is átnyúlik az immateriális kategoriák körébe s így vegyes fogalom az.

Ki kell emelnem azonban, hogy a Smith értelmezésebeli tőke nézetem szerint homogénebb és sokkal kevésbé dialektikus fogalom, mint azok a meghatározások, a melyek fizikai jószágokat és társadalmi, vagy jogi viszonyokat akarnak egy egységes kategoria korlátai közé szorítani. Smith ugyanis az egyéni hasznos tulajdonságokat *a termelő egyének fizikai létéhez csatoltan* gondolja el, tehát materiális létükhöz tapadott valaminek.

Smith ebbeli gondolkodását a következőképen vélem megmagyarázhatni. Ha az állótőke egyik legfőbb alkotórészének tartotta a gépet, akkor következetesen állótőkének kellett volna tartania a munkást is csakúgy, mint a gépet, hiszen termelőeszköz ipari szempontból mind a kettő. Humánizmusa, az emberi méltóságért s a rabszolgaság eltörléseért lelkesedő korának világnézete azonban visszautasította ezt és — öntudatosan, vagy e világnézet hatása alatt öntudatlanul — ezért sorozta a munkás helyett annak ügyességeit a tőkék közé. *Nem azt mondja t. i., hogy a munkást abból a szempontból kell nézni, mint a gépet, hanem azt,*

hogy a munkás ügyességei esnek a munkát megkönnyítő géppel azonos tekintet alá. Vagyis a hasznos befektetés megtörtént volta adja meg Smithnél a tőke jellegét. Hogyha a befektetés, a vagyoni áldozat valamely személy ügyességeinek kifejlesztésére történt, akkor ez tőkévé teszi, — ha nem is a fizikai személyt, de annak az ügyességeit, — épenúgy mint a gépet. Nem oszthatjuk tehát Böhm-Bawerknek abbeli megjegyzését, [1] hogy Smith alapfelfogásával össze nem egyeztethető a munkások ügyességeiről való e nézete.

Smith Ádám most tárgyalt felfogása csak arra vezethető vissza, hogy nem akar vagy restel embereket tőkék gyanánt szerepeltetni és nem akarja a munkást gépnek vagy rabszolgának tekinteni.

19. Vegyes fogalom gyanánt szerepel a tőke *J. B. Say*-nél *(Cours complet d'économie politique.* 1828—9.) Majd a termelési célra szolgáló munka*terméket*, majd annak *értékét* mondja tőkének s ilyen gyanánt szerepel a munkás ügyessége, tehetsége, sőt személye is (lásd *Böhm-Bawerk* i. m. II. k. 101. l. 2. jz. 3. kiad., *Jacoby* i. m. 9. l., *Komorzynsky* i. m. 154. l.). Ezzel szemben *M. Block* [2] azt tartja, hogy J. B. Say teljesen *materiális* értelemben fogta fel a tőkét, a mint azt többször ki is fejezte (Cours I. p. 134. Traité 386.) és hogy az immateriális tőkét pusztán metaforának kell Say-nél tekintenünk. Mindazonáltal *Block* is elismeri, hogy Say-nek tőkeértelmezése ingadozó s hogy e metaforákat kerülni kellett volna stb., (l. i. m. 440—444. l.) *Komorzynski* ezzel szemben ismét azt vitatja, hogy Say távol állott volna a materiális tőkefelfogástól. *(Die n. ö. Lehre vom Credit II. kiad. 164. l.)*

20. Még inkább zavaros *Hermann (Staatswissenschaftliche Untersuchungen. 1832. München. II. kiad. 1874.)* tőkefogalma, melynek meghatározásában sok ingadozást mutat. A jövedelmet nyujtó vagyont érti tőke alatt, odasorolva az

[1] i. m. II. 35. l.

[2] *Les Progrès de la Science Économique* 1897. I. 442. l.

ingatlanokat és használati javakat, sőt némely jogviszonyokat is.[1] Tőkefogalma bizonytalan annyiban is, hogy materiális és immateriális értelmet egyaránt tulajdoníthatunk annak a Hermann-féle eszmemenetből. (V. ö. *Böhm-Bawerk* i. m. I. 268. l. (2. kiad.) II. 38. (3. kiad.) és *Jacoby* i. m. 8—15. l.) Míg Böhm-Bawerk Hermann tőkedefinicióját a következő kifejezésekben látja: „*jede dauernde Grundlage einer Nutzung, die Tauschwert hat,*" vagy „*Vermögen, das Einkommen bringt*" (*Hermann* i. m. I. kiad. 59. és 56. l.), addig Jacoby B. B.-al polemizálva kiemeli, hogy Hermann nem a *javak*-ból indul ki tőkefogalmának felállításánál, hanem a *magántulajdonból,* mely ezekre a jószágokra vonatkozik. „*In Wirklichkeit ist daher das (Hermann'sche) Kapital rechtlich gesicherter, ausschliesslicher Gebrauch von äusseren Gütern eines bestimmten Rechtssubjektes zum Zwecke der Bedürfnissbefriedigung,*" tehát szerinte „*Das (Hermann'sche) Kapital ist der Vermögensbestandteil, dessen rechtlich gesicherter Gebrauch eine dauerndle Grundlage von tauschwertigen Nutzungen gewährt.* (i. m. 15. l.)

A magam részéről az alábbiakat emelem ki Hermann felfogására vonatkozólag: „*In der Wirklichkeit ist...das Kapital rechtlich gesicherter ausschliesslicher Gebrauch von äusseren Gütern eines bestimmten Rechtssubjektes*" (*Hermann.* i. m. 1874-iki kiadás 309. l.). A tőkét *használati* és *termelési* tőkére osztja. Az előbbihez tartoznak pl. a beépitéshez való telkek, épületek, ruhák, edények, életviszonyok, az utóbbihoz az álló és forgó tőkék ugyane fajai is tartoznak, amennyiben szorosan vett termelési célokra használtatnak, így épületek, állatok, szerszámok, — azonkívül gépek, nyersanyagok stb. — terjedelmes felsorolással ismerteti a tőkék különböző fajai alá tartozó jószágokat (lásd *Staatsw. Untersuchungen* 1874-iki kiadás, 221—309. l.) Más helyen ezt mondja Hermann: „*Vor Allem muss man den Gegenstand, worin sich ein Kapital darstellt, vom Kapital selbst unter-*

[1] Lásd i. m. 1874-es kiadás 221—309., illetve 609. lapjait.

scheiden. Kapital ist Grundlage dauernder Nutzung, die Tauschwert hat. (i. m. 874-es kiadás, 606. l.)

21. Vegyes fogalomnak kell tartanunk *Hildebrand (Theorie des Geldes 1883.)* tőkéjét is, ki a vagyon szerzésre szánt részeit érti ez alatt. Nála a javak a tőke megjelenési vagy megtestesítő formáját képezik, melyektől a tőke maga különbözik. Megkülönbözteti tehát a tőkét annak *„megjelenési alakjától"* s így egy *kettős fogalmat* alkot tulajdonképen ő is több más íróhoz hasonlóan a tőkéről, mely ekként *materiális megjelenésű immateriális, — tehát vegyes fogalom.* Hogy a tőkejavak különböznek a tőkétől, erre nézve ezt mondja: „Vielmehr ist das alles *nur eine Verwechselung des Kapitals mit seiner momentanen Erscheinungsweise d. h. den einzelnen Gütern,* in denen sich das Kapital zufällig gerade, momentan oder dauernd, verkörpert. Denn nur die einzelnen Güter oder Güterquantitäten werden „verbraucht" resp. abgenutzt." „Alles Kapital stellt sich... als etwas der Gestalt nach wandelbares... dar." „Alles *Kapital besteht daher*... seinem Wesen nach *nur in bestimmten Wertbeträgen... nicht in bestimmten Wertobjekten."* (i. m. 76—86., lásd *Jacoby*-nál i. m. 94—95. l.) Ez a meghatározás már messze eltávolodik a tőke materiális felfogásától az immateriális felé. Tiszta immateriális felfogásnak azonban még nem tekinthetjük azt, mert eltekintve tapogatódzó bizonytalanságától, a javakban még mindig „megjelenési formáját" látja a tőkének s nem tudja azt tőlük fogalmilag elég élesen elválasztani, illetve kifejezésre hozni. Szóval Hildebrandnál utjában áll még a tiszta immateriális tőkefogalom kifejtésének *„a javakban való megtestesülés"* dialektikus gondolata, mint előtte és utána több más irónál is (*„einzelne Güter... in denen sich das Kapital zufällig, gerade, momentan, oder dauernd verkörpert").*

22. *Rodbertus* a tőke problémájával behatóan Kirchmannhoz irt negyedik sociális levelében foglalkozik.[1]

[1] *Rodbertus-Jagetzow Schriften I. kötet.* Kiadta Wagner és Kozack *Das Kapital* címen. Berlin Putkammer &. Mühlbrecht 1884.új kiad. 1899.

Felfogásának minket ehelyütt érdeklő részét a következőkben foglalhatjuk össze:

Rodbertus különböztetést tesz a tulajdonképeni tőke, mint tisztán gazdasági fogalom és a magánjogi tőke, mint társadaimi és jogi szempontokkal átitatott kategoria között. Minthogy a társadalomban ezt az utóbbi vagyonjogi kategoriát látjuk mindenütt, azért R. szerint közgazdasági iróink ennek hatása alatt szem elől tévesztették a valódi tőkét, *tisztán „gazdasági“* kategoriát. „Felcserélték, vagy összekeverték — úgymond — a termelésnek *természetes* folyamatát annak a föld- és tőketulajdonjog által lehetségessé tett társadalmi lefolyásmódjával s emiatt egy olyan tőkefogalomhoz jutottak el, a melyhez hasonló a *valódi* közgazdaság világában *(in der wirklichen nationalökonomischen Welt)* sehol sincsen.“ (i. m. 1884. kiad. 230. l.)

Ebből a kiindulási pontból is megállapíthatjuk már azt, amit Rodbertus tőkeelmélete mindenütt visszatükröz, hogy Rodbertus a tulajdonképeni tőke fogalmát nem a mai társadalmi rend kapitalista világából veszi. Az ő nézete szerint tehát a „valóságos“ közgazdaság világában nem létező fogalom szerepel minálunk tőkefogalom gyanánt.

Ez a „valódi közgazdasági világ“ azonban, vagy inkább, amelyet Rodbertus annak nevez, nem egyéb, *mint csupán az ő egyéni nézete, általa igazinak, valódinak tartott, tehát fictiv gazdasági élet.* S minthogy a mai társadalmi rendben szereplő „tőke“ Rodbertus szerint nincsen meg az általa valódinak nevezett (de tényleg csak gondolatbeli) gazdasági világban, azért a valódi tőke Rodbertusnál nem a kapitalizmusnak valósággal létező tőkéje, hanem az a másik *„tisztán gazdasági“* tőke, melyet a munka, a szükségletek, a hasznosság stb., szóval „tisztán gazdasági“ szempontok befolyásolnak, de nem befolyásolnak jogrendbeli és társadalmi intézmények.

Rodbertus szerint a közgazdasági iróknak figyelemmel kell lenniök a gazdasági élet *tisztán közgazdasági* elemeire, szemben a *társadalmi, vagyonjogi* elemekkel, amely utób-

biak a mindenkori jogrend természetének megfelelően keletkeznek, változnak és mulnak el. Ennek az utóbbi fogalmi körnek megfelelő kategoria csupán a magánjogi értelemben vett tőke (*Privatkapital*).

Rodbertus fejtegetései ezzel tulajdonképen arra mutatnak rá öntudatlanul, hogy a tőke fogalmának vizsgálatánál el kell választani a technikai, végeredményben materiális kategoriákat, az immateriális jogi, társadalmi kategoriáktól. Hogy azután ki melyik kategoria körében tartja keresendőnek a tőke fogalmát, az — szerintem — felfogás dolga. A magam részéről azt tartom természetesen logikusabbnak, *hogyha a mai társadalmi rend tőkéjét tartom a valódi tőkének s nem pedig egy társadalmi és jogi intézményektől abstracte elzárt fogalmat tüntetek fel annak.* Kétségtelenül nagy gondolkodásbeli érdeme azonban Rodbertusnak annak a felismerése, hogy a mai jogi és társadalmi rend mellett a tőke (a Privatkapital) elsősorban vagyonjogi fogalom.

Rodbertus tehát szembeállitja a *Kapital an sich*-t, a *Nationalkapital*-t, a *Privatkapital*-lal. A tőke fogalmának elemzésénél s hogy mind a két értelmét a tőkének megmagyarázza, négy szempontot tart szükségesnek tisztába hozni, t. i. hogy mi a lényege a tőkének, mint keletkezik, mint reprodukálódik ez és mily viszonyban áll a jövedelemhez.

A tőke, mint tisztán gazdasági kategoria, Rodbertusnál materiális fogalom, a mai társadalmi rend tőkéje (Privatkapital, Kapitalvermögen) ellenben, mint láttuk, vagyonjogi fogalom.

„*Das Nationalkapital besteht in nichts anderem, als in den vorhandenen Werkzeugen und Materialien der Nation* (i. m. 251. l.). A jószágok és termelvények ugyanis két részre oszlanak, olyanokra, a melyek közvetlen szükségletkielégitésre használhatók — ezek alkotják a jövedelmet — és olyanokra, a melyek a termelés céljaira, tehát további feldolgozásra stb. szolgálnak, pl. a nyersanyagok, szerszámok — ez utóbbiak pedig alkotják a tőkét — tisztán gazdasági értelemben.

A „valódi“ gazdasági életben tehát a tőke és jövedelem Rodbertus szerint materiális javak összessége.

Ezt a tőkét (t. i. Kapital an sich) csakis a munka hozhatja létre Rodbertus szerint. Keletkezési és növelési módja tehát technikai, valamint reprodukciója is csupán a munka által történhetik.

A tőke (t. i. Kapital an sich) viszonya a jövedelemhez nem abban áll, hogy a tőkéből lesz a jövedelem, hanem abban, hogy úgy a tőkét, mint a jövedelmet a munka állítja elő s mind a kettő materiális jószágokból áll. A különbség köztük csupán az, hogy a jövedelem fogyasztási, a tőke pedig termelési javakból áll.

A magángazdasági tőke (Privatkapital) ezzel szemben nem munkatermék, hanem vagyoni jogok összessége.

A magántulajdon rendjére épített társadalomban a tőke *(Privatkapital)* tulajdonrészekből, vagyontárgyakból *(Privateigentumslos)* áll, melyek birtokosaiknak jövedelmet: járadékot biztosítanak. Ekként a magánjogi értelemben vett tőke *(„zum Betriebe einer produktiven Unternehmung erforderliche Privateigentumslos an Nationalprodukt“)* főleg a föld- és tőketulajdonon alapul s mint ilyen, nem tulajdonképeni, örökös közgazdasági fogalom, hanem csak olyan, melynek lényege a népek változó jogtörténetének a szülötte, ...„mely eltűnik akkor, ha megszűnik a járadékot adó tulajdonjog, a mely esetben a tőkének tiszta fogalma (Kapital an sich) maradna meg, mint az egyedül helyes és győzedelmes fogalom...“ A közgazdasági értelemben vett tőkének ellenben „a természetre és a termelés haladására alapított absolut jelentősége van.“ (Lásd Rodb. i. m. 313—14. és u. a. *Zur Erkenntnis unserer staatswissenschaftlichen Zustände.* 1842. 24. lap.)

Megjegyzendő, hogy Rodbertus a *Nationalkapital, a Kapital an sich* természetét fejtette ki részletesen, a *Privatkapital* bővebb kifejtése azonban már elmaradt, noha tervbe vette annak hasonló módon, t. i. a négy említett szempont szerint való megmagyarázását.

23. A Privatkapitalnak Rodbertus szellemében és az ő felfogásához szigorúan ragaszkodó módon való utólagos kifejtését találjuk francia forditójánál Emile *Chatelain*-nál (*Deux sens du mot capital. Le capital économique et le capital juridique. Revue d'économie politique 1905. 673—703. l.*)

Chatelain-nek, mint említettem, Rodbertus szellemében megírt fejtegetése, mely határozott körvonalakban tünteti fel a mai társadalmi rend tőkéjét, mint vagyonjogi kategoriát, — érdekes kiegészitése a Rodbertus-féle eszmemenetnek és nézetem szerint — bár nem mindenben értek vele egyet — sok tekintetben mégis igen sikerült természetrajza az a tőkének.

Előrebocsátom, hogy saját nézetem szerint teljesen téves és elhibázott kiindulási pont a Rodbertus—Chatelain-féle kétféle tőke- (Kapital an sich, illetve National és Privatkapital, capital économique és juridique) fogalom felállitása, *mert vagy az egyik, vagy a másik az, amit tőkének nevezünk, de mind a kettő semmi esetre sem*. Elhibázottnak tartom továbbá, hogy tőke gyanánt egyszerűen a vagyont, t. i. a jogokból álló vagyont állítja oda, holott — legalább szerintem — a vagyon és a vagyonjog magában véve még nem tőke, mert a vagyonjognak csupán a mindenkori társadalmi rend csereforgalmában a gazdasági konjunkturák által sankcionált specialis *fizetési hatalom* adja meg a tőkejelleget. Ha a vagyont tartjuk ugyanis egyszerűen tőkének, akkor egészen felesleges tőkéről is beszélni magánjogi értelemben. Akkor tőkéje volna mindenkinek, akinek vagyona van, holott a valóságos élet épen az ellenkezőt bizonyítja, azt t. i., hogy a vagyon nem jelent még mindig olyan gazdasági hatalmat, amely különlegesen a tőke tulajdonsága.

„*Le capital juridique* (Privatkapital), *le capital d'un particulier est sa fortune, l'ensemble des droits, — droits réels et droits de créance, composant son bien,*" — úgymond *Chatelain*[1] egyoldalú általánosítással.

[1] i. m. 683. l.

Annál sikerültebbnek tartom a következő kitételeit: *Comment le capital s'acquiert-il? Du capital, en ce sens (Privatkapital), il ne faut pas demander s'il se forme, s'il se produit, et comment il se produit.*

Il n'est pas plus produit, qu'il ne produit. Il s'acquiert, se conserve ou se perd.

Acquérir n'est pas produire...

Le capital (juridique) s'acquiert par tous les modes d'acquisition que le droit reconnaît et consacre, par ceux qu'il ignore et ne reprime pas, — et par ceux qu'il condamne mais qui, grâce à un concours de circonstance, échappent à la sanction. Exemples des premiers: la succession, l'intêret, le profit, le fermage, l'invention d'un trésor etc; exemples des seconds les spéculations ou le jeu; exemples des troisièmes, tous les vols dont les auteurs demeurent inconnus, ou ne sont pas inquiété faute de preuves, ou échappent autrement à la nécéssité de restituer. Décrire les moyens licites, ce ne serait rien de moins que parcourir le domaine entier du droit...[1]

Áttér Chatelain a tőke *örökkévalóságának* a kérdésére is. Ez azoknak a pontoknak egyike, — szerintem — ahol a legjobban kitűnik, hogy a jog egyszerűen és magában véve még nem tőke. Ha ugyanis a tőke azonos volna a joggal, akkor csak a joggal együtt enyészhetne is el: *Le capital juridique est perpétuel. Cela veut dire d'abord que, selon le droit, quiconque est propriétaire d'une fortune la garde, à moins qu'il ne la perde en totalité ou en partie... Il suffit d'être propriétaire pour demeurer propriétaire; il suffit d'être créancier, pour demeurer créancier...*[2] Pedig jól látjuk az életben, hogy gyakran megmarad a tőkére vonatkozó eredeti jog, de elenyészik mégis a tőke, ha megszűnik a gazdasági konjunkturák által is biztosított fizetési hatalom. Chatelain szerint ahoz, hogy

[1] i. m. 683—4. l.

[2] i. m. 686. l.

megmaradjunk hitelezőnek, elegendő hitelezővé lennünk. Csakhogy szerintem épen hitelezői *jogaink* sértetlen fennmaradása mellett is elveszíthetjük az azokban rejlő fizetési hatalmunkat, vagyis megmaradunk hitelezőnek, de elveszítjük tőkénket. Itt tűnik ki az, amit a gyakorlatban mindenki tud: hogy a puszta jog még magánjogi értelemben sem lehet tőke, hogyha a gazdasági konjunkturák annak kellő tartalmat nem adnak.

24. *Marx* felfogása szerint a mai tőke gazdaságtörténeti kategoria a maga mivoltában, melynek éltető eleme a nyereség, a reprodukálásához szükséges elem. A tőke majd áru, majd pénz alakját ölti magára és folytonosan forgást végez a cseregazdaságban. Eme forgása alatt minden alakváltozásánál nyereség tapad hozzá s úgy látszik, mintha a tőke önmagát reprodukálná. Mindez azonban csak mistikus látszat. A nyereség semmi más, mint a munkástól elvett értéktöbblet s a tőke nem más végeredményében, mint a mai társadalom gazdasági rendje által adott hatalmi kategoria a munkás kizsákmányolására, annak a munkabér által képviselt értéken felül való megdolgoztatására. Ha megszűnik a mai társadalmi rend s a kisajátitók kisajátitódnak, akkor megszűnik a tőke bűvös hatalma is.

Marxnál tehát, kinek tanításában a tőke természetének terjedelmes dialektikus magyarázatát találjuk, mivoltának egységes, világos meghatározása helyett, — a tőke magára különböző materiális alakokat öltő foglalata a munkás kizsákmányolására szolgáló termelési eszközöknek. Nem mondhatjuk, hogy materiális kategoria a Marx-féle tőke, sem azt, hogy immateriális volna az: joggal sorozzuk tehát a vegyes elméletek közé. Tiltakozik az ellen, hogy a materiális tárgyak volnának a tőkék, valamint az ellen is, mintha a felhalmozott munka volna az. Oly értéket, értéktöbbletet termő érték nála a tőke, melyet nem nyugvó állapotban, hanem mozgásban, folytonos változásban kell felfogni. A pénz és áruk csakis bizonyos gazdasági evolució előzményein nyugvó forgás folytán válnak tőkévé.

„...*Das Eigentum an Geld, Lebensmitteln, Maschinen und andern Produktionsmitteln* (stempelt) *einen Menschen noch nicht zum Kapitalisten...wenn die Ergänzung fehlt, der Lohnarbeiter, der andre Mensch, der sich freiwillig zu verkaufen gezwungen ist... Das Kapital* (ist) *nicht eine Sache, sondern ein durch Sachen vermitteltes gesellschaftliches Verhältniss zwischen Personen.*“ [1]

„...Produktions- und Lebensmittel als Eigentum des unmittelbaren Produzenten, des Arbeiters selbst, sind kein Kapital. *Sie werden Kapital* nur unter Bedingungen, worin sie zugleich *als Exploitations- und Beherrschungsmittel des Arbeiters dienen.*“ [2]

Diese ihre kapitalistische Seele ist aber im Kopfe des politischen Oekonomen so innig mit ihrer stofflichen Substanz vermählt, dass *er sie unter allen Umständen Kapital tauft, auch wo sie grade das Gegentheil sind.*[3]

„Ein Neger ist ein Neger. In bestimmten Verhältnissen wird er erst zum Sklaven. Eine Baumwollmaschine ist eine Maschine zum Baumwollspinnen. *Nur in bestimmten Verhältnissen wird sie zu Kapital.* Aus diesen Verhältnissen herausgerissen, ist sie so wenig Kapital, wie **Gold** an und für sich **Geld**, oder der Zucker Zuckerpreis ist... *Das Kapital ist ein gesellschaftliches Produktionsverhältniss. Es ist ein historisches Produktionsverhältniss.*“ [4]

„....A tőke értéktöbbletet fakasztó érték s általános képlete P—A— (P—p). Ebből már kitűnik az, amit a tények is megerősítenek, hogy tudniillik minden új tőke a pénz formájában kezdi meg mozgási műveletét. Azonban azt is látjuk belőle, hogy az a mozgás szükségszerűen megköveteli a tőke pénzformájának az áruvilág különféle for-

[1] *Das Kapital.* I. 1867-iki kiadás, 747. l.

[2] u. o. 747—8. l.

[3] u. o. 748. l.

[4] u. o. 747. lap, 256. jzet.

máira való átváltozását és szintúgy eme formáknak vissza-változását pénzzé."

„Látjuk továbbá, hogy nem minden pénz, nem minden áru: tőke, hogy csak akkor lesznek azzá, ha egy meghatározott *mozgást* végeznek. Ennek a mozgásnak azonban ismét történelmi előfeltételei vannak..."

„Persze a termelőeszközök, felhalmozott munka stb. képezik a tőke *anyagát,* de csak bizonyos körülmények között..." [1]

„... Csak ebben a mozgásban lehet megérteni a tőkét.. Aki e mozgástól eltekint és a tőkét, mint nyugvót akarja megérteni, az folytonos ellentmondásokra fog akadni." [2]

Marx felfogását épenúgy, mint Rodbertus parallelizmusát a vegyes tőkeelméletek közé kell soroznunk. Csakhogy míg Rodbertus világosan kategorizál, addig Marx dialektikusabban magyarázza fogalmát.

Marx szerint is a materiális javak csak bizonyos termelési viszonyban tőkék (a pamutfonógép úgymond bizonyos viszonyok közt válik tőkévé). De a tőkét magát is társadalmi és történeti termelési viszonynak mondja Marx. Ekként tőke volna bizonyos *viszony* maga is és bizonyos viszonyban álló *materiális* jószág is. Tehát materiális és immateriális kategoria, kézzel megfogható dolog és kézzel meg nem fogható valami egyaránt.

25. *Menger* felfogása szerint a tőke alatt szerzésre alkalmas vagyont kell érteni, a melynek a modern gazdasági életben nem annyira technikai összetétele, hanem *pénzértéke* lép előtérbe. A modern szerző vagyon ekként a *jövedelemszerzésre szánt pénzösszegben* jut kifejezésre. E határozottan sem nem materiális, sem nem immateriális felfogást szintén a vegyes elméletek közé kell tehát soroznunk.

Menger meglehetősen visszatér e nézetével az üzleti

[1] l. *Kautsky*-féle népszerű ismertetés és magyarázat: *Marx gazdasági tanai.* Garami-féle fordítás. 1896. 61. l.

[2] u. o. 60. l.

élet mindennapos tőkefelfogásához.[1] Régebbi irataiban magasabbrendű (termelési) gazdasági javak összességét értette tőke alatt. (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Wien 1871.) Később a köznapi élet tőkefogalma lép elméletében előtérbe: ...„tritt die technische Natur der Güter, aus welchen das Vermögen der Erwerbswirtschaft besteht, in den Hintergrund, der Geldwert desselben in den Vordergrund unserer ökonomischen Betrachtung und unseres ökonomischen Kalküls: *so stellt sich uns das betreffende werbende Vermögen — was immer auch die technische Natur seiner Bestandteile sein mag —* dann allerdings *rechnungsmässig als ein Geldbetrag, und zwar als ein solcher dar, welcher dem Zwecke der Einkommensbildung gewidmet ist.*[2]

Menger felfogásához csatlakozik *Schmoller (Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. 1904. II. 638.)* „Das Kapital ist uns *derjenige Teil des Vermögens, der werbend in irgend einer Form*, im eigenen Geschäft oder bei Dritten in Leihform *angelegt ist, bei dem aber der Gedanke der technisch verschiedenen Anlagemöglichkeiten und-arten zurücktritt gegenüber seinem Geldwert und Rente,* deren Höhe in bestimmtem Verhältnis zu diesem Geldwert steht. Wo und soweit vom Besitz im Gegensatz zum Nichtbesitz die Rede ist (wie bei Marx), halten wir es für besser, von Vermögen und nicht von Kapital zu sprechen. Wo Gütervorräte, die weiterer Produktion technisch dienen, gemeint sind, mag man das Wort Kapital auch brauchen; häufig wird es besser sein *werbendes Vermögen* zu sagen. Im ganzen scheint es mir richtig, wenn wir mit C. Menger zu dem Kapitalbegriff zurückkehren, *wie er im geschäftlichen*

[1] l. Böhm-Bawerk i. m. II. 96. l.

[2] *Carl Menger: Zur Theorie des Kapitals.* (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge. 1888. XVII. k.) *Böhm-Bawerk* i. m. II. kiad. 38., 96—7. l. *Kleinwächter:* Lehrbuch 146., 150. l. *Komorzynski: Die nationalök. Lehre vom Credit 166. l.* 2. kiad. 1909.

Leben feststeht und durch keine theoretische Auseinandersetzung zu beseitigen ist, auch von allen Theoretikern, die andere Begriffe vom Kapital geben, *doch immer nebenbei gebraucht wird.*"

E Menger-Schmoller-féle értelmezésben szerintem kétségtelenül nagy súlylyal esik a mérlegbe az az argumentum, hogy a tőkének pénzösszegbeli, illetve pénzértékbeli értelmezést ad az üzleti élet, de kénytelenek használni ezt az értelmezést — mint helyesen kiemelik — még azok a theoretikusok is, akik elméleteikben egészen más értelmezését adják a tőkének. Szerintem is a köznapi (akár üzleti, akár háztartásbeli) értelmezés szolgálhat csak a modern gazdasági életben aktualis tőkefogalom kiinduló pontjául. Ha ugyanis azt a fogalmat, mely a gyakorlati életben „pénzösszeg, vagy pénzérték" gyanánt a konkrét esetekben szerepel, elemezzük tovább, *rá kell jönnünk* előbb-utóbb, hogy annak *lényege* a jogrend keretein belül érvényesülő *fizetési hatalomban* van.

Ha azonban ezzel ellentétben a materialis technikai kategoriák útvesztőjébe visszük bele mind jobban és jobban a tőke fogalmát, akkor egyre jobban és jobban eltávolodunk a mindennapi élet tőkefogalmától s az eredmény nem a modern, valóságos gazdasági élet tőkefogalmának a megmagyarázása lesz, hanem egészen más. Az t. i., hogy az általános, köznapi, gyakorlati tőkefogalom mellé még egy másik tőkefogalmat állitunk, t. i. egy theoretikus, kigondolt (lehet, hogy igen logikus módon magyarázott) tőkefogalmat, (mint pl. a Böhm-Bawerk-féle tőkefogalom), de amely mellett kénytelenek vagyunk a köznapi, a pénzértékben vagy pénzösszegben elgondolt tőke kategoriáját továbbra is használni. Bármennyire megokolja is például Böhm-Bawerk a subjektiv szempontból tekintett közbenső termék formájában felállított tőke kategoriáját, ez a fogalom nem az, amelyet bármikor felcserélve lehetne a köznapi élet tőkefogalma mellett használni.

A fizetési hatalmat tartalmazó alanyi jognak kifejtett fogalma azonban bármikor felcserélheti gondolkodásunk menetében a pénzösszeg, vagy a pénzérték felületesen kife-

jezett köznapi fogalmát. Felcserélheti pedig nem csupán — mint Mengerék magyarázzák — a termelési célokra való rendeltetés alakjában, hanem bármely más vagyonjogi, mondjuk a fogyasztási célból való megszerzés értelmében is. A fősúly ugyanis nem a termelés, hanem a vagyonjogi szerzőképesség — vagyis modern viszonyok közt a fizetési hatalom — fogalmára helyezendő szerintünk a tőke megmagyarázásánál.

A fizetési hatalmat tartalmazó alanyi jog tőkefogalmának felállitásával tehát nézetem szerint nem esünk bele abba az elméleti hibába, amelyet sok tőketheoria példája mutat, hogy t. i. a köznapi nyelven és értelemben annyit emlegetett tőke értelmezését akarván megadni, nem ezt a közönséges és mindenütt aktuális kategoriát magyarázzuk meg, hanem ahelyett egy másikat alkotunk. A fizetési hatalmat tartalmazó alanyi jog, azt hiszem, elfogadható a köznapi értelemben vett tőkefogalom: a pénzösszeg vagy pénzérték fogalmának magyarázatául.

A Menger-Schmoller-féle tőkedefinició ezekből folyólag korántsem tekinthető még a tőkefogalom megmagyarázásának. E definició egyszerűen annak a véleménynek a kifejezése, hogy a tőkét leghelyesebb abban az értelemben venni, amely értelemben a mindennapi üzleti élet használja azt, t. i. a pénzösszeg alakjában kifejezésre jutó szerző vagyon értelmében. Hozzátehetjük a magunk részéről, hogy a köznapi élet tőkefogalma nem csupán a pénzösszeg alakjában kifejezésre jutó *szerző* vagyon, hanem általában véve a *pénzösszeg alakjában megjelenő vagyon, szolgáljon az bár fogyasztási célokra is* pl. kölcsöntőke fogyasztási célra. Hogy az üzleti élet szeme előtt a tőke fogalmában szerzőtőke lebeg, a gyáros előtt a termelő, tőke az csak természetes, mert az üzleti élet elsősorban szerzési célokat követő élet. A termelő világa elsősorban a termelési szempontokat néző világ, éppen úgy, mint a kellő fogyasztás biztosítása céljából kölcsöntőkére szorultak világa elsősorban közvetlen fogyasztási, életmódbiztosítási tőkét kénytelen látni bizonyos rendelkezésére álló pénzösszegben.

Mengerék tehát egyszerűen visszatérnek az *üzleti* élet tőkefogalmához, a szerző pénzösszeg fogalmához. *Ha még egy lépéssel tovább mennek,* vagyis ha figyelembe veszik, hogy a mindennapi élet tőkéje nem csupán üzleti, szerzési, gazdagodási, hanem fogyasztási, — standard of life-biztosítási tőke is, *akkor ott állottak volna a gyakorlati gazdasági élet* (mely nem csupán üzleti életből és termelésből, hanem fogyasztásból és a mindenkori sociális helyzet által megengedett szükségletkielégitésből is áll) *általános tőkefogalmánál. Annál a gyakorlati fogalomnál, a melynek megmagyarázása a feladata egy tőkeelméletnek.*

Röviden összefoglalva: a *Menger-Schmoller-féle értelmezés visszatér a gyakorlati gazdasági életben szereplő általános tőkefogalom egyik alfajának, az üzleti tőkének köznapi felfogásához, kirekesztvén a másik alfaját e fogalomnak: a fogyasztási tőkét.* Elmulasztja továbbá e fogalomnak az azt megillető téren, t. i. az immateriális társadalmi és jogi kategoriák sorában való élesebb megmagyarázását. Ezt az utóbbi téren keresztülvitt s a véleményem szerint helyes alapon való magyarázatot megakadályozza már a tőkének mint termelési és szerzési kategoriának egyoldalú felfogása is. Bármennyire hangoztatja ugyanis Menger és Schmoller, hogy a tőke fogalmának értelmezésénél a javak technikai természetének szempontjai háttérbe szorulnak, a tőkének, mint termelés-szerzési kategoriának odaállítása magában véve is elég technikai-materiális irányt vált ki a gondolkodásban ahoz, hogy az immateriális-jogi jelleg ebben az elméletben kellően ki ne domborodhassék.

26. Immateriális és materiális termelési kategoriáknak foglalata gyanánt, tehát szintén vegyes fogalomként szerepel a tőke *Lexis*-nél. Világosan kifejezést ad annak, hogy a tőke fogalma alá materiális dologi javak és immateriális vagyontárgyak közösen tartoznak. Közgazdasági és magángazdasági értelemben vett tőkét különböztet meg s míg a *közgazdasági, vagy objectiv* tőke materiális termelési eszközökből áll, addig a magángazdasági tőke, vagy *tőkevagyon*

úgy materiális, mint immateriális elemekből. Ha most már következetes lett volna Lexis annak a megkülönböztetésnek keresztülvitelében, hogy közgazdasági értelemben tőke alatt materiális termelési eszközöket, magángazdasági értelemben pedig *tőkevagyont* kell érteni, akkor azt kellett volna mondania szerintem, hogy közgazdasági értelemben a tőke materiális termelési eszközökből stb. stb..., magángazdasági értelemben ellenben *jogokból*, dologi és kötelmi, t. i. materiális dolgokra és mások gazdasági értékű kötelező szolgáltatásaira vonatkozó jogokból s akkor megszabadult volna attól a vegyes fogalomtól, melybe materiális és immateriális fogalmakat láncol össze s melynek ekként csakis ethymologiai létezése lehet.

Lexis maga is érzi valószinűleg azt, hogy saját megkülönböztetése (t. i. *közgazdasági tőke és tőkevagyon*) alapján azt kellett volna mondania, hogy a közgazdasági tőkét objektiv *termelési eszközök*, a tőkevagyont pedig ilyenekre vonatkozó (dologi és kötelmi) *jogok* összességének kell tekinteni. Ezt mondja ugyanis: ...„das privatwirtschaftliche Kapital (kann) aus zwei verschiedenen Gesichtspunkten betrachtet werden: *einerseits als Gesammtheit sachlicher Güter* (ez technikai értelemben való felfogás) und *anderseits als eine Gesammtheit von Vermögensrechten* (vagyonjogi felfogás)...

Azonban meglehetős következetlenül sem technikai-materiális, sem vagyonjogi-immateriális homogén kategoriát nem alkot a magángazdasági tőkéből, hanem jogokból és tárgyi javakból állónak (immateriálisnak és materiálisnak) irja le azt együttesen, ahelyett, hogy dologi és kötelmi jogokból állónak mondaná, dacára annak, hogy kifejezi, hogy: „Die kapitalistischen Vermögensrechte bestehen im wesentlichen aus Eigentums- und Forderungsrechte.“ (Allgemeine Volkswirtschaftslehre 1910. 57. l.)

Lássuk azonban Lexis tőkedefinicióit saját szavaival:

...*Diese Gesammtheit der künstlichen, produzirten Produktionsmittel nennen wir das objektive oder volks-*

wirtschaftliche Kapital. Es würde in einer kommunistischen Gesellschaft nicht weniger unentbehrlich sein als in der bestehenden Ordnung.

In der arbeitsteiligen, tausch- und geldwirtschaftlichen Gesellschaft erscheinen aber... die objektiven Kapitalgüter... als Bestandteile des Kapitalvermögens der einzelnen Wirtschaftenden.

Das Kapitalvermögen ist ein lediglich privatwirtschaftlicher Begriff und *umfasst in seinem weiteren Sinne das ganze Vermögen, das einem Wirtschaftsobjekt zum Zweck der Erlangung von Einkommen zur Verfügung steht.* Es enthält also weit mehr Bestandteile, als blos die künstlichen Produktionsmittel, vielmehr gehört *das ganze Vermögen* in diese Kategorie, *mit Ausnahme der für den unmittelbaren Gebrauch und Verbrauch* in der Konsumtionswirtschaft *dienenden... Güter.* (u. o. 54—55. l.)

„Das in einem Unternehmen verwertete Kapital ist... in *stehendes* und *umlaufendes Kapital* zerlegt. Zu den ersteren gehören die unbeweglichen und die dauerhaften... beweglichen Produktionsmittel, *also Güter die sich auch in dem objektiv-volkswirtschaftlichen Kapital wiederfinden.* Vom privatwirtschaftlichen Standpunkt sind jedoch ausserdem auch die abschätzbaren und übertragbaren Vorrechte... und andere die Konkurrenz ausschliessende oder einschränkende Berechtigungen zum stehenden Kapital zu rechnen..."

„... Das *umlaufende Kapital*... besteht erstens aus Gütern, die in der Einzelnwirtschaft verbraucht werden, oder ... aus ihr hinausgehen, ... ihrem Werte nach aber und zwar mit einem Gewinnzuschlag, in sie zurückfliessen. Es sind dies also... *Hilfsstoffe* der Produktion, wie z. B. Kohlen, ferner *Rohstoffe und Halbfabrikate*... Alle diese *Stoffe und Fabrikate*... fassen wir als Warenkapital zusammen, und wir betrachten seine Bestandteile privatwirtschaftlich als Kapitalgüter, auch wenn sie nicht zu den objektiven Produktionsmitteln gehören."

„Der zweite Hauptbestandteil des umlaufenden Kapi-

tals ist das *Geldkapital. Das Geld kommt hier nur als Repräsentant der abstrakten Kaufkraft in Betracht, die den realen Kapitalgütern gegenübersteht und in verschiedenen Formen dargestellt sein kann. Als flüssiges Geldkapital bezeichnen wir... nicht nur Metallgeld, Papiergeld und Banknoten, sondern auch die stets fälligen Forderungen... Bedingtes Geldkapital* dagegen können solche Geldforderungen genannt werden, die nicht sofort, sondern, wie Wechsel, erst *nach einer festen Frist fällig sind,* oder wie viele... *Buchforderungen,* vorläufig auf eine nicht näher bezeichnete Zeit gestundet werden...

... Das *festgelegte Geldkapital*... besteht aus Geldforderungen, die durch Darlehen... mit langen Kündigungsfristen entstanden sind. Häufig erscheint es in der Form von Hypotheken auf Grundbesitz... Nur ein verhältnissmässig kleiner Teil des vorhandenen Geldkapitals ist... in Metallgeld vertreten. (i. m. 56—57. l.)

Láthatjuk tehát, hogy milyen tarkabarka egyvelege szorul össze a materiális és immateriális kategoriáknak a vagyonjogi tőke definiciójában, annak folytán, hogy szerzőjük meghatározásaiba a *dologi jogok* helyett azokat a *materiális dolgokat* helyezte bele, melyekre e dologi jogok vonatkoznak és helyezte a kötelmi jogokkal egy kategoriába. E megkülönböztetés elhanyagolása folytán áll elő a materiális és immateriális fogalmak vegyes tarkasága. [1]

[1] A Lexis-féle alapgondolatnak és felosztásnak megfelelően, szerintem a következő módon kellett volna a most tárgyalt tőkemagyarázatnál a materiális és immateriális fogalmakat elválasztani és ezzel a logikailag összetartozó s együvé sorozható fogalmakat foglalni egy-egy kategoriába:

Közgazdasági, vagy objektiv szempontból a mesterséges materiális termelési eszközöket tekinthetni tőkének (már t. i. a Lexis-féle felfogás szerint), magángazdasági szempontból pedig (mai társadalmi rend mellett) a szerzési célokra szolgáló vagyont, a tőkevagyont. E tőkevagyon áll dologi és kötelmi jogokból egyaránt... A dologi jogok tárgyát, (melyekre t. i. azok vonatkoznak) képezhetik ilyen meg ilyen jószágok stb. stb., a kötelmi jogok tárgyát pedig ilyen meg ilyen tartalmú szol-

27. *Marshall* nem annyira egységes tőkedefiniciót ad, mint inkább felsorolja és magyarázza, hogy mit ért a tőke egyes fajai alatt. Kézikönyvében kifejtett álláspontja alapján felfogását a vegyes tőkeelméletek közé sorozhatjuk. Harmadik kiadásában foglalkozik a különböző tőkefajok meghatározásával legrészletesebben; mint Böhm-Bawerk is megjegyzi.[1] *Röviden úgy jellemezhetjük Marshall tőkefelfogását, hogy a jövedelemszerző vagyon fogalmával esik az leginkább össze* s emiatt a vagyon párhuzamos fogalommá válik nála a tőkével, együtt bővül és tágul az vele. *Materiális és immateriális kategoriák egyaránt szerepelnek abban, melyeket pontosan sem nem definiál, sem el nem választ egymástól.*

„Szokásos dolog — úgymond — a javakat olyanokra felosztani, melyek tőkék s a melyek nem azok. Minthogy azonban ezt a felosztást számos különböző célzattal teszik meg, a tőke elnevezést ennélfogva több különböző értelemben használják úgy a piacon, mint a közgazdasági irodalomban. Nincs is tere a közgazdaságtannak, a mely annyira csábitó volna a terminus technikusok teljesen új megfogalmazására, mint ez. T. i. pontosan és állandó jelentést kellene képviselni e terminus technikusoknak s födniök kellene mindazokat az árnyalatokat, amelyek értelmében a „tőke" egyetlen kifejezését a piacon használják" ... (Lásd: *Principles of Economics*. III. kiad. I. k. 141. l.)

Ily kimerítő definiálást azonban nem tart helyesnek Marshall, mert szerinte a tudomány és a gyakorlati élet találkozását csak megnehezítené ez: „it would throw the science out of touch with real life; and formal precision

gáltatások stb. stb. A gazdasági élet csereforgalmában a kötelemjogi szolgáltatások közvetve és végeredményben ugyanis rövidebb, vagy hosszabb idő alatt valamely fizikai jószágra vagy erőkifejtésre (munka) cserélődnek át s végeredményben e kicserélhetés lehetősége adja meg az azokhoz fűződő értékitéletet.

[1] i. m. II. 50. l. 1. jegyzet. A magam részéről itt szintén a harmadik angol kiadásra hivatkozom.

would be obtained at too great a cost. We must then first seek the central notions that underlie all these various uses and consider their relations to one another; and afterwards must follow the practice of ordinary life in allowing ourselves some elasticity in the use of the term, *but taking care always to say explicitly how we are using it whenever there is room for doubt.*" (u. o.) „Egy primitiv társadalomban — úgymond — nem tesznek különbséget a tőke és a vagyon (wealth) más alakjai között: egy család sem szorul úgyszólván a másikra és többnyire saját maga gondoskodik élelméről, ruházatáról, sőt háztartási berendezéséről is. A jövedelemnek vagy bevételeknek csak igen kis része jelenik meg e családnál pénz alakjában..., szóval nem tesznek megkülönböztetést a tőke és javaik készletének egyéb részei között, a melyekhez egyaránt hozzátartoznak a főzőszerszámok csakúgy, mint az eke. (i. m. 143. l.)

A pénzbeli jövedelem általánossá válásával párhuzamosan és kapcsolatban a „jövedelem" fogalmával azonban a pénzbeli jövedelem szerzésére szolgáló vagyonrészeket kezdik tőkének tekinteni"... Ez a szerzési tőke legáltalánosabb értelmezése tehát Marshallnál, mely az üzleti életben az *üzleti, kereskedelmi tőkének* (Trade capital) felel meg:

„...with the growth of a money economy there has been a *strong tendency to confine the notion of income to those comings in, which are in the form of money...*"

„...In harmony with this meaning of Income, the language of the market-place commonly regards a *man's capital as that part of his wealth, which he devotes to acquiring an income in the form of money;* or more generally to acquisition by means of trade. It may be convenient sometimes to speak of this as his *Trade capital, which* may defined to consist of those external goods which a person uses in his trade, either holding them to be sold for money or applying them to produce things that are to be sold for money." (i. m. 3. k. 144. l.)

Társadalmi szempontból nézve a tőkét, el kell hagy-

nunk — úgymond — azokat a belső követeléseket és tartozásokat, melyek ugyanazon nemzet tagjai között állanak fenn s el kell hagynunk a földet is, mely része az egyéni tőkének. A társadalmi tőke tehát szűkebbkörű fogalom Marshallnál az egyéni tőkénél és tisztább gazdaságtani fogalom amannál.

„When we pass to the social point of view we are at liberty to neglect many rights of individual ownership, *and to lay more exclusive stress on purely economic considerations* . . .“

„. . . For instance, mortgages and other debts between persons of the same nation (or other social group) can be omitted; since the entries made for them on the creditor or debtor side of the national capital would cancel one another. Again though the balance of usage and convenience is in favour of reckoning rights to land as part of individual capital, it is best to put under separate heads those of the nations resources which were made by men, and those were not; and to separate the capital which is the result of labour and saving from those things which nature has given freely . . .“ (i. m. 3. kiad. 146—147. l.)

„. . . In all discussions of Distribution therefore, in the present treatise, *capital (regarded from the social point of view)* will be taken to consist of those kinds of wealth *(other than the free gifts of nature)* which yield income *that is generally reckoned as such in common discourse:* together with similar things in public ownership, such as government factories.

Thus it will include all things held for trade purposes, whether machinery, raw material or finished goods; theatres and hotels, home farms and houses: but not furniture or clothes owned who use them . . .“ (i. m. 3. kiad. 153. l.)

A tőkének emez üzleti és társadalmi értelmén kívül, kiterjeszthető annak értelme egyéni tulajdonságokra is Marshall szerint.

„Minthogy — úgymond — az egyéni javak közé soroltuk azokat az energiákat, képességeket, ügyességeket, melyek

közrehatnak arra, hogy valamely nép szorgalomkifejtése hatályos legyen s minthogy ideszámítottuk a különféle üzleti összeköttetéseket és társulásokat is és mert mindezek termelékenyek, ennélfogva, hogyha a javakhoz (wealth) hozzászámítottuk azokat, hozzá kell számítanunk a tőkéhez is... (u. o. 154. l.) Végül megjegyzi mintegy kompromisszumképen: „That is, *it is best to assume that the term „capital" when taken alone includes none but external goods; but yet to raise no objection to an occasional broad use of the term, in which it is explicitly stated to include personal capital.*" u. o. 154—5. l.

A fentiekből láthatólag tehát Marshall tőkeértelmezése meglehetősen a felszínen mozog lényegének mélyebb értelmezése nélkül. Mint Böhm-Bawerk megjegyzi:[1] Marshall tőkemagyarázataiban olyan programmot állít fel magának, mely mintegy eleve felmenti már őt az egységes és mindenben következetes fogalom felállításától.

28. Igen tág értelmű tőkemagyarázatot találunk ujabban a List Frigyes-féle elmélet egyik követőjének *L. S. Amery*-nek a szabadkereskedelmi elmélet ellen írt vitairatában.[2] Ez a felfogás a nemzeti értelemben vett tőkéhez nemcsak odaszámítja az ország területét, népességének tanultságát, jellemét és szervezettségét is, sőt magát a nemzetet, hanem elsősorban *ezeket* érti nemzeti tőke alatt. A magángazdasági tőkét ellenben elsősorban pénz, hitel alakjában fogja fel.

„*The individual's capital consists, in the main, of money or of credit, in either case very real concrete things to him.* But money, from the public point of view is, ...not a concrete article, but simply a recognised agreement or convention for the purpose of facilitating exchange. Credit is even less concrete...

The territory of the nation, with its resources, natural or developed, the skilled energy, moral character, industrial

[1] Kapital und Kazitalzins II. 50. l. 3. kiadás.

[2] *The fundamental Fallacies of Free Trade. London* 1906.

political organisation of its citizens — *in fact, the nation itself, as a working and going concern, — these constitute the real national capital.* Of this national capital, capital in the individual seuse is merely one element, one incidental by-product of the industrial process. (i. m. 18 – 19).

Ez az elmélet a fősúlyt a *nemzeti tőkére* helyezi, mely alatt a nemzetet a maga egész termelő erejében, erejének és hatalmának együttességében érti, míg a magántőke nem más, mint a nemzeti termelés *folyamatának* bizonyos közbeeső eleme.[1])

Amerynek ez az imént említett tőkeértelmezése semmi egyéb, mint a *List Frigyes*-féle elméletnek, mint a mostani angol gazdaságpolitikai viszonyok között igen aktuális theoriának a felujítása és idézése.

29. *List Frigyes* elmélete ugyanis többek közt — és mondhatjuk sok tekintetben joggal — erősen támadja a klasszikus gazdaságtant azért az egyoldalúságért, amellyel az a termelési erők és tényezők tanát kifejtette.

A List-féle termelő erők elmélete sokkal szélesebb kategoriákat ölel fel a klasszikus gazdaságtanénál.

A nemzet — úgymond — termelő erejét az egyének szellemi és fizikai erejéből, vagy a társadalmi, polgári és politikai állapotokból és intézményekből meríti, avagy a rendelkezése alá tartozó természeti készletekből (Naturfonds), vagy pedig végül a korábbi szellemi és testi erőkifejtések anyagi termékeiből (materielle Produkten früherer geistiger und körperlicher Anstrengungen). Ezeket az utóbbiakat *materiális tőkéknek* nevezi.[2]

List maga — úgymond — keveset ad az elnevezésre, s habár ő azt a fogalmat, amit az elmélet tőkének mond,

[1] Lásd egyébként Amery munkájáról a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. évi aug.—szeptemberi számában (664—674.) közölt ismertetésemet.

[2] *Das nationale System der politischen Oekonomie.* 319. l. A magam részéről a *Waentig*-féle 1904-es kiadást (Jena-Fischer) használtam.

„Instrumentalkräfte“-nek nevezi és érti alatta a *„materiális tőkét“*. A materiális tőkék lehetnek *földmivelési, ipari* és kereskedelmi tőkék.

Valamennyi alatt korábbi szellemi és testi erőkifejlésnek materiális termékeit érti. E materiális tőkefogalom mellett *immateriális* tőkefogalom is szerepel Listnél, melyet *szellemi* tőkének nevez.

...Der jetzige Zustand der Nationen ist eine Folge der Anhäufung aller Entdeckungen, Erfindungen, Verbesserungen, Vervollkommnungen und Anstrengungen aller Generationen, die vor uns gelebt haben; sie bilden *das geistige Kapital der lebenden Menschheit.*[1]

A szellemi és anyagi tőke mellett megkülönbözteti még a magán- és nemzeti tőkét is.

Minthogy ekként materiális és immateriális kategoriák egyaránt szerepelnek a List-féle tőkefogalomban — elméletét a vegyes tőkeelméletek csoportjához kell számítanunk.

Egy különleges körülményt azonban okvetlenül ki kell List tőkeelméletére vonatkozólag emelnünk. *Azt t. i., hogy ő tulajdonképen a nemzeti erőforrások és termelési tényezők elméletét adja és akarja is adni, nem pedig valamely tulajképeni tőkeelméletet.*

Érzi és tudja, hogy a „tőke“ kifejezés nem valami találó a nemzeti erőtényezők kategoriájára, — de mindazonáltal megtartja a „tőke“ kifejezést, csak azért — úgymond — mert nem akar új terminologiát gyártani.

...„Was wir unter dem Ausdruck *Instrumentalkräfte* begreifen, nennt die Schule *Kapital*...“

...„Nun begreift die Schule unter dem Wort *Kapital* nicht allein die materiellen, sondern auch alle geistigen und sozialen Hilfsmittel der Produktion. Offenbar sollte also überall, wo von Kapital Rede ist, angeben, ob das materielle Kapital, die materiellen Instrumente der Produktion, oder

[1] i. m. 210. l. (Waentig-féle kiadás 228. l.)

das geistige Kapital, die moralischen und physischen Kräfte, welche der Persönlichkeit ankleben, ... gemeint seien...

... Da uns inzwischen *nicht sowohl daran gelegen ist, eine neue Terminologie zu begründen, als daran, die unter der Decke einer unzulänglichen Terminologie begangenen Irrtümer zu enthüllen, so werden wir den Terminus Kapital beibehalten, aber zwischen geistigem und materiellen Kapital, zwischen materiellem Agrikultur-, Manufactur- und Handelskapital, zwischen Privat- und Nationalkapital unterscheiden.*"[1]

Listnél tehát a *„tőke"* kifejezés csak aféle kényszerterminus technikus, mely épen nem találó azokra a nagyon is különböző kategoriákra, amelyekre annak értelmét kiterjeszti. De List nem is a mi értelmünkben vett tőkeelméletet akar tulajdonképen adni, hanem a *nemzetek közgazdasági erőtényezőinek az elméletét.* Ebben az utóbbi irányban pedig igazán nagy dolgot alkotott.

30. Vegyes értelemben fogja fel a tőkét *Roscher (Grundlagen der Nationalökonomie* 42. §.*)*, aki materiális javak mellett testetlen javakat is soroz a tőke fajai közé, pl. a tanulmányokat, ügyességeket, összeköttetéseket, sőt az államot is. *„Es giebt"* — úgymond — *„auch unkörperliche Kapitalien,* die aus einer Production hervorgegangen sind, zu einer Production benutzt werden, wie jedes andere Kapital. Viele von ihnen sind übertragbar, z. B. die Kundschaft einer angesehenen Firma, ... die höhere Fertigkeit (eines Arbeiters), ... das grössere Vertrauen ... *Das bedeutendste unkörperliche Kapital ist wohl bei jedem Volke der Staat selber* ... (i. m. 42. §. lásd idézve Kniesnél is: *Das Geld.* 17. l.)

31. *Stein Lőrinc* is testi és testetlen vegyes kategoriának jellemzi a tőkét, ugyancsak *Schäffle,* ki tankönyvének első kiadásában a békét, jogot, nemzeti büszkeséget és biztonságot is a tőke fogalma alá sorozza s vele hasonlóan jár el *Dietzel* is (lásd *Knies: das Geld.* I. (Das Kapital) 17. l.) Ide kell soroznunk a norvég *Einarsen*-t is, aki Knies tőke-

[1] i. m. 319—320. l. (W. f. kiad. 322—323. l.)

definiciójához csatlakozik ugyan, de odasorozza az emberi képességeket ís. (lásd: Böhm-Bawerk i. m. 3. kiad. II. 40. l. 3. jz.)

32. *Wagner Adolf* szerint a tőke általában véve („eigentliches" Kapital, Productivkapital) oly gazdasági javak készlete, amelyek eszközül szolgálnak új gazdasági javak *előállitására*, vagy *megszerzésére*. (Grundlegung. 3. kiad. 1892. I. rész 314. l.) Hogy a tőke fogalmát alaposabb boncolás alá vehessük, — úgymond Wagner — meg kell különböztetnünk annak *tisztán* gazdasági értelmét — a *történet-jogi* értelmétől. Az előbbeni jelentéséhez a tőke *termeléstechnikai* jószág, az utóbbi értelemben pedig *szerző vagyon*.

Ez a megkülönböztetés lényegében a Rodbertus-féléének a leszármazottja, mely általában véve nagy tért hódított a tőkeirodalomban.

„Kapital *als rein ökonomische Kategorie*, also ... unabhängig betrachtet von den geltenden Rechtsverhältnissen für den Kapitalbesitz, ist *ein Vorrath* solcher wirtschaftlicher, zunächst beweglicher *Güter*, welche aus einer früheren Produktion herrühren und *als technische Mittel* für die Herstellung *neuer* Güter in einer Wirtschaft erforderlich sind: es ist *Produktionsmittelvorrath* oder Volks — National — Socialkapital ...

Kapital *im historisch-rechtlichen Sinne* oder Kapitalbesitz, ist derjenige Teil des zunächst beweglichen *Vermögensbesitzes* einer Person, welcher derselben als *Erwerbsmittel* zur Erlangung eines Einkommens (Rente, Zins) dienen kann, also zu diesem Zwecke von ihr besessen und erstrebt wird: bestimmungsmässig ein *„Rentenfonds."* (*Wagner* i. m. 315—316. l.)

„Egy ilyen tőketulajdonnak alapfeltétele ... egy olyan jogrendszer, mely elismeri a termelési eszközök felett való magántulajdont és az ebből származó kamat- és nyereségjövedelmet ... Egy ilyen alapokon álló forgalmi rendszerben a *tőke, mint gazdasági kategoria, vagy mint termelési eszközök készlete tùlnyomóan a tőketulajdon alakját veszi fel ...*" (i. m. 316—317. l.)

Wagner felfogásához csatlakozik többé-kevésbé *Neumann* (Fr. J.) is (l. Schönberg-féle kézikönyv 1882. kiad. 174—175. l.) Gazdasági tőke alatt *termelési szerszámokat*[1] ért azonban elsősorban és általában *szemben a nyersanyagokkal és létfentartási eszközökkel* s idesorozza a telkeket is.

33. Igen érdekes módon szól a tőke fogalmáról *Gide*, kinek eklektikus nézeteit a vegyes elméletek közé kell szintén soroznunk. (*Cours d'Économie Politique.* 1909. 123—137. l.) Gide szerint a tőkét kétféle értelemben lehet felfogni, mint azt már lényegében Rodbertus kifejtette, t. i. *technikai termelési javak* és *vagyontárgyak* foglalataként. Az első a szokásosabb és szerinte lényegesebb értelmezés. Ennek az értelemnek megfelelően a tőke a termelés eszköze. A másik felfogás szerint, a tőke a jövedelemszerzés eszköze, a vagyon alkotórésze s mint ilyen, vagyonjogi fogalom. E két nézet nem ellentétes egymással, mert míg az egyik a tőkének maradandó, természetes, gazdasági tulajdonságait tekinti, addig a másik a viszonylagos, a jogi oldalakat veszi figyelembe. Minthogy azonban az utóbbi a jogi értelemben vett tőke csupán a mai jogi rend, a kapitalizmus korszakában találó fogalom, azért a gazdasági (gazdaságtechnikai) értelmezést magasabbrendűnek tartja és maradandónak a jogi értelemben vett tőkével, mint változott fogalommal szemben. (lásd i. m. 125—7. l.)

...Le jour ou le „capitalisme" aura disparu, le „capital" en tant que moyen de production demeurera tout de même. J'estime donc que la définition des économistes est d'une vérité supérieure (comme celle des socialistes), précisément parce qu'elle envisage dans le capital les caractères essentiels et nécessaires, tandis que l'autre n'y voit que les caractères contingents et éphémères..." (i. m. 125—6. l.)

Ezeket előrebocsátva, a javakat két csoportba sorozhatóknak mondja, t. i. a fogyasztási és a termelési javakra. *Ez utóbbiak nevezhetők tőkének.* Nem kell azonban a tőke fogalma alá sorozni a földet és a természeti erőket.

[1] *Produktionswerkzeug.*

A tőkék két csoportra oszthatók: *termelékeny* és a *jövedelmező* tőkékre (*capitaux productifs et capitaux lucratifs*). Az előbbi fogalom azonos nála a Böhm-Bawerk-féle *Sozialkapital* fogalmával:

La caracteristique du capital, — úgymond — c'est *d'être une richesse créée non pour elle-même, mais pour créer de nouvelles richesses, ou, comme le dit brièvement et élégamment M. de Böhm-Bawerk, une richesse intermédiaire.* (i. m. 127. l.)

A *capitaux lucratifs*" fogalma alá egyes követeléseket soroz, t. i. államadóssági járadékkötvényeket, kötelezvényeket, részvényeket, jelzálogjogokat, *tehát a köznapi értelemben vett tőkéket.* Ezek, úgymond, különböznek a valóságos termelékeny tőkéktől és az általuk adott jövedelmet az adós vagy az adófizetők esetéből veszik ki.

A *„capital productif"*-ban tehát materiális és a *„capital lucratif"*-ban immateriális kategoriára osztja fel Gide a tőkét. Az utóbbiakra vonatkozóan így distinguál: ... „ce qui constitue „les capitaux" par excellence dans le langage courant, par opposition à la propriété immobilière, à savoir toutes les *valeurs mobilières* réprésentées par des titres de rente sur l'État, obligations ou actions, créances hypothécaires etc. ne sont que des *capitaux lucratifs* en ce sens qu'ils *ne correspondent à aucun capital réellement productif et ne tirent leur revenu que de la bourse du débiteur ou du contribuable.* Seules les valeurs mobilières qu'on appelle des „actions" représentent des capitaux productifs existant quelque part sous forme des mines, chemins de fer, usines, banques etc... *mais elles n'en sont que les titres juridiques,* le signe: il faudrait donc, même pour celles-ci, se garder de les compter deux fois dans la fortune d'un pays, une fois en titres et une seconde fois en nature ..." (i. m. 129.).

Tévesen mondja azonban Gide azt, hogy az ő *capital productif-* és *capital lucratif*-ra való kategorizálása azonos a Böhm-Bawerk-féle *capital social* és *capital individuel* elnevezés alatti felosztással. Mint fentebb említettem a Gide-féle

capital productif ugyanaz a teljesen materiális tőkekategoria, mint a Böhm-Bawerk-féle Sozialkapital. A Gide-féle most említett *capital lucratif* azonban lényegesen különbözik a B.-B.-féle Privatkapital-tól. Míg ugyanis Gide capital lucratifja különböző alakú követeléseknél, kötelmi jogoknál nem egyéb és *immateriális* kategoria, mely voltaképpen — mint Gide is mondja — azonos a köznapi tőkefogalommal, — addig Böhm-Bawerknél a *Privatkapital is teljesen materiális fogalom*, mely alól a jogi immateriális kategoriákat a leghatározottabban kirekeszti szerzőjük:

Viele Schriftsteller zählen auch hier (beim Privatkapital) wieder *gewisse „Verhältnisse" auf*, Patente, Kundschaftsverhältnisse, *Forderungsrechte: natürlich muss ich sie aus denselben prinzipiellen Gründen* wie oben, als selbstständige Kapitalskategorie *zurückweisen.* (Böhm-Bawerk i. m. II. 139. l.) Előbb pedig, amire a most közölt idézetben céloz (wie oben) így szól: Eine andere Kategorie ... sind die „unkörperlichen Kapitalien", wie Forderungs- und sonstige Rechte, Kundschaftsverhältnisse ... *Diese gehören nicht zum Kapitale, weil sie überhaupt keine Güter sind. Sie sind ... nichts als sprachliche Vertreter oder Sammelnamen für irgend eine Summe anderer echter Güter.* (i. m. 137—8.)

Gide tehát nem veszi észre, hogy az ő capital productifje olyan kötelemjogi fogalom tulajdonképen, amelyet Böhm-Bawerk teljesen kirekeszt úgy a szociális, mint a magántőke fogalma alól.[1]

Megjegyzem továbbá, hogy Gide — legalább nézetem szerint — más tekintetben hasonló tévedésbe, illetve a valóságos gazdasági életével ellenkező felfogásba esik bele — bár nem oly merev alakban — mint Böhm-Bawerk. Azt tartja ugyanis Gide, hogy a valódibb tőkefogalom az ő *capital productif*-je s nem pedig a *capital lucratif*, mely mint mondja körülbelül azonos azzal, amit a mindennapi életben értünk tőke alatt. Ezzel ő is, mint Böhm-Bawerk és többen tulajdonképen azt teszik, hogy a valóságos gazdasági élet tőkefogalma mellé még egy új fogalmat alkotnak, amely többé

nem az, amit az életben tőke alatt értünk. Minthogy pedig ezzel a gazdasági életben a köznapi tőkefogalom továbbra is megmarad, *Böhm-Bawerk theoriája tulajdonképen megmagyaráz egy olyan fogalmat, amelyet az életben tőkének nem nevezünk, de nem magyarázza meg azt a fogalmat, melyet általában tőkének nevezünk. E mellé a theoria mellé tehát még egy új másik tőkeelméletre is volna szükség, annak a fogalomnak a magyarázására, melyet a nyelvhasználat is tőkének nevez.* Helyesebb dolog volna tehát a Böhm-Bawerk-féle tőkekategoriát valami másnak (pl. termelési céljavaknak) nevezni el annál az oknál fogva, mert a köznapi gazdasági élet nem lesz hajlandó a maga tőke elnevezését megváltoztatni. *Gide* elmélete mégis közelebb áll az élethez annyiban, hogy másodsorban tőkének nevezi azt (capital lucratif), amit a mindennapi gazdasági élet *kizárólag* tart annak.

A tőkék közelebbi természetét illetőleg különbséget lát Gide a *capital productif* és *lucratif* között annyiban is, hogy az előbbi nem örökkévaló, mert a termelési tőkének akár álló, akár forgó része — elhasználódik. A *capital lucratif* ellenben korlátlan időtartamú és állandóan megujhodó léttel bir.

Le capital de production n'est pas éternel ... il se détruit par l'acte de production ... *Le capital lucratif au contraire a une durée illimitée* car, bien loin de s'user par la production, *il se renouvelle constamment par le remboursement ou l'amortissement.* Qu'est-ce en effet que le capital lucratif ? Une valeur prêtée à un emprunteur qui doit payer éternellement l'intérêt, tel le prêt fait à l'État en rente perpétuelle, ... ou bien c'est une valeur mise dans l'industrie ou le commerce par son propriétaire et qui doit reproduire non seulement un revenu, mais aussi une plus-value suffisante pour reconstituer cette valeur en cas de perte. C'est ce qui explique la comparaison mythologique, appliquée fréquemment au capital par les économistes, de Protée ou du *phénix renaissant* de ses cendres. (i. m. 132—133. l.)

Ha a közelebbről nézzük a Gide-féle capital productif és lucratif közt felsorolt különbségeket, — a lényeget abban

kell találnunk, hogy Gide most közölt felfogása szerint a capital productif *materiális,* — a capital lucratif pedig *immateriális* fogalomnak tűnik elő. Igen természetes tehát, hogy az előbbi elhasználható és elfogyasztható, az utóbbi pedig (mint immateriális kategoria) nem az. Szerintem azonban elhibázott dolog a *„capital productif“* elhasználhatóságát a *„capital lucratif“* elhasználhatatlanságával és megujhodásával hasonlítani össze. Amit Gide itten a *capital productif* tulajdonságaiként felhoz, az tulajdonképen nem más, mint a technikai értelemben vett materiális termelési javak tulajdonsága, melyek össze nem hasonlíthatók egy immateriális kategoria sajátságaival. A Gide-féle capital productif — mint fizikai javak — tulajdonságait természettörvények és technikai szempontok határozzák meg, — a capital lucratifét pedig jogszabályok és jogügyletek, mert nézetem szerint (ha csak a gazdasági élet gyakorlatában használt tőkefogalomnak azzal homlokegyenest ellenkező értelmet nem adunk az elméletben), csakis a capital lucratif tőke, a *capital productif* pedig nem egyéb bizonyos fizikai és technikai javak készleténél.

34. *Landry* felfogása szerint a tőke kellő meghatározása végett a *tőkésités* (capitalisation) fogalmából kell kiindulnunk. Tőke alatt a tőkésités céljából a fogyasztástól megkimélt javakat érti általában.

Le capital... ne saurait être défini par lui-même; on ne peut définir qu'en considerant une certaine opération dans laquelle il joue un rôle. Cette opération *c'est un prêt, c'est un placement* quelconque, on peut parler ici de... capitalisation.

Elle consiste en ceci, essentiellement, que *l'on renonce à percevoir tout de suite des valeurs d'usage,* ou *que l'on en retarde la perception,* pour percevoir plus tard une somme de valeurs d'usage plus grande.[1]

A kapitalizációnak ebből a körülírásából is kitűnik, hogy *Landry* a legnagyobb általánosságban fogja fel azokat a

[1] *Manuel d'Économique* 1908. (168—169. l.)

javakat (valeurs d'usage), melyek el nem fogyasztásuk folytán válnak tőkévé. A tőkének személyekhez való viszonyát tekintve Irving Fisherrel egyetértően mindazt, amit bírni lehet, tőkének tart[1] *(tous les biens qu'on peut posséder).*

...*Le capital ce sont ces biens dont on pourrait faire sur l'heure une consommation destructive et que l'on ne consomme pas ainsi* que l'on pourrait consacrer exclusivement à la satisfaction des besoins immédiats et que l'on renonce à *employer de cette* manière, *parce qu'on compte par là se procurer par la suite une somme de valeurs d'usage plus grande.*[2]

Hogy a „javak" fogalma alatt Landry materiális és immateriális javakat egyaránt ért, következik már abból is, hogy a tőkét *sociális* és *egyéni* értelemben veszi egyaránt.[3] Egyéni tőke nála mindaz, ami értéktöbbletet ad az egyénnek.[4]

...Un bien qui constitue un capital au point de vue individuel... *devant donner une plus-value à l'individu qui le possède, il ne doit pas en donner à la société*...[5] Az egyéni tőke alatt tehát vagyoni kategoriát kell értenie, értéktöbbletet adó javakat általában a pénzzel együtt, mely *sociális* értelemben szerinte nem „közvetlen" jószág... (n'est... qu'une créance... sur la richesse sociale.[6]) Egyéb munkáiban munkamennyiséget, eszméket, személyi tulajdonságokat is kifejezetten a tőkéhez soroz.[7] Felfogását tehát a vegyes tőkeelméletekhez kell számitanunk.

Hasonló módon ide kell soroznunk *Cauwès* felfogását is, aki ugyancsak társadalmi és magángazdasági tőkét *(capital au point de vue national* és c. au *point de vue de l'économie*

[1] i. m. 168. l.
[2] i. m. 169. l.
[3] i. m. 169—72. l.
[4] i. m. 171. l.
[5] i. m. 171. l.
[6] i. m. 170. l.
[7] Igy *„L'intéret du capital"* Paris 1904. Lásd erre nézve Böhm-Bawerk i. m. II. k. 3. kiad. 41—42. l.

privée) különböztet meg, a mely utóbbi alatt jövedelem- és nyereségszerző vagyonjogi kategoriát ért. (Felosztása szerint: *capital de production* és *capital de spéculation on de profit)* [1]

35. *Carey* [2] szerint a tőke *az az eszköz, a melylyel az ember a külső természet felett való uralmát megszerzi.* Vegyesen szerepelnek tőke gyanánt materiális és immateriális kategoriák Careynél, aki azt mondja ugyanis (*Principles* XXXIX. fejezet 2. §.), hogy a tőke az egyik pillanatban *élelmiszerek, máskor testi és szellemi erő, ismét máskor íj, nyíl, csónak, hajó, szántóföld, házak, kohók, gyárak alakjában jelenik meg.* (...the instrument by which man obtains *mastery over nature,* including in it the physical and mental powers of man himself...)

36. A vagyon fogalmával szorosan összefüggő vegyes tőkefelfogást találunk *Pesch* és *Vermeersch*-nél.

Pesch szerint a vagyon célja és elhasználása szerint *fogyasztási* és *törzsvagyonra* oszlik, az utóbbi vagyon a *tőke, melynek t. i. gazdasági használata nem jár az illető vagyonrész csökkentésével. A tőke ismét használati és szerzési tőke.*

„Nach Zweck- und Benutzungsweise zerfällt das Vermögen in Verbrauchsvermögen einerseits, und *Stammververmögen oder Kapital* anderseits, d. i. dasjenige Vermögenselement, *dessen wirtschaftliche Verwendung eine Vermögensverminderung nicht bewirkt,* welches also in *seinem Werte* dem Vermögen *dauernd erhalten bleibt* und... demjenigen dient, *welcher darüber rechtlich verfügen kann.* Das besonders Charakteristische im Kapitalbegriff liegt darin, dass das Kapital, wie auch der Name es andeutet, als ein Hauptgut, *Stammgut sich darstellt, welches den Ausgangs-*

[1] Lásd M. Block: *Les Progrès de la Science Economique I.* 446—7. l.

[2] *Carey: Principles of Social Science* 1858—59. 3 kötetben. Német fordítása Carl *Adlertől.* München 1864. 3 köt. *Manual of Social Science 1865.*, ez utóbbi magyar fordítása *A társadalmi tudomány kézikönyve* címén *Halász Imrétől.* 1867.

punkt anderer Güter oder Befriedigungen bildet. Man unterscheidet *Nutzkapital* und *Erwerbskapital*..."[1]

Pesch a követett közgazdaságtani rendszerektől eltérő beosztást követ. A társadalmi rend alapjai (Grundpfeiler der Gesellschaftsordnung) címén[2] állítja be rendszerébe a családot, az államot és a magántulajdont.

Mellőzve rendszerének birálatát, a magam részéről érdemeül kell felfogásának betudnom, hogy *a tókében vagyonjogi kategoriát lát,* hogy tehát jó helyen állítja be annak fogalmát a társadalmi kategoriák közé. Munkáján egyébként meglátszik a római jog kategorizáló hatása is. Minthogy azonban a tőke mélyebb értelmezésébe nem is bocsátkozik bele, nem ismerheti fel annak közelebbi természetét, sem immateriális mivoltát.

37. *Vermeersch*[3] *tulajdonképeni* és *átvitt értelmű* (metaforikus) tőkét különböztet meg.

A tulajdonképeni értelemben vett tőkének ismét *tágabb* és *szűkebb* jelentése van. Tágabb értelemben ugyanis a tőke fogalma alá sorozandók mindazok a pénzértékkel megbecsülhető dolgok, amelyek haszon vagy nyereségnyujtó szolgálatot tehetnek. Ide értendők a talaj és a természet erői is. Ebben az értelemben a *„tőke"* az emberi munka t. i. a maga külön értelmében vett munka ellentéte gyanánt tűnik fel.

Szükebb értelemben tőke alatt értendő minden valamely előbbi termelés útján előállított jószág, — amely termelési feltétel, eszköz, vagy szerszám gyanánt van hivatva arra, hogy a termelésben szerepeljen.

[1] L. Heinrich *Pesch* S. J.: *Lehrbuch der Nationalökonomie.* (Freiburg im B. 1905. 2 köt.) I. 210. l.

[2] i. m. 145—216. l.

[3] *Vermeersch: Quaestiones de iustitia* 187—312-ik. 240—319. l. (1901. és 1904.) ugyanannak „Staat" című cikke 1904. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* VI. 917. A fentieket Vermeerschről *Pesch* mostnevezett *munkájából* (210—211. l.) idézem.

Átvitt, metaforikus értelemben pedig a tőke manapság igen gyakran pénzösszeget, járadékcímletet, részvényt stb. jelöl meg, amennyiben belőlük tulajdonosukra jövedelem hárul. Tőkés alatt tehát a *tulajdonképeni értelemben* földek, gépek stb. tulajdonosát értjük, — *átvitt értelemben* pedig olyan embert, aki szabad pénztőkével, követelési jogokkal és értékpapirokkal rendelkezik. [1]

38. *Földes* [2] is a vagyon fogalma körében magyarázza a tőke mivoltát. „A javakban" — úgymond — kétféle erő rejlik, termelési és fogyasztási erő; a termelésnél használt *javak, illetőleg azok termelési ereje* képezi a tőkét. Társadalomgazdaságilag a tőke a társadalmi vagyon azon része, mely a termelésnél használtatik, a termelés stádiumában van ... *A termelésre szánt vagyonerő az, mit tehát tőke alatt érteni kell.* Ezen felfogás által közelebb is jutunk az élet felfogásához. *Nem az egyes javak magukban véve képezik a tőkét, hanem a bennök rejlő termelési erő*" [3]

Ez a felfogás tehát a tőkének immateriális magyarázata felé közeledik, de nem válik határozottan immateriális elméletté s nem szakít materiális dolgoknak tőke gyanánt való felsorolásával, bár úgy látszik, *hogy Földes felfogása szerint* (ellentétben például Vermeersch-sel és sok más iróval) *a tulajdonképeni értelemben vett tőke az immateriális kategoria* (a termelésre szánt vagyonerő) *és a tőke fajaiként felsorolt materiális javak inkább átvitt értelmű metaforikus tőke gyanánt szerepelnek.*

... „Amit rendesen még a nemzetgazdák is *elsősorban* szem előtt tartanak, a tőke technikai feladata, *az társadalomgazdasági szempontból másodrendű*, sőt gyakran zavart okozó." [4]

Hogy Földes elsősorban a vagyonban rejlő termelőerő immateriális kategoriáját érti tőke alatt és csak másodsorban

[1] lásd *Pesch* i. m. I. 210—211. l.

[2] *Társadalmi gazdaságtan.* 4. kiad. 1905. l. 184—204. l.

[3] i. m. 185—6. l.

[4] i. m. id. kiad. 187. l.

a termelési javakat, (melyeket az elmélet nagyobb része *elsősorban* szokott tőkének definiálni) mutatja a következő kitétele is a „tőke“ fogalmára vonatkozólag:

... „Legcélszerűbb volna a termelésnél az annyira kétessé vált fogalmat kerülni és helyette a *„termelési javak“* kifejezést használni, míg a jövedelemeloszlásnál tovább is lehetne azt használni, mert ott zavart nem okoz; fogalmát is *inkább a jövedelemeloszlásnál vitt szerepétől nyeri*, amennyiben ott mint állandó forrása („tő“) a jövedelemnek működik...“[1]

Földes itt helyes logikával mutat rá arra a szempontra, hogy jövedelemelosztási kategoriákat termeléstechnikai definicióval megmagyarázni nem lehet. Ezért nem találó az elmélet nagy részének tőkemagyarázata a valóságos élet tőkefogalmára. A valóságos élet tőkefogalma ugyanis vagyonjogi, tehát jövedelemeloszlási fogalom, nem pedig termeléstechnikai kategoria, mint az elmélet nagy részénél. *A gyakorlati élet embere nem akkor beszél tőkéről, amikor bizonyos javak termeléstechnikai szerepéről van szó, hanem akkor, amikor az ezek után a javak után várható jövedelmet, vagy ezeknek a javadalmak vagyoni, vagy jövedelmi értékét számítgatja.* Az elmélet nagy része mégis erőszakosan termelés technikai módon magyarázza ezt a fogalmat, melyet a valóságos élet vagyonjogi és jövedelemeloszlási szemüvegen keresztül néz és értelmez. Nagyon természetes tehát, hogy a jelzett módon felállított theoretikus tőkefogalom nem egyezhetik meg a gyakorlati élet e fogalmával.

39. *Ráth Zoltán*[2] a Rodbertus nyomán elterjedtté vált kettős tőkemeghatározást tartja szükségesnek, mint sok más iró. Kiemeli, hogy más jelentése van a tőkének a közgazdaságtan termelési és más a jövedelemeloszlási fejezetében. Az előbbi csakis a *termelés közvetlen szolgálatában álló*

[1] u. o.

[2] Ráth Zoltán: *Tőke és tőkekamat.* Közgazdasági Lexikon III. 1901. 540—549. l. — *u. az: A tőke közgazdasági fogalmáról*: Nemzetgazdasági Szemle XIV. köt. 11. szám.

javakat nevezi tőkének, míg a javak megoszlásáról szóló fejezetben tőke *minden gyümölcsözően elhelyezett vagyonrész.*

40. A Földes-féle tőkemagyarázathoz látszik csatlakozni *Navratil Ákos A gazdasági élet elemi jelenségei* című munkájában.[1] „A munkaeszközöket, illetőleg az ezekben rejlő termelési tulajdonságot *tőkének mondjuk*, vagy *„a termelés eszközeiül szolgáló jószágokban rejlő termelő erőt,"* ... „azt a *nyomatékot, a melylyel a munkaeszközök a jószágok előállításának folyamatába,* nem ugyan mint önálló saját maguktól való és saját maguktól működő erők, hanem, mint a megindított termelő folyamat eredményét *pozitiv irányban eredményesen* befolyásoló tényezők *kerülnek bele"* ...[2] Tankönyvi meghatározása szerint: *„Tőke alatt a munkaeszközöket és a javak készletét, illetőleg a mindezekben rejlő termelői tulajdonságot értjük.* Másszóval a termelés eszközeiül és anyagául szolgáló javakban rejlő *termelő erőt* nevezzük tőkének."[3]

41. *Schumpeter*[4] tőkeelméletét úgy kell tekintenünk, mint amely az immateriális elméletek felé már erősen közeledik, de tisztán immateriális elméletté válni nem tud, miért is itt a vegyes theoriák között szólunk arról.

Meghatározása szerint ugyanis a tőke pénz- vagy fizetési eszközök összessége: *jene Summe von Geld und andern Zahlungsmitteln, welche zur Überlassung an Unternehmer in jedem Zeitpunkte verfügbar ist.* (i. m. 236. l.)

Schumpeter elméletében a fősúlyt e fentjelzett körön belül eső fizetési eszközök *vételi erejére* (Kaufkraft) fekteti s hogy kifejezetten nem tudja azt elválasztani a fizetési eszköztől, talán abban kereshetjük az okát, hogy ennek a vételi erőnek természetét nem birta nyomon követni és felkutatni, amiben legfőbb negativ akadályként — szerintem

[1] Budapest 1901.
[2] i. m. 211—2.
[3] A társadalmi gazdaságtan és közháztartástan vázlata 1908. (37—8.)
[4] *Dr. Joseph Schumpeter: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung.* Leipzig 1912.

legalább — az szerepel, hogy bár beszél a tőke hatalmi jellegéről, nem veszi észre, vagy figyelembe annak a jogi kategoriákkal összefüggő természetét.

Schumpeternek a tőkéről szóló fejtegetéseit (i. m. 226—271) olvasva, úgy tűnik fel a dolog, hogy szerzőjük helyes nyomon indul el a tőke *immateriális felfogása felé, de csak a fizetési erő (Kaufkraft) fogalmáig bir eljutni s aztán elveszti lábai alól a talajt.* Kiérezni ezt eszmemenetéből világosan.

Azt mondja ugyanis, amint a vételi erő fogalmához jutott: ... *Was ist also das Kapital?* ... Die Antwort liegt nunmehr nahe genug: *Es ist ein Fonds von Kaufkraft.* Nur als solcher kann er seine wessentliche Funktion erfüllen, jene Funktion, für die allein Kapital in praxi nőtig ist und für die allein der Terminus Kapital in der Theorie eine Anwendung hat, die nicht ebensogut auch durch Nennung von Güterkategorien ersetzt werden kann.

Es erhebt sich nun die Frage danach, *worin dieser Fonds von Kaufkraft eigentlich bestehe.* Diese Frage scheint sehr einfach zu sein. *Leider wird es sich aber zeigen, dass hier erst die Schwierigkeiten beginnen.*[1]

A helyes nyomon elindulva, nem tud többé azon tovább haladni, mert ahelyett, hogy tovább nyomozná a *„Kaufkraft"* természetét annak a maga helyén: az immateriális társadalmi kategoriák között, továbbra is a felszinen marad és a *fizetési eszközök* bizonyos csoportjára mondja rá a tőke meghatározását azon az alapon, hogy azt a vételi erőt, mely Schumpeter szerint a tőkét jellemzi, a pénz és bizonyos fizetési eszközök hozzák kifejezésre. Az elmélet ekként nem marad ment bizonyos kétértelműségtől, mert *úgy a fizetési eszközökről, mint a fizetési erőről kiolvashatjuk belőle azt, hogy a tőkét alkotják,* pedig a tőke vagy az egyik, vagy a másik a kettő közül.

Ha Schumpeter a jogi kategoriákat és a társadalmi

[1] i. m. 231. l.

hatalmi szempontoknak jogrendbeli oldalát is belevonta volna kellően okfejtéseibe, akkor könnyen megtalálhatta volna a helyes megkülönböztetést a *fizetési erő* s azoknak kifejezői, mondjuk igazolványai, a *fizetési eszközök* között s nem kellett volna — szerintem következetlenül — a pénzt és fizetési eszközöket tekintenie tőkének.

Következetlennek azért tartom ebbeli felfogását, mert kiindulási pontjában *hatalmi kategoriának*,[1] tehát tisztán immateriálisnak mondja a tőkét s mégis megalkuszik azzal a kényelmes expedienssel, hogy később[2] e hatalmi kategoriának látható társadalmi igazolványaival: pénzzel s egyéb fizetési eszközzel — tehát legjobb esetben is a külső megjelenési formával — azonosítja a tőkét.

Oda konkludál körülbelül ekként Schumpeter tőkedefiniciójával, ahova Menger (Carl), holott az immateriális társadalmi kategoriák köréből vett hatalmi természetnek, a fizetési erő összességének (Fonds von Kaufkraft) előtérbe állitása és annak hangoztatása után, hogy a tőke nem egyes javakban áll, hanem azokkal *ellentétben*[3] gondolandó el stb., joggal várhattuk volna, hogy nevezett iró a tőkének épen a fizetési eszközöktől elválasztott immateriális természetét világítsa meg közelebbről és sorozza be a megfelelő kategoriák közé. Elméletét azonban ekként úgy tekinthetjük, mint amely nem tudott megbirkózni kitűzött feladatával s nem tudta következetesen kifejteni és végiggondolni a *Kaufkraft* gondolatát.

Schumpeter felfogásában, illetve következtetési módjában — legalább szerintem — bizonyos körülmények egyenesen akadályul szolgáltak abban a tekintetben, hogy a tőke immateriális voltának kategoriája határozottabb és találóbb alakban, mint ebben az immateriális lényegében való társadalomgazdasági valóság — forrja ki magát. Az egyik

[1] i. m. 226. l.
[2] 236. l.
[3] i. m. 228 l.

körülmény a tőke lényegének kutatásánál e lényeg vagyonjogi értelmezésével való kisérletezés elmulasztása, mert ez az a mód, a melylyel immateriális társadalomgazdasági, különösen jövedelemeloszlási kategoriákat — a melyek egyúttal vagy sok tekintetben vagyonjogiak is — a leghatározottabban és a legélesebb megkülönböztetéssel juttathatunk gondolatbeli léthez. Ha továbbá jogi értelemben fogalmaztuk meg a tőkekategoriát, akkor a kategoria találó vagy nem találó voltát a gazdaságtheoretikai szempontokkal szemben könnyen megállapíthatjuk és könnyen meglátjuk a jogászi fogalomnak a gazdaságtani hiányát is, mely miatt az kiegészitésre, vagy visszautasításra szorul. Ezt a jogi értelemben való meghatározás kisérletét annál inkább is megtehette volna a nevezett szerző, minthogy az ő tőkefogalma tulajdonképen — mint kifejezi is — amúgy is „*Privatkapital*“ [1], mely egyúttal vagyonjogi fogalom is.

A másik körülmény, amely zavarólag hat az immateriális tőkekategoria kialakulásában, az, hogy Schumpeter a tőkét kizárólag *termelési* értelemben veszi, termelő valaminek tekinti. Tehát termelő *Kaufkraft*-ot ért a tőke alatt. Ez az önkényes feltevés szintén akadályul szolgál az immateriális kategoria erősebb kidomborodásának, illetve annak, hogy a tőke *vagyonjogi* természete jobban előtérbe lépjen, mert a vagyonjog adta hatalmak és rendelkezési jogok függetlenek attól, hogy termelési vagy fogyasztási célzattal vesszük-e azokat igénybe, aminthogy a vételi erő, vagy fizetési hatalom is tetszés szerint használható fel úgy termelési, mint fogyasztási célokra, vagy oly célokra, amelyek az egyik oldalról tekintve termelésiek, a másik oldalról nézve pedig fogyasztásiak.

Szerző — aki elméletének egyik főargumentuma gyanánt a köznapi élet tőkefelfogását állítja oda — téved, vagy egyoldaluan jár el, amikor csak az üzleti tőkét veszi figyelembe és állítja oda köznapi értelemben vett tőke gyanánt. A gya-

[1] „*Es giebt daher in unserm Sinne eigentlich* nur Privatkapital.“ (i. m. 236. l.)

korlati gazdasági élet emberei nem csak az üzleti tőkét tekintik tőkének, *hanem általában véve minden rájuk nézve nagyobb* jelentőségü pénzösszeget. Hogy az üzletemberre nézve az ő üzleti tőkéje a legnagyobb jelentőségü, ez nem zárja ki még azt, hogy például egy életjáradékot élvező magánzó az ő letétjét, melynek járadékát birná, ne tekintse tőkének, nem is szólva például a fogyasztási célból kölcsönvett tőkékről.[1]

42. Az immateriális tőkefelfogás felé közeledik *Kovács Lipót*nak (A pénz lényege és értékcsökkenésének okai. 1911.) erészben a Macleod hiteltőke gondolatával lényegében egyező értelmezése, hogy t. i. ... „a tőke kifejezés az abstract értékekre volna találó, de mivel nem lehet a sablonos terminologiától csak úgy röviden eltérni, választjuk az *abstract vagy hiteltőke* elnevezést arra az intézményre, melynek hozadéka a tőkekamat és marad a concret dolgokra, a javakra a jelző nélküli „tőke" elnevezés. (79. l.)

43. Szószerinti kifejezését tekintve materiális tőkeelméletnek látszik a Ruhland-féle meghatározás, amennyiben pénz- vagy jószágmennyiségnek (Geld- oder Gütermenge) mondja azt. Minthogy azonban oly pénz- vagy jószágmennyiséget mond tőkének, amely a forgalomban az uralkodó jogrend folytán világosan látható értéktöbbletre tesz szert, az értéktöbblet és az annak képződését lehetségessé tevő jogrend fogalma a javakon kívül álló immateriális kategoriákat is csatol be ebbe a meghatározásba, mely nagyjában azonosnak látszik a Marx-féle pénz- és árútőke fogalommal. Különben maga Ruhland is *psychologiai* fogalomnak mondja a tőkét. Minthogy továbbá nem tűnik ki, hogy Ruhland

[1] Hogy Schumpeter elméletét a *vegyes* elméletek közé soroztuk és nem tekintettük azt tisztán immateriális elméletnek, igazolva látjuk abból az álláspontból is, melyet ő az immateriális és materiális elméletekkel szemben elfoglal, lásd i. m. 257—260. l. Megjegyzem, hogy nem értek vele egyet abban, hogy *Clark* felfogását — mely nagyon is dualistikus — egészen az immateriális elméletek közé sorozza.

tisztán materiális értelemben venné a „javak" fogalmát tőkedefiniciójában, a vegyes magyarázatok közé kell azt soroznom.[1]

44. Ugyancsak a vegyes tőkeelméletek közé kell soroznom *J. B. Clark*-nak, a nagynevű amerikai gazdaságtheoretikusnak tőkefelfogását. Ő ugyanis különbséget tesz[2] tőke (capital) és tőkejavak *(capital-goods)* között. A tőkejavakat materiális értelemben fogja fel, melyek keletkeznek és elhasználódnak, megsemmisülnek, a tőke maga azonban ezekkel szemben valami állandó, maradandó kategoria *(permanent fund)*, mely független az egyes javak megsemmisülésétől. A tőkének ebbeli természetét számos metonymikus képpel érzékíti meg Clark munkáiban. A tőke eszerint olyanféle gondolati kiépitést nyer Clarknál, mely meglehetősen hasonlít

[1] Megjegyzem egyébként, hogy a Ruhland-féle tőkemeghatározás — tisztán elméleti szempontból nézve a dolgot és minden vonatkozás nélkül annak gazdaságpolitikai irányára és oldalaira — nem egyéb az a Marx-féle tőkefogalomhoz hasonló variációnál, azzal a különbséggel, hogy socialpsychologiai megjegyzéseit a tőkére Ruhland nem szocialistikus szempontból, hanem saját *„organikus középosztálybeli felfogása"* szempontjából teszi meg. A *„Volkswirtschaftliche Grundbegriffe"* (1910) című füzetben közreadott „alapfogalmak" egyébként csak programmszerű szociálpolitikai felfogásvázlatok, úgy, hogy itt tulajdonképen nem lehet szó tőkeelméletről, hanem csupán egy magában álló tőkedefinicióról, melynek hátterét Ruhland „organikus középosztálybeli felfogása" *(organische Mittelstandstheorie)* alkotja, melyet a System der Politischen Oekonomie című könyvében (3. kötet 1903—1908.) tár elő.

A szóbanforgó tőkemeghatározás különben így hangzik:

Kapital ist also eine *Geld- oder Gütermenge, welche auf Grund des geltenden Rechtes durch die Oberleitung der volkswirtschaftlichen Arbeit oder durch eine Monopolstellung im Verkehr vertragsmässig einen offensichtlichen Mehrwert sich aneignet, den der frühere, gegenwärtige oder künftige Arbeitsertrag oder Kapitalgewinn anderer zu leisten hat.* (Grundbegriffe 16. l.)

...Kapital ist...wesentlich ein *psychologischer* Begriff, dem die auf *nicht* erarbeiteten Gewinn gerichtete egoistische *Absicht* zugrunde liegt. (u. o. 15. l.)

[2] *Essentials of Economic Theory 1907. 29. l.*, továbbá u. o. 28—34. l., 19., 230., 301. lapok stb. u. o. *Distribution of Wealth.* 1908-iki utánnyomás, 113. l.

a társadalmi organizmus theoriájához. Tehát a materiális tőkejavaktól, melyek a tőke testét, anyagát képezik, különválasztandó eszerint a tőke mivolta, mely az alkotó javak megujhodó helyrepótlódásában s ennek folytán maradandó alappá (permanent fund) válásában leli mivoltát. Nem mondhatjuk tehát ezt materiális kategoriának, hanem aféle társadalmi ténynek, mely nem egy adott pillanatban, hanem a maga organikusan megujhodó maradandóságában bírja létét.

Minthogy azonban Clark világosan beszél materiális tőkejavakról, melyek a tőkét egy-egy időpontban alkotják, nem mondhatjuk rá tőkefogalmára az immateriális jelleget sem. Olyan érdekes különleges kategoria ez a Clark-féle tőke, amelyet határozottan nem sorozhatunk sem a materiális, sem az immateriális elméletek közé. Hogyha továbbá figyelembevesszük azt, hogy Clark tőkefelfogásában változásokat mutat, hogy — mint Böhm-Bawerk is figyelmeztet rá[1] — előbbi irataiban határozottabb és immateriálisabb kategoria volt az ő tőkefogalma, azt hiszem, hogy logikusan sorozzuk theoriáját a vegyes tőkeelméletek közé.[2]

Clark elméletének visszaadása tekintetében figyelemmel kell lennünk tehát arra, hogy tőkefogalmának jellege változást mutat fel annak materiális vagy immateriális lényegbeli árnyalatai tekintetében, még pedig — mint Böhm-Bawerk megjegyzi — a határozottabban immateriális árnyalat felől a kevésbbé radikálisan immateriális fogalom felé.

Clark, hogy tőkefogalmát megmagyarázza, először a

[1] i. m. 3. k. II. r. 44. l. jegyzet.

[2] Clark rendelkezésemre állott munkái közül megirásuk sorrendje tekintetében az *Essentials of Economic Theory* a legutóbbi keletű, mely 1907-ben került kiszedés és kiadás alá. Ezzel szemben a *Distribution of Wealth* 1899-ben jelent meg, melynek (a rendelkezésemre álló) 1908-iki közzététele nem ujabb kiadás (aminthogy nincs is annak jelezve), hanem egyszerű utánnyomása az első megjelenésnek. (Copyright 1899., Set up and electrotyped May 1900. Reprinted August 1902. September 1908.) E megjegyzést azért tartottam szükségesnek, hogy az Essentials tartalmának későbbi keletére figyelmeztessem az olvasót.

tőkejavakról beszél, a melyekből a tőke áll s a tőkejavaktól való különbözőség feltüntetésével tárja elő a tőke lényegét. E dualisztikus tárgyalásra, illetve e különbség feltüntetésére minden munkájában nagy súlyt helyez... it is necessary to present, in some fullness the differences that science must recognise between „*capital*" and „*capital goods.*" [1]

A tőkejavak materiális voltát kétségtelenűl kifejezi a *Distribution*-ban: „Capital consist of instruments of production *and these are always concrete and material. This fact is fundamental*". In claiming for capital a material existence, we go beyond many... economists. [2]

E tőkejavak activ és passiv ily javakra oszlanak fel. Activ javak azok, *amelyekkel* a passiv javakat feldolgozzák, átalakítják. „The materials *which are receiving utilities under the producer's manipulations* constitute a distinct variety of capital goods, while the *implements which help to impart the utilities* constitute another variety, and both are presents in all stages of industrial evolution... *Passive instruments, then, and active ones... constitute the two generic kinds of capital goods.*" [3]

Az activ tőkejavaknak számos faja és változata van. Eszközök, szerszámok, épületek tartozhatnak ide. [4] Szerszámok és gépek például alaki hasznosságot [5] adnak a nyersanyagnak, a szállitási eszközök „*helybeli hasznosságot*" a szállított javaknak. (*form utility* — place utility.) Hasonló szerepük van azoknak az épületeknek, melyek a javakat s az azokat feldolgozó munkásokat egyaránt védik és lehetővé teszik így a munka elvégzését, miáltal „*időbeli hasznosságot* is nyujtanak a jószágnak. *Buildings protect goods and workers alike... in doing this,... help to impart „time*

[1] *Distribution of Wealth.* 116. l.
[2] i. m. 116. l.
[3] *Essentials* of Ec. Th. 20—21. l.
[4] lásd *Essential 22—3. l.*
[5] Essentials 22. l.

utility" to the merchandise that is put into them by keeping them intact till the time comes when they will be useful." [1]

A különféle természetű anyagok először a tőkejavak passiv alakjában jelennek meg s később lépnek az activ állapotba. A kalapács például nyers vasból készül s a gyártás stádiumában passiv tőkejószág az. Aktivvá válik ellenben a kalapácsoló kovács kezében. [2]

Azok az anyagok ellenben — ugymond Clark — *amelyekből fogyasztási javak készülnek, nem mennek át ilyenféle átalakuláson.* A bőr szerepe passiv marad a cipő formájában is, amikor használója felhúzza azt. Ennélfogva a használati jószág *akkor, amikor a fogyasztó használatába megy át, meg is szűnik tőkejószág lenni.* [3]

A tőkejavak e kétféle természetének kifejtése után nevezett szerző figyelmeztet arra, hogy e javak leirásával *csak úgy látszik,* mintha a *tőkét* írta volna le, pedig csak a tőkejavakról volt szó s e figyelmeztetésnek alapvető fontosságot tulajdonít a megértetés szempontjából: [4]

„It might seem we have already described the nature of capital, but we have it not. We have described the kinds of goods of which it consists. A sharp distinction is to be drawn between two ways of treating capital goods, and only one of these ways affords a treatment of capital properly so called." [5]

Ugyanitt az *Essentials*-ban azt mondja, hogy a tőke fogalmához való eljuthatás végett, *gondoljuk el a jószágokat* (t. i. a tőkejószágokat) *egy olyan készlet gyanánt, amely fennmarad mindaddig, amig az üzlet tart.* [6]

Ez a *maradandó fogalom* a tőke Clark szerint. Ennek

[1] *Essentials* 22. l.
[2] *Essentials* 23. l,
[3] *Essentials* 23 l.
[4] Essentials 24. I.
[5] u. o.
[6] u. o.

a maradandó fogalomnak az alkotó részei ellenben folytonosan megsemmisülnek, rövidebb, vagy hosszabb idő alatt. Ezekkel a megsemmisülő, elhasználódó anyagi részekkel t. i. a tőkejavakkal szemben a tőke, melyet ezek az elhasználódó és kicserélődő jószágok alkotnak, maradandó, meg nem semmisülő, sőt növekvő természettel bir[1] olyanformán, miként egy magasabbrendű organizmus fennmarad, dacára annak, hogy az azt alkotó sejtek folyton megsemmisülnek és elenyésznek.[2]

Ez a materiális tőkejavakkal szemben való *párhuzamos lét* a jellemző sajátsága a Clark-féle tőkefogalomnak.

Már most kérdés, hogy materiális vagy immateriális fogalomnak vegyük-e ezt a megfelelő tőkejavakkal szemben önálló párhuzamos léttel biró, a belőlük (t. i. a tőkejavakból) álló, de tőlük különböző és velük nem azonos kategoriát, a Clark-féle tőkét? *Clark materiálisnak mondja ezt.* (Dist. 116. l.)

Szerintünk azonban materiális kategoriának mondani a Clark-féle tőkét csak logikai tévedéssel lehet, mert hiszen épen a megsemmisülő materiális tőkejavak ellentéte gyanánt van odaállítva e maradandó tőkekategoria, melynél a lényeges nem az a fizikai anyag, a melyből valamelyik pillanatban épen áll, hanem az a folytonos változás, megujhodás, illetve az abban megnyilvánuló mozgás által létrehozott *állandóság* a mulandó tőkejavakkal szemben. A Clark-féle tőkének logikai alkatrészei között ott szerepel tehát az *időbeli elem* is. Szerintünk a tőke materiális és egyúttal a tőkejavaktól különböző kategoria is nem lehet egyszerre.

Ebben a tekintetben lényeges ellentét van Clark és Böhm-Bawerk felfogása között,[3] ki tőkének magukat a tőkét

[1] u. o.

[2] *„it is... like the life of a highly organized animal that casts off and renews its tissues at short intervals“ (Distribution of Wealths.* 120. l.)

[3] Lásd *Böhm-Bawerk* i. m. II. 44., 79., 101—112. l. és *Clark Essentials* 33. l., *Distribution* 136,, 138., 139., 233—34. és 309. l.

alkotó materiális javakat tartja és szemére veti Clarknak, hogy sem abstrakt fogalomnak nem tünteti fel a tőkét, sem nem azonosítja azokkal a konkrét jószágokkal, a melyekből állónak mondja, hanem egy *harmadik* kategoria gyanánt tünteti azt fel.[1]

A magam részéről nem arra vonatkozólag tenném ellenvetést a kiváló amerikai szerzővel szemben, hogy a tőkét nem tartja azonosnak a konkrét materiális termelési javakkal, hanem abból a szempontból, hogy dacára e konkrét jószágoktól való különbözőség hangoztatásának, nem ismerte fel a tőke immateriális természetét. Ahelyett, hogy vagyonjogilag konstruálta volna meg a tőke immateriális kategoriáját, beletévedt az organizmusos természetű hasonlatok gondolatvilágába.

Pedig — legalább szerintem — korántsem olyan abszurd, vagy dialektikus fogalom a Clark-féle tőkekategoria, mint Böhm-Bawerk szemére veti ezt.

„*Capital is this permanent fund of productive goods, the identity of whose component elements is forever changing. Capital goods are the shifting component parts of this permanent aggregate.*“[2] Mit fejez ki ugyanis ezekkel a szavakkal Clark? Nem mást, mint azokat a változó ter-

[1] „*Vor allem vermisse ich, trotz zahlreicher dem Gegenstand gewidmeter Paraphrasen, eine präzise und widerspruchsfreie Erklärung darüber, was das Kapital in Wahrheit sein soll, wenn es einerseits keine blosse Abstraktion, sondern etwas reell und materiell Existirendes, andererseits aber doch etwas anderes sein soll, als die dasselbe „zusammensetzenden“ Kapitalgüter ... Ich kann ein solches Drittes in der Welt der Wirklichkeit nicht finden und ich glaube, dass Clark zu seiner Annahme sich durch eine täuschende Dialektik, durch eine Art rhetorischer Inkarnation blosser Denkformen verleiten liess.*“ (*Böhm-Bawerk* i. m. 3. k. II. 102—3. l.)

...Ich glaube ferner, dass jeder Versuch, reelle Vorgänge, von denen man annimmt, dass „das Kapital“ sie bewirke, anders zu erklären als durch die Tätigkeit der konkreten Kapitalgüter, aus den Bahnen der exakten Wissenschaft heraus und in das Gebiet mystischer Spekulationen hinüberführt. u. o. 103. l.

[2] *Essentials* 29. l.

melési javakat, amelyekből e javak készlete nem egy bizonyos pillanatban, hanem bizonyos állandóságban elgondolva áll. Ilyen fogalmak vannak a társadalmi életben. Ilyen fogalom például egy embernek a *gazdasága*. Itt sem fektetünk súlyt egy bizonyos időpontban épen található materiális javakra, hanem azoknak bizonyos complexumára, melynek részei folyton változnak.

Egy ilyen változó javakból álló állandó készlet elgondolható és annak nagyon is lehet társadalomgazdasági léte. E kategoriák nagyon is ismeretesek a társadalmi életben s nem egyebek ottan bizonyos *vagyoni* kategoriáknál.[1]

A Clark-féle tőkekategoria tehát gyakorlati szempontból nem más, mint egy termelési materiális eszközökből álló vagyonrész. De akár termelési javakból álló *vagyon*-nak, akár (eltekintve az egyes termelési javak tulajdonosaitól) *készlet*-nek, vagy mondjuk: *permanent fund*-nak nevezzük az alájuk foglalt folyton változó jószágok összességét — ez az *összesség* magában véve, mihelyt nem azonosítjuk azt fizikailag a valamely pillanatban meglevő materiális javakkal — társadalmi téren *csakis elvont, immateriális fogalom lehet.*

Clark ugyanis — szerintem — a kellő sociális, vagy sociologiai distinkció helyett, (melyet társadalmi téren materiális dolgok és immateriális hatalmi, időbeli viszonyok megkülönböztetésénél legalkalmasabban a jogi gondolatmenet nyujt) természetrajzi hasonlatokhoz folyamodott. A tőkét például egy helyen folyóhoz,[2] máshelyen egy magasabbrendű állathoz hasonlítja,[3] melynek sejtrészei — épenúgy mint a

[1] Ehez hasonlóan szól *Schumpeter* is a Clark-féle elméletről s úgy fejezi ki magát, hogy a tőkének a tőkejavaktól való különbségbeli feltüntetése végett, a tőkének *dynamikus* és nem *statikus* szerepet kellett volna tulajdonítani s akkor a tőke azonossá vált volna a pénz fogalmával, (?) amit Clark visszautasít. *I. Schumpeter Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung Leipzig* 1912. (257—8. l.)

[2] Essentials 28. l.

[3] *Distribution* 120. l.

víznek cseppjei — folyton változnak, de az állat, a folyó ugyanaz marad.

Nem veszi azonban figyelembe, hogyha *materiális* értelemben gondoljuk el a folyót, vagy az illető állatot, akkor azonosítanunk kell a folyót vizcseppjeivel és az állatot sejtjeivel. Épenúgy azonosítanunk kell ebben az esetben a tőkét az alkotó tőkejavakkal, akár állandóak, akár változók azok. Ha ugyanis a tőkét, a „*fund*"-ot alkotó javak változnak, akkor ezzel együtt változik a tőke is, minthogy — materialiter — változik a folyó és az állat is, vízcseppjeinek, illetve sejtjeinek kicserélődésével. Abban nincs semmi lehetetlenség, hogy akár a tőke, mint a Clark-féle értelemben elgondolt készlet, akár a folyó, akár a magasabbrendű állat, részeinek, sejtjeinek folytonos változása dacára is ugyanaz maradjon meg, de lehetetlen az, hogy materialiter külön léte legyen mindenkori alkotórészeitől. Valamely tőkejószág ugyanis vagy alkotórésze — már vagy még — bizonyos tőkének, vagy nem. Ha alkotórésze, akkor materialiter azonos is egészben, vagy részben azzal a tőkével, ha nem alkotórésze, akkor materialiter nem is lehet tőkejószága annak a bizonyos tőkének: kívül áll az illető készleten.

Ha ennélfogva a tőkét különállónak állítjuk az állandó, vagy változó, de mint készlethez odatartozó tőkejavaktól, akkor ennek csak úgy van logikai értelme, hogyha az állandó vagy változó materiális tőkejavakkal szemben nem csupán valamely parallel elnevezést, vagy összefoglaló ethymologiai kifejezést akarunk alkotni, hanem hogyha e tőkejavak összességének bizonyos időbeli, fontosságbeli, termelési és szükségletkielégitésbeli tekintetben való *tulajdonságát* akarjuk önálló gondolatbeli fogalommá emelni. Tehát hogyha a tőkejavakra ráillő jelzőkből vagy állitmányokból szűrünk le egy második elnevezést (főnevet). Ez a második elnevezés (jelen esetben: tőke) miután nem jelöli többé a konkrét tőkejószágokat magukat, azoknak csupán bizonyos tulajdonságaira, a reájuk tartozó valamely viszonyra vonatkozik.

Clark logikai tévedése tehát szerintem abban áll, hogy

külön léttel akarja felruházni a tőkét az alkotó materiális tőkejavakkal szemben és ugyanakkor azt is akarja, hogy ennek a materiális tőkejavakkal szembeállított tőkének létezését ne csupán elvont társadalmi kategoria, vagy a tőkejavakról alkotott itéletbeli abstrakció, hanem materiális tárgy gyanánt fogjuk fel.

Míg ugyanis Clark korábbi munkáiból azt lehetett kiolvasni, hogy a tőke immateriális fogalom a tőkejavakkal szemben,[1] addig a *Distribution*-ban és az *Essentials*-ban kifejezetten nagy súlyt helyez arra, hogy a tőke maga is materiális, nem pedig valamely abstract fogalom.[2]

Pedig arra a logikai botlásra, hogy t. i. a tőke különböző dolog az azt alkotó tőkejavaktól és emellett nemcsak a tőkejavak, hanem maga a tőke is *materiális léttel* bírnak, — könnyű rámutatni.

Ha ugyanis a tőkét egyszerűbb feltüntetés kedvéért *A*-val, a megfelelő tőkejavakat pedig (t. i. azokat, melyek A-tőkét alkotják) *B*-vel jelöljük s hogyha azt állítjuk, — amit Clark — hogy t. i. a tőke maga is materiális különléttel bír az alkotó iőkejavakkal szemben, akkor a valóságban A + B léteznék ugyanegyszerre *materialiter. Ez pedig lehetetlenség,* mert hiszen akkor A nem állhat B-ből.

Ha pedig A-nak tartalma B, akkor materiális léte egymás mellett mind a kettőnek nem lehet, *tehát materiális vagy A, vagy B létezhetik csupán.*

Clark maga is elismeri egy dolgozatában, mely a *Distribution* of Wealth után jelent meg 1907-ben (egy esztendőben az *Essentials* megjelenésével),[3] *hogy egy mathema-*

[1] *Capital and its earnings.* 1888. Lásd *Böhm-Bawerknél* i. m. 3. kiad. II. 44. l. jegyzetben.

[2] Lásd *Distribution* 116., 119. l. *Essentials* 31—33. l. a *„Why Abstract terms are used in popularly describing Capital"* című bekezdésben.

[3] *Das Wesen des Kapitales. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. XVI. kötet (1907) 428. l.,* lásd továbbá Böhm-Bawerknél is. i. m. II. 44. l. jegyzet.

tikai pillanatot tekintve (für einen mathematischen Augenblick), nincs különbség tőke és tőkejavak között.

Ha azonban az egyik pillanatban nincs különbség tőke és tőkejavak között, *akkor a többi pillanatokban sincsen.* Ezzel az egy pillanatnyi azonosítással tulajdonképen elismerte Clark azt, hogy a tőkének nem lehet *materiális* különléte a tőkejavaktól.

Tehát nem csak egy mathematikai pillanatban ugyanaz A, B-vel ($A = B$), hanem minden mathematikai pillanatban. A tőkének maradandó léte ugyanis nem más, mint a mathematikai pillanatok időben való többszöröse, e folytonos lét ugyanis számos pillanatból áll.

Mondjuk, hogy az egyik pillanatban A_1 tőke, mint készlet $b_1 + b_2 + b_3$ tőkejavakból áll. Erre a pillanatra tehát $A_1 = b_1 + b_2 + b_3$, hogyha egy másik időpontban a készlet már $b_2 + b_3 + b_4 + b_5$ tőkejavakból áll, akkor az az utóbbi tőke, mint készlet (mondjuk A_2) materialiter már különbözik az előbbi készlettől, tehát már egy materialiter *megváltozott* készlettel, tőkével állunk szemben.

A Clark-féle tőke, mint *„permanent fund of capital goods"* tehát *csakis elvontan lehet* állandóan *ugyanaz,* materiális szempontból részben, vagy egészben folytonosan változik az. Ha Clark elismeri, hogy egy mathematikai pillanatban a tőke azonos a tőkejavakkal, ezzel elismeri azt is, hogy ha egy másik pillanatban a tőkejavak materialiter már nem ugyanazok, akkor a tőke sem lehet teljesen ugyanaz többé az előbbi időpont tőkéjével.

Vegyük azt a példát, hogy egy 10,000 korona értékűre becsült tőkekészlet áll 5000 korona értékű nyersvas, 2000 kor. értékű szerszám és 3000 kor. értékű kőszénmennyiségből. Mondjuk, hogy e tőke akként változik meg, hogy 5000 kor. rézlemez, 3000 kor. nyersbőr, 1000 kor. benzin és 1000 kor. sodrony fogja azt egy másik időpontban alkotni. Nem mondhatjuk ugyanis azt, hogy az előbbi nyersvasból, szerszámfából és kőszénből, mint tőkejavakból álló tőke *materialiter* azonos volna a rézlemezből, nyersbőrből, benzinből és sod-

ronyból álló tőkével. *A változó tőkejavakból álló tőkének azonossága tehát nem lehet materiális, hanem legfeljebb csak értékbeli, vagy szerepbeli, tehát abstrakt azonosság.* Akármennyire felhasználjuk is a fantáziát és a legkülönbözőbb természetrajzi hasonlatok segítségét, *materialiter* ugyanegynek nem állíthatjuk e két készletet, vagy (Clark szerint) tőkét.

Ellenben el kell ismernünk, hogy semmiféle logikával nem mondhatunk mást, mint azt, hogy amennyiben a tőkét materiális fogalomnak állítjuk oda, akkor azonosnak kell tekintenünk azt a *mindenkori* tőkejavakkal.

Ha ennélfogva a tőkéről azt mondjuk, hogy az külön léttel biró, külön kategoria a tőkejavaktól, akkor a tőkét logikusan csakis elvont fogalomnak állíthatjuk. Egy ilyen elvont, immateriális kategoria azután vonatkozhatik folytonosan változó tőkejavakra is, anélkül, hogy ennek az immateriális kategoriának állandóan azonos voltát kétségbe kellene vonnunk. Azonos *értékbeli, hatalombeli* mennyiséget, azonos *viszonyt* és társadalmi jelenséget képviselhet ugyanis egy olyan készlet, mely majd kőszénből, majd szerszámfából, majd pedig nyersvasból áll, de nem képviselhet egy azonos materiális fogalmat. A változó tőkejavak tehát nem alkothatnak olyan tőkét, mint a Clark-féle tőke, mely változatlan, maradandó és materiális volna egyaránt.

Clark azonban ragaszkodik a tőkefogalmában felállított logikai lehetetlenséghez, melyet dialektikusan magyaráz kiválóan ügyes hasonlataival:

The Difference between Capital Goods and Capital Summarized.[1] The distinction between capital goods on the one hand, and capital, on the other, is, then like that *between particular tissues and a living body, or like that between particular particles of water in the river and the river that flows forever.* We can single out and watch certain drops of the water as they flow from a spring, and we can

[1] lásd *Essentials* 28—34. *Distribution* 116—140. l.

trace them through their brief careers, and say truly that the river is composed of fickle and transient stuff; but we cannot say that the river is transient. (?) That is perpetuated by the renewing of the supply of water as the original drops disappear. We can mentally watch a particular man, as he enters the social force of workmen, labors for a time, and drops out of the line, and can see that society is composed of transient material; but society itself is an abiding thing. So we can study a particular bit of ore or wool or leather or a particular hammer or spindle or sewing machine, *and in those cases we shall be studying capital goods and finding how perishable they are; but we shall also see that a stock of them always abides as the capital of economic society.* We can cease to look at individual things and study the permanent fund of productive wealth, which is made up of goods like ore, wool, leather hammers, spindles, and sewing machines. The identity of the things which make up this stock is forever changing. The same list of things we shall never find in the stock on any two dates, but a supply of similar things forever abides" ...[1]

... *The Chief Attribute of Capital.* A chief attribute of capital, *properly so called,* is permanence.

... *Particular goods are not constant, but the sum of money or quantum of wealth „invested" in the moving procession of them is so.* At any one instant the capital is composed of particular instruments which can be sought out and identified, but at no two instants are the goods the same ...[2]

... Instruments of production compose the fund but the dollars serve to describe it ...[3]

Why Abstract Terms are used in popularly describing Capital. In certain connections money is, *in unintelligent*

[1] *Essentials of Ec. Theory* 28—29. l.
[2] *Essentials* 30—31. l.
[3] u. o. 31. l.

thinking confused with real capital in ways that we should guard against...[1]

...We describe these real things by the use of an abstract term, just as we describe a thousand other realities. A „fund", a „value", a „permanent quantum of wealth" is capital; *but with the abstract notion the mind always merges the thought of the concrete entity.* It is the tools of industry that, in their endless march come into and go out of the industrial field *that we think of even when we use the abstract term. This term however, saves us from* the danger *of thinking merely of particular tools that we can identify and trace to their final destruction when we form the concept of capital.*[2]

Mindezek a kiválóan ügyes hasonlatok és magyarázatok természetesen nem menthetik meg Clark elméletét attól, hogy a kritika eme tőkekategoriának — materiális és egyszersmind a tőkejavaktól különböző fogalmazásában való — lehetetlen voltát fel ne derítse.

45. Irving *Fisher* felfogását is a *vegyes* tőkeelméletek közé kell soroznom. Böhm-Bawerk megjegyzi Fisher elméletéről szóló kritikájában,[3] hogy az nyitva hagyja azt a kérdést, vajjon a javakat magukat, vagy azok értékét kell-e tőke alatt értenünk.

Fisher tőkeelméletét *What is capital?* című az *Economic Journal* 1896. decemberi, 1897. juniusi és decemberi számaiban, valamint *The Nature of Capital and Income* 1906 című 427 oldalra terjedő monografiájában fejtette ki.

A tőkefogalom Fisher-féle értelmezésének alábbi ismertetésénél ezt az utóbbi művét veszem alapul.

Előrebocsátjuk, hogy Fisher fogalomhatározása szerint a tőke: *a stock of wealth at an instant time* (i. m. 52. és

[1] u. o. 31 l.

[2] u. o. 32—33. l.

[3] *i. m. III. kiad. II. Abteilung 105.* s köv. lap s előbb 47. és köv. lapokon.

65. l.). Minthogy pedig a *wealth* alatt a materiális *dolgokat* és az azokra vonatkozó *jogokat* egyaránt érti („We have seen that *wealth consists of material appropriated objects, and property, of right in these objects;* that wealth in its broadest sense includes human beings, and property in its broadest sense includes all rights whatsoever;...“), *tehát úgy materiális, mint immateriális kategoriát*, már ezen az alapon is a *vegyes* elméletek közé kell Fisher tőkefelfogását soroznunk, eltekintve a Böhm-Bawerk által felhozott fentemlített kritikai szemponttól.

De nézzük Fisher felfogását közelebbről. Tőkemagyarázatát a *javak*, a *tulajdon*, a *szolgálatok*, a *kielégültség*, a *szükséglet* és az *ár* fogalmai körébe sajátságosan illeszti be.

...we have set forth several fundamental concepts of economic science, — wealth, property, services, satisfactions, utility, price and value. We have seen that wealth consists of material appropriated objects, and property, of rights in these objects...; that services are the benefits of wealth, satisfactions the enyoyment of services, and desirability or utility the desire for wealth, property, services, or satisfactions; that prices are the ratios of exchange between quantities of wealth, property or services; and, finally, that value is the price of any of these multiplied by the quantity. These concepts are the chief tools needed in economic study.

E fogalmakat az idézett szerző felfogása szerint még a nagy *„independent variable“*: az idő fogalmával kell viszonyba állítani. A javaknak bizonyos mennyiségét az idő szempontjából ugyanis kétféleképen lehet felfogni. Vagy akként, hogy *egy bizonyos időpontban* létező jószágmennyiségre gondolunk, vagy pedig oly módon, hogy egy *bizonyos időszakon keresztül* termelt, fogyasztott, kicserélt, szállított jószágokra gondolunk. Különbséget tesz tehát egy bizonyos *pillanatban* elgondolt javak és az időszakokon, korszakokon át változó jószágmennyiségek között. Az előbbit egy bizonyos pillanatban rögzített *készletnek*, az utóbbit mintegy

hullámzásban levő *folyam*-nak gondolja el a nevezett szerző, kinek erészben eredeti szavait kell idéznünk:

When we speak of a certain quantity of wealth we may have reference either to a quantity existing at a particular instant of time, or to a quantity produced, consumed, exchanged, or transported during a period of time. The first quantity is *a stock (or fund)* of wealth; the second quantity is a *flow (or stream)* of wealth...

Igy egy-egy bizonyos gabonaraktárnak pl. 1906. január 1-én déli 12 órakor létező tartalma: *„a stock of wheat"*. Ellenben az a gabonamennyiség, amelyet abba egy héten keresztűl emelnek be, vagy az a gabona, amelyet New-York kikötőjéből az 1905-ik év alatt fuvaroztak el: *„a flow of wheat."*

A javak fogalma magában véve még nem fejezi ki ezt a két különböző nagyságot *(The term of „wealth" by itself is insufficient to determine which of these two kinds of magnitudes is meant.)* Ha tulajdonról, vagy értékről beszélünk, akkor sem áll másként a dolog. Igy például bizonyos vállalatnak egy bizonyos ember tulajdonában lévő 1000 db részvénye egy *bizonyos időszakban* az ő tulajdonának egyik *állagát, készletét (fund)* alkotja. Ellenben a tőzsdén egy *hét alatt* gazdát cserélő részvények száma a tulajdontárgyaknak *folyamát (a flow of property)* képezi már. Hasonlóképen tehetünk különbséget ama csekkmennyiség között, amely valamely napnak déli időpontjában bizonyos bank értékkészletét teszi ki és a között, amelyek 24 óra alatt a *clearing-house*-on keresztűl megy. Ebben a példában is az előbbi mennyiség készlet (fund), az utóbbi pedig folyamat (flow). Szolgálatok és teljesítmények csakis folyamat alakjában gondolhatók el, nem pedig készlet alakjában is. (Services and satisfactions, unlike wealth and property, can exist only as flows; a fund of either is impossible.)

Ezen az alapon jut el Fisher a *tőke* fogalmához. A bizonyos *időpontban* létező *jószágkészlet* ő nála a tőke, a bizonyos *időszakon* át élvezett *szolgálatok mennyisége pedig a jövedelem.* E kettő között való különböztetés pedig a

„fund" és a *„flow"* közötti különbség szerint teendő meg a következőleg:

A fund is fully specified by one magnitude only; a flow requires *two,* the *amount* of flow and the *duration* of flow. From these two a third follows, the *rate* of flow or the quotient of the amount divided by the duration. The rate of flow is often of more importance then the amount of flow. Thus we care less to know the aggregate wages of a workman during a lifetime than the rate of his wages during various periods of his life.

The distinction between a fund and a flow has many applications in economic science. The most important application is to differentiate between capital and income. *Capital is a fund, and income a flow.* This difference between capital and income is, howerer, not the only one. There is another important difference, namely, that *capital is wealth, and income is the service of wealth.* We have therefore the following definitions: *A stock of wealth existing at an instant of time is called capital. A flow of services through a period of time is called income.* Thus a dwelling house now existing is capital; the shelter it affords or the bringing in of money rent is its income. The railways of the country are capital; their services of transportation or the dividends from the sale of that transportation are the income they yield. (*The Nature of Capital and Income* 51—53. l.)

Érti pedig Fisher tőke alatt úgy a termelési, mint fogyasztási célokra szolgáló javak összességét. Azt a korlátozását sem fogadja el e fogalomnak, mely csak a jövedelmet hozó jószágokat érti „tőke" alatt. A tőkeirodalom szokásos definicióival polemizálva, igen világosan különbözteti meg saját tőkefogalmát a többi irókétól.

Tőkefogalmát a köznapi nyelvnek, valamint *Clark, Fetter* és *Tuttle* értelmezésével mondja megegyezőnek; Böhm-Bawerk azonban éles kritika alá veszi Fishernek ezt a kijelentését, azzal, hogy ő tulajdonképen a Clark-féle gondolatot (t. i. az ellentét *capital* és *capitalgoods* között stb.)

ferdébb és szerencsétlenebb alakban adja vissza, mint Clark.[1] Általában véve Clark hatása látszik meg Fisher felfogásán. Különösen abban az alakban, a melyben azt a *Capital and Income*-ban hozta kifejezésre, amint azt egyik amerikai kritikusa: *Fetter* nyomatékosan kiemelte.[2]

A tőke Fisher szerint a javaknak az idő tényezőjére való tekintettel *egy bizonyos szempontból tekintett összessége levén s nem pedig a javak egy különös csoportja*, szembeszáll mindazokkal a nézetekkel, amelyek ezt az utóbbi álláspontot képviselik. Közelebbről erészben a tőkének termelési, illetve jövedelemszerző kategoria gyanánt való elgondolásával szemben elfoglalt álláspontja érdekel:

...*futile is any attempt, definitely to mark off capital as that, which is „productive."* We have seen that all wealth is productive in the sense *that it yields services.* There was a time when the question was hotly debated what labor was productive and what unproductive. The distinction was barren and came to be so recognized. No one now objects to calling all labor productive. And if this productivity is common to all labor, it is equally common to all wealth...

...*Finally we cannot distinguish capital as that wealth which bears income.* All wealth bears income, for income consists simply of the services of wealth... (i. m. 58. l.)

Külön fejezetet szentel a tőkeszámitásnak és tőkeösszegezésnek s e műveletek gazdaságbölcseleti szempontból való kidomborítására tesz — mint már előbb az egyik jegyzetben említettem — kisérletet.

A *„capital accounts"* című fejezet közelebbről anynyiban érdekel *elméletosztályozási* tekintetben, hogy csak megerősíti abbeli nézetemet, hogy Fisher elméletét a materiális és immateriális kategoriákat egy tőkefogalom keretébe foglaló *vegyes* theoriák közé kell soroznom.

[1] lásd *Böhm-Bawerk* i. m. II. Abt. 3. kiad. 109. l.

[2] *Journal of Political Economy* 1907 márciusi szám, 129. és 135. l. — lásd Böhm-Bawerknél is i. m. 110. l.

Clark nyomán, ki capital és capital-goods között tesz különbséget, Fisher még tovább megy, amennyiben a tőke és tőkeérték megkülönböztetése végett — úgymond:

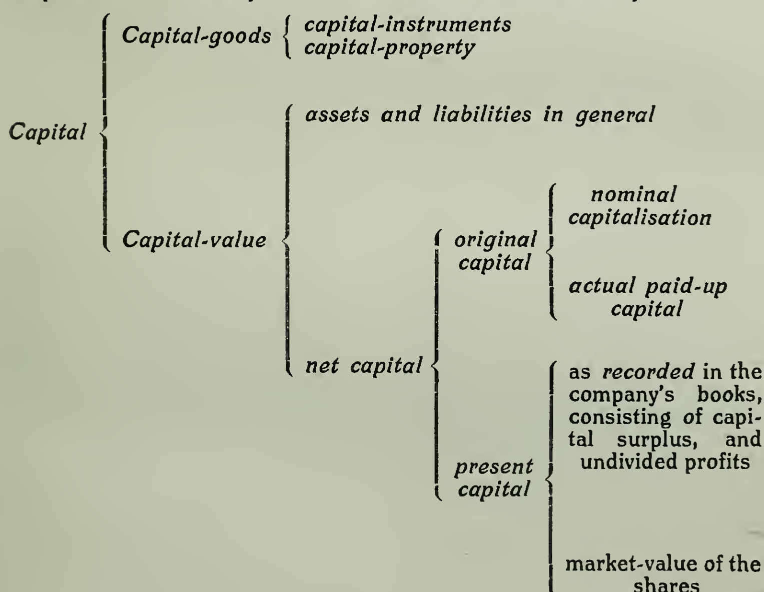
We call a stock, store, or accumulation of wealth ... *capital instruments*, or capital-wealth, and we call *the value of his stock* ... capital-value. Similarly, a quantum of property rights existing at any instant is called *capital-property*, and its value *capital-value*. *As a general term to include both capital-instruments and capital-property, we may employ capital-goods,* a term first suggested by Professor Clark.

We have, then, a definite antithesis between capital-goods and capital value...

The simple term „capital" is only employed as an abbreviation of either of the compound terms „capital-goods" and „capital value" ... (i. m. 66—7. l.)

Semmi kétség tehát abban a tekintetben, hogy Fisher a tőkét materiális és immateriális kategoriának egyarán tünteti fel.

A tőke különböző értelmeinek megérzékitése végett a Capital accounts fejezetben az alábbi schémát adja:

c) Immateriális elméletek.

E csoportba azoknak az iróknak elméleteit sorozzuk, akik a tőkét nem valamely fizikai jószágban, termelvényben, szóval materiális dolgokban vélik felfedezni, hanem akik abban társadalmi, jogi viszonyt, vagy bármilyen más elvont immateriális kategoriát látnak.

46. Az idesorozható felfogások közűl kiemeljük a *Macleod*-ét. Macleod világosan kifejezést ad ama nézetének, *hogy tőke alatt nem lehet fizikai tárgyat, materiális kategoriát érteni.* Azt mondja a tőkefogalomról, hogy: *„it does not represent commodities in any way whatever, but only the power its owner has of purchasing what he wants."* Elements of. Political Economy. 1858. 66. l. idézi Böhm-Bawerk is i. m. II. 43. l. Tehát nem javakat, hanem *vásárló erőt* ért ehelyütt tőke alatt.

Macleod felfogása a tőkéről immateriális. Csakhogy — azt mondhatjuk — hogy a Mc Leod-féle immateriális kategoria nem határozott, egységes és következetes fogalom. Következetesség főleg abban nyilvánul meg Macleodnél s ezt a magam részéről kiváló érdeméül kell betudnom, hogy a tőkét következetesen *nem materiális* fogalomnak állítja oda. Tehát a materiális kategoriának a tagadása az, mely Macleodot előnyösen kiemeli sok más tőketheoretikussal szemben.

Határozott alakban tehát az a helyzet domborodik ki őnála, hogy tőke alatt nem kell jószágot, tárgyat, a külvilág látható darabját, szóval materiális valamit érteni. Az immateriális kategoria megfogalmazásában azonban nem tud határozottságot elérni. Egyszer *felhalmozott munkakészletet,* hitelkövetelést, fizetési igéretet, majd *vételi hatalmat,* majd ismét *forgalmi hatalmat* ért tőke alatt, amint azt Böhm-Bawerk is a szemére veti.[1]

Macleod elméletét tehát úgy tekinthetjük, mint amely felismerte már a tőke immateriális lényegét, de az immate-

[1] i. m. II. 42. l.

riális lényegnek határozott következetes kategoriába sorozása dolgában még ingadozott.[1] [2]

47. Immateriális kategoriának látszik felfogni a tőkét ujabban *Tuttle* is, melynek mivolta nem pénzben, vagy valamely jószágban rejlik, hanem az értéknek bizonyos öszszegében, bizonyos felhalmozott értékmennyiségben. Ez a nézet tehát a tőke mivoltát egy *passiv értékösszegben*, nem pedig a társadalom jogi rendje által adott *positiv hatalomban* találja *(l. Tuttle*: *The real concept of Capital.* Quarterly *Journal of Economics* 1904. évf.említve.) (*Böhm-Bawerk.* i. m. II. 40. jr. *Schumpeter: Wirtsch. Entwickelung* 256. l.)

48. Kifejezetten immateriális felfogást tanusít *Kühnast* is, kinek nézetét *Böhm-Bawerk* a Macleod-éra emlékeztetőnek tartja.[3] Immateriális felfogásának az a jelelegzetessége, hogy a tőke nem tárgyi javakból, hanem azok *értékéből* áll. *Das Kapital ist... der Wert der in den Sachgütern enthaltenen produktiven Kraft... oder ein Komplex produktiver Sachwerte.*" [4] [5] Kühnast tehát immateriális tőkefelfogást tár elő, de szintén nem tárja elő a joghatalmi jelleget, hanem egyszerüen az értékkategoriák közé sorozza a tőkét.

49. Jellegzetes tőkeelméletet alkot *Bastiat a felhalmozott munkaszolgálatok* fogalmából. *Fr. Bastiat (Harmonies éco-*

[1] Ily határozott immateriális és emellett társadalmi alakot — szerintem — csakis a vagyonjogi kategoriák között adhatunk a tőkének, t. i. ha nemcsak azt határozzuk meg, hogy az vagyonjogi kategoria, hanem hogy *milyen különös természetű vagyonjogi kategoria.*

[2] Míg *Böhm-Bawerk* Macleod hátrányára említi fel, hogy a Macleod szerint a tőkefogalmat materiális dolgokra átvinni csak metaforaként lehet, addig ujabban *Schumpeter* Macleod nagy érdeméül tudja be, hogy a vételi *hatalomteremtés (Kaufkraftschaffung)* jelentőségét a társadalomban felismerte. Amiben kétségtelenűl igaza van. (*Theorie der wirtsch. Entwicklung.* 1912. 255. l.)

[3] *Böhm-Bawerk* i. m. II. 43. l.

[4] l. Böhm-Bawerk u. o. és

[5] *Kühnast: Über den rechtlichen Begriff des Kapitals.* (*Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts* 1884. évf. *385—387. l.)*

nomiques. Paris 1850. VII. fej.) szerint az izolált ember, a Robinzon csak akkor rendelkezik tőkével, hogyha anyagokat, készleteket, szerszámokat egyesített. A társadalomban élő ember azonban *szolgálataiban* rendelkezik tőke felett, minthogy a csereforgalom intézményei lehetővé teszik azt, hogy szolgálatait ugyanoly értékű szolgálatokkal cserélhesse ki. A társadalomban tehát *szolgálatokat szolgálatokkal* cserélünk fel, még pedig egyenlő értékü szolgálatokkal.

Ennélfogva, úgymond, hála a csereforgalom bámulatos mechanizmusának, csodálatosképen *minden szolgáltatás tőkét képez a társadalomban, illetve minden szolgáltatás tőkévé válhatik*.

A tőke lényege ennélfogva az *alkalmazott és befektetett munkában* rejlik, mely Bastiat optimista felfogása szerint mint felhalmozott munkakészlet nemcsak egy megfelelő mennyiségű emberi erőt bocsát rendelkezésünkre, hanem ennek megfelelő jutalmazást is nyujt. A tőke mivoltában is tehát a gazdasági élet természetes rendjének harmoniája jut kifejezésre.

50. Azoknál az immateriális elméleteknél, melyek a tőke mivoltát *felhalmozott munkában, értékben*, elvont termelési *erőben* keresik, elfoglalt álláspontunk szempontjából nagyobb érdekkel bírnak azok az elméletek, a melyek a tőke immateriális természetét a jogi kategoriák között, mint társadalmi viszonyt igyekeznek megmagyarázni.

Ilyen elmélet *Komorzynski* tőkeelmélete.[1] Szerinte a tőke nem áll materiális jószágokból, de nem áll azok értékéből sem, hanem áll *a javak felett való rendelkezhetés ténye által létesített jövedelemszerző hatalomban*, míg az értékitélet csak a vagyon tartalmi nagyságát mutatja meg:

„Das Capital besteht weder in den Güterstücken selbst, noch im Werte derselben. Es besteht vielmehr in der durch die Verfügungsgewalt über Güter begründeten Macht über

[1] Lásd *Dr. J. v. Komorzynski: Die nationalökonomische Lehre vom Credit*. Innsbruck 1909. 2. kiad. (különösen 135—167. l)

Einkommen und der Wertinhalt der Güter kann nur das Grössenmaass des Vermögens abgeben.“ [1] [2]

Abból indul ki nevezett szerző, hogy a tudományos tőkeelméletnek is a köznapi élet tőkefogalmát kell alapulvenniök és azt kimagyarázniok, nem pedig emellé és ehelyett egy másik mesterséges tőkefogalmat gyártaniok. Ebből a szempontból egyetért Mengerrel.

„Der Streit um den Capitalsbegriff muss... seine Lősung finden, indem man vom *Popularbegriffe* des Capitals den Ausgangspunkt nimmt... Immerhin... wird der vulgäre Capitalsbegriff dem wissenschaftlichen Capitalsbegriffe zu Grunde legen *und dadurch der Missgriff zu vermeiden sein, dass mit dem schon sprachüblichen Ausdrucke „Capital“ in der Wissenschaft eine völlig andere ökonomische Kategorie benannt wird als jene, welche das gemeine Leben mit diesem Worte bezeichnet.“* [3]

Szerintem ezzel az állásponttal úgy Komorzynski, mint Menger a helyes irányt választották a tőkefogalom tisztába hozatalára. *Menger* azonban elméletének minden genialitása dacára [4] — szerintem — nem hatol kellően tovább e népies fogalom kifejtésében, illetve — mint a Menger-Schmoller-féle elmélettel szemben már alább megjegyeztem — hibás irányba téved akkor, amikor a tőke lényegének magyarázatában a fősúlyt az *értékre*, a *pénz-* illetve *értékösszegre* s nem pedig a joghatalmi kategoria kifejtésére, illetve e kettőnek *együttes*

[1] *Komorzynski* i. m. 167.

[2] Más helyen ugyanezt így fejezi ki: „Immer... erscheinen mir *nicht die Güter selbst* — seien sie Sachgüter oder deren Nutzleistungen *als Capital; sondern das* — durch die Verfügungsgewalt über diese Nutzkräfte begründete *Machtverhältniss ist es, was mir als Vermögen und, soferne dieses dem Erwerbszwecke dient, als Capital gilt.“* i. m. 137—138. l.

[3] i. m. 141. l.

[4] Itt Menger későbbi elmélete értendő (t. i. *Zur Theorie des Kapitals.* Jahrb. f. N. ök. 1888.), nem pedig régebbi elmélete *(a Grundsätze der Volksw. lehre-ben 1871.)*, mely egészen materiális jellegű.

érvényesülésére helyezi, minek folytán a Menger-féle tőke értékkategoriává válik jogi, illetve hatalmi helyett.

Komorzynski a helyesebb irányban haladt — szerintünk — tovább, amikor a tőke lényegének megmagyarázásánál a *vagyonban levő hatalmi momentumra* fektette a fősúlyt, nem pedig a vagyonnak csupán nagyságbeli mértékét megadó értéktartalomra.[1]

Mindazonáltal általánosságban nem oszthatom Komorzynski tőkefelfogását. Abból annyi nagyon találó és sikerült, amennyiben a tőkét a vagyonjogi hatalmi kategoriák sorában helyezi el. Ezentúl azonban — álláspontomnak megfelelően — nem érthetek azzal egyet. Komorzynski ugyanis a lehető legtágabb értelemben *minden vagyont ért tőke alatt, amely a magángazdasági forgalom utján nyujt jövedelmet.*[2] Ezzel a tőkefogalmát (szerinte Erwerbsvermögen) annyira kiterjeszti, hogy minden vagyon, jog, követelés, sőt puszta tényleges viszony is tőke, amennyiben az nem Haushaltsvermögen, t. i. a mely utóbbi vagyonrésznek *jövedelemszerzése a magángazdasági* forgalmon kívül történik.[3]

„*Haushaltsvermögen liegt vor* — úgymond — wenn sich die Einkommenschaffung *ausserhalb des privatwirtschaftlichen Verkehres* mit anderen Wirtschaften vollzieht, *Erwerbsvermögen* hingegen, wenn die Einkommenschaffung *durch den privatwirtschaftlichen Verkehr vermittelt* wird."[4]

Az utóbbi rendkívül széles és ennélfogva nagyon is viszonylagos, sokféle változatú — úgy magángazdasági, mint társadalmi, gazdaság- és társadalompolitikai tekintetben különféle természetű fogalom minden megkülönböztetés nélkül — a tőke Komorzinskinál:

„*Ich fasse nun* — folytatja — *das „Capital" als*

[1] Lásd *Komorzynski* i. m. *Das Capital als Güterwert* c. pontot. 163—167. l.

[2] i. m. 135. l.

[3] 136—7., ill. 135. l.

[4] i. m. 135. l.

Erwerbsvermögen ... auf. Indem sich hiernach *Capital und Erwerbsvermögen für gleichlautend* erachte, so stehe ich, *weil mir das Vermögen als ein Machtverhältniss gilt,* welches zur Quelle privaten Einkommens wird, auch in Rücksicht auf den Capitalsbegriff auf dem Standpunkte der privatwirtschaftlichen Auffassung. *Ich lehne somit* jene objective Auffassungsweise des Capitales *ab,* welche sich des Ausdruckes *„Nationalkapital" oder „Sozialkapital" bedient."* [1]

A nemzeti, vagy társadalmi és a magántőke között való különböztetés elejtése felfogásunk szerint is helyes és következetes. Ha ugyanis a tőkét jogi vagy hatalmi immateriális fogalom gyanánt gondoljuk el, — amilyen Komorzynski tőkekategoriája is — akkor az a többnyire materiális fogalom, a melyet számos közgazdasági iró nemzeti, vagy társadalmi tőkének mond s mely alatt fizikai anyagokat, tárgyi jószágokat, készitményeket stb. ért főleg, — a mi felfogásunk szerint is minden más lehet, csak nem tőke. Nevezhetjük azokat termelési javaknak, vagy azon az alapon, hogy tőkét „költöttek el" rájuk, — „tőkebefektetéseknek" — csak ne tőkének.

Komorzynski immateriális felfogása nem hagy egy csepp kétséget sem ebben a tekintetben:

„Ich lehne" — úgymond — „hiernach insbesonders auch diejenige objective Auffassung vom Capital ab, wonach dasselbe als ein bestimmtes Productionsmittel erscheint." [2] Immateriális kategoria ugyanis nem lehet *termeléstechnikai* fogalom is eszerint. *„Das Capital* — mondja ugyanott — *gilt mir nicht als eine bestimmte Güterart, weder als die Gesammtheit derjenigen Güter, welche ihrer technischen Beschaffenheit nach im Gegensatze zu den Genussgütern als Productionsmittel zu bezeichnen sind,* noch als eine bestimmte Gattung der Productionsmittel im Gegensatze zu anderen. Ich fasse vielmehr das Capital, wie das Ver-

[1] i. m. u. o.
[2] i. m. 136. l.

mögen überhaupt, als ein *privates Machtverhältniss auf*... Ich verstehe darum unter Capital jeglichen *der Erwerbsbeschaffung gewidmeten Güterbesitz, mag derselbe in Productionsmitteln oder in* jenen *Genussgütern bestehen*, welche der Producent und Händler zum *Absatze* feilhält oder durch deren *Verleihung (Vermietung)* Erwerb gezogen wird. Ich begreife aber unter Capital *auch Forderungsansprüche*, zumal *Creditansprüche*, und desgleichen *monopolartige Berechtigungen*, wie *auch* solche *blosse thatsächliche Verhältnisse*, weil alle diese Machtverhältnisse der erwerbswirschaftlichen, im Wege des privatwirtschaftlichen Verkehres stattfindenden, Einkommensschaffung dienen. *Dabei fasse ich den Güterbesitz* allgemein *als rechtliche Verfügungsgewalt über concrete Güter auf;* begreife also darunter ebenso den vollen *Eigentumsbesitz an Sachgütern*, wie die teilweise *Verfügungsgewalt, welche* durch dingliche *Nutzrechte* an fremden Sachgütern begründet wird, aber auch die *Verfügungsgewalt des Pächters* und *Mieters*... und endlich die *Verfügungsgewalt über angeworbene fremde Arbeitsleistungen. Nur die Verfügungsgewalt über* die inneren Güter der **eigenen** *körperlichen* und *geistigen Arbeitsbefähigung schliesse ich*... von der Beziehung „Capital" *aus*"...[1]

A tőke fogalmának ezzel a szertelen kiterjesztésével az egy olyan általános fogalomba fúl bele, amely sehogysem egyezik meg a népies tőkefogalommal, melyet Komorzynski szerint kiindulási pontul kell venni az elméletben. Ezért nagyon erőltetettnek kell tekintenünk nevezett szerzőnek abbeli fejtegetéseit, amelyekben az ő tőkefogalmát a köznapi tőkefogalommal lényegileg megegyezőnek szeretné feltüntetni.[2]

[1] i. m. 136—7. l.

[2] i. m. 140—144. l. Ezekből a fejtegetésekből csak azt ismerhetjük el találónak, hogy a köznapi életben sohasem értjük tőke alatt azt, amit némely irók nemzeti, vagy társadalmi tőkének neveznek. Egyébként azonban szűkebb, majd tágabb értelemben használjuk a gyakorlati életben a „tőke" kifejezést. Erőszakos általánosítás és túlzás

Ha ugyanis a modern gyakorlati tőkefogalmat vizsgáljuk, akkor azonnal szembe kell tűnnie annak, hogy a tőke eszerint nem a magángazdasági forgalom utján jövedelmet nyujtó *akármilyen* vagyon, vagy jog, hanem ennél sokkal *szűkebbkörű*, destilláltabb kategoria. Hiszen ha azt mondjuk, hogy valakinek tőkéje van, azalatt valami különlegesebb, szűkebbkörű dolgot értünk, mint a Komorzynski-féle szertelenül kitágított, minden oly vagyont felölelő tőkefogalom, melynél a magángazdasági forgalom utján jövedelmet érünk el.

Komorzynski tehát jó irányban keresi a tőke mivoltát kifejező fogalmat, t. i. a vagyonjogi hatalmi kategoriák között, de *megtalálni* — álláspontunk szerint — mégsem tudja azt, mert *általános jövedelemnyujtó vagyoni hatalomnak* tekinti azt és nem ismeri fel, hogy a tőke csupán a gazdasági konjunkturák által sanctionált modern *fizetési hatalmat* nyujtó vagyonjog.

Téves szerintünk Komorzynskinak az a nézete, hogy a tőke a legáltalánosabb értelemben vett oly vagyon, mely nem „Haushaltsvermögen" (tehát általában a magángazdasági forgalom utján jövedelmet nyujtó vagyon), mert szerin-

azonban szerző részéről úgy magyarázni a dolgot, hogy tőke alatt *mindig* jövedelemszerzésre szolgáló *törzsvagyont* értünk aköznapi életben (Heute wird ... in der Sprache des gemeinen Lebens mit dem Ausdrucke „Capital" *immer* die Vorstellung eines *Stammvermögens* der Sonderwirtschaft verbunden ... Ich gebrauche den Ausdruck „Stammvermögen" hier im Gegensatze zum Vermögensertrage (Vermögenszuwachse), nicht aber im Sinne von Anlagevermögen ... stb. 141. s. köv. l.) Szerintünk, ha a köznapi életben általában tőkéről beszélünk, sokkal inkább csak pénzösszegre, vagy könnyen pénzrehozható vagyonrészre gondolunk és a *törzsvagyont is csak akkor nevezzük köznapi nyelven általában tőkének, ha az pénzből, értékpapirokból, vagy mondjuk liquid „érték"-ekből áll.* Tehát nem *mindig törzsvagyont* értünk a köznapi beszédben tőke alatt, hanem *többnyire pénzösszeget* s hozzátehetjük még, hogy kiki olyan pénzösszeget szokott a köznapi élethen a *saját szempontjából* tőkének nevezni és tartani, amely saját gazdasági helyzetéhez mérten, nem valami jelentéktelen összeg.

tünk a modern jövedelemeloszlásnál rendszerint a csereforgalom által közvetített jövedelmek jelennek meg elsősorban a tőke, azaz fizetési hatalom alakjában, nem pedig azok a vagyonok, a melyekből (helyesebben: a melyek révén) a társadalmi jövedelmek egyrésze hárul az illető vagyonjogi alanyokra.

A mi felfogásunk szerint csupán egy speciális jövedelemeloszlási eset az, a mikor tőketulajdon révén hárul valakire jövedelem. Ez a tipikus tőkekamat esete.

A legtöbb esetben a brutto vállalkozói nyereség: árjövedelem, árbevétel a jövedelem elsődleges megjelenési alakja. Ezt a jövedelmet tehát nem a tőke nyujtja, hanem ellenkezőleg: itt a vállalati materiális technikai termelés hozadéka cserélődik be tőkére, pénzösszegre a piacon. Hogy a technikai hozadék elérése céljából szintén kellett fizetési hatalmat: tőkét a legtöbb esetben felhasználni, az egészen más lapra, a termelési költségek rovatába tartozik.

Tehát felfogásunk szerint *nem a tőke az*, ami általában jövedelmet nyujt (bár jövedelmet nyujthat természetesen a puszta tőke is), hanem a modern *jövedelem az*, ami általában fizetési hatalom, tehát tőke alakjában jelenik meg.

A *fizetési specialis hatalomnak* és az alapul szolgáló konjunkturális szankciónak, mint *a tőkefunkció lehetőségének* egymástól el nem választható szempontja elkerülte így Komorzynskinak a figyelmét is, pedig — legalább nézetünk szerint — csakis e két utóbbi szempontnak egymással való összekapcsolása tárhatja fel igazán a tőkefogalom szemeink előtt fekvő rejtélyét. Ha beletekintünk a gazdasági élet gyakorlatába és a modern köznapi tőkefelfogást figyelemreméltatjuk, akkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy a modern *tőke funkcióját csak a közvetlen fizetési hatalmat nyujtó vagyoni jogok teljesítik* s hogy e funkció valóságos teljesedésének alapfeltételei, t. i. a fizetési hatalmat megadó konjunkturák, illetve az ezekre támaszkodó értékitélet a vagyonjogi, illetve magángazdasági hatalmon kívül állanak legnagyobb részben.

Tehát a vagyonjog és a megfelelő konjunkturák (köztük az értékitélet is), a magángazdasági, psychikai és társadalomgazdasági tényezők emez összetalálkozása adja meg azt a fizetési hatalmat, amelyben a modern tőkére ismerünk.

Utólag iktatom ide T. N. *Carver* tőkemagyarázatát, mely kimaradt a materiális elméletek közűl, ahova sorozandó.

A tőkét a jószágok bizonyos fajának és félreismerhetetlenül materiális dologi fogalomnak tekinti az ismert amerikai iró. A tőkefogalom vizsgálatának azonban nem hatol a mélyére. Megelégszik azzal, hogy a tőke konkrét anyagi dolog *(concrete material articles produced by human effort, and used by their owners for the purpose of securing income)* és nem érték stb.

Fejtegetéseinek nagyobbik részét inkább annak a kérdésnek szenteli, i. m. III. fejezetében, hol a tőke meghatározásával foglalkozik, hogy mely javak tőkék, és melyek nem azok.

A pénzt magát azonban ily értelemben nem veszi vizsgálat alá s azért nem is jut el a materiális tőkefelfogásnak ama kimélyitési pontjáig, mely egyszersmind a materiális tőkeelméletek Achilles-sarkának tekinthető szerintem, mint fentebb kifejteni igyekeztem azt.

Beszél röviden arról, hogy némely írók helytelenűl értéknek tartják a tőkét azért, mert a tőkemennyiségeket bizonyos értékegységekkel mérjük. (i. m. 119—120.) Pedig nem a körül forog a kérdés itten Carver szerint, hogy *mennyi tőkéje van valakinek* (mert erre a kérdésre szoktak pénzértékben felelni), hanem az, hogy *miből áll* valakinek a tőkéje? (i. m. 120. l.)

Erre vonatkozólag azután az az álláspontja az említett szerzőnek, hogy a termelési és a jövedelemszerzésre használt materiális jószágokból áll a tőke. Tehát materiális, emellett termelési, vagy jövedelemszerző kategoria a tőke Carvernél:

Some goods yield up their utilities directly, and others only indirectly to their owners.

...The latter include all producer's goods and such consumer's goods as are not used by their owners, but are loaned, rented or hired. All goods of this latter class, whether they be producers' or consumers' goods, hold the same relation to their owners that producer's goods to their possessors. Their owners prizes them not for their own sakes, but for the sake of the other goods, or the income which they are enable him to secure. To this class of goods the name of capital is generally applied by the world,...

T. N. Carver: The Distribution of Wealth. 1912. kiad.

Carver tőkemagyarázata tehát tipikusan és határozottan a materiális tőkeelméletek között említendő. Minthogy azonban e magyarázat

a fogalom felszínén mozog inkább s nem vizsgálja Böhm-Bawerkhez hasonlóan az odasorozott egyes jószágnemeket közelebbről, nem is juthat el addig a határig, ahol a logikai következtetés a materiális és az immateriális fogalmak keresztútja elé érkezik s ahol a materiális álláspont képviselője részéről már meggondolásra ad okot (mint ezt Böhm-Bawerk is elismeri: i. m. 3. kiad. II. köt. 131. l.) az a körülmény, hogy bizonyos javakat, így azokat, melyeket „pénz" alatt értünk, épen a materiális álláspont következetes megtartásának szempontjából a tőke fogalma alá lehet-e sorozni, vagy sem?

VIII. FEJEZET.

A tőkejáradék. — Kamat.

Irodalom: Turgot: Réflexions 57—71. §§. *Smith: i. m. I. könyv,* VI., VIII. fejezet. *Ricardo: Principles* I., VI., VII., XXI. fej. *Malthus: Principles of Political Economy 1820.* 80—84., 293—4. l. u. az: *Definitions of P. E. Nr. 40., 41. Torrens: An Essay on the Production of Wealth* 1821. (34., 50—54. l.) *Mac Culloch: Principles of Political Economy* 1825. 61., 215., 249—50., 298., 313—317. *Macleod: Elements of Pol. Ec.* 1858. 62., 76—81. u. az: *Principles of Economical Philosophy* 2. kiad. 1876. I. k. 634—8. II. 62. *J. B. Say: Traité d'Économie politique* 1803. 7. kiad. 1861. 68—72., 338., 395. *H. Carey: Principles* of S. Sc. 41. fej. *Thünen:* i. m. *W. Roscher:* Grundlagen der National-Oekonomie. 10. kiad. 1873. *Kleinwächter: Das Einkommen u. s. V.* 242—289. u. az: *Lehrbuch;* 412—426. *u. az: Beitrag zur Lehre vom Kapital: Hildebrand-féle Jahrbücher 1867.* 310—26., 369—421. *Hermann: Staatswirtschaftliche Untersuchungen* 1874-iki 2. kiad. utánnyomása. 488—581. *K. Menger: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* 1871. *Fr. v. Wieser: Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtsch. Wertes 1884.* 139—179. *N. W. Senior: Outlines of the Science of Political Economy.* 1836. *Bastiat:* i. m. VII. fej. *James Mill: Elements of Political Economy* 1821. *Courcelle-Seneuil: Traité théorique et pratique d'Économie Politique* 1858. *Rodbertus: Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes* 2. kiad. 1876. *Rodbertus: Zur Beleuchtung der soz. Frage* 1899-iki kiad. 2., 3. levél. *John Rae* tanairól lásd: *C. W. Mixter: A forerunner of Böhm-Bawerk: Quarterly Journal of Economics 1897. Januar. Marx: Das Capital 3 k. 1867—1894. u. az: Zur Kritik der politischen Oekonomie* 1859. *u. az: Theorien über den Mehrwert* i. k. *Carver: The place of abstinence in the theory of interest.* (Quarterly Journal of Ec. 1893. october.) *Knies:* i. m. II. rész Der Kredit 2-fele. 1879. *Mithoff: Der Zins* Schönberg-féle kk. 3. kiad. 1. köt. 1890. *Schellwien: Die Arbeit und ihr Recht.* (195. s köv. l.) *Wicksell: Kapitalzins und Arbeitslohn.* Conrad-féle Jahrb. f. N. Oek. u. Stat. 1892. évf. *I. Fisher: The „Impatience Theory" of Interest.* (Bologna: a *Scientia* 1911. évfolyamában (380—401.) s

külön lenyomatként is. *Jevons: The Theory of P. E.* 4. kiad. VII. fej. *M. Block:* i. m. II. 338—370, *G. Blanchard:* Cours d'Écon. Politique. II. kötet. 1912. 17—43. l. *Clark: Distribution.* Kül. XII. és XXIII. fej. u. az: *Essentials* IX. fej. 146—159. *I. Fisher: The Nature of Capital and Income* 1906., kül. XII. fej. *I. Fisher:* The Rate of Interest. 1907. *Seager:* i. m. kül. XIV. és XV. fej. (244—282. l.) *J. A. Hobson: The Economics of Distribution* 1907. IV., VIII., IX., X. fej. *Marshall:* i. m. 3. kiad. kül. VI. könyv, VI. fej. 661—674. *Földes:* i. m. I. 372—386. *Gaal:* i. m. I. 268—278. *Navratil:* i. m. 71—75. *Petrazycki:* Die Lehre vom Einkommen. 2. k. 1893—95. Kül. I. 78—142. és II. 123—332. Lásd továbbá a többi fejezeteknél felsorolt kézikönyvnek a kamatra vonatkozó részét.

A maga nemében egyedülálló monografia a kamatról *Böhm-Bawerk* sokszor idézett monografiája: *Kapital und Kapitalzins* két kötetben. (Erste Abteilung: *Geschichte und Kritik der Capitalzinstheorien* 1900., 2. kiad. Zweite Abt.: *Positive Theorie des Kapitals.* 1909—12. 3. kiad.

1. A járadékjövedelmek jelentős ágát alkotják azok a jövedelmek, a melyek a különböző *tőkék* birtokosaira hárulnak a jövedelmek megoszlásában. Járadékjövedelmek ezek, mert juttató, lehetőségüket megadó forrásuk a jog. Hozzátehetjük még, hogy talán minden jövedelmi ágak s minden idők jövedelmi nemei között e tőkejövedelmek a legtisztább jogjövedelmek.

Előrebocsátjuk, hogy az alábbiakban a vállalkozói nyereségtől elkülönült[1] tőkejövedelmeket öleljük fel. Azt a tőkejövedelmet, melyre a vállalkozó tőkéjének *saját üzemébe* történt belefektetése utján tesz szert, a vállalkozói nyereség fogalma alá sorozzuk, legyen az a vállalat mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi. Annak a földbirtokosnak, gyárosnak, kereskedőnek „saját tőkéjére eső" jövedelmét tehát, aki saját pénzét forgatja meg saját gazdaságában, gyárában, üzletében, a tágabb értelemben vett vállalkozói nyereség

[1] t. i. a *netto* vállalkozói nyereségből *már* elkülönült, tehát az árbevételből, a *brutto* vállalkozói nyereségből az illető tőketulajdonosnak (hitelezőnek, járadéknak stb.) *már* kifizetett összeget, vagyis, amely nem valamely brutto nyereség eszményi része többé, hanem amely már külön önálló jövedelemmé vált a társadalmi megosztódás folytán.

címe alá foglaltuk, mint a tágabb értelemben vett járadék fogalma alá.

Tőkejáradék és kamat fogalma alatt tehát szorosabb értelemben vett járadékjövedelmet, *tiszta jogjövedelmet* kívánunk érteni. Ilyen tiszta jogjövedelem a tőkejövedelmek sorában a kölcsönadott pénzösszeg kamata, a különböző életjáradékok, évi járadékok, t. i. mind oly jövedelmek, a melyekre élvezőik tisztán az őket valamely tőkeösszeg felett megillető tulajdonjoguk révén tesznek szert, anélkül, hogy a csereforgalomban elérhető nyereség, árbevétel alkotná jövedelmük tárgyát.[1]

A tőkejáradékok s köztük a kamat, mint tiszta jogjövedelmek, ekként fogalmilag a szorosabb értelemben vett járadék fajait alkotják épenúgy, mint az a szűkebb értelemben vett járadék, mely a földbirtokosra hárul.[2] Szorosan vett

[1] Nem értek tehát egyet a fentebbiek szempontjából *Kleinwächter* (Lehrbuch 412. l.) s azok felosztásával, a kik a tőkejövedelmeket akként osztják *fel „tőkehozadékra" vagy „tőkejáradékra"* egyrészt („Kapital-*ertrag*, vagy Kapital*rente*") és *kamat*-ra („Kapital-Zins") másrészt, hogy az előbbi alatt a termék ama részét értik, mely „a termelésnél működő eszközök számlájára irandó", az utóbbi alatt pedig a valamely tőkének kölcsönadásáért fizetett ellenértéket. A hozadék alatt *termelési* kategoriát értek, termelés eredményét, tehát termelvényt. *Tőkehozadék tehát szerintem ebben az értelemben nem létezik, csak tőkejövedelem, tehát tőkejáradék.* Ennek pedig reális önállósága akkor van az életben, ha *kiválik* az árbevételből, a tágabb értelemben vett vállalkozói nyereségből. A vállalatban az eszközökre eső termékrész bizonytalan fogalom, olyanféle, mint a termékek „az a része, melyet a föld örök s elpusztíthatatlan erőiért fizetünk". Bármely tényezőre eső jövedelemrész nagyságát biztosan csak akkor tudjuk megállapítani, hogyha bizonyos jövedelemmennyiség társadalmilag, illetve *vagyonjogilag* is kihasítható annak javára.

[2] A kamat tehát tőkejáradék s a „kamat" szó nem más, mint a tőkejáradék főtipusának szokottabb, parallel elnevezése. Hogy az a felfogás, mely a tőkejáradék alatt, szemben a kamattal a termék ama részét akarja érteni, mely a termelésnél a tőke „számlájára irandó", mennyire mesterkélt és doktrinär a valóságos életben, valamint a vagyonjog gyakorlatában tökéletesen hasznavehetetlen, *a jogi írók már*

járadék tehát mind a két kategoria. A tőkejövedelmekhez fűződő különleges szempontok és irodalmi vélemények szükségessé teszik azonban némileg, hogy a tőkejövedelmek természetét külön is kifejteni törekedjünk a többi járadékjövedelmekkel szemben.

Evégett a „tőke" fogalmával foglalkoznunk kellett.

2. Minthogy a tőke nem materiális-technikai, hanem jogi kategoria,[1] az anyagi termelés magában véve nem is állíthatja elő, hanem jogi úton keletkezhetik az csupán. A mindenkori jogrendszer teszi lehetővé annak keletkezését a gazdasági élet vagyonjogi gyakorlatában. *Ezért lehet technikai munka nélkül tőkét szerezni* s ezért nem lehet enélkül házat épiteni. Modern szerepe főleg abban áll, hogy új kötelmi jogviszonyok létesítésére könnyen felhasználható. Aki fizetési hatalmat rejtő jogokkal: tőkével rendelkezik, az könnyen megszerezheti olyan más emberek munkáját, árúcikkeit és bizonyos fokig nagyobb ellenszolgáltatásról szóló kötelezettségeit is, akik fizetési hatalmat, módokat és eszközöket keresnek megélhetésük, üzletük vitele stb. végett.

A termelést a természeti anyagok felhasználásával az embernek és a gépnek erőkifejtése végzi el. Hogy az egyes ember a termelésnek milyen anyagi eszközeivel rendelkezik, azt viszont a jogrend határozza meg. A társadalmi termelés elgondolható most már úgy, hogy mindenki előállítja a saját szükségleteit és elgondolható úgy, amint van, t. i. a munkamegosztás alapján. A munkamegosztás alapján álló társadalmi termelésben szétválnak a foglalkozások technikai értelemben is.

észrevették. Igy erre Petrazycki is figyelmeztet. Jövedelemelméletében a közgazdaságtan theoretikus jövedelmi kategoriáival foglalkozva, ezt az elméleti megkülönböztetést a gyakorlatban kivihetetlennek és saját szempontjából feleslegesnek tartja. (Die Lehre vom Einkommen. I. 391—2. l.)

[1] Közelebbről: Konjunkturákra — köztük főleg az értékítéletre — épült jogi kategoria, mondhatjuk jogi és konjunkturális együttes kategoria.

A különböző foglalkozások azonban nem csupán technikai és szellemi erőkifejtések, hanem egyúttal a megélhetés és vagyonszerzés lehetőségeit nyujtó alkalmak is.[1] A megélhetés és vagyongyűjtés az erőkifejtést elvégző egyénre nézve a főindok. Hogyha pedig ezt az erőkifejtést másnak a számára és érdekében végzi el valaki, akkor igényt tart arra és megköveteli, hogy ez a másik egyén *fizessen* ezért a szolgáltatásért. A termelési tevékenységet tehát mindenekelőtt jogügyletek hozzák mozgásba, melyeknek csak egyik része a munkabérszerződés. E jogügyletek társadalmi célja az, hogy általuk az ember lehetőleg *jobban* hatalmába vegye a szükségleteinek, vágyainak kielégitésére szolgáló anyagi javakat és szolgálatokat. Majd a közvetlen fogyasztás biztosítása, majd pedig vagyoni hatalmunk további növelése céljából stb. kötünk lépten-nyomon jogügyleteket.

E jogügyleteknek az egyén mindig valamely értéket tulajdonít, mert mérlegeli előnyüket és hátrányukat a saját szempontjából. Ez a jogügyletek használati értéke a magánember szempontjából. Lépten-nyomon kérdezzük, érdemes volt-e valamely vételbe, vállalati szerződésbe, kötelezettség, munka elvállalásába, kölcsön felvételébe stb. stb. belemenni? Minthogy pedig az egyes jogügyletek előnyeit mindig különböző személyek és (legtöbbnyire) különböző szempontokból mérlegelik, többnyire különböző lesz az azok értékének tekintetében alkotott véleményük is. Az egyikre életkérdés lehet pl. valamely munkaalkalom, vállalati szerződés, pénzkölcsön megragadása, mely a másik félre nézve csupán elenyésző jelentőségü értéket jelent.

[1] Társadalmi jellegük másik oldalát épen ez adja meg. A termelés körében való bizonyos foglalkozás egyrészt tehát materiális javaknak, a nemzeti termelés materiális hozadékának létrehozását, másrészt pedig általános elvont tartalmú (immateriális fizetési hatalomban megnyilvánuló) jövedelemre való jogosultság szerzését célozza. Ebben az értelemben élesen el kell választani a jövedelemszerzést a termeléstől és lehetőleg kerülni kell itt a „jövedelemtermelés“ fogalomzavart okozó kifejezését.

A munkamegosztás és ezzel a pénzre hozott csereforgalom társadalmában a legközvetetlenebb szükséglet a felhasználandó javak megszerzésének biztosítása céljából az, hogy el legyünk látva fizetési hatalommal és az ennek gyakorlásához szükséges jogigazolvánnyal, melynek közönséges alakja a materiális pénz. A modern gazdasági, vagyis vagyonjogi élet milliárdnyi ügyleteiben nyilvánul meg a fizetési hatalmat adó jogoknak szerepe: ezek azok a láthatatlan szálak, melyekkel egyik ember a másiknak szolgáltatását, munkáját, jószágait a maga magánjogi birodalmához kapcsolja. Az egyik ad, a másik vesz, az egyik követel, a másik teljesít valamit, de az egyik oldalon a legtöbbször ott szerepel szolgáltatás gyanánt egy bizonyos pénzösszeg, mint a fizetési hatalmat adó jogok értékének és nagyságának kifejezője.

Igen természetes most már, hogy e különböző szempontokból, különböző gazdasági célú egyének által megkötött milliárdnyi jogügyletek által létesített jogok a fizetési hatalmat és ezzel a mások munkája és jószágai felett való rendelkezés lehetőségét számtalan alakban, számtalan helyre osztják szét, majd vonják össze a társadalomban. Ez a tőke szerepe.

Minthogy pedig a tőke ilyen hatalmat: *fizetési* hatalmat rejt, annak birtoka után nagy volt mindig a vágyakozás, a melyet ennélfogva a tőketulajdonosnak *ki lehetett használni* a maga számára gazdaságilag, tehát jövedelemszerzésre is. Amint minden jogügyletet lehetőleg azért kötött meg a számitó üzletember, hogy abból haszna legyen, nagyon természetes, hogy a tőkének, az effektiv fizetési jognak átengedésekor is figyelembe vette ezt a szempontot. Csakhogy alakilag másként festett a dolog ebben az esetben. Ha ugyanis pl. egy házat, vagy lovat adok el valakinek, akkor egy bizonyos *árat* kötök ki és szerepel az eladó oldalán a ház, vagy a ló, — a vevő oldalán pedig mondjuk 100,000, vagy 1000 korona.

A tőke átengedésénél azonban ugyanolyan pénzösszegnek oda- és visszaadásáról van szó. Itt ugyanis mind a két oldalon az általános fizetési eszköznek, a pénznek szol-

gáltatása van kikötve. A tőke átengedőjének a jogügylet megkötésénél számitásba vett üzleti hasznot tehát másképen kell ebbe az ügyletbe belevinnie, mint egyéb természetű jogügyleteknél. Ebben áll a pénz, illetve tőkekölcsönügyletek különleges természete.

Ha például valaki egy olyan lovat bocsát árúba, mely neki magának 900 koronájában van[1] s ezen a jogügyleten 10%-ot akar nyerni, akkor 990 korona vételárat fog kérni. A vételárban benne van tehát a tíz százalékos nyereség is már. Hogyha ellenben valaki 900 koronát akar kölcsönadni s ugyancsak tíz százalékot akar az ügyleten nyerni egy év alatt, akkor akként kell megkötni a jogügyletet, hogy a kölcsönadott 900 koronáért egy év mulva 990 koronát adjon vissza az adós.

A különbség a két jogügylet között abban áll, hogy akkor, amikor bizonyos pénzösszeg: ár ellenében közönséges árúcikket szolgáltatunk, a tiszta nyereség — e járadékszerű jövedelem — mértéke nem tűnik szembe összegszerűleg az első pillanatra. Az adásvételi szerződésben ugyanis ló szerepel az egyik és 990 korona vételár a másik oldalon. Abból a tényből magából, hogy valaki egy lovat 990 koronáért ad el, még nem tudok az illető eladónak sem nyereségére, sem veszteségére következtetni. A 990 koronás lóeladási ügyletből nem tudom még, hogy az eladó milyen értékű lovat adott el. Meglehet, hogy egy 200 koronát sem érő gebe volt az, de meglehet, hogy értékén alul elvesztegetett telivér.

Másként áll azonban a dolog egy olyan jogügyletnél, melyben tőkét adnak „kölcsön." Itt *mind a két oldalon ugyanazzal az értékegységgel megbecsült pénzösszeg szerepel* úgy szolgáltatás, mint ellenszolgáltatás gyanánt.

Az adásvételi ügyleteket úgy nézi a világ, mintha az árban a jószágnak valamely „egyenértéke" jutna kifejezésre.[2]

[1] Mondjuk egy évi tartással együtt.

[2] Az agio-elmélet ezt erősíti a kamattal megnőtt tőkevisszafizetés, vagy visszatérülés tekintetében is azon az alapon, hogy a kamat által a jövendőbeli viszontszolgáltatás csupán a jelenlegi szolgáltatás

Akad közgazdasági kézikönyv is, mely felületesen ezt tanítja. Pedig dehogy van ez így.

Az ár nem egyéb, mint egy pénzértékben kifejezett bizonyos tőke-, vagy mondjuk kevésbé helyesen: fizetési eszköz-mennyiség, melylyel az árút megszerzem, de az árból magából az ügyletbeli nyereség rátájára, mértékére még nem tudok következtetni. Az ár tehát a javak objektiv csereértékét tekintve is, a legritkább esetben jelent az árú előállitási költségével egyenlő pénzbeli csereértékével megegyező értéket. Ellenkezőleg. A rendes esetben az ár a jószág pénzben kifejezhető objektiv előállitási értékén felül egy járadékszerű értéktöbbletet rejt az eladó javára. Természetesen akkor áll ez, hogyha az eladó szemeivel becsülöm meg az árú értékét.

A tőke-, vagy köznapi értelemben pénzkölcsönzésnél lényegében ugyanazzal az esettel állunk szemben. A tőkét átengedő hitelező épen úgy számitásba veszi a kötendő jogügyletben a járadékszerű értéktöbbletet az ellenszolgáltatás kikötésénél, mint a lókereskedő. Csakhogy ebben az utóbbi esetben azonnal tisztában vagyunk az ügyleti nyereség mértékével. Minthogy ugyanis úgy a szolgáltatásnak, mint az ellenszolgáltatásnak a tárgya e kölcsönügyletnél ugyanannak a pénzegységnek bizonyos többszöröse: pénzösszeg a szolgáltatás és pénzösszeg az ellenszolgáltatás is, — csak nagyon természetes dolog, hogy az ellenszolgáltatás tartalmát alkotó pénzösszegnek *nagyobbnak* kell lennie, mint a szolgáltatás pénzbeli összegének, hogyha a kölcsönadó *nyerni* akar a jogügyleten.[1] Valamint tehát annak a lókereskedőnek, aki

értékére „érik be.“ Ennek a nagyon is labilis psychikai szempontnak élénken ellentmond a gazdálkodó ember üzleti gondolkodásának szelleme, amely épen arra törekszik, hogy a jövőbeli viszontszolgáltatás, melyet az illető egyén kapni fog, ne annyit, hanem *többet* érjen a jelenlegi szolgáltatásnál, melyet ad.

[1] Az agio-elmélet, — mely a kamatban a jelenlegi javaknak a jövendőbeliekkel szemben mutatkozó értéktöbbletét látja — voltaképen azt bizonyítja ezzel, — a gazdasági élet felfogásával ellentétben —

tíz százalékot akar nyerni egy olyan ló eladásán, mely neki 900 koronájában van, 990 koronáért kell lovát eladnia,[1] úgy annak a hitelezőnek is, aki a kölcsönszerződés lejártakor 10%-ot akar nyerni a kölcsönadott 900 koronán, 990 koronát kell követelnie.

Aki tehát egy pillantást vet erre a kölcsönügyletre, azonnal tisztában van azzal, hogy itt 10%-os kölcsönről volt szó, míg a szóbanforgó lóeladásnál valószinüleg csak a lókereskedő volt tisztában az ő 10%-os nyereségével.

A tőke kölcsönadásánál a hitelező javára a kikötött pénzbeli ellenszolgáltatás összegében előálló többlet a *kamat.*[1]

3. A kamat a tőketulajdonos járadéka. Tipikus járadék, mondhatjuk tiszta jogjövedelem ez, melyet tulajdonjogánál (t. i. a tőkére vonatkozó tulajdonjogánál) fogva áll módjában kikötnie. A kamat fizetésének oka egyszerüen jogi ok: fizetik azt azért, mert a tőkepénzes csakis kamatfizetés ellenében ad kölcsönt. Alanyi, jogi, hatalmi ok tehát a kamat fizetésének a végső oka. Hogy azután a hitelező azért nem ad kamat nélküli kölcsönt, mert járadékot, jövedelmet akar húzni tőkéjéből, az ezenkívül az ő egyéni psychikai dolga is. A hitelező és az adós között összekötő kapcsot képező effektiv ok, a melyhez fűződik a kamatfizetés valóságos kényszeritő körülménye: a szerződés, a jogügylet. Ez az az alap, a melyre támaszkodva *kapja* a hitelező és *fizeti* az adós a kamatot.

hogy a kamat nem is nyereség lényegében. Ha ugyanis azt mondjuk, hogy a jelenlegi tőkeszolgáltatás egyenlő értékű (!) a jövendőbeli kamatokkal bővült tőke-viszontszolgáltatással, akkor a kamat a szegény tőkésnek csak *értékkiegyenlítést* hoz, mely már nem nyereség.

[1] A kamat folytán tehát az adós viszontszolgáltatása *nagyobb* a hitelező viszontszolgáltatásánál. És pedig ha elvben elfogadjuk azt a — ható erejében konkrét módon megmérhetetlen — körülményt, hogy a jelenlegi javak többet érnek a jövendőbelieknél, akkor a kamatos viszontszolgáltatásnak *többel* kell nagyobbnak lennie a hitelező szolgáltatásánál, mint amennyivel a jelenlegi szolgáltatás hasonló összegű jövőbeli viszontszolgáltatásnál többet ér. Valóságos járadék (értéktöbblet) csak így keletkezhetik.

Amint vagyonjogi kategoria a gazdasági életben a tőke, vagyonjogi kategoria a kamat is. Fizetésének és fizettetésének végső oka is vagyonjogi ok. Úgy értem azt végső oknak, hogy az a jogi ok, t. i. a megkötött szerződés az, amely a kölcsönszolgáltatást a kamatfizetés ellenszolgáltatásával nemcsupán s nem egyedül logikai összefüggésbe, hanem egyúttal vagyonjogi szankcióval ellátott okozati viszonyba állítja.

Ha tehát azt kérdezzük, hogy *miért* fizetik a kamatot, akkor hasonlótermészetű kérdést teszünk fel emezekkel: miért fizetik a munkabért, a haszonbért, az árúcikkek vételárát? stb. stb. Valamennyit azért fizetik, mert a gazdasági élet rendes üzleti forgalmában a vagyonjogi tárgyú szolgáltatások megfelelő ellenszolgáltatását lehetőleg úgy kötik ki, hogy az ellenszolgáltatás lehetőleg bizonyos járadékszerű többletet tartalmazzon: jövedelemszerző, nyereséggel járó legyen az ellenszolgáltatást kikötő félre nézve. Tehát az a vagyonjog adta hatalom, mely lehetővé teszi a vagyoni jogok alapján való jövedelemszerzést, a szülőoka a kamatnak is.

4. Kamatról rendszerint *kölcsönadott* tőkéknél beszélünk. A köznapi életben főleg azokat a visszatérően fizetendő összegeket nevezzük kamatnak, melyeket az adós fizet hitelezőjének.

Ha ezzel szemben a vállalkozó saját vállalkozásában felhasznált tőkéjének kamatairól is beszélünk, ez már a jövedelemeloszlás szempontjából lényegesen más lapra tartozik. A saját tőkéjét befektető vállalkozó ugyanis elvárja, hogy brutto vállalati nyeresége a befektetett tőkemennyiséghez viszonyítva bizonyos kedvező százalékot tüntessen fel. Erről mondja aztán közönségesen azt, hogy a saját maga által befektetett tőke milyen brutto, vagy netto kamatot hozott.

Nem lehet azonban kétséges, ha következetesek akarunk maradni a fő jövedelmi kategoriáknak általunk eddig követett értelmezéséhez, hogy ebben az utóbbi esetben vállalkozói nyereségről van szó és nem tiszta jogjáradékról.

A kamat fogalmát tehát a tiszta tőkejáradékra, a tiszta jogjövedelemre kell korlátoznunk és oly tőkejövedelmet kell

alatta értenünk, mely nem vállalkozói nyereség a szónak közvetlen értelmében, mely tehát nem áll *árbevételből.*

Kamat alatt tehát az olyan tőkepénzes jövedelmét értjük, *aki nem termelő is egyúttal.* A tőkés a tőkéjében rejlő vagyonjogi hatalom alapján egyszerüen kikötheti azt, hogy az adós a tőke átengedése fejében kamatot fizessen neki. Tehát tisztán jogjövedelem a kamat, még pedig olyan tisztán jogjövedelem, melyet nem a piacon árúk értékesitéséből, sem valamely technikai műnek létrehozása útján ér el a tőkék tulajdonosa, hanem hárul ez a tőkére egyedül azért, mert tőkéjét, illetve az abban rejlő fizetési hatalmat egy más embernek engedte át.

A kamat ekként a technikai termelésben részt nem vevő tőkésnek a jövedelme, melynek tárgyát más emberek: az ő adósai állitják elő, vagy keresik meg, hogy hitelezőjüknek átszolgáltathassák. Tiszta járadék, még pedig kötelmi jogjövedelem a kamat, mely a tőkejáradéknak, mint tiszta járadéknak, a legtipikusabb alakja.

A föld-, ház-, szóval fizikai vagyontárgyjáradékok között egyrészt, másrészt pedig a tőkejáradék, mint egyaránt jogjövedelmek között a vagyoneloszlás jogcíme tekintetében a főkülönbség abban van, hogy az előbbieknél a jövedelmet juttató jog dologi jog végeredményben, mert a földre, házra, szóval *fizikai* vagyontárgyra vonatkozó dologi jogunk teszi csupán lehetségessé azt, hogy földjáradékot (haszonbért), vagy házjáradékot (házbért) élvezzünk, míg a tőke kikölcsönzése esetében húzott kamatjövedelemnél már semmiféle dologi jogot nem találunk. Tehát a kamat már tisztán a kötelmi jogok alapján álló jövedelem. Mondhatjuk a leginkább légnemű jövedelem, melynek élvezője semmiféle közvetlen kapcsolatban nem kell hogy álljon többé a termelés fizikai és technikai eszközeivel.

A földbirtokos a tiszta földjáradékot[1] — felfogásom

[1] A most szóbanforgó járadék- és jövedelemfaj-kategoriákat természetesen mindig a jelen munkában kifejtett meghatározásuk szerint kell érteni.

szerint — úgy nyeri, hogy egy fizikai termelési tényezőt és eszközt, t. i. a földet, a tulajdonoshoz fűző dologi jog képessé teszi a tulajdonost arra, hogy reá támaszkodva, bizonyos szolgáltatást követeljen attól, akit bele ereszt az ő földbirtokába. Ez az ő jövedelme. Ezzel szemben a hitelező tőkés nem fizikai és technikai termelési eszköz használatát engedi át adósának, hanem egyedül a gyakorlatilag legfontosabb társadalomgazdasági hatalommal, t. i. fizetési hatalommal ruházza őt fel. Tehát egyedül a tőkében rejlő jogokat ruházza reá s ennek fejében követel tőle szolgáltatást. *A kamat*[1] *tehát származási tekintetében a termelés fizikai és technikai eszközeitől teljesen különválasztott jövedelemág.* Technikailag és jogilag a kölcsönző tőkésnek semmi köze a materiális-technikai termelési eszközökhöz. Nem csupán a termelés technikai elvégzésében és a termelt materiális javak értékesítésének gondjában, tehát a vállalkozói tevékenységben nem kell részt vennie a kamatélvezőnek, hanem még jogilag sem kell technikai-termelési eszköznek a birtokában lennie. Az ő kamatjövedelme ennélfogva minden jövedelmek között a legtisztábban a jogrend és jogbiztonság gyermeke és hogy ez így van, az társadalmilag sokkal nagyobb jelentőségű, mint első pillanatra látszik. A tőkének és tőkejáradéknak igazi társadalomgazdasági jelentőségét és helyzetét csak akkor ismerhetjük fel, ha felismertük, hogy mind a kettő elsősorban jogi: vagyonjogi kategoria, melynek tartalmi értékét a gazdasági konjunkturák szankcionálják.

A hitelezőnek kamatjövedelme a maga tisztán és közvetlenül kötelmeken háruló természetében némileg hasonlít az állam adójövedelméhez. Csak az állam a maga közjogi hatalmával bír a technikai termelési eszközökhöz való hozzákötöttség nélkül olyan rendszeres jövedelemre szert tenni a mai jogrendszer mellett, mint a „hitelező." S minthogy a jövedelmi nemek között a tőkejáradéknak gyökerei táplál-

[1] t. i. az általunk kifejtett szűkebb értelemben vett kamat.

koznak a legimmateriálisabb gazdasági talajból: a jogrend és vagyonjogi konjunkturák normális életfolyamatából, ez a jövedelem egyszersmind az, melynek forrásai kedvezőtlen viszonyok között a legkönnyebben semmisülnek meg anyagi javak és technikai termelési eszközök elpusztulásától függetlenül, egyedül a jogrend s a jogbiztonság megzavarása, vagy gazdasági értékitéletek megváltozása folytán. Mindazok a kedvezőtlen körülmények, melyek a gazdasági életben tőkék megsemmisülését okozhatják, megsemmisítői lehetnek a tőkejáradéknak is.

5. Minthogy a tőkejáradékot tiszta járadéknak fogom fel, alatta csak olyan jövedelmet érthetek, melynek alanya a maga személyében nem vállalkozó, tehát amely őreá nézve nem bír vállalkozói nyereség, árbevétel természetével.

A kölcsönadó kamatjövedelménél, valamint a befizetett tőke ellenében húzott életjáradéknál tűnik szembe a legtipikusabban a tiszta tőkejáradék természete. Tiszta tipusát adják ezenkívül a tőkejáradéknak a különböző járadékkötvények, (állami, községi) záloglevelek stb. kamatjövedelmei. Szóval a tiszta tőkejáradékot ott találjuk, ahol hitelező áll szemben adóssal. Ez tehát túlnyomó esetben a kamatjövedelem.

A részvényes osztalékát ellenben már nem tekinthetjük tiszta tőkejáradéknak, hanem inkább vállalkozói nyereségnek.[1] Tiszta járadék alatt ugyanis oly jövedelmet értünk, melyet egyedül a jog határoz meg számunkra s melynek méreteit is a jog jelöli ki.[2] Tehát kamatot s általában tiszta tőkejáradékot egyedül arra irányuló *jogunk* alapján követelhetünk, mert a tiszta járadék alanya felfogásunk értelmében az, aki nem vállalkozó a saját személyében, akinek valamely jogi megállapodás alapján feltétlenül *jár* bizonyos jövedelem, melynek méreteit is meghatározza a jog akár közvetve, akár közvetlenül.

[1] Az elsőbbségi kötvények kamata ellenben természetesen tiszta tőkejáradéknak tekintendő.

[2] pl. nem összegben, hanem a hozadék bizonyos hányadában.

A hitelezőnek jogában áll kölcsönadott, vagy befizetett tőkéje után bizonyos kamatot követelnie, tekintet nélkül arra, hogy a kölcsönvevő milyen eredménnyel forgatja és használja az általa juttatott tőkét. A részvényesnek ellenben nincs *joga* általában egy bizonyos meghatározott osztalékot követelnie. Ez a jog csak akkor áll elő, hogyha a részvénytársulatnak üzleti eredménye lehetségessé teszi az osztalékadást.[1] A részvényes tehát befizetett tőkéje erejéig és

[1] Ennek a kérdésnek (hogy t. i. a részvényosztalékot tiszta járadéknak, vagy vállalkozói nyereségnek tekintsük-e) az érdemét természetesen nem az illető jövedelmi ág elnevezése, hanem az adja meg, hogy valóságos vállalati nyereséget élvez-e jövedelemként a konkrét esetben az illető részvényes, vagy pedig egyszerűen osztalék alakjába bujtatott tiszta járadékot.

Egy olyan részvénytársulat, vagy másképen nevezett kereseti egyesülés, mely nem tesz mást, mint kamatra kölcsönad, vagy zálogleveleket vásárol, tiszta járadékot húz az ő adósaitól épenúgy, mint az a magánhitelező, aki ugyanazt teszi. Az ily társulat részvényeinek az osztaléka is többé-kevésbé tiszta járadék-jellegű marad. Egy gyári részvénytársaság ellenben már nem tiszta járadékot, nem puszta kamatokat élvez jövedelem gyanánt, hanem vállalkozói nyereséget, melyre a termelt árúknak értékesítésével tesz szert. Itt tisztán vállalkozói nyereség lesz az osztalék is. Igen sok részvénytársulat, vagy társas vállalat ismét tőkéinek egyszerű hitelezése mellett a vállalati nyereség legkülönfélébb fajtáit éri el.

Azt mondhatjuk tehát, hogy amint magának a jogi személynek, a társulatnak üzleti eredménye közelebb, vagy távolabb áll a tiszta járadékhoz, aszerint viszonylik az illető részvényesek osztaléka is ahoz.

Maga a részvényesek osztaléka azonban még a tiszta járadékot zsebrevágó részvénytársulatoknál stb. is közelebb áll a vállalkozói nyereséghez, mint magának a társulatnak (a jogi személynek) a jövedelme. Mert ha a tisztán kölcsönző társulat adósaitól meghatározott nagyságú kamatot, vagy járadékot kap is, a részvényes osztaléka abban a tekintetben mégis vállalati nyereség lesz, hogy a társaság igazgatása, ügykezelése stb. az intézet kamatjövedelmeiből fedezendő.

Míg tehát magának a részvénytársaságnak feltétlen joga van a kamat követelésére az adósoktól, addig a törzsrészvényes nem áll közvetlen jogi viszonyban az intézet adósaival. A részvénytársulat pedig nem tartozik kamatot fizetni részvénytőkéje után, hanem csak osztalékot, ha az üzleti eredmény kedvező.

arányában vállalkozó, jövedelme ekként vállalkozói nyereség. Résztőkéjét akként bocsájtja a részvényes vállalat rendelkezésére, hogy ez a résztőke mindenben egy bizonyos hányada legyen a nyereségszerző célra használandó vállalati vagyonnak s osztozzék annak sorsában.

6. A kamatfizetésnek alapja tehát a tőkében rejlő vagyonjogi hatalom, mely képessé teszi a tőkést arra, hogy azt jövedelemszerzésre használja fel.

Szinte nevetséges dolog tehát a kamatot a tőke természetes hozadékának tekinteni, olyan értelemben, mintha a tőke a természet erőihez hasonló termelékenységgel bírna.[1]

[1] A tőke termelékenységének kimagyarázása egyébként nagy gondját alkotta a kamatelméletek egy jelentékeny csoportjának. Saját felfogásunkra vonatkozólag a tőke produktivitása irrelevans dolog, mert a kamatot nem úgy fogjuk fel, mint a melyet a tőke termel, hanem egy olyan jövedelemág gyanánt, a melyre a tőkés bizonyos társadalmi jogcímen tesz szert.

A kamatelméletek nagy részénél azonban nem csak azt a hibás felfogást találjuk, mely a kamatot mint a *tőke által* — akár fizikailag, akár értékben — *termelt* valamit gondolja el, hanem még azt a naiv értelmet is fedezhetjük fel bennük, mintha az egyes tőkésnek kamatjövedelme *az a kamat* volna, amelyet *az ő* saját külön *tőkéje* „termelt". Tehát nemcsupán *termeléstechnikai* módon gondolnak el egy *jövedelemeloszlásbeli* jelenséget, hanem ezenfelül a kamat termelődését is olyan módon gondolják el, mely a társadalmi munkaegyesités és együttműködés, illetve munkamegosztás fennforgását úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyja.

Hogyha a jövedelemeloszlás problémájának magyarázata gyanánt — szintén a sokszor megszokott módon — egyszerüen és helytelenül a termelt materiális javak társadalmi szétosztását állítjuk oda közvetlenül, akkor sem (bár átugrottuk azt a fontos tényt, hogy a jövedelmet manapság pénzösszegben: tőkében és nem használati jószágokban kapjuk közvetlenül) tekintjük az egyes jövedelmi alanyoknak kijutó javakat a saját maguk által termelt javaknak. Ezek az elméletek sem követik el általánosságban azt a vastag hibát, hogy például a kalapos jövedelmének azokat a kalapokat tekintsék, melyeket ő készített, hanem jövedelmének tekintik azokat a különböző javakat, melyek a társadalmi termelés eredményéből az illető kalaposnak kalapjaiért kijutnak. (A logikai hiba ennél a felfogásnál abban van, hogy átugorja azt a tényt,

Hogyha a tőkének jogi jellegét átlátjuk s ha nem téveszjük azt össze fizikai jószágokkal, akkor szinte önmaguktól szétfoszlanak azok az ellentmondások, a melyek az eddigi tőke- és kamatelméleteket oly kuszált zűrzavarban állították egymás mellé és tárgytalanná válik szinte a kamat lényegét megmagyarázni iparkodó tiszteletreméltó erőfeszítése a különböző ú. n. kamatteoriáknak.

A tőke ugyanis — álláspontunk szerint — immateriális jogi kategoria: fizetési hatalmat adó olyan alanyi jog, melynek a gazdasági életben való érvényesíthetése a gazdasági konjunkturáktól függ.

A tőke és a kamat közötti összeffüggés szintén jogi jellegű. A tőkés ugyanis fizetési hatalmának átengedését csakis valamely vagyonjogi ellenszolgáltatás fejében hajlandó rendszerint megtenni. Nem elégszik meg azzal, hogy az adós a kölcsönvett tőkének egy bizonyos idő mulva leendő

hogy a modern jövedelemeloszlásban az egyes ember *közvetlen* jövedelem gyanánt nem *különböző* termelt javakat, hanem *fizetési hatalmat* kap osztályrészül.)

A kamatra vonatkozólag azonban ennek dacára olyanformán magyarázzák annak keletkezését igen gyakran, mintha minden tőkének saját kamatjövedelmét közvetlenül saját tőkéje termelné s nem a munkamegosztásra épített társadalmi termelés eredményéből kapna csupán a saját tőkéjével és ennek a „termelékenységi fokával" arányban álló részt.

A termelékenységi elmélet tehát bármelyik alakjában könnyen ahoz az absurdumhoz vezet, hogy végeredményben — mondhatjuk — *házilag* készítteti el minden tőkésnek tőkéjével a saját kamatját, tehát mintegy megfiadzik itten a tőke, szem elől tévesztve azt, hogy a termelésnek *technikai* folyamata legfeljebb logikai és társadalmi összefüggésben áll a jövedelemeloszlás *vagyonjogi* processusával: hogy a jövedelemeloszlás a jövedelmeknek juttatása, illetve a javaknak tulajdonba adása, vagy használatba vevése, a termelés pedig a javak elkészitése, előállitása. Már pedig a mai társadalomgazdasági rendben nem a saját magunk által készített javakat vesszük használatba, vagy tartjuk meg saját háztartásunkban felhasználandó készlet gyanánt, hanem a csereforgalom útján szerezzük meg használati javaink túlnyomó részét.

visszafizetésére, vagyis az átengedett fizetési hatalomnak visszaadására kötelezze magát, hanem ennél több ellenszolgáltatásra törekszik: hasznot, jövedelmet igyekszik húzni adósától, *ki akarja használni* a saját vagyonjogi előnyeit vele szemben. Ez a vagyonjogi indok a kamat szülője. Kamat fejében azután az adós a legkülönbözőbb javakat és szolgálatokat adhatja. Adhat kamat fejében gabonát, gyümölcsöt, csirkét és malacot, felszánthatja a hitelező földjét, mindez a körülmények dolga. A gazdasági élet kezdetlegesebb szakaiban nem oly általános a szigorúan és kizárólagosan pénzfizetésben teljesítendő kamatszolgáltatás. A naturálgazdálkodás szakaiban nem egy hitelező adott előnyt a nem pénzbeli kamatszolgáltatásnak, már csak azért is, hogy ezen a módon aránytalanabb nagyságú viszontszolgáltatásra tehessen szert. Elmaradt gazdasági kulturájú faluhelyek apró uzsorásai ma is gyakran teszik ezen a módon eltartójukká a parasztot.[1]

A gazdasági élet rendszerinti alakulásánál azonban háttérbe szorul mindez a pénzbeli kamattal szemben.

Jól jegyezzük meg, hogy amiért a tőke immateriális kategoria, azért a kamatnak nem kell feltétlenül immateriálisnak lennie.[2] A kamat ugyanis semmi egyéb, mint a tőkés részére teljesítendő viszontszolgáltatás tárgya. A kamat lehet materiális tárgy (malac, ékszer stb.), de lehet immateriális vagyonjogi kategoria is.

[1] A kölcsönadott tőke után kamat fejében való dolgoztatás, napszámbajárás gyakran fordult elő.

[2] A kamatot ugyanis a tőkével jogi kapcsolat, jogi természetű *viszony* köti össze, nem pedig valamely tartalomnak, lényegnek azonos természete. A pénzösszeg alakjában kölcsönadott tőke kamatjának nem kell olyan módon pénzösszegnek lennie, mint ahogy az almafa gyümölcsének almának és nem körtének kell és lehet csak lennie, vagy amint a tehén leszármazottjának borjúnak lehet csak és kell lennie, nem pedig csikónak. A kamat kategoriáját kitevő jogi viszony ellenben fenállhat, létrejöhet és megmaradhat akkor is, hogyha a pénzkölcsön kamatja fejében malacot, vagy csikót adunk, sőt akkor is, ha napszámba dolgozunk kamat fejében.

7. A modern gazdasági életben azonban rendszerint s a leggyakoribb esetben a tőke viszontszolgáltatásából áll a kamat is. Bizonyos pénz*összeg* van rendszerint kikötve kamat gyanánt, minden további megjelölés nélkül. Ez azt jelenti, hogy az adós bizonyos pénzösszeggel lemért *tőkét* tartozik hitelezőjének kamat fejében fizetni.[1] Fizethet pedig nem csupán materiális tőkeigazolvánnyal (készpénzzel), hanem immateriális módon is, amint a gazdasági élet erre számos módot nyujt. A szigorúbb tőkeigazolvánnyal (pl. bankjegy) vagy a legszigorúbb tőkeigazolvánnyal (aranypénz) csak szükség esetén, kivételesen kell a fizetést teljesítenie.

Megtörténhetik azonban, hogy a kamatfizetés *aranyban* teljesítendő. Ez materiális kamat is már, mert tárgya valutáris anyagú materiális fizetési eszköz. A tőke azért természetesen immateriális marad, melynek csak igazolványa a bizonyos mennyiségü aranypénzdarab. A kamatszolgáltatás tárgya azonban egyúttal materiális is ebben az esetben, mert a kölcsönszerződés úgy van létesítve, hogy a kamatfizetésnél bizonyos nagyságú immateriális fizetési hatalmat: tőkét materiális aranypénzzel igazolva tartozik a hitelezőnek kamatképen szolgáltatni.

Mindez nem azt mutatja, hogy a fizetési hatalmat adó jog: a tőke nem volna mindig immateriális kategoria, hanem bizonyítja azt, hogy néha szükség van arra, hogy ez az immateriális fizetési hatalom a legszigorúbb materiális igazolvánnyal: aranypénzzel *igazoltassék*, mert ez az igazolási módja a lehető legbiztosabb igazolási és biztositási mód a modern gazdasági életben. Tehát a tőke immateriális volta korántsem bizonyíték sem a pénznek metallikus kellékei mellett vagy ellen, sem amellett, hogy a kamatnak is a

[1] Itt ugyanis a kamatképen fizetett összegnek a kölcsönösszeggel azonos fizetési hatalmat rejtő természetére gondolunk s azért mondjuk, hogy a *kamat* is *tőkéből* áll többnyire modern viszonyok között. Az ellentét azért a tőke másik értelme *(pars capitalis debiti)*, mint t. i. az adós által teljesítendő visszafizetési kötelezettség *főrésze* és a kamat, mint járulékos kisebb része között, világosan érthető.

tőkéhez hasonlóan immateriális kategoriának kellene lennie mindig. A tőke immateriális volta korántsem mondja még azt, hogy nincsen szükség nemesércből való tőkeigazolványokra, hiszen a tőke immateriális voltából épenséggel nem következik, hogy a gazdasági közvélemény itéletének minél megfelelőbb s az által minél biztosabbnak tartott fizetési eszközre ne volna szükség olykor-olykor a tőkében rejlő fizetési hatalom gyakorlatánál. De nem mondja azt sem, hogy kamat fejében fizetési hatalmat nem tartalmazó materiális jószágot is ne lehessen esetleg adni (vagyis naturalszolgáltatást).

A tőke immateriális volta a lényegét és tartalmát alkotó fizetési hatalmat adó jogok immateriális természetéből folyik. A fizetési eszköznek materiális, vagy immateriális volta, továbbá az a kérdés, hogy az immateriális fizetési eszközök mellett és az azokban való bizalomnak megingása esetére mennyiben álljon az illető nemzet rendelkezésére feltétlenül biztosnak tartott tőkeigazolvány, t. i. ércpénz, — a pénzrendszer jóságának a kérdése. Pénz és tőke ugyanis két különböző dolog. Az utóbbi fizetési vagyonjogi hatalom, az előbbi pedig annak megnyilatkoztatására szolgáló egyik, bár legnevezetesebb eszköz.

A vagyonjogi alany, a társadalom gazdasági forgalmában el tudja választani tőkéjét a materiális fizetési eszköztől, sőt ugyanannak a fizetési hatalomnak, ugyanannak a tőkének az igazolására más és más eszközök szolgálhatnak. Ha például 10000 koronám van aranyban, ez azt jelenti, hogy aranyból való materiális fizetési eszközökkel tudok igazolni annyi fizetési hatalmat: tőkét, amennyinek a társadalom értékitélete 10000 koronányi gazdasági értéket tulajdonít. Ha most már ezt az aranypénzben kifejezett 10000 koronát beteszem a takarékpénztárba, akkor azért változatlanul megmarad az én 10000 koronányi tőkém, csakhogy ennek a tőkének az igazolványa most már a betéti könyv lesz, vagy más papiros. A tőkém megmaradt tehát; de elválasztottam azt a fizetési eszköztől. A tőkém igazolására tehát most nincs fizetési

eszközre szükségem: igazolni tudom azt betéti könyvvel is. Hiszen mind a két igazolvány azt fejezi ki, hogy én vagyok az az X. Y., a kinek 10000 koronáig terjedő fizetési hatalom gyakorlásához van joga.

Ha pénzt váltok., t. i. a pénzdarabokat cserélem ki egymással, akkor is tulajdonképen változtatom a tőkém igazolványait.

Annak az igazságnak a gyakorlatban való öntudatlan felismerése, hogy ugyanannak a fizetési hatalomnak az igazolásához, nem szükségesek ugyanazok a fizetési eszközök és hogy vannak idők s alkalmak, amikor *szigorúbb* tőkeigazolványok: fizetési eszközök szükségesek s máskor megint kevésbé szigorúak is megfelelők, — vitte rá a gazdálkodó társadalmat az ércpénz mellett más egyéb fizetési eszközöknek is az alkalmazására. Mindebből nem következik azonban még, hogy a modern társadalomban is az ércpénz nem volna a legbiztosabb s olykor-olykor az egyedül biztos tőkeigazolvány és fizetési eszköz. Abból, hogy az én 10.000 koronányi tőkémet nemcsak aranypénzzel, hanem csekkel, papirpénzzel vagy betéti könyvvel stb. is igazolhatom, még nem következik az, hogy ennek a 10,000 koronányi tőkének ne az aranypénz fizetési eszközével való igazolása volna a legbiztosabb.

A tőke mivoltának immateriális természete ebből folyólag a kamatszolgáltatás tartalmát képező javak minőségével nem áll összefüggésben. Szükségszerű minőségi összefüggés tehát nincsen a tőke és a kamat tartalmát képező állag között. Az adós és a hitelező között fennálló jogviszony az, a mely a két kategoriát szintén viszonyba állítja egymással.

A tőke, a fizetési hatalom immateriális voltának felismerése, joghatalmi természetének sejtése nem egyszer keltette fel azt a téves hitet, hogy a materiális nemesércfizetési eszközök teljesen mellőzhetők. Vagy talán ugyanannyit tett *teljesen* mellőzhető voltuk hitének felkeltésére annak a tapasztalati ténynek a látása a gyakorlatban, hogy *egy bizonyos mértékig* valóban pótolhatók más fizetési esz-

közökkel is. A történet tanulságai azonban élénken bizonyítják, hogy a gazdasági politikának ezek az elméleti tévedései mily keservesen megbosszulták magukat a gyakorlatban. [1]

8. Még egy megjegyzést fűzni szükségesnek tartok a pénz, illetve fizetési eszköz tőkeigazolvány-jellegű természetéhez.

A fizetési eszközzel, mint tőkeigazolvánnyal a fizetni akaró, vagy a fizetési hatalomra jogot igénylő embernek, vagy jogi személynek kell igazolnia magát, illetve megbízóját.

A tőke jogi jellege és viszonyszerűsége hozza ugyanis már magával, hogy az csak mint valamely személyhez (vagyonjogi alanyhoz) tapadó joghatalmi képesség gondolható el. Tehát nem kóvályoghat az gazdátlanul a társadalomban.

A materiális fizetési eszköz a pénzdarab, ellenben, mint valóságos fizikai jószág, gazdátlanul és hasznavehetetlenül is heverhet a tenger fenekén, vagy bárhol másutt.

S minthogy a fizetési eszköznek rendeltetése tulajdonképen az, hogy bizonyos személyt igazoljon abban a tekintetben, hogy van-e annak fizetési hatalma, vagy sem, [2] könynyen érthető, miért van szükség a gazdasági forgalomban különböző szigorúságú fizetési eszközökre: tőkeigazolványokra, miért kötik ki néha, hogy a tőke, vagy hogy a kamatok „aranyban" fizetendők. Egy jól ismert bankár váltója vagy csekkje minden kétséget kizárólag igazolja az ő fizetési hatalmát. Másnak esetleg már jótállóra van szüksége.

A váltó, vagy csekk tehát olyan fizetési eszköz, mely nem akárkinek fizetési hatalmát tudja igazolni. A valutáris ércpénz ellenben olyan fizetési eszköz, mely igazolja minden átadójának a fizetési hatalmát. A társadalom már évezredek óta hozzászokott ahoz, hogy arannyal bárki igazolhatja a fizetési hatalmát, azzal tehát mindíg lehet fizetni. Az arany

[1] Lásd erről Helfferich i. m. I. 591—2. idézve fentebb.

[2] Jogot ugyanis nem is lehet más módon igazolni, mint (a legvégső esetben az igazolványt előmutató) bizonyos személyhez kötve. A jog mindig bizonyos személynek hatalmi tulajdonsága lévén a társadalomban, nem lebeghet az gazdátlanul, mint valami elszabadult léggömb.

utánozhatatlan fizikai tulajdonságaiban, ritkaságában olyan garanciákat lát évezredek óta a társadalom, hogy a fizetési hatalom igazolására szinte ősidőktől fogva a legbiztosabb eszköznek tartja azt: olyan fizetési eszköznek, melylyel mindenki igazolja fizetési hatalmát, aki azt átadja. Minthogy tehát a társadalom ősidőktől fogva megszokta, hogy az arany átadásával bárkinek fizetési hatalma beigazoltnak vétessék, úgy tűnik fel, mintha a fizetési hatalom az aranynak valamely fizikai sajátsága volna, nem pedig olyan társadalmi kategoria, mely csak az arany birtoka által igazolt személyeket illetheti meg. Pedig az arany semmi egyéb ebben a tekintetben, mint egy olyan feltétlen előmutatóra szolgáló igazolvány, mely minden birtokosát igazolja rendszerint egy olyan pénzértékbeli terjedelmű fizetési hatalom gyakorlásában,[1] amennyit az aranydarab materiális jószágértéke képvisel.[2]

[1] Hogy azonban a fizetési hatalmat a társadalom jogi rendje adja mégis és nem az aranydarab, kitűnik épen egyes kivételes esetekből. A jogrend például óvást emel a lopott aranyakkal való fizetés rosszhiszemű elfogadása ellen, bár a társadalom gyakran szemet húny is annak. Vagy lásd az előbbi fejezet 13. pontjában említett példát.

[2] Az aranydarab materiális jószágértékét mondom itt azért, mert a legnagyobb általánosságban beszélek. Megtörténhetik, hogy bizonyos kivert arany éremdarab (pl. Louis d'or, 20 kor. arany) pénzértéke nem egyezik pontosan az illető aranydarab jószágértékével, ez a körülmény azonban nem ingatja még meg többnyire az illető aranypénzdarabnak, mint tőkeigazolványnak a feltétlenül biztos voltát a gazdasági értékitélet szemében. Hiszen a gazdasági forgalomnál nem az a legfontosabb szempont, hogy *arany*-pénze legyen, hanem az, hogy *biztos* pénze legyen. Ha tehát egy rendezett valutájú állam aranypénzdarabjai nem egyeznek is meg pontosan ugyanoly súlyú nyersarany jószágértékével, az illető államok által valutáris pénznek deklarált érmedarab az értékitélet szemében, kiállja ezt az eltérést. Hiszen a nyersarany értéke egyébként is állandó ingadozásnak van kitéve, amihez a főérmedarabok nem alkalmazkodhatnak.

Hogyha azonban az aranypénz anyagát lényegesen megrontja az állam, vagy ha az érmedarabok tiszta aranyértéke feltünően eltávolodnék a már megszokott és jónak elismert aranypénzdarabok fémértékéből, akkor ez a körülmény természetesen megváltoztatná a közönség értékitéletét is, amint arra a történelemben nem egy példát találunk.

A társadalomnak számos évezrednyi, szinte átörökölt felfogása tette az aranyat és teszi ma is a gazdasági életben gyakorolható fizetési hatalomnak az előmutatóra szóló legbiztosabb igazolványává, a mely kérdésre az állam fizetési hatalmának vizsgálatánál még visszatérek. Ezért törekszik a modern államok pénzügyi politikája is arra, hogy a forgalomban levő fizetési eszközök lehetőleg aranyra legyenek becserélhetők és e végett kellő aranytartalékok létezzenek. Ezért kötik ki az állam, néha a magánosok hitelezői is a kamatnak ércben való fizetését stb.

9. A kamat — mint láttuk — lehet pénzbeli és más jószágbeli egyaránt, állhat természetesen annak szolgáltatása immateriális fizetésben is.

Nagyon érthető azonban, hogy a gazdasági életben miért vált tulnyomóvá s a modern gazdaságban pedig szinte kizárólagossá a pénzre szóló kamatkötelezettség. A hitelező ugyanis vissza akarja szerezni, még pedig, amennyire csak teheti, *megnagyítva* akarja visszaszerezni a tőke átengedése folytán kezéből kiadott fizetési hatalmat. Ebből a célból tehát arra kell törekednie, hogy az adós is fizetési hatalmat, tőkét szolgáltasson viszontszolgáltatásként és ne más jószágokat. Ezt a célt pedig egyszerűen úgy éri el, ha pénzszolgáltatásra kötelezi adósát, mert gyakorlatilag a pénzszolgáltatás a legközvetlenebb tőkeszolgáltatás is, hiszen a pénzben — felfogásunk szerint — tőkeigazolványokat ad át kamat gyanánt. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az adós esetleg immateriális fizetési eszközökkel is fizethessen. A készpénzfizetés kikötése arra szolgál, hogy kamat gyanánt minél biztosabb fizetési hatalmat legyen kénytelen az adós szolgáltatni.

Egy-egy nagyobb tőkepénzesnek, kölcsönt adó bankárnak vagy banknak rendszerint nem egy, hanem több adósa van. Mindenik kötelezte magát arra, hogy tartozik hitelezőjének kamatot, vagyis bizonyos időszakonként bizonyos tőkeösszeget fizetni. Ekként a nagyobb hitelnyujtó tőkés számos adósnak kötelezettségével rendelkezik. E kötelezett-

ségek a legkülönfélébb formákba lehetnek öntve: váltók, adóslevelek, záloglevelek, folyószámla, könyvhitel s a vagyonjog megengedte bármely más alak szolgálhat céljaikra.

E kötelezettségek szenvedő alanyai, az adósok időről-időre különböző készpénzbeli, vagy immateriális fizetési eszközökkel történő tőkeszolgáltatásokat teljesítenek hitelezőjüknek. E kötelezettségek a hitelező oldaláról nézve követelések s e követelések összessége fizetési hatalmat szolgáltató alanyi jogosítványok összessége, vagyis tőke.

A hitelező azután kétféleképen gyakorolhatja e követelésekben rejlő fizetési hatalmát. Vagy úgy, hogy bevárja, míg adósai esedékességük napján külön-külön lerójják kamatszolgáltatásukat s az így befolyt összegeket használja fel fizetési célokra, — vagy pedig teszi azt valószínüleg kevésbé primitiv módon, idővesztegetés nélkül, akként, — hogy eszeágában sincs folytonosan arra várni, míg a sok adós beadogatja a maga kamatját, a maga pénzdarabjait, hanem egyszerűen már *adósainak kötelezettségeit* ruházza át alkalmas módon (csekk, engedmény, utalvány, átkönyvelés) s ezekkel a jogátruházásokkal teljesít fizetést.

A materiális pénzzel való fizetés helyébe az *immateriális fizetés* lép, vagyis fizetés: utalványozás, engedményezés által. A fizetés technikája tekintetében ez azt jelenti, hogy materiális fizetési eszközökkel magam nem fizetek, hanem mást jelölök ki a materiális fizetési eszközök szolgáltatására. Ez az immateriális fizetés annyira rendszerré válhatik alkalmas intézmények kifejlődése mellett (giro, clearing), hogy a materiális fizetési eszközöket az üzleti forgalom bizonyos ágainál jóformán csak egy központi szerv (pl. az angol bank) tartja a kezében.[1]

[1] Lásd erről: W. *Bagehot*: *Lombardstreet.* Számos kiadás. Magyarul is megjelent Bernát István fordításában. Budapest. 1882.

Otto Schwarz: Diskontpolitik. Leipzig. 1911. 19—22. l.; *u. ez* alább a fizetés közelebbi módjairól szólva:

„Man wird die Formen des Zahlungs- bezw. Zahlungs-Ausgleichswesens nach ihren Entwicklungstufen daher sehr wohl abstufen kön-

Közgazdasági tekintetben a jogokkal, engedményekkel, szóval immateriális módon való fizetés elterjedése — számos egyéb szemponttól eltekintve — azért is nevezetes, mert a tőke reprodukciója meggyorsul annak folytán, hogy a hitele-

nen wie folgt: *Bargeld, Noten, Scheck, Scheck mit Abrechnung, Giro*".
Wirkliche Zahlungsmittel sind nur Bargeld und Noten, Scheck, mit Abrechnung und Giro sind nur *Zahlungsausgleichs-* und *Zahlungsersatzmittel. Hier vollzieht sich das wirtschaftliche Tauschgeschäft nicht durch Zahlung von Geld, sondern durch Kompensation von Geldforderungen.* (49. l.)

...Hätten wir ein gleich entwickeltes, bis in die fernste Peripherie des Landes sich ausdehnendes Bankensystem, wie dies in England der Fall ist, wo die grossen Joint-Stockbanken zusammen Tausende von Filialen besitzen und wo selbst an den kleinsten Orten fliegende ambulante Bankeinrichtungen üblich sind, indem an bestimmten Tagen und Stunden der Woche von einer benachbarten Filiale Vertreter zur Abnahme von Bankgeschäften gesandt werden, und hätten wir in Verbindung damit ein gleich ausgedehntes *Scheck- und Abrechnungssystem* wie jenes Land, so würden so grosse Schwankungen in dem umlaufenden Notenbetrage bei uns gar nicht nötig sein, wie dies heute der Fall ist. (50. l.)

Ist das Bankensystem eines Landes hoch entwickelt und weit ausgedehnt, so müssen nicht nur Noten, sondern auch Wechsel um deswillen entbehrlicher werden, weil je häufiger *beide,* bei einem Warengeschäft in Betracht kommende, Kontrahenten Bankverbindungen haben, der Bankier um so mehr als direkter Kreditvermittler zwischen beide treten wird, indem *er dem einen gutschreibt und den anderen belastet, wodurch Wechsel und Noten entbehrlich werden.* Je seltener die Bankverbindungen sind, um so häufiger werden Noten einer erkannten Bank oder durch Warenwechsel gesicherte Kredite nötig sein. (51—52. l.)

...Nun hat allerdings die Banknote, wenn sie auch die rohere, weil mehr zinslos im Safe liegendes Kapital (Metall) als Deckung in Anspruch nehmende Zahlungsform ist, doch einen gewissen Vorteil vor Scheck, Abrechnung und Giro. Dieser Vorteil liegt... *in Krisenzeiten in ihrer grösseren Sicherheit.*

Der Wert des Schecks hängt von der Sicherheit des Ausstellers, sowie derjenigen Bank ab, bei welcher das Scheckkonto beruht. Jede Gefährdung ihrer Zahlungsfähigkeit, ja nur jedes leiseste Misstrauen, wie es namentlich in Krisen zutage tritt (1907 in den Vereinigten Staaten), mindert den Wert des Schecks...

zőnek nem kell bevárnia, míg adósának kötelezettsége lejár, s míg az neki esedékessé vált tartozását átszolgáltatja, hanem megelőzőleg bármikor másra ruházhatja át különféle engedményezési, utalványozási, vagy leszámitolási módon a követelését.

Minthogy azonban minden ilyen engedményezés egyúttal fizetési *hatalom felett való rendelkezés, annak átruházása tehát fizetés is,*[1] vagyis megannyi új alkalma a kamat, vagy nyereség kikötésének, beszámitásának, hozzáirásának stb. A tőkét használó üzletember nemcsak akkor törekszik kamat és nyereség kikötésére és elérésére jogügyleteinek kötésénél, hogyha materiális pénzzel fizet, hanem akkor is, amikor materiális fizetési eszközök igénybevétele nélkül teljesít tőkeszolgáltatást. Ez azt jelenti, hogy az *immateriális fizetési eszközöknek kifejlődése, elterjedése és általánossá válása megszaporítja a tőkének növekedési és reprodukáló-*

...Indessen wird durch die geringere Sicherheit von Scheck und Giro ihr Wert als *höhere Zahlungsausgleichsform* in keiner Weise herabgesetzt. Sonst könnte man mit gleichem Rechte auch die Banknote als Zahlungsmittel nicht höher als Baargeld bewerten, *welches letztere natürlich wieder viel grössere Sicherheiten, als die Note bietet,..*

...Die Sicherheit der Schecks litt 1907 in den Vereinigten Staaten, weil das Publikum, die Depositengläubiger, in grosser Menge ihre den Banken geliehenen Kapitalien zurückforderten und diese sich in bar, oder in Noten auszahlen liessen. Damit wurde die Basis des gesamten Scheck- und Giroverkehrs mehr und merh aufgehoben. Das Kundenpublikum vernichtete also die Voraussetzung, die Grundlage der Wirksamkeit dieser Zahlungsausgleichsmethode. (53—54.)

...Eins ist klar, dass *für eine hochentwickelte Volkswirtschaft Scheck und Giro einfach unentbehrlich sind,* und dass Banknoten allein ein viel zu teueres und nicht genügend ausdehnungsfähiges Zahlungsmittel darstellen würden, *um den immer steigenden Zahlungsausgleichsansprüchen* gerecht zu werden. (55.)

[1] Már t. i. a „jó“ követelések átruházása. Az értékitélet szempontja tehát mindig ott van a háttérben az aranypénzzel való fizetésnél, mint valamely követelés átruházása, engedményezése útján történő fizetésnél egyaránt.

dási alkalmait, meggyorsítja annak forgását. Ekként a fizetési hatalmat tartalmazó jogok: a tőkék egyre nőnek a társadalomban, anélkül, hogy a materiális fizetési eszközök mennyiségének csak távolról is párhuzamos arányban kellene velük növekedni. Aránylag tehát egyre nagyobb tőkemennyiség és egyre gyorsabb tőkeforgalom felett rendelkezik a társadalom a materiális fizetési eszközöknek emelkedő mennyiségéhez viszonyítva is.

A tőke pedig, mint jogi kategoria, rendes körülmények között szintén jogi úton nő vagy csökken. A tőke szaporodása tehát *jogi úton* történik: a gazdasági élet *vagyonjogi* forgalmában és gyakorlatában, akár közvetlen a kamatoztatás a megszaporítás formája, akár nem. Növelésének módja pedig lényegében nagyon egyszerű a benne rejlő és a tőkét nélkülöző féllel szemben többnyire kihasználható fizetési hatalomnál fogva: t. i. mindig nagyobb fizetési hatalmat ismertetünk el visszatérítendőnek az adottnál.[1] Az átadott,

[1] Tehát nemcsak a munkástól igyekszünk „értéktöbbletet" szerezni, hanem *mindenkitől* általában, akivel a gazdasági életben üzleteket csinálunk, jogügyleteket kötünk. Különösen *Hobson* emeli ki ezt: így az *Economics of Distribution*-ban. (1907.) Lásd a többletértékekről szóló X. fejezetet:

...Surplus value, then, is not something which emerges in the dealings of capital with labour or of land with labour; *it emerges in every competitive bargain and adheres to the stronger bargainer;* it is only because in modern industry the owner of capital, land or business capacity is normally found to be the stronger bargainer, that he obtains most of the surplus. *Labour, even manual labour in certain markets and at certain times, shares this surplus,* takes in wages what is not essential to the maintenance of labour-power. *The fact that the labourer gets so little* as *compared with the* capitalist, landowner, and *entrepreneur, ought not to lead us to adopt a false or one-sided theory of the origin and nature of surplus-value.* (357.)

In every process of production *where capital, labour, and land* are employed, one or other, whether by organised contrivance of its owners, or else by what may be termed accident, *is apt to be relatively short in supply:* in such case *the whole supply of this factor will take a price containing a „surplus" element.* Where many different

vagy előbb befektetett tőkénket reprodukálni hivatott viszontszolgáltatást mindig nagyobbra igyekszünk kiszabni, akár bizonyos kamat, akár bizonyos nyereség (vételártöbblet) hozzászámitásával. A fizetési hatalom folytonos gyakorlása tehát, e gyakorlásnak járadékszerzés (kamat, nyereség) céljaira való állandó felhasználása folytán, a fizetési hatalomnak megnövekedésével is jár.[1] Más szóval: a tőkével való gazdálkodás a társadalom tőkemennyiségét is egyre növeli a modern gazdasági életben. E következetes növekedés alapját a gazdasági élet vagyonjogi rendje adja meg, melynél fogva a

sorts of capital or labour or land are required to contribute directly or indirectly to a given process, a number of these elements of surplus will emerge, *attached sometimes to one, sometimes to another factor*... (355.)

...trade organisations in most skilled trades are evidently devoted, not to a merely protective policy, but to a strenghtening of their capacity for bargains by restricting competition in the labour-market, *so that they may obtain in higher wages or increased leisure a surplus corresponding in nature to the higher profits of capital.* (u. o.)

Ugyancsak az *Industrial System*-ben (1909.) különösen IV. és VII. fejezetben.

...Modern industry tends continually to increase the size of the surplus. Part of it settles down gradually into a permanent provision for industrial growth, in accordance with the law we have already traced, raising the price for use of labour and capital above the bare subsistence point. A great deal, however, does not so settle but forms a bone of competition. No law for its aportionment exists except the law of superior force. Landowners, capitalists, labourers, *entrepreneurs*, or combinations of these owners of the factors of production can, if they are strong enough, secure as unearned and excessive gains lumps of this surplus. Such unearned elements of income arise, as we shall recognise, in various parts of the industrial system... (IV. f. 80. l.)

[1] Ebből azonban nem következik még, hogy *minden* egyes gazdálkodó egyén fizetési hatalma növekedjék a tőkével való gazdálkodás folytán. A közgazdaságilag nem hanyatló társadalmaknál azonban egyre növekedőben van a tőke által képviselt fizetési hatalomnak nemcsak puszta pénzösszegben lemérhető nagysága, hanem úgy a termelés, mint a fogyasztás terén a javakat és szolgáltatásokat rendelkezésre állító ereje is.

pénzértékkel mérhető fizetési hatalmat adó jogok gyakorlásuk alkalmával következetesen növelhetők.[1]

Egyrészt a csereforgalom meggyorsulása, másrészt pedig a nyereség és kamat jogos voltának általános elismerése és igénybevétele megsokszorozta a társadalom tőkéit, a melyekben rejlő egyre nagyobb fizetési hatalom birtokosai azután egyre többet bírnak dolgoztatni, egyre több természeti erőt és anyagot bírnak technikailag kihasználni és saját rendelkezésükre állitani.

A társadalom növekvő tőkéiben rejlő növekvő fizetési hatalom a gazdasági élet nyereségre és kamatra való berendezkedésének következménye ekként nagyrészben s a folyton növekvő fizetési hatalomnak a mindig jobban, vállalatszerűen berendezkedő termelést is egyre kell növelnie.

10. A kamat mivolta, jogosultságának kérdése régi problémája már a társadalomnak. Nem minden időben tekintették olyan természetesnek a kamatra való gazdálkodást, mint ma. Az a körülmény, hogy a kamatvételt többé-kevésbbé uzsorának tartották a fejletlenebb gazdasági viszonyok között — talán azért, mert egyrészről a fogyasztási hitel, másrészről az uzsorakamat állott szemben többnyire csak egymással — nagyon megnehezítette azt, hogy a kölcsöntőkékben rejlő fizetési hatalmat tervszerüen állíthassák a termelés szolgálatába is. A kölcsönvett tőkéknél talán sokkal inkább a megtakarított saját tőkék az előhirnökei a modern vállalati tőkebefektetésnek. Mindezt természetesen bajos dolog volna történetileg igazolni, de igen valószinű, hogy a kölcsöntőkéknek a vállalati üzletekbe való rendszeres és tervszerű belevonása már fejlettebb gazdasági életre és a tőkék nagyobb bőségére mutat, mert a kölcsöntőkék vállalati célokra való felhasználásának mindenesetre előfeltétele már a kamatlábnak nem nagyon magas volta. Valószinűnek tehát a kapitalizáció helyenként való olyan kifejlődését kell tartanunk, hogy egy-

[1] Akár úgy pl., hogy a nekem 900 koronába került lovat 950 koronáért adom el, akár úgy, hogy 900 korona kölcsönadott tőkéért egy év mulva 950 koronát követelek vissza.

mástól külön nevelődtek az eredileg megtakarításokra visszavezethető vállalati tőkék és meglehetősen külön életet éltek ezektől a pénzkölcsönzők főleg fogyasztási és politikai célokra kölcsönadott tőkéí, melyek mondhatni az uzsorástőkékből fejlődtek ki. A kétféle tőkegazdálkodás között a középkoron át társadalmi és morális ür is tátongott: az előbbi tisztes, megbecsült vagyonosodást, polgári erényt jelentett, az utóbbi többé-kevésbé megvetett uzsorát, keresztény emberhez nem méltó foglalkozást.

Mikor azután a kölcsöntőke mindjobban megszűnt uzsorástőke lenni és megszaporodása folytán méltányosabb kamatláb mellett mindjobban bevonul a tisztes üzletek vállalataiba is, a kamatban is egyre inkább mást láttak a szorultságot kiaknázó uzsoránál. A közönséges jogrend is olyanná alakult lassanként, főleg a római kötelmi jog elveinek recipiálásával, hogy a tőkében rejlő fizetési hatalomnak idegen vállalatok *termelési* céljaira való átengedése egyre normálisabb jelenségévé válhatott a gazdasági életnek, annyira, hogy az angol merkantilista és klasszikus gazdasági irók a tőkét már inkább termelési kategoriának fogják fel A fellendülő nemzetek theoretikusai hamar elfelejtették, hogy nem is olyan régen még a társadalom tőkéinek egyik jelentékeny része szinte kizárólag fogyasztási célokra szolgáló uzsorástőke volt s úgy nézték a dolgot, mintha a tőke nem is volna termelési és fogyasztási célokra egyaránt felhasználható és felhasználódó valami.

A tőketeoriák további fejlődésükben aztán elválasztották a kamatot a nyereségtől, de a tőkét magát — szerintem — még mindig helytelenűl, ellentmondóan és zavartan értelmezik. A közgazdasági elméletnek, jelesen a jövedelemeloszlás elméletének a vagyonjogtól való teljes elválasztása volt egyik főoka a tőke helytelen értelmezésének. A gazdasági teoretikusok jogászi műveltségének szinte következetes hiánya még a vagyonjog alapelveivel a legszorosabban összefüggő téren, a jövedelemeloszlás elméletében is figyelmen kívül hagyta a jogtudomány logikai kincseit.

11. A tőkekamat társadalmi problémájára vonatkozó felfogások, általános és irodalmi vélemények tekintetében *Böhm-Bawerk*-nek erészben páratlan monografiája[1] a legujabb időkig kimeritő ismertetést nyujt. Abból a szempontból is kiváló értékkel bír ez a munka, hogy szemeink elé állítja amaz eszmeharcait a mult időknek, a melyek között a kamatvétel szabadságát a gazdasági belátás és fejlődés kiküzdötte lassanként.

A klasszikus ókor filozofusai általában véve a kamatvétel ellen nyilatkoznak, de — mint Böhm-Bawerk is megjegyzi[2] — ebbeli felfogásuknak, aligha volt az alapja valamely kifejlődött elméleti meggyőződés. Valószinű, hogy a kamatra kölcsönadó individuumok erkölcsi alacsony színvonala és kiméletlensége ellenszenvet támasztott már a kamat eszméjével szemben is.[3]

Aristoteles véleményének azonban dogmatörténeti értéket tulajdonít már az idézett iró és pedig abban a felfogásában látja ezt Aristotelesnek, hogy a pénz nem hoz természetes gyümölcsöt. Ha tehát a hitelező a pénzkölcsönből hasznot húz, ez a haszon nem a pénzből, hanem csupán az adós rászedéséből származhatik, miért is a kamat jogtalan visszaélésből származó csalárd haszon.[4]

A magam részéről azonban más szempontból[5] vélem

[1] Capital und Capitalzins. Erste Abteilung. Innsbruck. 2. kiad. 1900.

[2] i. m. 15—16. l.

[3] Lásd erészben Plato, Aristoteles, Cato, Cicero, Seneca, Plautus idézett véleményeit Böhm-Bawerknél i. m. 16. l.

[4] i. m. 17. l.

[5] Azt hiszem ugyanis, hogy Böhm-Bawerk (aki különben erősen kiemeli, hogy a pogány ókor irói nem hatoltak mélyebben a kamat kérdésébe) kissé indokolatlanul tulajdonít Aristoteles eme nézetének, (melylyel csalásnak tartja a kamatot) mélyebb jelentőséget a többi ókori irókéval szemben, mert nem mond az többet ebben a tekintetben egy morális nézetnél, melynek indoka valószinűleg a szervezetlen fogyasztási hitéletnél úgyszólván mindenütt előforduló uzsora látása volt.

figyelemreméltónak a kamatra vonatkozó Aristotelesi felfogást.[1] Figyelmemet a nagy filozofusnak inkább ezek a gondolatai ragadják meg: a pénzt avégből találták fel, kogy árúkat cseréljenek vele, a kamat azonban ehelyett megnöveli a pénz összegét... a kamat természetellenes tehát, mert megfiadzott pénzt jelent... holott a pénz nem fiadzik...[2]

Az aristotelesi gondolkodás mélységét, ha jobban megnézzük ezt a kivetített gondolatot, nem a kamat természetellenes felfogásában, sem pedig a természetes gyümölcscsel való összehasonlításban leljük meg, hiszen ezzel nem mond többet, mint az ókor többi bölcselői a kamatról, hanem megleljük egészen más körülményben. Abban t. i. hogy *miért* tartja természetellenes dolognak Aristoteles a kamatot, vagy jobban mondva, hogy miért nem érti meg a kamat természetes voltát. Gondolatmenetét ugyanis a következő tételre bonthatjuk: 1. a pénz csereeszköz és mint ilyen az árúcserét elősegítő funkciójában mennyisége nem változik, 2. a kamatkikötés által ennek dacára a hitelező kölcsönadott pénze megszaporodik, 3. ez a szaporulat természetellenes, mert a pénz nem szaporodik magától, tehát csak úgy szaporodhatott az meg, hogy valakit megkárosítanak, a többlet tehát csak károsodásból származhatik.

Aristoteles e gondolatmenetéből kitűnik, hogy nála már szeget ütött annak a gazdasági jelenségnek a látása, hogy a kölcsönadott pénz mintegy gyümölcsöt hoz. De minthogy a

[1] (A vagyonszerzés mestersége)... „kétféle, t. i. az egyik a kereskedés, a másik a háztartás művészete. Az utóbbi szükséges és dicséretreméltó, a csere mesterségét azonban a *törvényes gyakorlat kifogásolja (hiszen nem természetes az, hanem kölcsönös részesedésre van alapítva).* Még indokoltabb az uzsorásfoglalkozás megvetett volta, mert nem arra használja fel a pénzt, amire feltalálták, hanem nyerészkedésre. A pénzt ugyanis az áruk kicserélhetése végett találták fel. A kamat ellenben megnöveli a pénzt, innen van elnevezése is (tokosz), a szülöttek hasonlók t. i. a szülőkhöz. A kamat azonban pénzből származó pénz, tehát a legtermészetellenesebb valami minden keresményi ágak között. (Politika 1. könyv. III. 23., idézve u. o. 17. l.)

[2] v. ö. u. ott.

pénzben csupán passiv ércdarabot látott, a gyümölcs keletkezését természetellenesnek, csalásnak tartja. Az a körülmény, hogy a kamatban nemcsupán erkölcstelen, hanem természetellenes, megfoghatatlan dolgot lát, sőt hogy épen megfoghatatlansága miatt gondolja azt csalásnak, mutatja, hogy az ő fejében már megoldatlan problémaként élt a kamat mivoltának kérdése. Nem értette meg a kamat lényegét pedig azért, mert tudta ugyan, hogy a pénz csereeszköz, de azt hitte, hogy *egyedül csereeszköz* és semmi más. Ezért megfoghatatlan előtte a gyümölcs: a kamat. Érdeme tehát, hogy a kamatnak, mint gyümölcsnek, illetve jövedelemnek a *materiális fizetési eszközből származható voltát lehetetlennek tartván*, látta, hogy a kamat származási oka valami természetellenes, rejtelmes körülmény lehet csak. Minthogy pedig az utóbbiban nem hitt, gondolta az egész kamatfizetési és kikötési eljárást rászedésen alapulónak.

A meg nem értett probléma pedig nem áll másban, mint abban a körülményben, hogy a kamat nem a pénznek, hanem a *tőkének* a folyománya,[1] hogy a pénz és tőke két különböző dolog és hogy a kölcsönügylet szempontjából a pénz elsősorban tőkeigazolvány, vagyis hogy a pénz nem egyedül csereeszköz, hanem tőkeigazolvány is. Ha ezt láthatta volna Aristoteles, akkor megértette volna, hogy a kamat nem a materiális pénzdaraboknak a fizikai gyümölcse, hanem *az immateriális tőkének jogi gyümölcse* s hogy a pénz csupán fizikai igazolványa a meglevő, vagy keletkezett jogoknak.

12. Az ókor gazdasági életének vagyonjogi gyakorlata ezzel szemben nem ütközött meg a kamat létezésén. A jogélet gyakorlata *tudta* azt, hogy a jogoknak vannak jogi gyümölcsei. Ilyent látott a kamatban.

A joggyakorlatnak nem volt szüksége tőke- és kamatteoriára, mert a jogi gyümölcsnek a gazdasági élet gyakor-

[1] tehát a hitelező immateriális *jogának*, nem pedig a materiális pénzdarabnak a *gyümölcse*. Hatalmas készséggel tárja elő ezt a római jogi elvet *Petrazycki*: *Die Lehre vom Einkommen* cimű kétkötetes munkájában. Berlin. 1893—95.

latából merített, való tényeken alapuló teoretikus fogalma, meg tudta oldani a problémát akként, hogy jogi kategoriának tartotta a hitelezőnek a kölcsönadás folytán az adóssal szemben keletkezett követelését s e követelés, mint alanyi jog s mint immateriális vagyontárgy, gyümölcsének a kamatot, anélkül, hogy a tőke mibenlétét közelebbről elemezte volna.[1]

A gazdaságtan teoriája felállította később (a vagyonjogival azonos) gyakorlati gazdasági életből merített fogalom és elnevezés alapján a tőkének teoretikus fogalmát, de jogi tudás hiányában laikus módjára járt el s nem vette észre, hogy a fiatal közgazdaságtannak fiatal theoretikus fogalma: a *tőke*, nem egyéb, mint az öreg jogtudománynak régi ismerőse: a jogi gyümölcs szerzésére felhasználható alanyi jog, a fizetési hatalmat biztosító követelés.[2] Jogi megértés hiányában nem értette meg a közgazdaságtan azt sem, hogy a tőke csak immateriális vagyonjogi fogalom lehet, mely szigorúan megkülönböztetendő a segítségével rendelkezésünkre állított materiális-technikai javaktól.

Hasonlóan járt el ebben a kérdésben a gazdasági elmélet ahoz, amint a laikus közönség jár el a jogi fogalmak tekintetében. A laikus publikum a jognak és a jogi gyümölcsnek mivoltát épen úgy nem érti meg, amint nem érti meg a gazdálkodó közönség a tőke immateriális voltát. A gyakorlati ember vagyonjogi ügyes-bajos dolgainál hasonlóképen csak a materiális pénzt, a materiális fizetési eszközt látja a kamatban és nem látja meg benne az immateriális jog gyümölcsét.

De bármennyire nem látja a teoriákkal nem ismerős gyakorlati ember sem a tőkének, sem a tisztán jogi vagyontárgynak, a követelésnek, valamint sem a jogi gyümölcsnek,

[1] Tehát a rómaiaknak nem volt s alig is lehetett tőketeoriájuk, de volt hatalmas tőketeoriájuk a *fructus* jogi tanában. Lásd erről kimerítően *Petrazycki* munkáit (*Die Fruchtvertheilung.* Berlin 1892. és *Die Lehre vom Einkommen* 2. kötet. Berlin 1893. és 95.)

[2] *„pars capitalis debiti"*, a kötelezettség főrésze, melynek jogi gyümölcse a kamat.

sem a kamat fejében adott materiális fizetési eszközök immateriális felépitményének, a tőke gyümölcsének, vagy a kölcsönszerződés által létesített vagyoni jogtöbbletnek immateriális mivoltát, — a mindennapi életben azért egészen jól tud bánni a követelésekkel és a tőkékkel, a kamattal és a jogi gyümölcsökkel egyaránt, épenúgy, mint ahogy tud repülni a madár, melynek fogalma sincsen a repülés technikai tudományáról.

A gazdasági elméletnek azonban már nagyobb egyértelműséggel meg kellett volna tennie a különböztetést az immateriális tőke és a materiális fizetési eszközök, illetve tőkebefektetési tárgyak között.[1] Meg is tette volna talán, ha a jogi és gazdasági élet légmentes szétválasztásának elméleti akadálya nem födte volna el azt az igazságot, hogy a gazdasági és a vagyonjogi élet a gyakorlatban egy és ugyanaz. Ha ezt a valóságot elméleti vizsgálódásaiban nagyobb mértékben és következetesebben honorálta volna a gazdaságtan, akkor nem egy értékes elméleti eredményt vehetett volna át a gazdasági élet gyakorlatából kinőtt vagyonjog tudományából is.

13. Hogyha tehát a vagyonjog és közgazdaságtan közös fogalmainak eredetét, multját, létét akarjuk a mult időkre visszamenőleg nyomozni, akkor igen helytelenül cselekszünk, ha kizárólag gazdaságtani fogalmak nyomainak létezését kutatjuk egy olyan korban, amikor még nem volt közgazdaságtan és elmulasztjuk ugyanannak a fogalomnak a vagyonjog történeti terén való nyomozását. Ilyen a kamat problémája is. Régen foglalkoztatta e probléma az emberiséget. Élt és kifejlődött az a görög-római világban is. Csakhogy nem fejlődhetett az ki a görög-római *közgazdaságtan* terén, mert ilyen tudományuk nem volt e klasszikus népeknek és nem is sejthették meg ezek azt előre, hogy sok évszázad multán

[1] Ezt a megkülönböztetést különböző szempontok szerint csak a kisebbik csoportja teszi meg a kamatelméleteknek, melyeket immateriális tőkeelméleteknek neveztem.

keletkezik majd egy olyan tudomány, mely erősen vagyonjogi jellegű gazdasági kategoriákkal olymódon fog foglalkozni, hogy vizsgálódásai körében egyszerűen nem vesz tudomást mindarról, amit ugyane kategoriák tekintetében a vagyonjog művelői megkülönböztettek és elméletbe öntöttek.[1]

A görög-római világnak a kamatra vonatkozó elméleti felfogását tehát nem a sohasem létezett görög-római közgazdasági teoria vélelmezett csiráiban, hanem a nagyranőtt jogélet elméleti termékeinek reánk maradt romjaiban kell keresni.[2]

A görög-római világnak a kamatra vonatkozó elméleti felfogását tehát nem lehet az ebben a tekintetben a meglehetően laikus általános filozofusok véleményeiből megitélnünk, hanem ismernünk *kellene* e kor nagy jogászainak elméleti nézeteit a kamat kérdéseiről, hogy igazságosabban törhessünk pálcát fölöttük. A magam részéről — minthogy a tőkét annyira vagyonjogi kategoriának is tartom, hogy azt a gazdasági theoriában is akkor jellemezzük legjobban, hogyha jogi természetét és ebből folyó gazdasági hatásait minél jobban megfigyeljük — erősen hiszem, hogy a gazdasági elmélet egészen más szemmel fogja értékelni a görög-római világ felfogásának fejlettségét a tőke és kamat problémája tekintetében, hogyha nem a filozofusok, hanem a római jog bár szegényes emlékeiből fogja az erre vonatkozó bizonyitékokat keresni. A tőke *modern* fogalmát kutatni a klasszikus római jogi gondolatvilágban természetesen anachronizmus volna. Hogyha azonban az immateriális vagyontárgyakként szerepelt kötelmi jogokra vonatkozó nézeteknek a klasszikus jogéletben véghez ment kifejlődését tekintjük, akkor okvet-

[1] Pedig jellemzően mondja *Petrazycki: Das römische Recht ist als ein Niederschlag der langjährigen volkswirtschaftlichen Erfahrung anzusehen, als ein Krystallisationsprodukt von volkswirtschaftlichen Thatsachen.* (Die Lehre vom Einkommen II. 582. l.)

[2] Lásd erről Petrazyckinál: *Römische Kreditverhältnisse und ihr Einfluss auf die Zinsenlehre* (i. m. II. 176—212. l.)

lenül sejtenünk kell, hogy — primitívebb viszonyok között és össze nem hasonlíthatóan szűkebb értelemben bár — beszéltek már valamikor szabatos jogi nyelven azokról a vagyonjogi és gazdasági közös kategoriákról, melyek mibenlétét a modern gazdasági theoria annyi eltérő változatban igyekszik megmagyarázni.[1]

[1] Böhm-Bawerk, aki oly kimerítő alapossággal állította össze a kamatelméleteket, anachronistikus következetlenségbe esik, ámikor a római jogélet és jogászvilág felfogásának minden kutatása és megkérdezése nélkül a kérdést egyedűl moralista szemüvegen néző nagy filozofusok erkölcsi felfogását említi meg feltünő rövidséggel, majd így folytatja: „Hogy a pogány ókor irói nem bocsátkoztak *mélyebben* a kölcsönkamat kérdésébe, azzal magyarázható meg, hogy ez a kérdés az ő idejükben már nem volt praktikus jelentőségű (!)..." Mennyi tévedés van ebben a pár szóban. A kamat kérdésében véleményt mondani illetékes irókat néhány nagy bölcselkedőre korlátozza, de nem is kiváncsi arra, hogy a nagy juristák bírtak-e ebben az annyira gazdasági és vagyonjogi kérdésben — mindenesetre kevésbé dilettáns — véleménnyel.

„Az államhatalom" — úgymond — „idők folyamán kibékült a kamatvétel kérdésével. Attikában régen szabad volt már ez. A római világbirodalom, anélkül, hogy alakilag megszüntette volna azokat a szigorú törvényeket, a melyek a kamatvételt teljesen eltiltották, először eltűrte, később pedig kifejezetten törvényes kamatlábbal szentesítette a kamatvételt. A gazdasági viszonyok valóban tulságosan bonyolultak voltak ahoz, hogy tisztán ingyenes hitelforgalommal — a mely természetszerüleg csak igen szükkörű lehet — boldogulni lehetett volna. Az üzleti és gyakorlati emberek kétségtelenűl kizárólag a kamatvétel hívei voltak. *A kamatvétel érdekében írni tehát felesleges volt ily körülmények között, ellene írni pedig kilátástalan dolog.* Ennek a tényállásnak teljesen megfelel az a körülmény, hogy azok a csaknem egyedülálló nyilatkozatok, melyekben a kamatvétel kifogásolása rezignáltan kifejezésre jut, filozofus iróktól származnak. Sokkal behatóbb megvitatás alapjává nőtte ki magát a kölcsönkamat a keresztény kor iróinál." (i. m. 17—18. l.)

Szinte csodálatos ellentmondás és következetlenség szól e sorokból: elismeri az iró, hogy a görög-római egész gazdasági és jogi élet a kamatvétel szabadságának jegyében fejlődött tovább és mégis elegendőnek tartja nehány filozofus kora szellemével lépést nem tartó és kora gazdasági gondolkodásától elzárkózott véleményére helyezni

Ha a *pandektákat* nézzük, azonnal szemeinkbe kell hogy tűnjék a kötelmi vagyonjogokkal való élni tudás a római társadalomban. A jogászi responsumok bámulatos logikája és itéletüknek borotvaélű következetessége klasszikusan tanuskodik arról, hogy mennyire kifejlett, kicsiszolt, átgondolt és a gyakorlati élet hány milliónyi példáján[1] okult szellemi munkának eredményei azok a jogeset-eldöntések, a melyeket Justinianus cinikus kompilatorai a Corpus Juris Civilisbe felvettek. Lehetetlen azonban a kulturembernek visszafojtania sajnálkozását, ha látja, hogy a nagy jogtudósok munkáiból mennyire csak inkább száraz jogeset-eldöntő eredményeket nyestek ki bürokratikusan e kompilatorok és mint ment veszendőbe e hatalmas agytermékeknek szellemibb, theoretikusabb része, úgy, hogy a Codex céljaira felhasznált praktikus részekből biztosan sejtjük ugyan e nagy juristák theoretikus nagyságát, de eszmemenetük, szellemi munkájuk értékesebb és tudományosabb része elveszett az utókor számára.

Igy vagyunk a kamat kérdésénél is. Látjuk a fennmaradt romokból a római jogélet bámulatosan biztos tájékozottságát és irányát e gazdasági és jogi közös problémával szemben. Kiforrott joggyakorlatuk emlékét a kamat kérdésében megőrizte a *Corpus Juris*, bár a kamat lényegére vonatkozó fejtegetéseiknek inkább csak közvetett bizonyitékait örökítette meg egy-egy kitétel.

A Pandetták XXII. könyvének első titulusa *(De usuris et fructibus et causis et omnibus accessionibus et mora)*

súlyt, pedig a vélemények koruk gazdasági szellemével ellentétben álló izolált zsörtölődésnél alig tekinthetők többnek. Irónk alig veszi észre, hogy *ott, ahol a kamatot eltiltó rendelkezések helyébe idővel kamatvételre alapított pezsgő gazdasági és jogi élet és törvényes kamatláb kerültek, ott a jogászság, a törvényhozó testületek és a vezető értelmiség egész gondolatvilágának erősen és behatóan kellett foglalkoznia a kamat problémájával.*

[1] *Römische Kreditverhältnisse und ihr Einfluss auf die Zinsenlehre. Petrazycki.* (i. m. II. 176—212. l.)

fontos közelebbről az ókor kamatelméletei iránt érdeklődő gazdaságtheoretikusra nézve.[1] A romok romjait találjuk itt csakugyan problémánkra vonatkozólag egyes praktikus jogeset felsorolásában, de ebből is, valamint az egész Corpus Juris óriási anyagából világosan kitűnik,[2] hogy mennyire mindennapi kenyerévé vált a római gazdasági életnek a kamattal és az immateriális vagyontárgyakkal való gazdálkodás.[3] A megőrzött praktikus jogesetekre vonatkozó emlékek is világosan tanusítják azt a joggyakorlatot, mely csak a gyakorlati élet számtalan példájából okult, kimélyített és kiforrott átgondolásra támaszkodva épülhetett ki.

De világosan meg lehet állapítani a rómaiak kamatelméletét is a pandektákból. Olyan elmélet ez szerintem, mely a legjobban a fején találja a szeget s a mely egyszerűbb és logikusabb a mesterkélt modern kamattheoriáknál. A A rómaiak ugyanis a kamatot jogi terminológiájuk nyelvén kifejezve: *jogi gyümölcsnek* fogták fel.

Világosan kifejezi ezt a kamatelméletet *Ulpianus.* Az ő gondolatmenetének egy parányi töredékét őrizték meg *ad*

[1] Valamint *Cod* IV. 32. *de usuris*, Dig XVI. 2. tét. *de compensationibus.* Lásd a *Kriegel*-féle *Corpus Juris* latin kiadását. Lipcse. 1868 I. r. 360. l.

[2] Kitűnik egyszersmind a *Böhm-Bawerk*-féle felfogás tarthatatlansága is, mely szerint a pogány ókor irói nem bocsátkoztak volna mélyebben a kölcsönkamat kérdésébe. A közvetett bizonyítékok az ellenkezőt sejtetik. Igaz, hogy elsősorban a jogtudomány és jogélet szempontjai vezették az illetőket, de azt az iustinianusi emlékek is beigazolják, hogy a római vagyonjogi életnek oly kiforrott és átgondolt kategoriái voltak a kamat problémájával összefüggő kérdésekben is, hogy ebben a kérdésben lehetetlen a kamatra vonatkozó ókori gondolkodás fejlettségének fokmérőjéül a *Böhm-Bawerk* által hivatkozott filozofusok naiv moralizálását tekinteni.

[3] Hasonlóan nagy tökélyre vitte a római gazdasági élet a követelések kölcsönös kiegyenlítésével való fizetést, mondhatjuk a materiális fiz. eszközök nélkül való *immateriális fizetést.* L. nyomait a digestákban: *Dig. XVI. Tít. 2. de compensationibus.*

Edictum című művének XV. könyvéből a pandekták,[1] de többé-kevésbbé visszatükrözi ezt a felfogást az egész pandektajog.[2] Ulpianusból erre vonatkozólag a következő szavakat találjuk a pandektákban: „A kamatok a gyümölcsöt helyettesítik és nem lehet azokat különválasztani érdemileg a gyümölcstől. Igy szerepelnek a hagyományoknál, a fideicommisumnál, valamint a gyámi kereseteknél és más egyéb kereseteknél. Ugyanezt fogjuk mondani tehát róluk a különböző jövedelmeknél is."

Ulpianus és a római jog felfogása szerint tehát a kamat jogi gyümölcs. Ebben a felfogásukban egy elméletileg oly biztosan megrögzített kamattheoriát hagytak hátra a rómaiak, melynek biztos magyarázója a római jog s melynek találó volta, egyszerűsége és az életből merített természete jóval felülmulja a modern kamatelméleteket.

Amit Aristoteles még meg nem értett, jól tudta és megértette azt Ulpianus és a római jogászvilág, hogy t. i. a kamat nem a pénznek a gyümölcse, hanem gyümölcse egy immateriális kategoriának: a jognak. Tehát nem a pénz, ez a materiális dolog termi a kamatot, hanem a jog,[3] t. i. a

[1] (XXII. könyv, 1. titulus 34. p.) lásd a *Corpus Juris Civilist. Kriegel-féle* latin kiadás. Lipcse 1868. I. rész. 360. l., vagy 2. köt. 611. l.

[2] l. Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts 1869. II. kiad. 2. kötet 36. l. 259. §. 1. jz. *Sintenis*-féle németre fordított kiadás. Lipcse 1831. II. kiad. 2. kötet, 611. l. A hivatkozott kitételnek a digestákbeli latin szövege a következő: *„Usurae vicem fructuum obtinent et merito non debent a fructibus separari; et ita in legatis et fideicommissis, et in tutelae actione, et in ceteris iudiciis bonae fidei servatur. Hoc idem igitur in ceteris obventionibus dicemus."*

[3] A közgazdaságtan szemüvegén nézve is teljesen logikus ez a római jogi kamattheoria. A kamat keletkezését magyarázni ugyanis nem lehet másként, mint jogi úton, hiszen nem is *keletkezik az mások* között, mint a kölcsönszerződés jogviszonyában álló felek között. A kamat mivoltának és keletkezésének kérdése ugyanis azt jelenti, hogy mely oknál fogva nagyobbodik meg a hitelező jövedelme a kamattal, illetve hogy *mely oknál fogva nagyobbítja azt meg az adós ugyancsak a kamattal?* Ez az ok pedig csakis a hitelező követelési joga lehet.

hitelező követelési joga. A hitelezőnek e jogában rejlő hatalma teszi lehetővé azt, hogy kamatot is követelhessen adósától. Tehát a társadalom jogi rendje [1] hatalmazza fel

Helyesen tekintették tehát a rómaiak a kamatot a jog gyümölcsének: *követelése alapján kapja azt a hitelező és tartozása alapjáu adja azt az adós.* Hogy aztán *miből* szerzi meg s állítja elő a kamatszolgáltatás tartalmát képező vagyontárgyakat az adós, ez már nem a kamat lényegének, vagy keletkeztető okának a kérdése, hanem *oly gazdaságtechnikai kérdés*, melyre *számtalanféleképen lehet felelni* és melyet számtalanféleképen lehet megoldani a gazdasági élet mindennapi változatainak megfelelően.

[1] A közgazdasági theoria ott veszti el leginkább maga alól a talajt, ahol a gazdálkodó egyéneknek a gazdasági javakhoz való személyi viszonya, vagyis társadalmi kategoriák különböztetendők meg a gazdasági javak materiális tulajdonságaitól. A társadalmi kategoriát, t. i. a gazdálkodó személynek a tárgyi javakhoz való viszonyát, a gazdaságtan elmélete nagyon gyakran e jószágok *tulajdonságaival* zavarja össze. Mutatkozik pedig ez az összezavarás egy *durvább* és egy *finomabb* alakban. Az összezavarásnak durvább alakja, amikor a jószágnak valamely személyhez való viszonyát szinte a jószág bennrejlő tulajdonságának tartjuk. Például ha az értéket a jószág *fizikai* tulajdonságain hinnők alapulni s nem az emberek *értékitéletén*, mely az illető jószágnak a gazdálkodó alanyokhoz való jelentőségét, tehát immateriális szempontok szerint itéli meg. Ez a durvább tévedés nem oly veszedelmes, mert könnyebben felismerhető.

A fogalomzavar *finomabb* alakja abban áll, hogy a személy és a jószág közti viszonyt a jószág *„gazdasági"* tulajdonságának tartja. Azért veszedelmesebb a gondolkodás ilyen módja, mert nehezebben ismerhető fel mellette a logikai tévedés. Ha például az értéket a jószág *„gazdasági"* tulajdonságának tartom; ez megjárja a köznapi életben, de az elméletben szószerint véve, ezzel elmosom a szükséges logikai megkülönböztetés lehetőségét, mert eltakarom mintegy azt a tényt, hogy az érték a jószág becséről alkotott gondolatbeli kategoria, mely teljesen kívül áll a jószágon és csak a gazdálkodó ember agysejtjeiben jelenik meg s az értéket ekként mint *„gazdasági"* sajátságot a jószág fogalmához láncolom. Az érték- és tőkeelmélet csak úgy hemzseg azoktól a gondolatbeli hibáktól, melyekkel gazdaságtársadalmi viszonyokat a javak tulajdonságaival tévesztenek össze.

Az immateriális viszonyoknak a materiális javaktól és a jószágtulajdonságoktól való megkülönböztetése — mondhatjuk — mindennapi kenyere a jogtudománynak s így nem csodálkozhatunk azon, hogy a

a hitelezőt a kamat követelésére. *Ezért* jogi gyümölcs a kamat, mert nem valamely technikai termelési tényező, hanem egy immateriális jogi kategoria termelte azt a római jog analógiája szerint.

14. A rómaiak tehát jogtudományuk rendszerében a fogalmakat élesen határoló tisztult és következetes kamattheoriával bírtak. Ez a jogi gyümölcs fogalmi kereteibe illesztett kamattheoria egyszerűségénél, találó természeténél

megkülönböztetések finomsága és következetes volta tekintetében menynyire felette áll ez a több ezeréves tudomány a fiatal közgazdaságtannak.

Rodbertusnak és Marxnak különösen érdeme, hogy különösen nagy súlyt helyeztek az elvont és anyagi fogalmak megkülönböztetésére. Csakhogy Marx gondolkodásmódja, hegelizmusa és komplikáltsága épen ellentéte a jogtudomány átlátszó és természetes megkülönböztetésmódjának.

Hogy a jogászi gondolkodás termékei modern gazdaságelméleti szempontból is mennyire figyelemreméltók sokszor, — különösen pedig ott, ahol gazdasági és vagyonjogi közös fogalmak szerepelnek — elég a hirneves orosz jogtudósnak *Petrazycki*-nak jövedelemtanára utalnom, mely gazdaságelméleti szempontból is nagyon megérdemli a vele való foglalkozást. (Leo v. *Petrazycki:* Die Lehre vom Einkommen, két kötetben, Berlin. I. 1893. 344. I—II. 1895. 628. lap, azóta ujabb kiadásban is.)

Az immateriális társadalmi viszonyt kifejező kategoriáknak a gazdasági javaktól való megkülönböztetésére nagy súlyt helyez Petrazycki elmélete, mely a kamatra és jövedelemelméletre vonatkozólag közelebbről érdekel minket. (Megjegyzendő, hogy a klasszikus jogtudomány a *fructus*: jogi értelemben vett gyümölcs tanába foglalta a vagyonjogi jövedelmeket.)

„Az alaptévedés, mely a gyümölcs-elmélet (a mi szempontunkból jövedelemelmélet) tudományos előrehaladásának utjában áll... abban rejlik, hogy a gyümölcs (pl. kamat) fogalmában az objektiv külvilág bizonyos jelenségeinek kategoriáját látják,... holott a gyümölcs (pl. kamat) fogalmának lényege épen nem a tárgyak objektiv természetében,... hanem a *személyeknek a gazdasági javakhoz való viszonyában rejlik."* (i. m. I. 12. l.) Megjegyzem azonban, hogy Petrazycki, amilyen kimélyitően értelmezi a kamat fogalmát, — mint tulajdonképeni tárgyára vonatkozót — a tőke fogalmát egyszerűen annak köznapi értelmében veszi át a római jogból és nem elemzi tovább. Tehát *tőkeelméletet nem nyujt Petrazycki,* de az túl is terjedt volna már feladatkörén.

és logikus voltánál fogva sokban felette áll a szokásos modern kamatelméleteknek még gazdaságtani szempontból is. Modern értelemben vett tőkeelméletük azonban nem volt és nem is lehetett a rómaiaknak. A modern értelemben vett tőke theoretikus problémája és fogalma ismeretlen volt előttük.

A tőke a rómaiaknál csak mint kölcsöntőke, mint a kamat ellentéte szerepelt. Egyszerű pénzösszeg volt ez az ő szemeikben, épen úgy, mint a kamat: a hitelező által az adósnak kölcsönadott pénzösszeg, vagy helyettesíthető és fajlagosan megjelölt ingó jószág. De mert a materiális értelemben vett kölcsönadott jószág volt a rómaiak tőkéje, azért korántsem okozott jogi gondolkodásukban ez olyan zavarokat, mint a milyent a modern tőkeelméletekben látunk. S ennek igen egyszerű az oka, mert a római jogásznak nem jutott eszébe az, hogy a materiális pénzdaraboknak valami alkotó, gyümölcstermő sajátságokat tulajdonítson. Az ő éles judiciumuk észrevette és azt tartotta, hogy a kamat egyrészt a materiális kölcsöntőke és a hitelező, másrészt pedig a hitelező és az adós között létesült *jogi helyzetnek, viszonynak* a következménye:[1] ezért *jogi gyümölcs* a kamat, mert csak az a *jogviszony*, mellyel a hitelezőkhöz és a kölcsöntőkéhez viszonylik, *teszi* egyedül az adós által a hitelezőnek szolgáltatott pénzösszeget (vagy más helyettesíthető dolgot) *kamattá* és semmi más.[2]

[1] *Das Fruchtverhältniss eines Gegenstandes bestimmt sich... durch das Verhältniss einer Partei zu einem andern Gegenstand, zum Kapital. Petrazycki* i. m. I. 22. l.

[2] A római jog által kifejlesztett kamat kategoriájához *nem is volt szükség* a modern közgazdasági értelemben vett tőke fogalmára, mert a kamat keletkeztető okát ilyesmi nélkül is meg tudták találni a hitelező és adós *jogi* viszonyában. Minthogy tehát a termelő, a gyümölcsadó, a teremtő erőt a *jogviszonyban* látták, nem volt szükségük arra, hogy a kölcsöntőkébe magyarázzák azt bele. A római jogtudomány tehát *meg tudta különböztetni az aranyborjút a jogrend hatalmától.*

A rómaiak tőkéje, helyesebben kölcsöntőkéje nem az a fogalom, mint a modern közgazdaságtan tőkefogalma, [1] melynek alkotó, termelő, szóval hatalmi jelentőséget tulajdonítanak. Pusztán kölcsönadott pénzösszeg az, mely egyenesen ellentéte a fizikai tulajdonságainál fogva új javakat termő jószágoknak, a földnek, a háziállatoknak, a rabszolgának, mert míg ezek az utóbbiak valósággal, fizikailag gyümölcsöt termenek, fiadzanak, addig a pénz — amint az a római jogtudomány elvi álláspontjából nagyon is világos — nem terem gyümölcsöt, de minthogy a kölcsönadónak az adóssal stipulált jogviszonya kamatszolgáltatásnak válik forrásává, csak ezért nevezi a római jog a kamatot nem természeti, hanem per analogiam jogi gyümölcsnek. [2]

Ez az éles és logikai zavart kiküszöbölő értelmezése a kamatnak, valamint az, hogy a materiális pénzösszegnek nem tulajdonítottak olyan csodálatos hatalmi sajátságokat, mint a modern tőketheoriák némelyike, valamint oly világos megértése és kifejezése annak, hogy a kölcsönből származó kamatjövedelem a jogrend terméke, méltó volt a római világos agyvelőhöz.

15. A római jog kamatelméletével szemben óriási *szellemi visszaesést* kell látnunk abban a felfogásban, a mellyel a *kanonisták* a kamat mivoltát megitélik. Az uralkodó uzsora látásának, a szentirás és vallás tanainak hatása alatt elvi ellenzői a kamatvételnek azon az alapon, hogy „a

[1] A rómaiak a kikölcsönzött pénzösszeget nevezték *caput*-nak, főösszegnek, vagy *capitale*-nak. Az egész elnevezés az adós *kötelezettségének* főrészét jelölte meg *(pars capitalis debiti).* A kötelezettség főrésze, t. i. a tőke visszafizetése, járulékos része pedig a kamatok fizetése volt felfogásuk szerint. Ugyanez a felfogás és elnevezés dívott a középkorban. Nyoma sincs tehát ebben a fogalomban még a modern közgazdaságtan tőkefogalmának. Lásd erről *Schmoller* i. m. II. 177. l.) *Böhm-Bawerk* i. m. II. 23—24. *Hainisch:* Die Entstehung des Kapitalzinses, idézve Böhm-Bawerknél u. o.)

[2] Usurae *vicem* fructuum obtinent... a gyümölcsöt *helyettesítik*... (tehát ott szerepelnek, ahol *nincs* valóságos gyümölcs) mondja Ulpianus. id. dig.

hitelező a kamatban olyan gyümölcsöket fizettet meg magának, melyeket a nem gyümölcsöző pénz nem hozhat, hogy olyan használatot ad el, mely nem létezik, vagy amely mindig is megillette az adóst, végül hogy az időt adja el, mely épúgy megilleti az adóst, mint a hitelezőt és minden embert.“ [1]

Amint a római birodalom szétzüllésével és összeroppanásával egyre tért vesztett a tiszta római jog elveinek uralma a germán és kánoni jogokéval szemben, elhomályosult a kamat mivoltának tiszta felfogása is. A kamattilalom egyre általánosabbá vált. [2] Összeomlottak a római birodalom virágzó gazdasági élete és fejlett hitelviszonyai is. A pénzkölcsönzés azonossá vált a fosztogató uzsorával, melyet keresztény ember méltatlan foglalkozásnak tartott.

A középkor primitiv és rendezetlen gazdasági viszonyai általában igazolták a kamatellenes irányzatot. [3] Az uzsora ellen való védekezés [4] nagyon fontos feladatává vált a középkor társadalmának. [5] Ez a kor tehát nem volt alkalmas elfogulatlan vélemények keletkezésére a kamatot illetőleg.

[1] Lásd *Böhm-Bawerk* i. m. I. 25. l.

[2] l. *Endemann: Die national-ökonomischen Grundsätze der kanonistischen Lehre.* Jena 1863. és *Böhm-Bawerk* i. m. 18—26. l.

[3] Körülbelül másfélezer éven át tartott ez az irányzat, melyben, mint *Böhm-Bawerk* kiemeli (i. m. 19—20. l.), a XII. század annyiban alkot nevezetes fordulópontot, hogy eddig csak az isteni kinyilatkoztatásra és a szentirásra hivatkoztak főleg, mint kamatellenes forrásra. A XII. századtól azonban a különböző egyházatyákra, kanonistákra, a *jus divinum* és *humanumra.* Szóval a kérdés megvitatása ettőlfogva *tudományosabb* szinezetet nyer.

[4] Az egyházatyák közül sokan foglalkoztak a kamatvétellel és kivétel nélkül éles szavakkal itélik azt el. Igy *Lactantius* szerint igazságtalan dolog többet kapni vissza, mint amennyit kölcsön adtunk. *Ambrosius:* aki kamatot fogad el, az rablást követ el. *Chrysostomus* szerint az adóst a hitelező *kegyetlensége kényszeríti* a kamatfizetésre. *Szt. Ágoston* azt mondja, hogy: uzsorás vagy, ha többet akarsz visszakapni, mint amennyit adtál, nem dicséretre, hanem megvetésre méltó... (Lásd Böhm-Bawerknél i. m. 21. l.)

[5] A kanonisták sokat rágódtak Aristotelesnek azon az elvén, hogy a pénz nem hoz gyümölcsöt, tehát jogosulatlan a kamatvétel is.

Később, amikor a nyugati nemzeti monarchiákban és városokban egyre fejlettebb gazdasági élet pezsdült meg, egyre inkább elnémult a kamatvétel elvi ellenzése is, mely az újkori egyre jobban fellendülő gazdasági élet gyakorlatával amúgy sem egyezett meg. [1] Nem csoda tehát, hogy a reformáció nem foglal állást a kamat ellen úgy, mint a kath. egyház. A gazdasági élet fejlődése egyre inkább olyan körűlményeket állított a törvényhozók és a koruk társadalmi kérdéseivel foglalkozó gondolkozók elé, melyekkel szemben a kamatvétel elvi jogosulatlanságát egyre ritkábban hangoztatták. A kamat problémája körül való vitatkozásnál a súlypont jogosult vagy jogosulatlan voltának kérdéséről, *mibenlétének* kérdésére helyeződött át.

Az ő tekintélyének felhasználásával támogatták kamatellenes álláspontjukat. Többen, így *Gonzalez Tellez*, *Covvarruvias*, *Vaconius a Vacuna*, mint Böhm-Bawerk megemlíti (i. m. 22—26.), az aristotelesi elvet oda élesítik ki, hogy miután a pénz nem hoz gyümölcsöt, a kamat tulajdonképen más szorgalmának, munkájának, iparkodásának, vagy más ember gyümölcsöző jószágának a gyümölcse, melyet a hitelező a kölcsönszerződéssel a maga számára sajátít el.

Szerintem a canonista felfogásnak ez az álláspontja a *leginkább figyelemreméltó* és nem az Aquinoi sz. Tamás-féle (hogy t. i. a hitelező az időt — mindnyájunk közös kincsét — fizetteti meg magának a kamat által, erősebben, vagy gyöngébben, aszerint, amint a kölcsön lejárta hosszabb, vagy rövidebb), mert ez a felfogás tulajdonképen nem más, mint a szocialista felfogás, hogy t. i a kamat más ember szorgalma gyümölcsének a kisajátitása.

Amit a római jog öntudatosan állapít meg, hogy t. i. a kamatot a jogrend megnyilvánulása: valamely *jogviszony* adatja a hitelezőnek az adós javaiból, (mint általában a kötelmi jogon alapuló jövedelmeket és mindazt, amit mi tiszta járadéknak nevezünk), a kanonisták ezt a jogrendbeli tényt nagy szörnyűködéssel fedezik fel. Szinte érthetetlen, hogy Böhm-Bawerk, aki a sokkal alacsonyabb szellemi színvonalon álló kanonista kamatelméleteket észreveszi, figyelmen kívül hagyja a római jog elegáns felfogását, mely annyira fején találja a szeget.

[1] A reformáció különben is már sokkal magasabb gazdasági fejlettségű társadalom környezetében zajlott le, mint amilyen pl. a kanonisták környezete volt. Nagyon természetes tehát, hogy a kamatvétel általános elvi ellenzésének álláspontja a környező körülmények látása és hatása alatt kellett hogy meggyöngüljön.

A tudományos rendszerben fellépő közgazdaságtannak, az újkor emez uj tudományának irodalma azután behatóan tárgyalta a kamat kérdését is. Hatalmas terjedelmű eszmecserét foglalt le magának ez a probléma a gazdasági irók gondolatvilágában.

A kamatra vonatkozó irodalom rendszeres előtárására és kritikájára a nevezetes osztrák közgazdasági író: *Böhm-Bawerk* vállalkozott mint jeleztük *Kapital und Kapitalzins* című nagy monografiájában. Csoportosítja benne a kamattheoriákat, még pedig akként, hogy az ó- és középkor ismert véleményein röviden átmenve Turgotnál fedezi fel az első általános kamattheoriát s azután öt főirányzatot különböztet meg a tőkekamatra vonatkozó elméletek között u. m. a *szintelen elméleteket*, a *termelékenységi*, a *megtartóztatási*, a *munka- és a kizsákmányolási* elméleteket (l. i. m. I. 90—92. l.) melyekhez saját elméletét az *„agio"*-elméletet és kritikáját fűzi hozzá.

16. A kamatirodalom Böhm-Bawerk féle csoportosításának kivonata.

A kamatra vonatkozó irodalom legkimerítőbb ismertetését *Böhm-Bawerk* nagy monografiájának első kötetében találjuk: *Geschichte und Kritik der Capitalzins-Theorien.*

E 700 oldalas tanulmány oly részletesen s annyi irónak tőkekamatelméletét adja elő, hogy ebben a tekintetben szinte versenyen kívül áll az.

Az alábbiakban e Böhm-Bawerk-féle monografia második kiadásából közlöm egyes nevezetesebb kamatelméletek rövid ismertetését.

A saját felfogásom a lehető legélesebb ellentétben van a Böhm-Bawerk-féle tőkeelmélettel, mely szerintem absolutistikus önkénnyel jelenti ki egy alanyi szempontból nézett materiális jószágkategoriáról, hogy az a tőke. Kamatelmélete szintén nagyon mesterkélt minden genialitása dacára is.

Mindazonáltal a kamat irodalmának páratlanul gazdag feldolgozása monografiájának első kötetében készen tárja elénk az erre vonatkozó elméletek ismertetését oly részletességgel, hogy erészben legelsőrendű és legkényelmesebb forrásul kell azt tekintenünk, minden ellentétes felfogásunk dacára is, ha nem is érthetünk mindenkor egyet e kamatelméletekre vonatkozó kritikájával.

Mellőzöm ezúttal ismertetésének az ó- és középkorra vonatkozó részét. Ugyanennek a fejezetnek jegyzetei között más helyen igyekeztem rámutatni arra, hogy mily igazságtalanul s mondhatjuk könnyedséggel végzett Böhm-Bawerk a római világnak a kamatra vonatkozó nézeteivel, melyeket úgyszólván nem létezőnek tekint és mélyebben járó elméleteknek mondja azzal szemben a kanonisták és más középkori iróknak egy primitivebb gazdasági élet hatása alatt kifejtett naiv, vagy sokszor zagyva véleményeit a kamatról.

A következőkben a kamatra vonatkozó egyes elméleteknek vázlatát közlöm a B. B.-féle monografiából:

A) Turgot elmélete.

A földbirtok munkanélküli járadékot biztosít. Aki pénzt fektet be, vagy ad kölcsön, tőkéje után kamatot fizettet magának, mert ha nem fizetnének kamatot, pénzeért földet venne az illető, mely járadékot hozna neki. A kamatot hozó tőkét tehát úgy kell tekinteni, mint a földbirtok helyettesítőjét. *Böhm-Bawerk* Turgot elméletét *gyümölcsöztetési* elméletnek *(Fructificationstheorie)* nevezi. (l. i. m. 71—80.)

Smith-nél nem fedez fel *B. B.* határozott kamatelméletet. Smith ama természetes felfogását, hogy tőkenyereségnek azért kell léteznie, mert különben a tőkésnek mi érdeke sem volna arra, hogy tőkéjét a termelésnél kockáztassa, nem tekinti tőkeelméletnek. (i. m. 80—92. l.)

B) Színtelen elméletek *(Farblose Theorien).* (93—127).

Ide azokat a Smith utáni elméleteket sorozza B. B., a melyek Smith és Turgot felfogásához alkalmazkodva és hozzájuk hasonló „patriarchális módon“ foglalkoztak a kamat problémájával, anélkül, hogy jellegzetesebb theoriákká kristályosodtak volna ki. Képviselőik: *Sartorius, Lueder, Kraus, Hufeland, Seutter, Lotz, Pölitz, Jakob, Fulda, Rau, Ricardo, Torrens, Mac Culloch, Macleod, Germain, Garnier, Canard* stb.

Ricardo szerint is kamatnak *kell lennie*, mert különben a tőkésnek nem volna érdeke a tőkék képzése. A gazdasági kultúra fejlődésével a kamat és munkabér csökkenő irányzatúvá válik, a földjáradék ellenben emelkedővé. A földjáradék erészben tehát ellentétes természetű a kamattal. Míg a kamatot a tőkések versenye leszállítja, a földbirtok monopol-természete kizárja a kinálat ilyen versenyét.

Torrens Malthussal polemizálva, — aki a tőkenyereséget a termelési költségek egy részének mondotta — a tőkenyereséget a termelési költségek levonása után maradó feleslegnek mondja. (113.)

Mac Culloch elmélete B. B. szerint a legszerencsétlenebb az angol iskola tagjai között, mert ellentmondásokat halmoz egymásra.

A termelési költségek szerinte a befektetett munkamennyiséggel egyenlőek, tehát egyedül munkából állónak tekinthetők. Máshelyütt a tőkenyereséget a munka *mellett* sorozza fel a termelési költségek között. Ismét másutt „*surplus*"-nak, tiszta feleslegnek mondja a tőkenyereséget stb. stb. (114—120.)

Naiv és következetlen B. B. szerint *Macleod* felfogása is. (121—123.) „A probléma" — úgymond — „rá nézve egyszerűen nem létezik. A nyereség (profit) nála természetes és szükséges dolog. Eladott javak ára, kölcsönadott tőketárgyak bére, hitelezett pénztőkék kölcsönkamata, — valamennyi szükségszerű kamatot kell, hogy hozzon, szerinte. De hogy miért, még felületesen sem adja okát stb. stb."

C) Termelékenységi elméletek
(Productivitätstheorien). (128—229.)

Alapgondolatuk, hogy „*a tőke termelékeny.*" Különböznek egymástól aszerint, amilyen különböző értelemben veszik a tőke termelékeny voltát.

Ezek az elméletek tehát a tőke termelékeny voltából akarják a a kamatot megmagyarázni. Először *Say* helyezkedik ily álláspontra.

Ennek az elméletcsoportnak nézete szerint a tapasztalat azt mutatja, hogy ahol tőkét fektetünk be, ott a dolgok rendes lefolyása szerint, a tőke által tulajdonosának juttatott hozadék nagyobb a befektetett tőkerészek összegénél. (134.) Tehát bizonyos értéktöbblet mutatkozik a befektetett tőke és annak hozadéka között. *Ezt az értékkülömbözetet magyarázzák a termelékenységi theoretikusok a tőke termelékeny voltából.* (135.)

B. B. a nevezett irányt *naiv* és *indokolt* elméletekre osztja *(naive und motivirte Productivitätstheorien).*

Az előbbi csoport képviselői vagy *közvetlen értéktermő erőt* tulajdonítanak a tőkének, vagy a tőke *fizikai* termelékenységéből indulnak ki s erre alapítják a többletérték keletkezésének az okát. Megegyeznek azonban abban a tekintetben e naiv elméletek, hogy a feltételezett termelékenység fogalmát közvetlenül összekapcsolják az értéktöbblettel. Egyszerűen *állitják*, hogy a tőke termelékeny és erre az állitásra további következtetéseket építenek.

Az indokolt elméletek kiindulópontja a tőke *fizikai* produktivitása. Ezek az utóbbi elméletek azonban már nem tartják magától értetődőnek, hogy e fizikai termelékenységből mindjárt értéktöbblet is keletkezzék. Keletkezési magyarázatát tehát az érték terére viszik át.

a) A naiv termelékenységi elméletek megalapítója *Say.*

B. B. Say-nek a *Traité d'Économie politique*-ben (több kiadás, I. kiad. 1803.) közölt nézeteit veszi alapul. (139.) Eszerint minden jószág három tényezőnek: a természetnek *(agents naturels),* a tőkének és a munkának *(faculté industrielle)* közreműködésével jön létre. E három tényező tehát mint a termelékenység forrása *(fonds productive)* jelenik meg. A javak maguk nem közvetlenül származnak eme forrásból, hanem a termelékeny szolgálatok *(services productifs)* közvetítésével. Ily termelékeny szolgálatokat nyujt a tőke is, melyek a munka szolgálataival esnek erészben azonos szempontok alá. (140.)

Minthogy tehát a tőke produktiv szolgálatokat tesz, e szolgálatokért meg kell a tőketulajdonosnak fizetni. A jutalom ezért a *tőkenyereség.* (141.)

B. B. Say felfogását ekként abban foglalja össze, hogy a tőke épúgy dolgozik, mint az ember, tehát jutalmazni kell munkáját. (141.) (B. B. e kijelentését *M. Block* tévedésnek tartja s azt mondja, hogy B. B. kritikája sok tekintetben nem találó Say-re, mert — úgymond — Say egy percig sem kételkedett abban, hogy a tőke magában véve még nem dolgozik. Say szerint — úgymond *Block* — az a dolog lényege, hogy a tőke növeli a javak mennyiségét, ez pedig kétségtelen. l. *Progrès* II. 355. I. id. kiad)

Részletesebben fejtette ki a termelékenységi elméletet *Riedel.* Elterjedése azonban Németországban *Roscher* útján történt leginkább.

B. B. szerint ez utóbbi kitünő irónak kamatelmélete igen felületes (148) és abban foglalható össze, hogy a tőke eredeti termelékenységénél fogva közvetlenűl többletértéket hoz létre. (150.)

A naiv termelékenységi elmélet követői közé sorozza B. B. *Kleinwächtert* is. A franciák közül *Rossi, Molinari, I. Garnier* s az ujabb időkből *Cauwès* és *Leroy-Beaulieu* kamatelméleteit mondja idetartozóknak, az olaszok közül pedig *Scialoja* felfogását. (154—155.)

b) Indokolt termelékenységi elméletek.

Megegyeznek a naiv elméletekkel abban, hogy a kamat végső oka a kamat termelő ereje. De haladást mutatnak fel abban a tekintetben, hogy nem tulajdonítanak többé rejtélyes *„értékteremtő"* tulajdonságokat a tőkének, melynek termelékenységét egyszerüen *fizikai* termelékenységnek tekintik. Másrészt az értéktöbblet keletkezése az indokolt elméleteknél nem olyan egyszerüen magától értetődő többé. *Megindokolják* tehát, hogy a javak megnövekedő mennyisége mért vezet szükségszerüen értéktöbblethez is. (168.)

Az indokolt termelékenységi elméletek sorát *Lord Lauderdale* nyitja meg. A tőke szerinte *munkát helyettesít és ez a munkahelyettesítő sajátsága az oka a tőkenyereségnek.* (169—176.)

Malthus Lauderdalehoz hasonlóan utal a tőke termelékenységére *Principles*-eiben. A tőkenyereség — úgymond — nem a munkatermék egy részének elvonása, hanem méltányos jutalma annak, amivel a tőkés a termeléshez járult. (176—181.)

Angliában *Read*, Amerikában *H. Carey* és *Peshine Smith* tartozik még e csoport körébe.

B. B. szerint Carey kamatelmélete zavarok és könnyelmű tévedések egyvelege. Nem ad annak abstract formulázást, hanem megelégszik a kamat *keletkezésének* Robinsoni példák segítségül hivása útján történő vázolásával. Arra a következtetésre jut, hogy a kultura növekedésével csökken a *kamatláb, a tőkenyereség absolut mennyisége* azonban nő. Nem kevésbé értéktelennek mondja *P. Smith* kamatelméletét is. (181—194.)

Nagy haladást képvisel azonban ezekkel az amerikai irókkal szemben B. B. szerint *Thünen.*

Thünen elméletében a következő szempontok különböztethetők meg, amelyek szerint a tőke fizikai termelékenysége a tőketulajdonosnak jutó értéktöbbleti összeg („Mehrwertsbezug") alapjává leszen:

1. *A tőkétől támogatott munka több terméket ad.*

2. *A tőkebefektetésnek tulajdonitható többlet két componensből* alakul a Thünen felhozta példa szerint. Az egyik componens létfentartási javakban, a másik az elhasznált tőkerészek megujhodásában nyilvánul meg.

3. *A tőkebefektetésből származó értéktöbblet a tőkésnek jut ki.*

4. *A tőkés javára eső brutto tőkenyereség rendszerint nagyobb az elérése végett befektetett tőkénél, úgy, hogy az értéktöbbletet hoz létre. Ez az értéktöbblet a kamat* (ein reiner Capitalzins). (195—204.)

Idesorozza még B. B. *Glaser, Roesler és Strasburger* nézeteit. (205—229.)

D) Használati elméletek (*Nutzungstheorien*).

A használati elméleteket a termelékenységi elméletek önállóvá alakult leszármazóinak tartja B. B. Alapgondolatuk a következő: A tőkének állaga *(Substanz)* mellett annak *használata* is önálló léttel és értékkel bír. Hogy tőkehozadékra tehessünk szert, evégett nem elég a tőke *állagáért* hozni áldozatot, hanem szükséges, hogy az alkalmazott tőke *használatáról* is lemondjunk addig, ameddig azt termelési célra alkalmazzuk. Aki tehát tőkét fektet be, nemcsupán a tőkeösszeget áldozza fel termelési célra, hanem — addig ameddig a termelés tart — azt a hasznot is, amelyet ez a tőke hozna akkor, ha például azt kölcsönként helyezte volna el.

Hogy a tőke termelékeny, azt a használati elmélet is feltételezi, de kevésbé nyomatékosan, t. i. annyiban, hogy a tőkének hozzáadása bizonyos munkamennyiséghez, nagyobb mennyiségű munkatermék eléréséhez segít. A használati elmélet tehát megelégszik a többletérték magyarázatánál azzal, hogy a tőkének egy bizonyos mérsékelt fizikai produktivitást tulajdonít. Épen nem tulajdonít azonban annak közvetlen értékteremtő erőt, sőt elvileg kizárja azt. (229—233.)

A használati elmélet főleg *J. B. Say, Hermann* és *Menger* neveihez fűződik.

Say-nél a termelékenységi és használati felfogás még nem vált el egymástól. Ő tehát mind a két elmélet képviselőjének tekinthető:

A tőke, mint *fonds productif,* produktiv szolgálatokat nyujt. Ezek a produktiv szolgálatok gazdasági önállóságra tesznek szert és önálló értékelés tárgyaivá válnak. A termelésnél tehát úgy a tőkének, mint *fonds productif*-nek, mint a termelékeny *tőkeszolgálatoknak* értékét meg kell téríteni. A tőkeszolgálatok honorálása értéktöbbletet jelent a tőkésre nézve. Ez a kamat. Say szerint. (234.)

Say eme felfogásához *Storch, Nebenius* és *Marlo* állanak közel, kiket B. B. gyönge kamattheoretikusoknak tart. (233—240.)

Hatalmas lépéssel vitte azonban előre a használati elméletet *Hermann.* (240—253.)

Tanának alapját az *önálló jószághasználat* fogalma alkotja, melyet ellentétben Say analogiáival, gondosan körülír. A javak használhatósága — úgymond — múló vagy állandó lehet... Ingatlanok, épületek, eszközök, könyvek, pénz, tartós használati értékkel bírnak. Alkalmazásbavételüket... nevezzük használatuknak (Nutzung). Ezt a használatot külön javként lehet felfogni, amely saját csereértékkel bírhat, mely csereértéket *kamatnak* nevezik... (241.)

Hermann követői *Bernhardi, Mangoldt* és *Mithoff* a kamatelmélet terén. (253—4.)

Sajátságos álláspontot foglal el a használati elmélettel szemben *Schäffle.* Régibb munkáiban annak megfelelő kamatelméletet követ: a tőkenyereség nála is a tőkehasználatból származó nyereség, a kölcsönkamat pedig használati ár. Később azonban letér a régibb használati elmélet teréről s a tőkehasználatot nem tekinti végső, eredeti termelőtényezőnek, hanem a munkára vezet vissza minden termelési költséget. (255—6.)

A használati elmélet követője — bár nem kezdettől fogva — *Knies* is.

Ennek az elméletnek a legtökéletesebb alakját azonban Karl *Menger* adta meg. *(Grundsätze der Volkswirtschaftslehre.* 1871.) Böhm-Bawerk szerint Menger annyiban múlja felül valamennyi elődét, hogy kamatelméletét azoknál sokkal tőkéletesebb értékelmélettel alapozta meg.

B. B. véleménye szerint Menger érdeme, hogy határozottsággal megmutatta egyszer- s mindenkorra azt az irányt, a melyben a kamat problémáját meg kell oldani. E probléma megoldásának alapja az a szabály, hogy a *termelési eszközök* (M. szerint „magasabb rendű" javak) *értéke mindig és kivétel nélkül termékeiknek* („alacsonyabb rendű javak") értékétől függ és nem megfordítva...

... A kamat kérdése következőleg alakul tehát Mengernél: A tőke nem egyéb, mint magasabbrendű komplementär javak foglalata. Ha eme javak értéke, a tőlük várható termék értékétől függ, hogy van az, hogy e javak összessége (t. i. a tőke) mégsem éri el egészen a termékjavak nagyságát, hanem elmarad azok mögött egy bizonyos kvótával. Vagyis mért nagyobb a termékjavak értéke a megfelelő tőkejavakénál.

Menger a következő éleselméjű választ adja erre a kérdésre: A termeléshez bizonyos *idő* szükséges. A termelés céljából szükség van ismét arra, hogy a termelési javak ne csak *egyes pillanatokban* álljanak rendelkezésre, hanem hogy a termelés egész időtartama alatt rendelkezni lehessen azok felett s hogy be lehessen azokat ekként a termelés folyamatába kapcsolni.

Ilymódon a termelés feltételeinek sorába lép a tőkejavak bizonyos mennyisége felett való rendelkezésnek meghatározott időtartamon keresztül szükségelt lehetősége. Ebben a rendelkezés lehetőségében (Verfügung) *találja Menger a tőkehasználat lényegét.*

Az így kialakult tőkehasználatok értékre tehetnek szert és maguk is önálló gazdasági javak gyanánt szerepelhetnek. A termék értékéből tehát a munkaszolgáltatásokon, nyersanyagokon, eszközökön stb. stb. kívül a felettük való *rendelkezési lehetőség* is (mely a termeléshez szintén szükséges) részt kér a maga számára. A termék értéke ekként a külön gazdasági jószággá vált rendelkezési lehetőség értékével fogja meghaladni a termelés folyamatába dobott tőkejavak értékét. *Ebben az értékkülönbözetben rejlik a kamat eredete.* (260—262.)

E) A megtartóztatási elmélet
(*Die Abstinenztheorie*). (325—353.)

Megalapitójának *N. W. Senior* tekinthető. Először oxfordi egyetemi előadásaiban, később közgazdaságtanában *(Outlincs of the Science of Pol. Economy.* 1836.) fejtette ki azt.

Ennek az elméletnek megérthetése végett B. B. utal arra az állapotra, melyben a mult század 30-as éveinek elején volt a kamatelmélet Angliában. Smith és Ricardo ugyanis a munkát tették a javak értékének egyedüli forrásává. E gondolat következetes érvényesítése mellett a tőkekamat jelensége számára aligha maradhatott tér.

Mindazonáltal a kamat valóságos létezése tény volt, mely leta-

gadhatatlan befolyással bírt a javak viszonylagos csereértékére. Smith és Ricardo egyszerűen tudomást vesznek a „munka elve“ alól való e kivételről, anélkül, hogy közelebbről megmagyaráznák e kivételt.

A következő nemzedék összhangot próbált létesíteni az elmélet és a valóság között...

Ebben az időben lépett fel *Senior* és helyezte új elv alapjára a tőkekamat problémáját, azt tanítván, hogy a *tőkekamat a tőkés önmegtartóztatásának a jutalma (reward for abstinence).* (325—7.)

E gondolatnak némi nyomait megtaláljuk ugyan már *Scrope*-nál és *Nebenius*-nál is. *Senior* azonban középpontjává tette az önmegtartóztatás gondolatát egy jól átgondolt kamatelméletnek, melyről B. B. azt mondja, hogy akár helyesnek tekintjük annak következtetéseit, akár nem, rendszeressége és következetessége által messze kiválik az korának elméleti zűrzavarából. (328.)

Senior két elsődleges (primär) termelési tényezőt különböztet meg: a munkát és a természet erőit. E tényezők azonban csak akkor fejthetik ki teljes hatásukat, ha egy harmadik tényező támogatására számíthatnak. Ily harmadik tényezőnek a *megtartóztatást (abstinence)* mondja Senior. *Érti alatta valamely egyénnek olyan magatartását, melylyel az illető egyén vagy az improduktiv felhasználásától tartózkodik a rendelkezésére álló javaknak, vagy pedig valamely távolabbi termelési eredmény létrehozásának ad készakarva előnyt a közvetlen előny igénybevételével szemben.*

A tőkét azért nem mondja Senior közvetlenül a harmadik termelési tényezőnek, mert a tőke nem valamely eredeti és közvetlen termelési eszköz, hanem a legtöbb esetben csupán a munka, a természeti erők és az önmegtartóztatás együttműködéséből származó eredmény. Számos példával bizonyítgatja, hogy nincs Angliában egyetlen szeg, amelyet bizonyos tekintetben nem távoli eredmény elérése céljából teljesített munka, vagy oly megtartóztatás gyümölcsének ne lehessen tekinteni, a melynek már a *heptarchia* korában vetették alá magukat az emberek...

Az az áldozat tehát, a melylyel élvezetekről lemondunk, vagy azokat elhalasztjuk, *kártalanítást kiván. E kártalanítást adja meg a tőkenyereség.* De miként jut a tőkés abba a helyzetbe, — kérdezhetjük — hogy a kártalanításra való erkölcsi igényét gazdasági téren is elérhesse. A feleletet erre a kérdésre Senior árelméletében adja meg.

A csereértéket — ugyanis — szerinte a termelési költségek szabályozzák. A termelési költség pedig a *munka és a megtartóztatás amaz összegéből* áll, amely a javak termeléséhez szükséges. Ezzel a szabálylyal létesítve van a kamat- és az árelmélet közötti összefüggés. Ha ugyanis a megtartóztatás áldozata alkotórészét teszi ki a termelési költségnek s ha a termelési költségek állapítják meg a javak értékét,

akkor ennek az értéknek eléggé nagynak kell lennie ahoz, hogy belőle megfelelő jutalmazás maradjon még fenn a megtartóztatásért. Ezzel alakilag meg van magyarázva a tőkeelméleteknek a befektetett tőkeösszeghez viszonyított értéktöbblete és vele együtt az eredeti kamat. (325—330.)

Senior elmélete nagy népszerűségre tett szert a kamat jogosultsága mellett állást foglaló irók sorában. A legtöbben azonban nem vették át egészben az ő elméletét, hanem a megtartóztatási elméletnek csupán egyes *elemeit* szőtték bele *eklektikus* módon tanaikba. Ilyenek gyanánt sorolja fel B. B. az angolok közül l. St. *Mill, Jevons ;* a franciáknál *Rossi, Molinari* és Joseph *Garnier;* a németeknél *Roscher, Schüz* és Max *Wirth* kamatelméleteit. Azok közül pedig, akik tisztábban s kevésbé eklektikusan fogadták el a megtartóztatási elméletet, *Cairnes*-t, *Cherbuliez*-t és *Dietzel*-t említi fel. (345—6.)

A megtartóztatási elméletnél sorolja fel továbbá B. B. Frédéric *Bastiat* felfogását, aki szerinte saját értéktanába foglalt rontott másolatát nyujtotta a Senior-féle felfogásnak. (347—53.)

Alapgondolatuk megegyező: az áldozat kárpótlást igényel. Ami Seniornál *„abstinence,"* az Bastiatnál *„delai"* vagy „privation." Az alapgondolat kiépitésében eltérnek kissé egymástól. *Bastiat,* ki a jószágérték alapjául kizárólag csak az egymással kicserélt *„szolgálatokat"* ismeri el, az erre vonatkozó halasztást szintén szolgálatnak mondja. A halasztás szerinte magában véve is szolgálat, mert az, aki adja, áldozatot hoz vele, aki pedig elnyeri, előnyt szerez általa. A társadalom alapvető törvénye az, hogy ott szolgálatokat cserélünk ki szolgálatokért. A szolgálatokért meg kell tehát fizetnünk. Ha a tőkés kölcsönadott, a szolgálat megfizetése a *kamat* által történik. Hasonlóan meg kell fizetni minden szolgálatot a kölcsön esetén kívül is. A termelésben szükséges szolgálatok is megfizetődnek a termelt javakban. A szolgálatok megbecslésénél s ezzel a javak értékének alakulásában figyelembe jön az a viszterhes körülmény, hogy a tőkés által adott haladék szolgálat jellegével bírt a termelésnél. (347—8.)

F) Munkaelméletek *(Arbeitstheorien).* (354—374.)

Közös vonásuk, hogy a kamatot a tőkés által teljesített valamely *munka* bérének mondják.

Egy csoport elmélet tartozik ide. Abban térnek el egymástól, hogy különféleképen értelmezik annak a *„munkának"* a természetét, mely a tőkésnek megjutalmazásra való igényét megállapítja. B. B. angol, francia és német csoportra tagolja az idevonatkozó eszmemeneteket.

a) Az angol csoport. (354—8.)

A kamat magyarázatát itt abban a munkában találjuk, mely a tőkejavakat magukat hozta létre. Főleg *James Mill* és *Mac Culloch* a képviselői. *James Mill* állította fel azt a tételt, hogy a termelési költség állapítja meg a javak csereértékét. Első tekintetre úgy látszik, mintha a termelési költség munkából és tőkéből állana. *Közelebbről vizsgálva azonban a dolgot, a termelési költséget egyedül a munkára kell visszavezetnünk, mert a tőke maga is munka folytán jött létre. A munka tehát a javak értékének egyedüli szabályozója.*

James Mill a tőkenyereséget magát is munkabérnek tekinti, mégpedig *közvetett* munkabérnek. A tőkenyereséget nem azért a munkáért fizetjük, amelyet *közvetlenül* fordítanak a szóbanforgó jószág előállitására, hanem azért a munkáért, melyet *más javak közvetítésével* (t. i. mert e javak is munka gyümölcsei) használnak fel az illető jószág létrehozására. *Tehát annak a munkának bére a tőkenyereség, melyet nem az emberi kezek, hanem az emberi kezek által létrehozott szerszámok közvetve szolgáltatnak.* És amint a közvetlen munka összegét a munkabérek összegével mérik, épúgy mérhető le a *másodlagos* munka összege azzal az összeggel, ami a tőkésnek jut. (356.)

Hasonló elméletet állított fel *Mac Culloch* is *Principles of Political Economy*-jének első (1825) kiadásában, melylyel azonban szakított későbbi kiadásaiban.

b) A francia csoport. (358 - 364.)

E csoport felfogását legjellemzőbben *Courcelle-Seneuil* fejezi ki B. B. szerint.

Ennél a francia irónál a munka kétféle: *izommunka* és *megtakarító munka.*

Hogy egy bizonyos tőkét fenn tudjunk tartani, ahoz előrelátásból és takarékosságból álló folytonos fáradozás szükséges... Ez a „munka" egy értelmességi tettből, az előrelátásból *(prévoir)* és egy akaratbeli tettből, a megtakarításból áll, amely utóbbinak a lényege az, hogy egy bizonyos ideig tartóztassuk meg magunkat az élvezettől.

A megtakarító munka épúgy jutalmat igényel, mint az izommunka.

A fogyasztásra ösztönző vágy és kisértés ugyanis állandóan működő erő, melyet nem lehet legyőzni másképen, mint egy nemkevésbé állandóan működő erőnek igénybevételével. A *kamat* nem egyéb, mint a fogyasztási vágygyal szemben küzdő munkának, a megtakarításnak és megtartóztatásnak a jutalma, a mely nélkül a tőkék nem maradhatnának fenn s nélkülük az ipari termelés szükséges alapfeltételei sem maradhatnának meg. (358—359.)

Hasonló felfogást követ *Cauwès* és a *Courcelle-Seneuil*-féle elméletre emlékeztető megjegyzéseket találunk *Cherbuliez*-nél és Joseph *Garnier*-nél is.

c) *A német csoport.*

A német kathedrai socialistáknál is megtaláljuk a kamat munkaelméletét, mely azonban legfeljebb az alapgondolat azonosságában hasonlít a francia árnyalathoz. Egyébként a német csoport elmélete egészen önálló és más természetű.

A német munkaelmélet hírnökének *Rodbertus-Jagetzow*-ot kell tartanunk. Rodbertus ugyanis egy helyen lehetségesnek mond egy olyan társadalmi berendezkedést, amelyben volna ugyan magántulajdon, de nem volna *járadékot* adó magántulajdon. Akkor volna ilyen állapot, hogyha egyrészt a termelési eszközök, a föld és a tőke a társadalom közös tulajdonában volnának, másrészt azonban a *jövedelemjószágokon* való magántulajdon el volna ismerve, amely jövedelmi jószágokat kiki a munkateljesítményének megfelelő arányban kapna osztályrészül.

Ebben a társadalomban minden jövedelem, tehát a járadék és a kamat is a hivatalnoki fizetés jellegével birna és munkán alapulna.

A kathedrai socialisták munkaelmélete tehát erészben azon a Rodbertustól származó gondolaton alapul, hogy a föld- és tőketulajdont voltaképen bizonyos „hivatal"-nak kell tekinteni s a járadékot (úgy a föld, mint a tőkejáradékot) hivatalnoki munkáért járó fizetésnek, a melyet azok élvezői az ipari és mezőgazdasági vállalatok vezetéséért (amihez nagyobb értelmi és erkölcsi erő is szükséges) húznak.

Ezzel az eszmével több kiváló kathedrai socialistánál találkozunk. Igy *Schäffle*-nél, aki a kamatot a tőkés funkcionális szolgáltatásáért (*funktionelle Leistung*) járó ellenértéknek mondja, amelyben a kamat jogosultsága legalább addig igazolható, ameddig egy megfelelőbb társadalmi berendezkedés nem váltja fel a magánkapitalizmus helyét.

Kissé tovább viszi még e gondolatot *Wagner* Adolf, amennyiben a tőkéseknek — mint a nemzeti termelési jószágkészlet funkcionáriusainak — szolgálatait valóságos munkának mondja. (366—368.)

G) John Rae elmélete. (375—428.)

John Rae elmélete sokban emlékeztet egyrészt *Jevons*, másrészt *Böhm-Bawerk* felfogására.

A kamatra vonatkozó nézetei röviden abban foglalhatók össze, hogy a jelenlegi javakat többre becsüljük rendszerint a jövendőbeli javaknál. Ha tehát a termelés folyamatának eredményeképen csak a befektetett áldozat visszatérítésére tarthatnánk igényt, akkor nem tartanók érdemesnek meghozni az illető áldozatot a termelésért. Ennél-

fogva a jelenlegi áldozatot csak akkor tartjuk arányban állónak a várható termelési eredménnyel, hogyha ez, mint jövendőbeli jószág legalább annyival fogja meghaladni az érte befektetett áldozatot, amenynyivel a jelenlegi javakat többre becsüljük a jövendőbelieknél. *Ebből a különbözetből áll a tőkenyereség.* (404—405.)

H) A zsákmányelmélet *(Die Ausbeutungstheorie).* (429—558.)

Ez a socialista kamattheoria. Alapvonásai a következők: Minden értékkel biró jószág emberi munkának, még pedig gazdasági szempontból kizárólag emberi munkának a terméke. A munkás mindazonáltal nem kapja meg az egész munkaterméket, melyet előállított, minthogy a tőkések — felhasználva a tulajdon intézményét, mely a termelési eszközökön való uralkodásukat biztosítja — a munkatermék egy részét elvonják a munkástól.

Erreszolgáló eszköz a munkabérszerződés, melynek folytán az éhség által ezt elfogadni kényszerített valódi termelők munkáját e munka termékének egy részeért veszik meg a tőkések. A munkatermék többi része pedig fáradság nélkül szerzett nyereség gyanánt hull a tőkés ölébe. *A tőkekamat tehát e szerint az elméletek szerint az idegen munka termékének egy része, mely a munkás kényszerhelyzetének kizsákmányolásával szereztetett.*

Ezt az elméletet már Smith és Ricardo előkészítették tanaikkal. Szerintük is minden érték forrása a munka. Hogyha ezen az alapon aztán kérdezik, hogy miért nem a munkásé a munkatermék teljes értéke, egy ilyen értékfelfogás szellemében alig lehet mást felelni, — úgymond Böhm-Bawerk — mint azt, hogy azért, mert a munkástól kisajátítja a tőkés a termék értékének egy részét.

Smith és Ricardo nem adták még ezt a feleletet. (429 - 32.)

A kizsákmányolási elméletet a Smith-Ricardo-féle felfogásból kiindulva *Thompson* és *Sismondi* készítették elő.

Thompson-nál már röviden megtaláljuk a csiráit. Már ő beszél többletértékről (*additional value, surplus value*) s azt mondja, hogy a földjáradék és tőkekamat a munkást megillető munkahozadékból való levonások.

(Ujabban Anton Menger azt vitatja, hogy Marx és Rodbertus legfontosabb socialistikus tanaikat Thompsontól kölcsönözték.)

Sismondi is Smithnek amaz elvét veszi alapul, hogy minden gazdagság forrása a munka és kikel az ellen a nézet ellen, a mely a jövedelem három főágát, a föld, a tőke, illetve a munka számlájára írja, mikor a valóságban minden jövedelem a munkából származik.

Minthogy azonban a munkás szegény, a termelési szerszámok és gépek pedig a gazdagok tulajdonában vannak, a gazdagok minden

fáradság nélkül vehetik el a munka gyümölcseinek javát azon a címen, hogy a termelési eszközök az ő tulajdonukat képezik. Ilyen része a munkaterméknek a *tőkenyereség.* A társadalmi intézmények tehát Sismondi szerint megadják a gazdagságnak azt a hatalmat, hogy idegen munka segítségével újítsa meg magát. (433 – 438.)

Sismondi — B. B. szerint — tehát már kifejtette a kizsákmányolási elmélet gondolatát, de theoriájának sociálpolitikai következményeit még nem merte levonni. A régi értékelméletnek sociálpolitikai konzekvenciáit a szocialista irók vonták le. A kamatra nézve ez abban áll, hogy a kamat zsákmány, tehát meg kell azt szüntetni.

Proudhon, Rodbertus, Marx, Lassalle, Dühring a kizsákmányolási elméletnek követői. Némely irók pedig ennek az elméletnek csak egyes részeit veszik át eklektikusan. (St. Mill, Schäffle stb.) (438—446.)

Rodbertus (446—495.) kamatelméletében abból a Smith-féle tételből indul ki, hogy a javak gazdasági szempontból tekintve munkatermékek és csak munkába kerülnek. Azt a tételt, hogy „egyedül a munka a termelékeny," Rodbertus oda magyarázza, hogy csak azok a javak gazdasági javak, amelyek munkába kerülnek és hogy a gazdasági javak kizárólag csakis munkatermékek, nempedig valamely más erő termékei is.

A tiszta jogeszme szerint (nach der reinen Rechtsidee) tehát az anyagi munkásoknak természetes és igazságos igényük van munkájuk egész termékére. Csakhogy a munkamegosztás keresztülvitele lehetetlenné teszi azt technikailag, hogy kiki saját egész munkatermékét természetben kapja meg. Másrészt pedig a nemzeti termelvényből azoknak is ellátást kell kapniok, akik másnemű hasznos szolgálatokat tesznek a társadalomnak (pl. orvos, bíró stb.). Minthogy azonban ezeknek az utóbbiaknak jutalmazása nem az eredeti jövedelemeloszlás tárgyát kell, hogy képezze, hanem az ebből levezetett közvetett jövedelemeloszlásét, — a tiszta jogeszme azt követeli Rodbertus szerint, hogy az *eredeti jövedelemeloszlásban a munkatermék teljes értékét az anyagi javak előállításával foglalkozó munkások kapják meg.*

A társadalom mai rendjében azonban ez a természetes igény — úgymond Rodbertus — nem talál kielégitést. A munkások bér fejében munkatermékűknek csak egy részét kapják meg. A többi rész ellenben *járadékképen* a föld és tőke birtokosaira száll. Járadék tehát Rodbertus szerint „minden jövedelem, mely lényegében valakire nem saját munkája folytán, hanem vagyon alapján hárul." Két faja van ennek: a *földjáradék és a tőkenyereség.*

Minden járadék tehát zsákmány Rodbertus szerint, sőt néhol azt mondja, hogy idegen munkatermék megrablása.

A járadék mérve nő a munka termelékenységének nőttével, minthogy a munkás csupán a létfentartás szükségleteit szerzi meg. Minél

nagyobb tehát a munka termelékenysége, annál kisebb a munkabér kvótája és annál nagyobb a járadéké. (446—451.)

Marx kamatelméletének ismertetésénél (495—538.) Böhm-Bawerk előrebocsátja, hogy szerinte és több más kritikus nézete szerint Marx *Kapital*-jának *első kötete mellett a harmadik kötet nem állhat meg* és megfordítva. Minthogy azonban Marx harmadik kötetében azt erősítette, hogy az első kötetben kifejtett tanait fentartja és érvényesnek tartja, a kritikusnak kötelessége, — úgymond B. B. — hogy az első kötet tartalmát létezőnek tekintse, az ezzel ellentétes későbbi harmadik kötet dacára is.

Marx kizsákmányolási elméletének alapjai a Kapital első kötetében vannak lerakva.

Kiindul abból az elvből, hogy *minden jószág értéke kizárólag ama munka mennyiségéhez igazodik, amennyi munkamennyiségbe a jószág kerül.* Erre a tételre Marx sokkal nagyobb súlyt helyez, mint Rodbertus: egész tanának élére ezt a tételt helyezi, terjedelmesen magyarázza és indokolja azt.

Vizsgálódásait, melyeknek céljuk, hogy „az értéknek nyomára jusson," kizárólag az *árú*-ra szorítja, mely alatt a piac számára készült munkaterméket érti.

Minthogy az érték állaga (Substanz des Wertes) a munka, ebből folyólag minden érték nagysága is a bennefoglalt munka mennyiségétől függ, amit a munkaidővel lehet lemérni. Mégpedig az előállitáshoz nem egyénileg, hanem *társadalmilag* szükségelt munkaidővel.

A tőkenyereséget úgy szerzi tőkéjével a tőkés, hogy egy bizonyos pénzösszeget árúk termelésébe fektet be, az árút pedig minden további termelési tevékenység nélkül eladás által pénzre változtatja vissza, mégpedig a termelés céljából befektetett összegnél *több* pénzre.

Ez a többlet a tőkenyereség. Miből származik ez az értéktöbblet (Mehrwert)?

E kérdés megoldását Marx abban látja, hogy van egy árú, amelynek használati értékében rejlik az a különös sajátság, hogy a csereérték forrásául szolgáljon. Ez az árú a munkaerő. Ezt a munkaerőt, mint árút, olcsón lehet a piacon megszerezni a termelési eszközök birtokából kiforgatott szabad munkásoktól s értéke ahoz a munkaidőhöz fog igazodni, amennyi a munkás létének fentartásához megkívánt szükségleti javak előállitására szükséges.

A többletérték ennek folytán onnét származik Marx szerint, hogy a tőkés hosszabb ideig dolgoztatja a munkást, mint amennyi idő a munkás létfentartási javainak, vagyis munkabérének előállitására szükséges.

A munkás által dologban eltöltött munkaidő két részre oszlik. Az egyik rész alatt saját létfentartási javainak értékét állítja elő a

munkás. A munkaidő többi része az az *időtöbblet (Surplus-Arbeitszeit)*, mely alatt a munkás kizsákmányolása és az *értéktöbblet (Mehrwert)* termelése történik. A tőke tehát Marxnál nem csupán munka felett való rendelkezés, mint Smith mondja, hanem *megfizetetlen* munka felett való rendelkezés.

Minden értéktöbblet tehát, — legyen az nyereség, *kamat*, vagy járadék — mivoltában *fizetetlen munkaidőnek a megtestesülése*. A tőke saját magából való értékfakasztásának a titka, tehát nem áll másban, mint egy bizonyos mennyiségű meg nem fizetett idegen munka felett való rendelkezésben. (495—503.)

Böhm-Bawerk szerint a Marx-féle dialektika annyira hajótörést szenvedett a Kapital harmadik kötetével, hogy a hivők bizalma is megingott mesterük rendszerében.

Sombart nyiltan kijelentette a Marx-féle értéktörvény tarthatatlan voltát. *Bernstein* sem tartja többé a Marx-féle értéktörvényt a socialistikus kizsákmányolási elmélet megfelelő alapjának. (548.)

l) Az eklektikusok. (559—580.)

B. B. ide azokat az irókat sorozza, akiknek nézetei a felsorolt határozott elméletek különféle kombinációjának tekinthető. Legtöbbnyire a *termelékenységi* és *megtartóztatási* felfogásnak összeházasításából állanak azok, nemritkán félreértésekkel tarkázva.

Idesorozza *Rossi* kamatelméletét, aki felváltva használja úgy a a termelékenységi, mint a megtartóztatási theoriát, anélkül, hogy egygyé tudná olvasztani a kettőt. A tőkét a föld és a munka mellett *termelési tényezőnek* teszi meg s emellett azt is mondja, hogy a tőkés a tőke átengedésével, illetve befektetésével szenvedett *nélkülözésért* megfelelő kárpótlást igényel. (561—562.)

Hasonló irányt követő eklektikusoknak tekinthetők *Molinari, Leroy-Beaulieu, Roscher, Schüz* és Max *Wirth*. (564—5.)

Az olaszok közül *L. Cossa* kamatelméletét mondja B. B. eklektikusnak, dacára határozott tőkeelméletének. Cossa a kamatot a tőke *„productiv szolgálatai"* fejében járó javadalomnak tekinti, anélkül, hogy a tőkét elsőrendű termelési tényezőnek mondaná s emellett a tőkés *„nélkülözéseiről"* is tesz említést a termelési költségek sorában.

Jevons B. B. szerint igen értelmesen világítja meg a tőke közgazdasági funkcióját, melyet abban lát, hogy segítségével előlegezve lehet a munkát befektetni. A kamatot *különbözetnek* mondja ama termék között, amelyet rövidebb termelési idő alatt lehetett volna előállítani és a között a *nagyobb termék között*, a melyet a termelési időszak meghosszabbítása folytán érhetünk el. *Ez a különbözet Jevons*

szerint a nyeresége annak a tőkének, a melynek befektetése lehetővé tette a termelési időszak meghosszabbítását. Alapul szolgál ennek az elméletnek az a feltevés, hogy a munkabefektetés és a termelési eredmény használatbavétele közötti időköznek minden meghosszabbítása ugyanazon munkamennyiség mellett nagyobb termék keletkezéséhez vezet. (566—68.)

B. B. szerint Jevons e nézetével a termelékenységi elmélet régi hibájába esik, amennyiben a több termékből mechanikusan következtet az értéktöbbletre. Az értékkülönbözet természetét is igyekszik — úgymond B. B. (568) — Jevons megmagyarázni, de e magyarázatot nem hozza összhangzásba termelékenységi felfogásával, hanem inkább a megtartóztatási elmélet szellemében keresztezi azzal előbb jelzett álláspontját, miért is a szellemes eklektikusok közé sorozza őt. (568—9., 571.)

Elismeri azonban B. B. is Jevonsnak azt az érdemét, melyet az *idő* elemének magyarázásával szerzett. (569.)

Az eklektikus elméletek között említi B. B. továbbá *Read, Gerstner, Cauwès, Joseph Garnier* nézeteit.

Ezeknek az utóbbi iróknak a felfogásába a *munkaelmélet* elemei vegyültek bele. Igy Read, Gerstner és Cauwès felfogásában a termelékenységi és munkaelméletet, Garnier-nél pedig a termelékenységi, munka és megtartóztatási elmélet elemeit látja összevegyítve. (571—573.)

J. G. Hoffmann, J. St. Mill és *Schäffle* felfogását pedig azon az alapon sorozza az eklektikusok közé, amennyiben kamatelméletükben a kamatot jogosnak tartó felfogások elemei foglalnak helyet a socialistikus (kizsákmányolási) elméletekkel. (573—580.) Igy *J. St. Mill* nézeteiben a manchesterizmus és a socializmus keresztezi egymást, *Schäffle*-nél pedig a tőkére vonatkozólag a Hermann-féle használati, a munka- és a kizsákmányolási elmélet. (578.)

K) Két ujabb kisérlet. (581—598.)

Ezen a címen Henry *George* és Schellwien felfogását említi fel Böhm-Bawerk.

George tanát feltünően hasonlónak találja Turgot gyümölcsözési elméletéhez. George a tőkenyereséget a természet termelő erejére vezeti vissza. E természeti erő némely tőkéknél bizonyos idő lefolyásával hat, más tőkéknél pedig a nyereség kiegyenlítésének törvénye folytán. Ugyanis senki sem tartaná meg a tőkét olyan alakjában, amely egy előnyösebb alakú tőke ellenében volna becserélhető. Ennélfogva a csereforgalom körében általában ki kell cserélődnie a némely tőkék természeti sajátosságát alkotó megsokasító erőnek a más természetű tőkék fajaival. (582—590.)

Schellwien módosított megtartóztatási elmélete pedig némileg a Marx-félével halad párhuzamban.

A fogyasztás eszerint annyiban alkotóeleme az értéknek, amennyiben a nem fogyasztható, vagy nem használható javaknak nem tulajdonítunk értéket.

Minthogy azonban a használhatóság fokait egymással összemérni nem tudjuk, a hasznosság nem lehet értékmérő. Az érték mértékéül tehát a termelés másik tényezőjének köréből való fogalmat kell vennünk: a munkaidőt. Az értéket észszerűen a munkaidővel kell tehát mérni.

Ennél a pontnál azonban eltér Schellwien Marxtól, amennyiben szerinte Marx nem helyezett kellő súlyt egy olyan értéktényezőre, *amely a tőkekamatnak az oka.* Ez az értéktényező a valóságos fogyasztás.

Minden jószág értéke csak a fogyasztás, illetve használat által valósul meg. *A javak csakis a fogyasztásban és fogyasztás által értékesítődnek.*

Ha ellenben valamely jószág nem kerül fogyasztás alá, vagy elkésve jut a fogyasztóhoz, ez a jószág értékét veszti.

A nemfogyasztás azonban nem csak értékrontó, hanem értéknövelő jelenség is lehet, amennyiben rendszeresen illeszkedik bele a gazdasági élet folyamatába.

A termelés folyamatában a tőke a maga egészében nem fogyasztódik el, hanem reprodukálódik értékében. *A tőkést a tőke el nem használásáért megillető jutalom a tőkekamat.* (590—598.)

L) A B. B.-féle monografia megjelenése utáni elméletek.

B. B. megállapítja, hogy az általa fölállított elméletcsoportok mellett nagy tért hódított az az elmélet is, mely a kamatot a jelenlegi és a jövendőbeli javak között levő értékkülönbözetből magyarázza.

John *Rae, Jevons, Launhardt, Sax* vannak ily felfogással, valamint maga *Böhm-Bawerk* is.

Rokongondolatok fordulnak elő — bár kevésbé kimerítő indokolással is még el nem különülve a régibb megtartóztatási elmélettől — az amerikai iróknál is. Igy ily nézetűek S. N. *Patten,* S. M. *Macvane* és J. B. *Clark.*

Leghelyesebb volna — úgymond B. B. — *agióelméletnek* nevezni röviden a jelenlegi és jövendőbeli javak értékkülönbözetén sarkaló elméletet.

Az említett irókon kívül a közgazdaságtan számos más angol, amerikai, olasz, holland és skandináv képviselőinél mutathatók ki az agióelmélethez hasonló gondolatok.

A *megtartóztatási elméletek* körébe sorozza B. B. az ujabb irók közül *Marshall*-t. (621—637.)

A. *Marshall* a tőkekamat alapvető okát két körülményben keresi. Ezek a *„prospectiveness“* és a *„productiveness.“* Az előbbi abban áll, hogy a tőke *csak a jövőben* hozza meg az ő hasznát. *„Várni“* és *„megtakarítani“* kell s feláldozni a jelent a jövőnek, hogy tőkésíthessünk. Az utóbbi alatt pedig azt érti, hogy a termelés a tőke folytán könnyebbé és eredményesebbé válik. Termelékenysége teszi a tőkét kivánatos jószággá. A „prospectiveness“ áldozatot, megtartóztatást kiván, mely áldozatot azonban a tőkések versenye annyira leszállítja, hogy a tőkehasználat megfelelő áron nyereségessé válik.

A tőkekamatot egyébként a cserének általános törvényei szabályozzák s a kamat törvénye nem más Marshall szerint a csere törvényének egyik különös eseténél. (622.)

A régi megtartóztatási elmélet új értelmezését kisérelte meg *Carver* (637—646.):

Abból indul ki, hogy a jelenlegi javak nagy részét akkor is megtakarítják tulajdonosaik a jövő számára, ha semmi kamatot sem hoznak, sőt ha fenntartásuk még költséggel is jár.

A nem kamatozó megtakarítás határát abban jelöli meg, hogy az észszerűen gazdálkodó ember jelenlegi jószágkészletéből addig fog takarékoskodni a jövő számára, ameddig az a haszon, melyet készletének az utolsó megtakarított részecskéje (pl. az utolsó megtakarított forint) hoz a jövő számára, épen olyan nagy lesz, mint az a haszon, amelyet a jelen számára képvisel az (nem megtakarításra, hanem) elköltésre szánt utolsó forint.

Ameddig a megtakarításnak az a hatása, hogy a jövő számára megőrzött javak nagyobb hasznot képviselnek majd a jövőben, mint amilyen hasznot jelenlegi elhasználásukból húzhatunk, addig a megtakarítás nem tekinthető áldozatnak.

Az áldozat ott kezdődik, ahol a megtakarítás folytán kisebb hasznot érünk el a jövőben, mint a fogyasztás által a jelenben. *A kamatot Carver szerint ezért a valódi áldozatért fizetik.* Mert ha a tőke elfogyasztásától való *minden* tartózkodás nagyobb haszonnal járna a jövőben a jelenlegi fogyasztás hasznánál, akkor kamatot nem fizetnének e tartózkodásért. Ha ellenben e tartózkodással áldozatot hozunk, t. i. hogyha nagyobb határhasznot képvisel az illető jószág jelenlegi elfogyasztása a megtakarításnál, akkor kell ezt a valóságos áldozatot megfizetnünk.

A *munkaelmélet* ujabb képviselői közül *Stolzmann*-t emeli ki B. B., ki ennek a felfogásnak a Wagner Adolf-féle irányát követte s indokolta meg önálló eredetiséggel. (647—663.)

Az indokolt termelékenységi elmélet alá sorozható csoport

ujabb irói közül pedig Maurice *Block*, Maffeo *Pantaleoni*, Francis *Walker*, *Dietzel*, *Pilippovich*, *Diehl*, Julius *Wolf* és különösen *Wieser* nézetére helyez súlyt. (665—682.)

Wieser érdeme, hogy a határhaszonelmélet terén mélyreható vizsgálat alá vette azt a kérdést, hogy milyen viszonyban áll a költségjavak (Kostengüter) értéke a termékjavakéval.

Wieser értelmezése szerint a termelvények rendszerint a föld, a tőke és a munka együtthatása következtében állanak elő. E három termelési tényező nindegyikének, így tehát a tőkének is javára irandó a hozadék egy bizonyos része, mint amely részt a tőke produktiv közreműködésének lehet tulajdonítani. Hogy azután ebből az utóbbi részből válik-e ki tiszta tőkekamat, vagy sem, az Wieser szerint nem a föld és a munka hozadékrészeinek magasabb vagy alacsonyabb arányban való számitásától függ a tőke hozadékarányával szemben, hanem egyedül oly jelenségektől, amelyek bizonyos módon a közvetlenül a tőke, mint termelési tényező javára irandó hozadékrészen belül érvényesülnek.

Legelőször és közvetlenül ugyanis minden tőke csak nyers hozadékot ad Wieser szerint, melyet a tőkeállag megcsökkentése árán kell megvásárolnunk. Ebből a nyers hozadékból úgy alakul ki azután a tiszta hozadék, hogy a nyers hozadékban az elhasznált tőkerészek nemcsak feltalálhatók reprodukált állapotban, hanem ezenfelül még fölöslegnek is kell maradnia. E fölösleg tekintetében különböztetést kell tennünk a tőke *fizikai* és *psychikai* termelékenysége között abból a szempontból, hogy a fölösleg mint állott elő a tőke termelékenysége folytán. Különböztetést kell tennünk továbbá a tőke *értéktöbblete* és *értéktermelékenysége* között. *Aki a kamat problémáját meg akarja oldani, annak Wieser szerint a tőke értéktermelő voltát (Wertproductivität) kell beigazolnia.*

A tőke értéktermelő voltának kimutatásához azonban szükségképen a tőke *fizikai* termelékenységének kimutatása folytán jutunk el. Wieser tehát két részre osztja okfejtését. Az egyik részben a tőke fizikai termelékenységét igyekszik oly értelemben bebizonyítani, hogy a termelésben előállított termékjavak *nyers tömege* nagyobb az előállitásuk végett elhasznált tőkejavak mennyiségénél. Az okfejtés második részében pedig azt vitatja, hogy a nyers hozadék *értéke* is nagyobb az elhasznált tőkejavak értékénél. (666—668.)

A mindennapi tapasztalat mutatja, hogy a termelés folyamában *rendszerint* elegendő nagy a nyers hozadék arra, hogy az elhasznált tőkét pótolja s ezenkívül még felesleget is mutasson fel.

Minthogy ez így van, mostmár csak az a kérdés, vajjon e *tagadhatatlan tisztahozadékból* lehet-e a tőke javára is írni egy bizonyos hányadrészt? — úgymond Wieser.

De hogyha már megértettük és elismertük azt, — folytatja okfejtését — hogy a tőke termelési tényező, a melynek a többi termelési tényezőkkel együttesen van része az összeredményből, akkor ezzel együtt el kell fogadnunk és megállapítottnak vennünk azt is, *hogy a tiszta hozadékból is a tőke javára irandó egy bizonyos hányadrész.* Ha tehát a többi termelési tényezők javára bizonyos részeket kell írnunk a *tiszta hozadékból,* akkor a tőkével, mint termelési tényezővel szemben szintén ugyanezt kell tennünk. Ez Wieser eszmemenetének vázlata a tőke termelékenységére, mint a kamat okára vonatkozólag. (Ezzel szemben Böhm-Bawerk azt jegyzi meg, hogy a három termelési tényező együttes produktivitásából, melynek eredménye a tiszta hozadék, még nem lehet a tőkének, mint egyik tényezőnek külön termelékenységét is egyszerűen beigazoltnak tekinteni. A tőke termelékenysége külön beigazolva csak akkor van, — úgymond B. B. — ha kimutatjuk, hogy a tőke, mint termelési tényező *kvótája*, a nyers hozadékban már magában is nagyobb az elhasznált tőkénél. 673.)

A *zsákmányelmélet* hiveinek nagygyá nőtt táborában *Dietzel* és *Lexis* véleményeit emeli ki B. B. figyelemreméltók gyanánt. Az előbbi szerint a zsákmányelmélet magja tagadhatatlan igazság és a *kamatjövedelem a jelenkor forgalmi jogán sarkaló történeti kategoria,* melylyel szemben joggal kifogásolható az a szempont, hogy beleütközik a mai társadalmi rend mellett a „suum cuique“ elvébe.

Lexis nézete szerint pedig a normális tőkenyereség a tőke birtokán és annak nélkülözésén alapuló gazdasági hatalmi viszonyokkal függ össze. (685—6.)

Az *ujabb eklektikus nézetek közül* a *Loria*-ét említi meg, kinek megtartóztatási elmélete a zsákmányelmélettel van kombinálva, *Diehl*-t, aki az indokolt termelékenységi felfogás egy különös árnyalatát a használati elmélettel és *Sidgwick*-et, ki a megtartóztatási és használati felfogás gondolatait egyesíti. (689—770.)

A franciák közül *M. Block* nézetében három árnyalatnak: a termelékenységinek, a használatinak és a megtartóztatásinak vonásait fedezi fel B. B. Ch. *Gide*-nél pedig a *használati* és az *agioelmélet* vonásait.

Hasonlóan az eklektikusok közé sorozza *Nicholson*-t az agio és megtartóztatási elméletek gondolatainak — ujabban gyakori — kombinálása alapján.

Az agio-elmélet.

Böhm-Bawerk monografiájának második kötetében fejti ki saját tőkeelméletét, melyet agio-elméletnek nevez. Alapgondolata az, melylyel Rae-nál és Jevonsnál nagyjában már találkoztunk, hogy t. i. a

jelenlegi javak értékesebbek a jövendőbelieknél. Ennek megfelelőleg a kamat lényegileg az az értékkülönbözet, amely a jövendőbeli javakhoz hozzáérik azoknak jelenlegiekké válása folytán.

A kamat tehát úgy keletkezik B. B. felfogása szerint, *hogy a tőkés egy aránylag kisebb mennyiségű jelenlegi s ennélfogva nagyobb értékű jószággal egy aránylag nagyobb mennyiségű jövendőbeli — s ennélfogva kisebb értékű — jószágot szerez meg.* Ezek a kisebb értékű jövendőbeli jószágok *érnek meg bizonyos idő alatt jelenlegiekké* s ezzel felveszik a jelenlegi javak értékét. Minthogy pedig *több* jövendőbeli jószág ért meg jelenlegivé, egy értéktöbblet keletkezik. Ez a kamat.

A tőkenyereségnek minden fajtája erre az eredetre vezethető vissza B. B. szerint, t. i. a jövendőbeli javaknak jelenlegiekké válásuk folytán származó értéknövedékére.

Igy a vállalkozó tőkenyeresége abban áll, hogy a vállalkozó az általa megvett jövendőbeli jószágot a „munkát" élvezetre érett termékké változtatja át. A földbirtokos, a háztulajdonos, vagy a tartós használatú javak tulajdonosai jószágaiknak későbbi haszonkörzeteit érlelik jelenlegiekké, hogy a beért haszonnyujtó készletek teljes jelenlegi értékét kaphassák meg. (i. m. II. köt 3. kiad. 502—548.)

A kölcsönnél is abból származik az értéktöbblet, hogy a kezdetben kisebb értékű teljesítési kötelezettsége az adósnak egyre növekedik értékében, amint az idő az esedékesség napja felé halad. Az esedékesség időpontjában az adós szolgáltatása elérte a jelenlegi javak nagyobb értékét *(Gegenwartswert)*. Magában véve tehát az a körülmény, hogy a hitelező nagyobb összeg visszafizetését köti ki, mint amennyit kölcsönadott, — B. B. szerint még nem jelent okvetlenül a hitelező részére értéktöbbletet, mert a jelenleg kölcsönadott pénzdarabok többet érnek a jövendőbelieknél. Értéktöbblet csak akkor áll elő a hitelező számára, ha az a jövőbeli nagyobb összeg jelenlegivé érlelődik. (i. m. II. köt. 3. kiad. 486—502.)

Általában véve tehát, a jelenlegi és jövendőbeli javak között fennálló értékkülönbözet gondolata a kulcsa a Böhm-Bawerk-féle kamattheoriának.

...„Es findet...in der Volkswirtschaft ein allgemeines Zurückbleiben der künftigen Güter an subjektivem und objektivem Wert nach Massgabe ihrer zeitlichen Entlegenheit statt..."

„Die natürliche Wertdifferenz zwischen gegenwärtigen und künftigen Gütern, ...ist die Quelle, aus welcher *aller Kapitalzins* seinen Ursprung zieht... Ich werde...zu zeigen suchen, wie trotz der verschiedenen Einkleidung in ihnen allen eine und dieselbe Ursache wirkt: im Wertdifferenz zwischen gegenwärtigen und künftigen Gütern. (i. m. II. köt. 3. kiad. 485—486.)

A jelenlegi javaknak tehát *agio*-juk van a jövendőbeliekkel szemben, itt van a magyarázata Böhm-Bawerk szerint a tőkekamat minden alakjának: a kölcsönkamatnak, a vállalati nyereségnek és tartós használatot engedő jószágok kamatának egyaránt. (i. m. i. k. 426—587.)

...„Es stellt sich heraus, dass auf dem grossen kombinierten Subistenzmittelmarkt der Gesellschaft *für Gegenwartsgüter ein Agio gegeben werden muss als organische Frucht der allezeit wirkenden Sachlage, dass gegenwärtige Güter nützlicher und begehrter sind als künftige,* und dass gegenwärtige Güter nie in grenzenloser Fülle vorhanden und angeboten sind: *dieses organisch notwendige Agio wird auf dem Darlehensmarkte unmittelbar in der Form des Zinses, auf dem Arbeitsmarkt in der Form eines Arbeitspreises gegeben, der hinter dem Betrag des künftigen Arbeitsproduktes zurückbleibt* und demnach zum Hineinwachsen in einen Mehrwert Spielraum bietet..." stb. stb. (i. m. 2. k. 545. l.)

„Gegenwärtige Güter sind in aller Regel mehr wert als künftige Güter gleicher Art und Zahl. Dieser Satz ist der Kern- und Mittelpunk der Zinstheorie, die ich vorzutragen habe.." (426.)

Az általános kamattheoriának eme magvát alkotó időelmélet pedig a határhaszonelmélet kereteibe illeszkedik bele s így Böhm-Bawerk theoriája *az idő elemének a határhaszon becslésére gyakorolt befolyását teszi a kamatjelenség megmagyarázásának alapjává.* A jövendőbeli javak megbecslése sem történik — úgymond — más módon a gazdasági életben, mint más jószágoké, t. i. a határhaszon szempontjai szerint:

„Nach welchen Grundsätzen schätzen wir den Wert zukünftiger Güter? — Nach keinen andern als denjenigen, nach welchen wir überhaupt den Wert von Gütern schätzen. *Wir schätzen sie nach dem Grenznutzen, den sie nach dem Verhältnis von Bedarf und Deckung uns zubringen werden.* (435.)

17. Az ember természetéből, a létfenntartás ösztönéből folyik, hogy az ember a létfenntartását elősegítő, könnyebbé és kellemesebbé tevő körülményeket megszerezni igyekszik. Ezt a törekvést nemcsak az embereknél, hanem minden élőlénynél megtalálhatjuk. A legnagyobb különbség erészben az ember és a többi élőlények között főleg abban található, hogy az embernek létfenntartására és létének tökéletesítésére irányuló törekvései sokkal több és sokkal inkább öntudatos agyműködés közvetítésével folynak le, mint más élőlények ily irányú erőkifejtései.

Nincs módunkban pl. biztos tudomást szerezni arról, hogy a hangyák és méhek készletgyüjtései, mondhatjuk gazdasági cselekményei az öntudatlan reflexműködés és az öntudatos előrelátás közötti átmenetnek melyik kategoriájába sorozandók, de mégis nagyon valószinű, hogy egy emberi szervezett együttmunkálkodás létrehozásában a gondolkodó, vagy idegirányitó szerveknek több öntudatos működésével állunk szemben, mint a hangyák, vagy méhek munkáinál.

Az öntudatos agyműködés azután az idők folyamán számos olyan módot, eszközt, eljárást fedezett fel, amelyek alkalmazásbavételével az egyén az ő létének fenntartásmódjait kényelmesebbé, kellemesebbé, biztosabbá tehette. Az emberi haladásnak, boldogságra való törekvésnek lényege — emberi subjectiv szempontból nézve — a létfenntartás tökéletesedésében rejlik leginkább. Az emberiség agyvelejét egy cél, egy gondolat sem vette ősidők óta jobban és nagyobb mértékben igénybe, mint az, hogy aránylag minél biztosabban, minél több nélkülözés, veszély és küzdelem kikerülésével minél jobb és tökéletesebb létfenntartást biztosítson magának.

Az ember erre a célra felhasználta és felhasználja fizikai erejét, szellemi tulajdonságait, mondhatjuk erényeit és bűneit, a társadalomban élő ember pedig *társadalmi helyzetét* is.

Két főcsoportba sorozhatjuk azokat az eszközöket és módokat, amelyek segítségével a társadalomban élő ember létfenntartási küzdelmét minél eredményesebbé s létét minél különbbé, minél tökéletesebbé igyekszik tenni.

Az egyik csoportba a *technikai,* a másikba a *társadalmi* eszközök, eljárások, utak, módok tartoznak. Technikai módon igyekszik az ember a létfenntartás természeti akadályait legyűrni, feltörni a földet, megolvasztani az ércet, gyógyítani beteg testrészeit stb. stb.

A társadalmi együttélés azonban számtalan különböző

helyzetbe[1] helyezte bele az egyes embereket a létfentartási módok és eszközök felett való rendelkezés tekintetében.

A létfentartás céljait szolgáló technikai eszközök, módok, eljárások a társadalomban nem állanak csak úgy közvetlenül mindenkinek egyenlően a rendelkezésére.

Hogy valaki elsőrangú sanatoriumban üdüljön, luxusvonaton utazzék, szóval, hogy a létfenntartás biztosabbá és kellemesebbé tételének e két technikai eszközét vegye igénybe, ahoz nem elég egyszerűen *létezni* a társadalomban, hanem egy olyan helyzetben kell lenni elsősorban, amely társadalmi helyzet megengedi a létfenntartás kellemessé, tökéletesebbé tevésének, akárkit puszta léténél fogva a társadalomban meg nem illető eszközeit is igénybevenni.

A létfenntartás tökéletesebbé tevésének e társadalmi feltételeit, módjait, útjait, kiváltságait stb. stb. a társadalom kialakult rendjében legnagyobbrészt a jog, mégpedig a vagyonjog szabályozza. Nem kizárólag, hanem legnagyobbrészt.[2] Gazdasági szempontból pedig azt mondhatjuk, hogy majdnem kizárólag.

Létfenntartási küzdelmében az ember tehát nemcsak *technikai* eszközöket, módokat vesz alkalmazásba, hanem *társadalmiakat* is és különösen *vagyonjogiakat* is.

A kialakult társadalomban a létfenntartás *módjainak technikai igénybevételére a vagyonjogi helyzet* adja meg a legfontosabb és legkevésbé átugorható előfeltételt.

Nagyon természetes tehát, hogy a társadalomban élő ember az ő társadalmi előnyös helyzetét, közelebbről: az ő vagyonjogi hatalmát is felhasználja arra a célra, hogy létfenntartását minél tökéletesebbé tegye.

[1] Erészben sok nevezetes szempont megvilágításához vezet el a *monopolium* fogalmának és problémájának kimélyítése a közgazdasági theoriában. Érdekes idevonatkozó munka: *R. T. Ely*:

Monopolies and Trusts. 1912. (The Citizen's Library). u. a. The Distribution of Wealth. 1899. (Book, I., II.)

[2] Igy pl. az „előkelőség" stb. stb. is tényező lehet ebben a tekintetben.

A társadalom kialakult rendjében ezt úgy érheti el rendszerint a legbiztosabban, *ha* minél bőségesebb jövedelem felett rendelkezik. Létfenntartásunk, boldogulásunk stb. céljainak elérése érdekében tehát nem csak technikai kategoriákat használunk fel, hanem vagyonjogi hatalmunkat is felhasználjuk.

Minthogy pedig vagyonjogi hatalmunknál fogva termelési eszközökkel, javakkal, tőkével rendelkezünk, ebbeli hatalmunkat jövedelemszerzésre is tudjuk felhasználni, akár úgy, hogy *jogi és technikai* eszközeinket egyesítjük bizonyos gazdasági eredmény elérésére, vagyis javakat termelünk, akár amúgy, hogy *csupán jogi* eszközeinket használjuk és tisztán ezek segitségével érünk el jövedelmet.

A kamat oka az, hogy a tőke tulajdonosa a társadalomban *pusztán vagyonjogi hatalmánál fogva* tud szert tenni jövedelemre, csupán jogi eszközök felhasználásával.

E jövedelem a kamat. A kamat keletkezésének oka tehát nem technikai, hanem vagyonjogi ok.

A termelés technikai működése az alapzata annak a társadalmi vagyonjogi rendnek, amelynek egyik jelensége csupán valamely tőkésnek kamatkikötési hatalma vagy jövedelemben részesedése.

A kamat okát tehát abban az előnyös társadalomgazdasági helyzetben kell megállapitanunk, amelynél fogva a tőkés tőkéjét jövedelemszerzésre használhatja fel a technikai termelésben való közvetlen részvétel nélkül is. Ezt az előnyös helyzetet pedig a vagyonjog rendje jelöli ki a társadalomban.

Végeredményben ekként a kamat forrását a többi vagyoni jövedelmekkel közös körülményben találhatjuk meg. *Abban t. i., hogy az ember létfentartása és létfentartásának tökéletesebbé tétele végett nemcsupán fizikai és szellemi erőt, valamint technikai eszközöket és módokat használ fel, hanem felhasználja a társadalmi élet rendjében esetleg neki kijutó azt a kedvező helyzetet, melyet a vagyonjog szabályain és keretein belül kialakuló lehetőségek adnak meg számára.*

Valamely jövedelemnek származtató okát ugyanis háromféle kategoria körében állapíthatjuk meg: a technikai, a jogrendbeli és a psychikai kategoriák között.

Minthogy itt nem a jövedelem közvetett, vagy közvetlen *tartalmát* alkotó javak technikai keletkezésének, létrehozásának módjait vizsgáljuk, hanem azt a kérdést, hogy a modern társadalomban élő gazdasági alany miképen, micsoda alapon szerzi meg a létének fentartására szükséges javak egy bizonyos mennyiségét a társadalmilag termelt javak készletéből, — vagyis mert *megoszlási, birtokbavevési* és nem termelési, előállitási kérdésről van szó, — azt hiszem, hogy csakis a jogrendbeli kategoriák között találhatjuk meg azt a *közvetlen* tényezőt, amely a társadalom egyes tagjainak részére jövedelmet juttat. Ez a közvetlen tényező pedig a társadalmilag kialakult jövedelemhárulási, jövedelemeloszlási jogcím.

Az a körülmény, hogy a modern kapitalizmus korában a jövedelem rendszerint nem materiális használati és fogyasztási javak alakjában osztódik ki közvetlenül a jövedelemeloszlás alanyainak, hanem bizonyos pénzösszeg formájában megjelenő fizetési hatalmat adó vagyoni jogmennyiségben, csak jobban megerősíti abbeli álláspontunkat, hogy azt a közvetlen forrást, okot, alapot, a melynek folytán a mai társadalom tagja jövedelemben részesül, a jogrendbeli kategoriák között keressük.

A jövedelemhárulásnak jogcíme mögött ott van azután a termelés és fogyasztás egész világa és mindezek mögött az emberi psychologia birodalma a maga egészében.

Az a kérdés mostmár, hogy a jövedelemeloszlás, illetve jövedelemhárulás *társadalmi keletkeztető oka, alapja gyanánt* mit jelöljünk meg: a világos, a konkrét gazdasági életben lépten-nyomon szereplő s a gazdálkodó ember cselekvőségében hatását napról-napra éreztető *jogrendet-e,* melynek hatalmát, megnyilvánulását a gyakorlati élet embere mindig és mindenütt érzi, látja és tapasztalja,

vagy pedig a termelés- és fogyasztástechnika végtelen birodalmából merített valamely fizikai, vagy kémiai végső okot,

avagy az emberi psyche birodalmából veendő valamely lélektani végokot.

Azt hiszem, hogy a leghelyesebb az első, közismert, nyilvánvaló, közvetlen kategoriánál megmaradnunk, mert a másik kettőben örökké nyomozhatja az emberi elme az okozati előzményeket, anélkül, hogy a végső okot megtalálni lehetne. Ezen az úton a világ keletkezéseig és az emberi öntudatot biologiailag keletkeztető alapsejtekig lehetne viszszamenni.

Nagy tévedésben van pl. Böhm-Bawerk, amikor azt hiszi, hogy abban a körülményben, hogy a jelenlegi javakat többre értékeljük a jövőbelieknél, megtalálta a kamat szilárd keletkeztető logikai forrását.[1] Hiszen csak azt kell kérdeznünk, hogy *miért* becsüljük ekként a javakat és máris egy további és a következtetésnek hasonló logikai erővel alapul szolgáló okozati előzménynél vagyunk. És ilyen további *miért* kérdést adhatunk fel mindig, egészen a végtelenségig.

Mindezek a tekintetek azt mutatják tehát, hogy közgazdasági szempontból, egy társadalmi tudományban nagyon elhibázott dolog a jövedelemeloszlási kategoriák keletkeztető okait az emberi psychikum rejtett benső világában keresni

[1] Hiszen az értékitélet, a határhaszonbecslés fogalma olyan tág és viszonylagos körű gondolatműködést jelent, hogy abban ezernyi psychikai indokot, rúgót, logikai és lélektani előzményt lehetne felfedezni. Ezen a téren tehát (t. i. az értékitélet terén) nincsen végső ok, mert minden logikai kiindulási pont (pl. hogy a jelenlegi javakat többre becsüljük a jövendőbelieknél) más további alapul szolgáló okfejtésbeli előzményre vezethető vissza. Szellemesség és leleményesség kérdése tehát csupán, hogy az értékitélet psychologiai alapjai gyanánt hány és milyen kiindulási pontot állitsunk be és hogy mely kiindulási pontot tegyük elméletünk alapjává. Annyira viszonylagos érvelésbeli ügyesség kérdése az egész, hogy szinte érthetetlen elfogultságnak látszik azt hinni, hogy az értékitélet psychologiai rúgói és logikai kiinduló pontjai közül meg lehet keresni és találni *az igazit, az igazán helyeset*, mikor *annyi* igazi és helyes psychologiai szempont és kiindulási alap fedezhető fel és foglalható az elméleti okoskodásba.

és ugyanakkor elhanyagolni a társadalomgazdasági élet külső rendje, a vagyonjog által annyira világosan kifejlesztett jövedelemben részesítő társadalmi jogcímeket.

Egy konkrét jövedelemág ugyanis nem jelent mást, mint a társadalmilag termelt javak bizonyos hányadrészében való részesedést, mégpedig a *modern* társadalomban fizetési hatalom: tőke közvetítésével való részesedést olymódon, hogy az egyes jövedelemeloszlási alanyok közvetlenül valamely társadalmi jogcímen alapuló és bizonyos terjedelmű fizetési hatalomban részesülnek, mely aztán konkrét javakra cserélhető be.

Aki tehát egy konkrét jövedelemág keletkezésének alapokát akarja [megjelölni, annak elsősorban arra a praktikus okra kell rámutatnia, amely ok valakit valamely javak birtokosává tesz. Ilyen ok a társadalmi termelés eredményét az egyes emberek közt szétosztó vagyonjogi rend.

Hogy ezután a jognak világosan hallható és megismerhető konkrét jövedelemelosztó rendelkezései és a technikai termelésnek világosan látható folyamata mögött mily belső rúgók rejlenek, azt már nem lehet olyan biztosan feltárni. Ezen az utóbbi téren a vitás és eldöntetlen kérdéseknek s a *relativ* szempontoknak utvesztőjébe tévedünk.

Az értékitéletre vonatkozó, soha végig nem fürkészhető gondolati tevékenységnek csupán a konkrét *eredményei, a kialakult értékitéletek* bírnak nagy társadalomgazdasági jelentőséggel. A kialakult értékitéletek, — mint azt a tőke fogalmának kifejtésekor is hangsúlyoztuk — a legfontosabb társadalomgazdasági tények és konjunkturák közé tartoznak tehát, — kialakulásuk végtelen psychikai előzményre viszszavihető okainak és szempontjainak boncolása ellenben legfeljebb lélektani okulást eredményezhet.

A kamat okainak kutatásánál is szerintem a társadalmi, illetve vagyonjogi forrásnál tovább menni nemcsak felesleges, hanem ez a körülmény egyenesen csak zavart okoz és relativ, subjektiv vélemények előtérbe nyomulását idézi elő.

Tekintsük tehát a kamat jelenségét akként, hogy a vagyonjogi hatalom jövedelemszerzés céljaira való igénybe-

vételének csupán egyik esete a kölcsönkamat kikötése, épenúgy, mint egy másik esete annak a csere, vagy adásvételi ügyleteknél bizonyos nyereség elérése, kierőszakolása ugyancsak a vagyonjog adta hatalom alapján.

A kamat okát közgazdaságtani szempontból ezért szerintem csak úgy magyarázhatjuk meg találóan, ha a társadalmi és jogrendbeli okoknál állunk meg s itt elvágjuk az oknyomozás gordiusi csomóját,[1] mert különben olyan circulus

[1] Ha ezen túl akarunk menni, el kell veszítenünk lábaink alatt a talajt, mert hogyha a kamat keletkezésének jogrendbeli okain túllépve a javak értékbecslésének mikéntjében, a termelő, a tőkés magatartásában, a termelési tényezők közreműködésével létrehozott termelési eredmény nagyságában és minőségében, a jövedelemeloszlás bizonyos irányú alakulásának szociális szempontból nézett méltányos, vagy méltánytalan voltában keressük a kamat, vagy bármely jövedelemág keletkezésének okait, akkor ugyanolyan joggal még más, akár ezerféle keletkezhető okot sorolhatunk fel.

Egyszerüen *nevetséges* dolog azt hinni, hogy ezeken az utóbbi alapokon meg lehessen találni a kamat keletkezésének *igazi* helyes fokát. Hiszen értékitéletbeli, termeléstechnikai stb. stb. szempontból nézve a dolgot, a kamat keletkezésének *egymás mellett is* számtalan oka lehet. Egymás mellett okai a kamatnak a sok közül ebben a tekintetben a jelenlegi javaknak a *jövendőbelieknél* való *többrebecsülése* épen úgy, mint a tőkés *önmegtartóztatása*, a termelési javak *használata*, vagy a termelés értéktöbbletének valamely *előnyös elkanyarítása*.

Az a sok kamattheoria például melyeket Böhm-Bawerk osztályokba sorozott, egymás mellett és egymás ellenére is megállhat abból a szempontból, hogy a kamat, vagy nyereség elérése végett szükséges magatartásnak, számitásmódnak, értékitéletnek stb. stb. egy-egy megnyilatkozási módját, elemét, jellemző vonását jól, vagy rosszul mégis csak kifejezésre hozta akármelyik. Ily egységessé nem tehető alapon elindulva, ameddig különböző nézetű emberek és a gazdasági jelenségeknek többféle okra visszavezethető logikai előzményei lesznek, mindig számos különböző módon lehet a kamat keletkezését magyarázni. A különféle szempontoknak helyes és logikus argumentumok közé való beállitása útján számos ily kamattheoriát állíthatnak még fel az emberi gondolkodás változatai.

Ha ellenben egyszerüen azt mondjuk, hogy a kamat keletkeztető oka a tőkés vagyonjogi hatalma, tehát társadalmi, jogrendbeli kategoria,

vitiosusok utvesztőibe kerülünk, a milyenekről a kamattheoriák nagy száma tanúskodik.

18. Munkám feladata a társadalmilag kialakult fő jövedelemnemnek lehetőleg pontos fogalmi elhatárolása. Kamat

akkor olyan fogalmat jelöltünk meg, mely minden más kamattheoria *mellett és ellenére is megállhatja a helyét.*

Érdekes ebben a tekintetben az a vita, amelyet a különböző nézetek vívnak abban a tekintetben, hogy *melyik* psychologiai ok az *igazi oka* a kamat keletkezésének. Mint hogyha csak a felfedezői dicsőségért folyna ez az eszmei harc!

Legujabban *I. Fisher* a kamatnak *türelmetlenségi* elméletét állítja fel. A neves amerikai irónak ez a kisérlete is mutatja, hogy hányféle egyaránt megindokolható psychologia keletkeztető okot lehet ebben a tekintetben felsorolni.

A nevezett elmélet gondolatmenetét Fisher bővebben kifejtette már a *The rate of interest* című 1907-ben megjelent könyvében. Mindazonáltal ott elméletét még nem nevezte el „türelmetlenségi" elméletnek, hanem, mint maga mondja egy későbbi dolgozatában: *the clumsier and less self-explanatory term: „time-preference" was employed instead"* (387.)

Ez a későbbi dolgozat a bolognai *Scientia* 1911. évfolyamában látott napvilágot *The „Impatience Theory" of Interest* címen (380—401. l. ill. különlenyomat 1—24.) s az alábbiakban ezt a dolgozatot idézem. *Fisher* elmélete a szerző saját előadása szerint Böhm-Bawerk agio elméletének módositása. Hogy azonban megkülönböztesse azt a Böhm-Bawerk-étól s megfelelőbb névvel jelölje meg, az *„Impatience theory"* elnevezést tartja megfelelőnek.

Fishernél tehát ismét arra, az oly sok változatban tapasztalt theoretikus praetensióra bukkanunk, hogy a kamat keletkezésének *igazi* (psychologiai) okára *ő* mutatott rá. A nevezett szerző szavai nem hagynak kétséget erre az állitásunkra nézve, sőt különösnek tartja, hogy ezt az igazi okot eddig senki sem fedezte fel: It is odd that no one has happened heretofore to hit on this term, which seems to be *the only one expressing accurately and in a single word, the real basis of interest* (i. m. 386.)

A kamat psychologiai okát kutató elméletek relativ értékű kiinduláspontjaira jellemző Fishernek az az okoskodása, melylyel röviden bizonyítgatja, hogy miért helyes a kamat igazi okának a türelmetlenséget mondani s miért helytelen a halasztást, az önmegtartóztatást, a várakozást, vagy a jelenlegi javak többrebecslését a jövőbelieknél: az agiot.

alatt — ismétlem — a tőkejáradék főtipusát értem s úgy tőkejáradék mint kamat alatt olyan tisztajáradékjövedelmet, mely származása és hárulási jogcíme tekintetében a terme-

The term *delay* (mora) was used by some medioeval writers,... but the justification of the interest consists not exactly in the delay in paying, but in the fact that the borrower *does not like the delay.* The term *„abstinence"* has had much currency; but it is not abstinence but the *inconvenience* of abstinence which is the factor. By Professor Marshall the term „waiting" has been suggested; but it is not the waiting, which is significant, but the reluctance to wait. Böhm-Bawerk's term „agio" has attracted much attention; but it has no evident meaning until it is explained by a longer phrase — i. e. „a premium in the esteem of man for present over future goods." The idea which it is sought to express by all the proposed terms — delay, abstinence, waiting, agio, as well as by other more clumsy expressions such as „labor of saving", is simply the veıy familiar one expressed in daily experience by the term „impatience". *It is because the man is impatient, that „abstinence" should be penalized; it is because he is impatient that „abstinence" from immediate indulgence or „waiting" for future indulgence, is regarded with disfavor; it is because he is impatient that he puts a premium or „agio" on present goods as compared with future.* (i. m. 386—7.)

Ezek a kamattheoriák — mint látjuk — aféle filozofiai Columbus-tojásokat készítenek a kamat *igazi* okáról. I. Fisher elmélete is ilyen természetű. Mindenik elmélet a saját kiindulópontját tartja a *végső*, az *igazi* oknak, a többi theoria által vitatott okot pedig csak közbensőnek és nem a leglényegesebbnek. Valóban nem csekély képzelődés szükséges ahoz, hogy valaki egy a gazdasági élet számtalan változatú szövevényességéből kinőtt fogalomnak és jelenségnek *egyetlen biztos* gazdaság-psychologiai forrását akarja megtalálni.

Ezeknél a relativ egyéni felfogásokra alapított elméleteknél mennyivel impozánsabb szilárdságú logikai talajon áll a római jognak a jogi gyümölcsök fictiójával magyarázott kamatfelfogása. Ha a kamat okát nem a psychologiai szempontok útvesztőjében, hanem egyszerüen a jogrendben keressük, akkor származtató forrás gyanánt nem kell valamely egyéni, teljesen viszonylagos nézetet odaállítanunk, hanem a gazdasági élet evoluciójának eredményeként jelentkező valóságos, positiv társadalmi rendet.

„A türelmetlenség" — úgymond Fisher — „alapulfekvő tulajdonsága az emberi természetnek. Ameddig az emberek inkább ma akarnának bizonyos dolgokat birni, mint holnap, létezni fog a kamat rátája.

léstechnikai és fizikai eszközeitől teljesen különvált jövedelemág. Megegyez ez azzal a fogalommal, melyet pl. a magyar nyelv eredetileg kamatnak nevez.

Kiemelem ezt azért, mert egyrészt ezzel a kamatfogalommal járok a legközelebb a mindennapi élet régi és eredeti kamatfogalmához, másrészt pedig azért, mert azt hiszem, hogy elméleti szempontból ezzel az eredeti (mondhatjuk hitelezői) kamat fogalmával állok a jövedelemeloszlás kérdésében a legbiztosabb logikai, sociális és jogi megkülönböztetéssel elhatárolt bázison. Azt hiszem továbbá, hogy legjobban jellemeztem egy minden gazdasági munkától és termeléstől különvált jogcimmel biró jövedelemág származását, hogyha oly tiszta járadéknak s a lehető legimmateriálisabb keletkeztető forrású jogjövedelemnek tartom a kamatot,

Interest is as it were, impatience crystallized into a market rate. A kamat mértéke a különböző emberek türelmetlenségének különböző fokaiból alakul..." (387.) Minél türelmetlenebbek tehát az emberek a gazdasági életben, annál magasabb a kamat és megfordítva.

Hogy azonban egy ily viszonylagos psychologiai szempontnak keletkeztető okul való odaállitása mennyire meg nem határozható további psychologiai előfeltételekre támaszkodhatik csupán, arra nézve is érdekes a Fisher-féle elmélet példája: „Nem elég — úgymond — tudnunk azt, hogy a kamatláb annál magasabb, minél türelmetlenebbek az emberek s annál alacsonyabb, minél türelmesebbek azok, hanem *tudnunk kell azt is, hogy a türelmetlenség mérve micsoda okoktól függ*..." (389.)

Sőt a nevezett kamattheoretikus arra is vállalkozik, hogy az emberek természetének a türelmetlenség mérvére kiható legfontosabb szempontjait 5 pontban felsorolja (1. *foresight*, 2. *self-control*, 3. *habit*, 4. *expectation of life*, 5. *love for posterity*.)

Ennek és a hasonló természetű — bár más változatú psychologiai szempontból kiinduló — elméleteknek, melyek relativ fontosságú rejtett lélektani rúgókra építenek, következetesen keresztülvitt *biztos* logikai végső konzekvenciájuk tulajdonképen nem lehet több, mint az, hogy a kamat végső oka *az emberi természetben* gyökeredzik. Hogy azután az emberi psychikumnak melyik megnyilvánulását: a türelmetlenséget, a várakozást, az önmegtartóztatást, vagy a jelennek a jövőnél való többrebecsülését rántjuk-e elő több joggal a kamat *igazi* forrása gyanánt, az igazán csak egyéni nézettől és az indokolás ügyességétől függ.

melyet jogilag előre meghatározott ráta szerint húz a nem vállalkozó, a termelésben részt nem vevő tőkés. Csak ez a kamatfogalom tiszta és bizonyos és csak ez van meg a valóságban is. Hogyha ellenben a kamat fogalma alá vonom a vállalkozó jövedelmének azt az ideális részét is, a melyet állitólag a saját vállalatomba fektetett tőkém „hoz," akkor ezzel a határozatlan résszel már belevittem a határozatlanságot a jövedelemeloszlás elméletébe is.

Mert egy igen fontos szempontot nem vett észre erészben a jövedelemeloszlás theoretikusai közül senki sem. Ez pedig az, hogy a társadalmi jövedelemeloszlásban határozott külön jövedelmi ág gyanánt logikusan csak különkülön jövedelemeloszlási jogcímeken háruló jövedelem szerepelhet, *mely a konkrét esetben sohasem eszményi hányad a modern pénzgazdaságban, hanem különvált határozott összeg*. A társadalmilag eloszló jövedelmet csakis a jog osztja el, a jog pedig *külön emberek között osztja el jogcímeik szerint* a jövedelmeket: a vállalkozó kapja a brutto nyereséget (árbevételt) s kifizeti belőle a munkabért s a kölcsönkamatot stb. A vállalkozónak az az eszményi jövedelemrésze tehát, melyet a saját befektetett tőkéje kamatjának tekint, *nem jövedelemeloszlási kategoria, mert nem külön egyén jövedelme, hanem csupán egy vélelmezett része egy valóságban létező, megmérhető és jogalannyal biró jövedelemeloszlási kategoriának:* a brutto vállalkozási nyereségnek.

Valóságos jövedelemeloszlási kategoria gyanánt tehát csak az szerepelhet, *amely a társadalomban valósággal meg is oszlik különböző személyek között.* És mert a modern jövedelemeloszlás csakis a jogrend által szabályozottan mehet végbe, külön jövedelemeloszlási ág a valóságban csakis a külön jogalannyal és jogi léttel biró jövedelemrész lehet. Igy felel meg ez az életnek, a valóságnak is. A vállalkozónak az az eszményi jövedelemrésze, melyet ő a saját befektetett pénze vagy tőkéje javára ír, nem más puszta véleménynél, becslésnél.

Érzi ezt a szempontot Böhm-Bawerk is.[1] Látja, hogy kamattheoria felépitése céljából, *határozott kamatfogalomra* van szüksége a theoretikusnak és látja jól, hogy a kamat fogalmának erre a határozottságára szükség van azért is, hogy a kamatirodalom ismertetésénél és kritikájánál tisztában lehessünk azzal, hogy mennyiben van szó még kölcsönkamatról és mennyiben beszélnek már vállalkozói nyereségről. Úgy segít tehát magán, hogy kamatnak csak a kialkudott tőkekamatot tekinti és ezenkívül a vállalkozó brutto jövedelméből annyit tekint kamatnak, amennyi a szokásos kamatlábnak megfelel.

A hires kamattheoretikusnak ez a kényszerművelete, azt hiszem, a mi álláspontunknak ad igazat, mert kifejezetten a leghatározottabb kamatkategoriának a *„kialkudott tőkekamatot"* tartja ő is és a kialkudott tőkekamat nagyságával tartja legcélszerűbben lemérendőnek a vállalkozói nyereségből azt a részt, mely tiszta kamatnak tekintendő.

Érzi tehát Böhm-Bawerk, hogy legbiztosabb jövedelemeloszlási kategoriának a tiszta kölcsönkamatot kell vennie,

[1] Minthogy — úgymond (i. m. 9—11. l.) — kérdéses, vajjon a vállalatból folyó össznyereségben nem volna-e két rész megkülönböztetendő, t. i. egyik, amely a tőke javára s egy másik, amely a vállalkozásban kifejtett tevékenység javára irandó és mert a legtöbb iró tesz is ily megkölönböztetést, azért a következő eljárást választja: „tőkekamat gyanánt csak azt fogom tárgyalni, aminek kamattermészetében mindenki egyetért. Ez tehát a *kialkudott* tőkekamat lesz (természetesen csak amennyiben az *tiszta* kamatnak tekintendő) és a vállalkozó „eredeti" nyereségéből *annyi, amennyi a vállalkozói tőke szokásos kamatlábának megfelel* az illető országban. Azt a kérdést ellenben szándékosan nyilt kérdésnek hagyom, vajjon tőkenyereség-e, vagy sem a vállalkozói nyereség." (i. m. 11. l.) Érzi tehát, hogy külön jövedelemeloszlási kategoriák gyanánt bizonytalan hányadrészek, eszményi bevételrészek az összehasonlító theoriában is zavart okoznak s ezért veszi kiinduló mértékül a *szokásos* kölcsönkamat nagyságát. Ezzel azonban mégsem alkotott minden kétségtől mentes jövedelemeloszlási fogalmat, mert a tiszta kamat fogalmában még mindig ott szerepel nála egy oly eszményi része a vállalkozó nyereségének, mely abból *nem vált ki*, tehát mely *megoszlás* tárgyává nem lett még.

de nem veszi észre, hogy miért? Azért, mert a gazdasági élet és a társadalmi jövedelmek eloszlásának rendezője: a *jog a kölcsönkamatot tette csupán külön, önálló és valóságos követelési összeg gyanánt szereplő és a jogrend segítségével biztosítható jövedelemággá.* A saját tőkéjét befektető vállalkozó brutto nyereségének egy ideális hányadrésze azonban azzal még nem válik külön jövedelemággá, hogyha önkényesen azt mondjuk, hogy pl. 9000 korona vállalati brutto nyereségből 5000 kor. kamat és 4000 kor. tiszta vállalkozói nyereség. Nem pedig azért, mert a valóságban ez a jövedelem nem oszlik meg. Úgy az 5000 korona, mint a 4000 korona ugyanannak az egyetlen vállalkozónak jut a jövedelemeloszlás folyamatában, mint 9000 korona jövedelem. Ennek a 9000 koronának minden egyes koronája ugyanazon személyt illeti, még pedig akként, hogy *árbevétel* gyanánt hárul a vállalkozóra. A kamat ellenben előre meghatározott rátájú olyan jövedelem, mely nem a piacon való árúszolgáltatás ellenében hárul élvezőjére, hanem egyedül és tisztán hitelezői követelési jog alapján.

A saját tőkéjét használó vállalkozónak pedig ilyen jövedelme nincsen és azért nem lehet a vállalkozói jövedelem egyrészét sem ilyennek tekinteni. Ennélfogva az ily vállalkozónak csak egyféle jövedelme van, mely nem lehet más jövedelem, mint a vállalkozó jövedelme, tehát vállalkozói jövedelem: brutto, vagy tiszta nyereség a maga egészében és részeiben egyaránt.

Jövedelemeloszlásbeli különléte tehát — s ezt nem emeli ki Böhm-Bawerk — csupán a vállalkozói nyereségnek, mint a piaci konjunkturákon alapuló árjövedelemnek és a kölcsönkamatnak, mint a kölcsönszerződésbeli kikötésen alapuló és a termeléstől, illetve árúpiaci értékesitéstől elválasztott tiszta jogjövedelemnek van, nem pedig annak az *eszményi hányadrésznek,* melyet önkényes becsléssel lemérünk a vállalkozó brutto nyereségéből és önkényesen kamatnak nevezünk el.

19. A jövedelemeloszlás fogalmaiban való ily tévedések,

melyek még a legkiválóbb gazdaságtheoretikusokat sem kimélik meg, — főleg onnan erednek, hogy a társadalmi jövedelemeloszlás legfőbb keletkeztető tényezőjét elmulasztják jelentőségének megfelelően, következetesen a probléma homlokterébe állítani.

A társadalmi jövedelemeloszlás legfőbb rendezője a modern társadalomban a vagyonjog. *Sorrendben* a vagyonjogi ok megelőz a jövedelem eloszlásánál, tehát az abban való részesedésnél, minden más okot.

A közgazdasági irók épen a jövedelemeloszlás problémájának vizsgálatánál esnek a legnagyobb mulasztásba akkor, amikor alig veszik észre, hogy ez a probléma elválaszthatatlanul vagyonjogi probléma is. A helyett, hogy a jövedelemeloszlás ágainak keletkezésénél az okok sorrendjében a legelsőt, t. i. a modern társadalom vagyonjogi rendjét állítanák homloktérbe, még mindig ott tartanak öntudatlanul, hogy a jövedelemeloszlás kategoriáinak első vagy közvetlen keletkeztető okául nem a vagyonjog jövedelemadó rendjét, hanem a termelés tényezőit állitják oda. Ez a logikai ugrás csak zavart okozhat.

Miben áll ugyanis a tévedés? A technikai és jogi, a materiális és immateriális társadalomgazdasági fogalmak felcserélésében és összetévesztésében, valamint a társadalmi és magángazdasági, tehát magánjogi tekintetek szét nem választásában is.

A társadalmi termelés eredményét, a termelt javak összességét tekintjük ugyanis társadalmi jövedelemnek. Ez így magában véve materiális jószágok kategoriája, még pedig termelési kategoria, tekintet nélkül a mindenkori jogrendre, tehát ajuristikus fogalom.

A jövedelemeloszlás folyamata azonban épen abban áll, hogy ezt a termelési kategoriát: a társadalmi termelés eredményét — mely miután annak alanyától *még eltekintünk, hozadéknak* és *jövedelemnek* egyaránt nevezhető — vagyonjogi kategoriává teszi oly módon, hogy a társadalom kialakult vagyonjogi rendje a társadalmi termelés eredményét

szétosztja azok között, akiket a társadalomnak a jogi rendje jogalanyoknak ismer el. Szétosztja pedig olyan arányban, amily arányra ugyanez a vagyonjogi rend a konkrét esetben feljogosít.

Itt két fontos és nagyon is az élet valóságából merített gazdaságelméleti szempontot kell felemlíteni ismét.

Az egyik az, hogy le kell számolni már azzal az épen nem logikai pontosságú szólásmóddal, hogy a társadalmi termelés eredménye a *termelési ágak* között oszlik meg stb. A társadalmi termelés eredménye: *csak vagyonjogi alanyok* között oszlik meg s ezt nemcsak a jogi, hanem a gazdasági elméletnek is csak ekként lehet pontosan kifejeznie. Hogy a társadalmi termelés eredményében osztozhassam, jogalanynak kell lennem először is. Tehát jövedelmet a modern társadalomban mindenki csak a társadalmi rendben előforduló valamely jogcimen húzhat. Hogy azután a termelésben való részvétel mennyiben van behatással a jövedelmi jogcím nagyobb, vagy kisebb előnyöket biztosító voltára, vagyis hogy a jogrend mennyiben honorálja a termelés technikai és socialis szempontjait, mit sem változtat azon a tényen, hogy minden rendezett emberi társadalomban az egyén az ő jövedelméhez a társadalom rendje által kijelölt jogcimen juthat csupán. A jövedelemeloszlási elméletnek tehát a jövedelemeloszlási kategoriák sorrendben legelső keletkeztető oka gyanánt a jogrendbeli okokat kell odaállítaniok s nem pedig a nem oly közvetlenül ható természeti és technikai okokat, minthogyha nem is vagyonjogi korlátokkal körülhatárolt társadalomban élnénk, hanem a senki szigetén osztozkodnánk a természet vadgyümölcsein.

A második kiemelendő szempont az, hogy mint anynyiszor hangoztattuk, a társadalmi termelés hozadékának eredményén, vagyis a használati javakon még a vagyonjog rendje által kijelölt arányokban és jogcímek alapján sem osztozkodunk túlnyomó részben természetben egy modern társadalomban (vagy csak igen kivételes esetben*)*, hanem csak csere, illetve fizetési eszközök közvetítésével.

Ez pedig nagyon fontos körülmény, mert ennek következtében az általános termelés eredményét élvező társadalom jövedelemeloszlási rendje a következőképen alakul a modern társadalomban: *egy kisebb része a termelésnek a saját fogyasztás és használat céljaira, a nagyobb része ellenben a piac számára történik.* Az előbbi az egyre tértvesztő naturálgazdálkodás a saját fogyasztására való termeléssel. A termelő itt saját magának a fogyasztója is, termelt javai tehát legfeljebb családja, vagy háznépe körében oszolnak meg. Sajátsága tehát ennek a saját használatára termelő naturálgazdaságnak, hogy ilyennek részesei csak bizonyos technikai vagy természeti értelemben vett termelési eszközök birtokosai lehetnek. Sajátsága azonkívül pedig az is, hogy ebben a szűk és mamár alárendeltebb jelentőségű körben a termelő jövedelme a materiális és technikai értelemben vett termelvény a maga osztatlan egészében. E saját használatra termelő sporadikus naturálgazdálkodási jelenség nem valami jogrend előtti, vagy juristikus ősállapot. Korántsem. Szintén a vagyonjog mai rendjén alapul az. Alapja a vagyon, mert egyéni (vagy családi) termelési eszközök birtokában állhat csak elő. Jövedelemeloszlási szempontból fősajátsága azonban az, hogy az *ebben a szűk körben (saját használatra) termelt hozadék egyúttal jövedelem is, mert nem oszlik meg tovább.*

A modern termelés oroszlánrészénél, a piacra való termelésnél azonban a hozadék különválik a jövedelemtől. A hozadék ugyanis termelési, technikai kategoria, a jövedelem ellenben használati kategoria. Különválik pedig a termelés hozadéka a jövedelemtől a csereforgalomban.

A vállalkozó ugyanis piacra viszi termelésének eredményét, mely nem az ő jövedelme még. *Jövedelme* pontosan kifejezve *az a* közvetlenűl vagy közvetve, nem csupán közelebbi szükségletkielégitésre, hanem általában gazdasági céljaira felhasználható *jószág lesz, melyet a piacon cserébe kap termelvényeiért.* Mi ez tehát?

Ha egyszerűen a zöldségpiacot, vagy a primitivebb

árúforgalmat nézzük és felületesen csak azokat a dolgokat vesszük észre a gazdasági életben, amelyeket kezeinkkel meg tudunk markolni, akkor azt felelhetjük felületesen, hogy: pénz.

Ha azonban mélyebben tekintünk bele a társadalmi jövedelemeloszlás kialakult rendjébe és szervezetébe és hogyha a piacot a modern gazdasági elmélet általánosított értelmezésében vesszük, akkor be kell látnunk, hogy a pénz csupán egyik passiv eszköze a modern cseregazdaságban annak, hogy az, aki termelt árúit a piacra viszi, cserébe *lehetőséget* kapjon a szükségletkielégitési és gazdasági céljait szolgáló javak megszerzésére.

Mi ez a lehetőség a jogrend szigorú határai közé szorított társadalomban? Nem más, mint a fizetési hatalom, mely tágabb fogalom a pénznél, mert — mint már kifejteni igyekeztem — a pénz a fizetési hatalom gyakorlásának csak egyik materiális igazolványa és mert a modern társadalom immateriális fizetési módokat is ismer.

Ez a fizetési hatalom pedig a civilizált társadalomban a jog formájában jelenik meg.

A modern termelő ekként termelésének eredményét azért viszi piacra, hogy annak ellenében fizetési hatalomra tegyen szert. Ez a fizetési hatalom pedig — megismételjük — jogi formájában jelenik meg, amint hogy egy kialakult társadalomban e társadalom szabályszerű jóváhagyásával érvényesülő hatalom csakis a jog lehet.

Ismét ott vagyunk tehát jó ismerősünknél a fizetési hatalmat rejtő jognál: a tőkénél.

Ezt a fizetési hatalmat használjuk fel úgy fogyasztási szükségleteink, mint termelési jószágaink beszerzésére. Hiszen a termelési és befektetési, másrészt a használati és fogyasztási jelleg a társadalom és gazdasági élet egészének szemüvegén nézve ugyanannak a dolognak csupán két különböző szempontból nézett oldala.

20. A modern cseregazdaság, mint tudjuk, nem közvetlen árúcsere. A modern termelő nem úgy jár el, mint az elmaradt falubeli parasztasszony a fazekassal szemben,

hogy búzáját azonnal fazékra cseréli el. A modern termelő nem akarja megkötni kezeit s azért termékeiért olyan társadalmi jószágot akar szerezni, mely a lehető legáltalánosabb és legrugalmasabb érvényesülési hatalommal ruházza őt fel a gazdasági életben. Ez pedig a fizetési hatalom.

A lehető legnagyobb és legáltalánosabb fizetési hatalom megszerzése és megtartása tehát a modern ember legelső gazdasági céljává vált az egyre sokoldalúbb és egyre finomodóbb csereforgalomra épült társadalomban.

A modern gazdálkodó tehát nem arra törekszik, hogy jövedelme állatbőrökből, fazekakból stb. álljon közvetlenül, hanem arra, hogy közvetlen jövedelme minél általánosabban és rugalmasabban mindenütt érvényesíthető és minél biztosabb fizetési hatalom birtokából álljon. Ha ez megvan, akkor könnyű dolog akár fogyasztási, akár termelési javakat szereznie. A lényeg, a fontos, a modern gazdálkodó ember előtt tehát a fizetési hatalom. Hogy azután ezt a fizetési hatalmat milyen jogigazolvánnyal tudja igazolni és gyakorolni, vajjon váltópénzzel, aranyrudakkal vagy követelésének átkönyvelésével, illetve kölcsönös beszámitással, vagy engedménnyel-e — a konkrét esetek kérdése.

A modern ember anyagi boldogulásának nincs fontosabb feltétele a mai gazdasági életben, mint az, hogy kellő időben kellő nagyságú fizetési hatalmat tudjon gyakorolni, mert ennek felhasználásával biztosítja fogyasztását és termelésének menetét egyaránt. A mai társadalomban tehát legközvetlenebb magángazdasági célunk, amiért csütlünk-botlunk, termelünk, dolgozunk, vagy fondorkodunk: *fizetési hatalmunk minél előnyösebb folytonos reprodukciója.*

21. A gazdasági életben két főirányú állandó reprodukció folyik. Az egyik a materiális javak reprodukciója, ez a materiális, a technikai reprodukció, a valóságos termelés. A másik a fizetési hatalom reprodukciója. Ez az immateriális, a vagyonjogi reprodukció. Az előbbi a társadalom materiális szükségletkielégitési és használati tárgyainak előállítása, a másik a társadalmi érvényesülésnek gazdasági formája.

Ez a két reprodukció nem halad egymással mindig párhuzamosan és a konkrét esetben nem mindig födi egymást. Vannak emberek, sőt társadalmi rétegek, a melyek csak vagyonjogi reprodukciót végeznek, sőt a kiknek ezt a reprodukcióját is elvégzik a gazdasági és vagyonjogi élet konjunkturái.

Vannak viszont mások, akik a materiális javak technikai reprodukcióját és ezzel párhuzamosan a saját fizetési hatalmuk magánjogi reprodukcióját is a lehető leghatásosabban végzik, többnyire a mai társadalomban már meglévő fizetési hatalmuk, vagy kiváló értelmességük felhasználásával stb.

És vannak ismét emberek és társadalmi rétegek, kiknek minden tevékenységét úgyszólván a materiális és szellemi javak technikai reprodukciója [1] emészti fel, de jogi reprodukciójuk emellett többnyire csak egy olyan mérsékelt fizetési hatalomnak (nem is egészen biztos) reprodukciójában nyilvánul meg, mely többé-kevésbé csak megszokott életmódjuk biztosítására elegendő.

Vannak természetesen átmeneti és vegyes kategoriák is e három: a tiszta járadék, a vállalkozói nyereség és a munkabér között.

Az a körülmény, hogy a modern társadalom tagjának csakis a fizetési hatalom reprodukálása, vagyis vagyonjogának reprodukciója biztosít munka és jószágok felett való rendelkezést, azt jelenti, hogy a mai gazdálkodó ember csakis a vagyonjogi reprodukció útján juthat el a technikai reprodukcióhoz, a termeléshez és fogyasztási szükségleteinek biztosításához egyaránt. De jelenti emellett azt is, hogy a ki a

[1] vagy a szellemi, intellektuális szolgálatok nyujtása és megujitása, mondhatjuk ideg- és agymunka árán. Tehát nemcsak a sociálpolitikai megszokott értelemben vett „munkásosztály"-ra kell gondolnunk itt, hanem a társadalomnak — egyetlen „osztály" kényszerfogalma alá nem sorozható — mindama tagjaira, kiknek szolgálataiból él meg az egész társadalom. Még pedig annak egy kis része viszonylag jól, nagy része pedig viszonylag gyöngén. Gondolnunk kell tehát a dolgozó társadalom tulnyomó nagy részére.

mai társadalomban fizetési hatalmát reprodukálni tudja, az a vagyonjogi reprodukció útján biztosan eljuthat a technikai reprodukcióhoz: a termeléshez.

Más szavakkal azt jelenti ez a körülmény, hogy a modern társadalomban a termeléshez sorrendben legelőször a fizetési hatalmat kell megszerezni. Az tud termelni manapság, aki a költségeket, a bevétel eléréséhez szükséges kiadásokat valami módon *előlegezni* tudja. Társadalmilag tehát pótolhatatlan kellék a termeléshez (amint egyúttal a fogyasztáshoz is) a fizetési hatalom: *a tőke*, ez az immateriális jogrend-adta társadalmi fogalom, melynek tehát sem fizikai anyaga, sem technikai működése nem lehet.

Az a körülmény, hogy a modern társadalomban a vagyonjogi reprodukció nélkül nem juthatunk el a technikai (úgy termelési, mint fogyasztási folyamatot igénylő) reprodukcióhoz, de *a tisztán vagyonjogi reprodukció útján is eljuthatunk a technikaihoz,* azt jelenti, hogy vagyonunkból jövedelmet lehet elérni tisztán jogi úton, anélkül, hogy a technikai termelés menetében érdekelve volnánk közvetlenül.

Az ilyen jövedelmeket neveztük *tiszta járadéknak,* a melyek tehát élvezőjüknek semmiféle technikai termeléséből nem fakadnak. Közvetlen származtató forrásuk tehát nem termelésbeli, vagy vállalkozásbeli, hanem tisztán jövedelemeloszlásbeli, vagyis a rendezett társadalomban: jogi kategoria.

Ezt a származást és jelleget igyekeztem a *kamatról* kimutatni, a modern tőkének, mint fizetési hatalmat rejtő vagyonjogi kategoriának immateriális elmélete kapcsán. Mintegy az irodalomtörténeti igazságosság szempontjából mellesleg helyénvalónak tartottam rámutatni arra is, hogy a rómaiakat a modern tőke fogalmának ismerete nélkül is világosan rávezette jogi tudásuk a *kamat* keletkezésének immateriális társadalmi viszonyban rejlő forrására.

IX. FEJEZET.

A közjogi járadék.

Smith: i. m. V. könyv. II. fej. *Ricardo*: *Principles* VIII. fej. *Gide*: i. m. 698—710. *G. Blanchard*: i. m. II. 755. *M. Block*: i. m. II. 407—485. XXXII. fej. *Rossi*: *Cours d'économie politique*. VIII. fej. 1. kiad. 1840—1., 4. kiad. 1865. *Fr. Walker*: *Political Economy 1883*. *Földes*: *Államháztartástan* 1900. 119—125. l. 2. kiad. 1912. 142—150.

Az adó fogalmáról lásd a pénzügytani monografiákat, illetve kézi- és tankönyveket, különösen:

Seligman: *Essays in Taxation*. 5. kiad. 1905. *Max von Heckel*: Lehrbuch der Finanzwissenschaft. I. 1907. L. v. *Stein*: *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*. I. kiad. 1860., 5. kiad. 4. k. 1885—6. *A. Wagner*: *Finanzwissenschaft*. (Közgazdaságtani nagy kézikönyvének 4. része.) 4. köt., több kiad. *Cohn*: *System der Finanzwissenschaft*. 1899. *Eheberg*: *Finanzwissenschaft*. 8. kiad. 1906. *Conrad*: *Grundriss zum Studium der Finanzwissenschaft*. 4. kiad. 1906. *C. C. Plehn*: Introduction to Public Finance. 1909. *R. Stourm*: *Le Budget* 6. kiad. 1909. *G. Jèze*: *Cours élémentaire de Science des Finances*. 1909—10. *P. Leroy-Beaulieu*: *Traité de la science des finances* 7. kiad. 1901. 2. köt. *H. C. Adams*: The Science of Finance. 1909. kiad. *Mariska*: *Az államgazdaságtan kézikönyve*. 5. kiad. 1905.

1. A modern jövedelemeloszlás eddigi leirása csonka maradna, hogyha az államra, a községre, szóval a *köz*-re (állam, tartomány, megye, község, egyház stb. stb.) háruló és a *köz*-től hárult jövedelmeket nem igyekeznénk valamiképen beilleszteni a kapitalizmus korszakának főbb jövedelemágai közé.

Ma már a köz annyit kanyarít el a magánember jövedelmeiből, hogy az elvett hányad *mennyiségileg* épen nem valamely *quantité negligeable*. Másrészt pedig annyi ember él az államtól, annyian húzzák fizetéseiket a Köz-től, hogy

ezeknek a száma a legkevésbbé sem elhanyagolható hányad a modern államok legtöbbikének társadalmában.[1]

És amint az államok egyre nagyobb költségvetésbeli igényeket támasztanak polgárainkkal szemben és mert viszont egyre nagyobbodó sociális érdekek és igények kielégitését is várják az alattvalók az államtól, a községtől s általában a Köztől, csak egyre növekedő, növekvő nagyságú lehet a Köz jövedelme.

E közjövedelmek aránya és mennyisége tehát kétségtelenűl számottevő és egyre számottevőbb része a kapitalizmus korabeli társadalom jövedelmeinek. Mit szóljunk azonban annak jövedelemeloszlásbeli természetéhez?

A közjogi alapon háruló jövedelmeket *külön megoszlási csoportként* veszem ily természetükben figyelembe s egy negyedik megoszlási ág gyanánt állítom be a munkabér, járadék és nyereség mellé a *Köz*-re (elsősorban az államra, a községre stb.) háruló jövedelmeket. Ismétlem, hogy a *Köz-re és nem a Köz-től* hárult jövedelmeket értem alattuk.

2. Álláspontom megindokolása, ha következetesen megmaradunk eddigi gondolatmenetem talaján, nem is lesz nehéz.

Már az a szempont, hogy a modern állam a magánember jövedelméből (néha vagyonából) egyre nagyobbodó hányadokat szakít ki a maga számára, erősen figyelemreméltóvá teszi ezeket a kiszakított hányadokat mennyiségük súlyánál fogva is. Ez azonban irányadó szempont nem lehet hovásorozásuk tekintetében, mert ezen az alapon el kellene fogalmilag különíteni az állami fizetéseket, mint jövedelmeket más fizetésektől és munkabérektől, amire szerintem szükség nincsen.

Minthogy a jövedelemnek *megoszlásbeli* szempontjaival foglalkozunk ezen a helyen, a kategoria-felállitás tekintetében a *jellegzetes, külön megoszlási mód* lehet csak az irányadó, nem pedig egyedül a háruló jövedelmek mennyisége. Ez az

[1] Lásd erről *Gide* megjegyzéseit: i. m. 698.

utóbbi szempont legfeljebb nagy gyakorlati fontosságot ad a logikai tekintetben külön kategoriának.

Habár a most vizsgálandó jövedelemeloszlási ág alatt általában a *Közre közjogi alapon háruló* jövedelmeket értem,[1] előrebocsátom, hogy egyszerűség kedvéért „*Köz*“ helyett gyakran, vagy többnyire *államról*, közjogi alapon háruló jövedelmek helyett egyszerűen adókról fogok sokszor beszélni, anélkül, hogy ezzel a felállított kategoria körét bármiképen is csorbítani akarnám.

Ezek előrebocsátása után azt kell kifejtenem, hogy miért látok az adóösszegeknek a magánember jövedelméből való kiválásában és az államra hárulásában külön, jellegzetes jövedelemeloszlási módot.

Már itt előrebocsátom azt a nézetemet is, hogy az államtól húzott fizetések és a magánembertől, vagy vállalattól húzott fizetések és munkabérek között semmi olyan minőségbeli különbséget nem találok, sem megoszlási, sem hárulási mód tekintetében, hogy a munkabér általános értelemben vett (mely alá tehát a *„fizetés“* is tartozik) kategoriája alá ne sorozzam ugyanolyan joggal mind a kettőt: úgy a magán- mint az állami alkalmazott, vagy szegődményes jutalékait. Tehát nem az *államtól*, hanem az *államra* hárult jövedelmek alkotnak jellegzetes eloszlási ágat.

Felfogásom szerint a megosztódás társadalmi fő jogcímei állapítják meg a kapitalistikus jövedelemeloszlás főágait. Ebben az osztozkodásban egyik főjogcím a modern államnak minden modern jövedelemből részt kérő adószerző közjogi hatalma.[2] *Ez a jellegzetes külön ág az a hányadrész, mely a közpénztárakba közjogi címeken folyik be.*

[1] tehát ide tartoznak az adók, illetékek, községi és közigazgatási tartozások címén fizetett különféle minden oly vagyoni szolgáltatásai a polgároknak, melyek a *Köz*-re (legyen az állam, község, tartomány, megye stb.) *közjogi* (akár államjogi, akár közigazgatási jogi) és nem magánjogi jogcímen hárulnak.

[2] Érdekes, hogy az adó hárulásának tipikus felsőbbségi jogcímét számos iró hangoztatja, anélkül, hogy ennek dacára fő jövedelemelosz-

A kapitalisztikus jövedelemeloszlási ágak tehát egyaránt pénzösszegből, tőkéből álló jövedelmek. Nem külön technikai összetételű és természetű jövedelmek, *csak külön összegek:* közvetlenűl, vagy közvetve külön hányadai valamely brutto vállalkozói nyereségnek. Egy ilyen külön jellegzetes hányad az állam adójövedelme.[1]

lási ág gyanánt tárgyalnák a köz járadékát. Ennek oka főleg az, hogy a hárulásnak tipikus jogcímét *csak* az adóknál veszik észre vagy méltatják kellő figyelembe. A többi jövedelemág hárulási jogcímeiről eltereli az elmélet figyelmét (legfeljebb a munkabérszerződést látjuk gyakran emlegetni, de azt is nem annyira a jövedelemeloszlás elméletében, mint a sociálpolitikában) az a szokásos tanítás, hogy a fő jövedelemeloszlási ágak az egyes termelési tényezőkre eső jövedelemrészek, hogy a termelési tényezők árait alkotják azok. Eltekintve attól a kérdéstől, hogy mily általánosságban találó ez a felfogás és hogy mennyire viszonylagos nézet szeszélye alá eső dolog egy konkrét jövedelmi összegben több termelési tényező árát különböztetni meg s elválasztani egymástól, — ez a felfogás mit sem változtat azon a tényen, hogy a konkrét jövedelmek mindig bizonyos kialakult társadalmi jogcím alapján hárulnak. A termelési tényezők szerint való felosztás dacára is odaállítható fő jövedelmi ágnak az állam közjövedelme, mert azt az ellenvetést, hogy az adó nem eredeti, hanem származékos jövedelem csupán, következetesen keresztülvinni nem lehet a szokásos elméletek szellemében. Hiszen amint *Gide* helyesen mutat rá, ezek szerint pl. az állam jövedelme csak származékos jövedelem s mint ilyen, a főágak közt helyet nem foglalhat, azonban az ebből a származékos állami jövedelemből húzott kamatjövedelme az államhitelezőnek már *eredeti* jövedelem volna.

Az *eredeti* és *származékos* megkülönböztetésnek részben logikus következetességet csak úgy adhatunk, ha mint pl. Földes teszi, származékos alatt gazdasági ellenszolgáltatáson *nem* alapuló jövedelmet értünk. Ezzel azonban eltérünk már a meghatározás eredeti értelmétől.

[1] A jövedelemeloszlás irodalmában alig találjuk képviselve azt a nézetet, amely a Köz közjogi jövedelmeit egyik tipikus jövedelemeloszlási főágnak tekinti.

Igen sok elmélet a termelési tényezők szerint megkülönböztetett főjövedelemeloszlási ágak mellől azzal az argumentációval hagyja el a Köznek közjogi alapon háruló jövedelmeit, hogy azok nem eredeti, hanem származékos jövedelmek.

Teljesen relativ elméleti szempont az, hogy ki mit tart valamely

3. Ismételjük, hogy az állam (a község, vármegye, tartomány, szóval a *Köz)* közjogi alapon hárult adójövedelmét a hárulásnak jellegzetes jogcíme teszi társadalmilag kialakult külön jövedelemeloszlási ággá, nem pedig a hárulásnak másféle természete.

tipikus jövedelemág ismertető jelének s milyen alapon osztja fel a jövedelmek megoszló ágait, ha a felosztás jellemző és következetes.

A közgazdasági és pénzügytani irók számos változatban definiálják az adókat s általában a közszolgáltatásokat. A legtöbb ily modernebb meghatározáson alaphangként vonul végig az a felfogás, hogy az adós jellegét az annak fizetésére közjogi, állampolgári stb. alapon való kötelezettség adja meg. Vagyis nem más az, mint hárulásának tipikus közjogi jogcíme.

Bármennyire magyarázzák is, hogy az adó csak *származékos* jövedelem s *ezért* nem egyik fő jövedelemeloszlási ág, — senki által kétségbe nem vonható társadalmi tény az, hogy az adót hárulásának tipikus jogcíme az életben és az elméletben egyaránt fontos jövedelemcsoporttá teszi, akár elismerik azt az egyes irók fő jövedelemeloszlási ágnak az élet valóságával szemben, akár nem.

S hogyha jól szemügyre vesszük a járadékot, a nyereséget és a munkabért, akkor ezeknél a jövedelemágaknál is azonnal szembe kell tűnnie hárulásuk tipikus társadalmi jogcímének, mely tipikus hárulási jogcím e jövedelemágaknál mindig jelenlevő, szigorúan és következetesen felfedezhető tulajdonság.

Ezzel szemben az az elv, hogy az egyes jövedelemágak az egyes termelési tényezőknek az árai, sokkal kevésbé illik minden esetben.

Elégséges a kamatirodalomra rámutatnom s arra a sok eltérő nézetre a kamatjövedelem meghatározására vonatkozólag, mely az irodalomban küzd egymással, hogy kitünjék, milyen bizonytalanság uralkodik abban a tekintetben, hogy a három vagy négy jövedelemeloszlási főágnak tekintett kategoria határai hol vannak egymás között.

A jövedelemeloszlás fázisában kétségtelen bizonyossággal megállapitható az, hogy egy-egy konkrét esetben kiki *mennyi* jövedelmet kap és *milyen jogcímen* kapja azt. Ily kétségtelenül csoportosíthatók a társadalmilag legfontosabb tipikus jövedelemhárulási jogcímek is, t. i. árbevétel, haszonbér, kamat, munkabér, adó stb.

Tehát pontosan meg lehet állapítani a való életben, hogy melyik jövedelem milyen összegben és milyen jogcímen szállott annak alanyára.

Ellenben nem lehet megállapítani — mert teljesen viszonylagos vélemény dolgát alkotja — azt, hogy a konkrét jövedelmi összegből mi irandó az egyes termelési tényezők javára.

Az a körülmény, hogy a kapitalistikus jövedelemeloszlási rendben az árbevételből: a brutto vállalkozói nyereségből szakadnak ki az egyes fő jövedelemágak, még nem mondja

Ezért nagy tévedés szerintem általánosítva azt állítani, hogy a különböző jövedelemágakban a különböző termelési tényezők árát fizetjük meg, amikor legfeljebb eszményi hányadokat írhatunk az egyes vagyonjövedelmeknél az egyes termelési tényezők javára, mely eszményi hányadok nagysága is a legtöbbször az egyéni véleménytől függ.

A közjogi járadéknak tipikus külön jövedelemeloszlási ág gyanánt való felfogása tekintetében előnyös kivételként kell tekintenünk két francia irónak M. *Block*-nak és különösen Ch. *Gide*-nek felosztását.

Egyik sem ismeri fel ugyan azt a társadalmi jelenséget, hogy a gazdasági életünkben a vagyonjogi hárulás tipikus jogcimei alakítják ki a jövedelemeloszlás főágait, — ennek dacára azonban főleg a modern adójövedelmek társadalomgazdasági fontossága és nagysága indokolttá tette náluk azok külön jövedelemeloszlási ág gyanánt való odaállitását.

M. *Block* azon a címen, — amit a pénzügyi irók különben általánosan hangoztatnak — hogy t. i. az állam a maga jogán a társadalmi jövedelmekben szintén osztozófélnek áll be, a munkabér, kamat, járadék és vállalkozói nyereség mellé ötödik megoszlási ágnak mondja az adókat:

...nous avons vu que, dans une société civilisée, les produits de l'industrie humaine se répartissent entre les facteurs de la production sous la forme de salaire, intérêt, rente et bénéfice; mais l'État aussi entre dans le partage, il a un droit à faire valoir... La part de l'État s'appelle l'impôt... i. m. II. 407. 2. kiad.

Alapos meggondolás után állitotta be — úgymond Block — az adókat a jövedelemeloszlás ágai közé. (i. m. 419.)

Sokkal kimerítőbben indokolja meg az adóknak külön jövedelemág gyanánt való feltüntetését *Gide*. Gondolatmenetéből s érveiből közlöm az alábbiakat.

„A közgazdaságtanokban nem szerepel ugyan az állam sohasem mint jövedelemeloszlásbeli osztozkodó fél és magam (t. i. Gide) sem tüntettem azt fel ilyen gyanánt könyvem előző kiadásaiban. De hát miért is nem? Hiszen az államnak kettős oknál fogva is joga van arra, hogy helyet foglaljon el a jövedelemeloszlás fejezetében.

1. Megilleti ez az államot, *mint osztozkodót*. Ebbeli szerepe pedig nem is kicsinylendő, hiszen osztályrésze (t. i. Franciaországban) ...öt és fél milliárdra rúg... körülbelül egy ötödére Franciaország összes jövedelmeinek. Osztozkodásbeli része nagyobb az ingatlanok tulajdonosaiénál s valószinűleg a tőkésekénél is, minthogy az előbbiek

azt, hogy valamennyi jövedelemág eme kiválásának egyszerre vagy egyidőben kellene megtörténnie. Ellenkezőleg. A gazdasági élet változatai a legkülönbözőbb sorrendben és változatokban eszközlik ezt a megoszlást.

jutalékát csupán három és fél, az utóbbiakét pedig négy és öt milliárd között valónak becsülik."

„Azt szokták mondani, — folytatja Gide — hogy az állam csupán *másodkézből* kapja jövedelmeit, vagyis hogy az adókat azokra a jövedelmekre veti ki, amelyeket már felvettek az egyes polgárok.

Egyáltalában ne törődjünk ezzel az ellenvetéssel. Ugyancsak veszedelmes zsákutcába jutnánk, ha azért akarnók az eredeti jövedelmeket (de première main) megkülönböztetni a származékosoktól (de seconde main), hogy csak az előbbieket tartjuk eredeti jövedelmeknek. A fiziokraták szemében eredeti jövedelem csak a földmívelő jövedelme volt, mert csak ez kapta azt közvetlenül a természettől,... míg a többiek csak a földmívelő útján jutnak ahoz. Ma inkább azt *mondanók, hogy egyedül a vállalkozó az, aki eredetileg teszi rá kezét a jövedelemre, mert egyedül* ő ad el a közönség számára és ő osztja ki a többieknek a maguk részét kamat, munkabér, fizetés és haszonbér alakjában. Ebből a szempontból az állam a második sorban jelenik meg, — ha úgy akarjuk — de mindenesetre azoknak a nagy kategoriáknak a sorában, melyekkel annyit foglalkoztunk. *Hiszen ha az államot kirekesztjük a jövedelemeloszlás tanából azon a címen, hogy csak másodkézből húzza az ő jövedelmeit, mit szóljunk akkor azokról, akik az államtól részesülnek jövedelmekben, a millió állami alkalmazottról és méginkább az állami járadékok birtokosairól?*

Azt az ellenvetést sem lehet felhozni, hogy míg a jövedelemben részesülő többi kategoriák, a munkabéresek, a tőkések, a tulajdonosok jövedelmei a saját maguk által létrehozott javaknak felelnek meg, addig az államé nem ilyen, hanem csak aféle élősdi elkobzás természetével bír...

...Habár nem is tekintjük mamár az adót valamely csere-, vagy biztosítási szerződésen alapulónak,... az a tény, hogy a társadalomban élő emberek nemzetet alkotnak, magával hozza azt is, hogy a kollektiv előnyökkel szemben kollektiv szolgáltatásokat is kell teljesíteniök. A társadalmat képviselő állam veti ki ezeket a terheket... közterhek alakjában..."

De szerepe van Gide szerint az államnak a jövedelemeloszlás fejezetében

2. mint a *jövedelmeket szétosztó tényezőnek* is (à titre de répartiteur), mely szerepe egészen eltérő az előbbitől. Az állam ebben

Lehetséges például, hogy a brutto nyereség nem oszlik szét mindig földjáradékra, kamatra és munkabérre, hanem például csak földjáradékra és kamatra (pl. a kisparasztbérlőnél, ki maga dolgozik, de némi hitelt is vett igénybe). Ellenben megtörténhetik, hogy a birtokát ilyen egyedül dolgozó parasztoknak bérbeadó tulajdonos cselédet tart s ekkor a földjáradékot élvező jövedelméből válik ki a munkabér eleme. A gazdasági élet szövevényességében a legkülönbözőbb változatokban alakulhat ki a jövedelmeknek a különböző társadalmi jogcimeken történő megoszlási sorrendje. Ugyanígy van ez a negyedik jellegzetes főmegoszlási ágra: a Közre közjogi címen háruló jövedelmekre vonatkozólag is.

Az adó eleme nem csupán a brutto vállalkozói nyereségből válhatik ki közvetlenül, hanem a földjáradékból, kamatból, a netto nyereségből, a munkabérből is. Sőt a modern állam épen arra törekszik, hogy lehetőleg *minden jövedelemhárulási alkalommal* lekanyarítson magának bizonyos hányadrészt. A Köz megadóztatja nem csupán a brutto nyereséget, hanem ezenkívül lehetőleg megadóztat minden fő- és aljövedelmi ágat egyaránt. Mihelyt valamely személyre új, vagy csak új formában megjelenő jövedelem hárul valami-

a szerepében — mint ma mondják — a sociális igazságosság, vagy solidaritás képviselőjeként lép fel és elvesz azoktól, akiknek sok van, hogy azoknak juttasson, akik szűkölködnek... Az u. n. társadalmi solidaritást kifejező törvények (az ingyengyógyitásról, a munkás-, aggsági biztosításról stb.) ezt hozzák megnyilvánulásra...

...Az adó eleinte a győztes által a győzőre kivetett tributumnak maradványa volt sokáig, ...a bourgeoisie diadala volt annak a parlamentáris elvnek az elismertetése, hogy az állampolgárok maguk határozzák meg a jövedelmeikből az állam céljaira átengedett részleteket. Ma már azonban ingadozni kezd ez a nagy individualista elv és elég gyorsan haladunk egy oly korszak felé, hogy az...adókat azok fogják fizetni, akik nem szavazták meg azokat,... valószinű, hogy az államra eső jövedelmi hányad annál inkább nőni fog, minél inkább egy olyan többség fogja azt kivetni, mely a vagyonos kisebbség megterheléséből nyert jövedelemből akar részesedni... (*Gide* i. m. 698—701.)

képen, a modern Köz máris részt kér abból közjogi hatalmánál fogva a maga számára.[1]

A közjogi alapon a Közre háruló jövedelmek változatainak száma egész kis légióra megy a modern társadalomban. Állami, községi, tartományi, vármegyei, egyházi, közvetlen és közvetett adók, illetékek, díjak, általányok foglalnak körében helyet a legnagyobb tarkaságban, helyes, vagy helytelen, méltányos és méltánytalan, arányos és progresszív, elviselhető és nyomasztó és kitudja még miféle jelzőkkel jellemezhető rendszerben, vagy zűrzavarban. *Egy közös szempont, egy közös alap azonban a szülőoka valamennyinek, az t. i., hogy valamennyi egy egységes általános jogcímen: közjogi hatalom, közjogi előírás alapján hárul a Közre.* Ez a közös hárulási jogcím foglalja össze elvi és társadalomgazdasági szempontból valamennyit és teszi azokat a járadák-, nyereség- és munkabér mellett külön fő jövedelemeloszlási ággá, mondhatjuk: *közjogi járadékká.*

4. Elméleti kiindulási pontunk itt is, hogy a kapitalistikus gazdálkodás rendjében a jövedelmek elsődleges megjelenése fizetési hatalom: *tőke* alakjában történik.

Jövedelem alatt ugyanis az egyén saját fogyasztási, használati és vagyonjogi szempontjából tekintett és a legkülönbözőbb szükségleteinek kielégítésére fordítható javak öszszességét, tehát nem termelési, hanem használati kategoriát értünk. A termelési kategoriát ezzel szemben jobb *hozadéknak* nevezni.

[1] A Közre nézve ugyanis gyakorlatilag az a fontos, hogy módjában álljon adó címén bizonyos hányadot kivetni minden oly esetben, amikor valamely adóalanyra új jövedelem hárul. „Uj jövedelem" pedig akkor hárul az adóalanyra, amikor annak vagyonjogi hatalma valamely körébe belépő összeg folytán megnő. A modern adóforrás keletkezése vagy kibővülése tehát a magánjogi alanyok vagyonjogi hatalmának kibővülésében áll. Erre nemcsak az árbevétel lehet alkalmas, hanem a tiszta járadék és a munkabér is az állam szempontjából. Az államra nézve ismét a legalkalmasabb az az adóforrás-keletkezés, vagy bővülés, amely közvetlenül fizetési hatalomnak keletkezésében, vagy megnagyobbodásában áll.

A termelési kategoria, a hozadék akkor válik csak a magángazdaság számára jövedelemmé, hogyha az egyéni nem termelési szükségletkielégítés céljára való *felhasználhatóság* feltétele *is* bekövetkezik.[1] Ez pedig a modern gazdasági rendben rendszerint csak akkor következik el, amikor a termelt javak pénzre, tőkére cserélődtek át. Tehát a vállalkozó árbevétele, brutto nyeresége a kapitalista jövedelemeloszlási ágaknak az anyja.

A kapitalizmus korszakában tehát rendszerint *tőke, pénzösszeg* alakjában pillantjuk meg szükségleteink kielégítésére fordítható jövedelmünket, vagyis a jövedelemeloszlás útján elsősorban tőkében, fizetési hatalomban részesülünk és csak ennek közvetítésével szerezzük meg azután a különböző materiális szükségletkielégitési javakat.

Így van ez a Köz jövedelménél, a közjogi járadéknál is.

A közjogi járadékra vonatkozólag ebben a tekintetben ehelyütt még azt jegyezzük meg, hogy az itt rendszerint *alkalmazott tőkeigazolványok szempontjából* körülbelül ez a legkonzervativabb jövedelemág.[2]

[1] Tehát a *nem termelési* szükségletkielégités céljaira való felhasználhatóság feltételei *is*. Az jövedelem, amit közvetlenül el is költhetek, akár ésszerű dolog azt elköltenem, akár nem. Ekként modern értelemben a még előbb eladásra váró, a termelt, de még nem értékesített jószágok összessége még nem jövedelem. A termelt buza, burgonya, a kivágott ölfa és szerszámfa, a kiaknázott vasérc a magángazdasági alanyra nézve még nem jövedelem (hanem csak termelési hozadék) a kapitalista gazdasági rendben. Egy *pénzrecserélésnek* kell közbejönni, hogy közvetlen értelemben jövedelemről beszélhessünk. Egészen más volt a középkorban, amikor a dolgozó paraszt nem cserélte pénzre terményeit, hanem természetben adta oda egy részét a földesúrnak stb.

[2] A tőkében rejlő fizetési hatalom igazolványai, mint többször említettük már, materiális pénz és különféle immateriális igazolványformák egyaránt lehetnek.

A *kisebb jövedelmek* többnyire a materiális pénz (ércpénz) és ehez közeláló tőkeigazolványok (bankjegy, papirpénz, csekk) alakjában tanusítják fizetési hatalombeli tartalmuk nagyságát. Ezeknél a kéznél lévő fizetési eszközök mennyisége gyakran, vagy többnyire egyenlő a

Az állam ragaszkodik ugyanis ahoz, hogy az ő jövedelmeit készpénzben, vagy ahoz a lehető legközelebb álló fizetési eszközökben fizesse be az adózó polgár. Ekként a lehető legbiztosabb fizetési eszközöket kapja meg pénztáraiban többnyire.[1] Ezért a közjogi járadék hárulásánál még mindig igen jellemző a materiális pénz, vagy azzal szorosan összefüggő fizetési eszközök aránylag nagy forgalma.

A közjogi járadékról azt mondhatjuk tehát, hogy az általában véve aránylag sok materiális fizetési eszköz igénybevételével háruló jövedelemág. Az adóösszegek befizetésénél az államra átruházott fizetési hatalmat aránylag sokkal több materiális fizetési eszköz igazolja, mint például a nagykereskedelmi forgalom hasonló nagyságú összegeinek fizetését. Az állam a legbiztosabb fizetési eszközökkel fizettet magának.

5. Az államnak, községnek stb., szóval a köznek nemcsak közjogi, tőkehatalmi alapon vannak követelései, hanem magánjogi, mondhatjuk magángazdasági jogcímen is. Az állam, a község szintén állhat vállalkozói, üzleti, szóval magángazdasági viszonyban a magánemberekkel.

Az államnak, községnek, tartománynak, szóval a *Köz*-nek ezeket az utóbbi jövedelmeit élesen el kell választanunk a közjogi címen háruló jövedelmeitől, a közjogi járadéktól.

E magánjogi jövedelmei a köznek a hárulás jogcíme szempontjából miben sem különböznek a magángazdasági alanyok hasonló jövedelmeitől.

Az állam ekként közjogi és magángazdasági címeken egyaránt lehet alanya a jövedelemeloszlásnak.

fizetéshatalmi összeggel: a tőkével. Köznapiasan azt mondhatjuk, hogy a pénzdarabok mennyisége itt egyenlő a pénzösszeggel.

A *nagyobb jövedelmeknél* (épen úgy, mint a nagyobb tőkéből álló vagyonoknál) azonban többnyire nagyobb a fizetéshatalmi összeg: a tőke, mint a fizetési eszközök névértékbeli összege.

Minél nagyobbak és komplikáltabbak a jövedelmek, annál inkább van ez így.

[1] Ha tehát el is fogad pl. az állam pl. csekket adófizetés fejében, sokkal szigorúbban, merevebben és nagyobb előírt óvatossággal veszi a csekk biztonságának kellékeit, mint a magánforgalom általában.

Az államra hárulhat brutto és netto vállalkozói nyereség, föld, ház, stb. és tőkejáradék épenúgy, mint a magánemberekre. Egyedül közvetlenül munkabérben nem részesülhet a magánjogi jövedelemeloszlás címein.

A közre háruló jövedelmek szemügyre vételénél azonnal szembeötlik azok járadékszerű természete. A tágabb értelemben vett járadék fogalma alá tartoznak azok a jövedelmek, melyeket az állam, a község stb. *magánjogi* címeken ér el. Ezzel szemben szintén járadék, de *közjogi* alapon háruló járadék s így legszorosabb és legtisztább jogjövedelem az, melyet a *Köz* felsőbbségi rendelkezései nagyság tekintetében is egyenesen előírnak. Az állam egyszerüen kiveti az adót, a *Köz kirója, előírja* a maga hivatalos járandóságait.

Ebből kiindulva, azt hiszem, hogy találó azokra a *közjogi járadék* elnevezése.

A közjogi járadék tehát a legtisztább jogjövedelem, melynek keletkeztető forrása tisztán a jogi, a felsőbbségi meghagyás. A közjogi járadék, mondhatjuk szinte classicusan járadék: jogjövedelem.

Csakhogy épen az a körülmény, hogy a Köz jövedelmei nem magánjogi, hanem közjogi címen hárulnak alanyukra, oly mélyreható különbséget alkot nemcsak jogi, hanem társadalmi, közgazdasági és lélektani tekintetben a magángazdasági járadékjövedelmekkel szemben, hogy a közjogi járadék ennek folytán a gazdasági életben a jövedelmeknek minden tekintetben jellegzetes önálló ágává különül el, annyira jellegzetes külön ágává, hogy talán valamennyi jövedelemág között a leghatározottabban irható körül és jellemezhető annak határozott, különleges természete.

Míg a magángazdasági járadékok és a munkabér közvetlen hárulási jogcíme valamely szerződés, jogügylet, szóval kétoldalú vagyonjogi jogcím, *addig a közjogi járadék alapja a Köz egyoldalú felsőbbségi rendelkezése: Nem* szerződés, jogügylet stb., hanem parancs.

A magánjogi alapon háruló jövedelmek megoszlásánál a modern társadalomban magánjogi alany áll szemben ma-

gánjogi alannyal s mind a két félnek tartozását és követelését az egyenlően mindkettőjük felett álló jog szabályozza: ily mindkettőjük felett — mondhatjuk egyenlő magasan álló — jogcím a jövedelemhárulás alapja.

A közjogi járadéknál azonban nem valamely egyenlő jogú személyek között történik jövedelemeloszlás. Itt az egyik fél a Köz, felsőbbségi, hatalmi viszonyban áll az adózó polgárral. A Köz ráparancsol polgárára, hogy ennyit meg ennyit tartozik jövedelméből beszolgáltatni adó fejében s ebbeli parancsát hatalmával érvényesíteni, szankcionálni is tudja.

A közjogi járadék hárulási alapja tehát hatalmi kényszerrel szentesített felsőbbségi parancs. A szolgáltatás kötelességét és mértékét nem szerződésbeli, ügyleti felek állapítják meg, hanem az adófizetővel szemben a szerződési és ügyleti viszonyon kívül és felül álló felsőbbségi kategoria.[1]

[1] A közjogi járadék és a magánjogi járadékszerű jövedelmek között, valamint a *tőke* és *naturáljavak* alakjában háruló elsődleges jövedelmek között levő különbségek tekintetében figyelemmel kell lennünk a következő egypár szempontra is:

Míg a kapitalizmus korszakában a jövedelemeloszlás folyamata társadalmi, mondhatjuk nemzetközi kölcsönhatások alakjában történik, addig a hűbéri és jobbágygazdálkodás korában izolált jövedelmek jönnek létre és oszolnak meg izolált körökben. A megoszlás módja a gazdasági rendnek ebben a naturálgazdálkodásra alapított formájában nem általános csereforgalom útján történik, hanem főleg akként, hogy a termelő jobbágy termékeinek egy részét többnyire természetben beadja földesurának.

Tehát aféle quasi-adófizetés, — még pedig túlnyomóan természetben való — az akkori jövedelemeloszlás fő közvetítője. Ebben a korban a jövedelem és hozadék megjelenési alakja között a különbség a jövedelemeloszlási alanyok szempontjából sem olyan éles, mint manapság, mert a természetbeni hozadék tárgyai képezik többnyire a természetben élvezett jövedelmeknek a tartalmát.

A jogügyleti forgalomra, tehát az ügyletkötési képesség tekintetében való egyenlőjoguság alapjára a cseregazdaság általánossá válásával helyezkedik a jövedelemeloszlás. Ekkor váltja fel lassanként az izolált földesúri és jobbágygazdaságok körén belül természetben végbemenő quasi-adófizetéses jellegét a csereforgalmi jövedelemeloszlás.

6. A kapitalistikus jövedelemeloszlás egyik legfőbb sajátsága abban is áll, hogy a jövedelmek közös nevezőre vannak hozva. Ez a közös nevező a pénzértékkel lemerhető fizetési hatalom: a tőke.

Ennél az utóbbinál a jövedelem megjelenési alakja már valamely „pénzösszeg“, elsődleges tartalma *pedig a fizetési* hatalom.

Míg tehát a háruló jövedelmek tartalma azelőtt már eredetileg használati javakból állott, *addig ma, a kapitalizmus jövedelemeloszlásánál a jövedelemeloszlás alanyaira nem kész javak, hanem fizetési hatalom, tőke hárulnak.*

Ezt a szempontot nem méltatja eléggé a legtöbb elmélet, pedig alapvető fontosságú az. Nem méltatja pedig különösen az az irány, amely nem vagyonjogi értelemben vett jövedelemeloszlásról, hanem egyszerűen a társadalmilag termelt javak szétosztódásáról (distribution of wealth, repartition des richesses, Güterverteilung) beszél. *Már pedig a modern kapitalista jövedelemeloszlásban a jövedelmi alanyokra nem javak, termékek, — akár használati, akár fogyasztási cikkek — hanem fizetési eszközök, illetve fizetési hatalom hárulnak közvetlenül.*

Hogy azután a jövedelemalanyok fizetési hatalmukat később termelési és használati javakra cserélik be (amennyiben nem további tőkeképzésre fordítják azt), az későbbi dolog és nem egy és ugyanaz azzal az esettel, mintha a társadalomban *közvetlenül* a technikailag termelt jószágok oszolnának meg.

A szokásos elmélet jórészben tehát úgy írja le a jövedelemeloszlás problémáját, mintha természetbeni jövedelemeloszlásról volna szó, mintha nem is a kapitalista korszak jövedelemeloszlásáról beszélne, dacára annak, hogy a tőkét és ennek szerepét lépten-nyomon emlegeti.

Ha egy későbbi kor embere valami ásatások révén eféle jószágeloszlásról szóló modern könyvhöz fog majd jutni s a történeti adatokkal ellentétben szinte olyan képet fog abból alkotni magának, mintha a mai kor embere nem is pénzbeli, tőkebeli jövedelmekre tett volna szert általában, hanem természetbeni cikkekből állókra. A materiális tőkeelméletek csak meg fogják erősíteni ebbeli hitében.

Pedig fontosságában le nem tagadható s így logikusan át sem ugorható szempont az a tény, hogy a kapitalista jövedelemeloszlás alanyai nem természetbeli, hanem pénzbeli, tőkebeli közvetlen jövedelmeket húznak.

Ha én pénzbeli jövedelmemet később élelmiszerekre, ruhára cserélem is fel, ez nem jelenti még azt, hogy a társadalmi jövedelemeloszlásnál ruhát, élelmiszereket és lakást kaptam és nem fizetési

Nagy fontossággal bír ez a körülmény a kapitalizmus korabeli közhatalmak megtestesitőire, az államra, községre stb. is, mert erre a közös nevezőre van hozva a kapitalizmus korszakában az állam, a Köz jövedelme is.

A kapitalizmus tehát a jövedelmek megjelenési formájára nivellálólag hatott. Közös nevezőre hozta azokat és belefoglalta ennek folytán a társadalomgazdasági élet egyetemlegességébe.

Ha jövedelem alatt azt értjük, ami a jövedelemeloszlási alanyokra *közvetlenül* hárul az eloszlás processusában, akkor nemcsak hogy helytelen dolog azt mondanunk, hogy a jövedelem közvetlen tárgyai a kapitalizmus korában a termelt javak, hanem egyenesen azt kell mondanunk, hogy a modern jövedelemeloszlás tárgyai nem materiális javak, hanem a piacra vitt javakért becserélhető fizetési hatalom: tőke.

Ilyen a mai állam jövedelme is.

Míg azelőtt a naturálgazdaság általános, vagy túlnyomó elterjedettségének idejében a jövedelem materiális javakból állott főleg és csak kisebbrészben pénzből és ennek a körülménynek következményei kihatottak a közjogi járadékra is, akként van kihatással az állam jövedelmére a kapitalizmus jövedelemeloszlásának természete is.

A közjellegű szolgáltatások, amennyiben ilyenek a társadalmi szervezetek fejlődési folyamatában kialakultak, azelőtt

hatalmat. *Amit az ember először és közvetlenül kap a jövedelemeloszlásban, az a közvetlen jövedelem, nem pedig az a később megszerzett különféle jószág, amire azt elköltöm.*

A jövedelemeloszlás alanyára nézve tehát egy bizonyos tőkeösszegben jelenik meg az illetőnek a jövedelme a kapitalizmus korában. A mai gyakorlati élet is kizárólagosan ezeket a közvetlenül jövedelemként háruló tőkeösszegeket tartja és mondja jövedelemnek, nem pedig azokat a materiális technikai javakat, amelyeket a társadalmi termelés technikai eredményéből később szerez meg az illető. A tőke alakjában megjelenő modern jövedelem tehát nem technikai kategoria, hanem joghatalmi eszköz, a melynek közvetítésével szerezzük meg a technikai használat javait.

naturál-, vagy vegyes jellegűek voltak szintén. Amint és ahol azonban a pénzgazdaság csak kissé is fellendülést mutatott, a Köz ott mindenütt szívesen követelte pénzben a maga részére a közjogi járadékot.

Egy túlnyomóan naturálgazdaságban élő társadalmi szervezet azonban aránylag csak igen csekély fizetési hatalmakat ruházhatott közjogi járadék alakjában is az államra. E mennyiségi szempontból is nagy változást hozott a kapitalizmus korszaka, mely a termelt technikai javakat a csereforgalom medencéjébe dobja bele és az ellenértékük gyanánt a termelő vállalkozók kezén megjelenő fizetési hatalmat osztja szét a gazdasági alanyok között jövedelem gyanánt. A csereforgalom medencéjéből azután csak az emelhet ki materiális javakat a maga számára, aki már jövedelemben: fizetési hatalomban részesült. A javak megszerzése a fizetési hatalom cserébeadásával történik, — mint kifejtettük már, — a fizetési hatalomnak, mint immateriálsi kategoriának, — átruházása pedig legegyszerűbben a fizetési eszközök átadásával megy végbe.

A kapitalizmus korában tehát az államnak még inkább fizetési hatalomra van szüksége, mint azelőtt, ha a társadalmi termelés hozadéktárgyaival akar rendelkezni, vagy alkalmazottait ilyenre képesekké akarja tenni. Ezt a fizetési hatalmat pedig könnyebben és nagyobb mennyiségben szerezheti meg a modern állam alattvalóitól, mint a naturálgazdálkodás korának közjogi hatalmasságai. Manapság elég ebből a célból adókulcs gyanánt egy bizonyos százalékot kijelölni. Ez a kijelölt százalék ma fizetési hatalom, pénzösszeg alakjában folyik be az állam pénztárába.

A naturálgazdálkodás idejében kivihetetlen dolog lett volna kimondani például azt, hogy a földbirtok tiszta hozadékának például húsz százaléka pénzben adassék át a Köz pénztárába. Minthogy a naturálgazdálkodás általában nem cserélte át a termelés hozadékát a piacon fizetési hatalomra: jövedelme sem állhatott fizetési hatalomból, hanem csak materiális javakból s így nem létező pénzbeli, fizetés-

hatalmi jövedelméből, fizetéshatalmi hányadot sem adhatott az állam számára.[1]

Az állam *pénzbeli* adójövedelmei ily körülmények között aránylag csak igen csekélyek lehettek a társadalmi termelés materiális javakban levő hozadékának értékéhez képest.

7. Az a fizetési hatalom pedig, mely az annak bizonyos mennyiségében részesülőt a legkülönbözőbb jószágok megszerzésére képesíti, vagyonjogi, tehát *magánjogi* ilyen hatalom. Magánjogi fizetési hatalom: tőke ennélfogva a magánember jövedelmének az állam részére átengedett hányada, a közjogi járadék is.

A modern államnak t. i. háztartása szempontjából erre a *magánjogi* fizetési hatalomra van szüksége. Alkalmazottait *fizeti* az állam manapság, nem úgy, mint a középkor fejedelmei, akik birtokokat adományoztak a tisztségek viselőinek és a közkötelességek teljesítőinek. Az állami hivatalok, a katonaság stb. felszerelését a mai állam *magánjogi* szerződésekkel, fizetési kötelem ellenében biztosítja szintén tulnyomó esetben és nem munkába hajtott alattvalóival készítteti el ágyúit, hadihajóit, építkezéseit, mint valaha az egyptomi faraók az ő gúláikat.

A modern állam egyszerűen nincsen berendezve arra, hogy ezt a tőkét: a fizetési hatalmát biztosító polgári jogot nélkülözni tudná. Ezért kell az államnak, a községnek stb., szóval a *Köz*-nek a *magánjogi* fizetés hatalmára szert tennie és azzal állandóan rendelkeznie. A társadalom mai fejlettségfokán a *technikai* szolgáltatások (pl. ruha, épület, szóval

[1] Hogy a modern állam aránylag is összehasonlíthatatlanúl nagyobb fizetési hatalommal rendelkezik a naturálgazdálkodást folytató társadalmak közjogi felsőbbségeinél, már abból is következik, hogy a mai állam a gazdálkodó társadalom fizetési hatalom alakjában megjelenő árbevételeinek: a brutto vállalkozói nyereségnek egy részét közvetlenül vagy közvetve kihasználhatja a maga számára, míg a naturálgazdálkodást folytató közhatalmak rendelkezésére csak a naturálhozadék (mely az izolált gazdaságban összeesik a jövedelemmel) bizonyos hányada állott többnyire, nem pedig polgárainak fizetési hatalomból álló olyan jövedelme, mint manapság.

materiális használati javak szolgáltatása) túlnyomórészben csakis magánjogi jogcim alapján szerezhetők meg. A megszerzés közvetlen eszköze pedig a tőke. A technikai használati javak közvetlen megszerzése dolgában a modern állam is túlnyomórészben a vagyonjog magán-jogcímeire van utalva. Közjogi jogcímen túlnyomórészben nem technikai, materiális használati javakat szerezhet *közvetlenül* az állam, hanem csupán egy immateriális joghatalmi kategoriát: tőkét.

A csereforgalomra épített társadalomgazdasági rend mellett tehát a modern állam is arra a jószágszerzést közvetítő immateriális kategoriára van ráutalva, amelyre a magángazdasági alanyok. S mondhatjuk, hogy a modern állam ezért tehetetlen gyakran, ugyancsak hasonlóan a magángazdasági alanyokhoz, azokkal a körülményekkel, konjunkturákkal szemben, amelyek a tőkével való gazdálkodás kellemetlenségei, válságai, nehézségei gyanánt mutatkoznak (pl. az általános drágulás, a kamatláb megdrágulása, a hitelviszonyok megromlása stb., stb.).

A közvetlen jövedelemnek immaterializálódása, mondhatjuk eltőkésedése, elkötelmesedése, végbement tehát a modern állam jövedelmeinél is. A modern állam is abban a stádiumban van már, vagy van *még*, hogy jövedelmei túlnyomó részben a tőkének, a magánjogi fizetés e biztosítójának, tehát egy immateriális társadalmi (közelebbről vagyonjogi) viszonynak formájában jelennek meg.

Az állam, a Köz tehát közjogi hatalmánál fogva az adóösszegben magánjogi fizetési hatalmat: tőkét szerez.

8. Az állam — mint említettük már — természetesen magánjogi alapon is tehet szert magánjogi fizetési hatalomra, mint birtokos, háztulajdonos, hitelező, vagy vállalkozó. Ezek a magánjogi fizetéshatalomszerzési módok azonban jelentőség dolgában elmaradnak a modern államnál a közjogi járadék nyujtotta tőkeszerzés mögött. Van azonban egy fizetéshatalom-szerzési mód, mely a legnagyobb jelentőségű, — mondhatjuk talán, hogy egyre emelkedő jelentőségű — a modern államokra nézve is, — mégpedig egy *magánjogi*

úton való fizetéshatalom-szerzési mód. Ez az állami, községi, tartományi stb. stb., szóval a *közkölcsönök* esete.[1 2]

A közkölcsönök kérdése a modern közháztartásnak talán legégetőbb problémája. Mekkorára növekednek még a modern Köz adósságai? Mekkorára nő azok kamatterhe? Vajjon úgy lesz-e az mindig, hogy a modern állam csak olyan primitiv módon tudja magát kisegíteni akkor, ha fizetési hatalmát meg kell hirtelen nagyobbítania, mint az a fogyasztó, aki uzsorahitelre szorul. Mert a modern állam nagyságával, szociális jelentőségével, hatalmával szemben ugyancsak nem áll stilszerű harmóniában az a körülmény, hogy egy pár magánembernek, vagy pénzcsoportnak financiális erejére és ügyességére legyen épen úgy rászorulva, mint a középkor hűbéri fejedelmei a pénzváltó uzsorásokra és hogy a modern államok lakossága tényleg egypár ilyen nagy államhitelezőnek legyen legalább is közvetett adófizetője.

A fizetési hatalom *mibenlétének és evolucionális lehetőségeinek* kérdései óriási perspektivát nyujtanak, hogyha ekként jelentőségükre közelebbről tekintünk. Főleg az *evolució* kérdése az, mely jelentőségében a homloktérbe lép s a melynek kérdéseit kifejteni a gazdaságtheoriának egyik legfontosabb munkaprogrammja kell, hogy legyen szerintem.

Az állam fizetési hatalmának fejlődésmenete jóval hátrább áll még stadium dolgában, mint a magángazdaságoké. Az állam, ahol közjogi járadéka nem elegendő már úgyszólván,

[1] A közkölcsönök jogi természetéről lásd: *G. Jèze*: Cours *élémentaire de Science des Finances* 1909. 453—4.

[2] Az államhitel kifejlődésének történeti áttekintését lásd: G. *Cohn* kézikönyvének második kötetében: *System der Finanzwissenschaft.* 1889. 670—804., *Földes*: Államháztartástan 1. kiad. 422—435., 2. kiad. 470—484., továbbá a *Wagner-* és *Schönberg*-féle kézikönyvben.

Sattler: Die Schulden des preussischen Staates von 1870—90. *u. az Die Schulden des Deutschen Reichs bis* 1891. Finanzarchiv 1891. ill. 1892.

A. *Vührer:* Histoire de la Dette publique en France. 1886.

H. C. *Adams*: *Public Debts.* 1887.

Dewey: *Financial History of the United States.* 1903.

— ott áll, ahol a legprimitivebb adós. Ez a nagy szervezet, mely millióknak és millióknak jövedelemhányadai, tehetségei, energiái fölött rendelkezik, nem tudja fizetési hatalmát különb módon megnagyobbítani, mint egy igen megszorult tékozló, nem is termelő, hanem fogyasztó-magánember: folytonos primitiv adósságcsinálással, mondhatjuk, hogy túlnyomórészt állandó fogyasztási hitellel.

Foglaljuk most már össze röviden eddigi megállapításainkat: Elsősorban azoknak a módoknak megállapítása érdekel, a melyekkel az állam, a község, szóval a Köz, — magánjogi fizetési hatalomra tesz szert.

Erre az államnak — mint láttuk — *közjogi* és *magánjogi* eszközei vannak. Közjogi hatalmán alapuló ily hárulási eszköz a közjogi járadéknak kikötése, vagyis közjogi hatalmánál fogva [1] a magánemberek jövedelmeiből bizonyos hányadrészek lekanyarítása. Magánjogi eszközei az államnak magánjogi fizetéshatalom-növelésére lényegileg ugyanazok, mint a magánemberéi. Jelentőség dolgában erészben a közérdek szempontjából a közhitelt, a Köz adósságcsinálását emeltük ki. Szóval a *közjogi járadék* és a *közhitel* problémái állanak az állam fizetéshatalom-szükségletének kielégitésénél a homloktérben.

A közjogi járadék, a modern jövedelemeloszlás e negyedik ága érdekel ehelyütt közelebbről, mégpedig anynyiban, hogy ennek a jövedelemeloszlás többi ágaival szemben jelentkező különleges jellegét körülírjuk.

[1] ... Steuern sind Abgaban oder Auflagen an den Staat und die übrigen öffentlichen Körper, die als Zwangsbeträge von den Subjekten der Einzelwirtschaften ... in einseitig von der mit Zwangsgewalt ausgestatteten Autorität bestimmtem Umfange und in einseitig von dieser festgesetzten Hőhe angeordnet, veranlagt und erhoben werden. M. v. *Heckel* i. m. 120. l.

... *L'impôt* est essentiellement une mesure générale, impersonnelle, obligatoire; en d'autres termes, c'est un *loi*, au sens matériel et précis du mot. A ce titre seul, la compétence des Assemblées législatives est justifiée. Jèze, i. m. 69. l.

A közjogi járadéknak fő jellegzetes sajátsága a kapitalizmus jövedelemeloszlásának többi ágaival szemben röviden abban fejezhető ki, hogy a közjogi járadéknál a vállalkozó (az eladásra termelő) kezén megjelenő és a társadalomban tovább cirkuláló fizetési hatalomnak (árbevételnek) egyes hányadrészei közjogi rendelkezéseknél fogva a *Köz*-re hárulnak s ennek folytán jellegzetes külön jövedelemággá különülnek el, melynek alanya nem magánember, vagy magánjogi jövedelemalany többé, hanem a Köz.

Míg tehát a többi jövedelemágak magánjogi alapon háruló magánjogi fizetési hatalmak, addig az az utóbbi *közjogi alapon háruló magánjogi fizetési hatalom, vagyis közjogi alapon háruló tőke.*

Ennél a kamatnál is tisztább jogjövedelemnél konkrét egyezkedés útján meghatározott mértékű ellenszolgáltatás szerződésileg megállapitva — mint mondottuk már — nincsen többé.[1] A Köz hatalma nem szorul magánjogi jogcímekre abban a tekintetben, hogy adót, közjogi járadékot szerezzen és hogy mily magasan szabja ki azt. De reászorul a magánjogi hárulási címekre ott, ahol az alattvalók jövedelmeiből főhatalmi erejénél és jogánál fogva lekanyarított hányadok nem elegendők többé. Ebben az esetben az államok, a községek stb. szintén *adósságot* csinálnak, vagyis magánjogi címeken szereznek fizetési hatalmat: tőkét.

9. Csakhogy az állam magánjogi úton szerzett kölcsöneinek kamatait szintén közjogi hatalma segítségével teremti elő, mert hiszen az államnak ezen az úton van csupán főleg *rendes* jövedelme. A közjogi járadék tehát az államkölcsönök

[1] Tartsuk mindig szem előtt, hogy az államnak, a köznek *közjogi* és nem *magánjogi* alapon háruló jövedelmeiről beszélünk. Ahol az állam például *árjövedelemben, árbevételben* részesül, ott a köznek magánjogi címen háruló jövedelméről van természetesen szó. Megtörténik azonban, hogy (pl. némely regálénál, monopoliumnál) a Köz közjogi hatalmával szabja meg az árakat. Az ilyen állami árbevételek magánjogi és közjogi *kombinált jogcímeken* háruló jövedelmeknek tekintendők.

tekintetében magánjogi alapon kölcsönzött tőkék törlesztésére, vagy kamatfizetésére is szolgál. Vagyis a közkölcsönök folytán magánemberek részesülnek az államra, községre stb. közjogi úton hárult jövedelmek hányadaiban.

Az állam jövedelmeinek további megoszlása tehát hasonló módon történik a magánjövedelmek megoszlásához. Vállalkozók, hitelezők[1] és alkalmazottak zsebeibe vándorolnak azok.

A kapitalizmus korának jövedelemeloszlása tehát a magánjogi fizetési hatalomnak: a tőkének állandó keringésében, részekreoszlásában és ismét összetevődéseiben áll. Ezekből a megoszló és összetevődő fizetési hatalom-összegekből a Köz folyton el-elkanyarít egyes hányadokat kivételes közjogi hatalmánál fogva a maga számára. Mihelyt azonban megszerezte a Köz a maga jövedelmét, ugyanúgy tovább adja azt mint a magánemberek, lényegében ugyanolyan címeken és módokon, hogy azután magánjogi módon felhasznált jövedelmét ismét közjogi úton szerezze vissza: „reprodukálja".

A Köz ekként lényegileg olyan járadékosként illeszkedik bele a kapitalista jövedelemeloszlás folyamatába, aki — mint egy modern Leviathan — legnagyobb hatalmánál fogva magánjogi (ügyleten, szerződésen alapuló) jogcím nélkül nyúl bele mindenkinek a zsebébe, de aki jövedelmét épenúgy költi el, mint bárki más.

A kapitalizmusnak magánjogi címeken történő és magánjogi fizetési hatalomnak részekre oszlásában és összetevődésében álló jövedelemeloszlásába egy közjogi hárulási jogcímet kényszerít be az állam, vagy általában a Köz, hogy ezzel magának jövedelmet sajátítson ki. Egyébként azonban beleilleszkedik a modern társadalom magánjogi címen és tőkeforgalom alakjában történő jövedelemeloszlási folyamatába. Úgy költi el jövedelmeit, mint mások, de máskép szerzi meg azokat.

[1] Esetleg föld-, házbirtosok, ha pl. az állam a bérlő.

10. Az adó felhasználása a jövedelemeloszlásnak általunk vizsgált szempontjaiból ugyanaz tehát, mint a magánjogi fizetési hatalom felhasználása általában. Az adó felhasználása így felfogásunk szerint *tőkehasználat*, mely a magánjogi fizetési hatalom továbbadásában, átruházásában áll.[1]

Szóval általánosságban megállapíthatjuk, hogy a kapitalista korszak jövedelmeinek használata a fizetési hatalomnak: tőkének továbbadásában azonos módon történik vállalkozó, munkás, tőkés, föld-, háztulajdonos stb. és az állam részéről, bármily különböző jogcímeken hárul is egyesekre a jövedelem. Az államnak ugyanoly módon kell tehát magánjogi fizetési hatalmát tovább adnia, hogyha a kapitalizmus korában gazdasági hasznát akarja venni annak, mint bárkinek. Tovább adhatja pedig az állam az ő magánjogi fizetési hatalmát mint *adós*, államadóssági kamatainak törlesztésére, vagy adósságtőkéjének visszafizetésére. Tovább adhatja mint *fogyasztó, használó* a legkülönfélébb használati, élelmi cikkek beszerzésére, katonái, hivatalai számára. Tovább adhatja mint *vállalkozó* munkabérek, kamatok fizetésére, — mint munkaadó *közjogi felsőbbség* hivatalnokainak ellátására, közgazdasági, politikai, sőt kortesakciók s ki tudja mily segélyek fedezésére. Tovább adhatja mint souverain nemzetközi jogalany méltóságának, érdekeinek előmozdítása, védelme céljából, vagy mint bűnös nemzetközi felbujtó, vagy kémeket fogadó hatalom stb. stb.

Lehetetlen felsorolni mindazokat a célokat, a melyekre az állam magánjogi fizetési hatalmát alkalmazhatja, de lehetetlen egyetlenegyet is találni, melynél más módon volna az felhasználható s nem úgy, mint azt a magánemberek eszközlik.

Amint tehát a kapitalizmus jövedelemeloszlásának jövedelmei egységesen a magánjogi fizetési hatalom: a tőke

[1] Még pedig túlnyomórészben sokkal primitivebb tőkehasználat, mint az üzletemberek és üzleti körök tőkehasználatai.

Eltekintve a közberuházásoktól, mondhatjuk: hogy túlnyomólag fogyasztási tőkehasználat.

alakjában jelennek meg, úgy annak felhasználási módja is egységes és azonos tőkehasználat. Az egyes jövedelmi ágak megszerzésének jogcíme azonban különböző s a megszerzés társadalmi jogcímének különböző volta okozza csupán a kapitalista jövedelemeloszlás ágainak különbségeit egymással szemben, nem pedig megjelenési formájukban, vagy felhasználásuk módjában észlelhető valamely különbözőség. Ez a szempont érvényes az állammal, a Közzel szemben is a kapitalizmus korában: a magánjogi fizetési hatalom közös nevezőjére hozott jövedelmek gazdasági rendjében az állam csak hárulási jogcímének különösen kiváltságos jellegénél fogva emelkedik a magángazdasági élet rendje fölé, egyébként pedig lényegében a magánjogiakkal egyező alapokon folyik az állam, a Köz háztartása és gazdálkodása.[1]

11. Annál nagyobb különbséget mutat a *Köz* és magánember jövedelemszerzésének társadalmi jogcíme.

A magánjogi jogcímeken történő jövedelemszerzés, mint említettük már, előre meghatározott s a jövedelemben részesülő felek felett egyenlő magasan álló vagyoni jogrend alapján megy végbe, a közjogi alapon való jövedelemszerzés pedig nem jogegyenlőség, hanem közjogi függőség alapján.

Ebből következik, hogy az állam jövedelemhárulásánál a jövedelmet megosztó felek közül az egyik fél, t. i. a magánfél, a másiknak, t. i. a Köz-nek — mely itt érdekelt és törvényhozó egyaránt — parancsa alapján s a parancsban foglalt mérték szerint osztja meg jövedelmét ugyancsak a Közzel.

[1] *Az államtól* hárult jövedelmek is épen úgy fogyasztódnak el természetesen, mint a többiek. Egy közhivatalnok ugyanúgy költi el lényegében jövedelmét, mint egy magánhivatalnok. A katonatiszt épenúgy, mint a kereskedő, az államilag subvencionált vállalat, mint a magánvállalat. Valamennyi magánjogi fizetési hatalmat kap és ad tovább akár fogyasztási, akár termelési, akár tőkésitési célokra. Magánjogi fizetési hatalmat: tőkét kapunk az államtól is fizetés, kamat stb. fejében s ugyanazt ruházunk az államra adó, illeték stb. címén.

Minthogy pedig a Köz nemcsupán a közjogi járadék cimén való részesedési hányadot, hanem annak fizetési módját, körülményeit is előirja, ennek az előirásnak folytán a Közre való jövedelemátháritás meghatározott formák, határidők, biztonsági szempontok betartásával történik.

Szóval a Köz sajátmaga szabályozza a részére történő adófizetések mikéntjét. Szabályozza pedig a köztartozás nagyságának körülirásával, határidők, végrehajtási stb. stb. jogorvoslati módozatok meghatározásával.

A magángazdasági alanyok között való jövedelemháritás módjaira vonatkozólag is alkot törvényeket, szabályokat az állam. Míg azonban ebben az esetben a törvények, szabályok csak egy bizonyos külső keretet szolgáltatnak, a melyen belül a magánfelek azután maguk állapodnak meg a konkrét esetben a fizetés általuk legcélszerűbbnek tartott módozataiban, *aminek folytán a magángazdasági élet egy a maga céljai számára folyton komplikáltabbá s emellett mondhatjuk egyre immateriálisabbá váló fizetéstechnikát fejleszt ki,*

addig ott, ahol a magánember és az állam állanak egymással szemben, a fizetéstechnika és gyakorlat kialakulása a tulnyomóan hatalmas félnek érdekei szerint történik.

A túlnyomó hatalmú fél az állam, pedig előirásokhoz kötött hivatalnokokkal dolgozik s így az adófizetés módozatai nem válhatnak olyan elasztikussá, mint például a kereskedők közötti tartozások és követelések kiegyenlítései.

Szóval a Köz szigorúbb formákat ír elő a részére történő fizetések teljesítésénél s nem tekint el azoktól anynyiszor, amennyiszer konkrét esetekben a magánfelek eltekinthetnek. A közjogi járadék hárulásának fizetéstechnikája ennélfogva nehézkesebbé válik többnyire a magánfelek közötti forgalom fizetéstechnikájánál.

Az állam kénytelen is merevebb előirásokkal élni és érdekeit védeni, mint a magánosok a konkrét esetben. *A Köznek ez az érdekvédelme pedig gyakorlatilag első-*

sorban a fizetési eljárások megválasztásánál nyilvánuló bizonyos konzervativ merevségben áll.

Az állam többnyire csak oly fizetési eszközöket fogad el, melyeknek biztossága nem csupán a konkrét esetekben áll kétségen kívül, hanem lehetőleg a legválságosabb gazdasági konjunkturák között is. Tartózkodó tehát az egyre változatosabb tőkeátruházási módokkal szemben és ragaszkodik lehetőleg a materiális vagy ehez minél közelebb álló természetű fizetési eszközökhöz és nagyon nagy óvatossággal válogatja meg azokat a feleket, a kiknek kedveért a készpénzben való adóbefizetés elve alól kivételt hajlandó tenni.

12. Kiválóan kedvező tehát a Köznek a helyzete abban a tekintetben is, hogy közjogi hatalmánál fogva nem csupán a részére háruló szolgáltatások mértékét saját maga határozza meg, hanem a fizetési eszközök használata tekintetében is érdekeinek megfelelőbben disponálhat, mint a magánember.

A tőkét akként határoztuk meg, hogy az olyan fizetési hatalmat tartalmazó alanyi jog, melynek érvényesítésére a gazdasági konjunkturák alkalmasak. Tehát akkor és addig tőke valamely fizetési lehetőséget adó jog, amikor és ameddig a benne rejlő fizetési hatalmat a gazdasági élet gyakorlata csakugyan elismeri és érvényesülni engedi a vagyonjogi forgalomban, vagyis ameddig a jog valósággal érvényesíthető gazdasági hatalmat rejt magában.

Az államnak hatalmában áll a magánosok jövedelmeinek tartalmát alkotó fizetési lehetőséget igérő jogok egy részét a maga számára lefoglalnia. De mit érnek ezek a jogok, ha azokat fizetés céljaira a valóságban érvényesíteni nem lehet, vagyis ha nem biztosan „jó" tőkék azok?

A tőkének biztosságát a fizetési hatalom valóságos érvényesítését megadó konjunkturák biztosítják. E konjunkturáknak, mondhatjuk, leghatalmasabbika az illető fizetést igérő jognak jóságához fűződő minél állandóbb és *minél biztosabb* értékitélet.

A gazdasági élet évezredes hagyományain alapuló leg-

megbízhatóbb értékitélet azokhoz a fizetési hatalmat igérő jogokhoz fűződik, mint tudjuk, a melyek nemesérccel (ma főleg arannyal), mint igazolvánnyal vannak igazolva.[1] Aki arany tőkeigazolványt mutat fel, annak emez igazolvány értéke erejéig terjedő joga úgyszólván minden körülmények között biztos fizetési hatalmat rejt ennek a társadalomnak gazdasági életében. Aki ellenben váltót, csekket, folyószámlakivonatot, vagy hasonló tőkeigazolványt mutat fel, annál sokkal kétségesebbé válhatik az, vajjon jó-e ez az igazolvány.

A fizetéshatalmi biztonság tudatán alapul tehát az aranyhoz és más tőkeigazolványhoz fűződő értékitélet. *Ez az értékitélet értékitélete az államnak is.* Ezért az állam hatalmánál fogva jobban válogat a fizetési eszközökben, mint a magánember. Amíg például egy kereskedő rendes körülmények között árúhitelezőjének váltóval fizet, — addig az államnak a közjogi járadékot rendes körülmények között készpénzzel fizetik. E szabály alól az állam igen óvatosan tesz kivételt, nehogy magánjogi fizetési hatalmát veszélyeztesse.

A magánember főleg a forgalom szülte szükségből tér át egyre jobban és jobban az immateriális fizetési eszközök használatára. Megpróbálta ezt az állam is több ízben alattvalóival szemben és talán többször visszaélt is vele, mint nem. Ezért a publikum értékitélete az állam immateriális fizetési eszközeivel szemben épen nem mondható valami nagyon biztosnak és magától értetődőnek.

Az állam ekként, hogy biztos fizetéshatalmi igazolványok felett rendelkezzék, kénytelen a gazdasági élet érték-

[1] Az aranynak, mint legbiztosabb tőkeigazolványnak ebbeli biztonsági szerepe jelentőségében a modern időkben nem vesztett, hanem inkább egyre növekedőben van. Az a körülmény, hogy a bimetallizmus mindinkább háttérbe szorúl az aranyvalutával szemben, élénken mutatja, hogy a gazdasági és gazdaságpolitikai közvélemény egyre inkább az aranyat tartja a legbiztosabb tőkeigazolványnak az ezüsttel szemben is. Az aranyvaluta előtérbe nyomulásának pénztörténeti áttekintését lásd *Helfferichnél* is: *Das Geld* 2. kiad. 1910. 1—214. l.

itéletbeli konzervativ felfogásához alkalmazkodni.[1] Ennek megfelelően pedig az állam által használt fizetéshatalmi igazolványok akkor a legbiztosabbak, hogyha azonosak azok

[1] Oriási tévedésben van a *Knapp*-féle elmélet, amely a pénzrendszer kérdését ugyszólván *egyedül* a jogalkotás kérdésének tekintvén, az egyes fizetési eszközökre vonatkozó értékitéletek, jelentőségét nem állítja előtérbe.

Knapp szerint az érték fogalmát nem a fizetési eszközökre kell alkalmazni, tehát nem a pénzre, hanem csak azokra a dolgokra, amelyek maguk nem egyúttal fizetési eszközök is, minthogy az érték megállapításánál a fizetési eszközt összehasonlító jószág gyanánt alkalmazzuk. (*Knapp* i. m. 25. l.)

Helfferich ezzel szemben, valamint általában Knapp-nak abbeli irányával szemben, mely az értékprobléma létezését a pénz kérdésére vonatkozólag egyáltalában kétségbe vonja, megjegyzi:

Der Gedankensprung, durch den hier das Wertproblem im Gelde eliminirt und gewissermassen in das Reich der Metaphysik verwiesen wird, ist offenkundig. Man bleibt durchaus auf realem Boden und in dem Kreise der durch die Wissenschaft aufzuklärenden Probleme, wenn man die Frage stellt und untersucht: durch welche Faktoren werden die erfahrungsgemäss veränderlichen Austauschverhältnisse zwischen dem Gelde und den übrigen Verkehrsobjekten bedingt, und auf welche Weise vollziehen sich die Veränderungen dieser Austauschverhältnisse? Dies und nichts anderes ist das Problem des Geldwertes. (*Helfferich* i. m. 524—5. jegyz.)

A magam részéről — minthogy a fizetési eszköz szerepe a modern gazdasági életben szerintem főleg tőkeigazoló szerep — azt jegyzem meg itten is, hogy a fizetési eszközre s így a pénzre vonatkozó értékitélet a tőkeigazolvány jóságára, biztosságára vonatkozó itélet lényegében. Ha a tőkének igazolványát rendben levőnek találom, akkor ezzel elismerem az illető igazolvány által megjelölt tőkében rejlő fizetési hatalmat: engedek ennek a fizetési hatalomnak, engedem azt magammal szemben érvényesülni, vagyoni jogot létesíteni stb.

Nem minden tőkeigazolványnak s nem mindenkivel szemben kell a tőkeigazolványnak ilyen absolut biztosnak lenni. A jóhitelű ember válogathat a tőkeigazolványok különböző fajai között. De a jó pénznek épen azért kell feltétlenül biztos tőkeigazolványnak lennie, hogy azzal bárki, bármikor, bármily válságos időben igazolni tudja a pénz által képviselt pénzösszeg erejéig terjedő fizetéshatalmát.

Tehát nem minden fizetési eszköznek kell értékkel bírnia, hanem a modern társadalom különféle fizetési eszközei között kell lennie egy

a magángazdasági alanyok közötti forgalomban legbiztosabbnak tartott fizetési eszközökkel.

A kapitalizmus korának állama tehát, habár souverainitásánál fogva kezében tartja az új fizetési eszközök alkotásának lehetőségeit is, azokat a gazdasági konjunkturákat, a *melyek a fizetést igérő jogokat valósággal tőkévé teszik*, önkényesen, vagy épen nem, vagy csak tökéletlenül tudja megszerezni. A tapasztalat ennélfogva azt az elvet igazolta, hogy a fizetési eszközök, tehát a tőkeigazolványok jóságának, megbízhatóságának kérdésében az állam a gazdasági élet közvéleményének felfogásához kénytelen alkalmazkodni. Az állam fizetési hatalma is magánjogi fizetési hatalom és a magánjogi fizetéshatalom szankcióitól: a gazdasági konjunkturák kedvező voltától s ezek között a gazdasági közvélemény értékitéletétől függ.

Többször cselekedtek úgy az államok, hogy szükségből, vagy ellenkező nézetekből kiindulva, nem vették kellően figyelembe ezt az elvet, sőt néha egyszerűen mellőzték is azt. A közvélemény értékitéletének semmibevétele azonban még mindig keserűen megboszulta magát pénzügyileg.

A magánjogi természetű és magánjogi (vagyonjogi) hatásokat célzó fizetéshatalmaknak: a kapitalizmusnak korszakában az állam *kénytelen* tehát arra törekedni, hogy a sajátmaga által alkalmazásba vett fizetéshatalmi kategoriák is kellően szankcionálva legyenek, főleg a gazdálkodó közönség értékitélete által, aminek végeredményében egyik leg-

olyan kategoriának is, melyhez az általános értékitélet mindenkor hozzátapad. Kell pedig azért, hogy a fizetési eszközöknek ez a kategoriája lehetőleg minden körülmények között a mindenkivel szemben biztos és jónak tekintett fizetéshatalmi igazolvány szerepét tölthesse be. Ilyen fizetéshatalmi igazolvány szerepére pedig nem alkalmasak az állam által tetszésszerinti mennyiségben gyártható pusztán „chartalis“ fizetési eszközök, hanem alkalmas a valutáris pénz, modern viszonyok közt főleg az arany, mert a társadalomnak általánosan és mindenkor hozzátapadó konzervativ értékitélete a biztos tőkeigazolvány vélelmét is elválaszthatatlanul hozzákapcsolta már ehhez a fémhez.

fontosabb biztosítéka a fizetési eszközökhöz fűződő bizalom és értékitélet állandó és biztos volta.

A gazdasági közvélemény itélete által jónak tartott pénzrendszer tehát az államnak is elsőrendű érdeke. A gazdasági élet szövevényes, szinte áttekinthetetlen forgalmában ugyanis a gyakorlati ember az immateriális fizetési hatalomnak realitását csak közvetve és következtetések útján itélheti meg és legelőször is azt nézi, hogy miféle igazolvánnyal vannak azok igazolva. Ha például váltót, vagy csekket ad valaki, akkor még a váltó, vagy csekk magábanvéve ugyancsak keveset mond abban a tekintetben, hogy a rajtuk kitüntetett tőkeösszegnek valósággal megvan-e a fizetési hatalma. Ilyenkor tehát azt nézzük, hogy ki írta alá azt a váltót, kire szól az a csekk stb., szóval következtetünk a fizetési eszköz jóságára valahogy.

Ha ellenben valaki aranyat ad, akkor nem tudakozódunk tovább a fizetési eszköz felől, mert évezredek óta biztosnak és jónak tartott fizetési eszköz az arany.

Minél inkább kétséges a váltónak, a cseknek, a papirpénznek, folyószámlaátirásnak stb. jósága, annál nagyobb súlyt helyezünk arra, hogy a fizetés lehetőleg készpénzzel történjék.

Válságos időkben, amikor a bizalom, a hitel megingott, mondhatjuk, hogy igen-igen jó hitelű embernek kell annak lennie már, akinek immateriális tőkeigazolványaiban bíznánk. A legtöbb embertől, az ismeretlenektől „készpénzt", sőt nemesércet követelünk.

Komoly rémületek, válságok korában pedig megtörténhetik, hogy csakis a materiális fizetési eszközök „beszélnek". A bizalom annyira gyönge lábon áll ilyenkor, hogy a közönség aggodalmát csak a materiális készpénz látása oszlatja el, minden más tőkeigazolvány gyanus ilyenkor. [1]

[1] ...Die Sicherheit der Schecks litt 1907 in den Vereinigten Staaten, weil das Publikum, die Depositengläubiger, in grosser Menge ihre den Banken geliehenen Kapitalien zurückforderten und diese sich in bar oder Noten auszahlen liessen. Damit wurde die Basis des

Ezek a szempontok állanak az államra nézve is. Az állam ugyan ráparancsolhat alattvalóira, hogy papirpénzét, assignátáit elfogadni tartoznak, de a közönség értékitéletével szemben gyakorolható állami absolutizmust feltalálni eddig még nem sikerült, eltekintve attól, hogy a nemzetközi értékitéletnek a kényszerárfolyamú pénzzel szemben tanusított magatartása teljesen kisíklik az állam kezei közűl.

A kényszerárfolyamú tőkeigazolványok forgalombadobásával az állam tehát a gazdasági élet psychologiai szempontjaival szemben követ el erőszakot. Pedig ez a legsikamlósabb tér.

A közönség ugyanis a belföldön engedni kénytelen alakilag az értékitélettel szembehelyezkedő állami erőszaknak s elfogadja a kényszerforgalmi papírpénzt. Elfogadja, de lehetőleg nem gyűjti, nem őrzi azt, hanem kiki tovább adni igyekszik, hogy amikor kitör a válság: más kezei között legyen a rossz pénz, a megbízhatatlan tőkeigazolvány.

A gazdasági értékitéletnek fontos psychikai támogató, befolyásoló elemei a *türelem,* az *aggodalom,* az állami fizetési eszközökkel szemben tanusított bizalom, vagy bizalmatlanság, mint suggestiv psychologiai jelenségek. A tömeg legnagyobb része sokkal kevésbé gondolkodó és értelmes ahoz, hogy a kezébe kapott „papirpénz“, vagy assignáta felett sokat filozofáljon. A legtöbb ember nem aggódik a gyorsan forgó papirpénz értéktartalmán. Elfogadja és továbbadja azt.

Az államnak azok a tényei tehát, amelyekkel olymódon akar fizetési hatalomra szert tenni, hogy egyszerüen alaki tőkeigazolványokat gyárt (nagyon hasonlít ez a pinceváltók forgalombahozásához), eleinte csupán igen kevés, pénzügyi szempontból értelmesebb ember értékitéletét sérti a belföldön. Minthogy azonban ez az egy-két ember nem helyezkedhetik szembe az államnak a papirpénz elfogadását rendelő paran-

gesamten Scheck- und Giroverkehrs mehr und mehr aufgehoben. Das Kundenpublikum vernichtete also die Voraussetzung, die Grundlage der Wirksamkeit dieser Zahlungsausgleichsmethode. *O. Schwarz: Diskontpolitik* 54. l.

csával, sem pedig a publikumnak a fait-accomplit (t. i. a papirpénz kibocsátását) hallgatagon tudomásulvevő és elfogadó magatartásával, a papirpénzt elfogadja a belföldön mindenki és vígan cirkulál egy darabig.

Ebből a jelenségből egyes theoretikusok azt a felületes következtetést vonták le, hogy a pénzcsinálás egyszerüen jogalkotási, hatalmi, kormányzati tény. Talán igazuk is volna, hogyha a tömegpsychikai értelemben vett türelemnek és aggodalomnak kormányzása is egyedül államkormányzati vagy közigazgatási kérdés volna.

A rossz papirpénznek békés cirkulálása azonban csak addig tart, amíg az annak értéktelen voltáról alkotott vélemény *tömegvéleménnyé* nem válik. Mihelyt a nagy tömegeknél válik meggyőződéssé a „papirpénz" értéktelen, vagy csekély értékü volta és ennek folytán felébred az állam papirpénzkibocsátó tényeivel szemben a *tömegaggodalom*, szétfoszlik az állam említett pénzcsináló hatalmának illuziója is. Az államnak pedig egyszerüen nincs többé rendelkezéseit szentesitő hatalom a kezében a tömegpsychologiai megnyilatkozással szemben.

Nagyon is nagyterjedelmű kitérésre volna szükség, hogyha közelebbről akarnók a kérdést megvilágítani. Itt röviden tehát csak abbeli álláspontomat ismétlem meg, hogy a nemesérc tőkeigazolványok megingathatatlanul biztos voltának legfőbb oka a *tömegek* reájuk vonatkozó évezredes és általános megingathatatlan értékitéletében keresendő. A papirpénz, az immateriális tőkeigazolványok nagyon is relativ biztonsága pedig a reájuk vonatkozó *tömegértékitéletnek* ellenőrizhetetlenűl *megingatható* voltában rejlik.

Minthogy pedig az állam a tömegértékitéletek megrendülésének a gazdasági életben nyilvánuló hatását elhárítani, megakadályozni, vagy elfojtani nem képes, nem képes ennélfogva egyszerű jogalkotási, kormányzati, vagy közigazgatási ténnyel a mai gazdasági élet rendjében állandóan biztosnak mondható tőkeigazolványt sem alkotni.

Társadalmilag biztos, feltétlenül megbízható tőkeigazol-

vány gyanánt tehát csak azok a tőkeigazolványok szerepelhetnek, a melyeket a társadalom *nagy tömegeinek és üzletvilágának kialakult és megingathatatlan értékitélete egyaránt feltétlenűl* megbízhatóknak tart. Ilyenek pedig elsősorban a nemesércek s különösen az arany.

A nemesérceknek fizetési eszközök céljaira való elsőrendűen alkalmas természetét tehát csak az emberi társadalom reájuk vonatkozó biztonsági és *értékitéletének* gazdaság- és kulturtörténeti evolucióját figyelembevéve lehet helyesen megitélni, nem pedig puszta logikai alapon.

Jelenleg társadalmi tény a nemesérc, főleg az arany fizetési eszközöknek biztosságához fűződő általános és megingathatatlan vélemény. Egyéb fizetési eszközök jóságához és biztosságához *ilyen* általános és megingathatatlan társadalmi vélemény nem fűződik. S ameddig *egyéb* fizetési eszközök állandó és változhatatlan biztosságához *olyan* megingathatatlan társadalmi vélemény nem kapcsolódik, mint a nemesércekéhez, addig semmiféle okoskodással változtatni nem lehet azon, hogy a *legjobb pénz* a nemesércpénz. Legjobb pedig úgy az állam, mint a magánember szempontjából.

A mai társadalom gazdasági rendjében ezekből folyólag az állam tőkét, fizetési hatalmat nem tud souverain módon alkotni. Közjogi hatalma ezen a téren nem rendelkezik a kellő sankcióval. Ezért kénytelen a gazdasági élet rendes vagyonjogi, tehát magánjogi forgalmában születő, fejlődő és konjunkturái között érvényesíthető tőkéket, vagyis magánjogi természetű fizetéshatalmat szerezni és a magánemberek értékitélete, mint egyik legfontosabb konjunkturális tényező által honorált tőkeigazolványok birtokára törekedni az állam is.

13. Ennek a fejezetnek a célja nem volt más, mint a jövedelemeloszlás terén meghatározni a Köz jövedelmének, illetve a közjövedelmek főtipusának természetét és kijelölni helyét a jövedelemeloszlási ágak között. Arra az eredményre jutottunk, hogy az állam főjövedelme, az adójövedelem, tipikusan járadéktermészetű jogjövedelem. És pedig annak származtató forrása még sokkal inkább társadalmi hatalom-

természetű kategoria, mint akár a legtisztább magánjogi járadék keletkeztető forrása. Míg ugyanis a tiszta magánjogi járadéknál (pl. kamat, haszonbér) a járadékot élvező fél az adott jogrend keretein belül tehet szert jövedelemjuttató járadék-jogcímekre az egyenlőjogú szolgáltató felekkel szemben, addig a közjogi járadéknál a járadékra jogosult állam egyúttal közjogi felsőbbsége is az adófizető polgárnak. Hatalmi parancsa pótolja a magánjogi téren jövedelemnyujtó kötelmeket létesítő szerződések jogcímét.

Az állam főjövedelme tehát közjogi címen háruló tiszta járadék.

Tartalma azonban a közjogi járadéknak is ugyanaz túlnyomó részben, ami a kapitalizmus korabeli egyéb közvetlen jövedelemeloszlási ágaknak is: magánjogi fizetési hatalom, tehát tőke.

Igy jutottunk el ahoz, hogy a modern jövedelmeknek az abban részesedő alanyokra vonatkozóan közvetlen megjelenési alakjuk a tőke, a mely tény alól a modern állam jövedelmei sem tesznek kivételt.

Minthogy pedig a tőke a gazdasági konjunkturák által biztosított magánjogi fizetési hatalom, ez a körülmény az államot is aláveti a pénzügyek terén a gazdasági konjunkturák hatásának egyrészt, másrészt pedig a fizetési hatalom magánjogi szempontok szerint irányuló gyakorlásának.

A jövedelemeloszlás irodalma általában véve nem helyezkedik az általunk kifejtett álláspontra és nem szokta az állam helyét és részesedésbeli szerepének természetét — szerintem — találóan megjelölni a társadalmi jövedelemeloszlás folyamatában.

A jövedelemeloszlási elméletek az állam jövedelmeit — igen csekély kivétellel — nem állítják oda önálló megoszlási ág gyanánt. A legtöbb jövedelemeloszlási elmélet szinte elhallgatja azt a tényt, hogy a modern gazdasági életben a társadalom jövedelmeinek hatalmas és egyre növekedő hányadrészét sajátítja ki a *Köz* a maga számára. Egyszerüen nem is vizsgálja a legtöbb elmélet, vajjon a

modern társadalom jövedelmeiből a milliárdokat elsajátító állam jövedelmei minőségileg milyen természetüek, vajjon nincsenek-e olyan szempontok, amelyek — mennyiségbeli súlyától eltekintve — azt javasolják, hogy a modern Köz-re háruló jövedelmeket *minőségileg is* önálló kategoria gyanánt állítsuk be az elméletbe.

Ez a kérdés a legtöbb jövedelemeloszlási theoria számára egyszerüen nem létezik és azért nem is ad arra a legtöbb elmélet sem igenleges, sem pedig nemleges feleletet.

A legfőbb oka annak, hogy a jövedelemeloszlási elméletek túlnyomó többsége egyszerüen bele sem kezd annak a valóságos élet gyakorlatában annyira kézenfekvő jelenségnek a méltatásába, hogy a modern állam is az egyik fő, közvetlenűl osztozkodó fél a társadalmi jövedelemben, nem más, mint az a doktrinär módon túlságosan általánosított tétele a gazdasági elméletnek, hogy a *társadalmi jövedelemeloszlás a fő termelési tényezők:* a természet, a munka és a tőke szerint történik. Az állam nem ad termelési tényezőt, rája tehát főjövedelemeloszlási ág sem eshetik eszerint a logika szerint. [1]

[1] Igy például Ricardo megjegyzi az adókra, mint a társadalmi jövedelemnek egyik megoszló hányadára vonatkozólag, hogy: „adó az a rész (a portion of the produce of the land and labour) valamely ország földjének és munkájának termékéből, melyet a kormányzat rendelkezésére bocsátanak...“, de eszébe sem jut a föld és munkatermék e jelentékeny különváló hányadát külön megoszlási ágnak tekinteni, mint ahogy a járadékot, t. i. a föld termékeinek azt a részét, melyet... a földbirtokosnak fizetnek, külön jövedelmi főág gyanánt állítja oda...

A jövedelem eloszlása nála a termelési tényezők szerint történik, tehát főjövedelemágnak csak azt tekinti, ami egy-egy termelési tényezőre jut.

Kategorikus rövidséggel tűnik ez ki a Principles XXVI. fejezetéből. Minden ország földjének és munkájának egész hozadéka — úgymond — három részre oszlik. E három részből esik egy rész a munkabérre, egy másik rész a nyereségre, egy harmadik rész pedig a földjáradékra. Csak e két utóbbi részből lehet valami levonást eszközölni adó vagy megtakarítás céljaira. Az adó, amennyiben az mérsékelt nagyságú, nem más, mint szükséges termelési költség... stb. stb.

Az uralkodó elméletek egyszerüen az egyes termelési tényezők árának tekintik a megoszló jövedelmeket. Ez a sablonos tétel útjában áll a jövedelemeloszlási probléma találóbb szempontból való áttekintésének.

Az a felfogás, hogy az egyes gazdálkodó egyének a nekik kijutó jövedelemben az általuk szolgáltatott termelési tényező árát kapják meg, még nagyon keveset mond. Nem mond az egyebet, mint azt, hogy a termelési tényezők révén bizonyos jövedelem hárul az azokat szolgáltatókra. Csakhogy jövedelemeloszlás ott is van, ahol termelési tényezők szolgáltatását fel nem fedezhetjük, vagy ki nem magyarázhatjuk többbé.

Meggondolandó szempont továbbá az is, hogy az egyes termelési tényezők birtokosaira, vagy szolgáltatóira eső jövedelmeknél nem helytelen dolog-e ezeket a jövedelmeket egyszerüen az illető *termelési tényezők* árainak tekintenünk. Vajjon nem túlzott általánosítás-e egyszerűen oly értelemben beszélni az egyes izolált termelési tényezők árairól, mint együttműködésük és egyesítésük technikai eredményeinek, a materiális piaci áruknak árairól.

Ama többi jövedelmek, amelyek nem materiális áru szolgáltatásából folyó árjövedelmek, nem tekinthetők egy-

Tehát Ricardonak már logikája is oda irányul, hogy a megoszló társadalmi jövedelem főhányadai a *termelési tényezőknek* jutnak ki. Minthogy az állam nem termelési ág, tehát az adó sem lehet jellegzetes jövedelemeloszlási ág eszerint a felfogás szerint.

Hasonló irányú *Földes* meghatározása is, de Földes már az irodalom széleskörű figyelembevételével erősen hangsúlyozza az állami felsőbbség feltétlen adóztatási jogát, mint az adó hárulásának tipikus alapját.

Földes az adót *származékos* jövedelemnek mondja s így nem tekinti azt ő sem a jövedelemeloszlás önálló főágának. „Az adó“ — úgymond — „a magángazdaságba belépett nemzeti jövedelemnek *azon része,* melyet az állami közület mint egész elsősorban saját céljainak teljesítésére igénybe vesz és igénybe vehet...“ (i m. 1. kiad. 120. l. 2. kiad. 143—4. l.)

A határhaszonelmélet hatása folytán mindinkább az árelmélet körébe vonják a jövedelem tanát.

szerüen a termelés részére szolgáltatott egyes izolált termelési tényezők árának sem. Nem annyira az egyes termelési tényezőknek az árai tehát ezek a jövedelemágak, hanem sokkal inkább úgy áll a dolog, hogy a termelési tényezők birtoka, vagy szolgáltatása ebben a társadalmi rendben jogcímet ad arra, hogy ezen a jogcímen bizonyos jövedelemrészt hasíthassunk ki a magunk számára azokból a jövedelmi összegekből, amelyek az árúkat piacra vivő vállalkozó kezén a konkrét árbevételekben jelennek meg. Ilyen jövedelemhárulásra felhatalmazó jogcímet az állam termelési tényezők birtoka nélkül is megállapít a maga számára.[1]

[1] Az a felfogás különben, mely az egyes jövedelmeket egyszerű általánosítással a különböző termelési tényezők árainak tekinti, egyrészt nem is egészen találó, másrészt pedig fogalomzavarhoz is vezet.

Nem találó ez a felfogás igen sok jövedelmi kategoriára. A földjáradékra, a közönséges munkabérre, tőkekamatra nézve ki lehet ugyan valamiképen magyarázni, hogy ez az egyes izoláltan tekintett termelési tényezők ára, de már a vállalkozói nyereségre, az állam jövedelmére és a modern társadalomban még számos jövedelemre ugyancsak erőltetett dolog volna ezt rámondani.

Ez a felfogás egyébként az *ár* határozott fogalmának elhomályosításán és fogalomzavaró általánosításán alapul. Ha a munkabért, a földhaszonbért egyszerűen árnak mondjuk szintén, ezzel elmossuk az árnak eredeti fogalmát. Pedig a jövedelemeloszlás szempontjából az árnak ez az eredeti fogalma, t. i. a *materiális árúkért fizetett piaci ár* fogalma az alapvető fontosságú. Ebből szakadnak ki ugyanis a többi jövedelmek. A munkabért, a haszonbért, a kamatot nem lehet olyan értelemben árnak mondani, mint a materiális árukért fizetett piaci árat.

Egészen más vagyonjogi és sociális jellegű kategoriák ugyanis azok. Míg az árúcikk piaci ára materiális jószágok dologjogi hatalmát adja rendszerint kezeinkbe, addig a munkabér, a haszonbér, a kamat más vagyonjogi és sociálgazdasági jellegű kötelmek felett való rendelkezést jelent.

Tény az, hogy a kapitalistikus jövedelemeloszlás az árbevétel, t. i. a *vállalkozó piaci árbevétele* felett való osztozkodás.

Tévedés azonban úgy állítani oda a dolgot, mintha ez a kész termékekért kapott piaci árbevétel ismét további *hasonló jellegű* árakra bomlanék csupán.

Már azzal is, hogy az elmélet később a vállalkozói nyereséget negyedik önálló jövedelemág gyanánt állította be, következetlenség csúszik be a három termelési tényező alapján való „természetes" hármas felosztásba. Hiszen az az elv, hogy a társadalmi jövedelem a természet, munka és tőke szolgáltatott aránya, vagy szolgálati érdeme szerint oszlik meg, olyan természetessé vált, hogy a vállalkozói nyereségnek külön kategoria gyanánt való odaállitását ugyancsak körmönfont mesterkéltséggel kellett a legkülönfélébb módokon megindokolni. Hogy ez az indokolás megint csak a termelés eszmevilágából és technikai reminiscentiáiból volt merítve, azt mondani is felesleges. A termelési tényezőknek, a természetnek, munkának és tőkének egyesítése, vezetése, a kockázat elvállalása volt logikai alapja többnyire a vállalkozói nyereség negyedik kategoria gyanánt való beállitásának. *Pedig már a három termelési tényező egyesítésének, vezetésének szempontja mutatta, hogy logikusan nem a három másik megoszlási ág mellé kell negyediknek odaállitani a vállalkozói nyereséget, az igazi árbevételt, hanem a három* **fölébe**, mert kapitalista gazdálkodás mellett a (brutto) vállalkozói nyereségből, az árbevételből telik ki a járadék, munkabér és kamat egyaránt.

A vállalkozó az ő piaci árbevételéből ehez teljesen hasonló árakat is fizet ki természetesen materiális javakért, fizet azután munkabér, haszonbér, kamat stb. stb. címén bizonyos összegeket, amelyeket azonban nem lehet *ugyanolyan természetű* áraknak nevezni erőltetett általánosítás nélkül, mint a piaci termékárakat és kifizet végül olyan összegeket, (adó- és különféle közjogi járadékok) a melyeket semmiképen sem lehet többé áraknak nevezni. De amiért például az adóra nem lehet rámondani már azt, hogy az ára volna valamely termelési tényezőnek, ebből még nem következik, hogy azt *csupán ezért* egy fontos különálló jövedelemeloszlási ágnak ne tekintsük a mai társadalomban, ellentétben a gyakorlati élet tényeivel.

A modern jövedelemeloszlás nem egyszerű üzleti áralakulás csupán, hanem a kifejlődött társadalmi jogrend keretei és jogcímei szerint alakuló differenciált osztozkodás a társadalmi termelés eredményein.

A vállalkozói nyereség ugyanis kapitalista jövedelmi faj, tehát mint kategoria csupán a kapitalizmus jövedelemeloszlási rendjébe állítható be. A kapitalista gazdálkodásban minden más jövedelemág közvetlenűl, vagy közvetve a brutto vállalkozói nyereségből, az árbevételből telik ki.[1 2 3]

[1] Alapul véve t. i. mindig a saját elméletünkben kifejtett értelmezését az egyes fogalmaknak.

[2] Ez ellen nem lehet azt az ellenvetést felhozni, hogy a saját termelését fogyasztó ember járadékjövedelme nem kerül ki semmiféle vállalkozói nyereségből.

Az ilyen járadékjövedelem — mint többször említettük már — (pl. a kisparaszt természetbeni fogyasztása) *kívűl esik a kapitalista termelésen és jövedelemeloszláson egyaránt, tehát nem eshetik alája.* A kapitalista jövedelemeloszlás alá csak pénzrecserélt jövedelmek (szerintünk tőkében, fizetési hatalomban megjelenő jövedelmek) esnek. Minthogy pedig jövedelemeloszlási elméletem szempontjából a *pénzrecserélőt* általában vállalkozónak tartom és nevezem: a kapitalista termelési és jövedelemeloszlási rend alá csak a vállalkozó kezein keresztülment jövedelmek tartozhatnak. A kapitalista termelés és jövedelemeloszlás *mellett* modern időkben is létezhetik izolált és alárendelt minőségben *nem kapitalista termelés*, de csak jövedelemeloszlás nélkül. E nem kapitalista termelés mellett hasonló *nem kapitalista* jövedelemeloszlás legfeljebb ugyanazon család tagjai között képzelhető el természetbeni javakban. Az általános natutálgazdaság korszakában, vagy olyan népeknél, ahol ma is ez folyik, kizárólagos, vagy túlnyomó lehet egy nem kapitalista jellegű jövedelemeloszlás is.

[3] A kapitalizmus korszakában a tőke alakjában megjelenő jövedelmek megoszlásának jelensége mellett ezzel parallel probléma a használati javak materiális alakban való szétosztódásának a kérdése.

A javakat a modern jövedelemeloszlás mellett *tőkejövedelem* utján, annak közvetítésével szerezzük meg.

Az ember és a materiális jószágok közé a kapitalizmus korszakában egy rendszeresen kialakult sajátos joghatalmi kategoria: a tőke ékelődik s a közvetlen jövedelem ennek alakjában jelenik meg.

E joghatalmi kategoria értékegységgel mérhető fizetéshatalmi tartalommal bír.

Ezzel az immateriális jövedelemeloszlással párhuzamosan folyik a technikai jószágok társadalmi megosztódása.

A kapitalizmus ekként a materiális-technikai jószágszétosztódás jelensége fölé építette a tőkéből álló jövedelmek megoszlását, amely utóbbi a modern társadalom tagjának a közvetlen, a tulajdonképeni

Az uralkodó jövedelemeloszlási elméletek általánosságban úgy beszélnek sokszor, minthogyha nem is az emberek, vagy általában a vagyonjog által kijelölt jövedelmi alanyok részesednének jövedelemben, hanem a termelési tényezők, a természet, a munka és a tőke. És ez a metafora társadalmi tény gyanánt van odaállitva s így igen sok elmélet azt a benyomást kelti, mintha ebben a társadalomban a jövedelemeloszlás nem csupán termelési tényezők szerint történnék az emberek, a jövedelemeloszlási alanyok között, hanem minthogyha a termelési tényezők maguk részesednének jövedelemben.

Azok a theoretikusok, akik meg vannak elégedve a mai társadalom rendjével, azt mondják, hogy a jövedelemeloszlás a szolgáltatott termelési tényezők (természet, munka, tőke) értéke szerint történik a mai társadalmi rendben is. Legfeljebb aránytalanságokat koncedálnak a megoszlás ily irányú alakulására vonatkozólag.

jövedelemeloszlása, míg a technikai jószágok szétosztódása a társadalmi technikai termelés *hozadékának* megoszlása.

Izoláltan előfordulhat a kapitalistikus társadalmi rend korában is a technikai használati javaknak tőkejövedelem közvetítése nélkül való szétosztódása, a melyben a termelt javak közvetlenül tárgyai jövedelemnek (hozadék és jövedelem itt egybeesik), tehát *in natura* mennek át közvetlenül a termelőtől a fogyasztó birtokába. A termelő termelvénye itt közvetlen tárgya a termelő jövedelmének is.

A jövedelem és hozadék egybeesik ekként a saját használatra való nem kapitalista termelésnél.

A most említettek következményeit ekként abban foglalhatjuk össze, hogy míg a saját használatra való termelésnél a jövedelemtermelés, jövedelemmegszerzés, a hozadéktermeléssel és hozadékmegszerzéssel egybeesnek, addig a kapitalista gazdálkodásnál van *hozadéktermelés* és *hozadékmegszerzés* és e kettő egybeesik, de nincs jövedelemtermelés, hanem csak *jövedelemmegszerzés* (hárulás, elsajátitás, t. i. valamely jogcímen). A termelés hozadéka a piac számára termelőnek még nem jövedelme, mert a jövedelem csak a piacon jelenik meg a számára az árbevétel alakjában s e közvetlen jövedelem egy immateriális kategoriából : tőkéből áll, mely technikailag nem termelhető, csakis *megszerezhető*, t. i. vagyonjogi úton.

Azok a theoretikusok (főleg socialisták) ellenben, akik nincsenek megelégedve a társadalom mai rendjével, azt mondják, hogy a jövedelemeloszlás alapjának a termelési tényező értékének *kellene* lenni igazság szerint. Minthogy azonban csak egyetlen termelési tényezőt ismernek el, t. i. a munkát, minden jövedelemnek a *munkára* kellene hárulnia. Minthogy továbbá a mai társadalom rendje, a jog nem eszerint az idea szerint osztja szét a jövedelmeket, hanem szétosztja azt a társadalmi fejlődés folytán kialakult vagyonjogi szabályok szerint, azt a megkülönböztetést állitják oda, hogy az „igazi", a „tiszta", a „valóságos" közgazdaságtan „törvényei" szerint a társadalmi jövedelem a termelési tényezők értéke alapján oszlik meg s mert ilyen tényező állításuk szerint csak egy van, erre, t. i. a munkára jut minden. A jog, a társadalom rendje ellenben mint igazságtalan, visszaélést jelentő, kisajátitó, kizsákmányoló tényező szerepel, amely megrövidíti az igazi termelési tényezőt. Nem helyeznek súlyt ezek az elméletek arra a tényre, vagy elsiklanak tehát amellett, hogy még egy oly társadalomban is, amelyben egyedül az elvégzett munka címén lehetne jövedelemben részesedni, szintén csak jogcím alapján hárulna a jövedelem, t. i. a munkaszolgáltatás jogcímén. Ott is a jogrend, t. i. a socialistikus jogrend volna a jövedelem hárító forrása, a társadalomnak ez a csak alakjában változó, de szükségképen mindig meglevő immateriális hatalmi kategoriája, mert csak egy ilyen rendező, juttató kategoria tud jövedelmet adni, hárítani, valakinek sajátjává tenni és megvédeni a társadalomban, melyet a termelési tényezőkkel csak technikailag állítanak elő, de az emberek között még el nem osztanak.

A modern társadalmi jövedelemeloszlás végső és kimeritő magyarázatáúl tehát nem lehet a termelési tényezőket, illetve azok automatikus érték- és áralakulását odaállítani helyesen, mert a politikai és társadalmi élet dynamikus történelmi hatásai által egyre alakított és befolyásolt jogrend következménye csupán az a körülmény, hogy ki, mily termelési tényező felett rendelkezik és hogy mily tényezőket

állíthat ennélfogva a termelés szolgálatába. Minthogy pedig már a termelés tényezői felett való rendelkezés jogrendbeli alapokon történik, a termelési tényezők felett való rendelkezés, mint jogrendbeli állapot, előfeltétele a kapitalistikus árbevételben való részesedésre jogosultak szempontjából mindazoknak a további körülményeknek és konjunkturáknak is, melyek úgy az árbevételnek, mint a belőle kihasítandó egyes jövedelemeloszlási jutalékoknak nagyságát meghatározzák. Épenúgy a kialakult vagyonjog rendjétől függ ez, mint az is, hogy valaki milyen jogcímen kap részt a társadalmi termelés eredményéből. Azon a címen-e, hogy munkát vagy más tényezőt szolgáltatott a termeléshez, vagy pedig oly címen, a melyet a társadalom rendje minden „termelési" szempontra való tekintet nélkül jelölt ki jövedelemhárulási jogcím gyanánt, mint ahogy ez utóbbi kategoria alá esik a modern állam jövedelme, a közjogi járadék is.

I. Függelék.

A KÖZGAZDASÁGI GONDOLATKÖR ISMERETTANÁHOZ.

A közgazdasági gondolatkör ismerettanához.

1. A közérdekű gazdasági kérdések irodalma hatalmas nagyra nőtt.[1] Tudományos elméletük alig felsorolható művelőkre talált a physiokraták fellépése óta, de azért a tulajdonképeni közgazdaságtan fejlődése nem váltotta be azt, amit igért. Nem kristályosodtak ki még alapjai sem olyan határozottan, hogy bízvást lehessen építeni azokra.

A szinte megmérhetetlen irodalom nélkülözi szilárd tengelyét, az alapot szolgáltató biztos elméletet. Hiába igyekeztek annak alaptörvényeit kifejteni az angol klasszikusok, Marx és még sok más, sokkal kevésbé hisszük azokat kétségtelen alapvető törvényeknek ma, mint azelőtt. Amíg Stuart Mill és a klasszikusok epigonjai azt gondolták, hogy a Smith-Ricardo-féle tanokban adott alapokon talán örök időkre megállhat a gazdaságtan épülete, addig a jelenre nagyon

[1] A közgazdasági elméletekről áttekintést nyujtó nevezetesebb művek közül figyelmet érdemelnek:

Kautz: Die geschichtliche Entwickelung der National-Oekonomik und ihrer Literatur. 1860. Általánosan elismert alapos munkának tartják ezt az angol és francia irodalomban is. *Ingram:* History of Political Economy (megj. 1885-ben az Encycl. Brit-ban, külön is 1888-ban). *Oncken:* Geschichte der Nationalökonomie. 1. Th. Die Zeit vor Adam Smith. 1902. *Gide* et *Rist*: Histoire des Doctrines Économiques. 1909. Igen áttekinthető munka. 1909. *M. Block:* Les Progrès de la Science Économique 2. köt. 1897. *B. Dühring*: Kritische Geschichte der Nationalök. und Sozialismus. 4. kiad. 1900. stb. stb. Másodsorban lásd a jobb kézikönyvek irodalomtörténeti részét, illetve a közgazdasági lexikonok irodalomtörténeti cikkeit. Hazánkat, illetőleg l.: *Kautz:* A nemzetgazdasági eszmék fejlődése Magyarországon (1868. uj leny. 1911.) c. némileg ide vonatkoztatható munkáját.

jellemző épen az, amit épen Angliában Ashley mondott, amikor a British Association gazdasági osztályának elnöki megnyitó beszédét tartotta 1908-ban, hogy minden mértékadó specialista véleménye szerint a régi (Smith, Ricardo-Mill-féle) közgazdaságtan egészen meghaltnak tekinthető.[1 2] Vajjon a közgazdasági irodalom egyéb nagyságai mentve vannak-e most, vagy a jövőben hasonló birálattól? Azt hiszem, épen nem.

De mi lehet az oka annak, hogy a gazdaságtan nem bírt olyan kétségtelen s mindenki által elfogadandó alapokra szert tenni, mint több más tudomány?

Azt hiszem, hogy a közül a sok magyarázat közül, melyekkel e kérdésre felelni lehet, nem a legjelentéktelenebb az, hogy azért, mert *alaptörvényeket* akartak felállítani vagy felfedezni mindenáron, még pedig igen gyakran olyan alaptörvényeket, a milyeneket a mennyiségtanban és a természettudományokban találunk.[3] Ha kevésbé absolutistikus igényekkel lépnek fel az alapvetők, ha a gazdasági életet előbb jól megfigyelni s nem annak *feltétlen törvényeit* megírni akarták volna, ha a társadalom gazdasági jelenségeinek természetrajzát és filozofiáját akarják adni csupán, akkor talán inkább létrejöhettek volna olyan alaptanok, a melyeket a

[1] Közölve *Fortnightly Review* 1908. januári számában.

[2] Az angol közgazdaságtan szigorú birálatát adja: *Bagehot: Economic Studies*-ában (1880). Erről röviden l. a *Palgrave*-féle Dictionary III. 135. s köv. l. Szerinte ideje volna szigorú felülvizsgálat alá venni az angol közgazdaságtan tanításait s azokat az alapfeltevéseket, a melyekre az alapítva van.

[3] Ily törvények ellen foglal állást a *történeti iskola* számos képviselője. *Schmoller* — ki az ujabb történeti iránynak egyik főalakja — felfogását illetőleg lásd: *Grundriss* 1901. I. 109. l. u. a. *Zur Methodologie der Staats- und Socialwissenschaften* (Jahrb. für Gesetzgeb. Verw. u. Volksw. 1883.) Ellenkező nézetben l.: *Cairnes:* The character and logical method of Political Economy. 1875. és *Weisz B.*: Zur Logik der Nationalökonomie. (Zeitschrift für die ges. Staatsw. 1875.) *Földes:* A természett. módszer kérdéséhez. Közg. Értek. 1892.

legkülönbözőbb irányok is a közös kiindulás pontjának vehetnének.[1]

Csak azokban a tudományokban állíthatók fel szigorú természettudományi jellegű törvények, a melyekben az ezeknek a törvényeknek kétségtelen alapjául szolgáló szigorú mathematikai összefüggés kimutatható. Egyebütt a leirásra vagy a hypothesisre szorul az emberi elme. A bölcseleti elemnek belevitele ezeknél az ismeretágaknál is állíthat fel tételeket s elnevezheti azokat törvényeknek, csakhogy ezek az u. n. törvények nem fognak mathematikai szükségszerűségen, hanem legfeljebb csak bölcseleti argumentumokon alapulni. Viszonyuk legfeljebb olyan lesz a mathematikai, vagy természettudományi törvényekhez, mint a morálbölcseleti elvek viszonya a szankcióval ellátott lex perfectához. Ha mostmár az ilyen tételeket, elveket törvényeknek nevezzük, nem annyira a fogalmakat tisztázzuk, mint inkább összezavarjuk a törvény fogalmát, mintegy az illető tudományért érzett ambicióból.

Korántsem akarok ezen a helyen az ellenkező nézetet vallókkal vitatkozni, akik között tudományunknak legjelesebbjei lehetnek, csupán abbeli egyéni álláspontomat akarom

[1] A közgazdaságtan logikai módszertanát illetőleg lásd : *Schmoller:* Volkswirtschaft u. Volkswirtschaftslehre című cikkét a *Conrad*-féle *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*-ban. *K. Menger*: Untersuchungen über die Methode der Sozial. und Nationalök. (Conrad-féle *Jahrb.* für *N. o.* u, *St.* 1883.) u. a. Die Irrtümer des Historismus i. d. deutschen Nationalök. (u. o. 1884.) Lásd ezenkívül az egyes kézikönyvek vonatkozó részét (pl. *Marshall* Principles I. 1895. 3. kiad. VII. fej., *Földes* Társad. Gazdaságtan I. kötet), melyek a módszertan mamár igen nagy irodalmában áttekintést adnak. Erészben nagy szolgálatot tehet: *Wagner.* Grundlegung 1892. 3. kiad. *Methoden* című fejezete, (I. félkötet 166—252. l.) valamint *M. Block:* Les Progrès de la Science Ec. 1897. I. köt. 1—93. l. *Cairnes:* The caracter and logical method of Pol. Economy. (1875. 2. kiad.) *St. Mill:* Essays on some Unsettled Questions of Pol. Ec. 5-ik Essay. — 1844. 2-ik kiad. 1874. *Keynes*: Scope and method of Pol. Ec. 1891.

itt előrevetni, hogy a szoros értelemben vett törvényeket[1] engedjük át a természettudományoknak, a mathematikának, a jogtudománynak.

A gazdasági életben oly sok az ismeretlen, a bizonytalan, a folyton változó koefficiens, hogy meddő törekvés azokat egy exact törvényt kifejező egyenletbe szorítani. Igy aztán csak logikai érvekkel, társadalmi példákkal erősített tételeket állíthatunk fel, melyeket el lehet ugyan *nevezni* törvényeknek, de helyesebb azokat nem nevezni törvényeknek és még sokkal helyesebb *nem is tekinteni* törvényeknek.

2. Az eddigi előzetes kitérés annak a nézetnek is a folyománya, hogy a társadalmi tudományokban *viszonylagos értékű* elvekkel, igazságokkal van dolgunk. Igy van ez a közgazdaságtanban is. Ugyanennek a kérdésnek más szempontból való szemügyrevétele sokszor más elvet, más igazságot hoz kifejezésre. Hiszen tudományunk nem a mennyiségtan, a fizika, vagy a kémia terén mozog, hanem a társadalmi élet, a politika, a statisztika, a történet terén és kikerülhetlenűl a bölcselet terén is. A tudomány természetét illetőleg pedig ez a különbség nagyon fontos. Míg a fizika és a kémia oly szigorú alaptörvényeket ismer, a melyek egyes tételekben az idők múlásával dacoló sarkigazságokat juttatnak kifejezésre,[2] mert hiszen azok a feltételek, melye-

[1] Lásd *Schmoller* hasonló felfogását: „Ein letztes einheitliches Gesetz volkswirtschaflicher Kräftebethätigung giebt es nicht und kann es nicht geben". Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre. 1909. Első rész 109. l. Mennyire ellentétes ezzel a St. *Mill*-féle álláspont: Writers of Political Economy profess to teach, or to investigate, the nature of Wealth, and the laws of its production and distribution...

...Political Economy...undertakes to set forth as much as is known of the laws and principles according to which they (...the causes by which the condition of mankind...is made prosperous or the reverse...) operate. *Principles of P. E.* 1867-iki kiad. 1. l.

[2] Ebben a tekintetben találó megjegyzéseket tesz *Gide*: S'il existe des lois naturelles en économie politique c. fejezet, *(Cours* d'Ec. Pol. 1909. 5—8. l.) bár felfogását nem lehet mindenben osz-

ken e törvények alapulnak, nincsenek változásnak alávetve, addig a társadalmi tudományoknál épen az az egyik jellemző sajátság, hogy *társadalmi* alapfeltételeik, a melyekre következtetéseiket építeni kénytelenek, változásnak vannak alávetve. Az emberi életnek megvannak a maga társadalmi, biologiai, fizikai, kémiai stb. oldalai, szempontjai, feltételei. Már pedig ezek közül épen a társadalmiak azok, a melyek a változandóságot és változatosságot a legjobban képviselik. Ilyenek a gazdasági élet szempontjai is.

Az életnek ez az oldala: a gazdasági, sem holt ponton veszteglő valami, hanem változó, fejlődő. Igy tehát azok az ismertetések, a melyek a gazdasági életre vonatkoznak, sem lehetnek ugyanazok minden korszakban és minden népnél. Ebben a sorsban osztoznia kell a gazdasági élet rendszeres tudományának, a közgazdaságtannak is.[1]

Nem absolut örökérvényű tanok, sem változtathatatlan dogmák a közgazdaságtan tanításai, hanem a gazdaságtársadalmi viszonyok és alapfeltételek szerint változó viszonylagos igazságok. Hogy azután ezek a viszonylagos igazságok mennyiben találók s mennyiben nem azok egyes konkrét esetekre, egyes nemzeteknek adott időben való konkrét viszonyaira, ezt általánosságban, tudományos törvényekkel hiba

tanunk. Más szempontból e tárgyról l. *Molinari Les Lois naturelles de l'Éc. Pol.* 1886.

Neumann: Naturgesetz und Wirtschaftsgesetz (Zeitschr. für die ges. Staatswiss. 1892. évf.)

[1] A közgazdaságtan kezdetben nem számolt kellően ezzel a szemponttal. Inkább egy változatlan, mozgásában holt pontra jutott társadalom képét tükrözte az vissza, mint a fejlődő, változó, különböző sociális erőtényezőkkel számoló élet képét. Találóan jegyzi meg *J. B. Clark*: The Political Economy of the century following the publication of the „Wealth of Nations" dealt more with *static* problems than with *dynamic* ones. It sought to obtain laws which fixed the „natural" prices etc. This term natural as thus used was aequivalent to static... The economic theory... succeeded in formulating, correctly or otherwise principles of economic statics... etc.... (Essentials of Economic Theory 1907. Preface.)

nélkül a priori előírni ugyancsak lehetetlen dolog. Erre a kérdésre az életben nem a doktrinák szabálya, hanem a tudományos ismereteken és a tapasztalatokon erősödő egészséges itélőtehetség (judicium) felel meg.

A látókörében tudományos ismeretekkel bővített itélőtehetség ismerteti meg a gazdasági életben jól az adott helyzetet, az érdekeket s az érdekek előbbrevitelére és megvédésére szolgáló helyes cselekvés irányát, politikát. Ha tehát a gazdaságiak közérdekű tudománya hasznavehető ismeretek összessége akar lenni és nem csupán valami — bár művészi kidolgozású — elméletbeli gymnastika, akkor e tudománynak legfőbb becsvágyát nem a természettudományokat irigykedve utánzó s ércnél maradandóbb törvények felállitása kell hogy képezze, hanem a gazdasági élet viszonyaiban az emberileg lehető leghelyesebb itéletek megalkotásában való közreműködés.[1]

3. Kérdés most már, hogy a gazdaságiak közérdekű tudománya micsoda inkább: szorosabb értelemben vett bölcselet-e,[2] vagy pedig társadalmi, illetőleg politikai tudomány?

A dolog teljesen a felfogás, eljárás, illetve a tartalom kérdése. A gazdaságtant tehetjük elvont s a konkrét viszonyokkal nem számoló filozofiává épúgy, mint gyakorlati ér-

[1] *Roscher* azt mondja, hogy azért kell a történet által beigazolt természettörvényeket megismertetnie a történeti gazdaságtannak, hogy minden tekintélytől elfogulatlanul alkothassunk itéletet stb. (*„frei von jeder irdischen Autorität, aber unter gewissenhafter Abwägung aller Umstände“*). Idézi *Eisenhart*: Geschichte der Nationalökonomik. 2. k. 187. lap. Nem veszi észre, hogy társadalmi téren természettörvényeknek tudományos tekintélyek által való felállitása sokszor épen olyan akadályává válhatik a judicium elfogulatlan működésének a tudományban, mint a babona sok más embernél.

[2] A gazdasági élet psychologiai elemeinek belevitele a közgazdaságtanba kétségtelenül növelte annak filozofiai természetét. Korántsem mondhatjuk azért, hogy e tudomány társadalmi, vagy politikai jellege ezzel sérelmet szenvedett volna. Ellenkezőleg. A psychologikus kimélyités sok felületességet csiszol le a gazdaságtanban is, úgy, hogy ennek folytán számos problémát tárgyalunk mamár tudományosabban, mint azelőtt. Elég az értékelmélet példáját felhoznom.

tékű, az életben okulásul szolgáló politikai és társadalmi tudománnyá. Ha csupán elvont tantételeken és tantételek után nyargalunk abban, bizony nem lesz az egyéb a társadalmi élet valóságában hasznavehetetlen bölcselmek foglalatánál, a mi épen nem zárja ki az ily jellegű tudománynak a lelkiismeretes szorgalommal s a nagyszabású elmék genialitásával és művészetével kidolgozott voltát.[1]

Valóságos *társadalmi, politikai, állami* érdekű tudománnyá ellenben akkor válik ismeretágunk, hogyha azokat a kérdéseket s e kérdéseknek ismét azokat a szempontjait öleli fel főképen, a melyek a társadalmi, állami, nemzeti, községi stb. élet terén gazdasági tekintetben s a szorosan vett gazdasági életviszonyoknál megint társadalmi, nemzeti, állami, illetve politikai tekintetben a legfontosabbak, a legelhatározóbb s a legtöbb nevezetes irányban kiható jelentőségüek. Kimélyíti pedig ezeknek a problémáknak azokat a szempontjait és olyan módon, a mely szempontok kifejtése s a mely módon való elénktárása a lehető legjobban nyujthat számunkra rendszeres ismereteket, alapos tudást s a valóságos élet gazdaságtársadalmi s gazdaságpolitikai terén komolyan hasznavehető tanulságokat.

Az imént mondottakra való törekvést tartom tudományunk céljának: egy olyan ismeretkört, melynek súlypontja és tartalmának nagyobb része gazdasági és társadalmi szempontokért való politikai tudomány s nem pedig a különlegesebb értelemben vett magamagáért való filozofia.

4. De vajjon lehetséges-e a filozofiát teljesen kiküszöbölni valamely — különösen társadalmi érdekű — tudo-

[1] A közgazdasági és ethikai problémák összefüggésére vonatkozólag lásd többek közt:

Baudrillart: Les Rapport de l'Économie politique et de la morale. 1883. *G. v. Mayr:* Die Pflicht im Wirtschaftsleben. 1900. *Laveleye*: De Rapports de l'éc. pol. avec la morale, le droit et la politique. (Revue des Deux Mondes 1878. évf.) *Földes:* Társadalmi gazdaságtan 4. kiad. I. 39—46. l. *Max Weber:* Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1904. évf.)

mányból? Korántsem. Nagy súlyt helyezek annak határozott hangoztatására minden félreértés kiküszöbölése végett, hogy nem is erről van szó. Hiszen a rendszeres gondolkodás, mely minden tudománynak éltető eleme, bizonyos tekintetben már magában véve filozofia[1] s igy ebből a szempontból minden elméleti tudomány elkerülhetetlenül bölcselet is. Ezt tagadni önámitásnál vagy a fogalmakkal való játszásnál nem egyéb.

Gondolatfűzésem lényege tehát épen nem a bölcseleti elem és jelleg kicsinylésére, mellőzhető, vagy kiküszöbölendő voltára vonatkozik, hanem arra, hogy ismeretkörünk terét ne merítsék ki egészen, vagy túlnyomó részben sem egyes — bár gazdasági — fogalmaknak a társadalmi és gazdaságpolitikai nagy érdekektől már meg nem indokolt s a való életben gyakorlati értékkel már épen nem biró részletekig vitt elvont elemzései.

Azt az ellenvetést lehetne most már felhozni, hogy a gazdasági alapfogalmak elméleti kimélyitése, összefüggéseik bonyolult szálainak kibogozása, a jelenségek rejtett okainak s okozatainak kinyomozása, lélektani hátterüknek előhivása nem lehetséges másként, mint úgy, hogy a logikai okfűzésnek korlátlan teret engedünk tekintet nélkül arra, hogy egyáltalában bír-e bár a legkisebb jelentőséggel is a gazdasági életben a létrehozott fejtegetés, vagy a felvetett kérdés.

Feleletem erre a magamtette megjegyzésre nem lehet más, mint hogy ez az ellenvetés jogos, csakhogy az ilyen társadalomgazdasági érdekektől s a gyakorlati élet követel-

[1] A gazdaságtan eszmemenetének logikai kérdéseit, a bölcseleti és természettudományokkal szemben megillető helyére vonatkozólag: *Cairnes:* Lectures on the Character and Logical Method of Political Economy. 2. k. 1875. *Keynes*: Scope and Method of Pol. Ec. 1891. St. *Mill* munkái. *Jevons:* The Theory of Pol. Ec. 4. kiadás. 1911. (1—27. l.) *Carey:* Principles of Social Science I. 1—2. fejezet stb. stb. Általános tájékozásul l. *Földes* (i. m.) I. 20—58. A közgazdaságtan módszertani szempontjaiból sem érdektelen munka továbbá: *Durkheim:* Lés régles de la Méthode Sociologique. 1907. és *Tarde:* Études de Psychologie Sociale. 1898.

ményeitől független, korlátlan terjedelmű fogalomkimélyitéseknek helyük egy különleges *gazdaságfilozofiában* van, melyet szintén gazdasági érdekű társadalomtudománynak tekintek, a szűkebb értelemben vett közgazdaságtanba azonban csak az elméleti alapvetés megadása végett szükséges főbb részek, vagy összegezett eredmények tartoznak.

5. Ezzel közvetve a gazdaságtudomány specializálódásának, különleges önálló részekre oszlásának szükséges voltát fejeztem ki, illetve a különböző természetű gazdasági elméleti műveknek külön tudományos elnevezések alá sorozandó voltát.[1] Jól tudom, hogy a gazdaságtannak ez a szigorú elkülönlegesedése a tudomány mai állása szerint rendszeresen megvalósulva nincsen még, de alig lehet tagadni, hogy a fejlődés ennek megfelelő irányban történik.

A most kiemelt tekinteteknek megfelelően tehát a következőképen osztom fel a gazdaságiak tudományát.

Mindenekelőtt a szorosabb értelemben vett közérdekű gazdaságtudomány és a között a gazdasági hátterű ismeretkörök között kell különbséget tennünk, a melyek tárgya, célja, iránya nem a különféle *közérdekű* jelenségeket öleli fel, vagy a melyek a gazdasági élet viszonyait nem valamely közérdek (nemzeti, társadalmi, nép, osztályérdek stb. stb.) szempontjából veszik vizsgálat alá.[2]

[1] Lásd e tárgyról: *Menger* (Karl): Grundzüge einer Klassifikation der Wirtschaftswissenschaften: (*Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik.* 1889.) *Wagner:* Grundlegung (3. kiad. *252—286.* l. félkötet), kinél a német irodalomra vonatkozólag a beosztás kérdései tekintetében bővebb útmutatás található. *Fr. Kleinwächter:* Die Nationalökonomie als Wissenschaft u. ihre Stellung zu den übrigen Disziplinen Berlin 1883. és u. a. Wesen, Aufgabe und System der Nationalök. (*Conrad*-féle *Jahrbücher* für N. o. u. St. 1889)

[2] Érdekes — bár szerintem elhibázott kiindulási alapon álló — az amerikai *J. B. Clark* felosztása: *általános* gazdaságtanra (General Economics), melynek részei az izolált ember gazdaságtana (Economy of Isolated Life) és a *társadalmi v. politikai* gazdaságtan (Social Economics, v. Political Economy). Az általános gazdaságtan tartalmazná a mindenütt érvényes általános gazdasági törvényeket. (Essentials of Economie Theory. New-York. Macmillan. 1907.)

Minket gondolatkörünkben *csak a közérdekkel biró gazdasági jelenségeknek vizsgálata érdekel.* A jelenségek eme kategoriának *közszempontokból való tárgyalása* alkotja tartalmát a tudomány amaz ágának, a melyet közgazdasági tudománynak, vagy közgazdaságtannak nevezhetünk el a legcélszerűbben.

A „közgazdaságtan" elnevezése szélesebb körű fogalmat fed, mint a nemzetgazdaságtan, vagy társadalmi gazdaságtan, mert a gazdasági jelenségeknek nem csupán nemzeti, vagy sociális érdekű tárgyalását jelezzük ezzel, hanem minden kollektiv, bármely kategoriába tartozó *köz*szempontból való vizsgálatát.

A tágabb értelemben vett *közgazdaságtan* vagy közgazdasági tudomány alatt a magam részéről a közérdekű gazdasági jelenségek vizsgálatával foglalkozó tudományok egész körét értem, a melyek közül a nevezetesebbek már önálló tudománnyá különlegesedtek, vagy ennek az útján vannak.

Eszerint a tágabb értelemben vett közgazdaságtan körébe tartoznak a gazdaságfilozofia, a gazdaságtörténet (ideértve az irodalomtörténetet is), a gazdasági statisztika, a gazdasági politika, hozzásorozva a sociálpolitikát és a népesedés tanának közgazdasági és gazdaságpolitikai érdekü részét.

Különbséget akarok tenni tehát egyrészt a *közgazdaságtan*, vagy közgazdasági tudomány, másrészt pedig a társadalmi, politikai, nemzetgazdaságtan között. Ezeket az utóbbiakat a szűkebb értelemben vett közgazdaságtannak is nevezhetjük. Az előbbi fogalom alatt a közérdekű gazdasági jelenséget vizsgáló valamennyi tudományágat értem. A közgazdaságtan így tágabb értelemben véve tehát nem egységes tudomány, hanem többnek az összefoglalása. Ezzel szemben a társadalmi, a nemzet- és politikai gazdaságtan, vagy a szükebb értelemben vett (elemi) közgazdaságtan olyan egységes tudomány, mely tárgyát a tágabb közgazdaságtan részeit alkotó külön tudományokból meríti, állítja és forrasztja össze: tehát a gazdaságtörténetből, gazdaságfilozofiából, gazdasági és sociális politikából s a népesedéstannak idevonatkozó

részeiből. A politikai, társadalmi, nemzetgazdaságtanok tehát maguk is részét alkotják a tágabb fogalmat jelölő közgazdasági tudománynak. Úgy tekinthetjük tehát a nemzet-, társadalmi, politikai gazdaságtant, mint a közgazdasági tudománynak főelemeiből összeforrasztott kivonatát, mely a saját külön céljainak megfelelően emeli ki a gazdaságfilozofia, történet, statisztika és gazdasági politika egyes részeit, hogy azokból egy új, mondhatjuk középponti ismeretkört gyúrjon össze.

Ilynemű természetüknek megfelelőleg a nemzet-, társadalmi, politikai gazdaságtanok főleg és mondhatjuk csaknem kizárólag kézi, vagy tankönyv alakjában lépnek fel, míg a közgazdasági monografiák többé-kevésbbé a tágabb körű közgazdasági tudomány egyes specializálódott ágába: a gazdaságbölcseletbe, történetbe, statisztikába, politikába vagy a népesedéstanba sorozhatók be.[1]

[1] A magyar nyelvben a „közgazdaságtan" kifejezést felváltva használják a politikai-, társadalmi-, nemzetgazdaságtannal, bár a „Köz" szélesebb fogalmi kört jelöl, mint a „társadalmi", „nemzeti", „politikai" s az utóbbi kategoriák mind beleértendők a „Köz" fogalmába, de nem megfordítva. Ez magában véve nem kifogásolható. Hogyha azonban az utóbbi elnevezésű tudományokat úgy tekintjük, mint egy többoldalú, önálló részekre szétágazó közgazdasági tudománynak új egésszé összevont különböző részeit, akkor a helyes megkülönböztetés kedvéért sokkal célszerűbbnek látszik a „közgazdaságtan" elnevezését az önálló részekre különlegesedett közgazdasági tudomány *egész körére* alkalmazni s ezzel szemben ennek a tágabb körnek egyes főrészeit összefoglaló középponti ismeretágnak valami más nevet adni (politikai-, nemzetgazdaságtan) vagy pedig a „közgazdaságtan" szóhoz még egy olyan megjelölést csatolni, a mely kifejezésre juttatja azt a körülményt, hogy a szélesebb kört, t. i. egész különvált tudományokat magában foglaló közgazdaságtannal szemben itt egy *szűkebb értelemben vett* külön tudományágbeli önálló részekre nem oszló *közgazdaságtanról* van szó (pl. elemi kgtan), nehogy a szűkebb s a tágabb értelemben vett közgazdaságtant ugyanazzal a névvel jelölvén, egymással összezavarjuk.

Az azonos elnevezés szülte fogalomzavart azzal sem kerüljük el, ha közgazdaságtannak egyedül a szorosan vett kézi vagy tankönyveket nevezzük, míg a gazdaságpolitika-, filozofia-, történetről azt mondjuk, hogy azok közgazdasági tudományok, de nem közgazdaságtanok, mert

A szűkebb értelemben vett közgazdaságtant[1] a különböző irók felváltva szokták társadalmi, nemzet-, politikai vagy közgazdaságtannak nevezni a magyar s a nyugati nyelveken egyaránt. Ha azonban következetes kapcsolatot akarunk létesíteni az elnevezés és a tárgy között, akkor ezek a különböző elnevezések az anyag tárgyalási módja, nevezetesen a tárgyalást irányitó szempontok tekintetében mégis bizonyos különbségeket jelentenek.

Igy például a „társadalomgazdaságtan“ tágabb fogalmat jelent mint a „nemzetgazdaságtan“, jelezvén a tárgynak a nemzeti tekinteteken gyakran túlterjedő társadalmi szempontból való felfogását stb. stb.

6. A magam részéről ezúttal a *politikai gazdaságtan*

ezzel a mesterkélt „tan“ szónak, a „tudomány“ szótól való megkülönböztetésével teszünk csupán még mesterkéltebb megkülönböztetést.

A most mondottak tudományunknak *magyar* elnevezéseire vonatkoznak, illetve arra, hogy a szűkebb értelemben vett köz-, politikai-, nemzet-, társadalmi-gazdaságtan, mint specializálódott valami, — nyelvünkben pontosan meg legyen különböztetve a többi közgazdasági ismeretágaktól egyrészt, másrészt pedig a mindezeket együttesen, de önálló tudományágakká vált egészekként — magábafoglaló tágabb értelemben vett, közgazdasági tudománytól.

Más nyelvekbe is átvinni ezt a megkülönböztetést már nehezebb dolog volna, mert itt nem egyszerűen az elnevezések lefordításáról van szó, hanem arról is, hogy bizonyos nyelvekben melyek a már megszokott kifejezések.

Igy a legszokásosabb angol elnevezések: political economy, social economy, vagy economics. A franciában: économie politique, vagy sociale, économique, a németben: Nationaloekonomie, politische, soziale Oekonomie, vagy Volkswirtschaftslehre stb. stb.

A közgazdaságtannak tárgyáról, feladatköréről és elnevezéseiről Gustav *Cohn* jeles tanulmányt írt *Wirtschaftswissenschaft und Wirtschaftspolitik* címen a tübingai Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 1910. évi első számában. (1—41. o.)

[1] Mely tehát mintegy didaktikai összefoglalása a tágabb értelemben vett szétágazó közgazdaságtannak.

elnevezését használom tudományágunk feladataira vonatkozó felfogásomból kifolyólag.[1]

Említettem ugyanis, hogy a közgazdaságtant annak különböző tárgyalási módja s a közgazdasági tudományok tág köréből összehordott anyagának különböző megválasztása szerint, egyaránt tehetjük túlnyomóan (a szorosabb értelemben vett) gazdaságfilozofiává, túlnyomóan gazdaságtörténetté, statisztikává stb. Hogy mint tárgyaljuk, mivé tegyük, mint hordjuk össze az anyagát, s mely főszempont irányítsa az anyag tárgyalását, minderre nézve az az irányadó, hogy milyen közelebbi célt tűzünk ki a könyv elé.[2]

Ha oly ismeretkört akarunk nyerni a gazdaságtanban, a mely a modern állam és társadalom közgazdasági életében hasznavehető tudományos ismereteket nyujtson, a melynek főcélja nem önmagáért való filozofálás, nem csalhatatlan alaptörvényeknek és dogmáknak mindenáron való fürkészése, hanem az, hogy az adott társadalmi és gazdasági helyzeteknek és érdekeknek és az érdekek előbbrevitelére szolgáló eszközöknek minél helyesebb megértéséhez és tudományos megismeréséhez vigyen közelebb, *akkor politikai tudománynyal állunk szemben.*

A modern állami és társadalmi élet egy ilyen tudomány szükségét érzi s elsősorban ilyen feladatok megoldását várja a szorosabb értelemben vett közgazdaságtantól. Ezen az alapon vagyok abban a nézetben, hogy a közgazdaságtan akkor tölti be feladatkörét a leghasznosabban, ha anyaga,

[1] Az államháztartásban (államgazdaságtan, pénzügytan) a *szűkebb értelemben vett közgazdaságtannak* kiegészitő része s annak egyik ága e felfogás logikai következményeként. Hogy azonban egy társadalomgazdasági vagy politikai gazdasági kézikönyvben annak egy részeként legyen-e beillesztve az államháztartástan anyaga, vagy pedig külön körének fontosságára való tekintettel külön kidolgozás tárgyát képezze, teljesen célszerűségi kérdés.

[2] A történeti iskola álláspontjára vonatkozólag érdekes: *Bernheim:* Lehrbuch der historischen Methode 1894. *Simmel:* Die Probleme der Geschichtsphilosophie. 1892. A közgazdasági „törvényekről" *Molinari:* Les Lois naturelles de l'Économie politique. 1886.

iránya és tárgyalási módja olyan, hogyha a társadalmi, az állami és a nemzeti életnek a gazdaságiakkal összeforrott viszonyaiban, mint politikai tudomány tölti be a tájékoztató, az értelemerősitő szerepét. A magam részéről azért tekintem a közérdekű gazdaságtant mindenekfelett politikai tudománynak, illetve *politikai gazdaságtan*-nak.

7. Ha most már a politikai gazdaságtan elé a fentjelzett célokat tűzzük, akkor az anyag megválasztásának és tárgyalási módjának[1] is ezekhez a célokhoz kell közelebb vinnie az olvasót.[2] Minden felosztás és tárgyalási rendszer jó, ha lehetőleg egyszerű és nem bonyolult, ha világosan áttekinthető s ha végeredményben a megértést és a helyes itéletek kialakulását elősegíti. Épen azért nem értek egyet azokkal a tudományos irókkal, a kik egy-egy tárgyalási rendszernek, beosztási, csoportositási módnak túlságos jelentőséget tulajdonítanak, hiszen a helyes gondolatmenetnek többféle utat lehet követnie, a mely felett egyetlen tudományos rendszer sem gyakorolhat privilegiumot.

A magam részéről tehát megfelelőnek tartom azt a szokott tagozást, mely tárgyunkat mindenekelőtt *általános* és *különös* részekre osztja. E részeken belül azonban jónak látnám

[1] A módszervitákat a politikai gazdaságtanban teljesen haszontalanoknak tartja Vilfredo *Pareto*. L.: munkájának francia fordítását: Manuel d'économie politique (trad. par A. Bonnet) Paris. Giard & Brière 1909. 26. l. Mindenesetre merész általánosítás ez.

[2] A gazdaságiak tudományának feladatkörét, fogalmát illetőleg lásd *M. Block*-tól Définition et classification cím alatt a jellegzetesebb meghatározások áttekintését (Les Progrés de la Science Economique 2. kiad. 1897. l. 84—95. l.) Turgot szerint — úgymond Block — a közgazdaságtan: réflexions sur la formation et distribution des richesses, *Smith* Ádám szerint a nemzetek gazdagsága okainak és természetének vizsgálata. u. o. 83. l. Felsorolja azután J. B. *Say*, A. E. *Cherbuliez*, *Mill*, *Sidgwick*, Paul *Leroy-Beaulieu*, *Rau*, *Roscher*, *Kautz*, *Wagner*, *Cohn*, *Hermann*, *Conrad*, *Mangoldt*, *Cossa* meghatározásait. Lásd továbbá *Wagnernél*: *Object und Aufgaben* (Grundlegung 3. kiad. 142—165. l.)

sokban eltérni az eddig megszokott tudományos sorrendtől, illetve felosztástól.

Az *általános* résznek feladata volna bizonyos alapismereteket és bizonyos tudományos nézeteket előrebocsátani a fontosabb gazdasági fogalmakról és pedig lehetőleg menten minden scholastikus tárgyalási módtól. [1] Ennek az általános

[1] A közgazdaságtani elmélet szerepéről és jelentőségéről mélyreható munkát írt Carl *Menger:* Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere. Leipzig. 1883. Élesen szembeállítja a gazdaságpolitikát a theoriával s fejtegeti a közgazdaságtan, mint exakt tudomány természetét s hangsúlyozza a deductió s a társadalomtudományi és politikai gazdaságtani „törvények" szerepét.

Ezzel szemben az u. n. történeti iskola nem nagy súlyt helyez a gazdaságtheoriára, sőt követőinek nagy része határozottan ellenséges álláspontra helyezkedik azzal szemben. Ez az irány a gazdaságtan általános elméleti kérdéseinek theoretikus külön megvitatása helyett, előnyt ad annak a tárgyalási módnak, mely történeti áttekintés kereteiben mutatja be a különböző gazdasági intézmények fejlődését, a fogalmak, vélemények kialakulását.

A módszertani szempontok ekként nemcsak az anyag *beosztására,* hanem annak *természetére* is döntő befolyást gyakorolhatnak. A német történeti iskola gazdaságtanai más természetű anyagot tárnak elénk, mint például az angolok. A módszer különbözőségei folytán két szélszőség alakult ki a közgazdaságtan címén előadott anyag természete tekintetében. Az egyik szélsőség a mathematikai irányé, mely exakt gazdasági „törvényeket" tár elénk, a másik szélsőség pedig gazdaságtörténété. A módszer jelentősége döntővé válhatik az anyag *minőségén* kívül, a *mennyiségre* nézve is. Az exakt mathematikai irány például csak kis körére terjeszkedik ki annak a térnek, melyet a gyakorlati irányú közgazdaságtanok felölelnek.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a gazdaságtan irodalmában meglehetősen aktuális jelenség volt eddig bizonyos *módszerfanatizmus.*

E módszerfanatizmusnak jó és rossz oldalairól sokat lehetne beszélni. Igy általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy a mérleg hátrányos oldalán az *egyoldalúság* látszik a módszerfanatizmus legkárosabb következménye gyanánt megállapíthatónak, valamint az, hogy a túlhajtott mennyiségtani és deductiv irány igen gyakran *formai tudományossággá* válik, tételes jellegű gazdaságtani szabályok foglalatává, lényegében gyakran fontoskodássá, a túlhajtott történet-statisztikai irány pedig nemritkán publicistikai természetű adathalmazzá.

résznek anyaga nagyrészt gazdaságfilozofia volna, de mégsem egészen az. Mert nem *önmagáért* való filozofia, a mely tetszés szerint kalandozhat el a maga gondolatfűzésének útvesszőin, hanem olyan, a mely a közgazdasági és sociálpolitika céljait akként szolgáló elmélet akar lenni, hogy a gazdaságfilozofiának azokat a részeit keresse ki főleg, a melyek a közgazdasági és társadalmi politika terén való rendszeres eszmemenethez bizonyos alapot szolgáltatnak. Ezt a célt pedig akként szolgálja a legjobban egy kézikönyv keretében az általános rész, ha nem csupán arra helyez súlyt, hogy a társadalmi életben is legnagyobb jelentőségü gazdasági fogalmakról értekezik, hanem arra is, hogy eme fogalmakról való tárgyalásának kereteit abban a terjedelemben igyekezzék csak kiterjeszteni, a meddig az a valóságos gazdasági és társadalmi életben jelentőséggel bír. Az ezentúl való teret pedig engedje át az önmagáért való, szoros értelemben vett gazdaságfilozofiának, mely az okok kutatásának terjedelmében a gyakorlati élet következményeitől kötve nem lehet. Úgy fejezhetjük ki tehát röviden az általános rész

A gazdaságtan módszertani kérdéseinek mamár oly nagy irodalma van, a különböző irányok kritikai eszmecseréi ebből a szempontból is oly nagy anyagot s annyi tanulságot ölelnek fel, hogy ideje már azt hangsúlyozni a gazdaságiak tudományában, hogy az anyagmegválasztás, beosztás, a tárgyalási mód megválasztása, az anyagnak elméleti és gyakorlati természete szerint való csoportosítása ne történjék többé a gazdaságiak tudományának egész vonalán az anyag egyes részeinek természetére való tekintet nélkül elsősorban a priori megválasztott *módszertani irányok* (történeti iskola, exakt, mathematikai irány) szerint, hanem sokkal inkább *módszertani tapasztalatok* alapján.

A gazdaságtan igen nagyrészben methodologiai merevségeknek köszönheti, hogy annyi Achilles-sarka van, melyek miatt aránylag oly rövid idő alatt dőlnek meg felállított tételei.

A módszertani kérdésekre és irodalomra vonatkozólag igen világos áttekintést és útbaigazító tájékoztatást nyujt *M. Block:* La méthode c. fejezete (*Les Progrès de la Sc. Éc.* 2. kiad. I. kötet 1—83. l.) Ugyanerről terjedelmesebben, nagy aparátussal, de nehézkesebben és a nem német irodalomra vonatkozólag nem oly tanulságosan: *Wagner: Grundlegung* (3. kiad. 137—285.)

feladatkörét, hogy az a közgazdasági és társadalmi politika követelményeihez viszonyítva általános elmélet legyen, mely eme céljának megfelelő terjedelemben öleli fel a gazdasági filozofiát és összegezi annak eredményeit.

A különös rész feladata pedig az, hogy a közgazdasági és társadalmi politikának ne csupán egyszerű leirása, hanem annak tudományos kritikája is legyen. Még pedig elsősorban szintén társadalmi, állami és nemzeti szempontokra figyelemmel levő kritikája, mely nem csupán előtárja a gazdaságpolitikai viszonyok s intézmények fővonásait, hanem helyesel és cáfol esetleg, szempontokat állit fel és visz be, természetesen mindig a tudományos tárgyilagosság megóvásával.

II. Függelék.

BEVEZETŐ SZEMPONTOK A FOGYASZTÁS ÉS SZÜKSÉGLETEK TANÁHOZ.

I. FEJEZET.

A gazdasági szükségletek, célok, érdekek és igények.

J. B. Say: Cours d'Éc. Pol. több kiadásban. *Fr. Bastiat:* Harmonies Économiques. 1850. II. fejezet. *G. Cohn:* Grundlegung der Nationalökonomie. 1885. (253—290. l.) *Menger:* Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1871. Wien. I., II. fejezet. *A. Landry:* Manuel d'Économique. Paris. 1908. 65—80. *Samter:* Soziallehre 1875. Leipzig. *Marshall:* Principles of Economics. 3. kiad. 1895. II—III. könyv. I. kötet. *A. Wagner:* Grundlegung. 3. kiad. 1. félkötet, 1. könyv, 1. fej. 70—137. l. *Schmoller:* Grundriss I. Th. 1904. 6—41. l. *Th. C. Banfield:* Four Lectures on the Organisation of Industry 1844. (kül. III. lecture). *Gide:* Cours d'Écon. Pol. 1909. III. fejezet, 37. s köv. l. *M. Block:* Les progrès de l'Éc. Pol. 1897. I. 97—103., 187—205. *Földes:* Társad. Gazdaságtan. I. 4. kiad. 1905. 93. l. *G. Blanchard:* Cours d'Éc. Pol. I. 1909. 45—52. *Kleinwächter:* Lehrbuch der Nationalökonomie. 1909. 1—7. l. *Lexis:* Allgemeine Volkswirtschaftslehre. 1910. 14. l. *Gaal:* i. m. I. 289—303. l. *Jevons:* The Theory of Political Economy. 4. kiadás. 1911. II—III. fej. 28—75. l. *A. S. Johnson:* Introduction to Economics. 1909. 6., 21—25. l. *Neumann:* Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre. (Schönberg-féle kézik. 1882. I. 125. l.) *Pesch:* Lehrbuch der Nationalökonomie. 1905. I. 1—8. *Herckenrath:* Die ökonomischen Bedingungen des sozialen Lebens. 1912. I. Theil. *Philippovich:* Grundriss der Pol. Oek. 1899. I. 3—4., 93—96. l. *Julius Wolf:* Nationalökonomie als exakte Wissenschaft. 1908. 4—7. §. és 212—242. §. *Fr. Oppenheimer:* Theorie der reinen und politischen Ökonomie. 1910. 13—22., 28—35., 68., 89—101., 140—170 l. *H. I. Davenport:* Outlines of Economic Theory. 1905. 14—34 l. *v. Hermann:* Staatswirtschaftliche Untersuchungen 2. kiad. 1874. 1—77. és 78—103. l. *V. Pareto:* Manuel D'Économie Politique. Bonnet-féle francia ford. (1909. 249—284 l.) *Novicow:* Le Problème de la Misère. 1908., különösen az 1. és 4. fejezet. *Carey:* Principles of Social Science. 1858—59. *A. C. Pigou:* Wealth and Welfare. 1912. kül. 1—67. l.

különösen 2., 3., 7., 43., 46., 47., 51., 52., 54, 55. fejezet. (E munka kivonata: Manuel of Social Science. *1865.*, megjelent magyar fordításban is. A társadalmi tudomány kézikönyve cimén ford. Halász Imre. 1867.) *H. R. Seager*: Introduction to Economics. 1909. III—IV. fej. 46—81. l. *Hobson*: The Industrial System 1909. XIX. fej. 302—324. l. *Irving Fisher*: Elementary Principles of Economics. 1912. 194. és 300—302. l. *I. B. Clark*: Essentials of Economic Theory. 1907. (206—7. l. s némileg 267—8.) Lásd továbbá az emberi szükségletek mélyebb gazdaság-psychologiai vizsgálata tekintetében a határhaszonelmélet irodalmát általában. Útbaigazító ismertetésül alkalmas: *Heller* Farkas: A határhaszon elmélete. 1904.

1. A classikus gazdaságtan elhanyagolta az emberi szükségletek vizsgálatát. Nem fektetett súlyt azokra. Ebben a tekintetben sokkal nagyobb érdemeik vannak a physiokratáknak, akik az ember szükségleteit tették vizsgálódásaik kiinduló pontjává. A classikus gazdaságtan nem követte ebbeli példájukat. Stuart *Mill* kategorikusan kimondja, hogy a nemzetgazdaságtannak semmi köze a fogyasztáshoz[1] (és így a szükségletek tanához). J. B. *Say* veszi ismét a szükségleteket kiindulási pontul és helyez azokra kiválóan nagy súlyt elméletében. *Cours complet*-jének élére a szükségleteket állítja.

Banfield 1844-ben már azt mondja, hogy a nemzetgazdaságtan tudományos alapját a szükségletek vizsgálata adja meg: „*An examination of the nature and intensity of man's wants shows that this connection between them gives to Political Economy its scientific* basis.[2]

Az ujabb elméletben *Jevons* és a határhaszonelmélet iróinak tekintélye, valamint másrészről a sociális szempon-

[1] „Political economy, has nothing to do with the consumption of wealth, *further than as the consideration of it is inseparable from that of production, or from that of distribution.* We know not of any law of the consumption of wealth as the subject of a distinct science...“ *Essays on some Unsettled Questions of P. E.* 132. l. (Lásd idézve *Jevons*-nél *Theory of Pol. Ec.* 4. kiad. 39. l.)

[2] l. *Jevons* i. m. 42, ill. 39. l.

toknak egyre jobban előtérbe nyomulása a gazdaságiak tudományában egyre nagyobb és fontosabb teret jelölnek ki a szükségletek kérdéseinek.

Mindazonáltal a Jevons által kitűzött cél, a fogyasztás elméletének teljes kiépitése még messze van a megvalósulástól. *„Economics must be founded"* — úgymond Jevons[1] — *„upon a full and accurate investigation of the conditions of utility; and, to understand this element we must necessarily examine the wants and desires of man. We, first of all, need a theory of the comsumption of wealth."*

Az általános gazdasági jelenségek vizsgálatához kétségtelenül logikus kiindulási pont a szükségletekről való elmélkedés.[2] [3] A szükségletek felébredését ezért szokták a gaz-

[1] l. *Jevons* i. m. 42., ill. 39. l.

[2] E fejezetet csekély eltéréssel közzé tettem a Közgazdasági Szemle 1912. jul.—aug. számában. A jegyzetek legnagyobb részét azonban nem közöltem.

[3] Érdekes a kiindulás tekintetében R. *Wilbrandt* tübingeni professor felfogása, aki az u. n. gazdasági alapfogalmakat, legcélszerűbben elhagyandóknak tartja. Ich meinerseits habe in den Vorlesungen gänzlich weggelassen... die „Wirtschaftlichen Grundbegriffe." Ich sehe sie etwas skeptisch an. Sind sie fruchtbar, sind sie unentbehrlich?... Mir scheint, die wissenschaftliche Harmlosigkeit solcher Begriffe eher darin zu bestehen, dass sie im Verlauf der Darstellung — die sich ja um volkswirtschaftliche, nicht um abstrakt wirtschaftliche Kategorien zu kümmern hat — nie wiederkehren. Statt dieses... habe ich hineinzuführen gesucht durch Anknüpfen an praktische Fragen... (*Volkswirtsch. Vorlesungen.* Tübingen. 1909. IX. Allg. Theil Vorwort IV.)... Valami nagy fontosságot nem kell tulajdonítanunk az eféle módszerbeli eljárásnak, mely nem mond mást, mint azt, hogy *gyakorlati* irányú közgazdasági tárgyalásnál feleslegesnek tartja az alapfogalmak iskolai felsorolását. Gazdaságbölcseleti és mélyebben szántó elméleti fejtegetéseknél azonban nem lehet egyszerűen abból a feltevésből kiindulni, hogy az alapfogalmak előadása úgyis felesleges. Az értékelméletnél, tőkeelméletnél pl. csak meg kell mondani, hogy mit értünk érték, vagy tőke alatt s hogy milyen értelemben vesszük azt... A nevezett szerző módszerének különlegessége tehát csak abban áll, hogy nem anyagának *elejére* teszi a megmagyarázandó fogalmakat, hanem

dasági élet lendítő kezdetének tekinteni. Vitatkozni lehet azon, hogy mi a gazdasági élet kiindulási pontja, más szóval: hol kezdődik, illetve hol végződik az az emberi ősállapot, melyben még a gazdasági elemet meglevőnek, — t. i. psychikai értelemben meglevőnek — nem tekinthetjük. Nagyon relativ és nagyon bölcseleti kérdés ez.

A gazdasági elemnek psychikai értelemben való megjelenése az a fejlődési pont, a mikor az ember gazdálkodni kezd. Mi is az a gazdálkodás? Gondoskodás az anyagiakról. Vagyis oly tevékenység, melynek fogalmában helyt foglalhat a legtisztább szellemi tevékenység a pusztán fizikai erőkifejtésig. Ez a „gazdálkodás" fogalmának kiterjesztett értelme, mely épen ebben a kiterjesztett alakjában felel meg a gazdaságtan tudományos céljainak. A szó eredeti értelmében kétféle jelentésű. Jelenti a saját háztartásában, főleg saját őstermelési háztartásában végzett foglalatosságot és jelent a mellett eredetileg bizonyos takarékos eljárást is.

A közgazdaságtan céljaira szűk ez a fogalom a maga eredeti értelmében s ezért kell azt kiterjesztenünk az anyagiakról való gondoskodás egész terére.

A tudomány csak hypothesist adhat az emberi gazdálkodás kezdeteiről. Csak feltevésekkel lehet szolgálni abban a tekintetben, hogy mikor jelent meg először az ember agysejtjeiben az anyagi gondnak első biologiai tüneménye, s mikor vonta az homlokára a legelső ráncot.

2. A legtöbb modern ember úgy gondolja el ezt a dolgot, hogy az ember a teljesen állati állapotból lassan emelkedett fel a gondolkodó lény intelligens állapotába s ennek a hosszú útnak valamelyik pontján lehet az időnek az a rejtett határköve, a mikor a gazdasági ránc megjelent primitiv őseink homlokán.

tárgyalásközben — in medias res — magyarázza meg azokat, melyek magyarázatra szorulnak. Annál ellentétesebb ezzel *Julius Wolf* „exakt" módszere, mely dogmatikusan definiált alapfogalmakból indúl ki. (*Nationalökonomie als exakte Wissenschaft.* Leipzig. 1908.)

Ez a gondolatmenet, bármennyire logikus is, magán hordja korunk szellemét: az evolució tanának uralmát.

Én a magam részéről azt hiszem, hogy az első gazdasági gondnak az ember agyában való megjelenése nem az emberi agy fejlődésének kérdése, nem az agynak tökéletesedési útján keresendő határkő, hanem csak annak a kérdése, hogy mikor jutott az ember először olyan szűkösebb, nem paradicsomi körülmények közé, amikor az első gazdasági ráncnak megjelenése a homlokon indokolttá vált. Én azt hiszem, hogy az ember agyveleje talán már ősi időktől fogva alkalmas volt arra, hogy az anyagi gondoskodás legprimitivebb megjelenését kiváltsa: hogy tevékenységét előrelátóan anyagiakról való gondoskodás irányában indítsa meg. Hiszen az embernél sokkal primitivebb állatok gondoskodnak már anyagiakról, szükségleteiknek a jövőben való kielégitéséről (hangyák, méhek). E gondoskodás semmi más, mint gazdálkodás. E tevékenységnek gazdálkodási jellegét nem lehet azon a felületes alapon elvitatni, hogy hiszen az nem „öntudatos". Hogyha az illető állatoknál megvan az a rendszeres tevékenység, a mely ezt a logikus processusát létrehozza a gazdasági gondoskodásnak, akkor meg kell náluk annak a szervnek lennie, (agyvelőnek, vagy idegközpontnak stb.), mely ezt a tevékenységet következetesen megindítja az egyedben. Az öntudatosság kérdése aztán relativ. Ma ilyesmi alatt azt értjük, hogy az ember filozofál-e arról, hogy mit tesz. Primitivebb helyzetekben elég azt érteni alatta, hogy az ember, vagy más élőlény bizonyos cél érdekében végez a saját intellektualitását közvetitő szervei által megindított és nem egyszerüen reflex tevékenységet.

Ösztönszerű gazdasági tevékenységnek is szokták nevezni az ilyesmit.[1] Ez azonban nem mindenben ellentéte

[1] A „gazdasági ösztönök" felsorolása és kimagyarázása egyidőben hálás talaja volt a gazdaságtani kathedrai okoskodásoknak. A classikus iskola álláspontja a gazdasági egoizmusról, méginkább annak elmagyarázása sok sikerült és felesleges vitára adott alkalmat. Lásd erre vonatkozólag az *F. C. Montague „Egoism"*. cikkét a *Palgrave*-féle Dictionary of Pol. Ec-ban; továbbá *Marshall* i. m. V. fej. 73—90. l.

az értelminek. Az értelem által kiváltott tevékenység is ösztönszerüvé válik a gyakorlat folytán, mondhatjuk gépiessé és nem alaptalan az a feltevés, hogy az ember ösztönszerünek látszó tevékenységeit is sok esetben azoknak értelmi megindítása előzte meg.

Hagyjuk azonban ennek a kérdésnek végokok keresésére irányuló boncolását s elégedjünk meg azzal a közhelylyel, hogy a mint az ember hiányérzete folytán szükségletei felébrednek, fellép egy oly tevékenység, a mely a kellemetlen hiányérzet eloszlatása végett a szükségletek kielégitésére irányúl.

3. Ez a tevékenység az idők folytán egyre kibővül, az életnek egyre több terén érezteti a hatását. A gazdaságtörténetnek áll feladatában az emberi gazdálkodás fejlődési fokait megismertetni, annak rendszeres ábrázolatait előtárni.

A politikai gazdaságtan céljaira teljesen elegendő kiindulnunk abból, hogy a szükségletek, illetve a hiányérzet nyomása alatt indul meg egy egyre rendszeresebbé váló emberi tevékenység:[1] a gazdálkodás, értve ennek tudományosan kiterjesztett jelentését. A gazdaságbölcselet a maga szempontjából természetesen sokkal mélyebben és szabatosabban értelmezheti ezt a tételt.

A gazdálkodás tevékenysége által létrehozott eredmények, karöltve az emberi kulturának egyéb terein megnyilvánuló haladásával, nagyon hatalmas tényezővé váltak abban a tekintetben, hogy az ember szükségleteinek körét egyre jobban és jobban kiterjesszék. A hiányérzet, a mely az emberiség gyermekkorában nem sokkal lehetett nagyobb

[1] A physiokraták az emberi szükségletekből indultak ki. Az angol classikusok azonban elhanyagolták a szükségletek szempontjait. A szükségleteket választja kiindulási pontul *J. B. Say* és munkája rendszerében a legnagyobb súlyt helyezett azok tárgyalására. Közgazdasági tankönyvét *(Cours)* a szükségletek tárgyalásával kezdi: *Les besoins de l'homme dépendent de sa nature*, de son organisation physique et morale..." *Cours d'Économie Politique* I. fej., lásd *M. Block*-nál i. m. I. 100. l.

igényű az állatokénál, az idők múlásával ezer meg ezer ujabb szeszélyével lepte meg az emberi társadalmat és számos olyan dolog vált és válik komoly szükségletté, a mit kezdetben kevesek, csak a hatalmasok és különcök igényeltek maguknak.

A hiányérzet tehát szükségletünk kielégitésével épen nem alszik el örökre. Ellenkezőleg: egyre többféle alakban ébred fel.

A társadalomban élő embernek egyre több olyan szükséglete van, a melyet elődei nem ismertek még. Ezenkívül egyre több embernek válnak szükségleteivé olyasmik, a melyeket azelőtt csak kevesebben igényeltek a maguk számára. *Szóval nem csupán a szükségletek száma növekedik, hanem növekedik a társadalom ama tagjainak a száma is, a kik ezeket a szükségleteket érzik s azok kielégitését a maguk számára megvalósítani törekesznek.*

4. Hogyha bizonyos szükséglet a társadalom minden tagjának szükségletévé vált, nevezzük el azt úgy, hogy az illető szükséglet a társadalmat *telítette*. Az emberi társadalom egyre több szükséglettől válik telítetté,[1] a mely körülmény a haladásnak válik egyre erősebb tényezőjévé.

Minél inkább telíti valamely szükséglet a társadalmat, annál fontosabb, annál elsőbbrendű is az. Az ilyen természetű szükségletek azután két csoportba sorozhatók. Némelyek közülük oly természetüek, hogy minden időben szükségletei voltak azok minden embernek, sőt minden állatnak.[2]

[1] *Banfield* tana szerint minden alacsonyabbrendű szükséglet kielégitése egy magasabbrendű szükséglet keletkezéséhez vezet. ... in proportion as food grows abundant, the other wants rise in importance, and a constantly expanding series of desires is awakened, which are classified according to their different grades of pressure. (Lecture III. 60. l.) *Four Lectures on the Organisation of Industry* 1844. Közölve a *Palgrave* szótárban is.

[2] „The lower wants man experiences in common with brutes. The cravings of hunger and thirst, the effects of heat and cold, of drought and damp, he feels with more acuteness than the rest of the

Ezek a *fizikai ősszükségletek,* pl. a levegő, táplálkozás. Ilyen szükséglet nem sok van, de oly fontos valamennyi, hogy kielégitésük mindig a fizikai lét kérdése.

Ezekről a legfontosabb alapszükségletekről azt mondhatjuk, hogy velük a társadalom *fizikailag van telítve.*

Lehetnek azonkívül ismét oly szükségletek, a melyek szintén telítették a társadalmat, anélkül, hogy kielégitésük nélkül mindenütt, minden emberi létnek el kellene pusztulnia. Az ily szükségletek tehát nem fizikailag telítik a társadalmat, hanem *társadalmilag.* Kielégitésüket nem a fizikai létkérdés követeli meg feltétlenül, hanem a társadalom minden tagjának abbeli véleménye s követelménye, hogy az illető szükségletnek kielégitése elengedhetetlen. Az ebbeli követelményt, illetve véleményt *igény*-nek nevezzük.

5. Ha az egész emberi társadalmat tekintjük, annak minden világrészbeli népével egyetemben, akkor a fizikai ősszükségleteken kívül alig találunk olyant, a mely ezt az emberi társadalmat a maga egészében telítette. Vannak pl. ma is népek, a melyek társadalmában a ruházkodás szükséglete nem általános. Ezen az alapon azt mondhatnók, hogy a ruházkodás szükséglete még nem telítette tökéletesen az emberi társadalmat.

Hogyha azonban társadalom alatt nem gondolunk mindig a minden embert magán hordozó földfelület minden tagjára, hanem csupán a népek és nemzetek hozzánk kultura tekintetében közelebb eső körére, akkor számos oly szükségletet láthatunk, a melyek *ezt* az utóbbi társadalmat telítették és még több olyat, a melyek ezen az úton vannak.

Ennek dacára minden nemzet társadalmában a fizikai ősszükségletek azok, a melyek a legfontosabbak. Ezekről semmiféle igénytelenség nem mondhat le. Minél közelebb állanak egyéb szükségletek a fizikai ősszükségletekhez, annál

animal world... Upon this complex foundation of low wants and high aspirations the Political Economist has to build the theory of production and consumption." *Banfield* i. m. Lásd *Jevons*-nál (The Theory of Pol. Ec. 4. kiad. 41—42. l.)

fontosabbak azok minden népnél, minden időben. S habár azt látjuk, hogy a modern, művelt nemzetek társadalmában ezerszerte nagyobb számú szükségletet találunk, mint a primitivebb népekében, a *legtöbb ember* legtöbb gazdasági fáradsága, jövedelmének legnagyobb része ma is a fizikai ősszükségletek kielégitésére forditódik. A mai társadalomnak ma is legnagyobb tétele szükségletkielégitésében a táplálék és az marad előreláthatólag a jövő társadalmában is. [1]

6. A szükségleteket sokféleképp lehet osztályozni. A politikai gazdaságtan szempontjából az osztályozás talán legnevezetesebb alapjául az a szempont kinálkozik, hogy az egyes szükségletek mennyiben tekinthetők olyanoknak, hogy kielégitésüket minden ember igényli, vagyis mennyire telítették azok a társadalmat, illetőleg mennyire közel, vagy távol állanak a telítéshez. A társadalmat telített szükségletek között pedig a fizikai ősszükségletek a legfontosabbak. Az osztályozásnál társadalmi szempontból ezeknek kell tehát a kiindulás pontját képezni.

Fizikai ősszükségletek a levegő, fajfenntartás, táplálkozás stb. stb. szükségletei. Ezek közül szorosan véve azok a *gazdasági* szükségletek, a melyek megszerzése gazdasági áldozatba kerül.

A társadalmi szükségletek azok, a melyek a szorosabb értelemben véve *csakis emberi* szükségleteknek mondhatók, a melyekkel a társadalmi élet ismerkedtette meg az embert,

[1] A sociális szükségletek is tulajdonképen összefolynak a biologiai szükségletekkel. Eltekintve attól, hogy a szükségletek nagy része biologiainak mondható, minél jobban változatossá válik a termelés, annál inkább nő a biologiai szükségletek száma, sőt mondhatjuk, hogy a modern embernek biologiai szükségleteivé váltak olyanok is, a melyeket csak a kultura fejlődésfokán ismert meg.

„...la nutrition n'est possible que par la production. Et dès qu'on se place à ce point de vue on voit combien est erroné de croire que la production soit uniquement un fait humain et social. *Au contraire, elle est un phenomène biologique et universel...*" Novicow: *Le Problème de la Misère.* 1908. 11. l.

míg a fizikai ősszükségletek többnyire szükségletei nemcsak az embernek, hanem az állatoknak is.[1]

A társadalmi szükségleteket azután első-, másod-, harmad- stb. rendüekre oszthatjuk, a szerint, a mint a társadalom nagyobb, vagy kisebb mértékben van telítve azokkal. E társadalmi szükségletek lehetnek ismét fizikaiak (ruházkodás, lakás), kulturszükségletek, művésziek, szellemiek stb. stb.

Sorrendjükben pedig nem az a döntő a politikai gazdaságtan szempontjából, vajjon fizikaiak-e azok, vagy szellemiek stb., hanem az, hogy mennyire van velük *telítve* a társadalom. Mily erővel, mily általánosságban követelik meg azokat a maguk számára a társadalom tagjai. Igy pl. a búzaliszt szükséglete fizikai és táplálkozási szükséglet, de mégsem legelsőrendű, mert a legtöbb nemzet társadalma nincsen azzal telítve.[2][3]

[1] Az általános biologiai szükségleteket állítja a gazdaságtan elemi jelenségeinek homlokterébe *J. Novicow. Le problème de la misère et les phénomènes économicques naturels c. könyvében* (Paris 1908.) „La vie" — úgymond — „est une action du milieu sur l'organisme et une réaction de l'organisme sur le milieu. Cette réaction est la production. La production comprend deux phases: *l'assimilation interne des éléments tirés du dehors ou la nutriton* et *l'arrangement spécial* des éléments tirés du dehors *ou l'adaptation."* (i. m. 7. l. I. fej. bevezető sorai.)

[2] *Landry* szerint a szükségleteket osztályozhatjuk azon az alapon hogy mily tárgyilagos sorrendben kivánjuk meg azokat, vagy osztályozhatjuk a kielégitésük által okozott élvezet, illetve a ki nem elégitésük okozta fájdalom s végre ama javak alapján, a melyekre az illető szükségletek folytán áhitozunk. (Manuel d'Économique. 1908. 67—68. l.) Származásuk tekintetében pedig ugyanaz az iró három csoportra osztja a szükségleteket a szerint, amint 1. az emberi természetben, 2. egyéni átöröklésben, vagy 3. a nevelés, illetve környezet hatásában bírják eredetüket. (u. o. 70. l.)

[3] *Földes* szerint minden társadalmi osztályra nem a szükségletek alsóbb csoportja, hanem azok *csúcsa* jellemző, t. i. hogy hol *végződnek* azok. (Társadalmi Gazdaságtan 1905. I. 4. kiad. I. 96. l.)

A szeszes italok szükséglete igen sok nép társadalmában — sajnos — elsőbbrendű szükséglet, mint a búzaliszt szükséglete, mert jobban van telítve a szesz utáni szükségletérzettel az illető társadalom.

A mikor tehát a társadalomnak szükségleti sorrendjét megállapítjuk, vagyis a mikor azt akarjuk kifejezésre hozni, hogy a valóságban mely javakat kivánja általánosabb s nagyobb mértékben a társadalom s melyeket kevésbé, a *tényleges állapot*, a szokás, felfogás az irányadó.

7. A szükségletek sorrendbe foglalásánál tehát a társadalomnak az illető szükségletek által való telítettségi fokából indulok ki, tekintet nélkül arra, hogy jó-e, helyeslendő-e ez az állapot, vagy sem. Teszem ezt pedig azért, mert a gazdaságtannak s a gazdasági politikának a *tényleges* viszonyokon kell sarkalnia s így azokból kiindulnia. *Nem abból t. i., hogy mi volna jobb, hanem abból, hogy mint van a valóságban.* A gazdasági élet, a termelés, a fogyasztás a létező viszonyok szerint alakul s nem az óhajtandók szerint. Ha pl. nagyobb és általánosab a szeszfogyasztás a búzaliszt fogyasztásánál, akkor az illető népnél a szesz szükséglete előbb fog állani a búzaliszt szükségleténél. A termelés és fogyasztás eszerint fog alakulni.

Egészen más kérdés azután az, hogy helyeselhető, nem kifogásolható-e ez az állapot, hogy t. i. a társadalom nem azokkal a szükségletekkel van jobban telítve, a mely biologiai, hygieniai stb. szempontokból inkább hasznára válnék: ha pl. telítve van az alkohol szükségletével, de nincs telítve a búzaliszt, húsfogyasztás, jó lakás szükségleteivel. A tapasztalat azt mutatja, hogy az észszerű szükségletkielégitési sorrend nemcsak szorosan vett gazdasági, hanem *kulturális* és *ethikai* szempontokkal is függ össze. A sociálpolitikának tehát nemcsak a nagy tömegek absolut gazdasági (pl. kellő nagyságú munkabérekkel való) ellátását kell szem előtt tartania, hanem a szükségletkielégitési sorrend helyes kialakulásának biztosítását is. Sociálpolitikai szempontból tehát azt mondhatjuk, hogy nemcsak méltányos jövedelemeloszlás,

hanem annak a különböző szükségletek kielégitésére való *észszerű beosztása* is — mint az előbbin alapuló s az előbbinek viszásságait enyhítő körülmény — méltatandó figyelemre. A sociálpolitikának ily természetű *interfamiliaris* kérdései azok, ahol a szorosan vett gazdasági elem a legelválaszthatatlanabbúl függ össze a kultura, ethika és sociálhygienia kérdéseivel.

A szükségleteknek sorrendjét tehát az elméletben kétféleképen lehet felállítanunk:

a szerint, a mint azokkal a társadalom jobban, vagy kevésbé *van telítve,*

s a szerint, a mint az illető *iró tartja kivánatosnak* a társadalom érdekében, hogy a szükségletek kielégitését ebben, vagy amabban a sorrendben eszközölje.[1]

Én azt hiszem, hogy a helyesebb kiindulási pont a szükségleteknek körülbelül abban a sorrendben való odaállitása lehet csupán, a melyben a társadalom állítja össze ezt a maga fogyasztásában és termelésében. Ezzel a valóságban statisztikai és gazdaságtörténeti alapokon nyugvó sorrenddel fejezzük ki a meglevő állapotot, a társadalom helyzetét és itéletét a szükségleteknek az élet százféle viszonyai által létrehozott sorrendjéről. Ezzel szemben bármily helyes vélekedés a szükségletkielégités észszerű, kivánatos sorrendjéről, mégis csak egyéni vélemény.

Az első feladat ekként: *megismerni* a társadalomnak a *valóságban érvényesülő* szükségleti sorrendjét s csak ezu-

[1] A legtöbb iró az utóbbi szempont alapján foglalja sorrendbe a szükségleteket, az előbbi szempont szerint való osztályozás az elméleti közgazdaságtanban nem igen jutott tudatos kifejezésre eddig. Inkább a gyakorlati gazdasági kérdésekről írt munkák, különösen pedig azok, amelyek *háztartási statistikát* tartalmaznak, nyujtanak képet az *általuk vizsgált körön belül* az illető társadalmi csoportoknak a különböző szükségletek által való telítettségi fokára. Érdekesek erészben *Le Play* és *Ducpétiaux* ismert nagy monografiái, vagy *Engel:* Die Lebenskosten belgischer Arbeiterfamilien früher und jetzt. (Bulletin de l'Institut international de Statistique IX. kötet) és általában a háztartási statistikák.

tán következő annak a megbirálása, vajjon az egyes nemzetek, népek (mert ilyesmit általánosságban s az egész emberiségre megállapítani alig lehet) *helyes sorrendet követnek-e* szükségleteik kielégitésében.

Ha ugyanis a szükségletkielégitésnek egyre csak a megkivánt, az eszményi sorrendjéről beszélünk és nem méltatjuk elsősorban a valóságban meglévő sorrendet figyelemre: akkor látjuk a kitűzött célt, de nem látjuk jól az élet reális valóságát.

A *tényleges* szükségletkielégités sorrendjének, alakulásának ismerete, amint azt egy Le Play és mások felismerték, a legfontosabb tekintete a szociálpolitikai tudás alaposságának. Ha pedig ez így van egy gyakorlati irányú gazdaságtani ismeretág szempontjából, nem követelhetjük-e meg joggal e követelménynek az elmélet terén való figyelembevételét is? Ami a gyakorlati élet szükségletkielégitési sorrendjének megállapítása tekintetében empirikus alapon a háztartási statistika, ugyanaz elméleti gazdaságbölcseleti alakban a szükségleteknek aszerint való sorrendbe állitása, amily mértékben azok valamely társadalmat telítettek.

Az ily gyakorlati alapon felállított sorrend mindig relativ lesz és csak bizonyos népre, illetve társadalmi osztályra találó. A szükségletkielégités észszerű sorrendjének *előírása általánosságban* szokásos közhely a kézikönyvekben, de azért az ilyen iskolai felosztások közül alig fordít valamelyik figyelmet arra, hogy tulajdonképeni gazdasági és nem biologiai szempontból az a sorrendben előbbálló szükséglet, mely a jövedelemnek nagyobb hányadát emészti fel. Eszerint tehát *szorosan vett gazdasági szempontból* másnak és másnak kell lennie az észszerű szükségletkielégítési sorrendnek minden nagyság tekintetében egymástól lényegesen eltérő jövedelmi kategoriánál.

A százmilliomosnak például gazdasági szempontból — minden biologiai fontossága dacára is — sorrendben nagyon hátulálló szükséglete lesz a táplálkozás. Sokkal előbbálló szükséglete lehet például szorosanvett gazdasági tekintetben

a gazdasági hírszerzés, vagy yachtozás szükségletének kielégitése. A szegény embernél ellenben a táplálkozás szükségletének kielégitése úgy *gazdasági*, mint *biologiai* sorrendben a legelsőrendű lesz.

A tan- és kézikönyvek tehát a szükségletek konkrét sorrendjének felállitásánál nem általános *gazdasági*, hanem általános *biologiai* (vagy mondhatjuk biologiai szempontból kiinduló észszerűségi) sorrendet állítanak fel.[1]

8. Az emberi szükségletek jellemzésére *Gide*[2] a következő öt pontot (szerinte: törvényt) állítja fel:

a) Számuk korlátlan... A modern civilizációt a szükségletek rendkívüli megsokasodása teremtette s mindazt, amit haladásnak nevezünk. Ez azonban még korántsem jelenti az emberek boldogabbá tételét.

b) A szükségletek kielégitése a javak nem korlátlan tömegét igényli, hanem azokból csupán bizonyos mennyiséget s a szükségletek ereje csökken a kielégültség fokával. Ez — úgymond — (les besoins sont limités en capacité) egyike a közgazdaságtan legfontosabbik tételeinek, mert az új értékelmélet alapjául szolgál.

c) A szükségletek versenyeznek egymással, vagyis az egyik szükséglet kielégitése igen gyakran elenyészteti a

[1] Igy például *Landry* egy húsz kategoriára oszló szükségletkielégitési sorrendet állít fel: 1. táplálkozás, 2. lakás, 3. világitás, 4. fűtés, 5. butorzat, 6. ruházkodás, 7. külső megjelenés (parure), 8. egészség, 9. védelem, 10. kiszolgálat, 11. fizikai gyakorlatok, 12. érzéki szükségletek, 13. játék, 14. utazás, 15. tanulmányok, 16. aesthétika, 17. erkölcsi és vallási, 18. társadalmi, 19. fényűzési szükségletek, 20. a gazdagság önmagáért való szükséglete. Egy ilyen hosszú, mondvacsinált elméleti sorrendet azt hiszem nem lehet nagyon komolyan venni. Ellenben komoly sorrend volna ez akkor, hogyha statisztikai alapon volna kimutatható valamely konkrét esetben a szükségletek ily alakulása. (i. m. 68—9.) Annál figyelemreméltóbb azonban az, amit ugyanez az iró a szükségletek viszonylagos fontosságáról mond, a civilizáció foka, nem, kor, társadalmi osztály stb. szerint. i. m. (75—79. l.)

[2] Ch. *Gide*: Cours d'économie politique. Paris. 1909. 38—44. l.

másikat s igen sokszor a különböző szükségletek helyettesíthetik egymást.[1]

d) A szükségletek további (kiegészitő) szükségleteket vonnak maguk után s egy-egynek elszigetelt módon való kielégitése tökéletlen kielégitési mód. (Pl. civilizált ember étkezése maga után vonja a tányér, asztal, kés, villa stb. szükségleteit.)

e) Az egyszer kielégített szükségletek rendszerint ismét megújulnak, szokássá válnak. A megszokott életmódot ezért nehéz alacsonyabbal felcserélni.[2]

[1] Erre egyik például hozza fel, hogy a kerékpár és automobil szükségletének felébredése itt-ott nemcsak a hátaslovak és hintók utáni szükségletet csökkentette, hanem különös módon a zongorák keresletét is.

[2] *Wagner* elosztja a szükségleteket: 1. *életszükségletekre*, melyek az emberi lét fentartására és 2. olyan szükségletekre, *melyek az élet élvezetesebbé tételére* s az *ember továbbfejlődésére* szolgálnak.

Az előbbiek ismét a) elsőrendű életszükségletek (levegő, tápláléknimimum, csecsemők, betegek oltalma stb. stb.) vagy b) másodrendű életszükségletek, melyek terjedelmét a szokás és életmód állapítják meg.

Az ember továbbfejlesztési szükségleteihez főleg a szellemiek tartoznak. Ezek kulturszükségletek, a melyek között van az együttélésből folyó közös szükségletek legtöbbje.

Philippovich létszükségleteket és kulturszükségleteket különböztet meg. Grundriss der pol. Oekonomie. 1899. I. 3. l.

Grundlegung der politischen Oekonomie. 1893. l. 681—3. l.

Marshall a szükségletek több faját említi, de a formai osztályozást saját céljaira szükségesnek nem tartja. Principles of Economics. III. kiadás. London 1895. 137—140.

A szigorúan a történeti módszerhez ragaszkodó *Schmoller* a szükségletek kategoriákba való puszta felosztását nem tartja nagy jelentőségünek, sokkal többre becsüli azok történeti vizsgálatát. Csak az értékelmélet szempontjából ismeri el Jevons és az osztrák iskola megkülönböztetéseinek jelentőségét. (Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre IV—VI. kiadás. Leipzig 1901. 23. l.) Ezzel az állásponttal annyiban értek egyet, hogy mint fentebb kifejtettem, elsőbbrendű feladatnak tartom a szükségletkielégités folyamatának statisztikai és gazdaságtörténeti ismeretei alapján a szükségletek tényleges kielégitési sorrendjét megismerni, mint önkényes elméleti sorrendeket állítani fel. Mindazonáltal az óhajtandó szükségletkielégitési

9. A szükségletek sokasodásával, azok nyomása alatt támadnak az ember gazdasági *céljai*, *igényei* és *érdekei*. Többé-kevésbé a szükségletek közvetlen, vagy közvetett okozatai ezek: olyan psycho-socialis kategoriák, a melyek egyedül teszik lehetővé a rendszeresebb, előbbrelátó, nagyobb szabású gazdasági életet.

E három tényező közrehatásával fejlődött ki az öntudatos gazdálkodás. S habár ezek az öntudatos psychikai jelenségek többé-kevésbé felfedezhetők a kezdetleges gazdálkodási fokokon is, mégis a gazdasági élet fejlettebb voltának jele az, a mikor a gazdasági célok tisztán állanak előttünk, az igények öntudatosan lépnek fel társadalmi osztályonként s az érdekek lehetőleg élesen felismertetnek. Mindez kérdése a gazdasági kulturának és iskolázottságnak is.[1]

A gazdasági célok, igények és érdekek vehetők *egyéni, társadalmi, nemzeti* stb. értelemben. Az igények kielégitésére, a gazdasági érdekek megvédésére s a célok elérésére való törekvés és cselekvés teszi ki a gazdasági életet úgy magán, mint társadalmi értelemben.

Az életnek ez nem valamely izolált, vagy új oldala. Ellenkezőleg: a valóságos élet maga, a gazdaságiaknak összeszövődése az életnek egyéb, nem tulajdonképen gazdasági szempontjaival.

Az orthodox iskola nagyot hibázott, a mikor az elvont gazdálkodó ember theoretikus természetét átvitte a maga deduktiv következtetéseivel a valóságos emberi társadalomra is. Az elmélet célja nem lehetett más erészben, mint a gazdasági jelenségek helyesebb, háboritástól mentebb vizsgálata.[2] A valóságban azonban az elvont economic man

sorrend felállitása is helyén való lehet, de inkább a társadalmi, közegészségi, kultur stb. politikában, mint az általános elméletben.

Földes a szükségletek többféle megkülönböztetését adja Társadalmi Gazdaságtan I. 1905. 93—95. l.

[1] Lásd erről *Landry* kézikönyvében a L'évolution des besoins és L'importance rélative des besoins c. pontokot (*Manuel* 72—79. l.)

[2] A *homo economicus* fogalma ellen intézett támadásokra vonatkozólag ezt mondja *Novicow:* Ce reproche n'est nullement merité.

hypothetikus természete az életben nem találó, ferde, vagy a mi talán még rosszabb, spekulativ elméletek létrehozásához vezetett.

10. A gazdasági igények, érdekek és célok összefüggését nagyjából a következőkben vázolhatjuk.

Egyéni értelemben igények alatt az illető egyén által *megkövetelt* életmódot értjük. Az igény tehát valami óhajtott, elérni kivánt, megkövetelt dolog és nem az elért, a meglevő valóság, mint az életmód.

A politikai gazdaságtan szempontjából a *társadalmi igények* a fontosabbak. Ez a társadalom, valamely nép, valamely társadalmi osztály által megkövetelt, a maga számára a jogos megilletés érzetével elérni törekedett életmód.

A gazdasági *célokat*, vagyis azt a komolyan kivánt gazdasági állapotot, melyek felé gazdasági cselekvőségünket irányozzuk, nagyrészben az igények állapítják meg. Hiszen úgy egyénileg, mint társadalmilag a legfontosabb általános és átlagos gazdasági célja a legtöbb embernek az, hogy a maga igényeinek megfelelő életmódban, jövedelemben, keresetben lehessen része.

A gazdasági célok azonban az igényszerű életmódra törekvésben még épen nincsenek kimerítve. Rendes körülmények között a gazdasági célok, a szükségleteknek önmagukat szaporító hatásuknál fogva, magukban foglalják a *folyton jobb és jobb* életmódra s az ezt lehetővé tevő egyre nagyobb és nagyobb jövedelemre való törekvést,[1] a hatvá-

Tout économiste sait parfaitement que la production de la richesse n'est pas le seul phénomène social et que cette production est conditionnée par une série de causes qui ne sont pas de l'ordre économique: (culture... un bon gouvernement...) ... que l'homme (est) mû par des sentiments innombrables et extrêmement complexes... *Le problème de la misère.* 1908. 138. l.) ... l'économiste dit seulement que l'intérêt matériel, s'il est considéré en dehors des autres impulsions, doit pousser l'homme à agir de telle on telle façon déterminée. (139. l.)

[1] Életmód és jövedelem összefüggéséről lásd *Marshall: Principles.* (3. kiad. 779—82. l.) Az életmód és jövedelem összefüggése dolgában, illetve abban a tekintetben, hogy a gazdasági konjunkturák, különösen

nyozódó tőkeképzést. A legkülönbözőbb más egyéb emberi célok, a becsvágy, a konjunkturák nyitotta új kilátások stb. mind kihatással bírnak a folyton ujabb és ujabb gazdasági célok keletkezésére s egyre nagyobbszabásuvá válására.

Ebben a tekintetben lényeges különbséget találunk egyrészt az egyén, másrészt a nemzet, a társadalom gazdasági célja között. Elvontan tekintve az egyént s nem egy meghatározott embernek valószinűségeit vizsgálva, azt mondhatjuk, hogy a társadalom gazdasági céljaiban sokkal inkább oda van kötve az adott, a meglevő gazdasági helyzethez, sokkal nehezebb abból magát jelentékenyen kiemelni, mint az egyénnek. Az egyénnél az elérhető lehetőségek viszonylag nagyobbak, mint a nemzetnél, a társadalomnál. Igy például nem lehetetlen, hogy az egyén szerencsés körülmények között megszázszorozhatja a maga jövedelmét, de lehetetlen ilyesmi rövidebb időn belül egy nemzetre, vagy a társadalomra nézve.

Az egyén gazdasági esélyei nagyobbak, mint a társadaloméi, nagyobb ugrások, változatosabb fordulatok állhatnak be reá nézve. Innen van aztán, hogy a társadalom, a nemzet gazdasági céljainak elérésére szolgáló cselekvőség (a gazdasági politika) sokkal inkább a lépésről-lépésre való előrehaladásra s a bennrejlő erők lassú kifejtésére van utalva, míg az egyén sorsának a gazdasági élet fordulatai sokszor hirtelen és kiszámíthatatlan lendületet adhatnak. Az egyén pl. megsokszorozhatja vagyonát főnyeremény, tőzsdei nyere-

az áralakulás mint befolyásolja a szükségletkielégités mértékét s menynyire növekszik, vagy csökken a lehetősége az életmód javításának, nem érdektelen dolog a *fogyasztási járadék (consumer's rent)* szempontjainak vizsgálata sem. A fogyasztási járadék voltaképen a szükségletkielégitésen való szerencsés megtakarítás és így más oldalról az életmód emelkedésének conjuncturális tényezője, melynek jelentősége főleg *igénynövelő* hatásában rejlik társadalmi tekintetben. (Lásd e fogalom magyarázatát *Marshall*-nál i. m. 200. s köv. lap. *Clark*-nál, ki a „surplus" kifejezést ajánlja *Essentials of Ec. Science* 1907. 105., 172—3. l.) A fogyasztási járadék és életmód összefüggése tekintetében a magyar irodalomban l.: *Heller Farkas: A drágaság kérdése elméleti világitásban.* 1911.

ség útján, a minek valószinűsége az egyének összességére, a társadalomra nézve be nem állhat.

Érdekek[1] alatt az itéletalkotásnak azt a gondolkodásbeli eredményét értjük, hogy többé-kevésbé felismerjük és látjuk azokat a tényezőket, szempontokat, a melyek javunkra, hasznunkra, boldogulásunkra s azokat, melyek kárunkra, hátrányunkra vannak, voltak, vagy lesznek, melyek céljainkhoz közelebb visznek, vagy azoktól eltávolítanak. Érdekünk ekként mindannak megvalósulása és megmaradása, a mi javunkra szolgál s mindannak elmulása és be nem következése, a mi hátrányunkra van és céljainkkal ellenkezésben.

11. Gazdasági céljaink akkor komolyak, akkor reálisak, ha jól megitélt érdekeink előbbrevitelére vonatkoznak. A céloknak ekként az érdekeken kell sarkalniok s a cselekvést az érdekeken sarkaló céloknak kell irányítaniok úgy a magán, mint a társadalmi, a nemzeti életben.

De a míg az egyéni érdekek felismerése az illető egyén részéről általában könnyű dolog s azt a legtöbb ember többé-kevésbé mintegy ösztönszerűleg is megteszi, mert sok érdeket már a fizikai tényezők, a fájdalom stb. felismertetnek, addig a kollektiv érdekek felismerése már jóval nehezebb. S nem is csoda, hogy így van ez. Hiszen itten sok százezer, vagy millió ember összeszövődő s egymással majd ellentétes, majd megegyező s egymást elfedő érdekek közül

[1] A közgazdasági és sociálpolitikát a gazdasági érdekek tanának is lehetne mondani, csakhogy a valóságban az ily tárgyú munkák inkább leiró természetüek, vagy gyakran társadalmi és politikai irányok szolgálatában állanak. A gazdasági különféle (egyéni, nemzeti, osztálybeli stb.) érdekeknek a tapasztalati anyag felhasználása alapján való objektiv logikai rendszerbefoglalása volna a gyakorlati gazdaságtannak egyik legideálisabb feladata, mert ebben a részében nyujtaná tulajdonképen a leszűrt gyakorlati érdekű tanulságok rendszeres összefoglalását, melyet az u. n. „közgazdasági törvények“ épen nem nyujtanak.

kell következtetést vonni egy olyan érdekre, a mely átlagban a legjobban találja el a legtöbb ember javát, célját stb.[1]

A társadalom sohasem láthatja úgy a maga érdekeit, a mint láthatja azt az egyén, mert a társadalom maga nem lát, nem hall, nincsen magának külön kollektiv agyveleje, melyben érdekei tudatra juthatnának, mint az egyénnek. A társadalmi érdekről tehát egyes embereknek, egyes egyéni agyvelők működésének kell az *érdekitéletet* létrehozni: az egyes embernek kell egy olyan fogalomalkotás folyamatát elvégeznie, melynek támasztópontjai, figyelembeveendő körülményei sokkal, de sokkal kevésbé világosan és zavartalanul eshetnek csak bele érzékei és gondolkodása körébe, mint a saját érdekeire vonatkozólag.

A társadalmi, a nemzeti érdekek felismerését számos tényező, megtévesztő körülmény akadályozza. Ilyen akadály maga a társadalmi jelenségek bonyolultsága, megfigyelésük nehéz, sokszor lehetetlen volta.[2] Akadályul szolgálnak s zavarólag hatnak a kellő értelmiség hiánya a megitélésnél, ideologiák befolyása, divatos gondolkodásbeli áramlatok, a melyek bizonyos problémáknak csak egyik oldalát engedik látni s így az itélőtehetséget gyöngítik s végül az ellentétes érdeküektől spekulative terjesztett tanítások, eszmeáramlatok stb. stb. Ezeknek az eszmeáramlatoknak hatása a modern időben főleg a sajtó s irodalom gyakorolta s a sokszor hallás és olvasás folytán előálló suggestióban nyilvánul, vagy a saját eredeti, de ellentétes gondolatainknak más által való meg nem erősítése, nem osztása következtében előálló elbátortalanodásában, elhalványodásában jelentkezik. Egyes gondolkodásbeli irányok tehát egyre erősbödnek ezeknek,

[1] A gazdaságpsychikai tevékenységek sorában megkülönböztetjük a különböző tények és jelenségek megfigyelése és az értékitélet mellett, az *érdekek* felismerésére s mérlegelésére irányuló tevékenységet, melyet *érdekitélet*-nek nevezhetünk.

[2] A megfigyelésről lásd: *Landry* (i. m. 43—54. l), *Wagner*: *Grundlegung* 3. kiad. I. 144—166. l. s l. a módszerről tett megjegyzéseket általában.

illetve a megfelelő gondolatmenetnek folytonos hangoztatása, terjesztése által. Más gondolati irányok pedig egyre jobban tért vesztenek annak folytán, hogy az ellenkezőekkel szemben folytonos hangoztatásban, felszínen tartásban nincs részük. Mindezek állanak a közgazdasági eszmékre, a gazdaságpolitikai irányokra is. Nem mindig azok a gazdaságpolitikai célok lebegnek a társadalom szemei előtt, a melyek a legreálisabbak vagy a melyek a legjobban állják meg az objektiv kritikát, hanem azok, a melyeknek terjesztésében legtöbb suggestiv hatás nyilvánul. Ennek elérése pedig igen gyakran az agitációnak technikai kérdése.

A legtöbb ember hallomás, olvasmány, sajtó stb. után indul s nincs sem ideje, sem készsége ahoz, hogy a legbonyolultabb társadalomgazdasági problémákat önálló vizsgálat tárgyává tegye. Vagyis kölcsönvett fogalmakkal s ezekből alkotott véleménynyel dolgozik.[1]

A társadalmi, nemzeti és közgazdasági érdekek felismerése és öntudatossá tétele tehát a legfontosabb kiindulópont a tudományra támaszkodó gazdasági politikában.

11. A gazdasági életben tehát épúgy psychikai szempontokra bukkanunk, mint az élet minden más terén. Igy a hiányérzet, az értékelés folyamata, az igényeken, célokon, érdekeken kívül, megannyi psychikai jelenség. Kimerítő részletezésük ekként inkább a gazdasági filozofia, mint a gyakorlati gazdaságtan feladata.

Helyénvalónak látszik itten a gazdasági téren nagyobb szerepet játszó ösztönökről, indulatokról pár szót mondani.

[1] Lásd erről a tárgyról: *L. Lefèvre:* Du mode de transmission des idées. Bruxelles. Weitenbruch 1905. Szerzője a legnagyobb befolyást a környezet suggestiv erejének tulajdonítja.

E. Durkheim: Les règles de la méthode sociologique. Paris. 1907. V. fejezet.

G. Tarde: Les deux éléments de la Sociologie. (Études de Psychologie Sociale. Paris 1898.)

Schmoller: Grundriss (1901). I. 14—15. l.

Vannak-e külön *„gazdasági ösztönök?"* Nincsenek. Csak emberi ösztönök vannak.[1]

Minden emberi cselekvés terén azoknak a törekvéseknek, eszméknek, érzelmeknek kell elsősorban elfoglalniok az embert, a mely érzelmek, törekvések stb. a legközelebb esnek az illető ember különleges cselekvési, hivatási köréhez. Igy pl. a művészetek terén a szép, a művészi követése, a művészi érzék, ügyesség folytonos továbbképzése, fejlesztése s az annak hatása alatt álló gondolkodásmód terjeszti ki uralmát az emberre.

Azt a jelenséget, hogy ekként valaki a szépnek megvalósitására, a művészi érzéknek, ügyességnek folyton nagyobb kiművelésére törekszik, illetve eme törekvésnek és cselekvésnek folytonos megnyilvánulását az emberi cselekvésben, művészi ösztönnek lehetne nevezni.

A szorosan vett gazdaságiakkal, nevezetesen pedig az anyagi termeléssel, az ily pályákon való kenyérkeresettel foglalkozó emberre szintén reányomja bélyegét az ő foglalkozási köre.[1] Neki is arra kell törekednie, hogy célt érjen

[1] Erre vonatkozólag lásd *Novicow* gondolatmenetét. (Probléme de la misère. (Különösen 138—9. l.) L'économiste n'a pas à considerer l'homme ... un être abstrait ... matériel ... (L'homme est à considérer) par rapport à l'adaptation du milieu physique. (l. u. o.)

[1] Ez a társadalmi életben gyakorlatilag az illető egyén gondolkodásának bizonyos egyoldalúságában nyilvánul meg. Ez az egyoldalú gondolkodásmód mindig bizonyos félszegséget rejt ugyan magában, de gyakran a *hivatás* érzete egyik legfőbb oka annak.

Egy olyan egyoldalú felfogás, amely az illető elfogult nézeteket valló társadalmi osztálynak anyagi érdekeivel megegyez, a gazdaságiakban aligha bosszulhatja meg magát. Ha például gazdag kereskedők, gyárosok, bankárok társadalmi rétege csak a saját foglalkozását tartja szépnek, ha fiait erre neveli s ha más pályát lekicsinyel, — akkor ez az egyoldalú nézet lehet visszataszító, de mint jellegzetes hivatás, túlbecsülés, nem válhatik az illető társadalmi réteg gazdasági hátrányára. Egészen más a helyzet akkor, hogyha például a reprezentativ pályákat ambicionálja magának az is, akire ráférne az anyagiakról való nagyobb gondoskodás. Itt már a gondolkozásbeli egyoldalúság gazdasági hátrányokkal jár. *Szóval a foglalkozási kör bélyege is társadalomgazdasági szempontokat takar.* Lásd erről bővebben szerzőtől *A népesedés* 1905. 405—23.

foglalkozási körében, hogy haszonnal, nyereséggel termeljen stb. stb. Igen természetes azonban, hogy az ily ember céljai az ő hivatáskörén belül elsősorban nem művészi, nem erkölcsi, apostoli, aesthetikai, hanem a szorosabb értelemben *gazdasági* célok lesznek. E gazdasági célok, mint látjuk, egészen más lelki tulajdonságokat igényelnek, mint a művészi, irói, lelkészi stb. eredmények felmutatása.

A szorosabb értelemben vett termelő, nyereséges pályákon szigorúan a gazdasági érdekekhez mért cselekvés, életmód, gondolkodás szükséges. Az érdekek hideg, illuziókat kizáró felismerése az az alap, melyhez az illető termelőnek, vállalkozónak, üzleti embernek az ő cselekvésmódját alkalmaznia kell. Nagyon természetes, hogy az életnek emez oldala szintén erősen rányomja bélyegét az emberre. Az ilyen ember a *számitó judicium embere* kell hogy legyen, aki a versenyviszonyok között jól meg tudja ismerni, védeni és előbbrevinni a maga érdekeit. Mindez nagyon rányomja bélyegét az üzleti emberre s valószinűleg annál jobban, minél inkább belemélyed a hivatásába, minél egyoldalúbb üzleti emberré válik.

Mindennek dacára tulzás azt mondani, hogy a gazdasági élet terén csak egyetlen ösztön bír jelentőséggel: az egoizmus. Ez a nagy általánosítások okozta tévedés, illetve tulzás.[1]

Az elvont gazdálkodó egyén fogalma,[2] az elvont „gazdasági élet“, — csak gondolatbeli abstractiók s nem valóságok. Csak húsból-vérből való emberek vannak s csak egyetlenegy életük van ezeknek az embereknek — számos szemponttal, viszonylattal, törekvési körrel.[3]

[1] Lásd az *Egoism*-cikket a Palgrave-féle szótárban és Marshall i. m V. fej.

[2] Az *Economic Man* irodalmi kritikájára vonatkozólag lásd *W. J. Johnson* hasonló cimü cikkét a Palgrave-szótárban (1910.), ugyanott bibliografia. *Marshall* i. m. V. Ch. 73—90.

[3] Ezzel szemben St. *Mill* meghatározása szerint: „Political economy considers man as occupied solely in acquiring and consuming wealth.“ *Essays* on some *Unsettled Questions* 138. és Logic. IV. könyv. IX. fej. 3. §. idézve Marshallnál is. i. m. 85. l.

A „gazdasági élet“ tulajdonképen csak átvitt értelmű kifejezés,[1] mely a gazdasági viszonyok, cselekvések, érdekek, törekvések összességét fejezi ki. A gazdasági életnek elnevezett működési kör nem öncél, hanem csak eszköz az ember szükségleteivel szemben: eszköz az ember kiirthatatlan, nagyobb jólétre, boldogságra törekvő természetének szolgálatában.[2] És hogyha a gazdasági célokért dolgozó ember eme céljainak elérésére nem a fantázia, a poézis, a moralizálás fejlesztette psychikai tulajdonságokkal kénytelen is magát felvértezni, hanem azokkal, melyeket az anyagi érdekek felismerése s előbbrevitele fejlesztenek ki benne, azért mégis nagyon spekulativ általánosítás azt mondani, hogy a gazdálkodó ember egyedüli ösztöne az egoizmus.

A gazdálkodó ember szintén az, ami más: az örök ember.[3] Tulajdonságai ugyanazok. Ugyanazok az ösztönök vezetik, a melyek más embert, csupán munkakörében kénytelen ő, a saját munkaköre speciális érdekeihez: a szorosan vett anyagi érdekekhez hozzászabott cselekvőséget, célokat, lélektani tulajdonságokat stb. kiváltani magából.[4] Minthogy pedig ezek anyagi javakra, pénzre, a megélhetésnek, tőkegyüjtésnek szürke alapjaira stb. vonatkoznak, azért látszanak a gazdálkodó ember tulajdonságai — közelebbi hivatás-

[1] Lásd erről: L. S. *Amery*: The fundamental Fallacies of Free Trade 1906.

[2] L. A. *Wagner*: Differenzirung und Combination der Motive im wirtschaftlichen Handeln. (Grundlegung 3. kiad. 83—121. és *Conrad*-féle Jahrbücher 46. kötet 228. és köv. l.)

[3] A gazdasági élet ethikai szempontjainak hangsúlyozása, mintegy visszahatásként az *economic man* egyoldalú elvont felfogásával szemben oly nagy tért hódított a gazdasági és gazdaságbölcseleti irodalomban, hogy ethikai iskoláról is szokás beszélni a közgazdaságtanban. Lásd erről *Földes* i. m. IV. fej. *Wagner* A. i. m. 83—121.

[4] „Is it not a patent fact, that in buying and selling, in agreeing to pay, or to accept a certain rate of wages, in letting and hiring, in lending and borrowing, the awerage man aims at making as good a bargain for himself as he can?“ (*Keynes:* Scope and Method of P. E. 1891. 121. l.)

körénél fogva — egoistikusabbnak, mint másokéi. Pedig talán a művész, a politikus, a katona stb. egoizmusa sem kisebb a maga művészi, politikai, katonai érdeke, sikerei, céljai iránt, mint a szorosan anyagi téren működő emberé a saját különleges érdekei tekintetében. Amazoknál sem kisebb az irígykedés és vetélykedés gyakran, mint ezeknél. Legfeljebb azt lehet állítani, hogy a gazdasági téren lévén elsősorban a megélhetésről, vagy nélkülözésről, a fizikai lét feltételeinek megszerzéséről, vagy elvesztéséről szó, — az érdekvédelmi eszközökben, a célirányos eljárásban nagyobb ethikai elfajulásra, élesebb összeütközésre, kíméletlenebb eljárásra, érzékenyebb csapások osztogatására nyílik tér, mint egyebütt.

12. A gazdasági célok megvalósitása számos, különböző rendű és rangú akadályra bukkan.[1] Ezeknek az akadályoknak az elháritására szolgáló cselekvés teszi ki az ember és a társadalom gazdasági életműködésének oroszlánrészét. Minthogy érdekeinkkel a valóságban több-kevesebb más, többé-kevésbé ellentétes gazdasági érdek kerül szembe, gazdasági céljaink eléréséhez egyenes irányban, vagyis mások minden érdekeire való tekintet nélkül csak a legritkább esetekben haladhatunk. A legtöbbször a viszonyokkal, az akadályozó más érdekekkel szemben való megalkuvás lesz az életben a gazdasági célok elérésének a módja.[2] Tehát nem közvetetlen, hanem többé-kevésbé közvetett utakon kell kinek-kinek e céljai felé haladnia. Az út ekként, a melyen

[1] A gazdasági élet akadályairól jellegzetes felfogást tanusít Vilfredo *Pareto*, ki az akadályok legyőzésének tudománya alatt a termelés tanát érti. l. francia fordítását: *V. Pareto*: Manuel d'Éc. Pol. traduit par. A. *Bonnet* 1909. (285—342.)

[2] Az optimisták *(Bastiat, Carey, Dunoyer)* gazdasági harmóniát látnak abban, amit reális szemmel tekintve, a viszonyokkal való megalkuvásnak kell mondanunk. A *„gazdasági egyensúly"* tana is voltaképp nem fejez ki mást, mint a viszonyokkal való megalkuvást. A gazdasági egyensúlynak a mathematikai módszer keretében való magyarázását lásd *Pareto*-nál. (i. m. 343—379. VI. fej.)

haladni kénytelenek vagyunk, kitűzött gazdasági céljaink felé, többnyire nem nyílegyenes pályán, hanem ettől az élet körülményei által majd erre, majd amarra letérített görbe eredő vonalban fog vezetni.

Ennek következtében, minthogy másoknak velünk szembehelyezkedő, a mieinktől különböző gazdasági céljait is, mint terveink tényleges akadályait tekintetbe venni kényszerülünk, — ha saját céljaink többé-kevésbé ugyanazok maradnak is — az *érdekek* eme céljaink köré az életben a legkülönbözőbb változatokban fognak felsorakozni. Aszerint, amint mások érdekei akadályozólag, vagy előmozdítólag vannak összefüggésben a mieinkkel, a mi saját érdekeink is majd közelebbre, majd pedig távolabbra fognak esni mások egyes érdekeitől.

Azoknak csoportját, akik a legtöbb jelentékeny gazdasági érdekükben vannak egymásra utalva más csoportokkal s más csoportok érdekeivel szemben, *érdekcsoportoknak* nevezzük. Ilyen többek közt a család, a község, a társadalmi osztály, a nemzet stb. stb. A társadalomban minden ember tartozik valamelyikhez, még pedig az érdektáboroknak egyszerre többféle fajtájához is.[1]

Minél hatalmasabb valamely gazdasági téren versenyző egyén, vagy érdektábor, annál egyenesebb úton haladhat céljai felé, annál több ellentétes érdeken bír keresztülgázolni.[2] Minél gyöngébb, annál több ellentétes érdeket kénytelen megkerülni. Végre lehetnek a gazdasági egyednek, vagy érdektábornak körülményei és kilátásai olyanok, hogy az elérendő cél tekintetében az elejébe tornyosodó akadályok egyáltalában lehetetlenné teszik az akár világosan kitűzött, akár mintegy ösztönszerüen áhitozott cél elérését. Ilyenkor két eredmény állhat elő: vagy lemond és kisebb-

[1] Erről a tárgyról l. szerzőtől: *A népesedés.* 1905. (95—127., 515—541. l.)

[2] Ennek a szempontnak a nemzeti, faji és közgazdasági életben való érvényesülését és tömeghatalmi vonatkozásait szintén kimerítően tárgyalja szerző *A népesedés*-ben (kül. I—IX. és XIV. fejezet).

nagyobb tétlenségre, napról-napra élésre, gazdasági fatalizmusra szánja magát az illető, vagy az eredeti célról való lemondás mellett más, könnyebben elérhetőnek látszó, gazdasági célokat tűz maga elé.

Az előbbi esetnek ismét két alapfaja lehet a szerint, a mint azért kénytelen valaki lemondani, mert elérni óhajtott gazdasági céljai csak kivételesen kedvező, mondhatjuk *szerencsés* esetben érhetők el, vagy aszerint, amint lemondani kényszerülünk olyan célokról is, a melyek normális körülmények között, vagy más kedvezőbb helyzetű közgazdasági állapotok mellett minden az átlagosnál kedvezőbb esélyek nélkül is megvalósíthatók.

Ez az utóbbi eset rendszerint az elmaradt, a fejlődésükben megakadt, vagy megakasztott gazdaságpolitikai viszonyok következménye. Szomorú állapot, még pedig nem egyéni hibák, hanem túlnyomóan a gazdasági és gazdaságpolitikai viszonyok gyarlósága miatt szomorú állapot. Ha ellenben azért veszti el energiáját valaki, vagy valamely csoport, mert kedvenc gazdasági céljainak megvalósitása szerencsét, nem sajátmagunkban gyökeredző kivételesen kedvező állapotokat és esélyeket tételez fel, akkor általánosságban azt lehet mondani, hogy a gazdasági fatalizmusnak, a pangásnak legközelebbi okai psychikai természetű hibákban keresendők főleg.[1]

[1] A gazdasági rátermettséget (nem különösen mostoha körülmények között) az anyagi boldogulás, az anyagi javak meghóditása kiséri és jellemzi. A gazdaságilag rátermett elem a más többi népelemek közt mint szerző, mint lépésről-lépésre hódító jelentkezik. Igy van ez nagyban és kicsiben egyaránt.

Kicsiben... látjuk e rátermettség megnyilvánulását, ha például egy faluban több különböző nemzetiségű nép lakik, melyek közül egyik szorgalmasabb a másiknál. Az eredmény az lesz, hogy a rátermettebb elemnek vagyona, birtoka növekedőben, a kevésbé rátermetté pedig csökkenőben lesz...

Lényegileg így van ez nagyban is. A gazdaságilag rátermett nemzetek... elszerzik az anyagi javakat, a közgazdasági előnyöket....

Nincsenek tökéletes emberek s nincsenek tökéletes viszonyok. Minden tökéletesség és tökéletlenség viszonylagos az életben s így a gazdasági téren is. Mindazonáltal az állapotok helyes megitélése végett az üzleti és gazdaságpolitikai élet gyakorlatában lépten-nyomon meg kell tennünk a különböztetést a között az eset között, a mikor a pangás, az élénkebb tevékenység, a nagyobb vállalkozási kedv hiánya *elsősorban* psychikai incapacitására, vagy *elsősorban* a közgazdasági és gazdaságpolitikai helyzetekben rejlő nehézségekre vezetendők vissza. A vállalkozó, az üzleti ember, aki üzleti összeköttetéseket keres valakivel vagy valakikkel s aki tőkéit akarja befektetni valamely országban, kilátásainak mérlegelése, megbeszélése közben a helyzetnek megitélése végett okvetlenül kényszerülve van az ilyen különböztetések megtételére.[1]

Az imént említettekkel szemben az az eset, a mikor valamely gazdasági cél elérésének meghiusulása nem szegi szárnyát az erőteljes tevékenységnek, hanem új célok, az elérhetőség szempontjából megvalósíthatóbbnak látszó feladatok kitüzését vonja maga után, a mikor tehát az előforduló sikertelenségek dacára is a gazdasági élet pezsgése, az energia meg nem szűnik, ez az eset az egészséges, a le nem mondó társadalmak és állapotok jelensége. A kedvező össz-

a piacokat és a földgömb megszerezhető terülteit a maguk számára ... A közgazdasági hóditásnak természetesen erőhatalmi háttere van, de az utóbbinak kifejlesztése sem ment a rátermettség szempontjából. Lásd: *Népesedés*. Kül. XIX. fej.

[1] A mindennapi gazdasági élet gyakorlatában lépten-nyomon látunk gazdasági jelentőségű *ethikai* tulajdonságokat érvényesülni. Ezek a tulajdonságok a legridegebb üzletember előtt is elsőrendű gazdasági tényezők, sőt annál fontosabb és annál többrebecsült tényezők, minél ridegebb gazdasági szempontból nézi az illető a világot. Az életrevalóság, a szorgalom, a megbízhatóság nagyrabecsülése a gazdasági téren mutatja, hogy e téren is a magasabbfokú fejlődés az ethikai elemnek bizonyos benyomulását feltételezi. Lásd erről szerző dolgozatát: *Közgazdasági érdekű ethikai tulajdonságok*. (*Közgazdasági Szemle*. 1911. januári sz.)

eredmény úgy az egyének gazdasági rátermettségében, tehát gazdaságpsychikai tényezőben, mint a közgazdasági helyzet kedvező, virágzó voltában egyöntetűen jelentkezik. Nemcsak a viszonyok jobbak, hanem a kedvező milieu folytán az egyének is különbnek mutatkoznak. Itt is további, többféleképen s csak viszonylagosan megitélhető kérdés az, hogy a közgazdasági kedvező végeredmény *elsősorban* az illető társadalom tagjainak kiváló egyéni tulajdonságaiban, vagy pedig egyéb természeti és politikai konjunkturáknak kedvező alakulásában rejti-e okait.

13. A politikai gazdaságtan szempontjából elsőrendű fontosságú dolog az *egyéni* érdekek éles megkülönböztetése a *közérdektől* s a közérdek többféle fajainak: a *társadalmi-*, az *osztály-*, a *nemzeti-* stb. érdeknek megkülönböztetése úgy egymás között, mint az egyéni érdekekkel szemben.

A közérdek az egyéni érdekeknek sohasem egyszerű összetétele, hanem hogy úgymondjuk a legkülönbözőbb és legszámosabb egyéni érdekeknek az *eredője*. Még pedig eszményileg olyan eredője, mely átlag a legkevesebb egyéni érdeket sérti s mely átlag tehát a legtöbb egyén legfontosabb érdekeihez áll közel, mégis valamely konkrét egyéni érdekkel csak nagyritkán teljesen azonos.

A politikai gazdaságtan nem az egyéni érdekek és szempontok, hanem a közérdekek legfontosabbjainak a tudománya kell hogy legyen.[1] Tehát nem az osztályérdekeké, hanem a nemzeti és társadalmi érdekeké.

[1] „Hogy tudományunk valóban *társadalmi* gazdaságtan legyen, arra szükséges, hogy a tudomány vizsgálódásai mindig a *társadalomra* vonatkozzanak... Tehát mindig a gazdasági élet társadalmi alakzatait kell szem előtt tartani: a társadalmi alakzat e tudományban a kiindulási pont, a prius, míg a magángazdaságot és annak alakulását csak a társadalmi alakulás alapján érthetni...

...A társadalmi gazdaságtan alanya a társadalom lévén, ...társadalmi rend ...(alatt)... az érdekkörök, különösen pedig a gazdasági érdekek és javak megoszlása szerinti rendjét értjük. *Földes:* Társadalmi Gazdaságtan. (4. kiad. I. 11. l.)

14. Fentebb szó volt arról, hogy a gazdasági célok elé különböző akadályokat gördítenek a valóságos élet körülményei. A gazdasági irók némelyike vagy legtöbbje szerint ezeknek az akadályoknak az elhárítására szolgáló eszköz: a termelés.[1] Szerintem azonban a gazdasági célok útjában fekvő akadályok elhárításának eszközei vannak a termelés körén kívül is s épen nem lehet azokat a termelés fogalmába mind belevonni.

Ezek között az eszközök [között szükségesnek tartom általánosságban mindenekelőtt a szerint tenni meg a különböztetést, a mint *a)* az egyén a maga erejéből tudja elhárítani a céljai előtt álló akadályokat s a szerint, *b)* a mint saját magántevékenysége erre elégtelen.

Az első esetben a gazdasági akadályok elhárítására szolgáló eszközök *egyéniek, magángazdaságiak.* Az utóbbi esetben a Köz segítségére szorul a magánember. AKöznek az eszközei pedig elsősorban a *politikai,* még pedig gazdasági téren főleg a gazdaságpolitikai eszközök (pl. védvám, vasuti tarifapolitika stb. stb.)

A *laisser-faire* elveire épült u. n. szabadkereskedelmi elmélet a gazdasági célok eléréseért való küzdelemben teljesen magukra kivánja hagyni az egyéneket s gazdaságpolitikai eszközök alkalmazását elveiben úgyszólván teljesen kiküszöböli.

A szabadkereskedelmi elmélet tehát szűkebb körben mozog s a gazdaságpolitikának a magánemberek erején felül álló gazdasági akadályok elhárításának, jobb, megfelelőbb gazdasági alapfeltételek kiküzdésének hatalmas eszközeit kihagyja többnyire a számitásból.

Ezért a szabadkereskedelmi elmélet nem valódi *közgazdaságtan* s nem valódi *politikai* gazdaságtan, hanem elméleti, igen nagyrészt a *magánélet, főleg a magán üzleti élet viszonyaiból alkotott theoretikus szabályoknak átvitele a*

[1] Igy V. *Pareto* szerint, mint említettük: Manuel d'économie politique. Paris 1909. (francia forditás olaszból) V. fej. 285. l.

közgazdasági életre, a nemzet, a társadalom gazdasági viszonyaira, érdekeire, céljaira stb. stb. A szabadkereskedelmi elmélet látóköre ekként csak szűk lehet egy nemzet, vagy a társadalom céljainak, érdekeinek megvalósitása elé tornyosodó akadályok leküzdési módjának megitélése tekintetében.[1] Hiszen csak egyetlen csodaorvosságot ír elő — néha a gazdasági szabadságban való rendületlen hittel, néha pedig spekulativ számitással — a laisser-faire-t.

Pedig a fontosabb gazdasági feladatok voltaképen ott következnek el, a hol a köznek kell a maga nagyobb erejével, hatalmasabb eszközeivel: politikájával odahatni, a gazdasági lehetőségek tágabb terét biztosítani, hogy az egyén oly kedvező körülmények és viszonyok közé juthasson gazdasági céljainak elérhetése dolgában, a milyeneket a maga erejéből megteremteni nem bírna.

15. A gazdasági célok elérésének eszközei tehát *magángazdaságiak* (a termelés általában, egyéni psychikai tulajdonságok, fizikai sajátságok stb. stb.) és *politikaiak* (t. i. közgazdasági és sociálpolitikaiak egyaránt). A magángazdasági és a politikai eszközök azután a legkülönfélébb változatban szövődhetnek össze és szövődnek is össze tényleg az életben.

A politikai lehetőségeken belül van az a tér, a melyen belül játszódhatnak le ismét a magángazdasági életnek s a *self-help*-nek lehetőségei.

A politikai eszközök legnevezetesebbike a *politikai hatalom*. Az állam politikai hatalmával kezében tartja a

[1] A laisser-faire elméletének kritikája ma már óriás terjedelmüre nőtt. A legujabb angol gazdaságpolitikai viszonyok szintén kérlelhetetlen kritikát hívtak ki a szabadkereskedelmi elmélettel szemben, az ellenkező tábor részéről. Figyelemreméltó éles kritikája van erészben *L. S. Amery*-nek.

Free Trade was... and is to-day fundamentally unsound as a theory. It is based upon assumptions contradicted by all the teachings of history, by the whole nature of man, and by the structure of human society ... Its logic, its psychology, its sociology, its history are all equally fallacious and absurd. (L. S. *Amery:* The fundamental Fallacies of Free Trade. London 1906. 3. l.)

közgazdasági eszközök legjelentősebbjét, vagy mindenesetre azok egyikét.

A *hatalom* tehát közgazdasági faktor, egyik eszköze a gazdasági célok elérésének.[1] Olyan eszköz, melyet jól, vagy rosszul, a köz érdekeiért, vagy ellenében lehet felhasználni. A hatalomnak, mint közgazdasági tényezőnek fogalma sem szorítható egyedül az állam politikai hatalmára. Az állami hatalom kétségtelenül a legtipikusabb megjelenése a közhatalomnak.

Nem lehet továbbá elzárkoznunk a *magánjellegű hatalomnak* fogalmától sem a gazdasági és gazdaságpolitikai élet terén, hiszen lépten-nyomon találkozunk vele. A tipikus közhatalom, úgy a mint azt a közjog a modern államban megkonstruálja, a gazdasági hatalomnak is egyik megjelenési módja tehát, míg a másik a gazdasági téren megnyilvánuló magánhatalom. Ez utóbbi igen széles kategoria. Alája vonandó mindaz, a mikor — nem közjogilag, vagy közigazgatási jogilag — függésben van egyik ember a másiktól, a mikor magánjogi erejénél fogva rendelkezni tud egyik a másikkal.

Ez a magánhatalom a mai társadalmi rend mellett a termelésnek és vagyoneloszlásnak a legelső tényezője. Ez teszi lehetővé, hogy egyik ember rendelkezni tud a másik szolgálataival s a természet anyagaival. Ennek a *magánjogi hatalomnak*, mint gazdasági tényezőnek fogalmi felállitása szükséges a közgazdaságtanban, mert ez az, amit a pénz, a hiteleszközök, a dologi és kötelmi jog intézményei az ember kezébe adnak. Végeredményben ez a magánjogi hatalom

[1] ...Jeder Stamm, jede Stadt, jedes Land, jeder Staat, sofern er zu Einheit und Zusammenfassung der Kräfte kommt, hat eine gewisse Tendenz, *auch als wirtschaftliche Einheit* gegen aussen aufzutreten, sich gegen stärkere Nachbarn abzuschliessen, auf schwächere Einfluss zu erhalten, sie wirtschaftlich zu benützen... Jede fortgeschrittenere Phase... wie... auch alle erheblichen Rückgänge an Macht erzeugen immer wieder eine Veränderung in der wirtschaftlichen Spannung zu Nachbarn und Konkurrenten etc.... (*Schmoller:* Grundriss. II. köt. 1904. 647—8.)

az, a melyben a magángazdasági, nevezetesen az idesorozható vagyonjogi intézmények hatályosságukat birják és kifejtik.[1]

Egyik alapvető különbség a közhatalom s a modern társadalmi viszonyok közötti magánjogi hatalom között abban rejlik, hogy a közhatalmaknak megnyilvánulási módjuk, működésük mikéntje, többé-kevésbbé szigorú előirások (közjogi, közigazgatási, büntetőjogi stb.) szerint nyilvánul meg. A magánjogi hatalom eszközeinél ellenben azok megnyilvánulási módja, használatuknak mikéntje többnyire nincs előirva. Inkább az intézmény maga van jogilag kidolgozva, mint használatának módja. Igy például az állam bírói büntetőjogi hatalmának használati mikéntjét minden lépésében szigorú jogi korlátok szabályozzák. Ezzel szemben pl. a pénz, vagy egyes hiteleszközök törvényes intézményekkel vannak ugyan szabályozva a modern államokban, de magának a pénznek s a hiteleszközöknek használata az egyénnek s a társadalomnak sokkal inkább szabadjára van engedve, mint a büntetőjogi hatalom az állam közegének, a bírónak.

A közhatalmak azonkívül többé-kevésbbé közjogi szankcióval ellátottan tartják függésben maguktól az egyént, a magánjogiak ellenben főleg a gazdasági érdekekkel.

A köz- és magánjogi hatalomnak azután számos átmeneti alakzata van és számos alakzat egyesíti magában mind a kettőt.

Úgy a köz-, mint a magánjogi hatalom tehát többé-kevésbbé gazdasági hatalom is. A gazdasági hatalom pedig

[1] Jövedelemeloszlási és tőkeelméletemben épen a magánjogi hatalmi kategoriának gazdasági fogalomként való megmagyarázására és közelebbi speciális módon való érvényesülésének feltüntetésére a tőke alakjában igyekeztem nagy súlyt helyezni.

A vagyont általábanvéve egyéni jövedelem felett való hatalmi kategoriának fogja fel ujabban *Komorzynski* bécsi egyetemi professor: *Die Nationalökonomische Lehre vom Credit* 2. kiad. Innsbruck 1909. (l. kül. *Das Vermögen als Macht über privates Einkommen.* 98—167. l.) A magánjogi hatalmi kategoriára, mint gazdaságtani fogalomra nagy súlyt helyez továbbá elméletében J. *Schumpeter: Die Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung.* 1912. (Kül. l. és III. fejezet.)

a) közjogi, b) magánjogi és c) mindkettőnek elemeiből álló lehet ekként. A közjogi hatalom fogalma, mint látjuk, nem ellentéte a gazdasági hatalomnak s így jutunk el ahoz, hogy végeredményben a gazdasági célok előbbrevitelének egyik leghathatósabb eszköze a politikai hatalom, a legmagasabbrendű nyers erőnek a leghatályosabb megnyilvánulása.

16. Minthogy pedig a nemzet (melynek jogi szervezete az állam) az az érdektábor, mely efelett a nagy erő: a politikai hatalom felett rendszerint a legteljesebben rendelkezhetik, azért a közgazdasági célok tekintetében *a nemzet a legfontosabb érdektábor*, mert a mai társadalmi berendezkedés mellett a magángazdasági tevékenység kereteinek az állam adhatja meg a leghatalmasabb politikai segítséget.

Ezt felismerni a politikai gazdaságtannak egyik legfontosabb feladata.[1]

[1] Az ujabb angol közvélemény imperialista része, szemben a régi orthodox tanítással s kétségkívül a nemzetközi versenyviszonyok hatása alatt a gazdaságpolitikai kérdések homlokterébe állítja ezt a szempontot. Erősen hangsúlyozza ez a felfogás, hogy a *nemzeti érdekek tudatának a közvéleménybe való átültetése* az illető népre elsőrendű hatalmi kérdés, sőt a nemzeti dekadencia elkerülésének is legfontosabb alapja.

Ennek az iránynak egyik-másik irója magát a nemzetet nemcsupán a legfontosabb érdektábornak, hanem a maga egészében egy nagy *termelő tőkének* állítja oda. (Lásd *Amery* i. m. 18—19. s köv. l.) A nemzetnek, mint gazdasági szempontból is a legnevezetebb érdekközösségnek odaállitása s a nemzeti szervezet gazdasági szervezetként való felhasználásának szükséges, sőt parancsoló volta jellemző határozottsággal érvényesül a legujabb angol gazdaságpolitikai irányban s azt a benyomást kelti, hogy az angol gazdaságpolitikai közvélemény, mely orthodox szilárdsággal állott a *laisser-faire* alapján a XIX. században, valószinüleg ugyanoly orthodox módon erős ellentétes irányt fog hosszú időre felmutatni a XX. században, legalább is a nemzet nagy, vagy talán nagyobbik részénél. *List* Frigyesnek védvámos irányú eszméit sehol sem hangoztatják most oly gyakran, mint Angliában. Lásd: Amery idézett munkáján kívül *M. E. Hirst: Life of Friedrich List and Selections from his Writings.* London. 1909. Igen érdekes képet nyujt továbbá az angol Free-Trade ellenes irányzat felfogásáról az állam gazdaságpolitikai szerepét illetőleg: R. *Ralston Boyd: The World's Tariffs and the British System* etc. London. 1909.

A magángazdálkodás érdekeinek ez a politikai eszközökkel is előbbrevitele, a lehetőségek terének megnagyobbítása, a gazdasági fejlődés számára nagyobb igények és tágabb kilátások nyujtása természetesen csak oly nemzetekről áll teljesen, a melyek a *valóságban tényleg rendelkeznek* saját államuk politikai hatalmával s annak minden eszközével.

Még pedig *a valóságos, a gyakorlati rendelkezés az irányadó*, melyet lépten-nyomon igénybe is vesz, fel is használ az illető nemzet a maga közgazdasági sorsának előljáró irányitásában s nem az elvi, a papiron levő, de az élet mindennapi szükségei dolgában, vagy a gyakorlatban megkötött kezű rendelkezés.

Közgazdasági államnak ezért csak azt az államot tekinthetjük, a mely valósággal önállóan, megkötöttség nélkül gyakorlatában van a souverain állam gazdaságpolitikai eszközeinek, mely tehát souverain közgazdasági politikát gyakorol a valóságban is és e tényleges gyakorlással is, nem csupán pedig közjogával tudja bizonyítani létező — de a valóságban megkötött, vagy nem érvényesített — jogait a közgazdasági önrendelkezéshez. Az ilyen, az anyagiak szerint is igazi államokat, a mely a vagyoniak terén, miként a teljes korát elért személy, nincsen rendelkezéseiben megkötve és semmiféle más közjogi kapcsolat gyámsága alá helyezve, *közgazdaságilag nagykorú államnak is* nevezhetjük.

Az olyan államot ellenben, a mely a souverain gazdaságpolitikai eszközöknek nincsen *tényleges gyakorlatában*, akár azért, mert a közjog szerint elvileg sem rendelkezik azokkal, akár azért, mert jogilag rendelkezik ugyan velük, a papiroson, de a gyakorlatban nem, vagy egyébként azért nem rendelkezik velük, mert rendelkezési szabadságát, bár időlegesen is, államszerződéssel, szövetségi kapcsolattal, vagy bármi mással megkötötte, az ilyen államot nevezzük *nem közgazdasági államnak*, vagy *közgazdasági tekintetben kiskorú államnak.*

Minthogy a gazdasági élet a konkrét, a valóságos élet maga, a gazdasági jelenségek tényleges életnyilvánulásainak

birodalma, nem pedig elvont filozofiai, vagy jogbölcseleti tér, erészben csakis a való élet gyakorlata lehet az irányadó, nem pedig bármiféle gondolati feltevés, vagy csak a papiroson maradt közjogi formulázás. Közgazdasági szempontból tehát csak az a valódi állam, mely souverain közgazdasági politikának van mindennapi gyakorlatában. A mely állam ellenben ilyen souverain, meg nem kötött gazdaságpolitikai tényleges gyakorlattal nem bír, azzal még, vagy már nem rendelkezik, gazdasági szempontból csak papirosállam.

Eme szempontok is mutatják, hogy a gazdasági jelenségek mennyire összefüggnek a gyakorlati politikai élettel, összefüggnek annyira, hogy a gazdasági jelenségeknek a gyakorlati élet szempontjait nem nélkülöző tárgyalását *politikai tudománynak* kell tekintenünk.

II. FEJEZET.

Fogyasztás és életmód.

Jevons: The Theory of political economy. 4. kiad. 1911. II—III. fej. *Gide*: Cours d'économie politique. Paris 1909. 711—779. l. *Cossa*: i. m. 134—141. l. *P. Leroy-Beaulieu*: Précis d'économie politique (10. kiadás) 311—351. *Marshall*: Principles of economics I—III. kiad. III. könyv, 159—213. *Pareto*: i. m. IV. fejezet 249—284. *Schmoller*: i. m. I. rész II. könyve. *Seager*: Introduction to Economics. London 1909. 63—80. *Philippovich*: Grundriss der politischen Oekonomie. Freiburg i. B. 1899. I. 332—347. *Kleinwächter*: Lehrbuch der Nationalökonomie. Leipzig 1909. 247—251. *Balás*: A népesedés. Budapest 1905. 405—424. *Földes*: A társadalmi gazdaságtan elemei. Budapest 1905. I. 411—444. *Gaal*: A nemzetgazdaságtan rendszere 1899. I. 289—336. *Hobson*: The Industrial System 1909. 39—55. *Cohn*: System der Nationaloekonomie. I. Grundlegung. Stuttgart. 1885. 212., 256—288. *Landry*: Manuel d'économique. Paris 1908. (69—79.) *S. N. Patten*: *The Consumption of wealth*. Philadelphia 1889. *G. Blanchard*: Cours d'Économie Politique I. 1909. 307—354. *Pigou*: Wealth and Welfare. 1912. 1—65.

1. A termelés végső célja a javak rendeltetésük szerint való felhasználása a szükségletek kielégitésére. Ez a *fogyasztás* a legtágabb értelemben.

A gazdasági életnek két főfázisa van. Egyik a legkülönbözőbb erőfeszítések és áldozathozatalok összessége, a melyek a szükségletkielégités céljait szolgáló javak, jószágforrások, az ezek kihasználását elősegítő helyzetek létrehozására, rendelkezésre állatására szükséges. A másik oldalon ezeknek a jószágoknak, jószágforrásoknak, körülményeknek a kihasználását és felhasználását látjuk.

A gazdasági életnek ezen a két oldalán álló valóságok itt a termelés, amott a fogyasztás szempontjai körül csoportosulnak.[1]

A fogyasztás maga, a legtágabb értelemben véve a természet és gazdaság nyujtotta javaknak az élet céljaira való felhasználása. A termelés pedig e felhasználhatás minden előfeltételeinek megszerzése.

E két oldala az életnek tehát egymást egészíti ki: termelünk, hogy fogyaszthassunk és fogyasztunk, hogy termelhessünk.

Ha ekként az *emberi* termelést nézzük, az ikertestvére a fogyasztásnak. Egyik a negativ oldala a másiknak. S ha ennekfolytán a modern gazdasági életet vesszük tekintetbe, a hol a gazdálkodó emberiség jószágokat állit elő, hogy jószágokat használhasson és használ fel, hogy ismét ujakat állíthasson elő és így tovább, akkor a fogyasztás és a termelés folyamata akként szövődik össze egymással, akként egészíti ki és teszi nélkülözhetetlenné egyik a másikat, hogy mind a két folyamatot csak egymásért valónak látjuk. Csak két eleme tűnik szemeinkbe annak az ugyanegy gazdasági életnek, mely a két elem atomjainak egymást elválaszthatatlanul vonzó egyesüléséből származik.

És mégis azt mondjuk, hogy a termelés célja a fogyasztás. Tehát a fogyasztás a cél, a termelés az eszköz. Hogy pedig ezt állíthassuk, akkor ki kell emelkednünk a gazdaságiak szűkebb fogalmi köréből, fel kell emelkednünk

[1] La consommation est la cause finale et,... „l'accomplissement“ de tout le procès économique, production, circulation répartition. *C'est un domain infinement riche en curiosités, encore quasi inexploré,* et il est probable que c'est par là un jour que la science sera renouvelée. *C'est même en bonne logique, qu'on devrait commencer*... (*Gide: Cours.* 711. l.) Gide szerint is tehát a fogyasztás kérdései vizsgálatának logikusan meg kellene előznie sorrendben a termelés tanát. Minthogy azonban a fogyasztás theoriája sokkal kevésbé van még kiépítve a termelésénél, a sorrendnek ez a szempontja nem érvényesíthető nehézségek nélkül.

az emberi élet általánosabb nézőpontjára, a mely emberi életnek csak egyik oldala, az u. n. gazdasági élet.[1]

Ha a puszta gazdasági élet szempontjain legalább egy pillanatra, a fogalom elméleti tisztázásánál felül nem emelkedünk, akkor ugyan sohasem vehetjük észre azt az igazságot, hogy a fogyasztás a cél s a termelés az eszköz. A gazdasági életben cél és eszköz egyaránt mind a kettő. Sőt mert a dolognak a termelés a nehezebbik oldala, ez utóbbi tűnik inkább a vizsgálódónak szemeibe.[2]

Az orthodox gazdaságtan s a nyomán induló tanítások épen nem emelkedtek felül a szűkebb értelemben vett gazdaságiak szempontjain, a mikor a fogyasztás jelenségeivel állottak szemben. S mert a fogyasztás otthon történik többnyire, a család, a háztartás körében, nem láttak benne egyebet egy magától értetődő biologiai folyamatnál, melyhez szerintük a gazdaságtannak semmi köze. A fogyasztásnak csakis arra az oldalára fordítottak némi figyelmet, mely a termelés céljaira hozott áldozatok szempontjából keltett érdeklődést, mint termelési költség. A gazdaságtan kezeikben csak a termelés gazdaságtana volt: a nyereségtermelés elmélete.

De az emberi élet a gazdaságiak tudománya terén sem engedte sokáig eltakarni a másik oldalát. Az az örök igaz-

[1] Ilyféle nézőpontból definiálja a közgazdaságtan fogalmát *Novicow,* amikor ezt mondja: l'économie politique est la science qui enseigne les moyens par lesquels l'adaptation du milieu aux organismes humains s'accomplit dans le temps le plus court possible... (Problème de la misère. 133. l.)

[2] A gyakorlati életben t. i. a termelés utján jutunk el ugyan szintén a fogyasztáshoz, csakhogy a munkamegosztás alapján álló társadalomban kiki többnyire nem azért termel, hogy *saját termékeit* el is fogyassza, hanem azért, hogy azokat piacra vigye s így jusson jövedelemhez. Ezért mosódik el az egyéni gazdaságban az a szempont, hogy a fogyasztás a cél. Az egyéni gazdaságban a csereérték szerzése látszik célnak. A társadalom szempontjait nézve azonban tisztán áll, hogy a termelés és forgalom csak eszközök a fogyasztás és a vele rokon célok szolgálatában.

ság, hogy a társadalom élő anyaga az ember és csakis az ember,[1] mozgató ereje pedig az embernek boldogulási vágya, rést ütött e tudomány bástyáin is és bevitte azok közé a társadalmi: az emberi szempontot.[2]

És ebből az emberi szempontból tágabb kilátásunk nyílik: úgy tekintünk át a problémán, hogy az emberek létfentartása és létüknek megjavítása az a biologiai alapon sarkaló cél, a melynek kedvéért a társadalomgazdasági élet minden termelése és legtöbb erőfeszitése történik.

Minthogy pedig az ember biologiai természete, létfentartása, haladása a javak legkülönfélébb felhasználását igényli, ezért kell azokat előállítani. Még pedig előállítani, vagyis termelni egyre nagyobb s egyre tökéletesebb mértékben és módon, hogy azok felhasználása az ember céljaira egyre különben alakulhasson.[3]

Ha a gazdasági élet kialakulására csak egy pillantást is vetünk, azonnal szembetűnik ennek az álláspontnak a helyessége: Az ember fogyaszt már abban a korban is, a mikor még nem termelt, a mikor még kizárólag a természet ajándékaiból táplálkozott. Ekkor tehát a természet termelt csupán, az ember még nem. S az emberiség fejlődésének útján kell olyan állomásnak lennie, a mikor az ember valahol először jött rá arra, hogy a természettől készen nyujtott gyümölcs, vadászzsákmány nem elegendő többé az ő szük-

[1] l. szerzőtől erre nézve: A népesedés. Budapest. 1905. 5—6., 50—63. lap.

[2] ... l'économie politique a pour mission de résoudre la question sociale, de faire que chaque famille humaine jouisse du maximum du bien-être réalisable sur la terre... Mondja *Novicow* is. (i. m. 134. l.)

[3] *Novicow* szerint a közgazdaságtannak erre a kérdésre is ki kellene terjeszkedni, hogy miképen lehet az emberiségnek a legjobb fogyasztást a lehető legrövidebb idő alatt elérnie: Périodiquement les économistes devraient dresser la liste des besoins de l'humanité en aliments, vêtements, demeures, moyens de culture intellectuelle etc. etc., et indiquer les procédés les plus rationnels pour se les procurer dans le temps le plus court possible! (i. m. 134. l.)

ségleteire, hogy ennélfogva nem lehet a termelő természetnek puszta fogyasztója többé, mint a legtöbb állat, hanem ki kell egészítenie a természet termelési tevékenységét a saját magáéval.

És azóta egyre tart, egyre hatalmasabb, sokoldalúbb alakot ölt az embernek eme tevékenysége, mellyel a termelő természetet kiegészíti azért, hogy megsokasodott igényeinek megfelelően egyre többoldaluan és tökéletesebben fogyaszthasson és használhasson.

A sociális, az általános emberi tekintetek belevitele a közgazdaságtanba tehát magával vonja a fogyasztás szempontjainak kidomborodását.

2. A fogyasztás elmélete azonban nem érte még el azt a fejlettségi fokot, mint a termelésé és kérdés, hogy az elméleti kiépitésre egyaránt alkalmas-e mind a kettő?

Gide[1] szerint a fogyasztás problémája eddig még alig felkutatott, érdekességekben gazdag terület és valószinű, hogy tudományunkat a fogyasztás szempontjai fogják megujítani. Jevons[2] szentel tágabb teret a fogyasztás problémájának s teszi a gazdaságtannak kiinduló pontjává.[3]

Figyelembe kell vennünk azonban a termeléshez és fogyasztáshoz fűződő kérdések különbségét is. Mint problémának fontossága mindkettőé egyenlő rangú. Kérdés azonban, hogy — mint mondottuk — elméleti kidolgozásuknak természete, követelményei is azonosak-e? Én azt hiszem,

[1] Cours d'économie politique. Paris. 1909. 711. l.

[2] Theory of political Economy. 4. kiad. 39. l.

[3] Marshall szembeszáll Jevons ebbeli felfogásával, melynek alapját Banfield vetette meg. (Principles III. kiad. 1895. 166. l.) Marshall azon az alapon tartja tévesnek Jevons abbeli felfogását, hogy a gazdaságtannak az ember szükségleteiből kell kiindulnia, mert csak kezdetleges és egészségtelen társadalmakban indítják — úgymond — az embert szükségletei a cselekvésre. Egészséges, fejlettebb társadalmaknál inkább az új cselekvési terek (new activities) keltik fel az új szükségleteket. (165.) Azt hiszem, a magam részéről, hogy a kérdés ily beállitása *circulus vitiosus.*

hogy nem egészen. A fogyasztás problémája valószínüleg a tudományos kifejtésnek bármely stádiumában is, sokkal kevesebb általános elméleti anyagot fog nyujtani, mint a termelésé. Súlypontja sokkal inkább a gyakorlati, a részletkérdésekben leszen. A sociálpolitika a maga egészében át van itatva a fogyasztás szempontjaival épúgy, mint a jövedelemeloszlás kérdései. Az a körülmény, hogy a társadalmi fogyasztás szempontjai mennyire összefűződnek a socialpolitika világával, mutatja a legjobban, hogy mily szerves része a sociálpolitika a társadalmi gazdaságtannak. A fogyasztás elmélete tehát ez idő szerint nem olyan koncentráltnak mondható theoria, mint a termelés kifejlett tanaíé. Részletei azonban átszövik az egész gazdaságtant s főleg a sociálpolitika kérdései közé tartoznak azok.[1]

3. Különbséget kell tennünk *fogyasztás* és *használat* között. Mindkettő a fogyasztás tágabb fogalmához tartozik, mégis a használatnál a jószágoknak szükségleteink kielégitésére való többször s hosszabb idejű fordíthatására gondolunk, mint a tulajdonképeni fogyasztásnál. Ez utóbbinál a javak egyszeri használattal többnyire megsemmisülnek (élelmiszerek, tüzelőanyagok).[1] Különbséget lehet tenni azonkívül a között a fogyasztás között, melylyel közvetlen emberi szükségleteinket elégítjük ki s a között, melyek elfogyasztása tulajdonképen nem az emberi közvetlen[2] szükségletkielégités, hanem a termelés folyamata által történik.

[1] A fogyasztás kérdéseinek fontosságát különben *elvileg* sohasem tagadta a gazdaságtan, már *Smith* Ádám is hangsúlyozza azt, hogy a termelés célja a fogyasztás és hogy tulajdonképen a fogyasztó érdekeivel kellene elsősorban törődnie. (IV. könyv, 8. fejezet.) Csakhogy a fogyasztás és használat közelebbi szempontjainak vizsgálatát a politikai gazdaságtan körén kívül állónak tartották. A fogyasztás tekinteteit két tényező vitte és viszi bele egyre nagyobb mértékben a gazdaságtanba. Az egyik a *pshychologiai* alapra épült *értékelmélet*, amely a haszonból indul ki, a másik pedig a *sociálpolitika*, mely egyre jobban érvényesíti a maga fogyasztással és életmóddal nagyban összefüggő szempontjait a gazdaságtanban.

[2] A németben: Gebrauchsgut és Verbrauchsgut.

Ezt technikai fogyasztásnak is lehet nevezni, bár e kifejezésnek más értelmet is lehet adni. [1]

4. A fogyasztás, illetve szükségletkielégités mikéntje teszi az *életmódot* (standard of life). Az egyénnek épenúgy

[1] *Cossa* (Primi elementi 1903. német fordítása 134—7. l.) a fogyasztó személyek szerint *nyilvános és magánfogyasztást,* a fogyasztás tartama szerint *rövidebb* és *hosszabb ideig tartó* fogyasztást, annak gazdaságos minősége szerint *improduktiv* és *produktiv*, vagy *reproduktiv* fogyasztást különböztet meg.

Gide (i. m. 711—713. l.) *reproduktiv* és *improduktiv* fogyasztásról beszél. Ez utóbbi alatt érti a közelebbi értelemben vett közvetlen fogyasztást. Hangsúlyozza azonban, hogy a pusztítás (destruction) nem fogyasztás.

Földes gazdaságos, hasznos, nem gazdaságos, káros, magán és nyilvános, tervszerű, tervszerűtlen, pazar, takarékos, fukar fogyasztásról beszél.

Marshall a Principles-nek a szükségleteket tárgyaló III. könyvében szól a fogyasztásról az értékkel és hasznossággal kapcsolatban.

Kleinwächter reproduktiv, improduktiv, nem reproduktiv, szándékos és akaratlan, anyagi és anyagtalan fogyasztást különböztet meg. A nem reproduktiv fogyasztáshoz sorolja a fényűzést. Anyagtalan fogyasztásnak tekinti az anyag sérelme nélkül való értékvesztést.

Philippovich tulajdonképeni és technikai fogyasztásról szól. Grundriss der polit. Oekonomie III. kiadás. 1899. I. köt. 333. l.

Jul. *Wolf* a fogyasztás elméletében a főkülönböztetést a különböző javak fizikai vagy psychikai használatmódja szerint teszi meg. (i. m. 160—4.)

Pareto független és *függő* fogyasztásról beszél, aszerint, amint valamely jószágot közvetlenül felhasználhatunk-e, vagy sem. E megkülönböztetést a határhaszonnak mathematikai módszer szerint való vizsgálatával kapcsolatban teszi meg. Manuel d'économie politique (francia fordítás olaszból). Paris 1909. 251. l.

A fogyasztásnak a különböző fogyasztási javak szerint való megkülönböztetésére nagy súlyt helyez a határhaszonelmélet. Igy *Menger* a fogyasztásra közvetlenül alkalmas javakat *elsőrendű* v. fogyasztási, a többi jószágokat pedig (másod, harmadrendű stb.) *felsőbbrendű* javaknak nevezi. E megkülönböztetést a határhaszonelmélet szempontjából tovább fejlesztették Böhm-Bawerk, Wieser stb. Lásd erről *Heller Farkas*: A határhaszon elmélete. (Megjelent a Mandello Gy. által szerk. Társadalomtud. és Gazdaságtörténeti kutatások III. füzeteként Budapest. 1904) és különösen *Wieser:* Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtsch. Werthes. Wien 1884. 42—78. l.

megvan az életmódja, mint a családnak, a társadalmi osztálynak. Sőt beszélhetünk a népek s a nemzetek életmódjáról is.[1]

Mindazonáltal különbséget kell a fogalmak között tennünk akkor, a mikor valamely egyénnek s akkor, a mikor valamely társadalmi osztálynak, népnek stb. életmódjáról beszélünk. Az előbbi konkrét, a valóságban létező életmód, az utóbbi életmód pedig csakis *átlagos* életmód lehet, mert voltaképen mindig az egyes egyének végzik el a konkrét fogyasztást. Igy például X. Y.-ról pontosan meg lehet mondani, hogy mint alakul az ő életmódja: mennyit költ élelemre, lakásra, ruházatra. Ha azonban már egy társadalmi osztályról van szó, azon belül nem fog akadni két olyan egyén sem, akik hajszálig ugyanannyit költenének lakásra, ruházatra, élelemre. Itt tehát egy nagyobb csoportot veszünk alapul s mikor ennek a vizsgált csoportnak életmódját kutatjuk, azt keressük, hogy *átlagban* milyen nagy fogyasztás esik a csoport egy-egy tagjára, hogy pl. átlagban mit költ el bizonyos országban egy-egy munkásember vagy munkáscsalád lakásra, ruhára s élelemre.

[1] A legnagyobb tömegű társadalmi osztályok életmódja tekintetében *statikai* és *dynamikai* szempontok szerint tehetünk megfigyeléseket. Az életmódnak egy bizonyos időpontban észlelhető állapota és mértéke nagyon megváltozhatik az alapul szolgáló konjunkturák módosulása folytán. Valamely társadalmi osztály életmódjának fentartása, javulása, vagy rosszabbodása dynamikai tekintetekkel függ össze. Nemcsak a termelési és áralakulási stb., hanem ezekkel összefüggően a *népesedési* viszonyok is szoros kölcsönhatásban állanak az életmód kérdéseivel. Az igényelt életszükségletekből az egyes családra *jutó hányad tekintetében nem lehet közömbös az igénylők számának kérdése,* ha nem is hiszünk többé a munkabéralap elméletében.

Azért a gazdaságtanba a Malthus által felvetett probléma megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legnépesebb társadalmi osztályok életmódjának alakulása gazdaságdynamikai kérdés is, melyben a népesedés alakulásának mikéntje mindig beleszól.

Az életmód alakulásának a népesedési szempontokra tekintettel levő dynamikus felfogását lásd *Clark*-nál Essentials of Ec. Theory. 322—338. és *szerzőnél* A népesedés I—X. fejezetében.

Méginkább *átlagos* életmódról van szó akkor, ha tovább megyünk a homogén rétegeknél s az egyének és családok olyan többszöröseinek életmódját kutatjuk, a melyekben az egyes családok és emberek fogyasztásai között nagyobb különbségek vannak.

Igy például ha valamely népnek, vagy nemzetnek átlagos életmódját akarnók visszaadni, akkor az összegezésbe bele kellene számítanunk a legszegényebb s a leggazdagabb osztályok fogyasztásait egyaránt s az elfogyasztott mennyiségek, illetve az elköltött jövedelmek teljes összegét osztanunk a háztartások, vagy az egyének számával. Ily módon lehetne megkapni a nemzeti átlagos fogyasztás számszerű képét, feltéve, hogyha az összegezendő egyéni fogyasztások mind ismeretesek volnának.

Csakhogy ily nemzeti átlagos fogyasztás ismereténél tanulságosabb dolog az egyes társadalmi osztályok fogyasztásának átlagát: materiális életmódját ismerni. Illetőleg azt lehet mondani, hogy valamely nemzet átlagos életmódjára csakis a nemzetet alkotó társadalmi osztályok átlagos fogyasztása alapján lehet tanulságosan következtetni.

Nem szükséges bővebb magyarázat ahoz, hogy a sociálpolitikai szempontból mennyire fontos a különböző társadalmi osztályok életmódjának ismerete, hogy mennyire fontos dolog tudnunk azt, hogy mily összeget emészt fel bizonyos országban egy munkásnak, egy földmívesnek, egy középosztálybelinek stb. átlagos életmódja s hogy ezen belül mennyit költenek az illetők egyes szükségleteikre, hogy mily sorrendben történik összegszerűleg eme szükségleteik kielégítése, jövedelmeik felhasználása. Azok az empirikus kutatók tehát, akik ezeket az adatokat nagy szorgalommal összegyüjteni igyekeztek, mondhatjuk, hogy nagyobb érdemeket szereztek egyes társadalmi osztályok *valódi* helyzetének feltárása körül, mint azok, akik csak általános theoriákat állítottak fel bizonyos társadalmi osztályok helyzetéről.

A gazdasági *igények* tehát nagyon figyelemreméltó társadalompsychologiai tényezőkként jelentkeznek, a melyek-

nek jelentőségét a gazdaságtan elmélete mindeddig nem vizsgálta fontosságuknak megfelelő mértékben. Az elmélet inkább a subjektiv értékelés tekinteteit mélyítette ki. A szükségletek és szükségletkielégitési javak értéksorrendjének közelebbről való megértetése ily módon vált lehetségessé. Erészben eléggé nem méltányolható érdemei vannak a határhaszonelmélet képviselőinek.

Nagy figyelmet érdemelnek azonban épen elméleti szempontból az *igényekké vált szükségletek,* mint tömegenergiát, gazdasági életküzdelmet kiváltó psychikai tényezők. Gazdaságpolitikai és gazdaságdynamikai szempontból, — ha közelebbről nézzük — szinte fel sem becsülhető energiamennyiséget birnak a tömegigények megmozgatni. Voltaképen minden a gazdaságsociális helyzet javítására irányuló erőkifejtést a tömegigények felkerekedése vagy felkeltése vált ki a társadalomban. Ez az a psychikai tényező, mely sokkal hatalmasabb faktorként jelentkezett a gazdasági fejlődésben, mint ahogy azt az elmélet eddig figyelemre méltatta.

Az igény ugyanis, mint bizonyos javakat, életmódot, helyzetet szükségszerűen megkövetelő, feltétlenül megszerzendőnek, illetve megvalósítandónak tekintő világnézet a maga kielégitésére irányuló gazdasági energiát vált ki az egyénből. Amely igények ekként tömegigényekké válnak, gazdasági jelentőségű tömegenergiát szabadítanak fel a társadalomban. *A társadalmi tömegigényeket felkeltő tényezők ennélfogva közvetve többé-kevésbé gazdasági tömegenergiákat felszabadító tényezők is.*

6. Különösen akkor válik a mostmondott szempont fontossá, hogyha a fejlődő, a haladó termelés problémájával kapcsoljuk azt össze. Ebből a nézőpontból tekintve ugyanis a termelés jelenségét, azt fogjuk megfigyelni, hogy a termelés nemcsak arészben érdemel figyelmet, hogy az voltaképen energia-kifejtésben, illetve annnak eredményében áll, hanem különösen jelentőséget ad a termelés tényének az az egészen más lapra tartozó hatása is, hogy t. i. a fejlődő, az eredményeket feltüntető termelés további gazdasági tömeg-

energiákat szabadít fel egyedül annak folytán is, hogy eredményeinek, vívmányainak látása, közelről való érzékelése társadalmi igényeket támaszt. Minden új iparcikk, technikai vívmány, melyet a társadalom széleskörű rétegei látnak, csodálnak, vagy irigyelnek, felkelti egyúttal a vágyat annak birása, megszerzése iránt.

Ezzel egy psychikai mozgatófolyamat indul meg az emberekben bizonyos gazdasági cél iránt. Ez a gazdasági cél nem más, mint a termelés haladása által piacra dobott új javaknak, új szükégleteknek beállitása az életmódba. E psychikai mozgatófolyamat azután egyre több és több emberben kel életre és szabadul fel a társadalomban, míg végre egy hatalmas sociális meggyőződéssé válik az a képzet, hogy bizonyos szükségletnek, jószágnak okvetlenül helyet kell foglalnia, kielégülést kell feltétlenül találnia az életmódban.

Az ily psychikai mozgatófolyamattól, illetve gazdasági igényképzetektől telített gazdálkodó, szerző embereknél most már erős meggyőződésképen él az a felfogás, mely más hasonló felfogásu egyének környezetének suggestiv hatása folytán szinte gazdasági jellegű részleges világnézetté erősödik — hogy helyes, a fáradságot megérdemlő dolog, energiáikat, gazdasági törekvéseiket emez igényeik szolgálatába állítani.

A társadalmi igények, az általuk felszabadított és szolgálatukba beleállított energiák segitségével tehát idővel *realizálást nyernek* az életmódban s mint ilyenek már a fogyasztást valósággal kiterjesztő tényezők gyanánt lépnek fel. Ebben a stádiumban már valósággal növelik, effektivvé teszik a keresletet a termeléstechnika haladása által létrehozott javak, szükségletkielégitési cikkek és módok iránt, vagyis a termelés kiterjesztését lehetségessé tevő reális faktorként jelentkeznek. Az igény, ez a psychikai kategoria, annak folytán, hogy termelő és jövedelemszerző emberi erőkifejtést indít meg a szükégletkielégitést, fogyasztást és keresletet kiterjesztő és megjavító s ez által a termelés megnagyobbítását is lehetségessé tevő tényezővé válik a társadalomban.

Azok a körülmények tehát, amelyek a nagy tömegtörekvéseket, tömegenergiákat kiváltó sociális igényeket felkeltik, megerősítik, vagy elterjesztik, egyúttal előbb-utóbb valóságos keresletet is támasztanak az igényelt javak iránt és ilymódon termelésüknek reális alapfeltételeit valósitják meg.

Minthogy pedig egyik leghatalmasabb igényfelkeltő, terjesztő és erősitő tényező maga a termelés tökéletesedése, javainak, vívmányainak megsokasodása, ennélfogva azt kell mondanunk, hogy a termelés tökéletesedése, vagy ami ugyanegy ezzel: a termelési technika haladása az igényekhez fűződő társadalompsychologiai szempontok és mozgatóerők segítségével saját maga működik közre arészben, hogy a társadalomban hosszabb, vagy rövidebb időn belül a saját keresletét és fogyasztását is kiterjessze. *Vagyis a növekvő és tökéletesedő társadalmi termelés a tömegigények mint társadalompsychikai mozgatóerők felkeltése folytán önmagától kiterjeszti és erősíti növekedésének és tökéletesedésének alapfeltételeit is.*

A sociális igényt itt természetesen abban a reális értelemben kell vennünk, amelynek mértékét az érte, illetve szolgálatában kifejtendő fáradságnak, energiának, áldozatnak értékelése határozza meg. Vagyis csak azok az új igények képviselik a fenti értelemben vázolt társadalomgazdasági mozgatóerőt, a melyeknek tárgyát alkotó javak, kényelmek és előnyök a társadalom megfelelő rétegének értékitélete szerint megérdemlik a megszerzésükért hozandó új áldozatot, új energiakifejtést.

Hogyha ekként az új igényeket a termelés kiterjesztésének és tökéletesítésének elősegítő tényezői gyanánt is fogjuk fel, akkor ez a körülmény hatalmas felvilágosító szempont gyanánt jelentkezik abban a kérdésben, hogy miért nem hozza létre a termelés tökéletesedése, illetve a termelési technika fejlődése a munkásosztálynak azt az elnyomorodását (Verelendung), amelynek a socialistikus elmélet értelmében ennek folytán be kellene következnie.[1] Felelet-

[1] Ennek a kérdésnek bővebb taglalását e könyv utolsó függelékébe helyeztem át.

képen egyik legfontosabb elháritó ok gyanánt azt a körülményt állíthatjuk e felfogással szemben, hogy a termelés tökéletesedése társadalmi igénytámasztó hatásánál fogva a kiterjesztés lehetőségének közvetve fogyasztás-keresletbeli feltételeit is megnöveli s ennek folytán a munkásosztály számára új munkás- és megélhetési alkalmakhoz is vezet. Nyitva marad itt még természetesen az a másik kérdés, hogy *meddig és mily határok között* képes a termelés tökéletesedése és növekedése a velejáró fogyasztáskiterjedési és a hozzá fűződő sociál-psychologiai szempontoknál fogva az említett párhuzamos korrektiv fejlődést is biztosítani?

Fentebb rámutattam már az életmód és az igények közötti kölönbségre, hogy az igény az óhajtott, a megkövetelt, a jogosnak, megilletőnek vélt anyagi sorsa az embernek, míg az életmód az elért, a meglevő valóság.

Az igényeknek épenúgy az ember, az egyén a konkrét hordozója, amint ő a fogyasztásnak, az életmódnak az egyéni léttel biró végső alanya. Ha társadalmi osztály, nép, nemzet igényeiről beszélünk az életmód, a fogyasztás szempontjából, akkor szintén *átlagos* igényeket kell értenünk. Azokat az igényeket, a melyek az illető társadalmi osztály stb. tagjainál az élet javaival szemben quantitative átlag megnyilatkoznak.

Valamely társadalmi osztálynak az *átlagos igénye* az életmóddal szemben s az élet javai iránt nagy sociális hatalom és fontos fogalma a politikai gazdaságtannak.[1] Az ily természetű átlagos igénye a társadalmi osztályoknak sokszor száz meg százezer, sőt millió meg millió ember megalkuvást alig ismerő követelését jelenti, melynek elérésére minden rendelkezésre álló eszközt megragad. Minél nagyobb tömegű valamely osztály, annál nagyobb hatalmat, annál elemibb erejű követelést jelentenek az ő átlagos társadalmi

[1] A fogyasztási szükségletek *változásainak* nagy jelentőségére figyelmeztet *J. B. Clark.* (i. m. 206. s. köv. l.)
Hobson: *The Industrial System.* 1909. 167. s köv. l.

igényei. Ezek az igények tehát a legnagyobb psychikai hatalmakat és energiaforrásokat jelentik a társadalmi életben s a sociális irányoknak mintegy materiális alapokba beleásott folyamágyát alkotják.

7. Az életmód tehát egyrészről, az igények másrészről a legfontosabb meghatározói a szükségleteknek. Az életmód jelenti azoknak a szükségleteknek az összességét, melyet valamely egyén, vagy valamely társadalmi osztály a valóságban ki tud elégíteni. Az igények jelentik azokat a szükségleteket, a melyek kielégitését a jogosság, igazságosság, méltányosság érzetével követeli meg a maga számára.

Az igények jelzik ekként azt a fokot, a melyre az életmód feljutni törekszik. Ha azután az életmód elérte ezt a fokot, akkor bizonyos átlagos anyagi elégedettség[1] következik be. Hogy meddig tart ez, bizonytalan dolog. A társadalom gondolkodásbeli irányzata rendszerint olyan, hogy az elért *átlagos* magasabb életmód csak útját egyengeti a még magasabb átlagos igényeknek.

Bizonyos dolog azonban az, hogy minél közelebb áll valamely társadalmi osztály átlagos életmódja átlagos igényeihez,[2] annál közelebb áll az illető társadalmi osztály az anyagiak terén való átlagos elégedettséghez.

[1] Az elégedettség tulajdonképen egy olyan állapot, amikor valaki örvendetes oldalait látja túlsúlyban a saját gazdasági helyzetének Az örömnek és fájdalomnak, mint értékelhető mennyiségeknek szembeállitásáról lásd: *Jevons: Theory of Pleasure and Pain* c. fejezetét. (i. m. 28—36. l.)

[2] Az igények *átlagossága* bizonyos közös mértéket tételez fel azok nagyságában, illetve azoknak a szükségleteknek természetében, a melyekre irányulnak. Az átlagosság tehát valamely társadalomban azt is jelenti, hogy az illető társadalom java része ugyanazokat a szükséglelkielégitési javakat igényli általánosságban. Ennek az általánosságnak, tehát közvetve az átlagosságnak, messzemenő következményei vannak gazdaság és sociálpolitikai téren, úgy a termelés, mint a fogyasztás és forgalom oldalait tekintve, sőt a válságelméleti és gyakorlati szempontból is.

Helyesen jegyzi meg ebben a tekintetben *Seager*, hogy az általános szükségletek egyrészt a termelés nagyfokú kiterjesztését teszik

Az anyagiak terén való társadalmi elégedettségnek, illetve elégedetlenségnek mintegy egyenletét kapjuk meg tehát, hogyha az átlagos igények mértékével viszonyba hozzuk az átlagos életmódot. Ha ekként az átlagos társadalmi igényeket *I*-vel, az átlagos életmódot *E*-vel jelöljük: $\frac{I}{E}$ lesz az átlagos társadalmi elégedettség, vagy elégedetlenség egyenlete. Minél nagyobb összegű jövedelmet tenne szükségessé az átlagos igények kielégitése s ezzel szemben minél kisebb átlagos jövedelem áll a valóságos életmódnak rendelkezésére, annál kisebb lesz a társadalom anyagiak terén való elégedettsége s annál nagyobb az elégedetlensége.

Az életmód és az igények ekként a szükségletek bizonyos mértékét és mennyiségét keltik fel minden egyénnél és társadalmi osztálynál. Szükségleteink a társadalomban korántsem alapulnak egyedül az izolált embernél is meglevő — mondhatjuk izolált — hiányérzeteken, hanem egyik embernek hiányérzete, szükségletei befolyással bírnak a másikéra s méginkább a környezet szükségletei a *környezetére.* A társadalmi együttélés tehát a szükségletek egy nagy részét társadalmiakká, általánosakká teszi. Bizonyos társadalmi osztályok átlagos igényei és életmódja határozzák meg a hoz-

lehetővé, másrészt azonban bizonyos egyhangúságot is visznek bele a fogyasztásba, a mi közvetve árt a haladásnak:

...This tendency of whole groups of people to want *the same thing at the same time has its good and its bad economic side.* Its advantage is that it permits *large-scale production at less cost* in human affort than production on a small scale. As an offset to this, great waste results from constant changes in fashion, not only because goods are produced which no one will buy, but because the machinery, tools, and factories designed for their production must be thrown away or adapted to new uses. Moreover, deference to social standards encourages a deadening uniformity in habits of consumption *which is inimical* to the progress. This bad side is seen in the United States. Succeeding the colonial style of building came a series of styles each one worse than its predecessor. Slavish imitation of these bad styles has cumbered the earth from one end of the country to the other with ugly buildings which are the despair of architectural reformers. (H. R *Seager*: *Introduction to Economics* 1909. 3. kiad. 65—6. l.

zátartozók szükségleteit, azokon az alapszükségleteken kívül, a melyek az izolált embernél is megvolnának.

Helyesen jegyzi meg *Seager* a szükségleteknek az egyik legjellegzetesebb sajátságuk gyanánt, hogy legnagyobb részüket inkább a társadalom állapítja meg, mint az egyéni fogyasztónak független itélete.[1]

A társadalmi jólét reális mértékét az átlagos fogyasztás és életmód mértéke adja meg a társadalomra, illetve annak egyes osztályaira nézve. A valóságos fogyasztás és életmód mutatja meg, hogy az egyén, vagy valamely társadalmi osztály milyen és mennyi szükségletet miként elégített ki és megmutatja, hogy az igényeknek melyik része nyert kielégülést az életben s melyik maradt meg puszta kivánalomnak.

A gazdasági élet alanyát, az embert jövedelme képesíti arra, hogy szükségleteit, vagy azoknak egy részét életmódja által megengedett fogyasztásában kielégítse. Életmód és jövedelem között ekként nagyon szoros az összefüggés. A jövedelem megengedte határokig terjeszkedhetik csupán az életmód. Azt a jövedelmet, amely a legfontosabb, főleg elsőrendű szükségleteket fedezi csupán, létminimumnak szokás nevezni.

Hogy azután a jövedelem határain belül a konkrét fogyasztás miként alakul, azt az életmód határozza meg. Az életmódtól függ, hogy az ember jövedelmének nagyobb részét mire költi s mire annak kisebbik részét, hogy szükségleteinek kielégitésénél milyen sorrendet követ. *Minél kisebb a jövedelem, annál kisebb mértékben lehet variálni*

[1] A ... characteristic of wants is, that most of them are determined by social standard of taste rather than by the independent judgements of the individual consumers. This is conspicuously true of wants for clothing, shelter, and forms of amusements. That men — not to say women — dress with reference to the opinions of their neighbours, changing the style of their shoes, their clothes, and even their collars and neckties is a fact of familiar observation. ... As regards amusements it is notorious that one fad follows another, bycicle riding giving place to golf and latter to automobiling (i. m. 65. l.)

a szükségletkielégités sorrendjét, annál inkább rá vagyunk utalva arra, hogy jövedelmünkből bizonyos alapszükségleti, legfontosabb javak fogyasztását fedezzük. Ellenben minél nagyobb a jövedelem, annál nagyobb változatosságban állapíthatja meg az ember, hogy micsoda szükségleteket s micsoda sorrendben elégíthessen ki abból. A kicsiny, a létminimum fedezésére szolgáló jövedelem felhasználása történik tehát a legerősebb szükségszerűséggel meghatározott fogyasztás céljaira.

Magától értetődik, hogy a gazdálkodó egyén a saját érdekében arra fog törekedni, hogy fogyasztása és jövedelme között lehetőleg megtalálja az *egyensúlyt* a maga életmódjában.[1] Általánosságban ezt akkor éri el, ha szükségletkielégitésében jövedelméhez viszonyítva észszerű sorrendet követ: arra törekszik, hogy elsősorban mindig a fontosabb szükségletei nyerjenek kielégitést jövedelméből és hogy lehetőleg jövedelmének utolsó egységéből (utolsó forintja: határnövedéke) még fedezhető legyen az a szükséglet is (határszükséglet), a melynek kielégitését még megvalósítandónak tartja.

Elméletileg úgy lehetne kifejezni ezt, hogy a *helyes kielégitési sorrenden nyugvó határszükségletet a jövedelem nagysága állapítsa meg a fogyasztásban.*[2]

[1] Az életmódban megnyilvánuló egyensúly egyik alakja a gazdasági egyensúlynak, mely szükségletek kielégitésének útjában álló akadályok leküzdése folytán jön létre. A gazdasági élet maga egy dynamikai processus, mely a szükségleteknek a kielégitésükre szolgáló javakkal való egyensúlyba állitásáért folyik.

A gazdasági élet statikai szemlélete ellenben bizonyos időpontokban rögzíti meg a szükségleteknek a kielégitésükre szolgáló javakhoz és eszközökhöz való viszonyát. Dynamikus szempontból nézve a dolgot: folytonos küzdelmet látunk a gazdasági akadályok elhárítására, statikai szempontból ellenben szükségleteket egyrészről és elhárított vagy el nem hárított akadályokat a kielégitésükre szolgáló javak tekintetében a másik oldalon. *A gazdasági egyensúly tanának nagyobbszabásu kiépitését* lásd *Pareto*-nál i. m. III—VI. fej. 145—379. l.

[2] A szükégletkielégités észszerűségének ez a fogalmazása — bár kevésbé köznapi nyelven — azt hiszem, hogy többet mond, mint az, amely általánosságban csak azt tartja szem előtt, hogy a valóban szük-

A szükségletkielégítés helyes, vagy helytelen sorrendje adja meg az illető társadalom fogyasztásának, életmódjának észszerű vagy észszerűtlen voltát: realitását, vagy irrealitását. Talán nincsen olyan jelenség, melyből valamely társadalom, vagy társadalmi osztály realitására, színvonalára oly positiv valószinűséggel lehetne következtetést vonni, mint a szükségletkielégités sorrendje a fogyasztásban. Minél kisebbek a jövedelmek, a szükségletkielégités sorrendjében elkövetett hiba, annál inkább von maga után komoly nélkülözést s így minél szegényebb valamely társadalmi osztály, annál nagyobb érdeke a szükségletkielégités észszerű sorrendjének betartása a fogyasztásban. Gondoljunk csak arra az állapotra, a mikor a létminimumot és alig fedő jövedelmek jelentékeny részét alkoholra költi valamely társadalmi osztály. Ebben az esetben mathematikai bizonyossággal hiányt kell ennek az osztálynak szenvednie elsőrendű szükségleteinek kielégitésében.[1]

A jövedelem és életmód közti aránytalanság az egyénnél épen úgy, mint a termelés és fogyasztás közötti aránytalanság, társadalmilag válságot von maga után.

A fogyasztás és jövedelem viszonya, e két tényező közötti egyensúly szempontjából vagy akként alakul, hogy a

séges dolgok megszerzése után gondoljunk csak a fényüzésbeli igények kielégitésére. Pl. *Seager:* The general interest requires, ... acceptance of the maxim: the consumption of luxuries *should be deferred until all are provided with necessaries.* (i. m. 73.)

[1] *Cossa* (i. m. 135—6. l.) a következőkben állítja fel a gazdaságos fogyasztás szabályait: 1. mértékletességre kell törekedni a fogyasztásban és ügyelni arra, hogy a produktiv és improduktiv fogyasztás kellő arányban legyen egymással, nehogy vagyoncsökkenés álljon elő. 2. A természeti szükségletek előzzék meg a társadalmiakat s emezek a fényüzésbelieket. 3. Ugyanoly hasznú fogyasztások közül azok részesítendők előnyben, melyek hosszabb idejű használatot biztosítanak. 4. A közösen végzett fogyasztásnak előnyt kell adni mindaddig, a míg más fontosabb szempontok nem szólnak ellene. 5. A hitelre való fogyasztás lehetőleg csekély legyen, különösen a kevésbé jómódu osztályoknál.

jövedelem épen elegendő az egyén fogyasztásának fedezésére, vagy nagyobb, vagy kisebb annál. Ha nagyobb a jövedelem a fogyasztás szükségleteinél, akkor megtakarítás áll elő, ellenkező esetben hiány.[1]

8. A *takarékosság* szempontja a fogyasztás terén különösen nagy jelentőségű.[2] A fogyasztás, használat és életmód folyamatai nyujtják a gazdaságos fogyasztás erényének: a takarékosságnak a legkedvezőbb alkalmakat és jelölik ki a legnevezetesebb feladatokat. Hogyha pedig a gazdasági életet nem csupán a csereértékek termelési folyamatának vesszük, hanem társadalompolitikai szemüvegen keresztül tekintünk arra s ha ekként az előtérbe a társadalmi osz-

[1] *Philippovich* i. m. I. 335—6. és 341. *Kleinwächter* i. m. 251. l.

[2] A *takarékosság* szempontjainak a közgazdasági irók közül *Gide* szentel nagyobb teret és külön fejezetet kézikönyvében. (758—759. l.)

Figyelmeztet arra, hogy a francia *épargne* kifejezésnek két értelme van. Az egyik értelme azt jelenti, hogy *a szükségletkielégitést a lehető legkisebb mértékü fogyasztással eszközöljük,* vagyis hogy a nyers anyagokat, a pénzt a lehető legtökéletesebben használjuk ki rendeltetésük céljaira. (758. l.) A fogyasztás körében tulajdonképen ez az értelem az, mely szerepet játszik. Az *épargne* szó másik értelme — úgymond — már a fogyasztásnak elhalasztását jelenti a jövőre. Ez az az eset, amikor valamit *„félre teszünk“*. (760.)

A magyar nyelv élesen megkülönbözteti e két értelmi árnyalatot: az első a *takarékosság*, a másik a *megtakarítás.*

Helyesen emeli ki Gide, hogy a fogyasztás szempontjainak vizsgálata körében az első értelem — a *takarékosság* — az aktuális fogalom, mert a másik értelem — a *megtakarítás* — már tulajdonképen a fogyasztásnak elhalasztását jelenti a jövőre.

A *takarékosságot* lehet csupán a fogyasztó mikéntje tekintetében általános elvként odaállítani s nem a *megtakarítást.* Míg a takarékos eljárás minden észszerű gazdasági cselekvésnek a kelléke, addig a megtakarítás különös kedvező esélyek következménye. Igy van ez sociális szempontból is. A takarékos életmód általánosan helyeselhető követelmény sociális téren, de megtakarítás a jövedelemben kedvező konjunkturákat feltételez, vagy lemondást bizonyos szükségletek kielégitéséről. A takarékosság ennyiben különböző fogalom tehát a megtakarítástól. Megjegyzendő azonban másrészt, hogy a *takarékosság* vezethet megtakarításhoz. Ebben a tekintetben tehát közös szempontjai vannak e két fogalomnak.

tályok sorsát állítjuk, akkor a gazdaságos fogyasztást biztosító takarékosság szempontjai csak fokozottabb fontossággal sorakoznak előre a politikai gazdaságtan problémái között.

Az orthodox gazdasági iskola a takarékosságot főleg csak a tőkegyüjtés szempontjából méltányolta. Smith is a tőke keletkezését a takarékosságra vezette vissza elsősorban. A takarékosság ebbeli szerepének kiemelése nem helytelen dolog, de nem is találja egészen a fején a szöget. A takarékosságnak kétségtelenül van tőkegyüjtő szerepe is, azonban a modern nagy tőkéket korántsem tekinthetjük a takarékosság gyümölcseinek. A takarékosság főleg a kis jövedelmű embernél jelentkezik úgy, mint a mely a megtartóztatás jutalmául bizonyos tőkefelesleggel ajándékozza meg a takarékos embert. Azt is lehetne mondani, hogy a pazarlás a legnagyobb jövedelmeket is gazdaságtalan módon pusztíthatja el, csakhogy mindezzel ugyancsak nincsen a modern tőkeképződés processusa felderítve. Az életmódban a takarékosság utján félretett jövedelemfeleslegekből ugyancsak nem állottak volna elő a modern kapitalizmus tőkéi. A modern kapitalizmus tőkéinek oroszlánrésze a vállalkozás értéktermelő folyamatában keletkezett, részint pedig a nagy pénzemberek különböző s főleg közhitelmiveleteiből nyert járadékaiból s így részben az adózók filléreiből s forintjaiból is. Tehát a modern kapitalizmus tőkéinek csak kis részét tekinthetjük takarékosság gyümölcsének.

A takarékosság legfőbb hatóerejét ekként nem annyira a termelés terén, mint inkább a fogyasztás jelenségeinél, a társadalmi osztályok életmódjának megnyilvánulásánál kell keresnünk. Társadalompolitikai szempontból nemcsak elérik, hanem messze fölülmúlják a takarékosság tőketermelő szerepét, annak a fogyasztás és életmód terén megnyilvánuló gazdasági és társadalmi előnyei.

Az életmódban és fogyasztásban megnyilvánuló takarékosság nyujtotta előnyöknek talán legnagyobbika abban rejlik, hogy a takarékos fogyasztás biztosíthatja a legjobban azt, hogy a gazdálkodó egyén jövedelmét a szükségletek

kielégitésének *helyes sorrendjében* használja fel. A gazdaságilag helyes sorrend megtartása a szükségletkielégitésnél már magában véve kizárja a könnyelmű, a pazarló életmódot. Hogyha ehez még az igényeknek a jövedelem nagyságával való kellő aránybahozatala is járul, akkor a takarékosság elvei is megvalósulást nyertek.

A takarékosság ily módon való megvalósulásának társadalmi haszna korántsem abban nyilvánul s attól függ azután elsősorban, hogy a jövedelemből maradtak-e fel további tőkeképzésre fordítható feleslegek a társadalom minden osztályánál [1] s különösen a szerényebb helyzetűeknél, hanem megnyilvánul az főleg sociális, közegészségügyi s ethikai tekintetben. Ott ugyanis, ahol a takarékos életmód a körülményekhez viszonyítva a szükségletek kellő és sorrendszerű kielégitését lehetővé teszi, már a nagyobb fizikai és elsőrendű szükségletek dolgában való nélkülözések kizárásával biztosítja azt, hogy az illető társadalmi osztály kellően táplálkozzék, ruházkodjék, lakjék s így a társadalom élő és eleven anyaga a népesség, a nemzet, a faj fizikailag ne satnyuljon el, hanem erős maradjon. Minden társadalompolitikai szempontok között ez a legnagyobb fontosságú. [2]

Hogyha azután a takarékos életmód a gazdálkodó egyént képessé teszi arra, hogy jövedelméből egészségi, kulturális szükségleteit is jobban kielégíthesse, hogy ennek folytán a reális életmódhoz szokott társadalom egyre több ethikai tekintetet is vihessen bele a maga belső világába és családi életébe, akkor a takarékosság erényével átitatott társadalom gazdasági, közegészségügyi, kulturális és ethikai

[1] Vagyis hogy a takarékosság *megtakarításhoz* is vezethet-e.

[2] Figyelembe veendő azonban, hogy a tulajdonképeni fogyasztás és életmód terén való takarékosság szerepe egy bizonyos jövedelmi fokon *alul* csökken. Ha ugyanis a jövedelem oly csekély, hogy egyáltalában nem elegendő a legfontosabb biologiai szükségletek *állandó* kielégitésére sem, akkor vajmi kevés szerepe lehet ott a takarékosságnak, ahol a szükségletkielégitési javak egyáltalában nincsenek meg. Csak *meglevő* jószággal lehet takarékosan bánni.

tekintetben egyaránt erős alapokat rakott le a maga számára. Az ilyen társadalom minden valószinűség szerint reális, az élet pozitiv körülményeit mérlegelni tudó, helyes irányok s itéletek kialakulását elősegítő környezettel veszi körül az egyént, nem pedig a látszatok és frázisok világával.[1]

9. A takarékosság fogalmával épen ellentétes a *pazarlás*, a *tékozlás* fogalma. Értjük alatta elsősorban javainknak vagy jövedelmünknek könnyelmű elfecsérlését, pénzünknek könnyelmű kidobását nem szükséges, vagy magunknak nem feltétlenül szükséges dolgokra stb. Szóval a pazarlás észszerűtlen fogyasztás vagy életmód, a mely a javak rendeltetésszerű felhasználásának előnyét gazdaságtalan módon viszi véghez viszonyainkhoz képest.

Ha közelebbről nézzük most már a tékozlást, vagy a pazarlást s azt az életmód gazdasági helyességének megitélését egyedül biztosító szemponttal: a szükségletkielégitési sorrenddel hozzuk vonatkozásba, akkor a pazarlás kétféle alakban jelentkezhetik főleg. Vagy akként, hogy a szükségletkielégités észszerű sorrendje megtartódik ugyan, de jövedelmünkből túlságosan sokat költünk a sorrendben elől levő szükségletekre (pl. a táplálkozásra), minekfolytán a sorrendben hátrább álló szükségletekre nem telik a jövedelemből. Az ily életmódú emberekről mondjuk, hogy mindenüket eleszik stb. A pazarlásnak ez a fajtája kultura-

[1] Habár — mint fentebb megjegyeztük — a takarékosság nem minden embernél vezethet egyúttal megtakarításhoz is, egy takarékos *társadalomban* azonban mindig több megtakarítás lesz található, mint egy nem takarékosban. Sőt mondhatjuk, csak a nemzet takarékossága vezethet megtakarított nemzeti jószágkészletekhez.

Gide szerint a takarékosság társadalmi hasznossága abban nyilvánul, hogy a magánmegtakarítások összesítéséből, a *különböző vállalkozások rendelkezésére álló szabad tőkék keletkeznek,* a melyekből tehát a jövő szükségletei elégíthetők ki. Hogy Franciaország — úgymond — mint iparos állam tisztességgel megállotta helyét olyan országokkal szemben, melyek népesség szám, mozgékonyság és felszerelési eszközök dolgában felette állottak. azt főleg megtakarítási erejének köszönheti. (i. m. 761. l.)

ellenes, mert egy oly társadalom, a mely mindenét eleszi, nem fog költeni a haladást biztosító magasabbrendű szükségletekre. Itt tehát egy durva érzéktelenség, barbár közöny fog honolni minden olyan szükséglet iránt, a mely az elsőrendűeken túlterjed. Egy a maga zsirjába fuladó, de haladásra, magasabb szempontok figyelembevételére alkalmatlan paraszttársadalom szolgáltathat erre gyakran példát. Az ilyen társadalom tehát látszólag semmire sem költ, de voltaképen azért, mert mindenét a gyomrára költi, — hogy úgy mondjuk — nem juthat nem csak az ethikai és kulturális, hanem a gazdasági fejlettségnek sem egy magasabb fokára.

Ez az állapot szintén veszedelmes tehát, mert igazi jólét, gazdagodás nem fejlődhetik mellette s a talán mutatkozó jólét is az igénytelenségben áll főleg, illetve a szükségletek csekély számában.[1]

Azt mondhatjuk eszerint, hogy a takarékosság követelményét nem az az életmód valósítja meg, a mely egyes elsőrendű szükségleteket pazaron elégíti ki, a többieket pedig nem veszi figyelembe.[2] A takarékosság nem állhat egyes szükségletek ki nem elégitésében, hanem csakis abban, hogy minél több szükségletet, minél helyesebben, minél gazdaságosabban elégítsünk ki. Vagyis az észszerű fogyasztásban áll a takarékosság.

[1] *Gide* szerint a takarékosság feltételei: 1. bizonyos egyéni előrelátás, mely figyelembe veszi a jövőbeli szükségleteket, 2. egyik alapfeltétel az is, hogy a munka termelékenysége elég nagy legyen ahoz, hogy a létfentartási szükségleteken felül maradjon még valami (*un excédent sur les nécessités de la vie*), 3. *tárgyilag* szükséges a takarékossághoz olyan jószág, amely fentartható, megtakaritható és 4. a takarékosságot előmozdító intézmények. Ilyeneknek említi főleg a takarékpénztárakat, életbiztosítást, fogyasztási és hitelszövetkezeteket. (*Cours d' Ec. Politique* 763—771. l.)

Kiemeli továbbá, hogy nemzeti tőkemegtakaritásokat általában csak a gazdag nemzetek mutatnak fel s ezeknél is alig több az — úgymond — a nemzeti jövedelem egy tizedénél. (Francia- és Angolország példájára hivatkozik.) (i. m. 763. l.)

[2] Ilyen az az ember, a ki konyhájára bőkezű, de minden másra fösvény.

A másik alakja a tékozlásnak, a pazarló életmódnak a szükségletkielégités észszerű sorrendjének meg nem tartásában, annak felforgatásában jelentkezik. Abban, hogy jövedelmünknek aránylag túlságosan nagy hányadát költjük el bizonyos sorrendben hátrább álló szükségletek fedezésére. Túlságosan sokat költünk pl. a társadalmi reprezentálás költségeire, vagy túlságosan sokat költünk szeszes italokra, játékszenvedélyünkre, sportra stb. Az ilyen életmódot folytatók társadalma a zsírjába fulladó, vagy a csak gyomrára gondoló paraszttársadalommal szemben az aránytalanul költekezők, a „nem tudni miből" reprezentálók, az iparlovagok társadalma. Tehát sokkal veszélyesebb az előbbinél.[1]

Jegyezzük még meg, hogy a pazarlás nemcsak *egyéni* és *magán*, hanem *politikai* is lehet, a mikor az állam, a község stb. jövedelmi eszközeinek, vagyoni erejének hovafordításában hiányzik a takarékosság: a szükségletkielégités helyes sorrendje.

A politikai háztartásban épen úgy, sőt még a nagyobb és sokkal tervszerűbb stilusban meg kell lennie a szükségletkielégitési sorrendnek. Itt is el lehet követni a takarékosság elleni vétkezésnek hasonló két alakját, mint a magánfogyasztásnál.

10. A fogyasztás és életmód körébe esik a *fényűzés* fogalma is. Értjük alatta főleg a nagyszerű életmódot. Míg a pazarlás, vagy tékozlás egyenes ellentéte a tervszerű s a takarékos fogyasztásnak, addig a fényűzés nem okvetlenül az. A fényűzés inkább valami fogyasztás-, illetve életmód-technikai fogalom: az életmód vagy fogyasztás technikájának, megvalósitásának nagyszerűségére vonatkozik,[2] míg a pazarlás

[1] A gazdálkodásban is kultura nyilvánul meg egyébként s minthogy az életmód gazdálkodás is, az életmód gazdasági alakításában is kultura tükröződik vissza. Más lesz a kulturtársadalmak takarékosságának, sőt pazarlásának is természete, mint a nem kulturtársadalmaké.

[2] Nem osztom tehát azok nézetét, a kik a fényűzésnek, mint gazdasági jelenségnek lényegét a szükséges dolgok körén kívül eső szükségletkielégitésben látják. Igy határozza meg pl. a fényűzés fogal-

fogalmára nézve közönbös az, hogy a pazarló ember fényűzően él-e, vagy sem. Pazarló az, a ki a takarékosság szabályaival ellentétbe helyezkedik s jövedelmével, vagyonával arányban nem álló módon költ stb.

A fényűzés fogalma ellenben elsősoraban a többiek, a környezet életmódjához, szokásaihoz van viszonyítva. Igy ha az én életmódom csak jövedelmemmel nincsen arányban és ha csak a saját szükségletkielégitésemben fordítok túlságosan sokat egy-egy szükségletre, még azért nem következés az, hogy fényűző vagyok. Ellenben fényűző vagyok akkor, ha a környezetemhez viszonyítva bizonyos szükségleteimet nagyszerüen elégítem ki, habár e nagyszerű szükségletkielégités dacára sem sértem meg magamra nézve a takarékosság szabályait. Vagyis a fogyasztás és életmód technikájának nagyszerűsége a többiek, a többség életmód-technikájával szemben adja meg a fényűzés fogalmának lényegét s annak viszonylagos természetét.

Vegyünk például két gazdag embert. Mondjuk, hogy az egyiknek életmódján igen előkelő hang vonul végig: művészi festményei vannak, gondosan összeállított fogatai, cselédei szépen vannak öltözve, szebben, mint más hasonló állású és jövedelmű embernél és szépen szolgálnak fel s ennek

mát *Kleinwächter.* (i. m. 248. l.) A szükségtelen dolgokra való költekezés nem okvetlenül fényűzés. A fényűzésben (luxus) a fényes-nek, a nagyszerűnek az értelme van benn már ethymologiailag is és nem a felegesnek. Fecsérlő és fényűző nem ugyanaz. *Gide* szerint is (i. m. 736. l.) a felesleges szükségletek kielégitésében áll a fényűzés. *Schmoller* (Grundriss 1901-iki kiadás I. 23. l.) nem helyez súlyt a fényűzés fogalmi meghatározására. *Marshall* sem, a ki az áralakulás szempontjából foglalkozik főleg a fényűzéssel. (i. m. III. kiad. 181—4.) *Seager* szerint (i. m. 73. l.) a fényűzés körébe tartoznak mindazok a jószágok, a „melyek nem szükségesek". *Földes* a szükségletkielégités legmagasabb fokának elérésében, mintegy superlativumában látja a fényűzést. (i m. 435. l.) *Navratil* (i. m. 21—22. l.) helyesen emeli ki, hogy a pazarlás még nem fényűzés és a fényűzés még nem pazarlás, de úgy látszik azért, hogy ő is a gazdaságossági törvény figyelembe nem vételét látja a fényűzésben. *Leroy-Beaulieu* (i. m. 331.) igen helyesen figyelmeztet a fényűzés fogalmának viszonylagos voltára.

dacára jövedelmét el nem költi, hanem abból meg is takarít. Ez az ember fényűző, de nem pazarló. Míg hogyha a másik ember életmódjának külsőségére, mondhatjuk technikájára mit sem ad, de azért ugyanolyan nagy jövedelmét nem csak elkölti ügyetlenül és ízléstelenűl, hanem még adósságot is csinál, ez az utóbbi ember pazarló lesz, de épen nem fényűző a másikhoz viszonyítva.

Pazarlás és fényűzés tehát két különböző dolog. De mert gyakran, vagy talán legtöbbször *együtt jár* e kettő, összetévesztésük érthető, főleg azoknál, a kik úgy az egyiknek, mint a másiknak kriteriumául az életmódban jelentkező kedvezőtlen gazdasági eredményt tekintik egyedűl. A megkülönböztetés azonban szükséges, mert e nélkül épen úgy fényűzőnek lehetne tekinteni azt az iszákos parasztembert, a kinek a korcsmában adósságai vannak, azonfelül, hogy minden jövedelmét elitta, mint azt a művészi ízlésü embert, a ki például azzal hágta túl jövedelmét, hogy valódi festményeket és szőnyegeket vett.

A fényűzés és pazarlás közt további különbséget tesz az is, hogy a fényűzéshez — hogy annak legyen nevezhető — viszonylagosan nagy jövedelem is szükséges, míg a pazarláshoz nem. Pazarló lehet szegény ember is, de fényűző aligha, míg a gazdag ember fényűző lehet anélkül, hogy pazarolnia kellene.

Ezek a megkülönböztetések azért szükségesek az elméletben is, mert a gyakorlati életben, az egyes emberek konkrét életmódjának gazdasági megitélésénél is a legszigorúbban megtesszük azokat. Mig hogyha az elméletben nem vesszük figyelembe a gyakorlati életben megvalósitani szokott különböztetéseket, (pl. kbelül egynek vesszük a pazarlás és a fényűzés fogalmat) akkor a való élettel ellentétben álló általánositást követünk el.[1]

[1] *Julius Wolf* szerint: *tágabb értelemben* fényűzés a *kényelmi* szempontok és *„magasabb célok"* követése.

Szűkebb értelemben fényűzés alatt ért: a) oly „felesleges" dolgokat, melyek egyébként az élet gazdagabbá tételéhez hozzájárulnak,

A fényűzésnek, már t. i. annak a fentiekben kifejtett értelmét véve, lehetnek épen közszempontból is jó és rossz oldalai. Jó oldalaihoz tartozik, hogy előmozdítja a műiparnak, az ízlésnek kifejlődését, az élet kényelmeinek terjedését és általánosodását. Számos előre nem is látható találmánynak és tökéletesítésnek válhatik forrásává. Előmozdíthatja azt, hogy a gazdagok jövedelmük olyan részeit költik el, különböző foglalkozásbelieknek adva megélhetést, a mely jövedelemrészek enélkül nem oszolnának meg a szélesebb néprétegek között.

Rossz oldalai ellenben, hogy könnyen pazarláshoz vezet, különösen olyanoknál, a kik magukénál nagyobb jövedelmű emberek fényűző életmódjával akarnak, vagy kénytelenek lépést tartani. Tömegpsychikai kedvezőtlen hatása is épen abban jelentkezhetik, hogy a gazdagabb emberek életmódjának beteges utánzási vágya nyer nagyobb elterjedést a fényűzés kellemességeinek, vagy hiúságainak láttára, a minek szinte mathematikai pontossággal bekövetkező kisérője az illető társadalmi rétegeknél a tényleges jövedelmükből reálisan elérhető életmóddal s így saját magukkal való elégedetlenség.[1]

11. Az életmódnak és a jövedelemnek egymáshoz való arányát bemutatni alkalmasak a *háztartási statisztikák.*

Háztartartási statisztikája természetesen minden családnak lehet, a melynél a bevételek és kiadások összegét és tételeit tudjuk. A legtöbb magánember is tisztában van

b) oly felesleges dolgokat, melyek ezt a szolgálatot sem teszik meg s így haszontalanoknak mondhatók és c) az emberre *káros hatású* dolgokat. *(l. Nationalökonomie als exakte Wissenschaft. 1908. 229. és 238. §§.)*

[1] The question whether under such circumstances expenditure for luxuries is defensible *is a question of morals, rather than of economics, but the economist* may well be called upon to decide which of the possible *uses of surplus income available for luxuries* is calculated to contribute most largely *to the general well-being. (Seager* i. m. 73. l.) Seager tehát a *közjó* szempontjából indul ki a fényűzés erkölcsi megitélésénél.

azzal, hogy körülbelül mibe kerül az ő háztartása, átlag mit költ egyik vagy másik szükségletére. Közszempontból azonban elsősorban az érdekel, hogy bizonyos nemzetnél, bizonyos társadalmi osztályokban *átlag* mennyiből él s *átlag* mennyit költ el s általánosságban mely szükségletek kielégitésére költi el jövedelmét egy-egy család, illetve háztartás.[1]

Az ily háztartási statisztikák elkészitése többféle nehézségbe ütközik. Épen azért, mert az *átlagos* háztartási statisztikát keressük, lehetőleg sok háztartásnak ismeretére van szükségünk. Az ideális átlagot természetesen akkor kapnók meg, ha valamennyi háztartás viszonyának ismeretéből következtetve állapíthatnók meg azt. Közgazdasági és sociálpolitikai szempontból így is csak annak az *átlagos* háztartási statisztikának van nagy értéke, a mely a homogén társadalmi osztálybeli háztartások átlagaként jelentkezik, míg több heterogén társadalmi és vagyoni osztályhoz tartozó háztartások költségvetéseiből kiszámított átlagok a gyakorlati életben jelentőséggel alig bíró számtani műveletek.

A sociálpolitikust elsősorban az érdekli tehát, hogy egy bizonyos országban átlag miből és hogyan él meg egy-egy munkás család, egy-egy kisbirtokos család, vagy mily bevételi és kiadási tételeket mutat fel a fontosabb középosztálybeli kategoriák egy-egy háztartása stb.

A hivatalos statisztikák ebben a tekintetben sehol sem nyujtanak kielégitő tájékoztatást, illetve legfeljebb a számitás alapjait adhatják csupán meg egyik, vagy másik tekintetben. A kutatónak tehát empirikus módon kell eljárnia, jól kiválasztania a megfigyelendő háztartásokat, hogyha valamely társadalmi osztály életmódjáról a jellemző tipusokat akarja bemutatni. Mert hogyha nem az illető osztályra nézve jellegzetes háztartásokat veszi vizsgálódásainak tipikus alapjául, könnyen az egyoldalú általánosítás hibájába eshetik.

[1] A háztartásnak és a háztartásbeli fogyasztás szempontjainak és szabályainak „*exakt*" felsorolását lásd Julius *Wolf*-nál *(i. m. V. Abschnitt 212—254. §§.)*, mely mindenesetre igen érdekes deduktiv modorban foglalja össze kategorikus rövidséggel a vonatkozó kérdéseket.

Hervadhatatlan érdemeket szerzett ezen a téren *Le Play*, a ki a munkásosztályok helyzetéről és életmódjáról irt nagy munkájához [1] évtizedeken át gyűjtötte az anyagot s e végett éveken át utazott s tanulmányozta közvetlenül a különböző nemzetek munkáscsaládjainak életmódját, fogyasztását stb. Le Play nyomán jelentékeny gazdaságstatisztikai irodalom indult meg, mely a társadalom alsóbb rétegeinek fogyasztását és életmódját számszerüleg lehetőleg pontos és jellemző átlagokban igyekszik bemutatni.

E háztartási statisztikák is igazolják azt a természetes jelenséget a fogyasztás terén, hogy minél kisebb a jövedelem, annál nagyobb hányada fogy el annak a legfontosabb szükségletek fedezésére s így elsősorban a táplálkozásra. [2]

Engel számitásai szerint [3] a XIX. század közepe táján Szászországban

[1] Les ouvriers europèens. Paris. 1877—79. 6. kötet.

A belga munkásosztályok fogyasztására és háztartására vonatkozó adatokat nagy szorgalommal *Ducpétiaux* (Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique 1855.) és *Engel* gyüjtötték s dolgozták fel.

Le Play és tanítványai 100 munkáscsalád háztartását vették alapul. Adataikat tovább dolgozták fel:

Cheysson és *Toqué:* Les budgets comparés de cent monographies de familles. Bulletin de l'Inst. de Statistique 5. 1890.

A magyar munkások háztartás és életmódbeli statisztikájára nézve szintén találkozunk számitásokkal, különösen a *Közgazdasági Szemle* és a XX. század hasábjain. *Földes* (i. m. I. 431.) kiemeli *Somogyi* munkáját: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete. 1888. l. továbbá: *Mandello* Gyula: Adalékok a középkori munkabérek történetéhez. 1903.

[2] Igy semmmi különös dolog nincsen Engelnek ama törvényében (l. *Philippovich* i. m. I. 338. l.), hogy minél szegényebb valamely család, jövedelmének annál nagyobb százaléka fogy el táplálékra s hogy a jövedelem csökkenésével a táplálékra fordított kiadásoknak a jövedelemhez való aránya mértani haladványban növekszik.

[3] Közli *Landry*: Manuel d'économique 77. l.

egy család kiadásai a jövedelmükhöz viszonyított százalékokban

	szegény munkásnépnél		a középosztályban		jómóduaknál	
táplálékra	62		55		50	
ruházatra	16	95	18	90	18	85
lakásra...	12		12		12	
fűtés-világitásra	5		5		5	
nevelés és tanulásra ...	2		3·5		5·5	
közérdekű kiadásokra...	1	5	2	10	3	15
egészség óvására	1		2		3	
személyes szolgálatokra	1		2·5		3·5	

Mulhall szerint [1] a nemzeti jövedelem következő százalékait költik el táplálékra: az Angliában 37·8, Franciaországban 40·1, Németországban 51·8, Oroszországban 60·1, Magyarország-Ausztriában 53·1, Olaszországban 54, az amerikai Unióban 37·2. [2] Ezek a számok tehát azt az elvet hoznák nemzetek szerint is kifejezésre, hogy minél szegényebb valamely nép, nemzeti jövedelmének annál nagyobb részét költi el táplálkozásra.

Amennyire közismert igazságnak tekinthetők azonban az ilyen általános elvek, annyira óvakodnunk kell azoknak mathematikai pontossággal való megvalósulásában hinni és ugyancsak mathematikai törvények alakjában kifejezést adni, mert hogyha a társadalmi viszonyokra alkalmazott, de számos kivételt megengedő általános tételt szigorú mennyiségtani formában fejezünk ki, akkor csak fokozzuk az általánosítás erőszakos voltát. [3]

[1] Közli Schmoller i. m. 599. l.

[2] Az amerikai fogyasztási statisztikára vonatkozólag lásd *Seager* közlését (i. m. 78. l.) az E. Á.-beli *Department of Labour* hetedik évi jelentése alapján. (1891.)

[3] Lásd még e tárgyra vonatkozólag: *Marshall* i. m. 189—192. l. *Földes:* i. m. 430—433. Továbbá: *Le Play:* Les ouvriers des deux mondes. 1879—1901. *Engel:* Das Rechungsbuch der Hausfrau. 1882. *Hampke:* Das Arbeitsbudget der Privatwirtschaften. 1890. *Gruber:* Die Haushaltung der arbeitenden Klassen. 1887. *Booth*: Life and labor of the people of London. 1897. Vonatkozó bibliografiai felsorolásokat *Philippovich, Marshall, Schmoller, Földes* és mások kézikönyvein kívül találhatni a különböző közgazdasági lexikonokban és a Nemzetközi bibliografiai intézet társadalomtudományi bibliografiájának vonatkozó rovataiban.

III. FEJEZET.

A javak társadalmi és egyéni megszerzésének és felhasználásának lehetőségei.

Fr. List: Das nationale System der Politischen Oekonomie. Jena. G. Fischer 1904-iki kiadása. *L. S. Amery*: The fundamental Fallacies of Free Trade. London 1906. Ennek magyar ismertetése *szerzőtől* a Magyar Társadalomtud. Szemle 1908. auguszt.-szeptemberi számában (664—674. l.) *H. Carey:* Principles of political economy. 3. k. Philadelphia 1837—40. *u. a.* Principles of social science 3. k. 1858—59. *u. a.* Manuel of social science 1865. (az előbbinek összefoglalása magyarra is le van fordítva.) u. a. The harmony of interests. Carey műveiben a javak társadalmi megszerezhetésének s felhasználásának leirása foglalják el tulajdonképen az oroszlánrészt s az egész anyag tárgyalásán és csoportosításán kifejezésre jutnak azok. Különösen idevágó részeknek mondhatók a *Social Science* 3., 4., 5., 7—19., 27—29., 38., 45. fejezetek s kézikönyvének (Manuel) legtöbb fejezete. *Schmoller:* i. m. II. rész. IV. könyv. 464—679. l. *Marshall*: i. m. I. k. II—III. fej. 10—51. l. *J. A. Hobson:* The Industrial System. London 1909. különösen XIX. fejezet 302—324. l. *Gide:* i. m. 351—390. és 698—711. l. *G. Cohn:* System der Nationalökonomie. Grundlegung Stuttgart. 1885. 213—221. és 444—452. *Ruhland:* System der politischen Oekonomie. Berlin 1903—8. Alfred *Ammon*: Der Gutsbegriff in der theoretischen Nationalökonomie. (Zeitschr. für Volkswirtschaft, Socialpol. u. Verw. Wien u. Leipzig 1910. XIX. köt. 403—501. l.) Lásd továbbá a II. fejezet elején felsorolt többi könyvek idevonatkozó részeit.

1. Mindazokat a dolgokat. melyeket az ember szükségleteinek kielégitésére használhat, *javaknak, jószágoknak* hívjuk. A használhatóság szempontjából, tehát technikai szempontból így határozhatjuk meg a jószág fogalmát. A gazdasági forgalom, — illetve az ezzel mindenütt összefüggő vagyonjog szempontjából is, — pedig jószág mindaz, a mi (fizikai vagy jogi) gazdasági forgalom tárgya lehet.

Különbséget kell azonban tennünk a *javak* és a *jószágforrások* között. A jószágforrások fogalma alá azokat a körülményeket helyzeteket, természeti, egyéni, társadalmi és moralis tulajdonságokat, konjunkturákat sorozzuk, a melyek magukban véve még nem szükségletkielégitésre közvetlenül felhasználható jószágok, de a melyek ilyenek keletkezésére vezethetnek.

Hogy pedig a jószágforrások a szükségletkielégitésre még közvetlenül fel nem használhatók, az alatt nem azt értjük, mintha a jószágforrások, egyúttal jószágok is nem lehetnének, hanem csak azt, hogy közvetlen felhasználásukban még akadályozva vagyunk, mely akadályt előbb el kell háritanunk. Igy például az egyén háztartására nézve *jószágforrás* az ipar által elkészített kész iparcikkek állománya is (tehát jószágok összessége), a melyekből, mint forrásból *előbb meg kell szereznie* a maga számára a neki szükséges cikkeket s csak azután használhatja azt fel háztartásában. A javak technikai értelemben való felhasználható volta nem zárja azt ki tehát, hogy azok valakinek ne közvetlenül felhasználható javai, hanem csak jószágforrásai legyenek; így jószágforrás a magánháztartásra nézve a bevásárlási forrás.

Ide kell soroznunk valamely országnak még feltáratlan, kihasználhatlan természeti kincseit is, nemkülönben éghajlatát, kedvező talajviszonyait, vizi utait, jó közigazgatását, lakosainak szorgalmát, megbízhatóságát. Szóval mindazokat a körülményeket, a melyek a jószágok keletkezésénél és szükségleteink kielégitésére való felhasználásánál *tényezőként* szerepelnek. A jogrend által szabályozott társadalomban kialakult immateriális jószágforrásnak tekintendő felfogásunk szerint a *tőke* is.

A jószágforrás nem magától a jószág fogalmától különbözik, mert állhat a jószágforrás például valamely ország kőszén és vasércgazdaságában is, tehát jószágok halmazatában, — hanem különbözik a *rendelkezésünkre álló*, a szükségleteink kielégitésére felhasználható jószágtól.

A hegyeinkben levő érc, vagy kőszén szintén jószág,

de egyszersmind jószágforrás is: azaz még fűtésre, kovácsolásra még fel nem használható érc, vagy szén, de már előfeltétele annak, hogy munka és tőkebefektetéssel ipari szükségleteink közvetlen kielégitésére alkalmas ércet és szenet szerezhessünk.

A javak keletkezéséhez vezető s a keleletkezés és felhasználás processusához segítő és tényezőként szereplő minden gazdasági konjunktura beletartozik tehát a jószágforrások fogalmába.

A jószágforrások tehát fontos közgazdasági kategoriát jelölnek meg.[1] De az általános politikai gazdaságtannak szerintem még tovább is kell mennie a jószágforrások mintegy ethymológiai felállitásánál.

A jószágforrásoknak a fentiek értelmében vett fogalma és a rendelkezésre álló, felhasználható javakkal szembeállitása erős szempont a gazdasági élet egy komoly valóságának megállapítására, arra t. i., hogy ahoz, hogy az egyén, a magánember a szükségleteinek kielégitésére szolgáló jószágokat bírja és használhassa, — a kedvező előzmények és konjunkturák egész láncolata szükséges.

2. Minden egyénnek, hogy megélhessen, hogy létének fentartására és szükségleteinek kielégitésére általában bizonyos fogyasztást végezhessen és életmódot folytathasson, — a javak bizonyos mennyiségére van szüksége. Az egyénnek rendelkezésére álló javak mennyiségét és jövedelmének nagyságát, gazdasági konjunkturái határozzák meg. Ide

[1] Nálunk *Földes* érdeme, hogy rájuk mutat. (L. i. m. 1. 104. l.) Földes azonban abban keresi a javak és jószágforrások közti különbséget, hogy az utóbbiak jószágok keletkezéséhez vezetnek, de magukban véve nem javak, különösen nem gazdasági értelemben. Szerintem azonban a fentiek szerint, a jószágforrások nagy része jószág, még pedig gazdasági értelemben véve is jószág, ha *még* nem is olyan jószág, melyet használhatnánk. Pl. egy bizonyos hegységben levő kőszénmennyiség, bár feltárva nincsen az még, nemcsak jószágforrás, hanem gazdasági értelemben is jószág, különösen közgazdasági értelemben.

számíthatjuk mindamaz állandóbb és változóbb tényezőket, melyek bárki jövedelmének nagyságát befolyásolják.

Közvetlen jövedelmünk épúgy, mint az időszakonként rendelkezésre álló technikai javak[1] összessége, mindig bizonyos jószágforrásokra támaszkodik, még pedig azt mondhatjuk nagyjában, hogy *fizikaiakra*, *psychikaiakra* és *társadalmiakra*.

[1] A javakról mint közgazdaságtani alapfogalomról legujabban *Alfred Ammon* írt terjedelmes tudományos értekezést. Eredményeit a következőkben összegezi: „Hogyha közgazdasági szakdolgozatokban javakról (jószágokról) beszélünk, azok alatt épen nem kell olyan dolgokat érteni, a melyek valamely gazdaságtani kézikönyvnek a javak számára előírt tulajdonságaival bírnak, hanem olyan dolgokat, amelyek egy bizonyos módon kialakult társadalmi forgalom tárgyait alkotják (t. i. tárgyait alkotják az individualizmus alapján szervezett társadalmi forgalomnak, mely utóbbival foglalkozik a közgazdaságtan.) Tehát nem valóságos javakat kell itt értenünk, hanem egyszerűen forgalomtárgyakat, mégpedig bizonyos meghatározott forgalomtárgyakat, akár valóságos jószágok azok, akár nem". A „jószág, javak" fogalmát tehát *„az individualistikus forgalmi viszony tárgya"* fogalommal mondja helyettesítendőnek a szerző.

Ennek a positiv helyettesítő fogalomnak felállításánál azonban fontosabbnak tartja a szerző kutatásainak negativ eredményét, mely úgymond „annak kimutatásában áll, hogy a javak fogalma körül folyó egész vitának specifikus közgazgazdasági problémák szempontjából semmi értelme nincsen s nem egyéb az puszta szóharcnál. Beszélhetünk ezentúl is a közgazdaságtanban „javakról" s így megtarthatjuk a „javak, jószág" *elnevezést*, de fel kell hagynunk a közgazdaságtani jószágfogalom keresésével." Értekezéséből továbbá azt az általános és minden gazdaságtani fogalommeghatározásra vonatkozó következtetést is szűri még le a szerző, hogy a kutatónak „le kellráznia a használatban meghonosodott *szavakban* rejlő bizonytalan feltevéseket és tévedéseket és így nagyobb súlyt kell helyeznie magukra a *gazdaságtani problémákra*, mint a megvitatásuknál alkalmazott *szavakra*." Egy további eredménynek tekinthető úgymond annak megállapítása: hogy *„közgazdasági s általában társadalomtudományi szempontból nem az az irányadó, hogy mik az egyes dolgok természeti és technikai sajátságaiknál fogva, hanem irányadó* (amint már azt K. Menger felismerte) *az, hogy miféle elbánásban részesülnek azok a társadalmi forgalom terén."* (l. *A. Ammon: Der Gutsbegriff in der theoretischen Nationalökonomie. Zeitschr. für Volkswirtsch., Sozialp. und Verwaltung. Wien u. Leipz.* 1910. XIX. köt. 403—501. l.)

A *fizikaiak* alatt anyagokat, vagy fizikai alapfeltételeket értünk, az anyagi dolgoknak mindamaz összességét, melyek közül az egyén az ő szükségleteinek kielégitésére szolgáló anyagi javakat, mint forrásból meríti. Ide sorozzuk a természeti anyagkészleteket (ásványok, erdőségek stb.), a földet, vizeket, klimát, melyeket a természet már készen adott.

A *psychikai* és egyéni jószágforrások a szorgalom, ügyesség, leleményesség, szóval azok az egyéni tulajdonságok, a melyekkel a fizikai jószágforrásokat hasznosíthatjuk, a melyek meglététől, vagy meg nem lététől függ azoknak kihasználása.

A *társadalmi* jószágforrások az emberi együttélés folytán fejlődtek ki az anyagi és psychikai jószágforrásokból alsóbb és felsőbbrendű munka, eszmék és fáradság hozzáadásával a történelem folyamán. E társadalmi jószágforrások a fizikaiaknak és psychikaiaknak számtalan változatát és kombinációját, átformálását tüntetik fel. Ide tartoznak az ipari feldolgozás utján létrejött és az évszázados gazdálkodás folyamán meggyült jószágkészletek, felszerelések, gépek épen úgy, mint a tőke, — ide tartoznak a lakosság kifejlesztett tanultsága, mesterségében való jártassága, megbízhatósága, a technikai és tudományos ismeretek összessége, — idetartoznak a jognak, közigazgatásnak összes intézményei.

A társadalmi jószágforrások tehát nem ellentétei a fizikai és psychikai jószágforrásoknak, hanem azoknak következményei, az azok alapján a társadalmi együttélés folytán kifejlődött és megsokasodott alakzatok.

A nép fizikai ereje, a fajnak erős izmai, erős testalkata, fogékony agyveleje például szintén fizikai jószágforrásoknak tekinthetők, de hogyha a kedvező körülmények között élt s ennek folytán jól táplálkozott, jó nevelő körülmények közé jutott nemzeti faj fizikailag és psychikailag különbbé vált őseinél, ez szintén a társadalmi együttélés folyamán előállott s az illető nemzeti társadalom fejlett viszonyaiban megnyilvánuló körülmény, mely a legkülönbözőbb javaknak hatalmas

forrása.[1] A társadalmi fejlettség, a kedvező értelemben vett előrehaladottság tehát az ott élő egyénre nézve szintén hatalmas jószágforrás, mert anyagi és szellemi szükségleteinek megszerzésénél nagyon is erős segitőtényezőként érzi azt.[2] Az egyénnek tehát az ő természeti és társadalmi *milieu*-jében[3] vannak benn az ő gazdasági jószágforrásai.

3. Az egyes fogyasztók és háztartások[4] által közvetlenül elhasználható javakat az illetők számára rendszerint a magánmunkálkodás, a magángazdálkodás eredménye, vagy pedig a magánjog különböző címein bírt technikai javak hozadéka, a személyre nézve tehát mindkét esetben a (tőkebeli vagy természetben való) jövedelem teszi megszerezhetővé.

A jószágforrásokat azonban nem csupán az *egyéni* jövedelem, sem az annak alapfeltételéül szolgáló egyéni

[1] E szempont kifejtését lásd szerzőtől: *A népesedés* V—VIII. fej.

[2] *Carey*-nél ezt a körülményt az általános harmonia bizonyítékaként látjuk feltüntetve. „Az egész természetben mindenütt, minél tökéletesebb a szervezet s minél feltétlenebb az alárendelés, annál összhangzatosabb és szebb a részek kölcsönös függése“... A társadalomban, ... „mint az egész természetben mindenütt a hatás és ellenhatás egyenlő és ellentett s az összhang ellenkező erőik tökéletes egyensúlyának eredménye.“ L: a Manuel magyar fordítását: *A társadalmi tud. kézikönyve*, ford. *Halász Imre*. 1867. 564. ill. 566. l.

[3] A milieu szerepének sajátságos értelmezését a gazdasági életben l. *Schumpeter*-nél *Theorie der wirtsch. Entwicklung*. 1912. (469—73. l.)

[4] A fogyasztás szempontjainak vizsgálatánál *J. Wolf* nagy súlyt helyez a *háztartás elméletének (Ökonomie der Haushalt* cím alatt) kifejlésére. Szerinte azokban az országokban, ahol kifejlett háztartásvezetés folyik, alacsonyabban alakulnak a javak árai, ami kiadóbbá teszi a jövedelmet.

„Länder mit entwickelter Haushaltsökonomie haben caeteris paribus die niedrigeren Warenpreise, insofern jene billigeres („billigstbestes“) Leben und darnach niedrigere Produktionskosten schafft.“ A háztartásművészet e fogalmazásban már szinte jószágforrásnak tűnik fel. Kissé merész dolognak látszik azonban ilyen kategorikus határozottsággal állapítani meg a háztartási oekonomia és az alacsonyabb jószágárak összefüggését. L. *Nationalökonomie als exakte Wissenschaft*. 1908. 220. §.

szorgalom, vagy magánvagyon állitják rendelkezésére annak, a ki azokból meríteni szeretne. Hogy a jószágforrások is rendelkezésére álljanak az egyes embereknek, mint valamely nemzet, vagy társadalmi összesség tagjainak, ahoz X-nek, vagy Y-nak egyéni jövedelmén, szorgalmán, vagy vagyonán kívül a társadalomgazdasági előfeltételeknek egész sorozata szükséges. Más jószágforrások állanak a rendelkezésére pl. egy vagyonos embernek a XX. században, mint a XIII. században, mások egy angol, vagy amerikai embernek, mint egy afrikai négernek.

A mi továbbá jószágforrás az egyik emberre nézve, nem következés, hogy az legyen a másikra nézve is. A jószágforrások különfélesége és változatossága, valamint a társadalomgazdasági és egyéni helyzetek különböző volta is magával hozza ezt.

Mások lehetnek az egyénnek és mások a társadalomnak, a nemzetnek a jószágforrásai. Az egyénnek jószágforrásai közé sokkal inkáb odasorozhatunk egyes kész jószágokat, készleteket, mint valamely nemzetnek a jószágforrásai közé. A nemzeti jószágforrások főleg a legkülönbözőbb nagy fizikai, kulturális, politikai, közjogi, társadalomgazdasági előfeltételekben s a nemzeti természeti kincsekben vannak.[1] Az egyén használati és fogyasztási javait a milieu nyujtotta jószágforrásokból szerzi meg. Az egyén jószágforrásainak rendelkezésre állásához már számos közgazdasági előfeltétel szükséges. A nemzet nagy jószágforrásainak megteremtése és a nemzeti társadalom számára való megőrzése pedig megfelelő gazdasági, társadalmi, sőt közjogi *politika* nélkül nem lehetséges.[2]

[1] Ezeknek a jószágforrásoknak egyikét-másikát nevezte tévesen tőkéknek több közgazdasági iró, így *Smith, Roscher, Stein Lőrinc, Dietzel.* (Lásd alább a *vegyes tőkeelméletek* ismertetésénél.)

[2] Hatalmas készséggel és terjedelemben való kifejtését találjuk ennek a gondolatnak *Carey* tanaiban. A *Principles of Social Science* utolsó fejezetének bezáró szavaiban fejezi ki erészben való eszmemenetének eredményeit és szemben az orthodox gazdaságtan laissez-

Minél inkább előtérbe lép az öntudatos, előre való számitás a gazdasági életben s minél változatosabban szövődnek össze a gazdaságiakban is a magánérdekek, a kollektiv, az osztály-, a nemzeti, szóval a közérdekkel, annál inkább felmerül a szüksége annak is, hogy a köznek érdekeit irányitó tudatos gondoskodás, a politika, minél nagyobb súlyt helyezzen a közérdekű gazdasági szempontok érvényesítésére és előbbrevitelére. Az idők folyamán fejlődésnek induló társadalmak, a gazdasági haladásnak magasabb színvonalára emelkedő államok kormányai jól-rosszul mindig igyekeznek is e közérdekű gondoskodás kellékeinek megfelelni. A gazdaságpolitikának története beszélhet erről minden fejlődő társadalmú államnál.[1] Azt mondhatjuk épen az újkornak magasabb közgazdasági fejlődésre jutott minden nemzetéről, hogy azok politikai életében különösen és feltünően nagy tér jutott a közgazdasági tekinteteknek, — szemben a politikának a gazdaságiakkal közvetlenebb összefüggésben nem álló indító okaival, a pusztán fejedelmi ambiciókkal és pusztán önérzeti szempontokkal. A mely országokban ellenben az utóbbi körülmények miatt, vagy pedig a gazdaságiak saját érdekű előbbrevitelének erősebb felek által való elnyomatása miatt a közgazdasági politika erőteljes serdülésnek nem tudott

faire-jével azt mondja, hogy az államférfiak magatartásától függ, vajjon az ember a haladás, vagy pedig az állati állapot felé való sülyedés útjára lépjen-e. Szerinte az államférfiak kezében levő hatalomnak a haladás érdekében való felhasználása, oly kötelesség, melynek elmulasztása az illető politikusok részéről bűn embertársaikkal szemben.

[1] ...*die politische oder Nationalökonomie, welche*, von dem Begriff der Natur der Nationalität ausgehend, lehrt, wie eine gegebene Nation bei der gegenwärtigen Weltlage und bei ihren besonderen Nationalverhältnissen ihre ökonomischen Zustände behaupten und verbessern kann...

...(die kosmopolitische, oder Weltökonomie geht von der Voraussetzung ... aus), dass alle Nationen der Erde nur eine einzige unter sich in ewigen Frieden lebende Gesellschaft bilden. *Fr. List:* Das nationale System der P. Ö. (Waentig-féle 1904-es kiad. 208. l.) E szempontot ujabban a *statikai* és *dynamikai* különbségek kiemelésével látjuk hangsúlyozni az elméletben.

indulni, ott nem is fejlődött nagyot a gazdasági élet s az ilyen országok társadalmát a gazdaságiakban való elmaradás jellemezte mindig ugyanannak a kornak előretörő politikát folytató államaival szemben.

A magánember az ő gazdasági életében rendszerint csak kihasználja azokat a lehetőségeket, a melyeket a közgazdasági politika nyit meg számára. Igaz, hogy minden országnak természeti körülményei már magukban véve nyujtanak teret az ország lakosságának a gazdasági munkára, de a gazdaságiakban fáradozó emberek boldogulhatásának terét és eshetőségeit az érdekeiket, törekvéseiket megértő gazdasági politikának kell előbbrevinnie. A természeti kincsekben leggazdagabb ország társadalma is szegény és fejletlen marad gazdasági téren, hogyha a kellő közgazdasági politikai előrelátás nem gondoskodik arról, hogy ezeket a természeti kincseket az illető ország népessége, a saját maga számára használja ki.[1] Ha a megfelelő politika nem gondoskodik, vagy nem gondoskodhatik arról, hogy valamely ország közgazdasága népességének szaporodásával, igényeinek nőttével magasabb fejlődési stadiumba jusson, hogy a megszaporodott és a naturálgazdálkodásból kiszorult milliók új termelési ágakban nyerjenek megélhetési alkalmakat, ott a gazdaságpolitikai viszásságokat egyrészt a kivándorlás, másrészt pedig az ország fogyasztóközönségének idegen országok ipara által kihasználása fogja a legélénkebben jellemezni.[2] Még az ország természeti kincseit is elszerezhetik az ilyen nemzettől az idegenek az által, hogy ásványait, kőszenét, sőt erdőit és

[1] Die *Kraft, Reichtümer zu schaffen,* ist... unendlich wichtiger *als der Reichtum selbst;* sie verbürgt nicht nur den Besitz und die Vermehrung des Erworbenen, sondern auch den Ersatz des Verlorenen. *Dies ist noch mehr der Fall bei ganzen Nationen,* die nicht von Renten leben können etc. *Fr. List: Das nationale System der Polit. Oekonomie.* (Waentig-féle 1904-iki kiadás. 220—221. l.)

[2] Lásd e tárgyról *szerzőtől: A népesedés.* XXIV. fej. 515—541. l., továbbá: *Kivándorlásunk és visszavándorlásunk.* A kassai kir. jogakadémia 1907—8-ik évkönyvében.

földjét összevásárolják, ha gazdaságpolitikai intézményekkel és jogi korlátokkal ezt meg nem akadályozza.

A saját gazdasági érdekeiket saját s ennek megfelelő politikával érvényesítő nemzetek más, sokkal szerencsésebb képet nyujtanak. Ez a kép természetesen más és más a kor s a viszonyok szerint. Az újkor első századaiban fellendülő tengeri államok s különösen Angolország helyes önzéssel akadályozzák meg, főleg hajózási aktáik utján, hogy saját népességük munkája és szorgalma után más nemzetek kereskedelme szedjen uzsorakamatot.[1] Ellenkezőleg: politikájuk oda irányul, hogy ezt az uzsorakamatot ők szedjék be más népek szorgalma és természeti kincsei után. A mai modern Németország, miután hatalmas ipart teremtett, erős vámokkal védi meg mezőgazdasági termelését is, hogy szorgalmas népe minél hatalmasabb mezőgazdasági kulturát állíthasson fejlett ipara mellé.

Az ilyen hajózási aktáktól, modern vámtarifáktól jellemzett közgazdasági politika millióknak nyúl a hóna alá, millióknak nyit meg és állat rendelkezésre új jószágforrásokat és milliókat véd meg abban a tekintetben, hogy bizonyos jószágforrásokat a maguk számára tudjanak kihasználni s ne pedig ellentétes érdeküek s idegenek használják ki azokat.

4. A gazdaságpolitikai rendszerek tehát nagy befolyással vannak az egyén anyagi boldogulásának lehetőségeire. Az élet azt bizonyítja, hogy a nemzetek vagyonosodásában, gazdasági kulturájának fejlődésében a gazdasági politika, mint védő, segítő és előrelátó tényező hatalmas befolyással volt mindig, mert a javak és jószágforrások megszerzésének

[1] E követett gazdaságpolitikai védelmi irányról mondja *List* Frigyes:

Die Politik weist auf die Geschichte hin und fragt: *ob nicht in früheren Zeiten England durch das nämliche Mittel eine Masse von produktiven Kräften* aus Deutschland, Italien, Holland, Belgien, Frankreich, Spanien und Portugal *gezogen habe.* Sie fragt: warum die kosmopolitische Schule, wenn sie die Vorteile und Nachteile des Schutzsystems gegeneinander abwiege, diese grosse Wirkung desselben gänzlich verschweige. (i. m. 220. l.)

és kihasználásának társadalmi lehetőségeit mozdította elő. A helytelen gazdasági politikának káros hatásai mit sem vonnak le a helyes politikának érdemeiből.[1]

Ámde ez a „helyes" és „helytelen" nagyon relativ fogalom a gazdasági politikában is. A gazdasági, politikai és nemzeti élet számtalan konjunkturái, helyzetei között, számtalan változatúak a megfelelő közgazdasági politikának az útjai is. A gyakorlati politikának a feladata, az élet számtalan változó helyzetei között az adott esetben megtalálni a helyes cselekvések és intézkedések módjait, az irányitás, a beavatkozás mértékét. Elméleti szigorú, általános törvényekkel mindenkorra előirni nem lehet ezt, mert nincsen olyan szabály, különösen elméleti „törvény", mely a gazdasági életnek minden változatában beváljon.

A nemzetek gazdasági életében a *legtöbbször* arra van szükség, hogy a közgazdasági politika iránytmutatólag, védőleg és beavatkozólag nyuljon bele a gazdasági életbe. Ennek az irányitásnak, védelemnek és beavatkozásnak csak a *mértéke* kérdéses az adott helyzetek szerint.

Megtörténhetik, hogy adott időben, bizonyos nemzeteknél, adott különös viszonyok között, bizonyos nemzeti társadalomnak a szerző rétegei, akkor mutathatnak fel legnagyobb eredményt, hogyha államuk minél kisebb mértékben avatkozik az ő mezőgazdasági tevékenységükbe s minél inkább odahat politikájával, hogy a gazdasági összeköttetésben levő többi államok is minél kevésbé védjék és irányitsák alattvalóik gazdasági sorsát. Az ilyen társadalom gyakorlati em-

[1] A Methuen-féle szerződésnek, mint angol szempontból való előnyös és portugál részről való hibás politikai cselekménynek jellemzéseképen mondja *L. S. Amery: The great master stroke,* ...which secured us the world's shipping, and made the Navigation Acts really effective, was the treaty secured by Lord Methuen in 1703... *it gave us the whole Portuguese home market and stifled the rising industries of Portugal in their cradle, ... it gave us the whole carrying-trade* with Portugal, ... *and ... lastly the whole Eastern trade of Portugal* as a consequence of the two former. (i. m. 109. l.)

berei, tehát azt a tapasztalatot szerzik, hogy a minimális beavatkozás a legjobb a gazdasági politikában. Ez válik általános elvükké, gazdasági dogmájukká: a laisser-faire. Mikor azután megváltoznak azok a körülmények, a melyek között a gazdasági politikának minimális beavatkozása és és védelme kedvez a legjobban az illető nemzetgazdaságnak, meggyöngűl a laisser-faire elvében, mint minden helyzetben beváló bűvös talizmánban való hit[1] és helyet enged annak a felfogásnak, hogy a javak és jószágforrások megszerzésének és felhasználásának legkedvezőbb társadalmi és egyéni lehetőségeit nem lehet mindig az egyetlen elmélet formulái által előirt közgazdasági politikának megadnia, hogy e politikának is a gazdasági, társadalmi és nemzeti élet mindenkori körülményeihez kell alkalmazkodnia és azokkat együtt változnia.

[1] Jellemző az angol közgazdaságtan elveivel szemben követett felfogás megváltozására, hogy ma már mennyire más elveket követel a közgazdaságtantól a közvélemény nagy része: t. i. az önmaguktól működő gazdasági erők harmoniája helyett öntudatos gazdaságpolitika hangsúlyozásának szükségét. Ennek előfeltétele azonban szerintük a közvéleménybe átment doctrinair előitéletek kiirtása.

...we must clear our minds of all that body of baneful prejudice based on sophistry, false logic, ignorance of psychology, and ignorance of history, which would hypnotise us into the belief that all effort is vain... (Amery i. m.)

III. Függelék.

AZ ÁLLAMADÓSSÁGOK PROBLÉMÁJA ELMÉLETÜNK SZEMPONTJÁBÓL.

Az államadósságok problémája elméletünk szempontjából.

1. Az államadósságok rohamos növekedésének problémája, valamint az állam pénzügyi teljesítőképességével szemben egyre fokozódó mértékü igények joggal gondolkodóba ejtik az embert.[1] Meddig fognak szaporodni ezek a közadósságok, másrészt pedig szociálpolitikai téren meddig és mily mértékben növelik meg igényeiket az állam anyagi támogatása tekintetében a legnépesebb társadalmi osztályok, — mindezek oly kérdések, a melyekre felelni alig tudunk. A gyakorlati financpolitikusok és az államháztartástan doktrinairjei is azon az állásponton vannak ezzel a problemával szemben, hogy a modern államnak ezeket a modern szükségleteket bárhogyan is ki kell elégítenie. Evégett eszeli ki a modern pénzügyi politika az adók egyre ujabb tipusait, melyeknek elméleti tervezetét és kritikáját a pénzügyi elmélet állitja rendelkezésre. Az adópolitika is egyre nagyobb teljesítőképességü finánc hyperdreadnought-intézményekkel lép fel, hogy a modern államszükségleteknek eleget tegyen.

[1] H. C. *Adams: (The Science of Finance.* 1909. kiad.) is markans kifejezést ad ebbeli aggodalmának és ebből a szempontból erősen hangsúlyozza a közadósságok visszafizetésének a nemzeti jólét és társadalmi boldogulhatás szempontjából való nagy fontosságát:

„The payment of the principal of a debt tends neither to impoverish a nation nor to retard its material development; but, on the other hand, the maintenance of the principal and *the constant payment of accruing interest tend to cripple the productive capacity of any people.* (i. m. 557. l.)

...No people can long retain that hopefulness so essential to the vigorous prosecution of industries if the past lays heavy claims upon the present... (i. m. 559.)

A közjogi járadék háritásmódjainak tökéletesítése tehát növekvő gondja a pénzügyi gondoskodásnak.

Nézzük most már ezt a problémát saját jövedelemeloszlási, illetve tőkeelméletünk szemüvegén keresztül. Ennek a felfogásnak nyelvén beszélve, úgy fejezhetjük ki ezt az állapotot, hogy a modern államnak erős szükséglete és érdeke az, hogy fizetési hatalmát minél nagyobb mértékben és egyre fokozottabb arányban megnagyobbítsa.

Ha figyelembe vesszük az egyre növekvő igényeket az állam pénzügyi teljesítőképességgel szemben, azt is mondhatjuk, hogy a modern államháztartás az adópolitika és közigazgatás eszközeivel állandóan munkálkodni, néha erősen küzdeni kénytelen, hogy fizetéshatalmi krizisbe ne jusson. Illesszük tehát bele elméletünk gondolatmenetébe az államhitel problémáját, mégpedig tőkefelfogásunk szempontjából.

Induljunk ki abból a kétségtelen tényt alkotó jelenségből, hogy a modern állam lépten-nyomon hitelre szorul: a közjogi legfelsőbb egység magánemberek, bankok, csoportok stb. „pénzbeli" támogatását veszi igénybe. Miért? Azért, hogy fizetési hatalmát, melyre a kapitalizmus gazdasági rendjében szüksége van az államnak is, megnagyobbítsa. Az állam „természetesen" kamatot fizet adósságaiért, vagyis voltaképen arra kényszeríti alattvalóit a kapott kölcsön fejében, hogy annak kamatviselése, törlesztése céljából adózzanak egy másik alattvaló, vagy valamely külföldi állampolgár, mint hitelező részére. Igy azután szövevényes magánjogi és közjogi kötelezettségek keletkeznek abból, hogy az állam épúgy hitelre szorult, mint a magánember.

2. Mi azonban lényegében az a jelenség, hogy az állam, a Köz „hitelre szorul"? Nem más, mint annak a szükségletnek a fellépése, vagy újból való jelentkezése az államnál, hogy fizetési hatalmát megnagyobbítsa.

A Köz, a legfőbb közjogi felsőbbség, az állam, amely társadalmi rendünknek és gazdasági életünknek a legfőbb őre, ugyanúgy alá van vetve egy gyarló magánjogi szükséglet

nyomásának, t. i. a fizetéshatalom növelése szükségletének, mint bármely magánember.

Gazdasági rendünk, gazdaság-socialis berendezkedésünk tökéletlensége, vagy még fejletlensége hozza magával, hogy az állam, a legfelsőbb *Köz* épen olyan magánjogi jogügylettel kénytelen magánemberekhez fordulni fizetési hatalmát megnagyobbító támogatás végett, mint bármely megszorult magánadós.

A hitelező azután épenúgy „keres", vagy uzsoráskodik az államon, mint a kezei közé került valamely magánadóson. Épenúgy nyerészkedik az államon, épenúgy kikényszeríti a maga számára annak ellenszolgáltatásaiban a *surplust*, mint az eladósodott falusi paraszton a kis uzsorás.

Ez az államhitel problémája: fizetéshatalom-nagyobbítás nyujtása az államnak és ennek fejében járadékaratás az államtól.

Minthogy azonban az állam e szerepében csupán immateriális felsőbbségi kategoria leginkább — a járadékaratás bizonyos jövedelemrész kihasítását jelenti végeredményben a jövedelemmel bíró polgárok jövedelméből.

Jövedelemeloszlási processus tehát elsősorban lényegileg az egész. Az állam hitelezője biztonsági fizetési eszközöket tart ügyesen kéznél, hogy biztos tőkét, magánjogi fizetési hatalmat nyujthasson az államnak. Az állam pedig jövedelemeloszlási kényszerváltozást eszközöl a maga közjogi hatalmával ennek fejében akként, hogy alattvalóinak jövedelmeiből közjogi járadék, adó cimén elegendő nagyságú részeket hasítgat ki ahoz, hogy a hitelezőivel kötött magánjogi kölcsönszerződésnek eleget tehessen. *Közjogi járadékot kikényszerítő közjogi hatalom magánjogi hitelügylet szolgálatában:* ezt a jellemző sajátságát rögzíthetjük meg a modern államhitel problemájának jövedelemeloszlási, illetve tőkeelméletünk szempontjából.

Boncoljuk tehát a kérdést ezen a nyomon haladva.

3. Minthogy a kapitalizmus rendjében a jövedelem annak élvezőjére nem közvetlen materialis javak képében

hárul rendszerint, hanem pénzösszeg: specialis fizetési hatalom alakjában, — a gazdasági alanynak legfőbb közvetlen gazdasági *érdeke* az lesz, hogy minél nagyobb fizetési hatalmat tartalmazzon az ő jövedelme, mert hiszen minden gazdasági *céljának* eléréséhez a minél nagyobb fizetési hatalom a legbiztosabb eszköz.

A kapitalistikus gazdálkodásnál tehát főérdeke mindenkinek, hogy minél inkább megnagyobbítsa kiki a maga fizetési hatalmát. Ezért küzd, dolgozik, gazdálkodik a kapitalizmus rendjében mindenki. Mindenki keresni, nyerni, értéktöbbletet, surplust akar biztosítani magának. Fizetéshatalmának növelésére: több jövedelemre törekszik a munkás, a hivatalnok épúgy, mint a vállalkozó.

Amint a társadalom *igényei* új javak, jobb életmód, nagyobb kényelem iránt lépésről-lépésre növekednek, — együtt és párhuzamosan növekszik ezzel a növekvő fizetéshatalom iránt való igény is, mert ennek megnagyobbodása az alapfeltétele az új igények gazdasági kielégitésének.

Érdekek, igények, célok fordulnak meg tehát a kapitalizmus rendjében a fizetéshatalom szempontja körül. Érdekeink, céljaink, igényeink ennek a specialis hatalomnak megnagyobbítására irányulnak.

A modern állam sem tudja korszakunkban kivonni magát ez alól a gazdasági szükségesség alól. Az állam érdekei, céljai és igényei is a maga fizetéshatalmának megnagyobbítása felé tekintenek s így az állam is specialis fizetési hatalom megnagyobbítására törekszik állandóan. S amikor közjogi eszközei nem bírják rendelkezésére állítani kapitalisztikus gazdasági rendünkben a kellő nagyságú, vagy a kellően megnagyobbodott fizetéshatalmat, akkor a modern állam is kénytelen leszállani a közjogi felsőbbség parancsnoki piédestaljáról és kénytelen szürke magánjogi jogalannyá átváltozni. Az állam, az élet és a halál ura, az alattvalóinak mindenével rendelkező Köz, épenúgy hitelezők lekötelezettjévé, adósává változik át, mint bárki más. Minthogy azonban az állam nem oly húsból és vérből való valóság, mint

az érző, küzdő, dolgozó, az élvező és szenvedő ember, hanem csupán gondolkodásunkban, agysejtjeinkben élő immateriális kategoria, — világos, hogy mindazokat a kötelezettségeket, amelyeket az állam magára vállalt, végeredményben a biologiai életet élő embereknek kell teljesíteniök.

Végeredményben tehát az államhitel ténye folytán is emberek válnak más emberek adósaivá és hitelezőivé az állam fogalmának társadalmi rendünkben uralkodó jogi structuráján keresztül. Gyakran ugyanaz az ember államhitelező és — mint minden adófizető — adós is egyszersmind: magánjogi címen hitelező, mint kötvénybiztos, közjogi címen pedig adófizető polgár, tehát az államhitel fedezéséhez, kamataihoz hozzájárulni köteles adós és alattvaló. Mindez azonban korántsem ellensúlyozhatja az államhitelnek jövedelemeloszlásbeli változásokat előidéző abbeli hatását, hogy az államhitel, végeredményben járadékélvezőket és járadékfizetőket váltván ki a társadalomból, — az egyik részen túlnyomóan jövedelemgyarapodást, nyereséget, értéktöbbletaratást jelent, mégpedig annál inkább, minél nagyobb államhitelező valaki, — a másik részen pedig elsősorban adótehernagyobbodást, melynek közgazdasági ellenértéke az illető adófizetőre nézve közvetve és korántsem bizonyosan áll elő.

4. Hogyan történik mostmár a magánjogi fizetési hatalmak megnagyobbítása a gyakorlatban?

Azoknál, akik a csereforgalom útján szerzik jövedelmüket s elsősorban a vállalkozóknál a fizetési hatalom megnagyobbítása bizonyos nyereség elérése által történik. E vállalkozói nyereség pedig, mint láttuk, *árjövedelem*. Bizonyos ártöbbletet kell tehát a vállalkozónak elérnie a pénzértékben kiszámított termelési költségen felül. Ennek az ártöbbletnek elérése pedig közvetlenül adásvevés, tehát *jogügylet* útján történik.

Mondjuk, hogy egy bizonyos jószág termelési költsége 1000 korona. Hogyha a vállalkozó a piacon 1100 koronát kap ezért a jószágért, 100 korona ártöbblete állott elő.

Mi hárította ennek a vállalkozónak társadalmi rendünkben ezt a 100 korona nyereséget? Az adás-vevési jogügylet.

E jogügylet folytán állott elő az a helyzet, hogy az illető vállalkozó annak a jószágnak fejében, mely neki 1000 korona termelési költségébe került, 1100 koronát kapott, vagy követelhet a fogyasztótól.

Ez a 100 korona nyereség pedig az adás-vevés megkötésének pillanatában azt jelenti, hogy a vállalkozó az eladás jogügylete folytán kedvezőbb jövedelemeloszlási helyzetbe jutott: 100 koronával többet hasított ki a maga számára a társadalom pénzértékben kifejezhető jószágkészletéből. E nyereség tehát *jövedelemeloszlásbeli többlet* az adott pillanatban az illető vállalkozóra nézve.

A vállalkozónak a jövedelemeloszlási többlete azután annak visszaszerzésére irányuló energiát vált ki azok részéről, akiktől azt elszerezte.

Hogyan szerezhető vissza ez az elszerzett jövedelemeloszlási hányad? Kétféleképen: pusztán jövedelemeloszlási és termelési úton. Pusztán jövedelemeloszlási úton szerzi vissza például a tőle elszerzett fizetési hatalmat, mint jövedelemtöbbletet a fogyasztó munkás akkor, hogyha ugyanoly mértékben emeli fel munkabérét, a mily mértékben megdrágul a fogyasztása. Ez a gyakorlati életben alaki drágulásként jelentkezik.

Az 1000 korona termelési költségbe került jószágért fizet a fogyasztó munkás 1100 koronát, de a vállalkozó is 1100 koronát fizet azért a munkamennyiségért, amelyért azelőtt 1000 koronát fizetett. A két fél jövedelme számszerűleg is látszólag nőtt, de a jövedelemeloszlási arány ugyanaz maradt ebben a példában.

Minthogy azonban a gazdasági életben a javak fogyasztása mellett állandó termelés is folyik s mert a jövedelem reprodukálása állandó termelési energiát igényel a társadalomtól, — a társadalom jószágkészlete is folytonosan változik nagyságában. Ennélfogva az egyes embernek osztályrészül

jutó jövedelemértékegysége is más és más részesedésbeli hányadot jelent a társadalom jószágkészletéből.

Ha például elvontan abból a feltevésből indulunk ki, hogy 1913. január 1-én 1000 koronányi fizetéshatalom az ugyanezen időben meglevő társadalmi jószágkészlet egy ezermilliomodnyi hányadrésze felett való rendelkezés lehetőségét adja meg, akkor egy későbbi időpontban, például 1914. február 12-én ugyancsak egy ezerkoronányi fizetéshatalom már egy *megváltozott* hányadrész feletti rendelkezésre fog lehetőséget adni a társadalom jószágkészletéből.

A két különböző időpontban elgondolt ugyanazon fizetéshatalom-mennyiség (pénzösszeg) pedig azért nem jelent egyrészt változatlan mennyiségü jószág, másrészt pedig a társadalmi jószágkészlet változatlan hányada felett való rendelkezést, mert *a)* a két időpont között végbement termelés és fogyasztás folyamata megváltoztatta a társadalmi jószágkészlet absolut mennyiségét és mert *b)* a két időpont között a csereforgalomban végbement milliardnyi jogügylet, bérharc, kartellműködés stb. stb. megváltoztatta a fizetéshatalmi, pénzösszegbeli értékegységnek a társadalmi jószágkészlethez viszonyuló nagyságbeli arányát. De ami a legfontosabb, az idő múlásával egyre változik a társadalom termelésmennyiségének és a társadalmi jövedelemeloszlás arányának megváltoztatása miatt a különböző gazdasági alanyokra nézve az az eszményi hányadrész is, a mely felett való rendelkezés megilleti őket az egész társadalom jószágkészletéből. Köznapi nyelven szólva ez azt jelenti, hogy a gazdasági alanyok jövedelmében és vagyonában kifejezésre jutó fizetési hatalomnak az általa rendelkezésre állított jószágok mennyiségével lemért nagysága egyre változik.

A gazdasági küzdelem most már oda irányul, hogy ez a változás kedvező legyen, vagyis kinek-kinek fizetéshatalma növekedjék.

E növekedést pedig ismét absolut és relativ értelemben lehet elgondolnunk. Absolut értelemben akkor növekedik a fizetéshatalom, hogyha több materiális jószágot vagy

szolgálatot állít a rendelkezésünkre, — relativ értelemben — pedig akkor, hogyha a társadalom javkészletének, haszonmennyiségének nagyobb *hányadát* is tudja részünkre biztosítani.

Gazdasági életünk csereforgalmi természetéből és a csereforgalomban való nyereségaratás általános szükségéből folyik, hogy közvetlenül relativ értelemben vett megnagyobbítására törekedjünk fizetési hatalmunknak. A fizetési hatalomnak e relativ értelemben való megnagyobbodásán keresztül vezet az út rendszerint annak absolut megnövekedéséhez: állandóan jövedelem- illetve értéktöbbletet igyekszik elkaparítani mindenki a másiktól[1] s ugyanezt törekszik ismét visszaszerezni és visszaháritani mindenki. A pénzértékbeli egység absolut fizetési erejének csökkenése igen nagyrészben ennek a nyereségre irányuló kapitalistikus gazdálkodásnak a folyománya, annak t. i., hogy a csereforgalomban az egyes jogügyletbeli szolgáltatások értékösszegéhez folytonosan nyereségszázalékokat számítunk hozzá jövedelemszerzés céljából. E hozzászámitás folytán — bármiféle árleszállitó és leszámíttató törekvések szegűlnek is ellene annak az életben — végeredményben egyre magasabb összegűvé nőnek az egymással kicserélt jogügyletbeli szolgáltatások és ellenszolgáltatások anélkül, hogy e magasabb összegeknek megfelelő fizetési hatalom mindig hasonló arányban megnagyobbodott materialis jószágmennyiség felett való rendelkezést is jelentene. Ilyenkor az életben általában áremelkedésről, drágulásról beszélünk.

Nagyon természetes, hogy már a pénzegység vásárló erejének csökkenése is olyan gazdasági energiákat vált ki az egyes emberekből, a melyeknél fogva azok lehetőleg több pénzértékbeli egységet tartalmazó jövedelmet igyek-

[1] tehát nemcsak a munkástól. Lásd erre vonatkozólag különösen az amerikai irodalom theoretikusait. Igy különösen J. A. *Hobson*: *The Economics of Distribution*. X. fej: The Theory of surplus value. Kül. 353—361. l. *Patten*: Dynamic Economics: 102—114. l. A. S. *Johnson*: Introduction to Economics. XIV. fej. 60—76. stb. stb.

szenek maguknak biztosítani. Ez a törekvés mintegy defenzivája a társadalomnak a drágulások korszakában.

A termelő, a kereső életben ezenfelül általános emberi törekvés az, hogy a maga számára lehetőleg jobb megélhetést, gazdasági helyzetet biztosítson a létezőnél. Ez a jobb helyzet az egyénre nézve csak akkor áll elő, hogyha jövedelemfokozódása nemcsupán lépést tart a környező árfokozódással, hanem, hogyha az illető egyén viszonylagos jövedelme is nagyobbodik általában a többi jövedelmekkel szemben. Mindenki lehetőleg vagyonosabb *helyzetbe,* vagyonosabb társadalmi rétegbe igyekszik jutni: arra törekszik tehát, hogy jövedelme a társadalom jószágkészletének *nagyobb hányadát* tudja lehetőleg biztosítani számára az eddiginél.

Ennek eszköze pedig fizetéshatalmunknak olyan mértékben való megnövekedése, amily mértékben az nemcsupán ellensúlyozni bírja a pénz értékegységének vételi erejét, hanem amely a társadalom javainak nagyobb hányadrészét is bírja vagyonszerzési és életmódbeli igényeinknek rendelkezésére bocsátani.

Ez az eszköz a maga általánosan felhasználható és anyagi igényeinket megvalósító természeténél fogva gazdasági *céllá* válik az életben: a fizetéshatalomnak, jövedelemnek megnagyobbítására irányuló törekvésben.

A jövedelem, fizetéshatalom megnövelésének a leginkább kézenfekvő közvetítője, elősegítője mostmár a csereforgalom, illetve annak milliárdnyi *jogügylete.*

5. Minthogy pedig a jövedelemeloszlás középpontjában a *vállalkozó* áll — mint kifejteni igyekeztünk — a kapitalizmus korszakában, aki a termelt materiális javakat tőkére: fizetési hatalomra váltja fel a csereforgalomban s akinek kezeiből hárul azután ez a fizetési hatalom járadék és munkabér alakjában a társadalom többi tagjaira, nagyon természetes, hogy a fizetéshatalom következetes és állandó növelésének mestersége is leginkább a vállalkozóé. Az árjövedelmet nyujtó jogügyleteknél minél előnyösebb nyereséghányadnak belefoglalása a konkrét árösszegekbe: ez gazda-

sági rendünkben a nyereségszerzés utján való fizetéshatalom növelésének vagyonjogi módja.

Jogügylettel növeli azonban fizetéshatalmát a tiszta járadékok élvezője, a földbirtokos, a hitelező stb. is, amikor nagyobb haszonbért, nagyobb kamatot köt ki magának. A munkás fizetési hatalmának megnagyobbítása is előnyösebb munkabérszerződés kötésében nyilvánul meg közvetlenül és konkrét módon.

Szóval a nagyobb jövedelem, illetve fizetési hatalom megszerzésének útja gazdasági rendünkben a jogi út.[1] Igy

[1] Az egyéni jövedelemhárulásnak elsősorban jogi természetére a következőképen utal *Komorzynski*:

Die Ursache warum Theile jener wiederkehrenden Gütervermehrung, welche den gesammtwirtschaftlichen Ertrag ausmachen, in das private Einkommen der einzelnen Wirtschaften eingehen, ist in den privaten Machtverhältnissen (Vermögensbeständen) gelegen, welche ihnen rechtlich zustehen. Soferne dann das Vermögen in der Rechtsform des Güterbesitzes auf-auftritt, ist die Ursache der subjectiven Einkommenszuleitung als Vermögensinhalt eben dieses Güterbesitzes aufzuweisen. Die Rechtliche Ausstattung dieses Besitzes mit bestimmten privaten Befugnissen und die ökonomische Bedeutsamkeit der im Besitze der Wirtschaft begriffenen Güter für die gesammtwirtschaftliche Ertragsschaffung bewirken die Zuleitung von Einkommen an die einzelne Wirtschaft...

...Bei erwerbswirtschaftlicher Güterverwendung... erwächst die Einkommenszuleitung aus der Befugnis des Wirtschafters, nach seiner Wahl das ihm zugehörige Genussgut fremdem Bedarfe zugänglich zu machen oder demselben vorzuenthalten, das ihm zugehörige Productionsmittel oder weiterhin dessen Product in den gesammtwirtschaftlichen Productionsprocess einzuwerfen oder von demselben auszuschliessen. Es liefert das zum Absatze gebrachte Gut seinen Beitrag zum gesammtwirtschaftlichen Ertrage und sein Eigner erlangt irgend einen Theil dieses Gesammtertrages Herrschaft eben kraft der ihm zustehenden Befugnis, nach seiner Wahl das Gut in den Dienst der Gesammtwirtschaft zu stellen oder es derselben vorzuenthalten...

...Bei der erwerbswirtschaftlichen Güterverwendung fliesst nicht wie bei der hauswirtschaftlichen Güterverwendung der Beitrag, den das einzelne Gut zum gesammtwirtschaftlichen Ertrage liefert, schon selbst und unmittelbar in das Einkommen des Eigners. *Hier bildet vielmehr das Preisentgelt für das abgesetzte Gut die Vermittlung*

van ez az állam és a hivatali szolgálatban állók jövedelménél is. De nem is lehet az másként, mert hiszen maga a fizetési hatalom: a tőke, melyben a modern jövedelem — mint kifejtettük — megjelenik, nem más, mint egy speciális, a gazdasági konjunkturáktól befolyásolt alanyi jog.

6. A fizetési hatalom megnagyobbítása azonban nem mindenkinek sikerülhet egyenlően a társadalomban. A különböző helyzetű, gazdasági, fizikai, értelmi erejű egyéneknél különböző nehézségek tolulnak ennek a törekvésnek útjába. Míg egyesek elé az aránylag könnyű boldogulás és helyzetjavítás lehetőségeit tárja a gazdasági élet, addig másoknak óriási nehézségekbe, szinte emberfeletti küzdelembe kerül olyan csekély előnyöknek az elérése is, melyeket másoknak a konjunkturák minden fáradság nélkül dobnak az ölébe.

A gazdasági életben kifejthető erőkifejtés mértékét sokkal inkább a kedvező gazdasági helyzet előnyei határozzák meg, mint az egyéni tulajdonságokéi.

Mindennél inkább áll ez a szempont a fizetési hatalom megnagyobbításának esélyei tekintetében. Amíg például egy pusztán két keze, vagy agyveleje munkájára utalt embernek csak folytonos gond és erőkifejtés révén lehet a modern gazdasági téren való boldogulást és megélhetést szinte egyedül megadó fizetéshatalmát biztosítania, reprodukálnia vagy megnagyobbítania, addig a nagy tőkék és vagyonok felett rendelkezők olyan kedvező helyzetben vannak, hogy már meglevő jogaik s már a velük szemben fennálló kötelezettségek folytán szinte automatice nő a fizetéshatalmuk. Részükről nagyon gyakran egy névaláírás „munkája“ százszorosan vagy ezerszeresen több fizetéshatalmat reprodukál,

der Einkommenszuleitung und die Preisgrösse dieses Gutes entscheidet darüber, in welchem Ausmaasse ein Antheil am gesammtwirtschaftlichen Ertrage (über die Kostendeckung hinaus) in das Einkommen des Eigners des Gutes einfliessen wird. Das Gesetz der Grössenbestimmung des Preises (Sachgüterpreises, Lohnes, Pachtshillings, Mietzinses) *regelt hier grössenmässig die Participation des Gutseigners am Ertrage der Gesammtwirtschaft.*

Die nationalök. Lehre vom Credit. 2. kiad. 246—8.

mint nemcsak egy egyszerű kézimunkás fáradozása, hanem gyakran mint az övéknél sokkal különb agyvelők energiája.

Nemcsak ugyanaz a gazdasági erőkifejtés nem áll tehát mindenkinek a módjában, nemcsak a gazdasági energiák kifejtésének lehetősége és hatása különböző a különböző embereknél, hanem már ugyanaz a mértéke és minősége az erőkifejtésnek sokszorosan különböző hatásokat és eredményeket érhet el aszerint, amint az azonos mennyiségű és minőségű energiát kifejtő egyének, illetve alanyok különböző gazdasági helyzetekben és lehetőségek között találhatók.

A gazdasági életben tehát egész rend- és rangfokozata van azoknak a különböző helyzeteknek, a melyekből az egyes gazdálkodó alanyok cselekvősége kiindul. Ezek a helyzetek határozzák meg — példával élve — azt a kezdősebességet, amely a kifejtett gazdasági energiát kisebb vagy nagyobb mértékben tudja hatásossá, eredményessé tenni.

Az elmélet ezeket a helyzeteket többé-kevésbé *monopolhelyzeteknek* nevezi. Vagyon- és jövedelemeloszlásunk rendje számtalan ily legkülönfélébb monopolhelyzetet tartalmaz. E monopolhelyzetek lehetnek a vagyoniakon kívül fizikai és szellemi tulajdonságokban, rátermettségekben és mondhatjuk különféle gazdasági jelentőségű erényekben vagy ügyességekben állók is. Ezeknek az utóbbiaknak jelentőségük főleg abban áll, hogy esetleg könnyebben segítik az ily tulajdonságok hordozóit bizonyos előnyösebb gazdasági, jövedelemeloszlási helyzetbe, mint ahogy az átlagember juthatna el oda pusztán saját erejéből. Kedvező gazdasági helyzettel párosulva pedig természetesen megsokszorosítja a gazdaságilag értékesíthető tehetség az illető egyén anyagi téren való esélyeit.

A fizetési hatalom megnagyobbításának lehetőségei alája esnek eme szempontoknak. Általában véve azt mondhatjuk, hogy e speciális hatalom megnagyobbítása annál könnyebb a gazdálkodó alanyra nézve, minél több oly alanyi jogot tartalmaz már vagyona, vagy jövedelme, mely fizetésre, tőkeenergia kifejtésére felhasználható.

A tőke használata a fizetési hatalom gyakorlásában áll ugyanis, amint azt a VI. és VIII. fejezetekben kifejteni igyekeztünk. Minél több a gazdasági konjunkturák által sankcionált fizetési hatalmat biztosító alanyi jog, vagyis tőke felett rendelkezik most már valaki, annál több értékegységgel lemért jogmennyiséget is mozgósíthat az illető a legkülönbözőbb jogügyletekben abból a célból, hogy minden jogmennyiség minden jogügylet által bizonyos mennyiségű új jogtöbbletet tudjon megszerezni. Ezek a pénzösszegben kifejezett és pénzértékkel lemért új jogtöbbletek: fizetéshatalmak: tőkék azután valamennyien részesedési többletet is jelentenek a társadalom javainak összkészletében.

A fizetési hatalmat tartalmazó jogok felett való rendelkezés tehát elsősorban figyelembeveendő monopolhelyzetet biztosít a gazdasági alanynak e fizetési hatalom megnagyobbíthatása tekintetében.

Magától értetődik, hogy ezenkívül a monopolhelyzetek egyik legfontosabbikát az állam foglalja el, mely közjogi, főhatalmi helyzetéből kifolyólag tud magánjogi fizetéshatalmat állítani saját specifikus céljainak szolgálatába.

Nem csoda tehát, hogy a gazdasági élet küzdelmeinek igen nagy, talán oroszlánrésze arra irányul, hogy kiki jövedelemeloszlásbeli monopolhelyzetet[1] biztosítson a

[1] A monopolhelyzetet itt igen tág értelemben kell természetesen vennünk, körülbelül olyan tág értelemben, amint azt *Senior* veszi (*Political Economy* 103. l.), a kinek felfogása szerint monopolium forog fenn mindama körülmények között, *amikor ugyanaz a subjectiv, vagy objectiv, illetve mind a két értelemben vett erőkifejtés különböző gazdasági hasznot eredményez.*

Az erőkifejtés subjectiv, vagy objectiv egyenlőtlensége, vagy egyenlősége szempontjából Senior nyomán helyesen figyelmeztet rá *R. T. Ely*, hogy ha két egyenlő erejű ember különböző terhet emel fel, akkor erőkifejtésük *subjective* egyenlőtlen. Ha pedig két nem egyenlő erejű ember hoz ugyanolyan nagy fiziologiai, vagy psychikai áldozatot, akkor ismét *objective* egyenlőtlen az ő erőkifejtésük. Két különböző tehetségű embernél, ha t. i. az egyik kiváló tehetségű, a másik pedig közepes, ugyanaz a *subjectiv* erőkifejtés különböző ered-

maga számára.[1] Ennek útja pedig elsősorban a fizetéshatalom megnagyobbításában áll manapság.

7. Hogy az államhitel szempontjait, illetve a vele öszszefüggő fizetéshatalomnövelési tekinteteket belehelyezzük gondolatmenetünkbe, azt az igen fontos körülményt kell még különösen kiemelnünk, hogy a fizetési hatalom megnagyobbodása nem jár együtt feltétlenül a materiális jószágok

ményt fog létrehozni. Ha két egyenlő kapacitású egyén különböző termékenységű talajokon gazdálkodik, akkor ugyanaz a *subjectiv* erőkifejtés fog különböző eredménnyel járni. Ha pedig e két különböző jóságú talajon gazdálkodó egyén még értelmileg is különbözik egymástól, akkor gazdálkodásuk különböző eredményei *úgy subjectiv, mint objectiv* okokra vezethetők vissza.

R. T. Ely: Monopolies and Trusts. 1900. ill. 1912. 5—6. l.

[1] Ely — ki Seniornál kevésbé tág értelemben veszi a monopolium fogalmát — a következőképen osztályozza azt:

Első osztályozása: A) Public. — B) Private Monopolies.

Második osztályozása: A) *Soical Monopolies:* I. General Welfare Monopolies 1. patents, 2. Copyrights, 3. Public Consumption Monopolies, 4. Trade-marks, 5. Fiscal Monopolies. II. Special Privilege Monopolies 1. Those based on Public Favoritism, 2. Those based on Private Favoritism. B) *Natural Monopolies:* I. Those arising from a Limited Supply of Raw Material. II. Those arising from Properties Inherent in the Business. III. Those arising from Secrecy.

Harmadik osztályozása: A) Absolute Monopolies. B) Complete Monopolies. C) Partial or Incomplete Monopolies.

Negyedik osztályozása: A) Monopolies wich admit of No Increase in the Supply of the Monopolized Articles. B) Monopolies which admit of an Increased Supply of the Monopolized Articles: I. With Increasing Difficulty. II. With Constant Difficulty. III. With Decreasing Difficulty.

Ötödik osztályozása: A) Local Monopolies. B) National Monopolies. C) International or Universal Monopolies.

Hatodik osztályozása: A) Seller's Monopolies. B) Buyer's Monopolies.

Hetedik osztályozása: A) Monopolies of Material Goods. B) Monopolies of Services I. Services Incorporated in Material Goods. II. Personal Services.

mennyiségének megnövekedésével és hogy e kettőnek[1] nagyságbeli változásai nem történnek mindig párhuzamosan és egyenlően egymással.

A jövedelmet ugyanis — mint rámutattunk — a kapitalizmus korszakában a legtöbb ember *tőkében*, fizetési hatalom-összegekben kapja közvetlenül és csak közvetve materiális javakban, amikor ez utóbbiakra cseréli fel közvetlenül tőkében hárult jövedelmét. E tőkéből álló, pénzösszegbeli egyéni jövedelem jogügyletek, tőkeszolgáltatás és ellenszolgáltatás kikötése által nagyobbítható anélkül, hogy a megfelelő materiális javak készletét is épen olyan arányban kellene megnagyobbítanunk, amilyen arányban valamely pénzösszegek megnagyobbodnak a jogi forgalomban elért és hozzájuk tapadó nyereségek folytán.

Már ugyanaz a jószág különböző pénzösszegértékben szerepel a csereforgalomban többnyire. Minden továbbadó és közvetítő kezén rendszerint bizonyos nyereségtöbblet tapad ahoz.

Fontos tehát a megállapítása annak, hogy a társadalom csereforgalmában keringő tőkék, vagyis fizetéshatalmi összegek önálló módon: jogi úton és a jogügyletek tartalmi nagyságát meghatározó érték-, illetve árbecslő megállapitással nőnek, vagy fogynak. Ezzel szemben a materiális javak megszaporítása és elhasználása technikai módokon történik.

A fizetéshatalmi összegek és a materiális jószágmennyiségek közötti viszonyt gondolkodásbeli tevékenység: értékelő agyműködés határozza meg. E meghatározás lényegileg akként történik, hogy minden gazdasági jelentőségű materiális tárgyat és szolgálatot bizonyos pénzösszeggel mérünk meg.

Minthogy pedig ez az értékelés nem történik akként, hogy minden fizetéshatalmi összegnek meg volna a teljes és tökéletes ércfedezet mintájára a maga megfelelő technikai, materiális jószágbeli, vagy erőkifejtésbeli fedezete az életben és mert a tőkeösszegek a materiális technikai termelésnél

[1] t. i. a fizetéshatalomnak és a materiális jószágmennyiségnek.

való minden közvetlen összefüggés nélkül, önálló módon, t. i. csupán a pénzösszegekre: tőkékre vonatkozó különféle jogügyletekkel[1] is növelhetők és változtathatók, világos, hogy a társadalom materiális jószágmennyiségével szemben nem foglal helyet egy hasonlóan konkrét és azzal nagyság dolgában bizonyos meghatározott értékkulcs arányában szorosan összefüggő fizetéshatalmi összeg is, mint a társadalom össztőkéjének foglalata.

Ez már csak azért sincsen így, mert a társadalom gazdasági életében keringő fizetéshatalmi összegek, mint immateriális jogi kategoriák, egymással szemben mint tartozások és követelések negativ és positiv viszonyban is lévén, mathematikailag végeredményben nem is összegezhetők. Illetve a mathematikai összegezés, még ha elvileg keresztülvihető volna is a számtan szabályai szerint, nem volna alkalmas arra, hogy a társadalom fizetéshatalmi összmennyiségéről találó képet adjon.

A magánjogi fizetéshatalom — szerintünk a tőke — ugyanis alanyi jog lévén elsősorban, az sohasem vonatkoztatható el valamely jogalanytól. Ezeket a fizetéshatalmat rejtő alanyi jogokat, mint immateriális kategoriákat nem lehet úgy összegezni, ekként alanyaiktól elvonatkoztatva, mint az illető jogalanyok birtokában levő materiális dolgokat. Mihelyt alanyaiktól elvonatkoztatjuk az egyes fizetéshatalmi összegeket, megszűnik egyszersmind az a társadalmi viszony-kategoria is, amely e fizetéshatalmi összegek létezését megadja. A fizetéshatalmi összeg, a tőke ugyanis, amint azt meghatároztuk, olyan alanyi jog, amelynek érvényesülését megfelelő konjunkturák biztosítják. Mihelyt azonban a jogalanytól (legyen az bár a mindenkori birlaló, az igazolvány esetleges kézbentartója stb.) teljesen elvonatkoztatjuk az alanyi jogot, a fizetéshatalmat, megszűnik maga ez az alanyi jog is, már csak azért is, mert ez az alanyi jog jogalany nélkül nemcsak nem érvényesíthető, hanem még csak nem is létezhető valami

[1] pl. ilyenek a pénzkölcsönök és értékpapirügyletek légiói.

s így puszta ideánál nem is volna az egyéb, minthogy semmiféle társadalomgazdasági konjunktura nem vonatkoznék többé arra.

8. Minthogy az egyén fizetéshatalmának megnagyobbítása *közvetlenül* pusztán jogi úton történik, ebből következik az is, hogy a vagyonomat megnagyobbíthatom anélkül, hogy a materiális-technikai értelemben vett termelésben részt kellene vennem. Ha mostmár így puszta jogügyletkötés, pl. adásvevés, hitelezés által is meg tudom növelni a vagyonomat, ezáltal a társadalmi javaknak mégis nagyobb hányadrésze felett rendelkezhetem, mint azelőtt. Ehez a több jószágmennyiség felett való rendelkezés lehetőségéhez azonban pusztán *jövedelemeloszlási* úton jutottam el, akként, hogy vagyonjogi úton egyre előnyösebbé tettem, egyre inkább kiterjesztettem a társadalmi termelés eredményében való részesedésre irányuló vagyoni jogaimat, anélkül, hogy termelési tevékenységemmel szaporítottam volna a társadalom jószágkészletének nagyságát.

Az államhitel problémája erészben azért érdemel különös figyelmet, mert talán épen az államhitel az, amely a leginkább elősegíti egyesek vagyonának vagy jövedelmének *pusztán jövedelemeloszlási módon* való megnagyobbodását. Alig találhatunk a mai gazdasági élet rendjében is olyan jövedelemhárulási jogcímet, amely alkalmasabb volna a jövedelemeloszlásban elfoglalt monopolhelyzetnek a technikai termelés folyamatától annyira különálló biztosítására és erősitésére, mint épen az államhitel.

Ennek feltüntetése végett állítsuk egymással szembe azt a két esetet, amikor valaki annak folytán növeli meg jövedelemben részesedésének mértékét, hogy hozzájárul termelési tevékenységével a társadalom jószágkészletének növeléséhez és így a nagyobb társadalmi jószágkészletből tesz szert megfelelően nagyobb jövedelemre,

és azt az esetet, amikor valakinek jövedelemnagyobbodása a kedvezőbb jövedelemeloszlási helyzet elérésének a következménye akár úgy, hogy az illető egyáltalában nem

növelte a társadalom jószágkészletét, akár pedig úgy, hogy növelte ezt ugyan, csakhogy a megnövelt társadalmi jószágkészletből mégis nagyobb részt hasíthat ki a maga számára, mint a milyennel a társadalom jószágkészletét megnövelte. Ebben az utóbbi esetben tehát jövedelmének még mindig van egy pusztán jövedelemeloszlási — és nem termelési tényre is visszavezethető hányada.

Hogyha pl. a társadalom jószágkészletében foglalt javak értékét A-val, valamely jövedelemben részesülő egyén által termelt jószágok értékét pedig a-val jelöljük, akkor — ha ez az egyén termelt jószágait közrebocsátja és hozzáadja a társadalom jószágkészletéhez, — a társadalom javainak értéke az ujonnan közrebocsátottakkal együtt

$A+a$ lesz.

A termelő egyén mostmár annak fejében, hogy A mennyiségű, illetve értékű új jószágot bocsátott a társadalom rendelkezésére, bizonyos ellenértéket biztosít magának jövedelem gyanánt cserébe pl. $a,$ összegben.

Emez $a,$ jövedelemnek a társadalom javaiból való elvonása után tehát $A+a—a,$ érték marad a társadalom jószágkészletében.

Ha most már $a=a,$ akkor a társadalom jószágkészlete a szóbanforgó egyénnek jövedelemben való részesedése folytán sem előnyt, sem hátrányt nem szenvedett.

Ha ellenben $a,>a$ vagyis, ha az említett jövedelmi alany jövedelemeloszlásbeli surplust kaparít el, ha monopolhelyzetet teremt a maga számára, akkor

$(A+a—a,)$ kisebb lesz A-nál. Itt tehát a másik fél: a társadalom károsodik a jövedelemeloszlásban.

Ha pedig $a,<a$ akkor a szóbanforgó egyén jár rosszul és a társadalom nyer. Ez az az eset, amikor valaki nagyobb termelési értéket nyujt a társadalomnak ama jövedelem értékénél, mely neki osztályrészül jut.

Igen természetes, hogy minél nagyobb jövedelemeloszlási monopolhelyzetet élvez valaki, annál több más jövedelmi alanynak kell értékveszteséget szenvednie a ter-

melés, illetve a csereforgalom folyamatában közrebocsátott szolgáltatásain.[1]

Ha végre $a = o$, vagyis hogyha a jövedelemelosz-lásban részesedő egyén az általa élvezett jövedelem fejében semmi materiális jószággal nem gazdagítja a társadalmi jószágkészletet, akkor

$A - a$, lesz a társadalom jószágkészletének az állapota a szóbanforgó jövedelemhárulás után, mert az illető egyén a társadalmi jószágkészletet materialiter semmivel sem növelte, de minthogy a, nagyságú jövedelemben részesedik mégis, ennek az a, nagyságú értéknek megfelelő ma-

[1] Megjegyzendő azonban, hogy ez csak az egyéntől elvonatkoztatott mathematikai értelemben veszteség feltétlenül az illetőkre nézve. A subjectiv határhaszon szempontjából is, ami az egyénre nézve elsősorban irányadó, nem kell ennek így lennie feltétlenül.

Ha például valaki alkalmazást keres, előnyösnek tekintheti azt magára nézve akkor is, ha nagyobb hasznot hajt abban munkaadójának a tőle kapott fizetésnél, vagy munkabérnél. El sem képzelhető egyébként olyan vállalkozó, ki ne több hasznot várna munkásaitól, mint a nekik fizetett munkabér. A szolgáltatást és ellenszolgáltatást egyébként kiki mindig a saját subjectiv haszna szempontjából értékeli. Nem szükséges tehát, hogy ez az értékelés a két fél részéről azonos mathematikai összeget is eredményezzen, hanem csupán az szükséges, hogy a két fél értékelési képzetében megjelenő maximális és minimális öszszegű értékelési határok között azonos értékelési mennyiség található legyen.

Igy pl. ha valamely munkás azt tartja, hogy két koronán alul nem érdemes munkát vállalnia, a vállalkozó pedig, hogy három koronánál nagyobb munkabért nem érdemes fizetnie, ebben az esetben a két fél értékitélete összeegyeztethető egy konkrét munkabér-szerződésben. A munkás ugyanis hajlandó dolgozni két koronától felfelé, a munkaadó pedig munkabért fizetni három koronától lefelé, — a megegyezés tehát igen könnyen létrejöhet s ennek folytán a jövedelemeloszlási processus is.

Ha ellenben a munkás nem akar három koronánál alább dolgozni s a vállalkozó kettőnél többet fizetni, akkor a subjectiv határhaszon szempontjából vett értékitéletek ebben az utóbbi esetben annyira különböznek egymástól, hogy pl. egy 2 kor. 50 filléres munkabért mind a két fél veszteséggel járónak, illetve előnytelennek tartana a maga számára.

teriális jószágmennyiséget hasíthat ki a maga számára a társadalmi javak készletéből.

A munkabérért és fizetésért dolgozó emberek nagyobbik hányadáról mondhatjuk azt, hogy náluk a > a,-nél, vagyis többet adnak a társadalomnak gazdasági tekintetben közvetlenül, vagy közvetve, mint amit jövedelem fejében kihasíthatnak a maguk számára a társadalom javaiból[1]

A járadékszerű jövedelmek esete pedig: a < a,. A kihasítható jövedelemrész itt nagyobb, mint a társadalomnak nyujtott materiális szolgáltatás. Ennek lehetőségét természetesen a fizikai és szellemi munkások energiái által létrehozott javak és jószágforrások teremtik meg.

9. Valamint az *a* > a, esetének, úgy az *a* < *a*, esetének is számos fokozata lehetséges.

[1] Természetesen csak a legnagyobb általánosságban van ez így, mert megtörténhetik, hogy a fizetés, de maga a munkabér is tartalmazhat *surplus*-t, az általa teljesített szolgáltatás értékéhez viszonyítva, amint ezt az amerikai theoria is megállapítja. (Lásd: Hobson i. m. X. fejezet.) A szervezett munkásság kerülhet olyan monopolhelyzetbe, hogy munkabérében felfedezhetjük a surplus, az értéktöbblet elemét.

Különösen áll ez akkor, hogyha figyelembevesszük, hogy a társadalmi jószágkészlet a föld különböző népei munkájának s együttműködésének eredménye. Ebből a szempontból már nemcsak egyes emberek, hanem egész nemzetek élvezhetnek a nemzetközi jövedelemeloszlás folyamatából politikai és gazdasági hatalmon alapuló értéktöbbleteket, melyek létrehozásában a kedvezőtlenebb helyzetű népek energiái is felhasználódtak. Számos gyarmati termék feldolgozása nyujt a nyugati nagyiparos államokban olyan ipari munkaalkalmakat, hogy az azokban elért munkabér magában foglalja már a nemzetközi értéktöbbletnek az elemét is.

Hogyha tehát az egész gazdaságilag cooperáló emberi társadalmat vesszük figyelembe, akkor a különböző népek és emberfajok szerint is különböző jövedelemeloszlásbeli helyzeteket állapíthatunk meg.

Igen természetes, hogy a nemzetközi jövedelemeloszlás terén monopolhelyzetet élvező nemzetek keretéhez való tartozás már többé-kevésbé magában véve is bizonyos monopolhelyzetet nyujt az átlagmunkásnak is a kedvezőtlenebb helyzetű nemzetek átlagmunkásához viszonyítva. Igy az angol, amerikai, a német munkás jövedelemeloszlásbeli monopolhelyzetben van a gyarmati négerrel, vagy a kinaival szemben.

Minél tisztább valakinek a járadékjövedelme, annál inkább mondhatjuk azt, hogy pusztán jövedelemeloszlási és nem termelési módon tesz szert az illető a maga jövedelmére. Vagyis annál inkább húz az illető jövedelmet anélkül, hogy a társadalom jószágkészletét *közvetlenül* növelné. Tehát a (társ. jószágkészlethez közvetlenül hozzáadott materiális jószág) annál kisebb $a_,$-nél s így annál inkább közeledünk ahoz az esethez, hogy $a = o$.

Igy a vállalkozó, habár az ő jövedelemeloszlási részesedésének viszonya is az $a < a_,$ esetet tünteti fel, hatalmas materiális jószágmennyiségeket csatol a társadalmi javak készletéhez, sőt a munkások energiáinak eredményei is az ő kezén keresztül jutnak el oda. A tiszta járadék és kamatjövedelmek élvezőiről ellenben a fenti viszony szempontjából már nem mondhatjuk, hogy *közvetlenül* csatolnának valamit a társadalom materiális jószágkészletéhez.

A tisztán jövedelemeloszlási és nem termelési — jogi és nem technikai — jövedelemhárulásnak a legtipikusabb esetét azonban talán épen az államhitel nyujtja. Ennél mondhatjuk leginkább azt, hogy a közvetlenül legközelebb áll a 0-hoz.[1]

[1] Mindezeket a képletes feltüntetéseket természetesen csak a jövedelemhárulás közvetlen mikéntjének magyarázására szolgáló schémájának szabad felfogni és semmi másnak. Legkevésbé sem lehet e schémából (mely magyarázhat, de nem bizonyíthat) az illető jövedelemeloszlási alanyoknak a közérdek szempontjából hasznos, vagy kevésbé hasznos természetére következtetnünk. Nagyon gyakran pl. a legnagyobb surplusokat elkanyarító vállalkozó a legkárosabb lehet a közre nézve a jövedelemeloszlás tekintetében. Igen gyakran megtörténik továbbá, hogy a vállalkozó értéktöbbleteinek legnagyobb részét épen a materiális javak tiszta járadékos tulajdonosaitól kanyarítja el a jövedelemeloszlás és csereforgalom folyamatában. Számos termelési és kereskedelmi monopolhelyzetet élvező nagy vállalkozó épen a földbirtokos és őstermelő kategoriáktól szedi leginkább el jövedelemeloszlási surplusait az árak megállapítása tekintetében való hatalmánál fogva, amire úgy az európai, mint az amerikai gazdasági élet számos példát mutat stb.

Az államhitelezők ugyanis nem konkrét termelt javakat csatolnak a társadalom jószágkészletéhez, hanem csupán kedvező fizetéshatalmi helyzetet, törvényes képességet, vagyis voltaképen immateriális kategoriát: tőkét nyujtanak akként, hogy a kölcsönadott tőkében rejlő fizetéshatalmat egy a jövedelemeloszlás folyamán nagyobb fizetési hatalomnak jövedelemként való megszerzésére használják fel, amelyet azután konkrét materiális termelési és használati javakba ruházhatnak be. Az államnak nyujtott immateriális fizetési hatalom ellenében tehát ennél nagyobb értékösszegű materiális jószágmennyiséget hasíthatnak ki a maguk számára a társadalmi jószágkészletből.

A jövedelemeloszlás és termelés egybevetett szempontjából tehát az államhitelező az egyik legtisztább *surplus*-kisajátító jövedelemeloszlási kategoria.[1]

10. Minthogy az állam hitelezői tőkehitelezés fejében tesznek szert járadékaikra, jogtöbbletet szereznek közjogi alapon magánjogi fizetéshatalmat nyujtó alanyi jogok átengedése fejében. E jogtöbbletet azután materiális javakban

[1] ... „bondholders live from the proceeds of their bonds they form a class not immediately interested in current industries. At some time in the past they may have furnished the government with large sums of capital, thus averting the inconvenience of excessive taxation or of a sudden change in rates; and in return for this service they received from the government the promise of an annuity until an equivalent of the original capital should be returned. Such persons are guaranteed a living without labour.

There is but one way in which the government may escape the *necessity off supporting in idlenes tḫis class*, and that is by paying its members their respective claims. The bondholders would in this manner be deprived of their secured annuity, but they would in its stead hold a sum of free capital; and if they now wish to continue in the enjoyment of an income from their property they must apply their funds to some productive purpose...

... Carelessness and jealousy are not charasteristics of efficient labour, but they are sentiments naturally engendered by the payment of taxes for the support of a favoured class...

H. C. Adams: i. m. 559.

realizálhatják s a társadalmi jószágkészletnek bizonyos hányadát foglalhatják el.

Azzal a művelettel ugyanis, hogy az államtól átvett adóssági címleteket a nagytőkések a közönség körében, a kisembereknél igyekeznek elhelyezni, maguk pedig termelő vállalatokat, bányákat stb. szereznek meg, két irányban erősítik főleg jövedelemhárulási helyzetüket a társadalomban. Eltekintve attól a nyereségtől, amelyet a nagy pénzcsoportok vágnak zsebre akkor, amikor az olcsóbban megszerzett államkötvényeket drágábban adják tovább, jövedelemhárulási biztosságuk szempontjait is csak erősíti az a körülmény, hogy egy-két nagytőkés helyett a kisebb tőkéseknek egész légiója, szóval a társadalomnak már nagyság szempontjából is számottevő rétege válik államhitelezővé. Minél több embernek vág életérdekébe az, hogy az állam valamikor valamely sociális nyomás, vagy egyéb szükség hatása következtében ne vágjon eret járadékos hitelezőin, annál biztosabbnak tekinthető az is, hogy az állam a felgyülemlett óriási terheken nem fog valamikor egyszerüen az erősebb jogával könnyíteni.

Sokkal közelebb fekvő és aktuális szempont azonban ennél az a körülmény, hogy az államhitelezők azáltal, hogy az államtól hárult közjogi járadékjövedelmeiket *termelővállalatok megszerzésére* használják fel s így az államtól húzott kamatjövedelmeiket — természetesen haszonnal — vállalkozói nyereséggé, vagy általában a technikai termelés eszközeinek tulajdonosaira háruló járadékokká alakítják át, a jövedelemeloszlásban még fokozottabb monopolhelyzetet érnek el.

A nagy termelővállalatok s ezek kartellalakulásai kezében összefutó hatalom ugyanis most már a legnevezetesebb termelési ágakban adja kezeikbe az ármeghatározás legfontosabb tényezőit. Most már még inkább kezeikben van a fogyasztó zsírjának, a *consumer's rent* leszedésének lehetősége s ezáltal számos modern állam társadalma az államhitelt kezeikben tartó nagy tőkéseknek válik adózójává nemcsak mint állampolgár, hanem mint fogyasztó is.

Közgazdasági szempontból bajos volna ezt a jelenséget aggályosnak nem tekinteni. Már az a körülmény, hogy a társadalomnak kisebb existenciái kelleténél nagyobb mértékben vásárolnak állampapirokat s így vállalkozókból tiszta járadékosakká válnak, — meggondolásra ad okot. Hogyha mostmár ezenfelül az államhitelt irányító nagytőkések csoportjai lépnek fel termelő vállalkozók gyanánt is, akkor az ilyen államok jövedelemeloszlási viszonyai tömegsociális szempontból ugyancsak hirtelenül kell, hogy roszszabbodjanak. Számos közérdekű üzem hull így az államhitelező-nagytőkés ölébe.[1] Ennek folytán amerikaias jövedelemeloszlási monopolhelyzetbe jut a fogyasztóközönség nevezetes szükségleteinek kezében tartása folytán az államhitelező.

Kár, hogy a közgazdaságtan irodalma az államhitelnek ebbeli hatásával nem foglalkozott eddig kellően. Pedig több ország társadalmánál nagyon nevezetes és igen egészségtelen társadalomgazdasági processus folyik ebben az alakban, melynek tendenciája bár kevésbé feltünő, de nemkevésbé veszedelmes az amerikai trust-problémánál.

Ezek után lényegileg a következőkben foglalhatjuk össze az államhitel kihasználásával keletkező jövedelemeloszlási és termelési monopolhelyzetek problémáját.

Az államhitelező az ő magánjogi fizetéshatalmának és fizetéshatalmat kellő időpontokban rendelkezésre állitó ügyességének fejében az állam közjogi hatalmánál fogva lényegileg a saját járadékfizető adósává tudja tenni az adófizető társadalmat. A törvényes közjogi nyomás által előállított járadékjövedelmeit pedig termelő vállalatokba fektetvén be, a vállalkozónak a jövedelemeloszlás terén az árakra való befolyásában álló monopolhelyzetét szerzi meg. Tehát a magánerőkre

[1] Igy Magyarországban pl. hány termelővállalat, villamvilágitási, közúti, bányaüzem stb. van a Rothschild-csoport kezében a közvetve, vagy közvetlenül hatalmában levő bankok útján. Nemcsak adófilléreinknek, hanem számos szükségletünk fedezésére kiadott jövedelmünknek jelentékeny része folyik ekként az ő jövedelemgyüjtő csatornáikba.

utaltak versenyével szemben a közjogi főhatalom által adott monopolhelyzet útján jut el az árjövedelmeket hárító monopolhelyzetekig, miáltal a társadalmi jövedelemeloszlás legelőnyösebb jogcímeit szerzi el és egyesíti a maga számára.

Látva mostmár ezt az aránylag igen kényelmes és szinte primitíven egyszerű jövedelemháritási folyamatot, mely a modern állam közjogi járadékának jelentékeny részét egyes magánemberek surplus-termelésének és jövedelemeloszlásbeli monopolhelyzetük továbbfokozásának szolgálatába állítja, — előtérbe nyomul az a fontos kérdés, vajjon *nem állíthatná-e elő az állam — legalább idővel — saját maga is azt a magánjogi fizetési hatalmat, amelyet hitelezői bocsátanak jelenleg rendelkezésére*, de *amelyet minden állam saját maga tud és kénytelen azok számára megnagyobbított mértékben reprodukálni s a melyért az adófizető, a fogyasztó és termelő társadalmat közvetve hitelezőinek úgyszólván örök adózóivá teszi?*

Jövedelemeloszlási, illetve tőkeelméletünk gondolatmenete szükségszerüen ehez a kérdéshez vezet el az államadósságok problémájának vizsgálatánál. A legfontosabb sociális és gazdaságpolitikai érdekek követelik, hogy a gazdaságtan theoriájába beledobassék és jelentőségéhez mérten részesüljön figyelemben a közjogi járadékban rejlő fizetési hatalom belterjesebb és hozzáférhetőbb kihasználásának és ezzel a modern állami eladósodottság ellen való gyökeres védekezésének a kérdése.[1]

[1] Ha a modern állam lemásolná és követné azt a fizetéshatalomnagyobbító eljárást, melyet hitelezői — sokszor igen simplex emberek — követnek és gyakorolnak, akkor ezen az úton haladva, idővel talán elérhetné azt, hogy nem volna — egy könnyelmű fiatalemberhez hasonlóan — úgyszólván uzsorahitelre szorúlva lépten-nyomon.

Hogyan növelték naggyá az állam hitelezői saját fizetési hatalmukat? Fizetéshatalmi többleteket biztosító jogügyletekkel. Mégpedig hitelezési és árbevételt szerző jogügyletekkel. „Üzleteket“ csináltak, mint a laikusok mondják.

A Köznek reális bankokat, pénzintézeteket kellene talán alapítania. A postatakarékpénztár sikerült példa erészben. Az állami és

közpénztárakban levő összegeket jobban ki kellene használni, bankszerűbben forgatni, — természetesen szigorú biztonsági elvek szem előtt tartásával. *A Köznek, az államnak egyre tudatosabban kellene ama cél felé törekednie, hogy bankárjává is legyen a saját társadalmának.* Ha ekként az állam, mint bankár kötne meg számos fizetéshatalomnagyobbító jogügyleteit a hitelre szoruló publikummal, akkor liquid tőkemennyiségei épenúgy hatalmasan meggyűlnének, mint bármely más nagytőkésnek, vagy banknak.

Ugyancsak hatalmas eszköz volna a Köz magánjogi fizetéshatalmának naggyánövesztésére pl. a községi üzemek kiterjesztése. Azokat az üzemeket, a melyek a modern városi népesség millióinak adózását élvezik lépten-nyomon (közlekedési, világítási és más közérdekü községi üzem), továbbá a fogyasztási adóval sujtott közfogyasztási cikkeket előállitó üzemeket (szesz-, sör-, cukorgyárakat) kellene a köznek elsősorban fölhasználnia arra, hogy 1. az ezen üzemek folytán elért és a fogyasztótársadalom szolgáltatásaiból előállított jövedelmeket és nyereségeket vegye igénybe államhitelképen és ezekből a jövedelmekből igyekezzék a közadósságok címleteit visszaváltani és 2. ezeknek az üzemeknek a felállitásával védje meg fogyasztópolgárait a közérdektől nem korlátolt magánmonopoliumok kizsákmányolásaitól.

Az államadósságok egyre tornyosodóbb tömegekben nehezednek a modern társadalomra. Összegeik egyre bizarrabb nagyságú számokban fejezhetők ki csupán.

Ezzel szemben semmi garancia nincs arra, hogy a közgazdasági teherviselőképesség is állandóan ezzel arányban emelkedjék. A társadalom jövedelmeinek egyre nagyobb hányadát nyelik el az államadósságok kamatai, vagyis a társadalom jövedelemeloszlásában egyre nagyobbodó hányadot kanyarít el az államhitelezők monopoljellegű jogcíme. Emellett a nagy államhitelező monopolista *termelővé* is válik.

Itt volna az ideje, hogy a modern kultur-állam rálépjen az orvoslás útjára. Minthogy pedig ezek az államhitelezői monopoljövedelmek lényegileg a jövedelemeloszlás legelőnyösebb jogcímein alapulnak, ezeket a legelőnyösebb jogcímeket kell itt-ott, annyira, amennyire szükségesnek látszik közérdekű és közjellegű jogi személyek: községi, közfogyasztási üzemek, közjellegű bankok, pl. a postatakarékpénztárak s ezekhez hasonló intézetek, esetleg állami bankok kezeire adni. A régen lomtárba tett törlesztési alap, modern életrevaló alakban és megsokszorozott példányban támadhatna fel ennek folytán. Hogyha ugyanis ezek a — reális és tisztességes — nyereségre dolgozó közüzemek, állami pénzintézetek, közbankok stb. felgyülemlő surplusaikból tömegesen váltanák be az államadóssági kötvényeket, akkor idővel az államadóssági terhek relativ csökkenésére hatalmas perspektiva nyílnék.

Az amerikai társadalom látja már a trustök ellen való védekezés problémájának óriási fontosságát, bár a hatásos eszközöket megtalálni — nagyrészben a közéleti korrupció miatt — nem is sikerült még. Az állig fegyverkező, az adósságcsináló európai államokban a nagy államhitelező csoportok jövedelemeloszlásbeli monopolhelyzete ad hasonló aggodalmakra okot, annál is inkább, mert ebbeli monopolhelyzetük mindig jobban és jobban a fogyasztót kizsebelő termelési monopoliumokhoz is segíti őket.

Pedig mindeme monopolhelyzetük, tőkéjük és jövedelmük az adófizető- és fogyasztóközönségtől származik. Az adófizető polgárok jövedelméből reprodukálja fizetéshatalmát az államhitelező. Monopoljövedelmeinek ez a tulajdonképeni fedezete. — A fedezet meg van tehát, csupán lassan-lassan más irányú csatornákba kell terelni annak közreadódó jövedelemrészeit. —

A modern állam teljes naivitással egyszerüen odacsusztatja ma még bevételeinek nagyrészét az ő hitelezőinek, minthogyha valami pénzbeszedő alkalmazottjuk volna csupán. Pedig okszerű felhasználással egészben vagy részben maga az állam is épenúgy megnövelhetné rendszeresen befolyó közjogi járadékaiban rejlő fizetési hatalmát, amint megnöveli azt hitelezője, mihelyt az államtól kezeihez jutott ez az államadóssági kamat képében.

* * *

Terelje tehát a modern állam az adózó és fogyasztó közönség filléreit és koronáit mindig jobban és jobban a saját közérdekű üzemei, bankjai, takarékpénztárai felé, vagyis törekedjék ezen az úton magánjogi fizetéshatalom szerzésére és megnagyobbítására és akkor lépésről-lépésre a maga számára sajátíthatja majd ki valamikor és közérdekűen használhatja fel azt a monopolhelyzetet, a melyet a jövedelemeloszlásban jelenleg az államhitelezők képviselnek. Ekként lehetne idővel remélni, hogy a közjogi járadék kizárólag az államnak, a köznek javára fizetett járandóság volna csupán, nem pedig nagyrészben néhány monopolhelyzetet élvező egyén részére történő adófizetés.

Arra kérem az olvasót, hogy ezt az eszmetöredéket, mely az államadóssági probléma kivezető útja körül forog, ne vegye valamely konkrét megoldási mód ajánlásának, javaslatnak. Hiszen nagyon jól tudom, hogy mennyi kockázata, politikai, pénzügyi, kulturális és erkölcsi szövevénye, akadálya, nehézsége van ennek a kérdésnek. Naivitás is volna azt remélni, hogy konkrét esetben vagy a közeljövőben bármely állam is lényegesen könnyíteni tudjon adósságain. Semmi egyéb nem akar lenni ez a gondolatmenet, mint annak hangoztatása, hogy az államadósságok problémája tekintetében a legalapvetőbb fontosságú körülmény annak szem előtt tartása, hogy itt közjogi járadékok (adók)

stb. által reprodukált magánjogi fizetési hatalmakról (tőkékről) van szó.

Az állam jelenleg a mások, az államhitelezők magán fizetéshatalmát (tőkéjét) reprodukáltatja közjogi járadékaiból. Az adózótól befizetett összegek egyszerűen átfutnak pénztárain keresztül a hitelező zsebébe, ki azt surplusok szerzésére használja fel.

A feladat ezzel szemben az volna, hogy az állam *közjogi járadékaiból saját maga számára szerezzen surplusokat,* vagyis magánjogi járadékot (megfelelő és a társadalmi érdekeket legkevésbé sértő eljárással) és ezek segítségével, valamint a modern jövedelemeloszlás terén való hatalmi helyzetének felismerésével lépjen ismét a *törlesztés útjára.*

Az államadósságok egyre aggasztóbb terhei ellen való gyökeres védekezés problémájának más úton való előbbrevitele erőszak vagy jogkobzás nélkül alig gondolható el.

IV. Függelék.

MEGJEGYZÉSEK.

I.

Megjegyzések a fizetési biztonságnak a fizetési módokban és eszközökben való értékeléséről.

1. Azt mondottuk a tőkéről, hogy az fizetési hatalmat adó olyan alanyi jog, a melynek érvényesíthetése a gazdasági konjunkturák között lehetséges. (235. l.)

A gazdasági konjunkturák egyik leglényegesebbike gyanánt pedig a megfelelő értékitéletet állítottuk oda.

A tőke tehát, mint ugyanott hangsúlyoztuk, nem pusztán jogi kategoria, hanem együttesen jogi és konjunkturális kategoria.

A gyakorlati élet lépten-nyomon bizonyítja azután, hogy kedvező értékitélet kell, hogy sankcionálja, tőkévé tegye a jogot.

A puszta alanyi jognak *tőkévé válása* tehát a valóságos érvényesülést jelenti a társadalomban. Azt jelenti ez, hogy a társadalom a jogi rendelkezésnek tényleg engedelmeskedik is, hogy a tőkeként jelentkező jognak a gyakorlása azzal a tényleges eredménnyel is jár, hogy a társadalom tagjai javakat adnak, vagy szolgálatokat teljesítenek a tőkének tekintett alanyi jog átengedése ellenében. Ezt a javakat és szolgálatokat valósággal rendelkezésünkre állitó és megmozgató szankciot pedig az értékitélet adja meg elsősorban.

Az értékitélet kelti fel ugyanis azt a benyomást az emberben, hogy valamely jognak az átengedése fejében érdemes javakat adni és szolgáltatásokat teljesíteni, hogy az a jog jó, reális, valóságos fizetési hatalmat rejtő.

Akkor ad tehát valamely jog a társadalomban valóságos fizetési hatalmat, ha az illetékes körök értékitélete

valósággal azt is hiszi, hogy az illető jog tartalmazza azt a fizetési hatalmat.

Egy váltóban, vagy egy csekkben kifejezésre hozott és a pénzértéknek bizonyos összegével lemért kötelmi jog tehát akkor válik tőkévé, hogyha azok, akiknek fizetni akarunk ezzel a csekkel, vagy váltóval, tényleg azt hiszik, hogy az illető váltón, vagy csekken feltüntetett követelés (tehát alanyi jog) érvényesíthető. Vagyis az értékitéletnek *kedvezően* kell megnyilatkoznia a stipulált alanyi joggal szemben, hogy ez a jog valósággal is érvényesüljön, hogy vagyoni uralmi viszonyt létesítsen a társadalomban. Az értékitélet kedvező megnyilvánulása abban áll ekként, hogy el is hiszszük azt, hogy azon a váltón vagy csekken feltüntetett követelés átruházása fejében érdemes adni, vagy tenni valamit. Csak egy ilyen gazdaságpsychikai képzet, a kedvező értékelés képzete nyomán indulhatnak meg agysejtjeinkben azok a biologiai folyamatok, melyek honorálják az illető alanyi jogot, t. i. a melyek arra indítanak, hogy ennek az alanyi jognak megszerzése fejében, annak ellenében tegyünk, vagy adjunk valamit. Az alanyi jog tehát az arra vonatkozó kedvező értékelés psychikai jelensége által válik tőkévé.

Nevezzük el ennek folytán a megfelelően fizetési tartalmúra stipulált alanyi jog kedvező értékelése következtében előálló gondolkodásbeli képzetet *tőkeképzetnek*.

A tőkeképzet tehát valamely fizetésre irányuló megfelelően stipulált alanyi jog érvényesíthetőségének kedvező megitélése folytán előálló subjectiv vélemény. Ha pl. valaki azt hiszi egy 1000 koronás csekkről, hogy azt 1000 korona értékű szolgáltatásért, pénzért stb. be lehet cserélni, akkor az illetőben erre az 1000 koronás csekkre vonatkozólag megvan a tőkeképzet: az illető egyénnek szemeiben ez az 1000 koronás csekken kifejezett követelés tehát tőke.

Természetesen az a fődolog a fizetési hatalomnak valóságos megnyilvánulása szempontjából, hogy ez a tőkeképzet mindig az irányadó körökben, a gazdasági élet forgalmában számottevő illetékes egyénekben legyen meg.

Az a fődolog tehát erészben pl. valamely bankra vagy bankárra nézve, hogy a rájuk szóló csekkeket üzleti feleik, vagy a számottevő üzleti körök tekintsék jónak, értékesnek, ne pedig a velük gazdasági vagy üzleti vonatkozásban nem álló egyének.

Az alanyi jogot ekként az annak való engedelmeskedés, a gazdasági értékű ellenszolgáltatások teljesítésével való elismerés, illetve az erre irányuló készség teszi tőkévé. Akkor válik tőkévé a jog,[1] amikor e jogot elismerő, kedvezőn értékelő, subjektiv képzetek megszületnek az illetékes érdekeltek agyában.

2. Az értékitélet tehát a fizetéshatalom szempontjából azt a kérdést mérlegeli és dönti el, hogy a fizetési jogára hivatkozónak az az alanyi vagyonjoga, melyre akként hivatkozik, hogy az speciálisan fizetéshatalmat tartalmaz, (pl. valamely folyószámlakövetelésről való utalványozás egy csekk által stb.) valósággal ilyen, t. i. fizetéshatalmi tartalmú-e? Azt kérdezzük, ha pl. egy csekket, utalványt, váltót kapunk a kezeinkhez, hogy ennek a csekknek, váltónak részünkről fizetés fejében való elfogadása valósággal fizetés-e, vagy a fizetéssel egyenrangú helyzetet teremtő-e? Azt kérdezzük, hogy ezzel a csekkel, vagy váltóval tudunk-e majd mi is fizetni, vagy fizettetni. Szóval a *fizetéshatalmi, vagy fizetési értéket* nyomozzuk.

A fizetési érték nyomozásánál azután többféle kérdés merül fel. Kérdezzük nevezetesen, hogyha például egy csekket kapunk a kezeinkhez, vajjon annak, aki azt a csekket fizetés fejében át akarja adni, valósággal meg van-e az a fizetéshatalmi jogigénye, amelyet a csekken igér és számunkra utalványoz. Egy ismeretlen ember például hiába ír alá bármely nagy bankra szóló százezres csekket, nem hisszük el neki, hogy ő annál a banknál százezernyi öszszegű fizetéshatalmi jogokkal rendelkezik. Kérdezzük továbbá, hogy az utalványozott, a fizető gyanánt kijelölt egyén, vagy

[1] t. i. fizetéshatalmi tartalmú.

bank szintén bír-e a csekkben megjelölt fizetési hatalommal? Egy bukott bankárra szóló nagyösszegű csekknek pl. szintén nem fogunk hinni.

De kérdezzük ezenkívül még azt is, hogy az a csekk, az a váltó stb. valósággal alkalmas, hitelt érdemlő értékes fizetési mód vagy eszköz-e? Vajjon nem hamisítvány-e az, vajjon *biztosan* fizetnek-e majd arra s biztosan lehet-e fizetnünk azzal?

Szóval a fizetési értékitélet több irányban tesz fel kérdéseket. Nyomozza a fizetéshatalmi jogoknak jóságát és biztosságát, a fizetési igényekkel fellépőknek abbeli minőségét, hogy valóban rendelkeznek-e megfelelő fizetési hatalommal, de vizsgálja a fizetési *eszközök* megbízhatóságát is.

És pedig annál inkább rá van utalva az értékitélet a fizetési eszközök jóságának szigorú *biztonsági* szempontokat kutató vizsgálatára, minél inkább el vannak azok egyes konkrét személyektől vonatkoztatva.

Egy Rothschild megfelelő aláirása pl. mindig kedvező értékitéletet vált ki belőlünk arra a fizetési eszközre, vagy módra vonatkozólag, melyen azt látjuk. Egy ismeretlen embertől azonban *„készpénzt"* követelünk.

A pénz tehát olyan fizetési eszköz, a készpénzzel való fizetés olyan fizetési mód, amelynél az értékitélet rendszerint eltekint a személyi vonatkozásoktól.

És ennek megvan a maga psychologiai alapja, mint általában véve minden *bizalomnak*, mely az emberek érintkezésében megszületik.

Minden bizalomnyilvánulásnak megvan a maga logikája. Igy van ez a fizetés szempontjaira vonatkoztatva is.

A fizetési értékitéletet is bizonyos logikai következtetés váltja ki az emberekből. Ezt ellesnie feladata a gazdaságtheoriának.

3. A fizetési értékitélet kiterjed a fizetéshatalmi jognak oly irányban való vizsgálatára, hogy ezt a jogot megfelelő gazdasági konjunkturák, megfelelő vagyonjogi helyzet megalapozzák-e kellően ahoz, hogy a társadalomban érvénye-

sülhessen. Nagy szerepet játszik azután ezen az alapon bizonyos suggestio is, a gazdasági, a fizetéshatalmi bizalomkeltés faktoraként. A Crédit Lyonnais által az angol bankra kiállított fizetési utalvány pl. biztos értékitéletet kelt fel bennünk, mely értékitéletnek logikai alapja az utalványozó és a fizetésre kijelölt felek megfelelő vagyoni megalapozottságának és fizetési hatalmának biztos tudata. Egy ilyen fizetési eszköz a biztos értékitéletet az ügyleti felekhez fűződő erős bizalom logikai alapján váltja ki az emberből.

Minél inkább háttérbe szorul azonban a tőkeforgalomban szereplő egyénekhez fűződő bizalom szempontja, tehát minél kevésbé lehet az átruházott fizetési hatalom realitására következtetni a forgalomban álló felek vagyoni és fizetéshatalmi helyzete alapján, annál inkább előtérbe nyomul a fizetéshatalmi igazolvány (tőkeigazolvány, pénz) személyektől elvonatkoztatott *tárgyi megbízhatóságának* szempontja.

Annál inkább kívánatos, hogy az a fizetési eszköz lehetőleg olyan legyen, hogy annak már a puszta birlalata magában rejtse a fizetési hatalmat, az értéket. Ez pedig — minthogy az érték nem tárgyi materiális tulajdonság, hanem az emberi agyban megjelenő gondolkodásbeli kategoria — akkor történik a legtökéletesebben, hogyha az illető fizetési eszköznek puszta birlalása és érzékelése már magában véve szinte mechanikusan kiváltja az emberből az értékképzetet.

Az ilyen szinte automatikus értékitélet kiváltása pedig az általános megszokás, hasonlóan való cselekvés, illetve az ezekből származó és ellenállhatatlan suggestio eredménye.

A nemesérceket és elsősorban az aranyat tekintjük például ilyen természetű fizetési eszköznek. Mi most már az aranyhoz fűződő eme fizetéshatalmi értékitéletnek a logikája? Az, hogy az aranyat évezredek óta számos tárgyi materiális sajátságainál, relativ ritkaságánál stb. fogva alkalmas, értékes fizetési eszköznek tekinti az emberiség. Minthogy pedig évezredek óta az emberek százmilliói vakon és feltétlenül elfogadták azt a véleményt, hogy az arany fizetési eszköz a legjobb, a legbiztosabb fizetési eszköz, ez a véle-

mény, ez az értékitélet annyira meggyökeresedett az emberiség gondolkodásában, hogy az arany birtoka és látása már szinte automatikusan is suggerálja azt. A legnagyobb hitelválságok idejében, amikor semmiféle személynek fizetéshatalmában nem bízunk úgyszólván többé, az aranypénz materiális birtoka változatlanul felkelti a fizetéshatalmi kedvező értékitéletet. A gazdasági élet évezredes gyakorlata, a gazdálkodó emberek száz meg száz millióinak és a fizetéses jogügyletek milliárdjainak példája igazolta, hogy az arany fizetési eszközt mindig biztosnak tartották és hogy ennélfogva biztos is volt az. Minthogy pedig ugyanily biztos fizetési eszköznek tartja az emberiség ma is az aranyat, ennélfogva ugyanilyen biztos fizetési eszközként szerepel az szinte automatikusan manapság is, mint évezredek óta. Ki állhatna most már ellen a gazdasági életben annak a hatalmas suggestiónak, hogy az arany biztos fizetési eszköz? Senki. És nincs is eszeágában tényleg senkinek sem, hogy az arany feltétlenül megbízható fizetéshatalmi, azaz tőkeigazolványi — a materiális anyagban már szinte bennrejlőnek látszó — természetét gyakorlatilag kétségbe vonja.

Pedig nem az arany anyagában rejlik benn az arannyal igazolt fizetési hatalom biztossága, hanem az emberiség évezredes, ellenállhatatlan értékitéletében.[1] Ez teszi az aranyat olyan biztos tőkeigazolvánnyá, hogy azzal szemben eltekintünk minden más személyi szempontok vizsgálatától: az aranypénz megpillantása oly biztosan váltja ki belőlünk a kedvező értékitélet képzetét.

E képzet kiváltásának gyakorlati jelentősége és társadalmi hatalmi jellege abban rejlik, hogy akinek aranyat kinálnak, annak az aranyra vonatkozó kedvező értékitélet alapján egy olyan gondolkodásbeli képzet támad a fejében,

[1] Ott ahol ez megszűnik, megszűnik az arany fizetési hatalma is. A biologiai végszükség például megsemmisíti az aranyhoz fűzött értékitéletet. Az éhhalállal küzdő hajótörött előtt; már csak az élelmiszernek lesz értéke mindaddig, míg a végszükség állapota meg nem szűnik.

mely azt diktálja, hogy azért az aranyért érdemes adni, átruházni valamely jószágot, jogot, illetve lemondani ilyesmiről, vagy érdemes szolgálatot teljesíteni, munkát, erőkifejtést végezni. Az arany birására irányuló vágy ekként erőkifejtést és áldozatokat vált ki az emberiségből s mint ilyen egyik legnagyobb jelentőségű mozgatóerőt képez a társadalomban ez a végeredményben psychologiai természetű jelenség.

Minthogy pedig az arany birásának a vágya társadalmunkban modern jövedelemeloszlási szempontból ily óriási (s természetesen ismét más okokra és psychikai előzményekre támaszkodó) közvetlen mozgató erő, — az a hatalom, az a kedvező vagyonjogi helyzet, mely ezt a vágyat ki tudja elégíteni, — egyúttal a legnagyobb gazdasági jellegű közvetlen mozgatóhatalom is lesz a mai társadalomban, mely javakat és munkakifejtést állít az azzal rendelkezőnek szolgálatára. Az arannyal való fizetés hatalma válik tehát így a legpraktikusabb társadalomgazdasági mozgató erővé. Ezért kell a modern tőkegazdaságban is akként intézni a dolgokat, hogy a különféle immateriális vagy papiros fizetési eszközök és módok arannyal, tehát az absolut biztos fizetési eszközzel és fizetéshatalmi igazolvánnyal való felcserélésének a lehetősége mindíg ott legyen a háttérben. Hogy az aranyra való biztos felcserélhetés tudata milyen nagy értékitéletet suggeráló hatalom, leginkább a válságok idején tűnik ki, amikor aranyat, vagy bankjegyet[1] követel míndenki, ellenben általános a bizalmatlanság a váltóval és a csekkel szemben.

4. A fizetéshatalomra vonatkozó értékitélet, illetve valamely gazdasági alany fizetési jogcselekményének értékes gazdasági szolgáltatás gyanánt való honorálása, tehát a kapitalizmus korában döntő jelentőségű suggestív tényezőként szerepel az emberi psychikumban. Ez mintegy az a villanyos gomb, amelyen keresztűl az egyik ember megdolgoztatja, szolgálatára állítja a másikat és így a legbiztosabb gazdasági jelentőségű uralmi eszköz a modern társadalomban.

[1] t. i. érccel kellően fedezett bankjegyet.

Mindenütt, ahol ez a gazdaság-psychikai suggestiv tényező hiányzik, vagy nem elég erős, — fizikai, katonai, közjogi, szóval felsőbbségi, vagy erőhatalmi eszközök pótolhatják, vagy helyettesíthetik csupán annak hatását.

A szóbanforgó fizetéshatalmi értékitélet pedig, mint láttuk, vonatkozik magára a tőkére, vagyis kiterjed az a fizetéshatalmat kifejező alanyi jog társadalomgazdasági érvényesíthetőségének vizsgálatára és vonatkozik az a fizetési eszközökre és módokra is. Az értékitéletnek mind a két irányú vonatkozása a társadalomban való vagyonjogi, illetve gazdasági hatalmi érvényesülés *biztosságát* mérlegeli elsősorban.

Micsoda kérdést tesz fel ugyanis értékitéletünk akkor, amikor valaki valamivel, vagy valamely módon fizetni akar? Azt, hogy az a fizetésként átruházott vagyonjog étvényesíthető-e biztosan, bármikor, megfelelő terjedelemben és bárkivel szemben? Vagyis azt kérdezni, vajjon a fizető fizetési cselekményével csakugyan a kikötött mértékű vagyoni hatalmi helyzetet ruházta-e reánk?

Miről ismerjük meg azonban a gyakorlati életben azt, hogy a fizetés elfogadása folytán előállott vagyonjogi helyzetünk a társadalomban meghozta-e a kikötött mértékű vagyon-hatalmi helyzetet számunkra?

Kétféle főbb gyakorlati megismerési módja van ennek. Az egyiknél a fizető személyre fektetjük a fősúlyt, a másiknál pedig a fizetési jogcselekmény igazolás módjára. (E két mód természetesen különféleképen kombinálódhatik is egymással.) A végcél mind a két módnál ugyanaz: megállapítani, hogy az eszközölt fizetés kellő értékű-e, hogy érdemes-e azért bizonyos ellenszolgáltatást tenni, vagy az ilyen gyanánt elfogadni.

Az első eset, amikor tudni illik az eszközölt fizetés gazdasági értékének megállapítása szempontjából a fizető személyt vesszük vizsgálat alá, főleg az immateriális módon való fizetéseknél áll be. Amikor például valaki olymódon akar nekem fizetni, hogy javamra irat valaki által valamely tételt, hogy csekket nyom a kezembe stb., akkor elsősorban

azt nézem, hogy ki az illető, aki nekem ezt a csekket adta, és hogy reális bank, vagy bankár-e az, akire az utalványt kiállitotta, vajjon van-e vagyona, hitele, letétje, — tehát hogy vagyonjogi hatalmi helyzete olyan-e a társadalomban, melynél fogva mások honorálják majd az ő fizetési utasításait. Szóval ebben az esetben a fizető, vagy fizettető alanyi, vagyoni helyzete, a társadalomban való gazdasághatalmi poziciója az, ami előtérben áll a fizetésre vonatkozó értékitélet megnyílvánulásakor.

A másik megismerési módja a fizetés gyanánt teljesítendő szolgáltatás értékelésénél sokkal egyszerűbb, de emellett sokkal szigorúbb és formalistikusabb is. Ez az utóbbi megismerési mód eltekint a személyi vonatkozásoktól. Nem néz arra, hogy ki az aki fizet, hogy milyen annak a társadalomgazdaságban való hatalmi helyzete, vagyoni állapota stb. stb., hanem egyszerüen arra néz, hogy *milyen fizetési eszközzel* (felfogásunk szerint: milyen tőkeigazolvánnyal) fizet az illető. *Vajjon biztos,* mindenki által mindenkor jónak tartott *fizetési eszközzel,* pl.: ércpénzzel *fizet-e, vagy sem?*

Minél közismertebb valamely fizető egyénnek kedvező vagyoni helyzete s minél több bizalom és minél kedvezőbb értékelés nyilvánul meg az illetőnek gazdasághatalmi poziciójával szemben, annál kevésbé fogjuk az illetőtől azt követelni, hogy a legszigorúbb ércigazolványt, az aranypénzt adhassa csak nekünk fizetés gyanánt. Azt fogjuk mondani, hogy elég, ha aláirja a nevét stb. Ellenben minél kevésbé ismerünk valakit, vagy minél kevésbé akarjuk kutatni vagyoni és hitelviszonyait, annál inkább ragaszkodunk ahhoz, hogy „készpénzzel" fizessen.

5. *A fizetési értékitélet tehát fizetésbiztonsági szempontból szigorúsági fokokat állít fel és követel meg a fizetési módok és eszközök tekintetében.* A fizetési módok és eszközök megválogatásának szigorúsága pedig fordított arányban szokott állani a fizető személye és gazdasági helyzete iránt megnyilatkozó bizalom mértékével.

A fizetés lényege és célja valamely vagyonhatalmi helyzet elérése a társadalomban, a mely helyzetben szükségletkielégitési javakat, hasznos szolgálatokat állíthatunk rendelkezésünkre. A fizetési eszközök és módok a biztonsági és igazolványbeli szempontok rangsorában viszonylanak a fizetés vagyonhatalmi lényegéhez. E két szempont az élet gyakorlatában azután szoros összefüggésben és kölcsönhatásban áll egymással, de azért a fizetési mód és eszköz mégis csupán szolgálatában áll a fizetés céljának: a gazdasági előnyöket biztosító hatalmi helyzetnek a társadalomban, — épenúgy, amint a szinházi jegy is csak biztonsági intézmény és igazolvány arra a célra, hogy valaki egy bizonyos helyet foglaljon el a színházban.

A fizetés lényege tehát egy bizonyos specialis vagyonhatalmi helyzet biztosításában áll. E helyzet biztosítása emberek között és emberi társadalomban csupán ugyanennek a helyzetnek az *elismerése* és *elismertetése* által történhetik. Az elismerés psychológiai tényét pedig eme helyzetünk értékelése váltja ki.

Ez az értékelés külső ismertető jelek után indul. Mintegy tapogatódzik. Mégpedig minél ismeretlenebb, vagy bizonytalanabb valakinek a vagyonhatalmi helyzete a társadalomban, *annál külsőbb, annál materiálisabb ismertetőjelek alapján itéljük meg azt.* Annál inkább csak az általa felmutatott „készpénz" szerint értékeljük az illetőnek fizetési hatalmát.

Ily esetekben a gyakorlati gazdasági élet külső jelenségeiben ennélfogva csakis a fizetési módok és eszközök vizsgálatát látjuk szemeink előtt lefolyni. Ennek következtében azután úgy tűnik fel a dolog, minthogyha a fizetés lényege és célja is eme külső fizetési módok vizsgálatában és fizetési külső eszközök megszerzésében állana. Ily mechanikus fizetéseknél könnyű szem elől téveszteni, hogy a fizetési eszközök és módok megszerzése, illetve vizsgálata voltaképen csak afféle társadalomgazdasági *biztonsági eljárás* egy lényegesebb gazdasági cél szolgálatában. Ez a lénye-

gesebb cél pedig a társadalomban való bizonyos gazdasági, hatalmi helyzetnek, elsősorban pedig fizetéshatalmi helyzetnek a biztosítása, melynek csupán külső igazolására, terjedelmének kifejezésére és lemérésére szolgálnak a fizetési módok és eszközök.

6. Az emberi értékelés psychikai jelenség lévén, *annak irányítása is csak a psychikai folyamatok irányitására alkalmas módon történhetik.* Tehát logikai vagy suggestiv módon. Főleg a tömegvéleményekre suggestiv hatású tények jönnek itt figyelembe.

Elhibázott dolog azért azt hinni, hogy valamely mechanikus, technikai külső eljárással, vagy találmánnyal csak úgy tetszés szerint, vagy automatikusan lehet kormányozni az értékitéletet és szabályozni az értéket, mely nem egyéb, mint induktiv logikai tapogatódzások és különböző suggestiók eredőjeként egy, vagy sok ember agyában kialakuló subjectiv képzet.

Az érték biztosításának módja ugyanis a megfelelő értékitélet biztosításában áll. Valamely jószág értékének biztosítása, vagy állandósítása a reá vonatkozó értékitéletek állandóvá tételét jelenti, vagyis az illetékes körök vagy közönség erre vonatkozó speciális gondolkodásának meg nem változását.[1]

Különösen aktuális e szempont mérlegelése a pénz értékállandóságát biztosítani hivatott különféle reformjavaslatoknál, valamint a pénz értékére vonatkozó elméleteknél.

A biztonsági fizetési eszköz: a pénz, értékének oka a közönség értékitélete. A pénz értéke tehát azoktól a ténye-

[1] A subjectiv értékelmélet nézőpontjából tárgyalja a pénzérték kérdését legujabban Ludwig von *Mises: Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* 1912. c. munkájában.

Elméletének kritikájába nem bocsátkozva, itt csak a következő szavaira hivatkozom az Ein Blick in die Zukunft des Geldes und der Umlaufsmittel c. utolsó fejezetéből:

... Das Ideal eines Geldes von unveränderlichem objectiven Tauschwert *ist unerreichbar und wird es ewig bleiben* ... (470. l.)

zőktől függ, amelyek a közönség, az irányadó körök, szóval a gazdálkodó emberek reá vonatkozó értékitéletét] kialakítják. Tehát csak olyan tényezők lehetnek ezek, amelyeket a gazdálkodó közönség lát, hall, észrevesz, amelyekre nagy súlyt helyez, szóval olyan tényezők, melyek a közönség tudomására jutnak, illetve amelyek a pénzzel gazdálkodó emberek psychikumában akár öntudatos mérlegelés, akár tömegsuggestió által bizonyos értékvéleményt, megitélést, szóval subjectiv értékképzetet bírnak fakasztani.[1]

[1] Leghelyesebb szerintem olyanféle nézőpontból tekinteni a jó, a megbízható pénzrendszer problémáját, hogy a mindenkori értékelésnek logikai előző okai a pénzzel szemben megnyilvánuló emberi értékitéletnek történeti kialakulásában rejlenek akként, hogy az emberiség évezredeken át megszokta a nemesércet jó, értékes pénzanyagnak és ugyancsak megszokta a nemesérc bizonyos meghatározott pénztipusait is jó pénzdarabnak tekinteni. Ezen az alapon aztán értékitéletével honorálja azt az új pénzrendszert is, mely ezen a jónak tartott konzervativ alapon vagy attól nem nagyon eltérő módon valósul meg. Az értékitélet többnyire csak így viszi át, zökkenés nélkül és csak így tulajdonítja a régi pénzrendszer fizetéshatalmát az új pénzrendszer pénzdarabjainak is.

A pénz jóságára vonatkozó konzervativ véleménye a közönségnek ugyanis bizonyos pénzrendszer bizonyos pénzdarabjában egy bizonycs megszokott ércmennyiséget is (magsúlyt) követel meg. Ez a felfogás tehát nagyon is egyszerű biztonsági szemponthoz ragaszkodik. Ennek következtében látjuk az egyes érmetörvényekben a pénzdarabok tisztasúlyát meghatározva. A közönség az ily nemesércpénzt tekinti jó, biztos pénznek, mely habár a pénzegység vételi erejében előálló értékingadozást nem is kerülheti el, mindazonáltal mindig biztos pénz gyanánt szerepelhet, sokszor annak ellenére is, hogy az illető pénzrendszerbeli pénzdarabok tiszta súlyának értéke és ugyanoly súlyú pénzzé nem tett nyersarany ára nem teljesen azonos összegüek.

Egyesek ezzel szemben nem tartják valami lényeges kelléknek a tisztasúly szempontjait. Van olyan vélemény is, mely a modern állam pénzpolitikájában is veszélytelenül, sőt épen a pénzérték nagyobb állandóságának biztosítása végett visszaállíthatónak, vagy visszaállítandónak tartja a régi u. n. *seigneuriage*-t. Irving *Fisher* ismert javaslata ez. Fisher ugyanis az aranytermelés alakulásával látja a pénz vásárlóerejét szoros összefüggésben állani s ezért a pénzverést függetleníteni kívánja az aranytermelés esélyeitől azáltal, hogy az állam

a seigneuriage jogát feltámasztva megszüntetné az eddigi rendszert, hogy t. i. nyers aranyat vert pénzre cserél be elenyésző verdei díj számitásával és az aranypénz tisztasúlyát leszállítva meglazítaná a szoros kapcsolatot az arany árának alakulása és a pénzérték között, minek következménye a pénzérték nagyobb stabilitása volna. Nemzetközi drágasági értekezlet összehivását is tervezi a problema megoldásának előbbrevitele végett. Nemrég megjelent elméleti közgazdaságtanában (*Elementary Principles of Economics* 1912) csak a problémát jelzi még, az — amily egyszerű, époly gyökeres hatásunak *vélt* — orvosszer nélkül, mely utóbbi úgymond az alkalmazott gazdaságtan körébe tartozik.

„... It is unfortunate that the purchaising power of money should be always at the mercy of every chance in gold mining... ...In a sense every one of us who uses gold as a standard for defferred payments becomes a gold speculator. We all takes our chances as to what the future dollar will buy. The problem of making the purchasing power of money stable *so that a dollar may be a dollar — the same in value at one time as another* — is one of the most serious problems of applied economics...“ (256—7. l.)

Az a feltevés, hogy a seugneuriage kisebbített súlyú dollárja jobban megállja-e a helyét a pénz vásárló erejének általános csökkenésével ellentétben, nagyon is kétes talajon mozog. Hiszen nem kevesebbről van szó, mint egy olyan pénzverési rendszer létesítéséről, mely a közönség értékitéletét egy alapúlvett értékmennyiséghez tudná rögzíteni. Ekként jogalkotási és technikai úton biztosítana ez a rendszer egy tömegpsychikai kategoriát. Kísérleteznék tehát a gazdálkodó közönség értékitéletével. Vajjon feltehető-e, hogy a seugneuriage, mely a középkor pénzverési rendszereinek átka volt, a modern világban az értékelő tömegvélemények kormányzására alkalmas eljárás legyen? Nem sokkal valószinűbb-e, hogy az irányadó közönség értékitélete honorálná ugyan egy darabig a konzervativ metallistikus szempontoktól még csak kevéssé eltérő érméket, de azután annál inkább elvesztené bizalmát azokkal szemben, minél inkább megsértenék az új pénzverési rendszerek azokat a szempontokat, melyeket a közönség évezredes értékitélete megszokott a megbízható pénzrendszer materiális biztosítékainak tekinteni.

(A Fisher-féle javaslattal szemben való ellenvetéseket illetőleg amerikai oldalról lásd *David Kinley*-től: *Objections to a Monetary Standard based on Index Numbers.* The American Economic Review. 1913. márciusi szám).

II.

Összefoglaló és befejező megjegyzések.

1. A jelenleg uralkodó közgazdasági theoria az egyes jövedelemágakat a különböző termelési tényezők árainak tekinti. A jövedelemeloszlás elmélete így végeredményben az áralakulás elméletéhez tartoznék. E felfogás szerint tehát az ár, illetve az értékelmélet magában foglalja a jövedelemeloszlás elméletét is. A jövedelemeloszlás elmélete nem külön közgazdasági probléma itt az érték- és árelmélettel szemben, vagy a mellett, hanem azzal egybeeső ekként.

A történeti iskola hangoztatja ugyan, hogy a jövedelemeloszlás alakulására a szoros értelemben vett gazdasági folyamatok és a társadalmi, jogi, szóval emberi rendszabályokkal létesített intézmények és intézkedések egyaránt befolyást gyakorolnak,[1] csakhogy ez az irány inkább csak induktiv-empirikus történeti és statistikai képet nyujt a gazdasági élet fejlődéséről és így a jövedelemeloszlás alakulásáról is, mint gazdaságbölcseletileg kiépített theoriát.

A határértékelmélet és az ezzel rokon irányok iróinak befolyása volt elhatározó még az ellenkező értéktheoriára is abban a tekintetben, hogy a jövedelemeloszlás problémája az értékelmélet részeként állíttassék oda. Ennek következ-

[1] Lásd pl. *Schmollert:* Grundriss i. K. II. 425—6. l.

A régibb gazdaságtan sokkal inkább külön területnek tekintette a jövedelemeloszlás tanát. Sőt Stuart Mill azon az állásponton van, hogy míg a termelés fizikai jellegű törvényeken alapúl, addig a jövedelemeloszlás emberi csinálmány: ...The laws and conditions of the production of wealth, partake of the character of physical truths... It is not so with the Distribution of Wealth. That is a matter of human institution solely.... (*Mill*: Principles 1867. kiad. Book II. 123. l.)

tében az érték-, illetve ártörvényeket nemcsak uralkodóknak veszi általában véve a modern gazdaságtheoria a jövedelemeloszlás terén is, hanem a döntősúlyú társadalmi és vagyonjogi kategoriákat szinte figyelembe sem véve, egyedül ár és értékelméleti alapon rajzolja meg a jövedelemeloszlás képét, mely ekként tisztára az áralakulás gazdasági törvényei szerint menne végbe.

A Marxizmus álláspontja is ugyanez nagyobbrészt végeredményben a kapitalizmus gazdasági rendjére vonatkozólag, amennyiben a jövedelemeloszlás problémáját nem tudja kellően megkülönböztetni az árelmélettől és e kettőnek szempontjait összekuszálva tárja elő ott is, ahol — mint pl. a tőkekamat magyarázásánál — az értékjelenségen túlmenő társadalmi hatalmi jelleget hangoztatja.[1] A munkabért a kapitalistikus termelési rend keretei között kialakuló *ára* gyanánt állítja oda az „áruvá lett" munkának.

Az elméletben uralkodó irányok szerint tehát a jövedelemeloszlás alakulása szigorú gazdasági, nevezetesen ár- és értéktörvények eredője.

Saját felfogásom, amint ennek a munkának egész gondolatmenetéből kiviláglik az, teljesen más nézőszögből tekinti a jövedelemeloszlás kérdését.[2]

Szerintem *tulajdonképeni árjövedelem* a megkülönböztetett jövedelemágak közül egyedül a brutto vállalkozói nyereség, melyet másként árjövedelemnek is nevezek épen azért. Ellenben az ebből közvetve, vagy közvetlenül kihasított többi jövedelemágak épen nem árjövedelmek többé. Az *ár* fogalmának eredeti értelmével szemben való analogikus kiterjesztése ugyanis a jövedelemeloszlás elméletében szerintem

[1] Lásd Marx-nak ebből a szempontból való kritikáját: *Tugan-Baranowsky*: Soziale Theorie der Verteilung 1913. c. művében: (16—17, 22—24 l.)

[2] A jövedelemeloszlásnak puszta árelméleti felfogásával szemben lásd ennek a könyvemnek a következő lapjait: 29, 179: [1] jegyz., 437—8: [2] jegyz., továbbá a 469—476. lapjait a jegyzetekkel együtt.

fogalomzavarra vezet, mert elmossuk ezzel az egyes jövedelemágak között való társadalomgazdasági szempontból annyira elsőrendűen fontos különbségeket. Vissza kell mennünk tehát az árnak eredeti és egyedül szabatos értelméhez, ahoz t. i. mely materiális árukért fizetett ellenértéket jelent (lásd 471. lap 1. sz. jegyzetet). A munkabért, haszonbért és kamatot élesen meg kell különböztetnünk az ár eredeti fogalmától és nem kell azt *per analogiam* kiterjeszteni a kamatra, munkabérre, haszonbérre stb.

Szerintem tehát a különböző jövedelemágakat egyszerűen az egyes termelési tényezők külön árai gyanánt állítani oda helytelen elméleti általánosítás, vagy analogia, mondhatnám erőszakos következtetés.

A — bár uralkodó — felfogás, mely a munkabérben, kamatban és a járadékban az egyes termelési tényezőknek: a munkának, tőkének és a természetnek árát állítja oda, voltaképen a dolog lényegére nézve megtévesztő hamis analogiával él, mert: *a)* azt a fictiót kelti fel, mintha a termelés főtényezői a „természet", a munka és a tőke különálló és konkrét adásvétel tárgyai lehetnének épenúgy és épenoly értelemben, mint ahogy egyes materiális tárgyi javakat eladni és megvenni lehet. Mintha a munkának, eme fizikai erőkifejtésnek és a tőkének, emez immateriális társadalmi kategoriának ellenszolgáltatás fejében való rendelkezésünkre állitása teljesen azonos jelenség volna pl. egy cipőnek, vagy kalapnak az adásvételével!

A kellő megkülönböztetést szinte erőszakosan elmosó és — sajnos — gondolkodásunkba már nagyon is átment általánosításokkal állunk itt szemben. Mindazonáltal és annál is inkább hangoztatnunk kell a szigorú distingválás szükségét.

b) Azt a benyomást kelti fel ez a felfogás, minthogyha *mindenik* jövedelemágnak kialakulása egyszerű üzleti áralakulás volna. Minthogyha szigorú gazdasági törvényeken alapuló természetes és szükségszerű kvótát képeznének az egyes jövedelemágak gyanánt jelentkező hányadrészei a társadalmi termelés hozadékának s minthogyha e kvóta meg-

határozásában társadalmi, politikai, erőhatalmi stb. stb. tényezők nem szerepelnének a szoros értelemben vett üzletiek mellett a legtarkább változatosságban.

2. E felfogás tehát lényegében csereforgalmi áralakulássá egyszerűsíti a megkülönböztetések elmosásával a jövedelemeloszlást, mely pedig a kifejlődött társadalmi jogrend keretei és jogcímei szerint alakuló és nagyon is változatos előfeltételeken alapuló osztozkodás a társadalmi termelés eredményén. (v. ö. 472. l. jegyz.)

Szerintem a társadalmi termelés eredményében való részesedés okozati alapjai elsősorban a társadalomnak az idők folyamán kialakult jogi rendjében rejlenek, mely vagyonjogi rend különféle jogcímeket fejlesztett ki a jövedelemben való részesedésre. E jogcímek kialakulása az egyes jövedelmi alanyokra nézve számtalan mennyiségű társadalmi konjunkturának, természeti, fizikai, egyéni, jogrendbeli okoknak az eredője.

Az ár- és értékalakulás szempontjai természetesen fontos tényezőként hatnak közre az egyes jövedelmek alakulásánál, de nem törhetik át és nem törülhetik ki azt a társadalmi tényt, hogy a jövedelemhárulás elsősorban történetileg kialakult *társadalmi jogcímeken* történik. Tehát csak az részesülhet jövedelemben és csak az válhatik a jövedelemeloszlás alanyává, akinek már megvan bizonyos társadalmi jogcíme ahoz, hogy bizonyos jövedelemnek részese legyen. Az áralakulás szempontjai tehát csak ezeken a jövedelemhárulási jogcímeken keresztül és azok alapján bírnak vonatkozással az egyes jövedelemalanyokra. A jövedelemben való részesedés gyakorlati módja tehát jövedelmi jogcímek szerzésében áll.

Minden gazdasági alanynak jövedelemeloszlásbeli helyzetét vagyonjogi, vagyis jövedelmi jogcímek tekintetében elfoglalt helyzete adja meg. Márpedig ez a vagyonjogi helyzet nem egyszerűen valamely áralakulás eredménye.

Kinek-kinek vagyonjogi helyzete születésnek, intellektuális, fizikai, a társadalomban elfoglalt hatalmi, környezet-

beli tényezőknek, történeti alakulás eredményeinek stb. stb., szóval annyi különböző természetű előzményeknek is a társadalmi eredője, hogy azt pontosan megfigyelnünk teljesen lehetetlen és csupán a számtalan ok társadalmi eredőjét: a konkrét vagyonjogi helyzetet, mint a jövedelmi jogcímek tartalmazóját állapíthatjuk meg.

Az áralakulás tényezői csakis az előzményüket és alapjukat képező egyéni társadalmi helyzeteken keresztül hathatnak közre a vagyonjogi helyzet kialakulásában.

Az egyénnek tehát elsősorban jövedelemben való részesedésre jogosító társadalmi helyzeteket: jogcímeket kell szereznie. Ez pedig a nagy tömegekre, a társadalom egészére nézve: sociális kérdés, az egyénre nézve pedig a társadalomban elfoglalt gazdasági hatalmi, azaz vagyonjogi pozició kérdése. [1]

[1] Legujabban Tugan-Baranowsky egy oly jövedelemeloszlási elmélet vázlatát állította fel (Soziale Theorie der Verteilung), mely élesen szembeállva azzal a felfogással, hogy az egyes jövedelemágak a különböző termelési tényezők árainak tekintendők, — mereven szembeállítja azt a tételt, hogy a jövedelemeloszlás jelenségei sociális hatalmi helyzetek megnyilvánulásai. Ez a nézetem szerint sok tekintetben találó álláspont azonban Tugan-Baranowskynál a nyereség és munkabér természetének túlságos egyoldaluan socialis-hatalmi nézőpontból való (T. B. így is nevezi az elméletét: soziale Theorie) megrajzolásához és ahoz a nagyon is merész, általánosságban minden közelebbi körűlirás nélkül odavetett sociálpolitikai következtetéshez vezet, hogy a munkabér magassága törvényhozásilag szabályozható. (i. m. 82. l.)

Saját szempontomból nézve a dolgot, e „socialis" jövedelemeloszlási theoriának fő fogyatkozása, illetve megfigyeléshiánya s ebből folyó merev általánosítása abban áll szerintem, hogy az igazi, a közvetlen, a mindennap lépten-nyomon tapasztalható társadalmi jövedelemeloszlási faktort: a *vagyonjog* kialakult és specializálódott *rendjét* szinte meg sem látja, illetve ehelyett, egyszerűen a *socialis hatalmi helyzet* általános és osztatlan kategoriáját állítja oda.

Nem veszi észre, hogy a kialakult és a gazdasági élet különböző szempontjai által specializált vagyonjogi rend a társadalmi termelvényeket megosztó s ezáltal jövedelmekké tevő az a közvetlen tényező, a melyen *keresztűl* érvényesülhetnek nemcsupán az áralakulási, hanem a socialis-hatalmi és a gazdaság-psychikai jelenségek is. Szerintem

E vagyoni pozició azután kihat az árak alakítására, azok nagyságának megszabására is, de kihat elsősorban arra, hogy kiki a maga gazdasághatalmi poziciójának megfelelő hányadot kanyarítson el a társadalmi termelvény eredményéből. *Röviden kifejezve: a jövedelemeloszlás emberek csinálmánya: társadalmi eredmény, nem pedig az emberi cselekvőség fölött álló gazdasági törvények egyszerű következménye.*

3. A mindenkori jövedelemeloszlás, mint társadalmi eredmény azonban igen természetesen társadalmi előzményeken alapul. Ezek nélkül az előzmények nélkül gondolni el a jövedelemeloszlás folyamatát, valószerűtlen elméleti fikció volna, mely semmiképen sem találó az élet valóságára.

Ezek a mindenkori jövedelemeloszlás konkrét eredményeit létrehozó előzmények történeti alakulás gyanánt a társadalomban közreható legkülönbözőbb tényezőkből tevődnek

azért leghelyesebb a társadalmi jövedelemeloszlás alaptényezőjeként a legközvetlenebbet: a kialakult jog intézményes rendjét állítani az elmélet középpontjába, mert ennek gyakorlati megnyilvánulásában kifejezésre jutnak a gazdasági életnek socialis erőhatalmi és subjectiv psychologiai szempontjai egyaránt. A kialakult jogi rend közvetlen szempontjain keresztűl megláthatjuk a socialis-hatalmi és a gazdaságpsychologiai vagy a csereforgalmi hátteret és mérlegelhetjük azok érvényesülési rangsorát a vagyonjogi jellegű jövedelemhárulási tényekben.

Hogyha azonban a közvetlen faktort, a kialakult jogrendet figyelemre sem méltatjuk, vagy azt a „socialis hatalmi" szemponttal egyszerüen azonosítjuk s ezt az utóbbi kategoriát mint ellentétes magyarázati alapot helyezzük szembe az árelméleti magyarázattal, akkor egy olyan perbe kezdünk bele, melynek alig lehet vége, minthogy mind a két oldalról sok hatalmas és igaz argumentummal fognak érvelni. Azonban végeredményben el fog mosódni eközben mégis a dolog érdemére az az irányadó főszempont, hogy a társadalmi életben, vagyis a vagyonjog rendjén keresztűl végbemenő alakulásában a jövedelemeloszlásnak, mennyire előfeltételei a socialis-hatalmi tekintetek az árjelenségeknek és mennyiben csupán a következményei azoknak.

A tüzetes kritika mindenesetre sok fogyatkozását mutatja majd ki a Tugan-Baranowsky-féle. elméletnek, mindenesetre érdeméül kell azonban betudnunk azt, hogy úgy a határhaszonelmélettel, mint a Marxismussal szemben rámutat a jövedelemeloszlási és áralakulási elméletek azonosításának helytelen voltára.

össze. Eredményük: egy-egy kornak konkrét jövedelemeloszlása valóságként áll előttünk. Annál nehezebb azonban ezt az eredményt létrehozó előző okokról helyes áttekintést szereznünk.

Hogyha most már arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a mindenkori jövedelemeloszlás nem egyszerüen gazdasági törvények szükségszerű következménye, hanem emberi csinálmány: társadalmi kategoria, akkor is hozzá kell tennünk, hogy mindig csak bizonyos, már kialakult előzmények által megadott lehetőségek között mozoghat az az emberi cselekvőség, mely egy bizonyos időpontban a jövedelemeloszlás konkrét alakulására befolyást gyakorol.

Ha például azt mondjuk, hogy *A* és *B* időpontok közötti időközben az emberi cselekvőség befolyást gyakorolt a társadalmi jövedelemeloszlásra, akkor ez a cselekvőség az *A* időpontig bekövetkezett előzmények történetileg kialakult eredményeinek alapján és azoknak, mint konkrét társadalomgazdasági helyzetnek alapulvételével nyilvánulhat meg csupán és fejtheti ki hatását.[1]

[1] Ha mostmár egy konkrét jövedelemágnak pl. a munkabérnek egy bizonyos korszakon belül véghezment alakulását vizsgáljuk, akkor ha feltételezzük is, hogy emberi törekvés és cselekvőség eredménye volt egy bizonyos időben bizonyos munkabérviszonyoknak a megteremtése, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ezeknek a konkrét munkabérviszonyoknak kialakulására közrehatott emberi cselekvőség csakis a vizsgált korszak kezdetéig kialakult társadalomgazdasági helyzet által megadott lehetőségek körén belül vehette kiinduló pontját.

Ha tehát az *A* időponttól *B* időpontig terjedő korszakban vizsgáljuk a munkabér alakulását, akkor be kell látnunk, hogy azok az osztálytörekvések, szervezkedések, munkásügyi törvények, szóval az a társadalmi cselekvőség, mely e korszak munkabéreinek, mint társadalmi jövedelemágnak fejlődésére befolyást gyakorolt, csakis azokból a lehetőségekből indulhatott ki, melyek az *A* időpontban e cselekvőség számára tényleg megvoltak a társadalomban, illetve a gazdasági életben.

Ha például az *A* időpontban a társadalmi termelés termelékenysége, illetve a vállalkozók társadalmi osztálya által a maguk számára kihasított összes netto vállalkozói nyereség nem elég nagy ahoz, hogy abból a munkabérek 100 százalékos emelkedése kiteljék, akkor ebben

az *A* időpontban a munkabér, mint társadalmi jövedelemág semmiféle sociális hatalommal sem lett volna 100 százalékkal felemelhető. Ily körülmények között tehát lehetetlen dolog lett volna a munkásosztálynak egy kétszeres jövedelmi hányadot kihasítania a maga számára termelésük eredményéből még abban az esetben is, hogyha olyan sociális hatalom lett volna is a munkásosztály kezében, melynél fogva az korlátlan önkénnyel diktálhatta volna a munkabér rátáját.

Az egyes időszakok konkrét jövedelemeloszlásának lehetőségeit megadó társadalomgazdasági helyzetek kialakulása tehát az egyes jövedelemágak s így a munkabér alakulási lehetőségeinek is megszabja a határait ezen az időszakon belül.

A szervezkedés, az osztályharc, a sztrájk stb. stb. tehát csak ezek között az adott lehetőségek között mozgó eredményeket érhet el.

Bármilyen nagy hatalmi súlynak örvend például *A* időponban a munkásosztály, ezzel a hatalmi súlyával, tehát társadalmi úton sem érhet el nagyobb eredményt ebben az időpontban a jövedelemnagyobbítás terén, mint amilyent a termelésnek ugyanebben az időpontban való termelékenysége lehetségessé tesz.

Szerintem tehát a modern munkabér oly módon való kialakulásának jelensége, amint az tényleg történt s amely megcáfolta az u. n. elnyomorodási elméletet (Verelendungstheorie) nem csak a Marx-féle tanítással, vagy a jövedelemeloszlás problémáját az ár- és értékelmélet körébe vonzó s annak sociális-hatalmi szempontjait elmellőző uralkodó elméleti iránnyal nem magyarázható meg, de nem magyarázható meg a munkabér modern kialakulása egy *pusztán* sociális jövedelemeloszlási theoriával sem, amint azt pl. Tugan-Baranowsky megkisérli.

A munkásság sociális erőhatalmi helyzetének megjavulása kétségkívül egyik oka a jobb munkabérviszonyoknak, csakhogy e sociális-hatalmi helyzet magában véve még nem biztosíthatja eléggé a kedvező munkabérviszonyokat. A modern munkabérviszonyok kialakulásának okai mélyebben gyökeredznek a gazdasági élet talajában.

A modern munkabérviszonyok kialakulásának magyarázata olyan természetű társadalomgazdasági probléma, mely a lehető legnagyobb mértékben át van itatva gazdaságpsychologiai, nevezetesen a társadalmi igények s az ezek által kiváltott energiák filozofiájába vágó gazdaságpsychologiai kérdésekkel is.

Nézetem szerint tehát a tömegenergiákat felkeltő társadalmi igények lélektani szempontjait is elsőrendűen elhatározó tényezőkként kell belevonni gondolatmenetünkbe, hogyha kielégitő magyarázatát akarjuk nyerni a problémának.

Különösen pedig az igények energiatermelő társadalmi hatásának vizsgálatára kell nagy súlyt fektetni, mert ezen az úton nemcsak egy olyan magyarázathoz juthatunk el, hogy a nagyobb igényű munkásság

nagyobb hatalmi energiával védi helyzetét és így jobb jövedelemelosz-lási arányt kényszerít ki magának, hanem eljutunk a munkáskérdés terén messze túlterjedő logikai alapokhoz is, nevezetesen eljutunk az igények növekedésének a fogyasztást és ennek folytán a termelést ki-terjesztő társadalmi hatásához.

Hogyha pedig az általános társadalmi igények megnövelése körül forgó psychologiai szempontok a fogyasztás és termelés kiterjesztésének tömeglélektani rúgóiig vezetnek el, akkor egy kedvezőbb jövedelemhárulási jelenség megmagyarázásának lényegesen kibővült alapjaival állunk szemben. A pusztán sociális-hatalmi jövedelemeloszlási magyarázattal ugyanis csak addig az okoskodásig juthatunk el, hogy bizonyos társadalmi osztály nagyobb hatalmi súlyánál fogva *nagyobb hányadot* hasít ki magának a társadalmi termelés eredményéből. Ha azonban a termelést kiterjesztő társadalomlélektani okokat is állíthatunk be ezenkívül tényezők gyanánt, akkor a *társadalmi jószágmennyiségek szükségszerű megnövekedésének* szempontja is felelet gyanánt sorakozik a nagyobb sociális hatalmi szempont mellé azzal a feltett kérdéssel szemben, hogy miért állott elő valamely kedvezőbb jövedelemhárulási jelenség. A társadalmi igények psychologiájának vizsgálata folytán ekként szélesebb alapokra lehet helyezni a jövedelemeloszlási okok vizsgálatát és ezzel ellensúlyozni az egyes elméleti irányok egyoldalúságát.

Vizsgáljuk tehát a nagyfokú gazdaság-sociális energiákat kifejtő ily psychikai tényezőknek szerepét. Eme szempontoknak erős figyelembevételével az alábbiakban *pusztán logikai úton* kiséreljük megmagyarázni *a sociális igények energiafelszabadító jelentőségéről táplált felfogásunk keretében, illetve ennek megfelelően* azt a sokat vitatott kérdést, hogy miért nem gyakorolta a géptechnika fejlődése azt a kedvezőtlen hatást a munkásosztály helyzetére, melyet a gépnek munkáskezet kisajátító természete mellett gyakorolnia kellett volna a szocialistikus, főleg a Marx-féle felfogás értelmében? Mily téren keresendők ennek az oly erős logikai következtetéssel valószinűvé tett fejlődésnek elhárító tényezői?

1. Az elmélet — mely megértetés végett egyes jelenségeket kiragadni kénytelen az azokkal összeszövődött többi jelenségek közül — sokszor követ el módszerbeli hibát.

Korántsem elég az, hogyha a gondolatbeli feltevésben megállított társadalmi folyamatokat analyzáljuk és az összetevő okokat és tényezőket egymástól elkülönített és különválasztott fiktiv állapotukban tárgyaljuk csupán, — ha tehát egy olyan állapotban irjuk le a társadalmi jelenségeket, a milyenben valósággal soha sincsenek, szétszedett, analyzált állapotban, — hanem szükséges, hogy az okok és a részek öszszefüggésének megértése végett szintén szükséges logikai analyzis meg-

ejtése után is szemügyre vegyük a társadalmi jelenségeket abban a megjelenési módjukban is, melyben a valóságos élet egyedül ismeri azokat: folyamatban levő működésükben, a részjelenségeknek és alkotó feltételeknek egymással összeszövődött, kölcsönhatásban álló és szétválaszthatatlanúl egybekapcsolódó állapotában.

Az elmélet sokszor hibázott abban, hogy az analyzissel megelégedve, elhanyagolta a synthezist, vagy hogy csakis statikai, logikailag egymástól elkülönített állapotban tárta elő a való életben folytonos dynamikai működésben és kölcsönhatásban álló társadalmi jelenségeket.

2. A termelés tanának a fogyasztás és használat szempontjával szemben való merev elkülönítése és az utóbbi szempontoktól, hogy úgymondjam, egy gondolatban különlétűvé analyzált gazdasági élet keretei között való statikai bemutatása sokban hasonlít ahhoz az eljáráshoz, mely megmutatja a nyugvó és szétszedett gépalkatrészeket, de nem rakja össze azokat ismét és nem mutatja be a gép működését.

Igy pl. joggal mondhatjuk, hogy míg a termelés tanában a termelés jelenségei egy elméletileg különlétűvé kianalyzált termelő gazdasági élet gyanánt vannak odaállítva, addig a jövedelemeloszlás tanában a kellő analyzis, a jövedelemeloszlási alapfogalmaknak a termelési alapfogalmaktól való kellő megkülönböztetése nincs következetesen keresztülvive. A jövedelmet megosztó és a technikai hozadékot termelő tényezőket lépten-nyomon felcserélve látjuk egymással, dacára annak, hogy a társadalom jogrendjének befolyását oly sokat hangoztatjuk. A fogyasztási theoria szempontjából nagy érdemei vannak a határhaszonelméletnek, de nem annyira a fogyasztás-használati tekintetek és érdekek társadalommozgató erejének kimutatásában, mint inkább a lélektani indító okok kifürkészésében.

Ha most már egy konkrét kérdést, a *technika fejlődésének közgazdasági hatását* állítjuk oda vizsgálódás tárgyául, akkor szintén csak ferde képet nyerünk abban az esetben, hogyha túlnyomóan és egyoldalúlag a technikának csak a termelés fejlődésére gyakorolt befolyását látjuk meg ebben a kérdésben.

A termelés, mint önálló társadalmi jelenség, csak gondolatban bírhat különálló léttel. Nagyon jól tudjuk, hogy az életben csak egy, a jövedelemeloszlással és fogyasztással egybeolvadó termelés van, de azért többnyire mégis a termelés az, a melynek szempontjai a gyakorlati embernek és a gazdasági jelenségek legtöbb leirójának a figyelmét megragadják.

Nem azért van ez így, mert csak termelés útján jutunk el a javak használatához, mert hiszen megfordítva is mondhatjuk, hogy a használat és fogyasztás is előfeltétele a javak előállításának, hanem azért, mert a technikai eljárások és alkotások látható megnyilvánulásai itt a legszembetünőbbek.

A termelés terén szemeinkkel látjuk új dolgok, egyre külömb és tökéletesebb emberi alkotások létrejövetelét. A technika csodái itt tűnnek először szemeinkbe. Ezzel szemben a fogyasztás tere sokkal izoláltabb, kevésbé szembetűnő területe az életnek. A jövedelemeloszlást pedig láthatatlan jogi kategoriák rendezik el az emberek között. Pedig a technikai fejlődésnek az emberi életre gyakorolt hatását illetőleg elválaszthatatlanul egybefolynak a termeléseikkel a fogyasztás és jövedelemeloszlás tekintetei is.

3. Nem lesz érdektelen a tárgyra nézve azt a kérdést előrebocsátani, miért tett a legujabb korban a technika fejlődése olyan haladást, a melyhez aránylag hasonlót is a történelem folyamán sehol sem bírunk felfedezni a legujabb korig, a 16-ik század végéig.

Nem valami agyvelőbeli különös tökéletesedésnek az eredményei az új technika csodái, hanem annak, hogy a modern emberiség akaratereje, ambiciója a technika terén való újnak, nagynak való alkotásában keresi dicsőségét és jutalmazását. Ez és semmi más az oka a modern eredményeknek. Csak elfogultság azt hinni, hogy pl. a görög társadalom ne tudott volna viszonylag a modernhez hasonló arányú technikai fellendülést produkálni a maga korában, ha ebben az irányban fejtette volna ki ambicióját és nem a művészet kultiválásában s a politikai élet terén való szereplésre nem irányult volna valamennyi polgárnak a törekvése. Hiszen pl. a távol Japán népe, mely ugyancsak félreesett az európai civilizációtól, ugyanazokat a sikereket mutatja fel a technika terén, mióta erre adta magát, mint az európai. Nem az ily irányú tehetség hiányzott a multban, vagy más, idegen kulturájú népeknél, hanem a törekvéseknek ebbe az irányba való terelése, ennek az iránynak a nagyra értékelése nem volt meg ennyire.

Hogy az ókor akarata és ambiciója nem a technika fejlesztése terén kereste érvényesülését, annak egyik főoka talán a fizikai munka megvetése volt. Hogy töltötte volna be az ókori férfiú ambicióját az, hogy ő valamely gazdaságilag kihasználandó jobb, tökéletesebb eszköznek a sajátkezű összeállitásában, tehát kézműves foglalkozásban helyezte volna el tehetségét? Az ilyen munkát nem tartották szabad emberhez méltónak. A középkor felfogása sem kedvezett a technikai munkának. A középkorban is fel lehet fedeznünk azt a géniuszt, a mely, ha a becsülés, a nagyobb ambició megadása feléje fordult volna, a feltalálásoknak termékeny géniuszává nőtte volna ki magát. Számos középkori mesterlegény készített olyan remekműveket, a melyet ügyesség, leleményesség dolgában a mai kor emberei is megcsodálnak, különösen, ha a technikának akkori fejletlen voltát vesszük figyelembe. De egy középkorbeli geniális mesterembertől el volt zárva az a remény, a mely minden kor embereinek a legnagyobb ambiciója volt: dicsőségre, hatalomra, vagyonra szert tehetni. A középkorban ezt a papi s a hadi

pályán lehetett csak jóformán elérni. A középkor technikusa: a mesterember csak mesterember maradhatott, bármily remeket készített is. A mesterembernek pedig a céhen belül nagy lehetett a tisztessége, de azonkívül a nagy társadalom szemében nagyon kicsiny volt az a papéhoz, a katonáéhoz, a nemes emberéhez képest.

Az újkor gazdasági egyetemlegessége kiragadja a gazdaságilag értékesíthető izolált technikai eszmét magányából és nemzetközileg érvényesíthető nyereségszerző faktorrá teszi azt. A gazdasági életnek és csereforgalomnak nemzetközi összefüggése és nagy terjedelme a találmány kihasználási terét összehasonlíthatatlanul nagyobbra növeli meg, mint aminőt a mult idők izolált, túlnyomóan naturálgazdálkodási viszonyai közt a legjobb esetben is remélni lehetett. Igy tehát az emberi akaratnak, energiáknak a technika útjaira való terelődését hatalmas konjunkturák segítették elő.

A külvilág képét, az emberek életmódját a technika vívmányai alakították át legjobban s ezek nyujtottak egyszersmind az azelőtt csupán a gondolkodás terén mozgó tudományoknak is nem egy segédeszközt.

4. A közgazdaságtan szempontjából azért nevezetesebb fordulat az emberi ambiciónak a technika útján való érvényesüléséhez terelődése, mert a technika terén elért eredmények, újitások, egyszersmind *gazdasági értéküek* is. A filozofiai és művészeti művek gazdaságilag többé-kevésbbé indifferensek, vagy legfeljebb egy-egy maecénást érdekelnek erről az oldalról. A technikai vívmányok ellenben a nagy tömegeket a lehető legnagyobb mértékben gazdaságilag is érintik a termelés és szükségletkielégités szempontjából egyaránt.

A technikának sociális jelentőségét külömböző módon lehet felfogni, azonban annak a nagy átalakító hatását minden közgazdasági irány kénytelen egyaránt elismerni. A technika fejlődésében bírja az emberiség egyik legnagyobb gazdasági segédeszközét.

Minden kulturtörténeti eszmecserét elkerülve és nem bocsátkozva a szerszám és gép közti külömbségek bővebb kifejtésébe s azok átmeneti alakjaira, annyit általánosságban megállapíthatunk, hogy a közgazdaság egészen az angol u. n. ipari forradalomig, melybe annyi sok nevezetes gépnek a feltalálása esik, az erősen túlnyomó a szerszámgazdaság volt s azóta alakult s alakul az át mindinkább gépgazdasággá.

A gép uralomra jutván a gazdasági életben, hatást gyakorolt minden irányban. Főhatása két módon nyilatkozik meg. Az egyik mint a termelésnek hatalmas előmozdítója s az ebből folyó következményeknek megindítója áll előttünk, a másik hatása azonban a munkás ellensége és versenytársaként való nyilvánulásában jelentkezik. Ez — főleg eleintén — a gépeknek az a szociális árnyoldaluk, a melyet a termelés emelésében mutatkozó szerepük csak bizonyos idő multán bír eloszlatni.

A gép ugyanis mindenekelőtt munkaalkalmakat vesz el a munkástól annak folytán, hogy emberi munkát is pótol. Csak közvetve mutatkozik azután a géptechnika fejlődésével az előbbit ellensúlyozó abbeli hatása, hogy a fejlődő termelés következtében megszaporodnak az emberi szükségletkielégités eszközei, minek folytán idővel egyre nagyobbodik az utánuk való kereslet is. Egyre változatosabb igényei és szükségletei támadnak így az emberiségnek és az ennek következtében felfokozódó fogyasztás új termelési munkára való alkalmakat nyujt a munkásosztály számára is.

Egy bizonyos arány jön tehát létre a gép által teremtett s a gép által elvont munkaalkalmak között.

(Lásd e tárgyat népességi szempontból szerzőnek: *A népesedés* c. könyvében. 1905. 328—349. l. A technika fejlődése és a népesedés c. fejezetében.)

Ha a gép által teremtett új munkaalkalmak száma nagyobb, mint a gép által elvetteké, akkor szaporodik általában a munkaalkalmak mennyisége, azonban a foglalkozások ebben az esetben is átalakulnak, t. i. a kézművesből, mint többé-kevésbbé decentralizált jellegű független elemből, nagyipari gyári munkás lesz.

De még egy nagyon fontos körülmény van, ami a munkáskezek számának növelésére hat és ez a természetes szaporodás. A foglalkozások átalakulása pedig szintén mint a munkakinálattal előálló egyének számának növelője jelentkezik.

A gép mindenekelőtt a kézimunkát támadta meg. Ha pl. a gépekkel való berendezés felére szállítja le a szükségelt munkások számát ugyanazon üzemben s ugyanazon termelési mennyiség mellett, akkor ahhoz, hogy a régi számú munkás legyen foglalkoztatható, a termelési mennyiségnek megkétszerezése szükséges. Részükre tehát csakis az új vállalatok keletkezése vagy a régiek termelésének megnagyobbítása biztosíthatja megélhetési alkalmaiknak megtarthatását.

Nagyon fontos az a hatás is, a melyet a mezőgazdasági népességre gyakoroltak a gépek. A mezőgazdasági foglalkozásokból kiszorult falusi népességnek — amennyiben kivándorolni nem akart — csak egy útja maradt a megélhetésre és ez nem volt más, mint nagyipari, gyári munkássá lenni. Kézművessé nem válhatott ez az eleme a népességnek, mert hiszen a kézmű maga is megbukott s nem bírta még saját tagjait sem fentartani. Igy hát a nagyipari, túlnyomóan gyári munkássá válás volt az egyedüli út. Ez pedig azt vonta maga után, hogy a megélhetési alkalmakban megszorult mezei munkásnépesség az ipari gócpontokba, a városokba húzódjék.

A gép, a technika fejlődése átforgatta ekként a társadalmat és megváltoztatta annak osztályalakulását oly irányban, hogy a népességnek mindig nagyobbodó hányadrésze vált nagyipari munkássá.

Ebbe a munkásosztályba tódul bele nemcsak az az elem, a mely a régi kézműves osztályt képezte, hanem a mezei munkások osztályának, sőt a kisbirtokosok, főleg törpebirtokosok osztályának nagy része is.

5. A most mondottakban a technika fejlődésének abbeli társadalomgazdasági hatását vázoltuk, mely a gépek munkáskézpótló szerepében jut kifejezésre, vagy a mely a munkakinálatot nagyobbítja. A nagyobbodó munkakinálatnak eszerint le kell nyomnia a munkabért, minek folytán a bérmunkásosztály életmódjának, helyzetének egyre rosszabbá kell válnia. Eleinte nem volt nehéz, szinte megtámadhatatlan logikával bizonyítani, hogy ennek a fejlődésnek, t. i. a munkáskereslettel szemben egyre nagyobbodó munkakinálatnak kell feltétlenül a modern társadalomban bekövetkeznie: 1. mert a gép egyre több és több munkaalkalomnak elragadásával fenyegeti a munkáskezet, 2. mert a társadalom egyre nagyobb hányada és egyre több más foglalkozási ágakból kiszorult elemek kénytelenek megélhetésüket nagyipari munkásokként megkeresni, 3. mert a népesség természetes szaporodása is egyre növeli a munkáskezek számát.

Ennek az egyre nyomasztóbb és a munkások sorai között egyre fojtogatóbb versenyt támasztó munkakinálat-növekedésnek pedig mi más elmaradhatatlan logikai következménye lehet, mint az egyre növekvő munkásnyomor?

Az általános és átlagos fejlődés mindennek dacára mindezideig tagadhatatlanul az ellenkező volt. A modern munkásosztály átlagos helyzete, hosszabb időszakot tekintve, nem rosszabbodott, hanem javult. Ezt letagadni, be nem látni általánosságban — lehetetlen.

Most már az a kérdés, hogy miért nem teljesedett be ez az egyszerű és az alapul vett előzmények mellett megtámadhatatlan logikai következtetés, melynek láncszemei oly erősek és oly biztosan kapcsolódnak egymásba? Mert hiszen, hogy a gép munkáskezet pótol, ez teljesen bizonyos. Géppel dolgozó munkás általában és átlagban többet végez, mint ugyanazt a munkát kézimunkával teljesítő munkás. Ha tehát gépet alkalmazok, munkáskezet teszek az illető munkában feleslegessé stb. stb.

E következtetésben logikai hiba tehát nincsen. Hogy azonban a modern társadalomgazdasági fejlődés összeredménye *mégsem* igazolta ezt a magában véve logikailag hibátlan következtetést, annak oka nem más, mint az, hogy ebben a gondolatmenetben tulajdonképen nem tettünk mást, mint pusztán kiragadtunk a gazdaságtechnikai életből egy alapvető tényt, azt t. i., hogy általában véve egy munkás több munkát bír elvégezni, ha géppel dolgozik, mint ha kéziszerszámmal dolgozik és a hozzá fűzött következtetésünkben aztán ezt az alapvető tényt egyszerűen mathematikailag megsokszoroztuk és így alkalmaztuk a munkásosztályra. Pedig az egyes analytikai eredmény

egyszerű megsokszorozása helyett, még más fontos tényezők és szempontok egyenlőrangú felkutatása és gondolatfűzésünkbe való beállitása is szükséges ahhoz, hogy szinthétikusan is helyes itéleti eredményt mondhassunk ebben a kérdésben. Ez a kiinduló mathematikai következtetés ugyanis, hogy t. i. ha egy gép alkalmazásba vétele egy bizonyos mennyiségű munka elvégzésénél átlag és általában egy bizonyos számú munkáskezet pótol, — *több* gép *több* munkáskezet fog pótolni, teljesen helyes, de csakis *izolált* mathematikai téren.

Minthogy azonban a valóságos gazdasági élet összessége nem ilyen izolált tér, a valóságos gazdasági életben, illetve annak minden terén nem is kell bekövetkeznie *ennek* a logikai következménynek.

E jelenség, hogy t. i. általában véve a gép alkalmazásba vétele bizonyos számú munkáskezet tett feleslegessé, egy *izolált üzemben* caeteris paribus feltétlenűl bekövetkezik.

Ha pl. egy gyárban 1000 munkás dolgozik és beállítanak oda 50 drb. olyan munkagépet, mely egyenkint 20 ember munkáját bírja elvégezni s hogyha egy-egy ilyen gép kezeléséhez 5—5 ember szükséges, akkor ugyanannak a munkamennyiségnek elvégzéséhez 250 ember lesz elegendő és 750 feleslegessé válik. E 750 munkás versenye nyomná le tehát a lehető legkisebb minimumra a foglalkozásban maradt 250 munkásnak a bérét ebben az izolált gyárban. A szóbanforgó következtetés mostmár a társadalmi termelést ily izolált gyár többszörösének, a munkásosztályt pedig emez izolált gyár munkásai többszörösének állítja egyszerűen oda.

Ez az izolált gyár azonban nem konkrét valóság, hanem egyszerűen egy pillanatfelvétel, egy gondolkodásbeli analyzissel kivetített állapotleirás épenúgy, mint az annak puszta többszöröseként odaállított modern géptechnikai termelés is. Ebben az izolált gyárban, illetve az arról alkotott logikai schémában csak olyan gépet látunk, amely munkaalkalmakat von el, csak olyan munkást, kinek versenye a munkakinálatban növekedik és aki semmi más, mint termelő gyárimunkás. Holott a valóságban a gép nem csupán elvesz munkaalkalmakat, hanem közvetve újakat is teremt. A valóságban nem csupán munkakinálatot támaszt ennélfogva a gép, hanem munkáskeresletet is és végül a valóságban a munkás nem izolált munkaszolgáltató valami, *hanem igényekkel és érdekekkel biró fogyasztó és dynamikai tényező is a társadalomban.* A valóságos életnek e mostemlített megannyi körülményei máris valamennyien egy-egy oly szempontra mutatnak rá, a melyet az alapul vett probléma megitélésénél szintén figyelembe kell vennünk. Mutatják mindeme szempontok, hogy nem elég logikai következtetésünkbe a gépet, annak munkáspótló hatását és a bizonyos számú munkást belefoglalnunk láncszemek gyanánt, hanem további logikai láncszemként kell belekapcsolnunk a munkátadó gépet, a foko-

zódó igényekkel biró fogyasztót és az érdekeit védelmező munkást is. Ha ezután még jobban szétnézünk az életben, akkor még számos olyan körülményre bukkanunk, amelyek szükségeseknek látszanak arra okvetlenűl, hogy következtetéseinkbe láncszemek gyanánt belefoglaljuk. Ilyenek az *igények felkeltése a fokozódó termelés által,* a fogyasztás és fogyasztópiac megnövekedése ennek következtében, a fogyasztás kiterjeszthetésének határai, a munkásszervezkedés hatása a munkakinálatra, belső és külső gazdaságpolitikai, gyarmatpolitikai változások stb. stb.

Szóval, ha nem izolált statikai pillanatfelvételeket állítunk következtetéseink kiindulópontjául, hanem ha figyelmünket minél több parallel szempontra és jelenségre kiterjesztően figyeljük meg a modern gazdasági életet, akkor számos oly épitőkövet találunk, amelyeket mind be kell építenünk logikai synthézisünkbe.

Nézzük erészben mindjárt a technikai fejlődésnek a *fogyasztásra* gyakorolt hatását. E nélkül a termelésre gyakorolt hatás sem mérlegelhető.

Alapvető tételként állíthatjuk mindjárt oda, hogy a reális termelésnek megfelelő fogyasztással kell fedve lennie, t. i. a termelést mint kinálatot fednie kell a fogyasztásnak, mint keresletnek. A fokozott termelés és a fejlettebb technika ennélfogva akkor fokozottabb fogyasztást is igényel és csak fokozottabb, nagyobb fogyasztás mellett állhat meg általában és hosszabb időszakot tekintve.

Hogyha mostmár e mellé a következtetés mellé párhuzamba állítjuk azt a tételt, amellyel gondolatmenetünket bevezettük, hogy t. i. a technikai fejlődés (caeteris paribus) munkáskezeket tesz feleslegessé, úgy csakhamar beláthatjuk, hogy az egész géptermelésre vonatkozólag a munkáskézkisajátitás nem következik be akkor, hogyha az általános termeléssel, mint kinálattal szemben az általános fogyasztás, mint kereslet, annyira megnövekedett, hogy ez a növekedés elég nagy egy olyan számú munkáskéznek a technika feltételezett nagyobb fejlettségi foka mellett való foglalkoztatására, amily számú munkáskéz feleslegessé vált volna akkor, hogyha ugyane fejlettebb géptechnika alkalmazásbavételével szemben csak a kiindulópontul vett régi méretű kisebb fogyasztás maradt volna meg. Ha ennek megfelelően az alapulvett kiindulási stádiumban foglalkoztatott munkások számát m-mel, a technika fejlettségi fokát t-vel jelöljük, viszont az ugyane stádiumbeli fogyasztást f-fel, akkor $mt = f$ és $m = f/t$. A termelésben igényelt munkások száma egyenes arányban állván a fogyasztásnak nagyságával és fordított arányban a technika fejlettségi fokával, ebből az alábbi következtetések folynak:

1. Stagnáló fogyasztás mellett, hogy a kereslet és kinálat egyensúlya megmaradhasson, a technika fejlődését az alkalmazott munkás-

kezek számbeli csökkenésének kell ellensúlyoznia. 2. Stagnáló technikai fejlődés és stagnáló fogyasztás mellett változatlan számú munkás foglalkoztatható és végül 3. emelkedő technikával és növekvő számú munkássággal szemben a megfelelő fogyasztásnak olyan arányban kell megnövekednie, amely arányban megsokszorozza a termelést a munkások számának a technikai haladás fokozódása mellett való növekedése. Ez az igénytelen képlet: $mt = f$, tehát az egyik legfontosabb sociális problémát fejezi ki abszolut általánosságban. Minthogy pedig a munkások számának változása statisztikailag aránylag könnyen kimutatható, a termelési technika fejlődése pedig úgy általánosságban, mint üzemenként könnyen megfigyelhető, a bonyolultabb, a rejtélyesebb probléma nem az mt, hanem az f: az a fogyasztás lesz, a melynek növekedésben lépést kell tartania a munkáskezek növekedésének és a technika haladásának egymást megsokszorozó eredményével.

Hogyha tehát jól meg akarjuk érteni azt a kérdést, hogy a géptechnika folytonos emelkedése és a munkások számának állandó növekedése dacára miért nem következett el az izolált logikai téren oly kifogástalan következtetéssel kimutatható eredmény: a modern munkásosztály egyre nagyobb elnyomorodása (Verelendung), akkor *elsősorban azokat a tényezőket kell áttekintenünk, a melyek a modern fogyasztás mértéket megsokszorozták.* Másodsorban aztán azt a szempontot kell figyelembe vennünk emellett, hogy az elnyomorodás be nem következésére nem voltak-e még *jövedelemeloszlásbeli* hatalmi körülmények is kihatással, t. i. vajjon nem annak következtében sikerült-e a munkásosztálynak helyzetbeli folytonos dekadenciáját elkerülnie, hogy a társadalmilag termelt jövedelmekből *nagyobb hányadot* bírt tartósan elkanyarítani a maga számára a technika magasabb fejlettségi foka mellett mint azelőtt.

6. A technika gyors fejlődése a termelés terén tehát, hogy a munkásosztály elnyomorodását, vagy kivándorlását ne eredményezze, a fogyasztásnak megfelelő arányban való megsokszorozódását is igényli. A megsokszorozódott fogyasztás tehát az az elsőrangú egyensúlyfentartó tényező, mely elveszi a géptechnikai fejlődés munkáskezet pótló hatásának az élét.

Ez a fogyasztás-keresleti tényező az, amelynek elsősorban köszönhetjük, hogy a modern nagyiparos államok munkásnépességével szemben ezideig az u. n. tömegelnyomorodási és vasbértörvények nem éreztették megjövendölt hatásukat.

Ellensúlyozó tényezőként szerepelt továbbá a munkásszervezkedés eredményei közül erészben főleg a munkaidő leszállitása. Ez a körülmény azonban hatóereje szempontjából a legtávolabbról sem állítható egysorba a fogyasztás megsokszorozódásával. Az a körülmény, hogy a munkaórák leszállitását el tudták érni a munkások, már azoknak

megnövekedett hatalmi helyzetéről tesz bizonyságot a munkaadókkal, tehát munkakereslettel szemben. Vagyis a munkaidő leszállitása a munkakeresletnek növekedését jelenti az abszolut vagy relativ munkakinálathoz viszonyítva. Ez az állapot pedig csak következménye ama körülménynek, hogy a fogyasztás megsokszorozódása folytán a termelésnek fokozottabb mértékben volt szüksége a munkáskezek kinálatára, úgy, hogy a szervezett kinálatnak módjában állhatott rövidebb munkaidőt diktálni.

A munkaidőrövidítés ekként a termelés fellendülése folytán nem a csökkent, hanem a nagyobbodott munkáskeresletnek lehet csak az ikerjelensége és további okozata csupán a fogyasztásnövekedés termeléskiterjesztő hatásának. Mint ilyen okozat azonban megsokszorosítólag hat ez a körülmény az előidéző okra. Vagyis a fogyasztásnak termeléskiterjesztő és a géptechnikának munkáspótló természetét ellensúlyozó hatását csak megerősíti és megnöveli a munkaidő leszállitása. Egyéb hasontermészetű körülményekre: pl. a gyermek- és nőimunka korlátozására stb. készakarva nem terjeszkedem ki, nehogy gondolatmenetem bonyolultabbá váljon.

Nem akarok itt belemenni annak a sokszor hallott állitásnak közelebbi vitatásába sem, hogy t. i. a munkaidő leszállitása növeli a munkateljesítményt. Ez az elv úgy általánosságban nem fejezhet ki igazságot. Legfeljebb a túlságosan hosszú munkanapok megrövidítése hathat kedvezően a munkateljesítmény aránylagos nagyságára is, változatlan fejlettségi fokú gép-, vagy szerszámtechnikát véve alapul. Egyébként azonban a rövidebb munkanap kisebb munkateljesítményt is jelent *és csakis oly értelemben jelent az helyzetjavulást a munkásosztály oldalán*, hogyha t. i. kevesebb munkateljesítményért kapnak változatlan vagy nagyobb munkabért.

Ha pedig fejlettebb technika mellett mutat fel e rövidebb munkanapot dolgozó munkás nagyobb eredményt, mint a primitivebb technika mellett több órán át dolgozó munkás, úgy ez a körűlmény csakis a jobb technikának nagyobb teljesítőképességét alkalmas igazolni.

Azt mondottuk tehát, hogy a lélekszámban nem csökkenő, vagy növekedő munkásosztály helyzetrosszabbodását a fogyasztás megsokszorozódása egyensúlyozza ki a fejlődő technikának munkáspótló hatásával szemben.

Vonjunk most már bele okfejtésünkbe egy további nagyon fontos tényezőt: *a jövedelemeloszlásbeli helyzetváltozás koefficiensét.* Még pedig tegyük fel itt a kérdést úgy, vajjon nem annak tudható-e be *elsősorban* a munkásosztály megjósolt fejlődésű helyzetromlásának be nem következése, hogy a munkásosztály önsegélye, erősbödő szervezete folytán nagyobb hányadct tudott magának elkanyarítani a termelt nemzeti jövedelemből?

Hangsúlyozom, hogy akként teszem fel a kérdést, vajjon nem *elsősorban* a jövedelemeloszlásbeli helyzetjavulás ellensúlyozta-e ki a modern termelési technika fejlődésének megjósolt helyzetrontó hatását. Arról van szó tehát, hogy a munkásosztály feltételezett *jövedelemeloszlásbeli* kedvezőbb részesedése az oka-e annak, hogy a szóbanforgó progressiv helyzetromlás nem állott be, vagy pedig, hogy ez a jövedelemeloszlásbeli helyzetjavulás csupán következménye-e más, sorrendben előbb álló okozati tényezőknek? Rövid gondolkodás után rá kell jönnünk, hogy a munkásosztály jövedelemeloszlási helyzetjavulása és így nagyobb hatalma is már csak *megelőző* körülményeknek lehet az okozatuk. Ennélfogva nem úgy kell elgondolnunk a géptechnikának a mai társadalmi rend keretében való tökéletesedése folytán feltételezett progressiv helyzetromlás elmaradásának okait, hogy a munkásosztály egyszerűen kedvezőbb jövedelemeloszlást kényszerített ki a maga számára s ebből folytak a további következmények, hanem akként, hogy a termelés és fogyasztás számlájára tartozó más okok egyensúlyozták ki a munkásosztály helyzetromlását és csupán a helyzetromlás be nem következése már *mint eredmény* vonta maga után a nemzeti termelvények összességéből való esetleges kedvezőbb hányadrész elérését jövedelem gyanánt.

Korántsem akarom ezzel a munkásosztály sociális hatalmi helyzetének jelentőségét a jövedelemeloszlás terén kisebbre értékelni. Hiszen a munkabérről szóló fejezetben kifejezett ebbeli felfogásom nagyon is erősen kiemeli azt. Csupán arra akarok rámutatni a megelőző okok distinkciója végett, hogy a hatalmi helyzet javulása folytán előállott nagyobb jövedelem elkanyarításának lehetősége nem tekinthető egyszerűen és kizárólag a szervezkedés, vagy osztályküzdelem eredményének, hanem hogy a munkásra eső jövedelmi résznek a munkásosztály sociális hatalmi eszközei segítségével való megnagyobbítása annál könnyebben következhetett be, minél nagyobbra nőtt a termelésnek és ezzel az abba befektetett munkának is a termelékenysége. A termelékenység nőttével megnövekedik t. i. a felosztható társadalmi jószágkészlet nagysága is. Minél nagyobb a termelékenység, annál inkább van *miből* többet követelni. A termelés produktivitásának fokozására szolgáló tényezőket tehát a sociális hatalmi súlylyal kiharcolt nagyobb munkabér elérésének megkönnyítő és lehetségessé tevő alapépitményeiként kell általánosságban tekintenünk.

Ha ugyanis elsősorban termelési és fogyasztási körülmények összejátszásának eredménye a helyzetjavulás, akkor nem feltétlenűl szükséges e mellett a jövedelembeli részesedés arányának javulása is. Ha a megnövekedett termelés és fogyasztás folytán a társadalom évi jövedelme megnagyobbodott, akkor ebből megnövekedett jövedelemrész eshetik a munkásosztályra is anélkül, hogy ezért a neki jutó részese-

désbeli *hányadnak* is növekednie kellett volna. Sőt a termelés és fogyasztás igen erős általános megnövekedése mellett, az évi jövedelemből a munkásosztályra eső kisebb hányadrész is meghaladhatja nagyság dolgában azt a korábbi jövedelmet, amelyben egy megelőző kisebb terjedelmű termelés idejében részesedett. Vagyis elgondolható a munkásosztály helyzetének olyan abszolut javulása is, amely a társadalom többi osztályainak bekövetkezett helyzetjavulásával szemben viszonylagos visszaesésnek mondható. Épen nincs kizárva tehát az az eset sem, hogy bizonyos korszakban a munkásosztály jövedelme nőtt ugyan, de a társadalmi termelés eredménye nagyobb arányban nőtt ennél, úgyhogy a megnövekedett osztályjövedelem kisebb hányadát jelenti a társadalmi összjövedelemnek. Vagyis absolute nőtt, de relative csökkent.

7. A munkásosztály helyzetjavulása nem állhatott elő *pusztán* akként és annakfolytán, hogy a munkásosztály előnyösebb jövedelemeloszlásbeli hányadot harcolt ki magának.

A pusztán jövedelem*eloszlásbeli* kedvezőbb részesedés nem gátolhatta volna meg semmiesetre sem a technikai fejlődés munkáskezet kisajátító hatását. Azért, hogy az *alkalmazott* munkások nagyobb munkabéreket húznak, a gépek tökéletesedése továbbra is egyre több és több munkáskezet tett volna feleslegessé. Ha tehát izolált új társadalmi tény gyanánt tételezzük fel, hogy a munkabérek növekedését az általános munkáskereslet és kinálat alakulásának segítségükre jövetele *előtt* csikarták ki a munkások, *ez csupán* a ki nem sajátítottak, a *feleslegesekké nem váltak körén belül történhetett volna meg,* a mellyel szemben továbbra is fenmaradt volna a munkaalkalmakból kiszorultak egyre nagyobbodó száma.

Egyedül tehát csak a munkásosztályok önsegélye a termelés produktivitásának és a fogyasztás terjedelmének megfelelő növekedése nélkül jövedelemeloszlásbeli részesedésüket kedvezőbbé nem alakíthatta, *mert akkor ennek a kedvezőbb jövedelemeloszlásnak egyre szűkebb munkáscsoportokra kellett volna csak szorítkoznia,* ha feltételezzük, hogy a technikai fejlődés és így ennek egyre több munkáskezet pótló természete változatlanúl haladt tovább a maga útján.

A munkásosztály általános helyzetromlását tehát csak olyan tényező egyensúlyozhatta ki, amely a technika egyre több munkáskezet pótló természetével, tehát a munkásosztály egészére kiterjedő kisajátító hatásával szemben tudott megfelelő ellensúlyt odaállítani. Ez pedig csupán jövedelem*eloszlási* tényező nem lehetett.

Azt még feltehetjük elméletileg, hogy a munkásosztály szervezkedésével, erőhatalmával stb. elérhette volna azt, hogy az alkalmazásban lévő munkások nagyobb béreket, tehát kedvezőbb jövedelemeloszlásbeli hányadot kapjanak. De a pusztán jövedelem*eloszlásbeli* győzelem nem

lehetett még elegendő ahoz, hogy a géptechnika fejlődése továbbra is ne szorítson ki egyre több és több munkáskezet és hogy a munkásosztály egyre szaporodó tagjai is elegendő munkaalkalmakra találjanak. Erre csak a termelés oly kiterjesztése és így a munkáskezek után való keresletnek olyan nagy növekedése volt elegendő, amely ellensúlyozni tudta a technika fejlődésének munkáskezet kisajátító természetét is.

Már pedig a termelés kiterjesztését, még pedig szükségszerűen progressziv kiterjesztését semmiféle munkásszervezkedés, vagy munkásosztálybeli hatalom magábanvéve elérni vagy kierőszakolni nem tudja. Magasabb munkabéreket kiküzdhettek maguknak szervezkedésükkel a munkások egy bizonyos mértéken belül, — de több gyárat, több munkaalkalmat nem erőszakolhatnak ki.

A munkásosztály kedvezőbb jövedelemeloszlási hányadot biztosító önsegélyét a termelés progressziv emelkedésének és így a munkakereslet progressziv növekedésének kellett megelőznie vagy azzal legalább is állandóan párhuzamosan haladnia. A megfordított sorrend képtelenség.

Ha ugyanis a munkabérnek mint jövedelmi hányadnak a termelés, tehát a munkakereslet megnövekedése nélkül és a géptechnika folytonos fejlődése mellett való emelkedését gondoljuk el, akkor a munkásosztály egyre növekedő munkabéreket húzó része mellett egy másik, még pedig egyre nagyobbodó számú olyan részt kell feltételeznünk, mely megfosztódik a munkaalkalmaktól. Tehát a technika legutóbbi fejlődése és a munkásosztály tagjainak tapasztalt szaporodása mellett a termelés progressziv kiterjedése nélkül elgondolni a munkabérek emelkedését annyi, mint elgondolni egy munkaalkalmakból kiszorult egyre nagyobbodó munkástartaléksereget egy egyre kisebbedő tömegű, de emelkedő munkabérű munkásréteg mellett.

Ez a két jelenség kizárja egymást. Ugyanott egymás mellett nem létezhetik két ilyen modern munkásosztály. A tartaléksereg versenye ugyanis kizárná a munkabéremelkedést. Fejlődő technika és növekvő vagy állandó munkabér mellett az alkalmazott munkások számának egyre fogynia és a munkából kiszorultak nyomásának egyre nagyobbodnia kellene. Ennek következtében huzamosan semmiféle kényszerintézménnyel nem volna fentartható ily hatalmas tartaléksereg nyomása alatt a munkabér változatlan színvonala. A munkásosztály helyzetjavulását tehát a termelés és munkakereslet egy olyan általános emelkedésének kellett létrehozni, mely felemésztette, munkával ellátta a tartaléksereget és a munkanélküliek felszaporodott tömegeit a munkaalkalmi centrumokba vonzotta. Hogy ugyanis a munkásosztály öszjövedelméhez folytonosan hozzá tudja csatolni azokat az állandóan nagyobb összegben szükségelt jövedelmi többletrészeket, melyek egyrészt a szaporodó szükségletek kielégitésére, másrészt saját népsza-

porulatának ellátására igényeltetnek, ehhez a társadalmi jószágkészlet stagnációjának esetében *egyre nagyobbodó* jövedelemeloszlási *hányadoknak* elkanyaritására volna szüksége. Ebben az esetben, hogy a munkabér rátája növekedhessék, vagy hogy ne csökkenjen is, egyre inkább kisebbítenie kellene annak a vállalkozói nyereség s ezzel együtt a járadékok rátáját.

Ilyen módon azonban a munkabér rátája nem sokáig tarthatná meg eredeti színvonalát sem, mert a vállalkozói nyereség mérvének folytonos csökkenése egyrészt a termelési vállalatok folytonos kevesbbedését, másrészt pedig a nyereségből és járadékból élő társadalmi osztályok életmódjának és fogyasztásának folytonos hanyatlását vonná maga után. Vagyis a termelés mérvének és ezzel a társadalom jószágkészletének rohamos arányban kellene csökkennie úgy a termelési vállalkozás dekadenciája, mint az egyre növekvő fogyasztáshiány miatt.

A termelés csökkenésével pedig egyre csökkenne a társadalom munkabérszolgáltatási képessége is. A nyereség rátájának folytonos kisebbedése mellett egyre több vállalkozó szüntetné be üzemét és a válságba jutott termelés állapota a munka után való keresletnek olyan nagymértékű összezsugorodását idézné elő, illetve a munkakinálat oly kiterjedését, hogy a munkabérek megszokott színvonalát semmiféle hatalom sem biztosíthatná többé.

A tényleges (t. i. az értük beszerezhető javak mennyiségéhez viszonyított) munkabéreknek tehát rohamosan kellene esniök.

A kiegyenlítődés ily állapotban nem történhetnék a Marx-féle recept értelmében, hogy t. i. a kisajátító kapitalisták kisajátíttatnak, mert az nem volna az agyonhízott, a minden energiát magában koncentráló kisajátító kapitalizmus állapota többé, hanem ellenkezőleg, a vérszegény, a munkabér növekvő rátája által a stagnáló termelés vállalkozójának tőkeképző nyereségét felemésztő kapitalizmus állapota.

A munkásosztály jövedelemeloszlásbeli helyzetének megjavulása ekként csak olyan erős tényezőnek lehetett a következménye, amely ellensúlyozni tudta a munkásosztály tagjai megszaporodásának hatását, valamint a technikai fejlődés munkáskisajátító hatását is. Erre elegendő erejű ellensúlyozó tényező pedig csak egy progresszive emelkedő termelés munkakereslete lehetett. Ennek a hatalmasan emelkedő termelésnek azonban egy hasonló módon emelkedő fogyasztásra kellett támaszkodnia, mert csak egy megfelelő fogyasztás adhatja meg a termelés realitását és állandóságát.

8. Gondolatfűzésünk tehát a *fogyasztás* birodalmába vezetett el, a legtágabb értelemben véve e fogalmat. Csak a megnövekedett fogyasztásra épülhetett egy olyan termelés, mely elegendő munkakereslettel bír ahoz, hogy munkát, sőt növekvő munkabért adjon a munkásosztály egészének.

A fogyasztás tényezőit, megsokszorozó okait, megindító és korlátozó körülményeit, sőt a termeléssel összekötő psychikai rúgóit kellene ennélfogva felvetett problémánkra való feleletképen odaállítanunk, hogy áttekinthessük annak az alapépitménynek alkotó köveit, melyre az ipari munkásosztály mai existenciája támaszkodik. Ezeknek a tényezőknek áttekintésével alkothatnánk fogalmat arról is, hogy mennyire mondható biztosnak ez az exisztencia.

Hogy a fogyasztás tényezőinek, körülményeinek és rúgóinak birodalmát alaposan áttekinthessük, ahhoz a közgazdaságtan fogyasztási elméletének a mainál sokkal fejlettebb kiépítettsége és a fogyasztás gyakorlati szempontjai tekintetében is sokkal több, a célnak megfelelően rendszerezett adatgyüjtemény volna szükséges. Az alábbiakban tehát csupán egy-két általános tollvonást teszek ebben a tekintetben.

Valamely nemzet ipartermékeinek megfelelő fogyasztása belföldön és külföldön egyaránt történhetik. Tehát mindazok a tényezők figyelembe jönnek itt, melyek úgy a belföldi, mint a külföldi fogyasztópiac terjedelmére befolyással bírnak.

A fogyasztás mérvét fokozó legfontosabb tényező általában a *szükségletszaporodás.*

Melyek most már azok a tényezők, a melyek a szükségletszaporodásra — értve itt főként a nagyszámú fogyasztókra kiterjedő szükségletek szaporodását — leginkább kihatnak?

Pontos felsorolása mindeme tényezőknek igen messzire vezetne s talán sohasem volna teljesen kimerítő, de annyi kétségtelen, hogy a gazdasági és szellemi kultura, az izlés, a hygiénia emelkedése és mindig szélésebb néprétegek körében való elterjedése azok a tényezők, a melyek a legtöbb szükséglet feltámadását eredményezik minden ország lakosságának körében. Nagyon fontos most már ebben a tekintetben rámutatnunk arra a tényre, hogy a termelés, különösen pedig az ipari termelés nyujtotta javak egyre nagyobbodó, egyre változatosabb, tökéletesebb és a világ minden népe által egyre megközelíthetőbb és egyre közvetlenebbűl látott sokfélesége szaporítja meg legjobban a szükségleteket.

A termelt javak hasznosságának az általuk nyujtott előnyöknek, élvezeteknek, kényelemnek a látása, tapasztalata egyre szélesebb körben, a népesség egyre nagyobb hányadánál kelti fel a vágyat birásuk iránt, vagyis felkelti azoknak szükségletét.

A termelt javak s az általuk nyujtott előnyök tehát ellenállhatatlan következetességgel csinálják a saját reklámjukat a fogyasztó társadalom körében, melyet hatásában csak elősegít a mai termelés öntudatos reklámja.

A termelés ekként elsősorban és legbiztosabban az által fokozza fel egyre jobban és jobban a vele szembenálló fogyasztást, *hogy állan-*

dóan fokozódó szükségleteket szuggerál a fogyasztó közönség körében, vagyis *igényeket teremt* egyre szélesebb körben oly életmód iránt, melyben egyre többféle s egyre változatosabb mesterséges javakat kivánnak meg az emberek.

A megnagyobbodott igényű fogyasztótársadalom ezután egyrészt egyre többféle jószág után való keresletet állít a termelés rendelkezésére, másrészt pedig ez a megnövekedett igényű, illetve megszaporodott szükségletű fogyasztó általában egyre nagyobb jövedelmet is akar és kénytelen a gazdasági életben kicsikarni. A földbirtokos, a tőkés, a vállalkozó nagyobb termésárakat, haszonbért, kamatot stb. igyekszik elérni épen úgy, mint a munkásság nagyobb munkabéreket. A fogyasztói oldalon és minőségben érzett igények impulzusa ekként a termelői oldalon és minőségben megnyilvánuló *energiákat* vált ki.

Hogy a népesség szaporodása a termelésben és fogyasztásban a keresletnek és kinálatnak szintén megnövelésére hat, azt mondani is felesleges.

A munkásosztályra vonatkozólag tehát úgy áll a dolog, hogy a lélekszámában és szükségleteiben egyre szaporodó munkásosztálynak egyre nagyobb munkabérmennyiséget kell kicsikarnia, hogy gazdasági helyzetének, életmódjának dekadenciája be ne álljon, vagyis hogy a Marx által tanított általános elnyomorodás (Verelendung) útjára ne sodródjék.

Honnan csikarhatja ki most már a munkásosztály úgy erre az egész társadalmi osztályra, mint annak átlag egy-egy tagjára jutó szükséges munkabértöbbletet? Kicsikarhatja: 1. a termelés növekedése folytán előálló társadalmi jószágtöbbletből,

vagy kicsikarhatja 2. a változatlan társadalmi jószágkészletből is azáltal, hogy *nagyobb hányadot* hasít ki magának abból munkabér címén, mint amennyit kihasított eddig.

A szaporodó igényű és növekvő tömegű munkásosztály sorsára nézve azonban, mint láttuk, az állandóbb, a maradandóbb munkabértöbbletet biztosító tényező csakis a termelés növekedése folytán szintén egyre nagyobbodó társadalmi jószágkészlet lehet. Csakis ez biztosíthatja a fejlődő igényű és növekvő lélekszámú modern munkásosztály sorsának tartós javulását, életmódjának tartós emelkedését és csakis a társadalmi jószágkészletnek a termelés fokozása által lehetővé tett nagyobbodása óvhatja meg a növekvő tömegű munkásosztályt tartósan a jövedelemcsökkenéstől és életmódromlástól.

Végeredményben tehát a *termelés termelékenységének* tartós növekedése óvja meg a munkásosztályt attól, hogy a technika fejlődése folytán egyre kevesebb munkáskézre legyen szükség s ennek folytán egyre nőjjön a tartaléksereg s egyre kétségtelenebb valósággá váljék az elnyomorodás folyamata.

Az a körülmény pedig, hogy a termelés produktivitása tartósan fejlődjön, oly módon és mértékben, hogy az a gép által elvett munkaalkalmak helyébe megfelelő mennyiségű új munkaalkalmakat tudjon teremteni, nem lelheti másban biztosítékát, mint a fogyasztásnak a növekvő termelés termékei iránt való fogyasztói keresletnek tartósan megfelelő arányú emelkedésében. A technika fejlődése által elvett munkaalkalmak visszaadása és kipótlása végett tehát annyira kell növekednie a fogyasztásnak, hogy a *fogyasztási többlet ellátása végett szükseges többlet-termelés ismét munkaalkalmakkal legyen képes ellátni a munkásosztályt.*

Ilyen folytonos növekedése a fogyasztásnak pedig végeredményben a *termelési technika igénynövelő hatására* vezethető vissza.

A technika fejlődésének e *psychológiai hatása* tehát az az egyik legfőbb szociális mozgató erő, mely a társadalomban a munkásosztály és általában a nagy néptömegek életstandardjának biztosítását lehetségessétevő produktivitás megadásához szükséges energiákat kiváltja.

Marx az ő gazdasági törvényként felállított következtetésében, melyet a kapitalista termelési rendben a munkásosztály helyzetének szükségszerű dekadens fejlődéséről adott közre, ennek a hatalmas *gazdaságpszychologiai coefficiensnek* nem tüntette fel hatalmas szerepét. Pedig végeredményben ez a kulturpsychologiai coefficiens főleg az, amelynek hatása más fejlődést adott a munkásosztály sorsfejlődésének, dacára a Marx-féle theoriának, hogy t. i. minél inkább fejlődik a kapitalista gépgazdaság, annál jobban nő munkáspótló és munkabércsökkentő hatása is az *egész munkásosztálylyal szemben.*

Nem vette azonban kellő számitásba ez a gondolatmenet a termelési technika fejlődésének azt a pszychológiai hatását, hogy minden ipartermék, különösen minden új szükségleti cikk látása, használata vágyat ébreszt annak birtoka iránt, szükségletet kelt fel és igényt támaszt azokban a körökben is, melyek azelőtt nem érezték ezeket a szükségleteket. E szükségletek és igények azután hullámgyűrűként egyre szélesebb és szélesebb fogyasztói rétegekben terjednek el, akár arányban állanak az illető néprétegek jövedelmi viszonyai bizonyos új szükségleti cikkeknek életmódjukba való bevezetésével, akár nem.

Azok, akik látják az új szükségletkielégítési módokat, szintén érezni kezdik az új szükségleteket is, habár nem áll is módjukban talán még azokat megszerezni. E szükségletek feltámadása, vagyis az új igény, erőfeszítést, energiát vált ki az egyénből a magasabbrendű életmód megvalósitására a legszélesebb néprétegeknél. Ennek a hatalmas energiának a termelés munkájába és a kedvezőbb jövedelemben való részesedés szociális küzdelmeibe való befektetése azután a tömegéletmód és fogyasztás tartós emelkedésének, vagy legalább tartós módon való le nem sülyedésének tényében vívja ki reális gyümölcsét.

A fejlődő termelési technika szuggesztiv hatása által kiváltott tömegigényekben és tömegenergiákban rejlik az a titokzatos coefficiens, a melyen mulik az elnyomorodás elméletének meg nem valósulása az életben.[1]

Azt mondhatjuk tehát, hogy a jövedelemeloszlás konkrét ténye minden időben történeti előzmények folytán kialakult társadalomgazdasági helyzeteken nyugvó és az azoktól megadott lehetőségek körében mozgó emberi cselekvőség eredője. A közvetlen faktor pedig, mely a társadalmi termelés eredményének a társadalom tagjai között való szétosztását eszközli, *a kialakult jog rendje.*

A kialakult jog rendje tehát az a konkrét valóság, melyre a jövedelemeloszlás közvetlenül támaszkodik.

Azok a többi tényezők, amelyet a többi theoriák a jövedelemeloszlás rendjének kialakitó legfőbb okai gyanánt állítanak oda, csakis ezen a konkrét alakjában szemlélhető positiv vagyonjogi renden keresztül érvényesülhetnek és annak háttereként jelentkeznek, — amint arra több helyen rámutatni igyekeztem.

Elméleti szempontból ennek a ténynek a homloktérbe állitása szerintem alapvető fontossággal bír.

Annak folytán ugyanis, hogy a mindenkori kialakult jogi rendben a mindenkori jövedelemeloszlás positiv és közvetlen elrendezőjét figyelhetjük meg *minden társadalomban,* (mert pl. egy socialistikus társadalomban is csak az ott érvényes jog rendje rendezheti el az emberek jövedelmi részesedését) a jövedelemeloszlásnak arra a közvetlen elrendező faktorára mutathatunk rá, mely minden emberi társadalomban logikailag szükségszerű kategoria.

De ez a logikai szükségszerű kategoria egyúttal a legutolsó olyan kategoria is, amelyet elvitázhatatlan positiv tényként állíthatunk oda a jövedelemeloszlást elrendező faktor gyanánt anélkül, hogy annak ilyen természetét bármelyik felfogásbeli árnyalat csak némi komolysággal is kétségbevonhatná.

[1] E gondolatmenetet bővebben más helyen is kifejteni szándékozom.

Az a kiinduló pont ugyanis, hogy minden, csak némileg is megállapodott társadalomban valamely jogi rend alapján megy végbe a mindenkori jövedelemeloszlás, olyan kétségtelen positiv valóság, amelyet minden elméleti árnyalatnak — legyen az bár individualistikus vagy socialistikus, az érték- és ártheoriának, vagy a sociális-hatalmi elméletnek alapján álló, — gazdaságfilozofusnak, vagy történeti kutatónak és általában minden társadalmi életet élő embernek el kell ismernie.

Ezért állítottam saját jövedelemeloszlási elméletembe kiinduló pont gyanánt ezt a kétségbevonhatatlan társadalomgazdasági tényt.

4. Ami ezen a kétségbevonhatatlan társadalomgazdasági tényen túl van, mint annak keletkeztető, kialakító oka és előzménye, — az már nem eléggé szilárd talaj egy semmiféle nézetárnyalat által nem kifogásolható logikai fundamentum számára.

Mihelyt ugyanis tovább megyünk egy lépéssel és azt kérdezzük, hogy a jövedelmeket szétosztó vagyonjogi rend min alapul és min alapul az elsősorban stb. stb., máris hajbakapnak egymással a különböző elméleti, sociálpolitikai és világnézetbeli irányok. Máris szemben áll egymással az a két főirány, melynek egyike szerint a jövedelemeloszlás vagyonjogi rendje a társadalmi osztályok erőhatalmi állapotának a következménye, a másika szerint pedig az áralakulás gazdasági törvényeinek következménye. Ismét egy további éles ütközőpont azután ebből folyólag az a kérdés, hogy vajjon az érték- és áralakulás vitatott törvényei minden társadalomgazdasági rendben ily jövedelemelosztó törvények gyanánt érvényesülnek-e, vagy csupán egy bizonyos társadalmi rend-e az, mely ily érték- és áralakulás képében megjelenő jövedelemeloszlást hoz létre.

Voltaképen pedig a jövedelemeloszlás problémájának úgy a subjektiv értékelméleti, mint a sociális-hatalmi alapon való magyarázata nem egyéb, mint — tudatos, vagy öntudatlan — indokolása az általunk kiindulási pontul választott

kétségbevonhatatlan társadalomgazdasági ténynek, mely szerint a vagyonjog kialakult rendje határozza meg a jövedelemeloszlás mikéntjét. Mind a két árnyalat ezt a tényt indokolja tulajdonképen, csupán más-más oldalról.

A társadalomban ugyanis a jövedelemeloszlás elválaszthatatlanul és egyszerre gazdasági és vagyonjogi jelenség egyaránt. Mind a két elméleti irány azt magyarázza most már, hogy ennek a jelenségnek miért kell épen így alakulnia, szóval: mik annak az okozati előzményei. Az egyik irány azt veti a másiknak szemére, hogy a mai jogrend sociális hatalmi kialakító okait a szükségszerű gazdasági kategoriák palástjával takarja el, míg a másik irány logikája végeredményben oda konkludál, hogy a vele ellentétes felfogás képviselőinek nincsen meg az érzékük a gazdasági élet magasabb követelményeinek igazi belső rúgói iránt.

Igy hát világnézetek is ütköznek össze ebben a két ellentétes jövedeleloszlási magyarázatban. S ez a világnézetbeli összeütközés nem csak a szűkkeblű osztálygazdaságtanok vitáiban mutatható ki, hanem a fejlettebb, a magasabb szempontú elméletekben is. Ezekben az utóbbiakban is felfedezhető két ellentétes — bár mondhatjuk, hogy többnyire már ethikai magaslatra emelkedett — nézőpont. Az egyik a társadalmi igazságosság tekintetéből is tolja előtérbe a jövedelemeloszlás tanában a sociális-hatalmi szempontot, míg a másik az emberi társadalom qualitativ magasabb érdekeit értékeli sokkal többre, a quantitativ gazdasági egyenlőségnek szerinte alacsonyabbrendű tekinteteinél.

A különböző jövedelemeloszlási theoriák ekként nagyrészben vagyoni jogrendünknek tisztán sociális, vagy tisztán gazdaságtani magyarázatát adják tulajdonképen: analyzálják a gazdaságival egybeforró vagyonjogi életnek a valóságban szorosan összekúszálódott tényezőit. E tényezőknek csupán az eredője látható kétségtelenül: a mindenkori jogi renden nyugvó positiv jövedelemeloszlás.

A jövedelemeloszlás rendjének az említett két fő gazdaság-társadalmi világnézet szerint elkülönülő analyzisével

szemben szerintem a jövőben majd az a feladat hárul a theoriára, hogy a positiv eredőnek, a jövedelemeloszlás kialakulásának az eddigieknél megfelelőbb synthetikus magyarázatát is adja, összeegyeztető és kiselejtező kritikai felhasználásával az eddigi elméletek megállapításainak.

A kapitalistikus jövedelemeloszlás közelebbi magyarázata végett a legnagyobb súlyt kellett helyeznem arra a tényre, hogy a kapitalizmus korában jövedelmeinket túlnyomólag pénzösszeg — szerintem: tőke s lényegében jogi és konjunkturabeli immateriális társadalmi kategoria — alakjában kapjuk kézhez. Ennek folytán rá kellett mutatni arra is, hogy tulajdonképen két rokon jelenség megy végbe a kapitalistikus társadalomban, mely azonban nem teljesen fedi egymást, t. i. a tulajdonképeni közvetlen jövedelemeloszlás és a termelt materiális javak szétosztódása. Az előbbi a közvetlen, az általános és emellett a speciálisan kapitalistikus jelenség.

A materiális jószágok társadalmi szétosztódása korunkban túlnyomórészben csupán a közvetlenül pénzösszeg alakjában háruló tőkejövedelem közvetítésével megy végbe, úgy, hogy a közvetlenül materiális jószágokban történő jövedelemhárulás — mint nemkapitalistikus folyamat — korunkban inkább csak izolált részleges jelenségnek tekintendő.

Nem szorul erészben bővebb magyarázatra ekként, hogy jövedelemeloszlási fejtegetéseim gerincévé tőkeelméletemet kellett tennem.

NÉVMUTATÓ.

E

F

G

H

I

J

Néhány értelemzavaró sajtóhiba.

Lap

14. felülről 18 - 19. sorban jövedelmi adóalapok helyett : *jövedelmi alapok* olvasandó.

43. Gehimniss helyett : *Geheimniss* olvasandó.

106. Iquiry helyett : *Inquiry* olvasandó.

308 Cauwiès helyett : *Cauwès* olvasandó.

364. deciti helyett : *debiti* olvasandó.

TARTALOMJEGYZÉK.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 22 25 05 005 6